

OM

LAPPLAND OCH LAPPARNE,

FÖRETRÄDESVIS DE SVENSKE.

—

ETHNOGRAFISKA STUDIER

AF

GUSTAF VON DÜBEN.

—

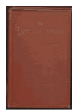
MED 1 KARTA, 8 PLANCHER OCH 78 TRÄSNITT.

—

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG.

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta verk har digitaliserats från Bibliotheque Sainte Genevieve i september 2008 av Internet Archive och anpassats för Projekt Runeberg i juli 2013 av Ralph E.

 Detta verk kan läsas såsom en uppslagen bok i färg på Interent Archive.

FÖRORD.

——

Anledningen till och uppkomsten af ännu ett arbete om de mångbeskrifna Lapparne, är följande:

Redan för åtta år sedan började jag förarbeten till en katalog öfver Carolinska medico-chirurgiska Institutets, af A. Retzius gjorda kraniesamling. Efter då uppgjord plan skulle denna katalogs första fascikel omfatta kranierna af Lappar; och då detta folk, som ingår bland Sveriges innevånare, på mer än hundrade år icke blifvit systematiskt beskrifvet af någon svensk, ansågs äfven en kortfattad ethnologisk framställning af sjelfva folket böra medfölja. Detta var af så mycket större interesse, som detta folk, oaktadt sitt ringa antal och sin inskränkta politiska betydelse, spelat en viss rôle i ethnografiskt hänseende. Det utgöres nämligen af en relatift föga blandad folkrace; Finnarne hafva än räknadt det såsom en del af sig, än stött det från sig; man har låtit det i förhistorisk tid hafva en stor, ja en mycket stor utbredning, och sett dess spår icke blott i hela Skandinavien, utan äfven i största delen af det öfriga Europa, åtminstone dess vestra nejder, hvilkas urfolk skolat vara Lappar eller någon närslägtad stam. Det gällde sålunda att försöka noga fastställa detta folks ethniska plats med anlitande af alla de hjelpkällor hvilka för sådant ändamål voro att tillgå.

Sedan kranier och skelett väl voro studerade, började jag att för den öfriga karakteristiken se mig om i literaturen, hvilken är särdeles vidlyftig, som förteckningen sid. 500 utvisar. De flesta af der i anförda skrifter innehålla något nytt och godt, men som hufvudverk kunna dock blott följande räknas.

Det äldsta är *Scheffers* Lapponia (1672), hvilken likväl för sitt faktiska innehåll mest grundar sig på de äfven af mig begagnade manuskripten af *Graan, Lund, Rehn* och *Tornæus*; Scheffer anför äfven ett par andra manuskript, hvilka dock nu sannolikt äro förlorade. På detta Scheffers arbete hafva de fleste icke svensk-norske efterföljare lefvat.

Der näst till tid (1746), men rent sjelfständig, står *Högströms* utmärkta beskrifning öfver svenska Lappmarkerna. Visserligen hade*Linné* redan 1732 berest en del af Lappland och öfver resan fört dagbok; men denna utkom först 1811 i engelskt utdrag och ehuru arbetet "Lachesis" är fullt af snillrika iakttagelser, interressanta upplysningar, saknar det mästarens sista handläggning och det är mer än en förmodan att öfversättningen både är ofullständig och felaktig.

Närmast i ordningen (1767) kommer *Leems* skildring af de norske Lapparne, med åtföljande *Jessens* afhandling om den lapska mythologien. Den förra är grundad på dels ett 9-årigt missionär-lif (1725—1734) bland Lapparne, dels på en derefter åren 1752—67 följande verksamhet såsom lärare vid missions-seminariet i Trondhjem; den senare stöder sig på missions-berättelser från början af 1700-talet. Dessa verk, hvilka utmärka sig för sak-kunskap och noggranhet i uppgifter, äro för kännedomen om de äldre lapska förhållandena i Norge oumbärliga och det senare hufvudkällan för den äldre lapska mythologien. De fullständigas i förra hänseendet till 1830-talet

af *Rodes* anteckningar (samlade åren 1826—1834 och publicerade 1842), hvilken skrift äfven måste hänföras till hufvudverken.

För Finland har man från äldre tider svenske författare (Scheffer, Tornæus) och först 1828 en finsk, *Sjögren,* hvilken dock icke uteslutande behandlar Lapparne. Lika litet uteslutande om dem skrifver *Castrén* hvars resor under 11 år sträckte sig öfver hela det stora landet mellan Ishafvet och Altai, mellan Finland och Kinas gränser. Det oaktadt måste hans rapporter, bref och afhandlingar anses såsom en hufvudkälla för kännedomen om Lapparne just genom de omfattande jemförelser han gör mellan dem och de med dem språkligt beslägtade och i urgammal beröring stående nord-asiatiska folken.

P. Læstadii journal under missions-resor (1827—1832), företrädesvis i Pite Lappmark, är skrifven med särdeles lif, värma och sak-kännedom, samt innehåller en mängd högst värderika uppgifter och tidsbilder; men det hela är rhapsodiskt, ett "causerie" om allt tänkbart, svårt att öfverse, omöjligt att till godo göra.

Stockfleths dagbok öfver sina missions-resor (19 år af tiden 1825—1852), är, som bekant, lika ledes ett särdeles interessant arbete att läsa och innehåller en mängd målande skildringar af lifvet bland folket. Men man kan icke fullt lita på de faktiska uppgifterna. Icke som skulle Stockfleth någonsin med vett och vilja tala osanning: *allt* visar att han var en ädel, rätt tänkande, sanning älskande man. Men han saknade förmåga att observera naturen, han var blindt intagen af Lapparne, han var lätt-trogen: läsaren af hans arbeten får derföre göra den kritik han försummat vid deras författande.

Slutligen må nämnas två skrifter af personer som icke stöda sig på autopsi. Det ena, dansken *J. Vahls* skrift (1866), utgör ett lexicon för fakta rörände lapska förhållanden, ehuru det saknar kritik; förhistorien om skol- och kristendoms-undervisningen är arbetet oersättligt. Det andra, i "Läsning för folket" (årgg. xv—xviii och xx), är undertecknadt L . . . r och författadt af nu 90-årige komministern *Joh. And. Linder* i Umeå; det är rikt pä historiska fakta rörande svenska Lappmarkerna, samlade med mycken omsorg ur offentliga och enskilda källor.

Under studiet af desse författare och talrike "dii minores" växte mina anteckningar — men ock min villrådighets emedan jag fann de mest skriande motsägelser. Det blef mig nödvändigt att sjelf något se förhållandena och rådföra mig med ögon-vitnen, Lappmarks-kännare.

I sådant ändamål företog jag två resor till svenska Lappmarker, ären 1868 och 1871. Jag fick dervid tillfälle att se förhållandena i stor del af Lappmarkerna mellan Vindel-elfven och Stora Lule vatten samt åtminstone något lära känna Sorsele, Arjepluogs, Arvidsjaurs och Lule Lappar, se dem hemma hos sig i full sommar-verksamhet, i skog och på fjäll, ända vid Sulitälmas jöklar.

Under dessa resor hade jag äfven tillfälle att göra bekantskap med en mängd personer, hvilka känna nu nämda och andra delar af Lappland, och om dem meddelat mig upplysningar; såsom v. pastor Joh. Mörtsell i Malå, pastor P. Th. Winnberg i Arjepluog, v. pastor Joh. Fjellström och kommissarien Isr. Skarin i Arvidsjaur, jägmästaren S. H. L. Lothigius i Jokkmokk, hvilke alle, jemte flere onämde embetsmän och andre, i mer eller mindre mon i särskilda punkter främjat arbetet.

Med synnerlig tacksamhet bör jag dess utom nämna hrr pastor Joh. Læstadins, kapten H. A. Widmark och pastor A. Fjellner.

Pastor Læstadius, förut i Gellivare, så i Qvikkjokk och nu i Jokkmokk, samt skolvisitator der jemte äfven i Pite Lappmark, besitter en nära bekantskap med folket i nu nämda vidsträckta område grundad på personlig beröring, hvilken blifvit förtrolig genom hans noggranna kännedom af språket och hans förtroende väckande mildhet och humanitet. Hr L. har, såsom på sina ställen i det följande nämnes, tagit kännedom af delar af manuskriptet till detta arbete och lemnat talrika bidrag till dess innehåll, dels genom bref, dels under personligt umgänge, då jag åtnjutit hans gästfrihet i Qvikkjokk och i Jokkmokk.

Kapten H. A. Widmark har nu i 11 år eller mera för kartografiskt ändamål fot för fot genomvandrat Norrbottens Lappmarker och känner personligen de fleste innevånarne derstädes. Fästad med den sansade filantropens starka

band vid dess folk, har han förstått att vinna dess aktning, och ett stort inflytande på den eljest så misstänksamma Lappallmogen. Huru många och värdefulla upplysningar jag för denna skrift vunnit af Hr W. visa icke de i det följande framträdande anförandena af hans namn, huru talrika de än äro, ty inflytandet af personliga möten och en korrespondens tidtals under 5 år gör att man,då dervid omhandlade tankar och fakta skola sättas på papperet, icke alltid kan, så strängt man vill, skilja mellan mitt och ditt.

Pastor A. Fjellner i Sorsele är född Lapp år 1795. Ännu till 25 års ålder, om jag icke misstager mig, brukade han under sommar-ferierna från skolan och universitetet vakta familjens renar på Herjedalens fjäll, dit han en och annan gång *vandrade* från Upsala. Af en jemnårig slägting, som var djupt genomträngd af gamla lapska sånger och sägner, lärde han sig talrika sådana och fick han hos sig inplantad den outsläckliga kärlek till sitt folk och den vackra uppfattning af detsamma, hvilka ännu glöda ur 78-åringens ord då han kommer till tals der om. Efter aflagd prest-examen tjenstgjorde han flera år hos den rygtbare L. L. Læstadius i Karesuando och verkade i Tornio Lappmark, hvarvid han, lefvande på lapp-manér, reste kring i denna Lappmarks alla delar samt äfven in i norska och finska Lappmarkerna. Under tiden gifte han sig med en af Peive-slägtens döttrar (se sid. 219, 431) och förde slutligen 1842, då han fick Sorsele pastorat, den långa vägen dit ned och under vintern sin hustru, 2 små barn och en renhjord, således ännu vid 47 års ålder lefvande som Nomad-lapp. Den till följe af en sådan lefnadsbana rika erfarenheten och den verkliga lärdom i hithörande ämnen, hvilka förvaras i hans ännu håll-fasta minne, hafva välvilligt stått mig till buds och många spår synas deraf i det följande.

För desse tre Herrar ber jag att härmed få offentligt uttala min synnerliga tacksamhet och förbindelse.

Sedan sålunda materialier blifvit samlade, kunde jag gå till afslutande af det arbete hvar uti jag inlockats af dess för mig allt mera växande interesse. Embets-verksamhet och andra studier hafva dock vållat att författandet skett afbrutet, ryckvis; så skrefvos t. ex. de 2—3 första kapitlen åren 1867 och 1869, det 11:te år 1868, det 9:de och 10:de år 1869, det 13:de år 1870, o. s. v. Manuskriptets tillväxt under denna behandling gjorde det allt mera olämpligt att ingå i katalogen, och då det syntes mig innehålla en någorlunda fullständig skildring af folket, samt uppfatta vissa ethniska frågor från nya synpunkter, beslöt jag 1871 dess utgifvande såsom särskildt arbete. Sedan detta års slut har ock det hela varit färdigt till tryckning, hvilken dock af åtskilliga yttre hinder ty värr blifvit fördröjd.

Då, enligt hvad literatur-förteckningen utvisar och jag redan antydt, en särdeles stor mängd författare skrifvit om Lapparne, både i äldre och yngre tid, är det klart, att jag med afseende på den allmänna skildringen af deras lefnadssätt icke kunnat lemna synnerligen mycket nytt. Jag har hufvudsakligen refererat, ibland ordagrant, af skäl dem jag flerstädes (sidd. 30, 56, 125, m. m.) anfört. Men jag vågar tro att jag framhållit allt vigtigt, och detta kritiskt sofradt, så att en mängd från gamla tider medförda eller under senare tillkomna apokryfiskauppgifter försvunnit. Någon gång har jag upptagit dem till behandling, för det mesta hafva de helt tyst lemnats å sido, för att icke skymma den sanna bilden. — Kapitlen från och med det nionde äro mera sjelfständigt behandlade.

Kapitlen 9 och 10 hafva visserligen sin motsvarighet i Friis’ mythologi och för mitt som för hans arbete ligger till största delen samma material till grund; men vid jemförelse skall hvarje läsare finna att jag behandlat ämnet fullt sjelfständigt. Jag vågar ock tro att af min framställning, som var skrifven innan Friis’ bok utkom, den forn-lapska guda-läran blifvit både rensad och klarare än hon hittills varit.

För kap. 11 har jag länge, mig ovetande, haft föregångare i *tryck,* i *Thomsen* och *Ahlqvist.* Utom af den ofvan och sid. 293 i boken lemnade uppgift om tiden för författandet af detta kap., torde dock af kapitlets innehåll äfven der bearbetningens sjelfständighet vara klar; de många fullständigande språkprof (bevis) jag lemnat torde försvara sin plats oförändradt som jag gifvit dem.

Kap. 12 är till största delen nytt; det behandlar den lapska poesien, om hvilken man hittills haft ett ganska ofullständigt begrepp.

Kapp. 13 och 14, framställande Lapparnes historia, äro ock nya, så till vida att jag, på anförda skäl, i dem vågat afvika från föregående förff:s åsigter om den äldsta, den för-historiska tiden. Grunderna här för hafva åt kap. 13

gifvit en vidlyftighet, hvilken jag blott kan beklaga, icke afskära; äro de drifna satserna riktiga, torde dock omfånget kunna anses i någon mon ursäktligt.

Kap. 15 är icke skrifvet af mig, utan af H. A. Widmark, hvar på saken i hög grad vunnit.

Med afseende på det vidlyftiga land Lapparne bebo eller besöka är mycket mera att säga än hvad denna skrift innehåller. Der fmnes en betydlig jordbrukande befolkning, der stå sedan snart 300 år på dagordningen frågorna om lämpligheten af åkerbruk, om nyttan af vidgad boskaps skötsel, om möjlighet af bergverk, om förbättrad skogshushållning. Dessa frågor har jag lemnat vid sidan, och blott berört dem i den mon de kunnat inverka på Lapparne. Desses fullständiga och opartiska skildring, sådane de varit och äro, har varit mitt enda mål; det har jag allt igenom strängt hållit för ögonen. Har det vunnits, vore jag särdeles lycklig; äfven om jag blott närmat mig der till, har mitt fler-åriga arbete icke varit förgäfves.

Stockholm i April 1873.

Författaren.

*

Pl. l.

Lith. o. tr. h. Schlachter & Sesdorff; Stockh. Per Olof Amundsson Länta, 27 år. Af Sirkas by i Lule Lappmark.

Pl. 2.

Lith. o. tr. h. Schlachter & Sesdorff; Stockh. Eva Brita Mulka, född Granström, 28 år. Af Tuorpea by Lu1e Lappmark.

Pl. 3.

Schlachter & Sesdorff, Stockh. 1. 2. 3. 4.

Pl. 4.

Schlachter & Sesdorff, Stockh. 5. 6. 7. 8.

Pl. 5.

Schlachter & Sesdorff, Stockh. 9. 10.

Pl. 6.

Schlachter & Sesdorff, Stockh. 11. 12. 13. 14.

Pl. 7.

C. T. Lindberg, lith.Tr. h. Schlachter & Sesdorff; Stockh. 16. 15. $^{1}/_{8}$

Pl. 8.

C. T. Lindberg, lith.Tr. h. Schlachter & Sesdorff; Stockh. 17. 18. 20. 19. $^{1}/_{8}$KARTA till "LAPPLAND och LAPPARNE" af Gust: von Düben

(I Mercators projection.)

Lith. h. Schlachter & Seedorff, Stockholm.

FÖRSTA KAPITLET.

Namnet Lapp. Lapplands utsträckning och natur. Klimatet. Naturskildringar. Växter och djur. Metaller.

Det folk, som af Svenskar kallas *Lapp, Lappe, Lappar,* benämnes af Norrmännen *Fin, Finner.* Från det svenska ordet härledes folkets namn i öfriga europeiska språk: *tyska* Lappe, Lappländer; *franska* Lapon; *engelska* Laplander; *italienska* Lapone, Laponese, etc.

Folket sjelft erkänner dock icke detta namn som sitt, ja betraktar det väl ock såsom ett vedernamn. Sjelft kallar det sig *Sabme,* eller *Same,* pl. *Sameh,* eller *Samelats,* i hvilka namn man tydligen igenkänner ljuden af Suomi (= Finland) och Suomalaiset (= Finne), och af Samojed, två med Lapparne språkligt beslägtade folkstammar. Landet kallas på lapska *Same-ädnam.* Ehuru benämningen Lapp, Lappar fått stor utbredning är den likväl icke särdeles gammal, ty det är förgäfves man sökt visa dess identitet med Ptolomæi Lupiones. Folket omtalas, som det vill synas, första gången med namnet Lappar i den kring är 1200 författade Fundinn Noregr, snart derefter eller samtidigt af Saxo, och i en påflig bulla af 1230 omtalas Lappien. Förut kallades de af alla gotiska folk Finnar, efter denna tid blir Lappar det vanliga hos alla, utom hos Norrmän och Danskar, som ännu i denna dag, till stor förvillelse, säga Finner.

Men om ursprunget till ordet Lapp var man villrådig ända till sista tiden. Tornæus (Ms., kap. 2) talar om åtskilliga härledningsord, såsom finska ordet *lappa* = inhemta, indraga, syftande på Lapparnes girighet, eller *lapio* = skyffel, utan hvilken de aldrig kunna resa, o. s. v. Högström anser (sid. 56, not) ordet icke härledas från lapskan, ehuru t. ex. *lappet* = förlora och *lappo* = laf kunde synas dertill gifvanågon anledning; snarare då, menar han, af svenska ordet *lapp,* finska *låppu* — lapp hvarmed man lagar kläder, eller af *läppa,* som man i Norrland kallar flädermöss, eller af *löpa,* det ”gör honom lika mycket”. P. Læstadius anser (II, sid. 476) namnet sannolikast härledas af *lapa, lappa,* = bergsklyfta, hvadan Lappar skulle beteckna ”bergsfolket, klippans söner, jordhålornas folk”. Fjellner och Skogman tro ordet komma af det finska *lappaa* = flytta fram och åter. Ihre (Glossarium) härleder det från det gotiska *lopp, lupp, lof,* hvilket betyder förgift, af det skäl att Lapparne ansågos bruka förgiftningar och trolldom; *leppotet* betyder i lapskan ställa sig in, förtrolla. Hvad förgiftningar angår skulle det vara af interesse att veta hvar Lapparne beskyllas för sådana.

Men jemte dessa härledningar, hvilka blifvit anförda för att tjena såsom exempel på beskaffenheten af flertalet sådana, förekommer redan hos Tornæus en, som synes häntyda på det rätta. ”Likare är det”, säger han, ”at de skola nämde vara af det finska ordet *lappa,* det är ett slut eller en ända på något; likasom desse vore ändan, slutet, det allra yttersta af allt folk, som de nordiska orterna bebo”. Till denna åsigt ansluter sig äfven i viss mon Scheffer (sid. 4—5), ehuru han vill tolka namnet såsom betecknande flykting. Ännu bestämdare är Lehrberg, hvilken (sid. 220) från Origg. Livoniæ anför en berättelse af två rigiske missionärer, hvilka år 1220 färdades genom Estland samt derefter begåfvo sig till Lappegunda, den yttersta provinsen mot Vironia. Gunda eller kunda betyder på finska distrikt, område och lappe, lappa, = ytterst. Castrén utvecklar (V, 5—7) saken ytterligare och bättre. Det lapska ordet *loap, laptem* eller *låpto,* efter olika dialekter, betyder ända, slut; omplanteradt i finska språket blir det efter vanlig analogi *lappi.* Det var väl i början en beteckning på den yttersta norden; ”men till följe af den gängse föreställningen, att ett folk är desto råare, ju högre upp i norden det är bosatt, och emedan de sydligare bosatte Lapparne i sjelfva verket tidigare kommit i besittning af kristendom och yttre civilisation, än

deras nordligare bröder, så öfvergick ordet hos de förre så småningom till att beteckna råhet, och begagnades såsom ett smädeord för de nordligare Lapparne”. Så kallar än i dag Enare-bon de på fjällen vistande samslägtingarne för Lappar, under det han förnekar sig vara sådan. "De kunna icke", säger han, "läsa uti bok, begå aldrig nattvarden, gå ej ilapplands omfång och utsträckning. 3

kyrkan, hafva ingen kunskap om frälsaren, låta icke döpa sina barn, men der imot joiga (skrika), supa bränvin, dricka blod", m. m. Nordligast vistas i Finnland Fjäll-lapparne, så innevånarne i Enare, Sombi, Sodankylä, de i Eemiträsk bo sydligast; hvarje af dem kallar sin nordlige granne Lapp, under det han förnekar sig sjelf vara det.

Genom språklig utredning och genom denna från finska Lappmarken hemtade erfarenhet har Castrén gjort den af Tornæus först framstälda åsigten om ordets härledning högst sannolik, ja till och med säker, samt undanröjt 1 lires motiv för ordets härledning ur svenskan, det nämligen, att då Lappen icke gerna sjelf gifvit sig ett vedernamn, ordet Lapp måste härledas från sist nämda språk.

Let i fråga varande folket bebor ett ganska vidsträckt område, nämligen största delen af Europa — Ryssland, Finnland, Norge och Sverige — norr om 66° nordlig latitud; det är i Sverige och Norge till och med spridt nedom 63°. Denna landsträcka utgör den nordliga, i hafvet upp stickande afrundade ändan af dessa riken, och den af Lapparne bebodda delen deraf beräknas af Friis (Russ. Lapl. 362), troligen något högt, för Ryssland till 2,900 geogr. qvadr. mil, Finnland till 1,250, Norge till 756 och Sverige till 2,300, eller tillsammans till 7,206 geogr. qvadratmil. Närmast, kring Bottenviken, som gör cn sydlig inskärning i området och ger det hela formen af en njure, bebos landet icke af Lappar utan af Svenskar

Finnar; pä Nordhafvets kuster hafva vesterut Norrmännen, norrut de och Finnarne (der af Norrmännen kallade Quæner) samt österut Kyssarne mer eller mindre bofasta tillhåll. Synnerligen är detta förhållandet på den norska sidan, hvarest befolkningen nu beräknas till omkring 150,000.

Genom hela detta land går en väldig vidsträckt bergsplatå, hvilken på vattendelaren mellan Pite och Lule elfvar i Sulitälma uppnår sin största hcijd öfver hafvet; enligt Elowsons afvägning 18(58 går höjden af Sulitälmas högsta spets i Sverige till 0,32(5 fot*), den i Norge är något högre. Hill- ifrån „tgä ; aö(jer ^ non. bergsträckningar, hvilka uti södra delen »I Lule och större delen af Pite Lappmarker hafva många branta och höga spetsar, men i öfrigt äro temligen jemna och mot svenska sidan tøngsamt sluttande. Högst i norr viker denna plata hästskoformigt af mot °ster och söder i en lägre fortsättning, en landrygg, på finska

') Se Vet. Akad:» föi-hnudlmgni- för 18159, sid. 190.4 ryska och finska lappmarken.

Maanselkä, hvilken skiljer vattnen som löpa till Bottnen från dem, som gå till Nordhafvet och, klyfvande sig i två armar, med den ena stupar i Hvita hafvets vestra strand, med den andra i form af lägre åsar öfvergår i Ural. I Norge och Sverige, hvilkas gräns ligger ofvanpå och långs åt denna bergsträcka, är hon belägen närmare ^Vesterhafvet än Östersjön; på ryska sidan håller hon sig längre in åt landet.

Kyska och finska Lappmarkerne äro i allmänhet ganska låga. Den finska utgöres till största delen af torra, sandiga moar och hedar, omvexlande med berg och steniga höjder, sanka myrar och kärr, med mellan liggande större och mindre träsk och vattendrag. Enare-landet skiljes från det sydligare genom en tre dagsresor bred ödemark, en mossbevuxen höjdsträckning, som trotsat alla odlingsförsök. Landet är i allmänhet skogbevuxet liksom angränsande delar af ryska Lappland, och antages skogslandet innefatta mer än miljoner tunnland; söder ut är skogen större och tätare, norr ut svagare; barrträden sträcka sig genom hela landet, men norrut finnas de föga utom i dalgångarna; endast björken finnes ett stycke upp på kullarna; på topparna och vid hafvet blott vide. Ar 1800 funnos här 811 Lappar. (Rein, Materialier, sidd. 20—24.)

Ryska Lappmarken motsvarar i det närmaste halfön Köla*), men inne fattar dock ett ganska stort stycke vester derom ända till 29°—30° ostl. long. från Greenw. Lappar bo der enligt Friis numera endast ned till Imandra-sjöns södra ända på 67,30° nordl. låtit. Om man på kartan öfver detta land drager en linea från Boris Gleb vid Paswig-elfvens utlopp öfver Kola-staden och Lovosero till Sosnovets-ön, så följer denna linea, med undantag af små krokar söder och norrut, i allmänhet trädens norra gräns och går just i björkregionen. Söder derom, nedåt

Karel-stranden och Finnland är landet täckt af "ett väldigt haf af urskog" (Daa), norr derom är en trädlös tundra**). Då hela ryska Lappland har en vidd af omkring 2,900 geogr. qvadr. mil, falla vid pass 2,G00 på halfön och mer än hälften häraf hör till tundran; således högst betydande område, med större utsträckning från norr till söder uti sin östra del än uti sin vestra. Denna tundra och halföns nordliga kust äro ödsliga största

*) Namnet härstammar frän det lapska qnele eller quola = fisk = finska kala. Staden Köla hette fordom Malmus eller Malmis af ryska malaja-mys = litet näs.

**) Tundra (finska = tunturi, lapskt = tuoddar) betyder egentligen högt belägen skoglös trakt, deraf t. ex. benämningen Gellivare-dunder för berget söder om detta ställe. Men till följe af de skoglösa trakternas allmänna beskaffenhet i norra Europa oeh Asien har ordet mera fatt betydelsen af trädlös sumpmark, bevuxen med mossor, frusen största delen af året, uuder högsommaren otillgänglig. Kolas tundra har naturen af bada.murmanski. kolas forntid. 5

clelen af året, endast befolkade af några få Nomacllappar; men från böljan af April till slutet af den korta sommaren råder der ganska raskt lif genom närvaron af de s. k. Murmanski. Detta namn härledes af några (t. ex. Daa, Friis) af normansk, emedan n i främmande ord ofta af Ryssen, då han upptager dem i sitt språk, förbytes till m. Castrén åter (I, 150, 159) säger namnet vara ett mixtum compositum af ryska ordet morje = haf och man, således etymologiskt = hafsman. Man skulle ock hafva största anledning att antaga denna förklaring, då Murmanski icke bestå af Norrmän, utan utgöra en blandning af Ryssar, Karelare och Lappar, hvilka då komma dit upp för att fiska i hafvet. Säker är likväl härledningen icke, ty Norrmännen kunna hafva gifvit kusten namn, då de en lång tid der hållit till och tagit skatt och då deras fiskarefartyg ännu hvarje sommar i ganska betydande antal gå dit upp. Murmanska kusten sträcker sig från Norska gränsen till udden Sviatoinos; der vidtager Terska kusten, de gamles Trinnäs, hvilken går kring halföns hela östra ända och troligen gifvit anledning till det för denna del af landet brukliga namnet Turja. Lapparnas antal 2,207 (Friis).

Om denna kust och i allmänhet om det ryska Lapplands beskaffenhet råda öfverallt några högst oriktiga föreställningar, hvilka, ehuru icke egentligen hit hörande, vi likväl anse skäl vara att något vidröra. Det år bekant att den s. k. Novembertraktaten mellan Sverige—Norge och Vestmakterna år 1855 i allmänhet antagits afse att förhindra Ryssland från vinnande af hamn vid Vesterhafvet och tillträde till de norska fiske-nerna. Orsaken hvarföre Ryssland eftersträfvar detta skulle åter vara det förhållandet, att den ryska ishafskusten har sämre fiske och dåliga hamnar, hvilka mer än de norska äro stängda af is och omöjlig göra en flottstation 'ler eller i allmänhet en lifligare sjöfart. Detta beror allt igenom pä misstag. Redan 1581 berättas (Handl. Skand. Hist. XXXIX, 10—103) att vid Trinnäs är mäkta stort fiske, sä att äret fornt dit kommo nr Kyssland 7,42K båtar ined 4 man i hvarje, således 29,704 personer; att 'ler kommo många skepp från Norge, Holland, England för att fiska; att i K andalax funnos 29(> saltpannor; att i Malmis funnos 226 gärdar ln«l 2 saltpannor i hvaije gärd och att Nederländare och Engelsmän der hafva mäkta stor handel; att pä Helgon finnes en stad Kårpenpåll (förmodligen Gikker-njarg med Karabelnaja?) med 937 gärdar och storhandel; att Salmis var befästadt och att vid Silvester klostret (Solovetzki?) och Kolensuo funnos skansar, etc. Allt detta hänvisar onekligen på vigtigt6 kustfisket i ryska lappland.

fiske och stor handelsrörelse vid den tiden, och å daga lägger att inga naturhinder finnas i vägen för sådana. Förhållandet kunde ännu i denna stund vara lika dant, ty naturen är ännu den samma; Daa och Friis, som berest denna trakt 1867, bevisa detta klart, med stöd af ryske författare. Ryska ishafskusten är längre än den norska, ligger något sydligare än denna, på stränderna finnas der och hvar gräs och skog, ankarplatser finnas flerstädes så goda och väl skyddade, att de kunna anses vara bland de bästa i hela verlden, många dugliga äfven för krigskepp (Kola intogs 1809, bombarderades och brändes 1854 af engelska krigskepp); Jekaterin-hainnen vid Kola-flodens mynning fryser aldrig; fiskbankarne äro rikare än de norske: "genom rätt begagnande af dessa fiskerier", säger Dolinski, "kunde vi icke blott mätta Europas hela befolkning ined fisk, utan ock smörja alla Europas maskiner med tran"; årligen draga en mängd norske fiskare dit, oaktadt kusten är öde och de icke få landa der, ja så talrika att 1868 på en enda natt 23 norska fartyg och 50 fiskarbåtar förliste och 50 menniskor omkommo på ett enda ställe. Den norska isfriheten och den ryska isbundenlieten äro myter, säger Daa, och Golfströmmen förhåller sig

fullt opartiskt mot Norge och Ryssland.

Men sanning är att ryska Lapplands fiskerier sjunkit, att landet är öde och i ett uselt tillstånd. De två anförde norske författarne fråga hur detta kommer sig och de svara derpå sålunda. Vigten och beskaffenheten af dessa fiskerier är icke känd af kapitalstarkt folk; inga kommunikationer finnas, hvarken genom vägar eller ångare; ingen uppsigt, ingen rättsskipning, intet egendomskydd finnes; inga bosatta handlande eller i allmänhet befolkning som kan strax i första hand köpa produkterna af fisket och förse de fiskande med deras behof. Slutligen komma här till Ryssarnes dolskhet och religiösa fanatism, hvilka icke medgifva andra folk att slå sig ned och sätta lif i rörelsen. Rein berättar (Materialier, sid. 21)1 följ.) huru finska senaten 1862 förgäfves försökte att åt Finnarne bereda tillfälle att nedsätta, sig på kusten som kolonister och fiskare; ryska regeringen ser hellre att den rika inkomstkällan förspilles och Finnarne svälta, än hon upptager dem bland sig och låter den lutherska, den frihet älskande nationen fil luft vid ishafvet; Finnen får utvandra till Norge, der han möjligen i en framtid kan bilda ett slags Schlesvig-Holstein och göra gagn som "en undertryckt nationalitet". Skamligt nog hafva Finnar redan skränat i den riktningen. — Få se om Sidorows sträfvanden kunna förbättra tillståndet i det ryska Lappland.floder och sjöar. 7

Såväl i finska som i ryska Lappmarken finnas ganska långa elfvar och stora sjöar; t. ex. Muonio-, Tornio- och Tana-elfvar, som bilda gränserna mot Sverige och Norge; Ivalojoki och Jokienjoki utfalla i Enaresjön, hvilken genom Pasvigs elf tömmer sig i ishafvet; rötterna till Kemi elf, med dess 900 geogr. qvadr. mil vida flodområde, springa äfven upp i det finska Lappland; Tuloma elf som tömmer Notosero och Köla elf, som tömmer Guolle-jaure, äro de största elfvarne i ryska Lappland, om man icke dit räknar Kandalax elfven, som tömmer Imandrasjön. Enare, sjö och trakt, kallas af Lapparne stundom Anara, stundom Einara, hvilket senare ger Sjögren (sid. 188) anledning att tänka på namnets härledning från forn-nordiska namnet Einari, så mycket snarare som Isländare och Norrmän af gammalt besökt dessa trakter och namnet hvarken är finskt eller lapskt. Enare-sjön är stor, nära 15 mil lång, 8 mil bred men föga djup; han kallas äfven Indiager, eller öfre Imandra, till skillnad från den i ryska Lappmarken belägna, nyss nämda nedre Imandra. Denne är ännu längre än Enare, men icke så bred och beskrifves af Daa (sidd. 65—71) såsom rik på öar och närmast lik Mälaren.

I Norge finnes största delen af de norske Lapparne i nordliga delen af Nordlanden, i Tromsö och i Finmarkens amter, åt de inre bergen samt kring Mals-, Alten- och Tana-elfvar. Men dessutom träffas sådane i små kolonier på några ställen i norra och södra Trondhjem och i Hedemarken. Antalet beräknades 1845 till 14,538 individer. Det land Lapparne bebo, är i södra delen temligen smalt, sönderdeladt af djupa fjordar, mellan hvilka nedskjuta höga åsar från gränsplatån. I fjordarna utfalla korta floder och dalarne äro både korta och trånga, men det ingående hafvet skänker ett mildt klimat och dalarne äro äfven ganska frugtbara, lämpliga både föl-boskapsskötsel och jordbruk, hvilka ock på senare tider ofantligt utbredt s'g i dem. 1 norra delen, Lappames hufvudsakliga tillhåll, är landet mellan hafvet och landgränsen betydligt bredare, men for öfrigt af samma natur, och utanför sträcker sig hela vägen en örik skärgård.

Näst det ryska är det svenska Lappland det största, omfattande en sträcka af 2,300 geogr. qvadr. mil (Friis) med 7,248 individer år 18(i0; det har en utsträckning i längd af nära 60 mil och i bredd på flera ställen ,af öfver 20. Denna stora sträcka har man administratift och med hänsyn hll de af Svenskar bebodda angränsande trakter vid Bottenviken eller annorstädes, benämt Jemtlands, Åsele, Ume, Pite, Lule och Tornio Lappmarker, från söder mot norr liggande efter hvarandra i den ordning dc8 floder och sjöar i svenska lappland.

nu uppräknats och den först nämde i Jemtlands, de två följande i Vesterbotten, de tre sist nämda i Norrbottens län.

De svenske Lappmarkerne genomdragas af långa och grenrika floder, med ett hufvudsakligen från vest-nord-vest till ost-syd-ost riktadt lopp. Dessa floder äro hufvudsakligen följande, från söder mot norr räknadt: Ångermanelfven och Gideån, med den i clen förra infallande Åsele-elf, som ger namn åt den sydligaste af Vesterbotten Lappmarker, och ehuru relatift liten likväl har så stark vårflod, att Ehrenmalm jemför den med Nilen! I Ume Lappmark flyter Uman (af lapska ordet wuoma = skog), med sina två stora rötter, den egentliga

Uman och Vindel-clfven (af vid-dol — kringspridd, med anledning af dess vidt spridda ursprung). Pite (= helig, af pjettot = förbjuda) Lappmark omfattar Skellefte, fordom Sieldeft (af sildut = fors) och Pite eJfvar. I Lule (= öster) Lappmark rinna stora och lilla Lule elfvar, förenande sig strax ofvan Porsi (= den fräsande) -forsen till den gemensamma Lule elf. Mellan Lule och Tornio Lappmarker flyter Kalis *) elf; i den senare flyta Tornio (af tarrhat — skälfva, som marken vid ett vattenfall, darra?) och Lainio elfvar, den förra infallande i Muonio elf. Från Tornio elf afgår vid Jonusuando, innan hon förenar sig med Lainio elf, en ganska stor flod: Tärendö, hvilken utfaller i Kalis elf och således, märkvärdigt nog, sammanbinder dessa två flodsystem med hvarandra. Då man under senaste åren trott sig märka en starkare utskärning af ocli rikare vatten i Tärendö elf, så är fara for handen att öfre delen af Tornio elf håller på att öfvergå i Kalis, hvarigenom Muonio skulle komina att ensam lemna vatten till floden nedom Kengis bruk!

De flesta af dessa floder, ända till 30—40 mil långa, upptaga i sig eller utvidga sig under sitt lopp till sjöar = jaiive på lapska, af Norrländingen liksom af Finnen kallade träsk; stundom bilda dessa sjöar långa rader efter hvar andra. Så upptager Skellefte elf: Sädvajaure, llornavan **), Udjaure, Storavan; Pite elf: Pjeskajaure ***), Tjäggelvas; lilla Lule elf: Saggat, Tjåmotis, Skalka-, Parki-, Kandi-, Purki- och Vaiki-sjöarne; stora Lule elf:

*) Namnet härledes af lapska ordet kalas, som betyder grundt ställe, vad. Men detta var för simpelt, hvarföre man härledt det frän latinska ordet ealix och satt en kalk till vapen! Rudbeck söker här Gallin eller dc Gallers land!

") Lapska ordet ape, genit. avi betyder kärr, haf; finska ordet ava, genit. av an betyder vid,

öppen. Ordet kan oek vara af gotiskt ursprung; det träffas i sanskrit.

***) Kallas ock af Lapparne Saivo-janre eller den heliga sjön, emedan ban "icke tal fisk", utan om sådana komma dit kastas de snart döda upp pä stranden. S. Öhrling, de Arieplog, sid. 4, not a. Saken är att bottnen och vegctationsförhållaudena äro odugliga för underhåll af fisk.flod-dalar. 8jögråns. ii

Virihaure, Västen-, Situs-, Satis- och Stuor-Lule-sjöarne, för att blott nämna några, de större, af do svenska Lappmarkernes "träsk".

De tro sist nämda elfvarna uppspringa alla i grannskapet af Sulitälma, lilla och stora Lule elf inom ett till några hundra fot begränsadt afstånd från hvarandra, om man så vill. Kalis elf utgår från de stora sjöarna Kolas och 1'aitas och upptager Kaitom-elf från Kaitomjaure; Tornio-elf utgår frän det stora Torniotråsk och upptager Vittangi och Lainio m. 11.

Alla tömma de Kölens kalla isvatten i Östersjön, dymedelst mäktigt bidragande till dennes köld och vårens fördröjande vid dess stränder. Sjöarne sjelfve äro i allmänhet rätt vackra, de östliga och sydligare skog-omgifna, de vestligare och nordligare, de egentliga fjällsjöarne ödsligare, men äfven i allmänhet genom fjällens närhet mera storartade. AUa utmärka de sig genom sitt kristallklara vatten, genom våldsamheten och plötsligheten i de kastvindar som uppkomma på dorn utan något föregående tecken, och genom den lätthet hvarmed de af vinden uppröras i höga vågor. Vattnet är fullkomligt rent. 1 granskapet af glacierer lå dock sjöarne tillblandning af jordpartiklar, så att vattnet blir mjölkigt, såsom t. ex. händelsen är på vissa ställen i Virihaure.

Hvarje Lappmark i Sverige utgör således i det hela en eller flera närliggande, mer eller mindre parallela floddalar, hvilka från Kölen i nord eller nord-vest sträcka sig syd eller syd-ost till Bottnen, en längd af 20—30 mil. Vid flodernas utlopp ligga oftast stora byar eller städer, t. ex. Hernösand, Umeå, Skellefteå, Piteå, Luleå, liåneå, Neder-Kalix, Haparanda och Torneå. Stundom har staden eller byn fordom legat längre UPP i landet; men af uppgrundning i floderna, af fartygs numera större djupgående än förr, eller af annat skäl sedan blifvit flyttade längre ut mot Bottnen, t. ex. Luleå, hvars "gammelstad" ligger en mil innan för den nu varande staden.

1 och omkring dessa städer samt flodernas nedre lopp bo svenske och till någon del äfven afkomlingar af finske kolonister; först längre in i landet, inom "sjögränsen", förnämligast inom "lappgränsen", förekomma Lapparne, ehuru de om" vintrarna der och hvar äfven komma ned till städernas granskap, mest dock för kortare tid, för att uträtta sina affärer, uppköpa hvad de behöfva och försälja sina varor.

Mellan de nämda floddalarna gå fjällkammar eller höjdsträckningar, hvilka emot Bottnen och i allmänhet inot sjögränsen aftaga i höjd, så att blott qvarstå lägre kullar. Dessa kullar, af 4—500 fots höjd, sträcka10 sjögräns. lappmarksgräns.

sig ojcrant fram långs hela kusten på 5—8 mils afstånd derifrån. De äro täckta med barrskog, aldrig nakna eller subalpina. De börja vid Kemiträsk, gå till öfre Tornio och Ofver-Kalis, derifrån genom Lule Lappmark öfver Edefors, och slutligen till Tafvelsjön i Ume Lappmark. De utgöra Lappmarkernes naturliga gräns mot Bottnen (Wahlenberg, Flora Lapp., Introd. xxx). Oaktadt höjden är ringa, är han dock tillräckligt stor att inne stänga alla de större sjöarne och göra det ofvan liggande landet mycket vattensjukt, med utom sjöarne vidsträckta myrar, i stort sedt en myr- och sjöfylld skogslätt.

Enligt H. A. Widmark får man äfven en naturlig lappmarksgräns om man gifver akt på elfvarnes stigning från hafvet. Man finner då, att de stiga långsamt tills de uppnå 150—500 fots höjd öfver hafvet samt att de sedan på korta afstånd af få mil stiga flera 100, ända till 1000 fot. Så Pite elf vid Storforsen, Lule vid Porsiforsen, Lina elf vid Lina-linka, Kalis vid Jokk, etc. Den gräns mellan låglandet (nedre landet) och Lappmarken, som uppkommer genom sammanbindning af de punkter i clfvarna, der den hastiga stigningen börjar, synes vara naturlig. — Denna naturliga gräns är en annan än den officiela, hvilken i Vesterbotten samt sydliga och mellersta delen af Norrbotten dragen vid pass 10 mil från kusten, i Kalis åter går vid pass l(i, i Tornio och Muonio ända till 30 mil från Bottnen, dermed betecknande nybyggenas utsträckning, eller om man så vill Lapparnes inskränkning, vid den tid då gränslinien uppdrogs. (P. H. Widmark, underd. Ber. sid. 8.)

Nämda fjällkammar skilja emellertid dalarna åt, synnerligen i de närmast riksgränsen belägna trakterna, hvarföre man i Lappmarkerna vanligen icke färdas från den ena dalen till den andra, utan långs åt dalarna, hvilka sålunda blifva de egentliga stråkvägarna ej blott för den tillfällige vandraren, utan ock för Lappen, hvilken äfven drages till dein af vegetationsförhållandena. Fjällkammarne äro nämligen i hög grad ödsliga och fattiga på växter, tjenliga till renens näring; dalarne deremot erbjuda rikt tillfälle till bete.

Man kan med allt skäl, enligt Wahlenberg (Mätningar och Flora lapp.), uppfatta Lapplands vegetation på de skilda ställena såsom bestämd af bergens höjd, eller rättare af snögränsens afstånd från stället, och karakteristiken kan uttryckas genom angifvandet af blott några få växter. Man kan uppställa åtta olika regioner, hvilka Wahlenberg (11. cc.) sålunda beskrifver:växtregioner. gran- och tall-regionen. 11

1) Första, lägsta är Granregionen: regio sylvatica. Denna sträcker sig frän kusten till en höjd af 3,200 fot nedom snögränsen. Iiedan förut har granen förändrat utseende; hon har blifvit rank och smal, stammen är ofta starkt vriden mot-sols, som anmärkts redan af Linné (Lachesis I, 139), grenarne, som gä ända från roten, äro korta, nedåt böjda, svarta, och hela trädet får ett utseende af magerhet och stripighet. Som bevis på trädens svaga växtlighet kan nämnas, att man sett furuträd från god jordmån af blott l fots diameter, ehuru de varit öfver 200 år gamla. Vid Stuor-Lulejaure äro tallar af i fots diameter redan 100—120 år gamla, och timmertallar om 9 tums diameter 200 år eller deröfver (Roman, sidd. 117 och 118). Åkerbären hafva redan upphört att mogna. Tillika med granen upphör Rosa cinnamomea, Convallaria bifolia m. fi., och sjöstränderna prydas icke mer af Arundo phragmites, Lysimachia thyrsiflora, Galium boreale och Carex globularis. Här har Tussilago nivea sin rätta plats; "de sista bäfver-husen synas" (syntes förr) "vid bäckarna och här uppom finnas icke aborrar och gäddor i sjöarna". Medeltemperaturen är vid pass + 3° Celsius. Härvid bör anmärkas, ^tt gädda, liksom sik och harr gå ända upp i björkregionen (H. A. Widmark).

I Flora lapp. delar Wahlenberg denna region i två, den nedre och den öfre. Den nedre har mera kustbygdens natur och hyser utom granen äfven Trifolium pratense. Lysimachia, Convallaria majalis, Nymphæa alba; men der boija några subalpina växter, såsom Tofieldia borealis och Serra-tula alpina. Den öfre saknar dessa och har redan subalpina berg. Gränsen för den nedre går från Sodankylä, mellan Kengis och Muonioniska till Jokkmokk och Falträsk; den öfres gräns går från trakten af Enare (Kyrö), mellan Vittangi och Palojoensuu, något ofvan Gellivare, Stuor-Lulejaure, Tjåmotis och Peuraur, mellan Itappen och Tjäggelvas, Hornavans öfre ända till Gautsträsk och Laisträsk. Vid Gillesnuole och Qvikk-jokk går dock granen vida högre.

2) Andra eller TaUregionen, regio subsylvatica. Tallen fortfar ännu, 'nen lägre, inera grofgrenig än i trakten nedom. "Här ser inan de sista a' Ledum palustre, Salix pentandra, Veronica serpyllifolia, m. H. Kärren antaga redan ett öfvermåttan sterilt utseende". Vid tallens öfre grans, -,80() fot nedom snögränsen, växer Phaca alpina; hit gå björn, sik och barr; blåbären mogna ännu. Litet nedom öfre gränsen, omkring 3,000 '°t under snögränsen, upphör kornet att mogna. Medeltemperaturen är omkring + 2,5- Celsius.12 björkregionen.

Denna region är af mycket mera ojemna dimensioner än den föregående; i norra Lappmarkerna är hon ända till 8 mil bred (i Kemi Lappmark mellan Ivyrö och Petschojaur m. fl.), på andra åter smalare.

Af denna granregionens placering lägre än tallregionen, synes Wah-lenbergs uppfattning om dessa träds utbredningsförhållanden. Men Boeth-link (sid. 202) och Schrenk funno på Köla och i Samojedernes land att granen gick längre mot norden än tallen och syntes bättre fördraga kustklimatet. Äfven H. A. Widmark säger att på många ställen i svenska Lappmarkerne granen går högre än tallen; synnerligen är detta förhållandet på fjällplatåerncs sluttningar, der man kan få gå "milslånga sträckor mellan första granen och första tallen". Wahlenberg synes således hafva dragit sin slutsats af allt för få facta.

Hvad i öfrigt angår dessa skogstrakter, så äro de ofantliga och uppskattas i Norrbotten af Forssell till öfver 16 miljoner tunnland; men af mycket olika beskaffenhet: bäst kring nedre delarne af Pite, Skellefte och Lule elfvar till Kalis elf; sämst kring Tornio och Muonio. De förödas genom skogsbrand, afsigtlig eller tillfällig, vållad af bönderne; Lapparne äro ytterst omsorgsfulle i skogens skyddande mot ekl.

3) Tredje eller Björkregionen, regio subalpina, karakteriseras deraf att björken är det enda der växande träd. "Med en kort och tjock stam samt stela och vidt utsträckta knöliga grenar, tyckes den här sätta sig till motvärn mot den häftiga fjällblåsten. Dess ljusgröna lifliga färg fägnar väl ännu ögat, men bevittnar tillika vegetationens vanmakt. Snart blir denna skog så låg, att man, uppstigen på en tufva, kan öfverse den hel och hållen; dess öfre gräns (der buskarna icke äro mer än manshöga) inträffar 2,000 fot nedom snögränsen, lieclan långt förut saknas Alnus in-cana, Prunus padus, Popilius tremula; och litet förr än björkskogen upphöra Sorbus aucuparia (som dock långt förut blifvit utan frukt), Erica vulgaris, Eubus arcticus sterilis, Aconitum lycoctonum o. s. v. Der björkskogen begynner blifva gles, der är solvärmen mot fjällsidorna starkast, och der finnes flerstädes en förundransvärdt yppig vegetation af Sonchus alpinus, Struthiopteris, Aconitum lycoctonum o. s. v. Torrare fält äro nu öfverhöljda af Lichen rangiferinus. Tussilago frigida och Pedicularis sceptrum Carolinum hafva sin bästa plats i sjelfva björkgränsen. Till densamma finnes endast röding i sjöarna och uppom den upphör allt fiske".fjxllrehionerne. 13

Denna regions gränser äro svåra att geografiskt bestämma, enär björken i allmänhet stiger temligen upp på bergen och på vissa trakter finnes i bergdalarna på små lokaler vida högre upp än hon såsom skog kan räknas bestämmande för en regions benämning. På minst tre ställen går björken i fortsatt sträckning öfver Ivölen från norska till svenska sidan. Det ena är vid Tornio-träsk, der ifrån Malangerdalen björken går fram genom Audje-vaggi vid Polnoträsk ända till Tornioträsk, hvarifrån hon nedstiger i Sverige. Det andra stället är ined Altenfloden, det tredje med Tana-elfven. Således alla tre ställena märkligt nog i nordligaste Lappland; men dels är landet der icke högt (enligt v. Buch 1,295 par. fot), dels måste hafsvindarne verka något.

4—8. Fjüllregionerne ligga nu här ofvan. Den lägre fjällregionen, 4:o) videregionen till 1,400 fot nedom snögränsen, saknar alla träd och har endast mer eller mindre sparsamt några pilarter, mest Salix glauca, långs vatten, bäckar och kärr, på fälten Betula nana och Juniperus. "Alla hackar klädas af Arbutus alpina och prydas af Andromeda cærulea, Trien-talis europæa". I bergsidorna växa Veronica alpina, Viola biflora, Pteris crispa och Archangelica. Dit upp går järfvcn och hjortron mogna ännu der.

5) Der ofvan försvinna äfven buskarna. Den hvita Salix lanata är högst 2 fot hög, ännu oansenligare Salix myrsinites. Betula nana blir krypande. Backarna äro bruna af Azalea procuinbens och lapponica, som gifva karakteren åt denna legion. På grönare fläckar i bergsbranterna växa Lychnis apetala, Brigeron uniflorum, Astragalus leontinus och montanus, Ophrys alpina; på kärraktiga Aira alpina, Carex ustulata och Vaccinium uliginosum. De enda bär som här mogna äro kråkbär, men som också till ersättning blifva dubbelt större och

välsinakligare än i skogslandet. Öfre gränsen för denna region är 800 fot nedom snögränsen. Högre upp sätta Lapparne nästan aldrig sina tält, ty betet för renarne »pphör snart derofvan. Medeltemperaturen är der ungefär + 1° Celsius".

•5) Snöfjällen = "de fjäll, som ega aldrig bortsmältande snöfläckar på öppna marken". När marken är blottad finnas derpå några mörka, ris-aktiga växter: Empetrum nigrum (utan bär), Andromeda tetragona och hypnoidcs, Diapenzia lapponica; på grönare branter Gentiana tenella och Hvalis, Campanula uniflora, Draba alpina; på kallare ställen Pedicularis '"rsuta och tlainmca, Dryas octopctala. — licgionen sträcker sig till 200 iot nedom snögränsen.14 klimat och årstider.

7) Den eviga snöns region. I dess nedre del börjar snön ständigt betäcka större eller mindre sträckor af marken; högre upp blifver blott en och annan fläck bar; slutligen ligger snötäcket jemt, afbrutet endast af klippor och bergspetsar. Snögränsen inträffar olika på olika ställen, "vid 4,100 fots höjd öfver hafvet på Qvikkjokks-fjällen, samt vid ungefär 3,100 fots höjd på denna del af fjällryggen, isynnerhet mot norska sidan". Till snögränsen gå Saxifraga stellaris, rivularis och oppositifolia, Ranunculus nivalis och glacialis, Rumex digynus, Juncus curvatus, Silene acaulis. Medeltemperaturen + 0°,4 Celsius.

8) "Öfver snögränsen mildras kölden någon gång så mycket, att ett och annat stånd af Ranunculus glacialis och dylika stundom finnas i springorna af någon genom spön uppstickande mörk klippa, och det till 500 fot öfver snögränsen". Ännu högre upp några lafvar. Vegetationsgränsen inträffar 2,000 fot öfver snögränsen, der temperaturen tyckes vara— l°,i Celsius. "Snösparfven är den enda lefvande varelse som kommer så högt".

I denna med mästarehand och efter flera års undersökningar gjorda framställning har man en god öfversigt af naturförhållandena i det land Lappen bebor, så vida det gäller den alpina och subalpina delen deraf, samt de allmänna grunddragen af land och klimat. Skildringen af de olika årstiderna har L. L. Læstadius lemnat för de norra Lappmarkerna och den lyder i sammandrag sålunda:

Januari: kallt och klart. Ingen dag; fyra timmars morgonrodnad. Likväl synes solen 3, 4 till ß timmar öfver horizonten i den södra Lappmarken samt äfven i den norra efter Trettondagen. Qvicksilfret faller ofta ner i termometerkulan. Medeltemperaturen — 17°,50.

Februari: 30 till 40 graders köld med omvexlande snö och blåst; dagsljus från 6—7 på morgonen till 5—6 om aftonen; vid klart väder ser man äfven solen nagra timmar. (1 Lappmarken synes morgonrodnaden åtminstone half annan timme fore solens uppgång; äfvenså aftonrodna-den efter solens nedgång.) Medeltemperaturen — 18n,6.

Mars: dagarne förlängas och solen börjar under iniddagstunden förmå bryta den bistra kölden; men ännu fortfara de ymniga snöfallen. I medlet af månaden plägar svanen visa sig i de öppna strömvakarna. I sednare qvartalet infaller lnerändels några dagars töväder. Medeltemperaturen

— 11°,40.

April: väderleken ostadig, blandad med snö och urväder, köld och blåst; men redan bebåda dock några sträckfåglar med sin ankomst den15 klimat OCh årstider.

annalkande våren; kråkan och snösparfven inträffa i månadens midt, och vid denna tid börjar snön tina af taken. Man har ljust icke allenast hela dagen, utan ett stycke på natten. Medeltemperaturen — 3°.

"Maj: är nästan den angenämaste tiden af hela året i Lappmarken. 1 luften hvimla otaliga fågelskaror, de der, ledsna vid söderns heta luft-krets, söka nordens renare sferer och helsa så gladt sin fädernejord, hvar och en med sin egen behagliga stämma. Skogarne genljuda af sångfoglarnes qvitter, af hvilka hvarje individ instämmer i Skaparens lof, eller besjunger med harmoniskt modifierade toner sin älskogs ömma föremål. Vattnets tysta innevånare samla sig ock efter naturens vink på bestämda möten till sitt slägtes fortplantning. Nu vaknar ock björnen ur sin länga sömn ocli rhenkorna framföda sina späda foster på den kalla snödrifvan. Och blomstergudinnan, ännu skymd under vinterns kalla täckelse, börjar äfven smycka sina gyllne lockar med den

gullgula honungsdaggen: Salices, för att ånyo, på denna vårens friska morgon, med isig barm och rosenkind möta den åter i sitt väldiga majestät framträdande lefvande naturen". 1 slutet af Maj böljar såningstiden i Lappmarken. Under vanliga år har man merändels sått kornet innan böljan af Juni. Senare veckorna af Maj utmärka sig stundom genom kall nordvest, men då den uteblifver, så är väderleken ganska fruktsam. Det händer ofta, att värmen om dagen stiger öfver + 20 grader, och en sådan temperatur, blandad med duggregn, drifver upp broddén 8 dagar efter sådden. Men nätterna äro ej särdeles varma, hvadan medeltemperaturen ej stiger högre än + 2°,5 0.

"Juni börjar med smärre sjöars och elfvars islossning, hvilken, stundom åtföljd af ett hiskeligt brak och dån, förorsakadt af fördämningar, gifver en kraftig signal till sommarens annalkande. Snösmältningen påskyndas i skogarna, och vårfloden tilltager märkbart med hvarje dag. Omkring den 10 framskjuter broddén; ängar och dalar grönska; löfsko-garne utspricka. Vid denna tiden slappes boskapen på bete; sjöfåglar ne varpa; fiskarne gå upp ifrån djupet. Ändtligen börjar ock islossningen på de Större sjöarna ungefärligen 8 dagar före midsommaren. Den 20 beständig dag. Allestädes inom polcirkeln, der icke böga berg äro i vägen. ser man då solen hela natten såsom ett glödgadt klot. Nu kan man se henne skarpt i synen, utan att besväras af hennes strålar". — Medeltemperaturen + 9%7o.

Juli månad är ganska varm i Lappmarken. 1 början af denna må-nto inträffar fjällfloden, som har en vigtig inflytelse på resor, gräsväxt,32 klimat och årstider.

fiskeri och andra ekonomiska mål. Den 20 Juli börja kornåkrarne skjuta i ax. Yid samma tid infaller äfven liöbergningen; 8 till 14 dagar förut börjar man med löftägten. Omkring den 12 löper björken, ehuru olika efter olika årstider. Då passar man på att taga eller rifva näfver. Nu äro ock nybyggarne ganska ifrigt sysselsatta med fiske. Gäddan och abor-ren gå upp under solskenet på grundt vatten och bada sig, som det heter. Då kan en man mecl några nät, om lyckan är god, insamla 3 à 4 lispund om dagen. De flesta gröe- och tåtelarter (Poa och Aira) stå nu i sin blomma, och då är det bästa tiden att skörda dem. Deremot är starren (Carex) knappt halfväxt vid denna tiden".

Nu står väl naturen i sin högsta fägring, men också har man nu att lida af Lappmarkens landsplåga, myggen, som hvarken skona menniskor eller djur och för hvilka endast renarne på de högsta fjällspetsarne äro fredade.

"Juli månad är ock en gyllene tid för jägare. Alla sjöfåglar byta då om fjädrar och mista sina vingar, "rugga" såsom det kallas. De gömma sig väl i gräset, men träffas ofta af jägarnes hundar.

Mot slutet af Juli månad mogna hjortronen; då plägar man skicka barn och mindre arbetsfört folk att insamla dem i tunntal". Medeltemperaturen i Juli + 15°,33.

Augusti månad utmärker sig merändels genom mycket regn, hvarigenom höbergningsarbetet betydligt hindras. Snart infaller äfven skördetiden. Omkring Larsmessan eller den 10 Augusti har man att vänta jernnätterna, och om då himmelen klarnar upp i norden, står hela Norrlands välfärd på spel. Ar det åter mulet vid den tiden, gå jernnätterna vanligen lyckligt förbi och då kan årsväxten utan fara stå 8 dagar längre. Imellertid bör åkern vara skördad den 24. "1 Lappmarken vet man ännu icke (säger L.) hvad det vill säga att meja en åker. Med skäran i handen stå de der och kröka sina ryggar. Det är sannt, de hafva icke stora åkerfält att skryta med; men de kunde likväl lära sig huru det går till att skörda en åker. Ty livad som nu sysselsätter fyra personer en hel vecka, det kunde ju på ett beqvämare sätt vara skördadt på en aftonstund. Höbergningen fortgår, men. redan vid medium af Augusti infaller det ohyggliga höstmörkret om nätterna. Den enda förmån dervid är, att man kan ljustra med fördel". Medeltemperaturen är + 13°,36.

September: korta dagar, ruskig väderlek med omvexlande regn, blåst och snöslask. Nu samlas hallon, smultron, vinbär, lingon, blåbär och17 klimat och årstider.

åkerbär, som erbjuda en angenäm omvexling med "Lappmarkens ymniga sofvelvaror". Men löfskogarne blifva bara, växterna på marken vissna, och "hela naturen ikläder sig den sorgliga drägt, som vittnar om den annalkande vintern". — Medeltemperaturen + 5°,40.

"Oktober. Denna månad plägar kallas den gyllene korftiden. Lapparne slagta nu sina brunn-rehnar, och de

nybyggare som hafva rehnar, följa deras exempel. Hvar och en, som nu har klingande mynt eller annars står i förbindelse mod Lappen, är betänkt pä att skaffa sig sofvel för vintern. — Ifrån medium af denna månad måste boskapen stallfodras. De mindre sjöarne tillfrysa och marken höljes med snö. I denna månad infaller äfven några fiskars stimningstid, hvarföre nybyggarne mest sysselsätta sig med fiske". Medeltemperaturen — 2°,50.

"November: full vinter. Man har väl redan haft snöföre allt sedan medium af förra månaden; men nu först isläggas de större sjöarne. I denna månad sysselsätter inan sig gemenligen med att köra hem ved och hö. Äfven fiskas mycket denna tiden med nät och isnot, hvilket verkligen är ett nöjsamt göromål, då man ingenting annat har att uträtta". — Medeltemperaturen — 10°,98.

"December är i det mesta lik Januari. Köld och mörker äro do fiender, mot hvilka man måste strida, af hvilka den förre öfvervinnes med goda eldbrasor, och det sednare endast med tålamod och hopp. Det ät sannt, nu tyckes det vara den ledsammaste tiden i Lappmarken; men man kryper in i stora skinnpelsar, tar lappskor på fötter, handskar på händer, samt ludna mössor öfver hufvud och öron och går ut oförskräckt att bjuda vintern spetsen. Då man en gång kommit i rörelse, så är det verkligen icke så farligt, som man tror. Sålunda utrustad går man ut till strids mot björnar, vargar, järfvar, räfvar, mårdar, uttrar, harar, hermeliner, ekorrar och snörypor, kommer hein isrimmad, men stolt öfver bytet, Omringar nordens vintersol, den präktiga brasan, och tillbringar den långa vinterqväll en med berättelser om dagens hjeltedater eller om fordna bragder och fabelverldens jättesagor. Sålunda lefver ett folk, fritt från verldens buller, i ett ostördt och kanhända för mången furste afundsvärdt 'ugn. Hvar och en är nöjd med sin lott och missunnar ingen dess lyck-'gare land eller l ikare bord, ty han känner ej annat land än den af ödet honom beskärda fädernejorden". Medeltemperaturen — 17°,20.

Lappland. %18 "jkökfallet".

Om vi förbise de poetiska och fantastiska utfiygterna i denna beskrifning af hufvudsakligast nybyggarelifvct, är skildringen af klimatet just icke särdeles leende. Snön tinar af marken mot och i juni. Men derför är icke kälen ur jorden; ännu vid Lule-elfs mellersta del finner man vid midsommar isen på 5—() fots djup. I brunnen vid Jokkmokks prestgård uppstår hvarje vinter svall-is; denna ligger delvis qvar ända till nästa vinter; i aug. 1871 var isen från 1870 ett par fot tjock. Från juni till september är barmark; således 3, högst 4 månader för vår, sommar och höst; öfriga 8—9 månader råder vinter, under hvilken snön i skogarna stiger till 4 fot, isen å sjöarna till 3 fot, kälen i jorden till 5—6 fot, o. s. v.

Ofvergångarne mellan dessa årstider äro äfven förfärliga. Så beskrifver P. Laestadius (I, sidd. 312, 315, 471) det vid dessa perioder inträffände så kallade "förfallet":

"Den inträffande vårvärmen börjar angripa den djupa snön och då är det omöjligt att komma någorstädes. Först och främst hindras man af den uppblötnande snön, hvilken blir mycket svårare för skidgångaren än den lösa snön om vintern. För det andra uppflöda alla bäckar och åar, så att man ej kan komma öfver dem, och isarna på sjöarna blifva landlösa och ofarbara. — Förfallet räcker ofta ända in i halfva Juni och enhvar måste under denna tid hålla sig stilla der han är". — Den genom töväder uppblötnande snön kallas blutun, på Lappska säbla, och att "vada blutun är ett talesätt, hvarvid man fäster begreppet oin det svåraste och mödosammaste arbete". "Om hösten, när sjöar och kärr hålla på att tillfrysa, är äfven en ofarbar tid, ett "förfall". Somliga sjöar äro små och grunda: de tillfrysa snart; andra åter äro stora och djupa samt gå länge öppna eller tillfrysa på somliga ställen, men hålla sig öppna på andra, så att man hvarken kan färdas med båt. gå eller köra öfver dem. Om det inträffar så, att djup snö fäller strax sedan sjön tillfrusit med en tunn isskorpa, dröjer det länge innan isen bär att gå eller köra på och då kan man icke färdas i detta af sjöar och elfvar uppfyllda landskap. Detta "förfall" räcker vanligen flera veckor". — Om denna skildring anmärker H. A. Widmark: "Höst och vår inträffar verkligen en svår tid för alla som skola färdas. Egendomligt nog göra Lappmarkernas bebyggare dock mera väsen af "förfallet" än det förtjenar. Under 11 års tid har jag både höst och vår varit ute i förfall, utan annan olägenhet än att de lappmarksfärderna åt-

natti.1g färd l'å saggat-sjön. id

följande besvärligheter och mödor blifvit fördubblade. Fram kommer man nästan alltid, blott man vill".

1 vissa hänseenden är den naturföreteelse, som ligger till grund för höst-"f'örfallet" en sann välsignelse. Vanligen snögar det i Lappland strax pä första kölden. Derföre blir isen på sjöarna helt tunn under första snötäcket, och tjocknar icke särdeles mycket under vinterns lopp. Om läng bur-frost inträffade, skulle säkert de grunda sjöarne bottenfrysa och fisken i dem dö. Att tjock snö faller på tunn is gör ock att sjöarne tidigt bryta upp, hvar igenom klimatet mildras och andra stora fördelar beredas.

Huru hemsk Læstadii skildring än må låta för oss och än mera för sydländingen, huru hindersamt förfallet än må vara, huru sträng och kuslig den långa vintern, huru ödsliga och ogästvänliga de snöiga fjällen, så erbjuder dock detta land mycket skönt och sjelfva de ofantliga snöfälten imponera djupt på det för naturen öppna sinnet. Jag tror mig lr»ed allt skäl kunna för den rätta kännedomen om Lappmarkernas utseende och det intryck cle gifva betraktaren, anföra några skildringar af personer, som väl känna och lifligt beskrifvit dessa landsträckor, helst då jag af egen erfarenhet kan bekräfta en del.

Så här lyder t. ex. Anderssons beskrifning (sid. 340) af en nattlig Utsigt öfver Qvikkjokks-trakten: "Knappt ha våra raska roddare tagit ett par kraftiga tag, och vridit båten åt höger förbi udden, förrän framför ess ligger hela det omätliga, hela det obeskrifliga panorama, som heter Qvikkjokks -dalen med de omgifvande fjällen, llundt omkring i en vidt famnande bäge kring hela horizonten sträcker sig en enda rad af snötäckta kolossala tjäll. Ån hafva de sig upp, likasom oförgängliga dömer, helt hvita af den is eller snö, som betäcker deras högburna hjessor, än skjuta de fram don ena himmel-stormande piken efter den andra, syl-hvassa eller tvärhuggna, med sin mörka massa skarpt brytande af mot de bländande snöfälten och den klara natthimmelen. Der var Staika, liknande en spetsig lappmössa, tecknad af långa och breda snölinier frän sin ti,000 fot höga topp ända ned mot basen; der var det väldiga Tarrikaisin, der \ allispiken lik en ispyramid af 4,100 fots höjd, der det underliga Velkispoulta, Tjågnorris och derinvid bela raden af Portifjalléns spetsar «h hjessor — allt stort, allt isigt, allt imponerande, allt gamla bekanta

men soin ej förändrat sig på dessa tvänne decennier. Der nedanför breda sig fjällplatåerna likasom pallar för dc höga jättarne, äfven dessa nu '1Qlt hvita af oafbrutna snöfält; och der under, nedanom all denna kyla20 sommar. ska bl! växtlighet,

och död, öppnar sig åt tvänne håll de leende dalarna, der den nyss komna våren smält drifvorna, den ånyo strålande solen lockat fram späd grönska och vågsamma blommor, der träden, buskarne, örterne stodo klädde i denna det nya lifvets saftfullt kraftiga drägt, som så smeker ögat och talar till känslan, framför allt häruppe i den höga norden, der vårens stund så snabbt ilar bort och sommarens dag är så kort. Och der fram i fonden, ned i mynningen af dalen, inbäddad mellan de höga fjällen invid det hvitskummiga fallet, utför hvilket Kama löser fjällens is i Saggats vågor, ligger Qvikkjokk (= den fräsande elfven), prestens och grannarnes små byggningar och det lilla fridfulla kapellet, lefvande menniskor midt ibland den dock alltid lefvande naturen".

"Det var nära midnatt, när vi med ansträngning arbetade oss fram mot den allt mera växande fjällfloden, som slingrade sig emellan guldgula pilhäckar och ungt grönskande björkdungar. Solen stod villrådigt darrande der uppe på fjällkammen, likasom obenägen och obeslutsam att för några ögonblick leka hvila der bakom; hon kastade ett blekt, osäkert, ej värmande ljus öfver fjällen, snöfälten, bergväggarna, skogarna och öarna; det var en tafla så enkelt storartad, så stilla lefvande, hvilken vi alla betraktade i stum hänryckning, hvilken vi aldrig skola glömma, men hvilken ingen må försöka skildra".

Det var nära midnatt, säger Andersson, och ändå såg han all denna skönhet. Det påminner oss om en annan sida af Lapplands natur, dess ljusa sommarnätter. Från början af maj till slutet af juli är, såsom Læ-stadius här ofvan antydt, ingen skarp skilnad mellan dag och natt, de gå så i hvarandra, att man emellanåt måste taga uret till hjel]) för att bestämma om det är aftonrodnad eller morgonrodnad som purprar himlahvalfvet. Hela juni och början af juli ser man vid midnatt att läsa liten stil utan artificiel belysning; kring midsommar går solen icke ned om horizonten i orterna norr om polcirkeln.

Detta ständiga ljus är för djur och menniskor en ofantligt stark retning på nervsystemet, hvilken framkallar en ständig oro och sömnlöshet hos de flesta, en verklig plåga och kraft-uttömning hos några.

På växtverlden inverkar det äfven mäktigt. Det är detta ständiga ljus och den mellan bergen så att säga kondenserade värmen, som framkallar den rika växtligheten på berg och i dal, det hastiga mognandet af skördarna. Vi se af L. L. Læstadii här ofvan (sidd. 15 och 16) införda uppgifter, att kornet, sora sås i slutet af maj, skjuter brodd kring denNIOMMEL-SASKA. 2.1

10 julli, går i ax den 20 juli oeli bör vara skurdadt den 24 augusti. Tilläggas bur att Lappmarkerno och angränsande trakter hafva mildaste klimatet bland alla polarländer.

Till den rika växtligheten bidrager ock hvad P. H. Widmark anför (Underd. Bel-., sid. 14), att jorden under vintern och långt fram på våren år mot köld och blåst skyddad af snö, och att dennes hastiga upptining åstadkommer en verklig öfverilning; 8—10 veckor äro tillräckliga mellan sådd och skörd, och 4 veckor efter fjällflodens öfversköljning såg han ängsholmar i Tornio elf afbergade från cn rik grässkörd, flerstädes ända till 3 alnar hög.

Men låtom oss återvända till författarnes teckningar af Lapplands natur; denna gång är det Pettersson, som skildrar (sid. 9) mindre poetiskt, men icke derföre mindre gripande det stora vattenfallet Harsprånget', på lapska Niommel-saska: "Trakten omkring Xiommel-saska aldén vildaste man kan föreställa sig. Höga bergskedjor löpa parallelt med elfven (stora Lule-elf) å bägge sidor. För att komma ned till Harsprånget måste man än utför halsbrytande klyftor, än klättra bland ofantliga, på hvarandra uppstaplade klippstycken. Stora Lule-elf framkommer fullbildad m- stora Lulevattnet och går redan ofvanför Harsprånget fram med rök och dån *). Der detta' börjas ligger en ödslig klippö, på hvilken häl- oeli <lcr en ung tall fått rotfäste. Elfvens stränder äro på begge sidor om klippön mycket branta, och blifva längre ner alldeles lodräta, bildande cn smal ränna af endast RO till 70 fots bredd samt en qvar! mils längd. Den öfversta delen af rännan, på klippöns östra sida, är der fallet böljar 80 till 100 fot bred, men vid öns nedra ända, 500 fot längre ned, endast 30 fot. Denna del af rännan är betydligt brantare än de öfriga. Den väldiga vattenmassan nedstörtar öster om klippöns öfversta ända, först lodrätt 35 u 40 fot och kastar sig derefter med den förfärligaste våldsamhet utför den stupande rännan, hvarvid tvänne ofantliga vågor af vildt brusande skinn uppstå. Längre ned, midt i vägen för hvirflarnes lopp, utskjuter från östra stranden eller väggen en klippa. Mot denna vräkes <len i vildt raseri framstörtande vattenmassan, och kastades vid ett till-lålle stundom hela 50 fot mot höjden. I hvarje ögonblick förändras scc

1 Hon bildar der tre på hvar andra följande fall, de s. k. Porjusfallen, hvilka äro väl värda att. beses och säsoiu fall mera egentliga än Niommel-saska, som är en storartad och brant fors. Rätteligen lärer blott det öfre kallas Porjusfallet, det andra Napar, det tredje t-nspakoski (Läsn. f. 1'olkct XV, 100). Det öfre är 14.07 fot, det mellersta 88.» fot. "et nedersta (10.17 fot, enligt H A. Widmark. D.nen; öfverallt uppkastas stora vattenmassor högt i luften, och höga moln-stoder af skum sväfva öfver det- hela, stundom så täta, att de bortskymma de bakom liggande föremålen. Omkring klippan midt framför rännan tvingas det hvitkokande svallet att vika åt sidan och möter den från andra sidan klippön kommande smalare grenen, sedan denne först kastat sig lodrätt ned. Derefter framilar det sjudande afgrundssvallet i sin trånga ränna och bildar en kontinuerlig kedja af fall utefter en sträcka af en fjerdedels mil. Ifrån den 120 till 150 fot höga klippstranden ser man i djupet endast rök och skum, hvars bländande hvithet gör en märklig kontrast mot de svartglänsande klippväggarna. Endast på några få ställen, och ej utan lifsfara (?), kan man komma ned till vattnet. Lättast låter det sig göra just der fallet är mest gripande att åse, nämligen strax nedanför dess öfversta del. Å ena sidan ser man här den vackert mörkgröna, med döfvande dån lodrätt fallande väldiga strålen, och å den andra den utför den stupande rännan med snabbaste fart och i ofantliga vågor af skum ilande vattenmassan med dess liksom ur en kokande afgrund ständigt uppstigande täta dimmor". (Hela forsen är 251,6 2 fot, det egentliga fallet 102,:i9 fot. H. A. Widmark.) "Harsprånget är således två och en half gånger så högt som de beryktade Trollhätte-fallen och öfverträffar dessa ojemnförligt i storartad effekt. Det är, efter hvad jag har anledning förmoda, det högsta vattenfall i Europa med så stor vattenmassa. Dånet höres vida omkring såsom en mullrande åska. Enligt trovärdig försäkran lärer det stundom höras ända till det 5 mil derifrån aflägsna Gellivara Dundret".

"Ännu väldigare är dock vattenfallet Ädna-muorlci-kortje. Sjön Gjerte-jaure störtar här lodrätt ned i sjön

Pajiplolilujaure öfver en klippvägg, som vid anställd afvägning befanns hafva icke mindre än 134 fot i höjd. Vattenmassorna återkastades nedanför fallet ungefär 200 fot i höjden. Vi måste tillerkänna detta vattenfall priset framför Harsprånget". (Pettersson, sid. 46.)

Då man i Læstadii beskrifning härofvan läser att solen är osynlig åtminstone två månader i den nordliga svenska Lappmarken, hos Stock-fleth (sid. 85) att hon i Finnmarken icke visar sig under 9 veckor, och hos Kcilhau (sid. 176) att hon vid Talvig är borta från början af November till sista Januari, så måste man naturligtvis tänka sig denna tid såsom särdeles dyster. Men det synes han i sjelfva verket icke vara. Sjögren säger (sid. 195): "Den mörka tiden kallas af Lapparne naivt nog skaabmo,vinteitkcenr:n. 23

förmodligen af det svenska skam. Ar väderleken der under tillika mulen, sä är denna tid, isynnerhet for eri ovan, högst främmande och nog besvärande. 1 motsatt fall belönas bäde yttre och inre sinnen af alldeles nya och höga njutningar. Man kan ofta hela dagen se månen och omkring middagstiden flammar det sydliga hiimnclstrecket af en stark, hög rodnad, hvarigenom dagens drott förkunnar sin snara återkomst och upphörandet af "skaabmos" herravälde. Intet öfverträffar den djupa högtidligheten af den lappländska natten med dess stilla månglans, den bländande klarheten af dess tusende stjernor, eller den majestätiska prakten af dess med beständigt nya gestalter oupphörligt vexlande norrsken".

Stockfleth berättar (sid. 148): "Fredagen den 15 december 1843 kom jag till Vittangi. En så skön och praktfull morgon- och aftonrodnad hade jag ännu aldrig sett, som den dag jag kom hit. Sedan morgonen, då jag lemnat Skibotn och bestigit fjället, hade en skön morgon- och aftonrodnad dagligen i olika vexlingar upplyst don sydliga himmelen, från omkring klockan 9 på morgonen till 2—2,30 eftermiddagen. Men fredagen den 15 var himmelen lik ett stilla glödande eldhaf, på hvilket några skyar sväfvade såsom oändligt stora glöd af olika storlek och rödhet. Vi körde genom en skog, och ett öfver och framför oss liggande berg eller fjäll bildade under lång tid medelpunkten för den skarpaste belysningen; derifrån utbredde sig denna till alla kanter af himlen. Ingen vind rörde sig, dunklare och mörkare blefvo efter hand de glödande skyarne, hvilka nu allt talrikare uppträdde och slutligen inhöljde allt i mörker och natt".

Hos Castrén (I, sid. 159) läsa vi: "Man har i Lappland hvarken sommar eller vinter att söka det natursköna i en rik omvexling af före-mål och en sträng begränsning af den för handen varande taflan, såsom Jag skulle definiera det tàclca, det vackra, det som vanligen kallas skönt. 1 -Lappmarken anträffas det sköna, om det annars ej är förvist från detta land, i det täckas raka motsats, det omätligt enahanda. Vi befinna oss nu pä Imandra sjö "(i ryska Lappland)" och skåda rakt framför oss fjär-('ar, åt hvilka ögat förgäfves söker någon annan begränsning än den dunkelblåa horisonten; åt venster resa sig de dunkla molnlika konturerna al jättefjället Umptek. Så enformig och kaotisk denna anblick än må "arai så verkar den dock med en underbar makt på det menskliga sinnet. Trots allt sitt filosoferande är och förblir menniskan sådan, att hon igenkänner Skaparens hand tydligare i det stora och kolossala, äfven om for-24 QVLKK.TOKK-DALEN I SOMMARDRÄGT.

men der ej blifvit så tydligt utritad, än i det lilla ocli dvergartade, vore det än aldrig så formfulländadt. Men skulle det tyckas någon, att en natur, sådan som den närvarande, måste förefalla död och verka tryckande på sinnet, så må man blott föreställa sig att luftens vindar spela på de vidsträckta fjärdarna, eller att åskan dånar på de skyhöga fjälltopparna, och man skall ej sakna lif. Men den som ej finner behag i ett sådant lefverne må färdas här en vacker vinternatt, då himlen lågar af stjernor och norrsken. Så långt man förmår skåda framför sig ser man på hvarje punkt af det omätliga snöhafvet en viss obetydlig rörlighet, en fin dallring*), så förtjusande att ens hela väsende hotar bortsmälta vid dess åskådning. Vill man åter rikta blicken på fjälltopparna, så ser man dem omhöljda af ett fladdrande sken, som synes flyga upp ur sjelfva fjället, likt lågan ur kratern på eldsprutande berg. Skenet sprider sig öfver hela himlen, fladdrar någon tid och försvinner, för att efter en stund på samma sätt åter .uppstiga och försvinna".

Såsom en kontrast härtill och för att visa att äfven det täcka i Lappland finnes representeradt, meddelas, såsom slut på dessa naturmålningar, följande rader af Andersson (sid. 354): "Qvikkjokks lilla kyrkoby är belägen i yttersta nordändan af Saggat-jaure. Härifrån till Sulitelma är vid pass 10 mil**), och något mera än halfvägs

häraf, öster om nämnde fjällklump, upprinna utur två ej synnerligen långt från hvarandra belägna små sjöar tvänne bäckar, som snart under sitt lopp genom tusentals bifloder växa ut till strida fjällfloder. De heta Kamajokk och Tarrejokk och böja sig först bågformigt från hvarandra, tills cle slutligen sammanfalla vid Qvikkjokk i Saggat, Kama kommer der dansande och hvit-skummig norr ifrån, och sedan den under nära nog en half mil bildat en oafbruten, stenuppfyld fors, kastar han sig här i sjön utför ett fall, som om våren och efter starkare regnväder är bland de allra grannaste man kan se. Tarrajokk deremot har visserligen ungefär tre fjerdedels mil från Qvikkjokk visat sig lika. bångstyrig i ett präktigt sjudande vattenfall; men när den närmar sig intill kyrkobyn, blir den stillare och framflyter i Saggat så lugn och djup. att den mot den trotsiga Kama bildar en förundransvärdt allvarlig och högtidlig motsats. Af det betydliga siam, som dessa båda floder under tusentals år fört med sig från de fjäll, der

*) "Snöns yta syntes hufva en vibrerande rörelse, likt sakta vågadt vatten, eller likt ett

stort segel, svällaude för vinden". Linné, Lachesis 1, 299. **) Denna beräkning är öfverdrifven. Enligt H. A. Widmarks uppgift och egen erfarenhet är geografiska afståndet omkring (} mj]; gångvägen i Tarradnlini högst 7 mil. D.lapplands klimat helsosamt. 2,1

de upprunnit,, oeli från de dalar, de genomströmma, liar liilv vid deras sammanflöde bildat sig ett ganska ansenligt deltaland al' väl en liall' mils utsträckning, som fyller Saggat-jaurcs hela norra hörn. Detta land. liknande en grönskande äng i den dalbotten, som bildas af de omgifvande höga fjällen, genomskäres af Tarrajokks talrika förgreningar; och svårligen lärer man i bela det nordliga Sverige kunna fä se någon punkt, som är ljufligare och mera egendomlig än denna. Ror man upp i Tarrejokk och låter sedan båten efter egen instinkt glida fram i en af flodens talrika förgreningar, som genomslingra detta deltaland och likasom till ett nät af strömmar fordela sig åt alla sidor, så tycker man sig lustfärdas 1 en engelsk park, der dessa af det klaraste vatten fylda kanaler bilda en fantastisk anläggning af' oregelbundet formade, i yppig täckhet med hvarandra täflande öar. I Vi båda sidor kantas dessa kanaler nämligen af lummiga, flera famnar eller alnar höga pilar, hvilka med sina än smala, än breda, än glatt glänsande, än tjockt ulliga blad skifta i det renaste grönt, stålblått eller silfverhvitt och med sina rika oräkneliga blomhängen lysa i gullgult, och när vinden leker i de täta bladmassorna, uppstår af alla dessa färger ett spel. som endast kan åstadkommas der, hvarest en lika stor mängd hvarandra olika förmer äro så hopblandade som häl'. Och öfver dessa pilhäckar skjuta topparne af smärta björkar, frodiga alar, tät-blommande baggar och prydliga rönnar; och bort om dem, intagande "-remsans midt, mellan träd- och busksainlingarna, breda sig ängarne, i J'di månad så emaljerade af den rikaste fjällfloras skönaste representanter, med färger så djupa och klara, att de knappt af söderns blommor öfverträffas. Och står man häl-, invid kanalernes kristallvatten, midt bland häckarnes sirliga bladverk, lundarnes lummighet, de feta ängarnes grönska neh hör i den stilla sommarqvällen fåglarne ([vittra sina enkla lofsånger, °eli ser, huru öfver denna vårens och sommarens blomsterprydda ljufliga åügd skjuta de höga, allvarliga, vintrigt isiga fjällarne, då tycker man i sanning att allt är så harmoniskt stort, så obeskrifligt skönt, att det väl förtjenar namn af Lapplands paradis, hvarunder Qvikkjokk varit så länge °eh med så mycken rätt kändt och beryktadt".

1 förbigående må här omnämnas det factum, att Lappland, fast det har en kort sommar och en bister vinter, starka, isiga stormar och lång natt, dock njuter af ett särdeles helsosamt klimat. Uedan Linné anmärker 'Lachesis 1, 359) att ban mådde särdeles väl af vistandet bland fjällen 00,1 tillägger (sid. .'((il"Jag iir öfvertygad att de som kunna foretaga2(> VIGTIGAST VILDA WI!.

en resa till detta upp-land, skulle hafva fullt så stor nytta af att komma hit och dricka snövatten, som att besöka mineralkällor, synnerligen sådana som äro belägna å låga, dimmiga och kärriga platser. En sak skulle åtminstone lända till deras nytta, den nämligen att de icke så lätt kunde finna tillfälle att öfverskrida de måttlighetens reglor, som vid en brunn vanligen gifvas, om de än icke följas". Alla, som efter Linné besökt Lappmarkerna, hafva funnit fjällvistandet helsosamt, äfven då vädret varit ganska fult. Så är ock förhållandet vid Spetsbergen, enligt erfarenheten vid de Svenska expeditionerna. Beror detta på frånvaron af mikrozoer och inikrofyter, till följe af den låga temperaturen, den starka luftvexlingen, den ringa vegetationen och den glesa befolkningen? Yi

återkomma här till, vid tal om Lapparnes helsotillstånd.

I)e ofvan gifna skildringarna visa sålunda en ganska stor vexling i naturförhållandena, i landets bildning och i dess vegetation. Äfven djuren inom denna stora landsträcka äro af flera slag; och om der icke finnes den artrikedom, som i de sydligare landen, så är här i det isiga landet, liksom i polarhafven, rikedomen på individer så mycket större i de fall då jagten eller andra omständigheter icke rotat eller tunnat ut dem. Bland rofdjuren äro björn, varg, järf' och räf de största och vigtigaste. Björnen är i det hela temligen from och är, eller var åtminstone förr, föremål för en vördnad, som gränsade till dyrkan; han jagas gerna och med lätt framgång, mången fälles årligen. Vargen och järfven äro, såsom framdeles närmare skall omtalas, Lappens värsta fiender; de utgöra bägge föremål för ifrig jagt. För att visa vigten af jagten på dessa djur må blott nämnas att enligt Landshöfdinge-embetets i Norrbotten femårsberättelser 18(50 och 18G5 hade under 10 år inom länet dödats tillsammans 257 björnar, 437 vargar och 787 järfvar, samt af rofdjur dödats omkring 5,000 renar, värda minst 50,000 R:dr. — Räfven, hvaraf flera varieteter finnas (svart, hvit, blå, etc.), ger den jagande Lappen god inkomst genom skottpenningar och skinn. Slutligen hör till denna grupp utter, mård och hermelin, alla tre lemnande ypperligt pelsverk. Bäfvern, som fordom funnits i temlig mängd, är nu mera fullständigt utödd, bygger åtminstone inga hus och inga kolonier. Inom svenska Lappmarkerne säges sista bäfvern vara skjuten för omkring 40 år sedan uti Laid-ädno mellan Aktzik och Snavva (II. A. Widmark).

Af gnagare förtjena dessutom att omnämnas ekorren, som lemnar pelsverk, och fjäll-lemmeln, om hvilken mera längre fram. Båttor finnas ieke hos de vandrande Lapparne; hos de inom Lappmarks-gränsen boende nybyggarne endast Mus musculus.

Af matnyttiga vilda däggdjur är vildrenen det enda af vigt inom vissa delar af Lappmarken. Visserligen har elgen förekommit och förekommer väl ännu ibland. Så omtalas han någon gång af äldre författare (se Tornæus, sid. 43) och H. A. Widmark meddelar om honom följande: 'För några år sedan dödades en elg i närheten af Vaiki-jaure uti Jokkmokk; 18R7 dödades en icke långt från Piteå. Uti Öfverkalix hafva äfven några elgar uppehållit sig för några år sedan, mon äro nu dels dödade, dels försvunna. 1 Gellivare vet man ock att omtala att elgar någon gång för längre tid tillbaka visat sig, och uti Arvidsjaur påträffade jag lsüf), öfverst på ett berg under en stor gran, ett affallet horn efter cn stor elgtjur, hvilket allt tyckes bevisa att elgen, ehuru han icke förekommer allmänt, så att han kan egentligen räknas till Lapplands och Norrbottens fauna, dock stundom och icke så alldeles sällan förirrar sig dit". Våren 1871 vandrade en elg från Lule elf mot södern och sköts i Arvidsjaur. — Måhända sprider ban sig mera nu, under mera skyddande jagtlagar.

Haren finnes ock i Lappmarkemes skogiga delar, temligen ymnigt; fordom jagades han aldrig af Lapparne, hvilka, i likhet med flera andra folk, mot honom hyste en viss fördom, han ansågs nämligen som ett lyckosamt djur (Fjellner), men nu mera skjutes han gerna, hans kött ätes och hans skinn brukas äfven. Björnens kött ätes gerna och fordom med många ceremonier, såsom framdeles skall omtalas, men ban jagas icke ensamt eller ens företrädesvis för köttet, utan för skottpenningar och skinn. Vildrenen är således det vigtigaste matnyttiga föremålet för jagten. lian 'innes, enligt iNilsson (Fauna 1, 1847, sidd. 503—511), i Norge ned till 60% i Sverige till 62° å och omkring fjällryggen; denna följer ban och öfvergår på den samma ned åt finska och ryska Lappmarkerna. Han jagas °ch dödas med spjut eller bössa, for hund eller på lock för brunstiga renkor; ban har ffingats (Tornæus, sid. 45) och fångades ännu 1841 (Malm,

83) med snara, i fallgrop, i gårdar -- wuomen (se Tornæus sid. 49). Åtskilliga af de s. k. "Lappgrafvarna" i Finland anser Castrén (1, sid. 45) v»ra sådana af Lappar eller Finnar fordom för vildrenfångsten anlagda gropar. Vildren (ångsten är och isynnerhet var en ganska inbringande

sysselsättning och för Enare-Lapparne en bland de vigtigaste för lifsuppehället. Castrén (T, sid. 45) har hört Lappar berätta att de i sednare tider under höst- och vårfänget ofta skjutit 30—40 renar; F eli m an berättar (Suomi, 1846, sid. 81), att per medium 15 vildrenar i Kemikylä, 8 i öfre Sombio och 10 i Kuolajärvi kapell då årligen fångades på hvarje hemmans rök eller lott, och Nilsson (1. c. sid. 509) uppgifver att i vestra Norges höga fjälltrakter en renskytt årligen plägar fålla ett och annat dussin renar. I de svenska Lappmarkerna och synnerligen

i de lägre delarna deraf är vildrensjagten icke af någon synnerlig betydelse och har till största delen upphört.

Om således jagten på matnyttiga däggdjur icke är betydlig, till följe af det ringa art- och individ-antalet, så är deremot förhållandet med afseende på matnyttiga foglar och fiskar ett alldeles motsatt: af dem finnas många slag och i stor mängd, och Lappen fångar nu mera åtminstone foglarna med samvetsgrann hänsyn på deras vid makt hållande.

Bland foglarna må nämnas i skogarna boende: tjäder, orre och hjerpe, samt fjäll- och dal-ripa, hvilka dels skjutas, dels fångas i snaror eller fållor (— flakar) i stor mängd; dock olika under skiljda år: de senare åren hafva varit särdeles fattiga. 1871 lofvade godt.

I sjöarna finnas fiera arter gäss och änder stationära under somrarna; svanor, andra arter gäss och änder m. fi. förbi flyttande; dessutom lommar, skrakar och en hop andra iner eller mindre traniga sjö-foglar, hvilka heller icke föraktas, åtminstone lemna äggen en högligen värderad föda ej blott för Lapparne utan äfven för andra. De bosatta vattenfoglarnas ruggningstider begagnades fordom flitigt af Lappen till fångst och då insamlade han goda förråd, såsom framdeles närmare skall beskrifvas.

Bland fiskar äro sik, lax, lake, aborre, asp, gädda, röding, harr samt flera former af laxöring eller forell de förnämsta, allt efter sjöarnes olika höjcl öfver hafvet och beskaffenhet i öfrigt.

Detta gäller dock blott de svenska och till en del de finska Lappmarkerna. Vid hafskusten är faunan en annan. Der finnas, utom de nämda däggdjuren, äfven hvalross, tumlare och säl; der fångas hafsfbglar af flera slag samt de egentliga förnämligare hafsfiskarna: torsk, kolja, sej, långa, flundror och sill, m. fl.

Öfver hela den egentliga Lappmarken och för den genuina nomadiserande Lappen äro renen och hunden de enda husdjuren. Endast denMKTAUiKli.

PEKLOl!.

stillasittande har getter och får, i lyckligaste fall kor och hästar. Benen och hunden omtalas längre fram utförligare.

Inom dessa vidsträckta landamären träffas äfven en betydlig metall-nkedom; i de svenska Lappmarkerna äro funna talrika lager af silfver-, af koppar- och isynnerhet af jern-malm; guld är funnet i de norska och finska elfvarna och allt häntyder på att sådant äfven finnes i de svenska, om någorstädes i sådan mängd att vaskning lönar sig, det får framtiden utreda; i Finland synes det dock vara fallet.

Bland jernmalmlager ma främst nämnas Gellivare, både med afseende på dess betydenhet ocli på den ryktbarhet det för några är sedan vann genom de stora arbeten (jernväg och kanaler), som föreslagits och till en mindre del företagits för malmens till godo görande. Malmen der är, enligt Erdmann, dels blodsten, dels oxidulsalter, utan någon för ögat synbar inblandning af svafvelkis. Halten af metalliskt jern vexlar mellan 60 och 70 procent. En mängd malmparaleller finnas och en af dem antager Erdmann innehålla 70 millioner centner malm. När dertill kommer att malmen ligger i öppen dag, så är klart att Gellivare malmberg är en af de bästa och rikaste malmtillgångar på jorden. För hela orten, ja för hela sträckan af Lule elf vore dess bearbetning af högsta vigt, och för den, som ser de påbörjade arbetena och jemför tillståndet vid elfven nu mot hvad det var under det de pågingo, måste det förefalla såsom en stor olycka om icke saken åter komme i gång; bäst vore om det skedde ,ned inländskt kapital.

IVi tal om Lapplands naturprodukter må dessutom ieke lemnas oan-uiilrkt, hvad redan Olaus Magnus omtalar, att i Hera dess bäckar funnits "dl sannolikt i de flesta skall iinnas perlmusslor i stor mängd, hvarföre °ck der ifrån årligen utföres en icke ringa qvantitet perlor; samma är förhållandet i finska och ryska Lappmarkerna, enligt Sjögren (sid. 1!)2). Önskligt vore dock att perlfisket bedrefvcs med bättre urskilning än som "u sker, dä under torra somrar (såsom den 18ti8) bäckarna plundras pa största delen at- sina inussleförråd.

Som vi af det föregående sett, är Lappland af ganska stor betydelse Hera synpunkter betraktadt Det äj- dock icke blott här for,1* som densummariska skildringen här ofvan blifvit meddelad, utan af det skäl, att kännedom om

landet är nödvändig för en klar och fullständig uppfattning af det folk, som der nomadiserar, enär detta folk, vida mera än den bosatta menniskan, ja i vissa hänseenden helt och hållet, är för sin tillvaro beroende af sin naturomgifning. Om i denna skildring icke finnes något nytt för flertalet läsare, om i ett eller annat stycke teckningen gått utom det för nämda ändamål alldeles nödvändiga, så torde likväl de meddelade skildringarne både genom sin beskaffenhet och genom de källor, hvarifrån de hemtats, försvara sin plats och ega nog intresse att icke såsom oväsentliga förbigås. Författarne hafva sjelfve fått tala, stundom något på bredden, på det icke genom förkortningar gången och lifvet i de gjorda naturteckningarne skulle störas.

En sådan teckning af naturen lemnas ock i träsnittet här nedan, hvilket är cn trogen afbild af ett år 1868 taget stereogram öfver

Ill. C. LINDENBERG, s.c. Napar, eller mellersta fallet vid Porjus i Stora Lule elf.

*

ANDRA KAPITLET.

Lapparnes indelning efter lefnadssättet; i Sverige: fiskare-, fjäll- och skogslappar; i Norge: haf-, fjäll- och elflappar; i Finland och Ryssland: fjäll- och fiskarelnppar. Olikheter i lefnadssättet. Jemförelse och slutsatser.

Det nyss beskrifna stora landets ur-innevånare, Lapparne, voro ursprungligen alle fiskare eller nomader, med en gifven typ, troligtvis mycket lik den nu varande Fiskare- och Fjäll-lappens. Men civilisationens utbredning och fram för allt intrånget af *bofasta* kolonister har inskränkt Lappens område och medfört stora förändringar i hans seder och bruk, så att några af detta folk nu mera stå på öfvergång till bofast lif, om ock en stor del ännu förer samma fria nomadlif som fordom. Hos ett i trångmål försatt folk, såsom Lapparne, måste en mängd skiftningar i lefnadssättet uppstå under kampen för tillvaron; när dessa små vexlingar fortfarit en tid, blifva de större eller åtminstone fastare, och gifva åt lynne och natur, äfven hos små delar af folket, en för hvarje del egendomlig prägel. Vid granskning af dessa förhållanden hos Lapparne i de olika landen hafva dessa lands etnografier funnit sig föranlåtne, att bland det för öfrigt till samma race hörande folket efter dessa yttre anledningar särskilja flera grupper, hvilka mer eller mindre naturligt äro afgränsade från hvarandra.

I Sverige och i Finland har man sålunda uppställt såsom till karakteren väsentligen olika: Fiskare-, Fjäll- och Skogs-lappar och i Norge: Haf-, Fjäll- och Elf-lappar; i Ryssland finnas mest blott Fiskare- eller Haf-lappar. Vi skola nu taga hvarje af dessa grupper i skärskådande och börja med Sverige, hvars Lappar i vissa hänseenden renast framställa nomad-typen. Till grund för skildringen ligger P. Læstadii journal, stundom ordagrannt.

Fiskare-lapparne = *jaure-kadde-sameh,* äro i Sverige oftast blott utarmade, före detta ren-egande Lapp-individer; de böra således knaptSV K X,S K A r IS K A K E-LA PP A 15.

räknas som en särskild grupp och jag gör det endast derföre att föregående förfK sä gjort och att de så väl på norska kusten, som i Finland äro mera egentligt grupp bildande. Fiskare-lapparne i Sverige hafva, såsom L. L. Læstadius säger, vanligen liten och dålig redskap och måste derföre ofta svälta. Ibland är Fiskare-lappens fångst mera lyckad och då förtär han massor af fisk — något annat har han icke — dricker derefter spadet och sofver. Fisksorternc vexla i sjöarna och gä till eller leka på olika tider; han måste derföre vandra fram och tillbaka, från den ena sjön eller elfven till den andra. Yid hvarje och på bestämda ställen, s. k. visten. der erfarenheten lärt honom att fisket för tillfallet är bäst, håller han till for lämplig tid; der har han sin sjelf-förfärdigade, ofta usla båt och sin lilla koja = kåta, oftast af det mest primitiva slag, stundom dock bättre, gjord af björkgrenar eller stammar, belagd med näfver och torf; någon gång till och med af timmer, hvilket dock först inträffar vid större välmåga. För kåtans placerande väljer han ett ställe, der det finnes en frisk springkälla. (Det har dock förefallit mig som om Lappen vanligen icke besvärade sig med att uppsöka en sådan; han begagnar sjöns vatten, hvilket oftast är alldeles rent.) Kring kåta-stället vill han gerna hafva godt förråd på skog, synnerligen torra furor, och i närheten en jemn och stenfri strand eller s. k. landning, på hvilken båten kan lätt uppdragas.

Om denna skildring en gäng var sann, så är den icke fullt så nu, åtminstone icke öfver allt. Vid Stuor-lule-jaure, hvarest Here Fiskarelappar hålla till, är förhållandet vida bättre. Väl äro Fiskare-lapparne der fattige — hvilken Lapp är icke det efter vanliga civiliserade begrepp? — men de hafva ganska välbvgda kåtor, med timrade uthus, de hafva goda båtar och goda nät, och de hålla sig hela sommaren på ett ställe, för att om vintern flytta ned till skogsbygden. I Lule Lappmark äro dock Fiskare-la*pparne ganska fä, ty utom de nämde vid Stuor-lule-jaure, inalles 6—8 familjer, finnes blott en vid Saggat-jaure. 1 Sorsele stå sig de Fiskare-lappar ganska bra, som bo upp mot fjällen; de öfrige undanträngas der, liksom i alla de södra Lappmarkerna, af nybyggare, eller blifva sjelfve sådane. Den följande skildringen gäller derföre mera en förfluten ticl och företrädesvis Arjepluog-Arvidsjaur.

Vid det ofvan nämda vistet håller Fiskare-lappen till längre eller kortare tid; der torkar han genom upphängning i luften den fisk han om sommaren far öfver dagliga behofvet, sedan han förut fläkt och rensat denÅGG-

samma; i dess granskap fångar och skjuter han fogel, mest om vintern (Lappen är nämligen ofta god skytt); der utsätter han sina äggstommar.

A id vattnen häcka nämligen en del sjöfoglar, hvilka lägga sina ägg uti ihåliga träd, t. ex. storskraken och knipan. Lappen afhugger en stock af vid pass 8 tums tjocklek till 20 tums längd, urhålkar honom och gör midt der på en rund öppning af den storlek att fogeln beqvämt kan komma derigenom. Båda ändarna hetäckas ined en fast-spikad trälapp, och uti den ena, som blir botten, inlägges mossa och fjäder till en mjuk bädd. Denna ihåliga cylinder, sålunda tillredd och nu kallad uu (på Lule-lapska vuovda), uppslås på en afqvistad tallstam till 5 à 10 alnars höjd från roten, vid stranden af elfven eller någon insjö. Skraken, som blir varse denna öppning, begifver sig genast dit, väljer denna låda till sitt bo och lägger der uti sina ägg. Sedan fyra äro värpta, borttager man de tre; fogeln, som blott har ett Hv*r och vill ha ett stort antal innan hon börjar ligga, värper nu flera, °eh så fortfares med äggläggningen och beskattningen, tills man förmått fogeln att skänka sig hela tjoget och der öfver. Sådana "uu" utsättas på flera håll, 10—12 stycken, och uti sädana lägger äfven knipan Sina ägg. (Zetterstedts resa i Lappmarken, 1, sid. 171.)

Nu mera lärer man mest plundra dessa stommar på en gång, utan ätt lemna några ägg qvar; så uppgafs åtminstone flerstädes i Lule Lappmark för författaren 1868, i Sorsele 1871; men öfver hufvud synes denna äggplundring aftaga år för år, allt som man lär sig inse dess skadlighet. Ännu synas dock på vissa trakter hålkarne öfver allt långs vattnen.

Om nu vid ett sådant viste eller i sjöar i dess granskap Unnas 'iskar af flera olika slag, synnerligen sik i mängd, så att Lappen kan hafva fiske der hela året om, stannar han för det mesta der. Finnes löfskog till löftägt och gräs till något bete, och är Lappen för öfrigt sparsam, så anskaffar han sig till en början ett par getter, längre fram °n ko. Hans kåta förstärkes och förbättras; i början bo äfven getterna i henne, men vanligen om deras antal ökas och säkert i fall kon tillkom-'ner, bygger llan först ett skjul åt dem, sedermera ett |åhus och slut-"gen en hölada, utom det visthus ban långt förut bygt för eget behof. Kommer Fiskare-lappen sä långt, dä är han räddad, om han fortfar a,t väl sköta sig, men på det sätt att ban är ombildad till nybyggare.

Så hafva flera nybyggen uppstått förr (P. Laestadius, I, 50) och uppstå väl ännu, ehuru de flesta nu för tiden anläggas af Svenskar, eller, såsom händelsen är i Sorsele, af sådana köpas, då det visar sig att de nvbyggen anläggande Lapparne icke kunna sköta dem*).

Ligger nu Nybyggare-lappens kåta i stråkvägen för Nomad-lapparne och lyckas han ingifva förtroende, blir hans kåta en vigtig punkt. Han förfärdigar korgar, trädkärl och redskap af flera slag, hvilka han afsätter. till de förbi flyttande Fjäll-lapparne, som hafva mindre färdighet och tid till sådana arbeten. Der finnes alltid sådant att få, åtminstone på beställning, och de vandrande Lapparne uppsöka honom redan af detta skäl. Men andra skäl gifvas äfven. Nomaderne få nämligen vid hans hem en nederlagsplats för de effekter, hvilka de icke vilja eller kunna

föra med sig på sina flyttningar. Kring honom bygga de derföre bodar, hvarest de förvara sina vinter-don, sina bästa kläder och redskap samt sina dyrbarheter, ty i visthuset på kyrkoplatsen är icke samma säkerhet som här. De qvarlemna derstädes äfven icke sällan gamla och orkeslösa personer och barn mot en vedergällning, hvilken ofta består deri att Lappen medtager nybyggarens renar till vård, hvilket vanligen kallas "sytning". Mellan nybyggare och Lapp sker vänligt utbyte af hvarderas arbets-produkter. Stundom sällar sig en eller annan slägting till den förste nybyggaren, eller någon gammal hedersman till Fjäll-eller Skogs-lapp slår sig ner der för att njuta ro på gamla dagar, och på detta sätt kunna riktiga kolonier uppstå, grundvalar för kommande byar, om platsen ligger så långt ned mot kusten.

Sak samma om nybyggaren är svensk. (Se t. ex. P. Læstadius, I, sid. 8*21.) Giftermål ega då någon gång mm mellan nybyggaren och någon lappqvinna, hvilket naturligtvis än mera befäster vänskapen. Det är företrädesvis desse nybyggare, jemte ren-egande bönder, prester och embetsmän, som till skötsel utlemna sina djur åt Lappar, och man klagar, må hända icke utan skäl, att bönderne dervid blifva rike, Lappen der imot utarmad; de senare kategorierna af ren-egare (prester och embetsmän) vinna, till följe af deras större humanitet, på sådant ren-egande icke annat än att de slippa köpa sitt renkött.

') Derstädes är nämligen, som vi i Ammamils (Gantsträsk) hörde omtalas i en samling Svenskar och Lappar, vanligt att Lappar upptaga det ena nybygget efter det andra längs Vindeln samt vid sjöar i dess granskap. När de haft dem en tid, under frihetsåren, och icke fullgjort sina åligganden — ty Lappen kan sällan i första generationen blifva åkerbrukare — öfvergå nybyggena i svenska händer, men Lappen säger då att han uttränges af Svensken!

Men tyvärr! är det ofvan beskrifna sällan det sätt hvarpå Fiskare-lappen slutar. Vanligen är han redan pä förfall, i fattigdom, har förlorat sina renar, innan han gör fisket till hufvudyrke och han förfaller oftast allt mera genom superi eller bristande energi uti kampen mot nöd och svält. Han slutar dä som tiggare eller fattighjon, oin ban icke stupar under utöfningen af sitt usla och mödosamma yrke.

Det är sådana afsigkomna varelser, s. fattiglappar (håjoh), hvilka slå sig på kringvandring och tiggeri i hemlandet, eller uppträda som vallhjon i sydligare delar af Norrland och vid dess kuster. Ur dem rekryterades äfven fordom de s. k. Socken-lapparne, hvilka åtogo sig profoss- och afdragare-befattningarna i orterna omkring. Afskum finnes > alla samhällen och till Lapp-afskummet höra de nu nämda; men derföre är ock intet skäl att uppställa dessa Socken-lappar såsom särskild grupp, hvilket bröderne Læstadius gjort.

1 stor kontrast till Fiskare-lapparne stå Fjäll- och Skogs-lapparne. Desse äro de ende svenske Lappar, som bibehållit sitt ursprungliga lefnadssätt; de äro nomader och renskötare. Men äfven de förete sins emellan ganska stora olikheter i lefnadssätt och skaplynne.

Fjäll-lapparne vandra årligen upp dels inot Kölens bergsplatå, dels åt de bergåsar som derifrån utgå mellan floddalarna. Långs elf-varna och dess små bäck-rötter i fjällen vandra de fram, sällan i vidsträcktare mon öfver åsarna. Ilöst och vår vistas de bland dessa små 'jäll och der hafva de sitt mera egentliga hein, sina höst-visten (tiaktja-aaje); af denna vistelseort härledes ock deras svenska namn. Der ifrån •äga de under sommaren upp inot de högre fjällen, om vintern ned &t skogania. De äro således livad L. L. Læstadius kallar half-fjäll-lappar (kärrohah), till skilnad frän de genuina Fjäll-lappame (paijelahah = öfver-boar), hvilka stryka från nordliafvet till Bottniska viken samt Om sommaren vistas på högsta fjällryggen och i norska skären. Skilnaden torde dock vara ringa eller ingen, och gäller mest Tornio Lappar.

Fjäll-lapparnes höst-visten äro belägna på gränsen mellan skogs-oc'h fjäll-bygden, just der skogen slutar. Der finnes en njulla (fig. 2 å följ. sida), ett litet hus eller en bur af bräder, pà fyra fötter eller på ändan af en påle, så högt upplyftad för att hindra besök afjärfven, hvil-ken, om boden funnes på marken, lätt skulle bita sig in i och plundra henne, samt tät sä att icke mesar eller lafskrika skola kunna tränga in. *d njallan har Lappen ock ibland ett skjul: luove eller iuopte (— detf.jåll-vistandet var och sommålt.

svenska ordet lafve eller loft), ett trädtak på fyra stolpar, utan väggar, men ibland omgifvet af spjelor. Der upphänger han sina kläder, sitt kött och sin fisk till förvar och torkning; ättes under sommaren all vinter-red-

dctta höst-viste håller Fjäll-lappen :ill om våren, der ifrån drager han Qmarens början, när ren-korna kalfvat, ot de höga fjällen, på det han och ikola undgå hettan och myggen, och ligast på det de senare måtte finna •h friskt bete. På fjällen, de skogala, ofvan (sid. 13) under n:is 4—(5 w.^^^v.Je, än i Sverige än öfver Norska gränsen, vistas den svenske Fjäll-lappen hela sommaren. Under den tiden mjölkar han sina ren-kor och gör ost, hvar jemte han sjelf mest lefver på mjölken, på köttet af då och då slag-tade renar, samt på mjöl, såsom framdeles skall omtalas. Den ost, som icke under sommaren konsumeras, medför han om hösten till vinter-föda. En del har clock äfven medtagits på resor till Norge, der han, jemte skinn, kött och andra varor, blifvit utbytt mot vadmal, filtar, fårskinnpelsar eller Lapplands-nektarn: bränvin. Det senare dock blott förr, icke nu mera, sedan bränvinsbruket blifvit betydligt inskränkt, på somliga ställen alldeles upphört.

Der lärer han ock förr (Högström, sid. 118) hafva ibland uppköpt kor och får, hvilka under sommaren fått åtfölja hjorden och lemna mjölk, till hösten slagtats, när betet börjat tryta. Detta brukas ännu i norra Lappmarkerna; äfven som att ibland hyra in korna i Norge under vintern, för att om sommaren låta dem följa hjorden (Fjeilnér). Så förfara ock ännu visse Arjepluogs Lappar (Winnberg).

Vid medlet af augusti, något förr, något senare, allt efter naturförhållandena (väderleken, mygg och isynnerhet bete), börjar Fjälllappen stiga ned åt dalarna, och i slutet af denna månad eller i början af september är han äter till baka vid sin njalla. Äro vargarne beskedliga, släpper han här sina renar att fritt ströfva kring, hvarvid de dock icke aflägsna sig långt. Mot slutet af september eller början af oktober slagtar han sina brunn-renar (— ren-tjurar) både till vinterföda

Fig. 2. Njulla.höst- flyttni no akn k. 37

och till försäljning, till skatt och till tionde. Denna är den bästa tiden för slaet. ty då är köttet icke fränt som det snart blir under brunsten, och då äro hålen läkta efter de under renarnes hud vintertiden boende, "vårtiden genom huden framträdande ren-bromsarnes larver.

Längden af den tid han nu qvarstannar på stället, beror dels på vargarne, dels på vinterns beskaffenhet. Äro vargarne talrike och börja de angripa renarne, då drager Lappen genast bort; äro sjöarne till-frusne och marken snöbetäckt, så gifver han sig äfven af dessa skäl på väg. Vanligen börjar hans färd mot skogarna och södern eller östern vid medlet af november.

Om dessa färder några ord af P. Læstadius (II, sid. 13): "De Lappar, som hafva sina höst-ställen på samma fjäll, hafva vanligen en gemensam flyttningsväg genom öfra skogslandet". Dock ej blott der, utan ock i fjällen, och märkvärdigt nog äro de ännu de samma som Scheffer omtalar 1673, derföre att de, som lapp-landen, gå i arf. "Deras Uyttning går då vanligen till på det sättet, att den som flyttar, passerar ined sin hjord förbi alla andra, sora redan förut lägrat sig vid flyttningsvägen, och när han hunnit någon fjerdedels, half eller hel mil fram om den främste, så slår ban der ned sitt tjäll. Den af hans kam-täter, hvilken han farit förbi, som då först kominer flyttande efter, Passerar på samma vis förbi honom, och så den ena efter den andra". På allmänningar uppehåller den flyttande Lappen sig så länge renbete Hnnes, på enskild mark blått öfver natten eller någon mellan kommande högtidsdag.

Färden sträckes oftast blott ned till närmaste skogsland, om tillräckligt bete der finnes, till kyrkplatsens granskap (Jokkmokk, Arjepluog), ibland dock ända ned till närmaste Lappmarksgräns; der ströfva hjordarna för vinterbetet kring i skogarna. Sjelf besöker Lappen städerna längre ned, dels på släde, dels på skidor; ja skrinnar väl från de södra Lappmarkerna någon gäng ned till Gefle, Upsala och Stockholm, om han har något att uträtta der. Hans resor till kuststäderna a*se dels att för eget behof, dels såsom forman uppföra varor till lappmarken, dels att afsätta renkött, fogel, hudar och pelsverk till köpmännen. Då är ock hans latmanstid, då far ban kring på besök, då roar han sig. "Männen tillbringa mycken tid på vandringar i velkua eller diktade ärender, ty de älska det kring sträfvande lifvet", sä-Siljeström (sid. 120).38 tär-fiiyttninuarne.

Vid lapp-gränsen qvarblifver Lappen till senare hälften af april. Då ligger ännu snön qvar der nere, och än mera uppe bland fjällen. Dock: värmen stiger; om dagarna smältor snön på ytan, men får ännu under nätterna skare (tjarva). Af denna begagnar sig nu Lappen och ilar med skyndsamhet upp åt dalarna. Han gifver sig icke tid att slå upp sin kåta, ntan hvilar under dagen så godt han kan, i sin släde eller pä snön, färdas der imot om natten. 1 början af maj är han åter vid sitt höstviste, hvarest han på hösten i njallan qvarlemnat sin vårkost (kitan-åse).

Detta är det vanliga sättet för Fjäll-lapparnes vandringar till och från fjällen. Men många variationer gifvas. Så t. ex. hafva under 1869—1871 års vintrar, en del Lule Lappar på fjällen qvarlemnat sina renar hela vintern, emedan skogen afbrunnit pä större delen af de land dem de under vintern skulle bebo. Detta var möjligt, emedan vintrarne varit ganska milde och emedan vinden sopar af snön på de högre kullarna, så att mossan blir tillgänglig för renarne. Men alltid lida de deraf och isynnerhet är de nyfödda kalfvames vid makt hällande på våren svårt. I Tornio lappmark är det icke alls ovanligt att Lapparne sjelfve på detta sätt dväljas på fjällen. De medföra dit näfver och furustickor att tända elden; till bränsle ha de i bästa fall vide, eljest rip-ris och ljung, hvilka, klädda med tumstjockt islager, tinas vid elden, allt som de behöfvas för dennas underhåll (Fjellner).

Fjäll-lappen i allmänhet hvarken fiskar eller jagar under sitt vistande på fjällen, och endast helt litet höst och vår. Detta blott de förmögnare, som hafva flera fullvuxna, renarna vaktande barn, eller kunna hafva råd att hålla sig vallhjon och derigenom vinna tid till sådana för dem mindre vigtiga sysselsättningar. Renens skötsel och vård upptager eljest i allmänhet Fjäll-lappens tid fullständigt; hjorden måste drifvas och vaktas allt jemt. Blott ibland höst och vår, då frid är för vargen, eller soin det på lapska heter: alas, kunna renarne släppas lösa för en kort tid; vid den förra årstiden hålla de sig gerna beskedligt kring vistet; vid den senare åter löpa de på kända stigar i förväg upp ät fjällen, af gammal vana och i viss mon äfven för att undfly hetta och mygg. Under vintern jaga dock de yngre Fjäll-lapparne varg och björn, både för att skydda hjordarna och för den stora inkomst som af björnens fallande kan vinnas: 50 r:dr i skottpenningar, lika mycket eller mera för skinnet, och dessutom köttet till föda; kunna de der-

jemte sälja craniüm eller skelett till naturhistoriska samlingar, sä fås ännu 20—30 r:dr dertill.

Skogs-lapparne (vuovdekah *) äro mera stilla och uppehålla sig under sommaren i skogs-regionen; deraf deras nu varande namn; af äldre förff. (= Rehn m. 11.) kallas de vanligen Gran-lappar. Skogslappen gör inga vidsträckta vandringar, utan vistas på bestämdt område, pä sitt s. k. lapp-skatte-land, å hvilket han, för att trygga sin besittningsrätt, ej sällan insynat torplägenheter, hvilka visserligen icke äro mycket upparbetade, men dock tillräckligt att underhålla hans kor °ch getter. På detta sitt område har Lappen flera kåtor af trä uppförda på tjenliga ställen, helst vid sjö eller elf, på £—i mils afstånd från hvar andra. Vid hvarje har han ett skjul och en omhägnad plats (kerda = gärde!), hvar uti renarne under somrarna indrifvas för mjölkning. Vid några visten har han äfven en stolpe-bod eller flera, lafvar, nätställningar, etc., synnerligen der han förnämligast har sitt tillhåll, vid hufvud-vistet. Ej sällan bo 2—5 familjer inom samma land, hvilka alla ha samma anordning af vistena, hvarföre dessa ligga temligen tätt.

"I slutet af april eller början af maj", säger P. Læstadius, "fcom-Ir'er Lappen till sina betesland, quotomsaje; renarne släppas då "i vil-dan", som det heter, och så få de springa fria ända till midsommar. Under tiden jagar och fiskar Lappen. Strax efter midsommar kommer myggen, och då börjar man att söka rätt på renarna. Det sker på det 'ätt, att hvar och en ströfvar igenom skogarna på sitt lappland och samlar ihop alla renar han der finner. Det gifves vissa ställen, dit wnen sjelf söker sig, när han plågas och jagas af myggen: det är sådana platser, som äro öppna för vindar, så att myggen blåser bort. Lapparne, som känna dessa ställen, begifva sig först dit, taga fast någon "cn och sätta en skälla på honom. Sedan drifva de med sig dem som de funnit och hopen förökar sig ständigt. Ty hvar helst man kommer passerande, stöta de renar till, som finnas i den trakten. Instinkten drifver dem att söka sig tillsammans, emedan myggen säges hafva mindre makt med dem, när de äro tätt tillhopa i en skock. När de nu "Öra skällan, springa de ditåt, emedan de äro vana att der finna andra l'enar. Pä detta sätt far

man och, så att säga, drar not kring hela

trakten".

' Kallas ock lullilahah = öster-boar af Fjäll-lapparne, hvilka äter kallas paijelahah = öfver-boar al' Skog-lapparne; allt i anseende til] relativa bostaden. P. Læstadius, I, 230.40 SKILJANDET AF HENAltNE;

"Men nu tillhöra dessa renar många egare, ty vid sådana tillfallen samla alla allas renar; ingen gör dervid skilnad mellan sitt och en annans. Här gäller att få dem ihop. Sedan blir frågan om, huru hvar och en skall få sitt. Det går till på det sättet, att hvar och en Lapp går till sin närmaste granne och skiljer ifrån den renhopen, som befinner sig hos honom, alla sina renar och äfven alla andras, som äro vistande på andra sidan om honom, i förhållande till den grannen. Således om en Lapp går till sin nordliga granne att skilja renar, så tager han äfven sin sydliga grannes samt alla längre söder ut boende Lappars här befintliga renar och drifver dem med sig till sitt hein och den renhjord, som han på sitt land samlat ihop. Nu kommer hans sydliga granne och tager ifrån honom på samma sätt alla sig och sina sydliga grannar tillhöriga renar. Den nordliga grannen infinner sig ock ofta vid samma tillfälle och skiljer åt sig sina och de nordliga grannarnes renar, och så går det undan för undan".

"Detta skiljande kallas rarkam eller ratkam, och man liar vanligen i förväg aftalat dagen för sådant.. Befattningen härmed tillhör hus-fadren eller den i hans ställe är, det öfriga husfolket eger att emellertid hafva vården om de hopsamlade renarna. Ofta aftala de båda grannarne, eller till och med flera, att på bestämd dag och trakt mötas med sina hjordar, då de på en gång skilja å ömse sidor de renar som de skola taga. Inom en à. två veckor är hela detta väsende fulländadt --och en hvar har endast sin egen renhjord i sin vård".

Enligt uppgift äro dock Skogs-lapparnes renar icke alltid så fromma att de låta på det beskrifna sättet fånga sig; stundom springa de hela året kring i skogarna och då Lappen vill hafva kött måste han smyga sig på dem, som på annat villebråd och nedlägga dem med kula, ty de låta icke taga sig.

"Under hela juli och början af augusti äro renhjordarna under närmare vård och uppsigt: sytning (syto) af hvar sin egare; ren-korna drifvas en, två à tre gånger dagligen inom hägnaden för att mjölkas". Denna är en temligen trång, trädbevuxen, stenfri plats i skogen, omgifven af en gärdesgård. "Man upptänder stora eldar" (på vindsidan) "och framkallar rök medelst pålagd sur torf för att drifva bort myggen", och mjölkar, sedan renarna hvilat en stund efter indrifningen och mjölken runnit till. "Efter augusti börjar det blifva svalt i luften och myggen minskas; då börja äfven renarna att vilja skiljas åt, och de släppasIIKKOKNDK AF ÅRETS BESKAFFENHET.

41

änyo i "vildan". Under tiden derefter ocli till miehaeli-tid (början af oktober) är Lappen åter fri för renarnas omedelbara vard; då fiskar. oeh jagar ban; då är äfven den bästa tiden att fånga skogsfogel, lians hufvudsakligaste jagt".

Detta är regeln; men somliga 4r är det för Skogs-lapparne alldeles omöjligt att samla sina renar, nämligen under kalla och mygyfria somrar. Så hade de Heste Arvidsjaurs Skogs-lappar sommaren 1871 an-tingen alls icke eller blott för kort tid kunnat samla sina renar, och "igen alla; något egentligt "skiljande" egde icke rum. Äfven är bruket ganska olika; några sköta sina renar längre, andra kortare tid; i senare fallet sker det på det att kalfvarne genom längre och ymnigare diande skola blifva större och starkare. Så är händelsen i Herjeådalen, hvarest renarne stundom sommartiden begifva sig till fjälls utan egaren. Rika Lappar derstädes bruka ock med flit sända en del af sina renar till fjällen, framfor allt nyburna kor med kalfvarna, på det dessa skola få behålla all mjölken och derigenom frodas. (Fjellner.)

Kring l:sta oktober börjar renarnes brunst-tid; då samlas de ånyo, liksom förra gången, vid midsommar. Men sedan Lappen nu fått dem Samlade släpper han dem icke förr än nästa vår. Vid snö- och vinter-'"I börjar Skogs-lappen ined sin hjord att draga dalarna utföre, på samma sätt som Fjäll-lappen och ströfvar ända ned mot lappgränsen, de från Pite Lappmark ända ned mot kusten. Andra åter röra sig lck« längre än inom en eller annan mil, ty man kommer allt mera under fund dermed att renen icke behöfver vandra om tillräckligt beto "nncs. Deras renar, som gå mera fria och hafva bättre bete, äro större dn fjäll-renarne.

Skogs-lapparne anser I'. Laestadius stä pä den högsta kulturgraden och vara de bäste af alla Lappar. Sjelf af lapsk härkomst på modrens Slfla och inånga är såsom missionär verksam bland Lapparne i Pite Lappmark, kände ban dem väl, och i följande skildring har han ned-ag* en jemförande karakteristik öfver Fjäll- och Skogs-lapparne i "äinde Lappmark. l)å jag anför denna ordagrant, tillägger jag, utom citationstecknen, några anmärkningar i texten, der min egen eller andras erfarenhet icke stämmer med den citerade. Så här yttrar Læsta-dius (Uei 8;d .,.)- , g-) sjg om Skogs-lapparne:

Deras lefnadssätt synes mig så lyckligt, att jag icke vet om något annat lefnadssätt förtjenar företräde, när man nämligen betraktar dem,42 1'ETit. LÆBTA Dl 1

som skola äta sitt bröd i. sitt anletes svett och med bekymmer nära sig af jorden, som det heter. Fattigdomen är i alla klasser ett besvärligt inhyseshjon och således äfven hos Skogs-lappen, men här är fråga om en Skogs-lapp som är behållen. Skalderne prisa herdelefnaden, jagt är ett nöje, till och med för konungar, och mången känner säkerligen icke en nöjsammare sysselsättning än fiske *). Alla tre förenade utgöra nu Skogs-lappens hela lif. Dess utom är han fri från Fjälllappens vanliga hund-lif, som på öppna fjället måste kläda skott föl-allt slags oväder samt natt och dag oupphörligt sköta sina renar" (Ja, men blott en Lapp i. sender, de andre hvila sig under tiden makligt i kåtan.) "Trädens lummiga grenar gifva denne intet skydd för regn och slask; när han kommer till kåtan är han äfven illa nog skyddad. Han har intet ställe der han kan hänga upp sina kläder att torka, sådana finnas endast på höst-vistet". (Jo, han har kåtan, som är tillräckligt rymlig.) "Han kan till och med ibland icke få upp någon eld, ty på fjällen, der han vistas om sommaren, finnes intet annat bränsle än fjällriset (Be.tula nana) och äfven på detta är tillgången knapp. Det är spädt och lågt som lyng (blåbär- eller lingonris) och af regn sä fuktigt, att. det icke tar eld, utan ligger endast och ryker!" (Öfverdrift och sällsynta undantagsfall! Lappen väljer alltid sitt kåta-ställe der bränsle finnes, ej blott rip-ris utan äfven vide och en; näfver till eldens upptändande tar han med i förlag; "på. ställen, der större videarter finnas, samlar han större upplag åt sig från ena året till det andra, hvilket han för med sig på renarna, då det antingen är för lång flyttning på en dag emellan ställen, der bränsle finnes, eller då berg, som skola afbetas, ligga så till att inan måste dit flytta med kåtan". H. A. Widmark.) "1 hela sin rustning, så våt han är, måste han vräka sig i kåtan". (Hvarför skulle han icke kläda af sig? han har godt om tid och om kläder.) "Det är förmodligen detta, som bannlyst all snygghet och ans i klädseln för honom. Han kammar icke ut sitt hår, tvättar sig icke, har föga ombyteskläder; ohyran får fritt hålla qvarter både i hufvudet och kläderna". (Sommaren 1868 observerades icke ohyra hos någon enda Fjäll-lapp af de många som besöktes i Lule Lappmarks fjäll;

*) Detta påminner om Linnés yttrande (Lachesis 1, sid. 131): "Ovidii beskrifning på silfveråldern är ännu användbar på infödingarne i Lappland. Deras jord är icke sårad af plog, ej heller höres vapnens jerngny; icke liar menniskan funnit sin väg till jordens inelfvor, icke ligger hon i krig för att vidga sina gränser. De byta ständigt uppehållsort, lefva i tält och föra ett herdelif, just som patriarkerne fordom".

sommaren 1871 sä mycket mera hos Arvidsjaurs Skogs-lappar! Smutsen är en sanning, men Lappen kammar och tvättar sig och kläder till orn-byte saknas icke, om han anser sig behöfva göra sådant.) "Fastän han kan vara rik, får han ändå ofta svälta, ty. på de vida fjällen aflägsnas han ofta längre än han hade ämnat, och kommer icke hem så fort han beräknat". (Ytterst sällsynt.) "Att snygga till sig när han skall till kyrka eller eljest främmande ställe, det bryr han sig alldeles icke om. Huru han ser ut, det qvittar honom lika". (Icke i Sorsele och Lule Lappmarker; der snyggar man sig vid alla sådana tillfällen och till Söndagen, som der är en hvilodag; der gifvas verklige sprättar.) "Och fastän han på kyrkoplatsen kan taga på sig en högtidsdrägt, som är rätt dyrbar, med silfverbälte och silfverkrage, så är det dock utan all smak. Kolten är öfverhöljd med sopor och renhår, sedan han sist hade den och låg tumlande någon städes i fyllan, ty att putsa den och damma upp den något, det besvärar han sig icke med". (Nu mera är bränvins-supandet försvunnet i alla nordliga delar af Lappmarken och brukas ganska litet i Sorsele; i Arvidsjaur och Arjepluog supés grymt!)

"Sådan är Fjäll-lappen, synnerligen i de nordligare" Lappmarkerna". (Torde väl snarare böra heta: de södra och

synnerligen Arjepluogs-'apparne, åtminstone för att döma af hvad vi sett och hört om dem;

de nordliga Lapparne säga författarne helt annat.) "Vintertiden är llans bästa period, ty då är han i skogslandet och derigenom icke exponerad för det obehagligaste vädret. Då kan han ock, i händelse han liar två skinnpelsar, hänga ut en i sender att låta ohyran frysa ihjäl" (metoden omtalas äfven af Lund, sid. 39!!), "och om det är fredligt 'öl- vargar, kan han lefva rätt tranquilt, det är ligga och sofva i kåtan både natt och dag, koka och äta; han behöfver blott då och då gå att se etter sina renar. Kött är hans enda och hans allt". (Ingen enda någorlunda bergad Fjäll-lapp ställer sig utan mjöl till välling; ban liakar till och med bröd, fast ojäst och på glöden.) "Det finnes många ^jäll-lappar som icke ens om sommaren kunna mjölka sina renar". (Hvarföre? Kunna de kanske bättre mjölka sina renar någon annan tid a' året? Fjäll-lappen mjölkar alltid sina renar under sommaren 1 à i gånger dagligen, så vida ej oförutsedda hinder, stormar m. m. uppstå; Skogs-lappen händer det deremot, som jag nyss sade, under kalla och till följd deraf myggfria somrar, att ej kunna sammanhålla renarna, livarigenom han helt och hållet går miste om att mjölka dem.)

"Skogs-lappen kan, medan hans barn eller tjenstchjon gä i vall ined renarna, i de närbelägna nejderna, sjelf med sin hustru fara ut och meta (!?) på sjön, som ligger vid kåtan; och när han hör skällornas ljud närma sig till vistet, begifver han sig också dit med sin fångst. Då springa barnen nyfikna till stranden, att se huru mycket ban fått, samt taga och rensa fisken. Innan man slutat att mjölka renarna, är också fisken kokad. På hösten fås ännu dertill fogel. Man plockar bär att blanda i renmjölken. Denna är ganska god: med hjortron och lingon är hon förträfflig. — Färsk fisk och fogel samt renmjölk med bär äro delikata saker, en föda som icke är att förakta. Bättre och mer välsmakande anrättningar fås sällan på de bästa bord".

"För regn och oväder är Skogs-lappen lika väl skyddad som Svensken i sin stuga. Blir han våt, så byter han om och hänger kläderna under skjulet, eller ock på stänger i sjelfva kåtan, att torka". (Hvarför skulle nu icke Fjäll-lappen göra det samma?) "Hvar helst han vandrar i sina välkända skogar, har han icke långt till ett hemvist, dit han kan begifva sig, om det så behöfves".

"Det är ock ett visst behag med den der omvexlingen af vistelseort: nyheten eger för mennisko-naturen en underbar tjusningskraft. Det enformiga är tröttsamt. Sedan ögat och sinnet blifvit mättade af oin-gifningarna vid ett viste, får man liksom nytt lif på det andra. Man mötes vid ankomsten af förflutna minnen, liksom af vänliga penater, och välkända kullar, sjöar och lunder emottaga såsom oförändrade vänner". (Alldeles samma förhållande med Fjäll-lappen; han trifves aldrig rätt väl, utom på sina fjäll, och der har lian ofta och i än högre grad kontrasterande vexlingar. Naturen är ock der vida större än i de magra, glesa skogarna och äfven mera gripande, oaktadt sin ödslighet.) "Också hör man ofta de kommande vid anblicken af vistet utgjuta sina känslor i någon af de enkla, för skogens eko så väl passande lapska melodierna; isynnerhet inträffar det när den ankommande är ensam".

"Skogs-lappen iakttager också i hela sitt väsende mycken snygghet. Han tvättar sig ofta, kammar håret: qvinnorna fläta det i två flätor. Kärlen tvättas och hållas snygga; Fjäll-lappen slickar vanligen med tungan eller gnider med fingret sin skål eller sitt tråg, och sedan kastar han det afsides, tills ban nästa gång behöfver det; derför äro ock hans kärl kolsvarta. — När Skogs-lappen skall lara till kyrkan, då isynnerhet putsar han sig och snyggar till sig. Han prålar mindre

med silfverprydnader än Fjäll-lappen". (Af Lule ocli Tornio Fjälllappar begagnas nu mera knapt några sådana silfverbälten eller andra silfverprydnader, ehuru de äldre ännu förvara sådana.) "Men hans kläder sitta nätt på kroppen samt äro snygga och rena. Han har också v'inligen mindre talrik renhjord än den andre, men deremot mera lösören, hvaribland koppar är den hufvudsakligaste artikeln: en Skogslapp har ofta en hel mängd kopparkittlar. På kyrkoplatsen hafva 'Skogs-lapparne egna kåtor" (så äfven Fjäll-lapparne i Arjepluog). "De hafva der ock nödtorftigt kok-kärl och träkärl, då Fjäll-lapparnc deremot koka hvar de komma åt i kyrkostugorna. När en af dem lått låna en gryta att koka med och deri lagt sitt kok-kött, och en annan sedan kommer och får se grytan på spiseln, så lägger han också dit sitt, och så den ena efter den andra, så att grytan snart blir full", di un begär dock alltid först oin tillåtelse. Ii. A. Widmark.) "Man måste förundra sig huru de sedan kunna åtskilja en

hvar sitt köttstycke, när det bär åstad att taga upp och äta, men jag har dock aldrig sett något missförstånd härvid".

"Om vintern, då Skogs-lapparne lika med Fjäll-lapparne bo i tält (vadinals-kåtor) och Hytta ned på landet, är likväl så stor skilnad, att när inan kommer till ett kåta-ställe, så kan man strax se, om det varit en Fjäll- eller Skogs-lapp, som der haft sin kåta. Den förre slår upp "ina tält, som han kommer, på snön och bryter endast ris, som ban lägger öfver den och sedan renhudar ofvanpå. Men Skogs-lappen skottar '"m bort snön från marken, der han ämnar slå upp tältet, väljer lokal med mera omtanka och breder ut mera ris på marken". (Det förra "Sttet att gå till väga är belt enkelt omöjligt. Biden skulle smälta en Krop i snön till 4—5 fots djup, full af vatten, och någon värme skulle icke meddelas till menniskorna i kåtan etc.!)

I dessa P. Læstadii teckningar hafva vi, trots deras öfverdrift i många fall och deras partiskhet för Skogs-lappame, en allmän och i hufvudsak trogen öfverblick af dc olika svenska Lapparnes lif, sådant det visat sig för den intelligente och flerårige betraktaren. Skildringen gäller visserligen företrädesvis Pite Lappar, befolkningen i Arjepluog och Arvidsjaur, och denna till och med i en förfluten tid. Men naturen bestämmer öfver allt den vilda eller halfvilda menniskans lif — hon är sig temligen lik öfver allt under samma yttre förhållanden — och lapparne ändra först mycket långsamt seder under civilisationens tvång,4f) norske fjäll-lappar,

hvadan de i hufvudsak ännu äro sig lika, och samma drag igen kännas hos befolkningen från alla de svenska Lappmarker vi sett i verkligheten eller beskrifna. Läsaren skall äfven finna dem ganska snarlika i de skildringar från andra land, hvilka vi nu gå att anföra.

Först ifrån Norge. I)e der befintlige Lappar, som der kallas Finner, indelas i tre grupper. De vid hafvet och inne i fjordarna boende kallas Haf-lappar (Haf-folket); de som bo vid flodstränderna benämnas Elf-lappar (Elf-folket); de nomadiserande kallas Fjäll-lappar eller Fjällfolket (Stockfleth, sid. 7).

Den norske Fjäll-lappens lefnadssätt beskrifves såsom högst oregelbundet, helt och hållet beroende dels af årstiden, dels af tillfälliga omständigheter. Han sofver, äter och dricker när det bär till. Kött är öfver hufvud hans käraste och om vintern nästan hans enda föda. Litet frusen renmjölk med kråkbär, ost och på elden stekta kakor af råg- eller korn-mjöl (s. k. "gloe-kager") förtär han en och annan gång mellan hufvud-måltidcraa. Han är än fattigare, än rikare. Minskas hjorden för någon, så måste han gå i tjenst eller blifva Haf-lapp. Den rikare spisar mera, dricker mera bränvin, håller flera tjenare, latas mera och nedgräfver mera penningar i jorden än den fattige; hans hustru och döttrar hafva flera silfverringar och spännen än den andras — se der hela skilnaden.

Hvarje familj har gerna vissa trakter eller ett visst distrikt, hvilket årligen genomströfvas. Vid jultiden bruka Kautokeinos och Karasjokks Lappar vanligen uppehålla sig någorlunda i granskapet af kyrkoplatserna; sedan draga de efter hand mera söder ut, till en del in öfver ryska gränsen, hvarest de den tiden af året, då snön ligger högst, i de tätare skogarna finna mera lugn för vargarna. Så var förhållandet fordom, men efter kejserliga ryska ukasen 1852 är det slut med denna rätt att vandra in på ryskt område. Emot våren draga de samma väg tillbaka mot norr och komma fram på sommaren ned till hafskusten, eller till de omkring fjordarna liggande höjderna, hvarifrån de om höstarna åter draga sig upp mot Kautokeino och Karasjokk. Keilliau omtalar (sid. 207) att några Lappar, dem han besökte, på detta sätt flyttade från Fasko-Jokk till Magerö, således en sträcka af hela två geografiska breddgrader! Hur länge Lappen uppehåller sig på hvarje ställe beror af omständigheterna, särskildt på ren-mossans mängd och pen större eller mindre faran för vargar; men sällan kan han blifva iNORSKE HAF-LAPPAR. 47

i'0 på samma fläck längre tid än 3 till 4 dagar; då skall tältet nedtagas och flyttas £ eller A mil längre bort. Då packas hela bohaget samman och transporteras — om vintern lätt och hastigt, på slädar, men om sommaren med större besvär på renens rygg — till nästa station.

Detta korta vistande på ett ställe är dock icke egendomligt för den norske flytt-Lappen; Högström berättar (sid. 98) samma sak om den svenske sålunda: "När Fjäll-lappen samt alla andra som hafva renar, kommer vintertiden på ett ställe, begynna strax hans kreatur på "Ila sidor om hans hemvist att söka föda och slå sig ned genom snön

till mossan. Och ehuru de icke hinna förtära den mossa, som på samma ställe finnes, så går han dock aldrig igen till de samma rum, hvarest han förr gräfvit, utan söker ett nytt, som är otrampadt. Det tjenar kappen till den olägenhet, att så snart hans renar på alla sidor vandrat omkring, så måste han begifva sig till annan ort. Midt i vintern har han ens icke alltid nödigt att flytta så långt stycke i sender. Men vårtiden sker ofta att de måste med allt tillbehör flytta till 3 och 4 mil om dagen. Och sedan han slagit upp sitt hus, får han stundom ej längre uppehålla sig på ett ställe än en dag eller ock en natt, då han måste åter bort. Helst då snön begynner blifva hård och renarna mena den tiden är inne, på hvilken de skola fara ju förr ju hellre till sina sommarställen".

Haf-lapparne lefva till en del såsom Finmarkens öfriga kustboar.

äro bofasta vid eller nära hafstranden. De bebo der s. k. "garnier", ett slags hus liknande på stänger bygda torf kojor. Vid dessa kojor hafva de en "stolpebod", ett eller ett par hö- och redskapslider °ch ett båthus. Haf-lappen lefver mest på kokt lisk; der jemte på rågmjöls-välling, med der uti lagdt finskuret saltadt eller torkadt kött eller talg; färsk köttmat vankas sällan. Här till kominor får- ocli get-ost. Måltiderna äro oregelbundna till följe af vistandet på hafvet; likaså softiden. Kortligen: Haf-lappen är en bosatt fiskare och lefver som vanligen en fattig sådan.

Elf-lapparne bilda ett slags mellanting mellan Fjäll- och Haf-lapparne ; de hafva fasta bostäder, men ega dock äfven renar samt hafva litet anstrykning af nybyggare. Elf-lappar i egentlig mening finnas väl Mott i sjelfva Kautokeino och Karasjokk, samt i Aldagaska och Polmak i Ost-Finmarken; dock kunna äfven invänarne vid Lax- och Börs-elf-48 norske kt>f-jiaprar.

varna med flera ställen i Porsanger-fjordens inre, samt största delen af de i Altens-dalen med fog räknas till denna klass. De träffas ingenstädes enstaka boende vid elfvarna, såsom händelsen är med nybyggare flerstädes. De härstamma till största delen från Quæner (Finnar). De hafva vanligen några renar, men kunna icke, såsom Fjäll-lapparne, sägas lefva af dem. Deras hufvudnäring är litet boskapsskötsel, fiske i elfvar och sjöar, samt jagt och ripfångst. Så väl vid Kautokeino som i Ka-rasjokk har korn-odling blifvit försökt. — Renarne de ega skötas af fattiga Fjäll-lappar, som uppehålla sig med hjordarna i granskapet af Elf-lappens bostad och vintertiden dagligen infinna sig med dennes renar för verkställande af körslor. Han är oftast skjutsare för resande och varor, samt har deruti en ganska vigtig inkomstkälla. — Enligt Leern (sid. 142) bruka Elf-lapparnc äfven hafva sina renar under tak i ordentlig ladugård under vintern, då de äfven sägas fodra dem med förut "inskoflad" renlaf. — Laxfångst bedrifves i hela Tana elfven med dess grenar; i öfriga strömmar fås forell-arter; ingen säljes, men fisken utgör ett vigtigt bidrag till folkets underhåll.

Liksom Elf-lapparnes näringssätt är en blandning af Haf- och Fjäll-lapparnes, så kunna de ock i sin ekonomi tillegna sig bägges företräden, utan att till samma grad vara underkastade deras mödor och brist. Bland Finmarkens allmoge synas öfver hufvud de jemförelsevis få Elf-lapparne i flera väsentliga punkter lefva under gynsamma förhållanden. De kunna föra ett mera stilla lif ocli njuta af alla de der af och från ordentligare hushållning härflytande fördelar, så väl i intellektuelt som i dietetiskt och ekonomiskt hänseende. De ligga icke i den oafbrutna och ofta farliga striden mot en hårcl natur, hvilken de öfriga invånarne måste underkasta sig, och då Haf-lappens kost nästan uteslutande består af fisk och mjölvälling, Fjäll-lappens nästan beständigt är renkött, så hafva deremot Elf-lapparne en utan tvifvel sundare ocli behagligare omvexling af kött, fogel, fisk, rotfrukter och mjölk. — Keilhau omtalar (sid. 63) Elf-lapparne vid Seida (i Tana-elfven) såsom Ost-Fin-markens dugtigaste folk; de voro dock till en viss gracl blandningar mellan Lappar och Finnar (Quæner).

Med denna, hufvudsakligen efter Röde (sidd. 223—243, in. Ii.) gjorda teckning, stämmer äfven Stockfleths. Vi se deraf, att endast Fjäll-lappen bibehållit de rena, genuina dragen af nomad, de andre äro degenererade, Elf-lapparne, om man så vill, civiliserade Lappar.lappens kårlek till fjällen. 49

"Fjäll-lappen", säger Stockfleth (sid. 215), "är moderstammen för de två andra. — Till fjället, till ödemarken, till lifvet i Guds fria natur är Fjäll-lappens, är nomadens hela tillvaro bunden, äro all hans glädje, aUa hans sorger bundna, med ett ord: lifvet, det inre så väl som det yttre; här och blott här är hans rätta, hans egentliga, hans naturliga hein. Sommar och vinter, vår och höst drager Fjäll-lappen kring med sm hjord, han måste vakta denna

dag och natt, med den har han vuxit upp och sett den uppväxa; renarna äro hans arfgods, nomad var hans fader, nomader voro alla hans förfäder. Föi* att vid makt hålla och

möjligt föröka sin ärfda rikedom: hjorden, har nomaden arbetat och vakat, lidit och left, som bonden för sin ärfda fädernejord. I fjällets, i ödemarkens gömmor nedlägger han det silfver, han förvärfvat genom försäljning af sin hjords afkastning. — Hvarje familj har i allmänhet en bestämd trakt, som den genomvandrar; ofta måste man dock välja nya trakter. — Om sommaren ses visserligen Fjäll-lappen vandra kring på Ishafvets strand, men man ser strax att här är han blott en tillfällig vandrare, här är för honom ingen varaktig stad, här är icke hemmet, här inandas ban icke den friska upplifvande fjäll-luften *), lifvet på stranden är icke lifvet bland de muntra renarna på fjällen".

Orsaken hvarföre Fjäll-lappen om sommaren från sina fjäll och ödemarker stiger ned till hafvets stränder, säger Stockfleth vara den. att "renen vid sommarens början drager ned till sjön, till hafvet, hvarest det är mindre varmt och myggorna äro färre, för att simma och bada sig uti hafsvattnet, må hända äfven för att dricka detta, hvilket skall vara ett botemedel mot den mask i munnen, hvaraf renen plågas under månaderna april och maj". Denna mask är larven (= sadkem, sarkem Liil. Lp.) af Oestrus Trompe (trornpi är imago), hvilken insprutar äggen i renens nos (icke munnen), likasom en eller annan gång i Lappens egen näsa. Den omtalade kuren utan tvifvel en myth!

Utom de af Stockfleth nämda finnas äfven andra skäl, hvilka troligtvis mera än de uppgifna bestämma renens vandring till hafvet. Skogs-renarnas förhållande visar att renen icke nödvändigt behöfver

') Efter en färd till norska kusten från Sirkaaluokte vid Virihaure öfver den stora gla-cieren Tuolpajägna, utbrast en återkommande Lapp: "Gud ske lof nian åter får andas ren luft! der nere var det så qväft att man knapt kunde andas och luften så tjock som i en full och stängd kåta". Under sommarfården 1868. D.

v. Diiben. Lappland.

lemna skogen under sommaren, icke behöfver saltet, oeli det är anledning tro att dessa vandringar till hafvet äro införda temligen sent. De verkliga skälen till denna vandring äro: att vistandet vid hafvet skonar sommarbetet i skogen och gör detta följaktligen ymnigare till vintern, samt att Lappen under vintern slagtat och jagat, och der igenom skaffat sig diverse saker att sälja, hvilka han förer till kusten under sommaren, då de fleste köpmännen finnas der, så att han kan betinga högsta pris för sina varor och få köpmannens billigast. Det är således Lappens egen förmån, icke renens behof som framkallat dessa hafs-färder.

"Ishafvets strand", säger Stockfleth vidare, "upplifvas under nämda tid af tusentals renar, som i stora flockar ses här och der vanka kring på stranden och simma i hafvet med sina sköna hornade hufvuden högt öfver vattenytan, så att man på afstånd tror sig se en simmande skog. När renen drager till hafvet, måste egaren och herden följa med. Men icke heller renen trifves der länge. Mot slutet af augusti drager han tillbaka mot fjällen och ödemarken, och då måste herden åter följa efter. — Under Fjäll-lapp ames ungefär tre månader långa vistelse vid hafvet medför flertalet af dem sommartält; månge bland dem idka clå äfven fiske, än här än der, för att vara i granskapet af sina hjordar, hvilka icke ständigt uppehålla sig på en och samma strandvall. Under detta vistande vid hafvet förer Lappen sitt vanliga nomadlif. Höst-tiden, innan vintern fullt inträdt, är vanligen den svåraste tiden för Fjäll-lappen; han måste då vandra i mörker, regn och storm, stundom både ett och två dygn, efter det att den proviant, hvilken han vanligen förer med sig, redan tagit slut; allt som hungern nu tilltager, spänner han bältet hårdare och trängre om sig, och vittnar clå bältet om huru mycket han hungrat".

"Fjäll-lappen, folkets kärna och stam, lefver ensamt af och genom sina renar; han kläder sig med deras skinn, han föder sig af deras kött, till en del ock af deras mjölk och den deraf beredda osten; för renen skaffar han sig alla sina förnödenheter, ibland dem mjölet, hvilket emellertid är en underordnad del af hans föda. Förstöra vargar, laviner eller annan olycka hans hjord, så att hon blifver otillräcklig att nära honom och hans familj, så antingen förena sig flere att gemensamt vakta sina blandade hjordar, under det skiftesvis en del drager

üed till hafvet för att drifva fiske*), en del qvarblifver vid hjorden; eller ock säljer han hjorden, flyttar ned till hafvet, anskaffar sig erforderliga fiskredskap för de sålda djuren samt blifver Haf- eller Elf-lapp. I vissa trakter, så väl i Nordlanden som i de svenska Lappmarkerna, draga der imot renarne om sommaren till fjälls, till de högsta fjälltopparna, för myggens skull, om vintern draga de åter ned från höjderna".

Så yttrar sig Stockfieth på skiljda ställen, mest sidd. 214—222; det är blott en vidare utläggning af hvad vi redan anfört efter Röde, skildrad med litet mera poetiska färger.

I Finland hafva Lapparne nu mera en ganska ringa utbredning. Bnligt Sjögren fanns redan på hans tid föga eller intet lapskt i Ivu-samo och Kemiträsks församlingar med Kuolajärvi s. k. Lappmark, hvilka sist nämda just utgöra vaggan för Kemi Lappmarks redan omkring 1635 började kolonisering. I Sodankylä var förhållandet annat;

var folket dels finske nybyggare, dels Lappar, dels blandningar af kåda, de först nämde dock öfvervägande. Der imot i Utsjoki församling med Enare var ocli är största delen af befolkningen Lappar.

"I Utsjoki", säger han, "finnas både Ren- och Fiskare-lappar; de senare underhålla både får och kor. Utom fiske utöfvas äfven jagt. hvarjemte handaslöjder flitigt bedrifvas. 1 Enare äro Lapparne mest fiskare. De drifva sitt yrke hela sommaren öfver, till en del ock om vintern. Äfven idkas något renskötsel, ehuru ringa, då hela ren-antalet i Enare år 1828 skattades blott till 1000. Enare-lappen underhåller äfven ctt och annat får. — På sina förfäders vis lefver ondast Fjäll-lappen, vankande från det ena stället till det andra, mod sina renar, hvaraf mail i Utsjoki räknar ända till 40—50,000. Hela sommaren uppehålla S1K Fjäll-lapparne med sina renar i Norge och återvända först till vintern, för att, följande vår åter lemna orten". Så långt Sjögren, sidd.

203—8 företrädesvis.

Fullständigare och äfven senare (1838—44) skrifver Castrén (I, sidd.

—4G och 121—125): "1 Enare har den fiskrika sjön lockat Lapparne sitt ursprungliga, mödosamma nomadlif till fiskarens beqvämligare lefnadssätt. För det närvarande finnes i hela Enare Lappmark ingen enda verklig Fjäll-lapp, det är en nomadiserande Lapp, som endast sys-

) Til] och med vid I.ofodeu. Det är icke heller ovanligt att svenske Ln]e-lappav gä (ifver till Norge endast i afsigt att deitaga i fisket. D.52 enare-lapparnks

selsätter sig med renskötsel, utan Lapparne äro här antingen Fiskare-eller s. k. Skogs-lappar, bland hvilka de sist nämde om sommaren sysselsätta sig med (iskafänge och om vintern med renvård. Lika väl hålla äfven Skogs-lappame fiskafiinget för sin hufvudsak och åsidosätta vården om sina renar, hvilka derföre, enligt invånarnes egen utsago, äro i starkt aftagande".

Enligt Malm (sidd. 32 och 90) låta Enare-lapparnc sina renar från maj till slutet af november half-vilda vandra kring på sjöns klippiga holmar, hvarefter de hemtagas.

De i linska Lappmarkerna och företrädesvis de i Enare socken boende Lapparnes lefnadssätt är hufvudsakligen följande: "Den vigtigaste epok i deras enformiga lif bildar bland årets alla tider våren eller Marie-tiden. Vid denna tid draga Fiskare-lappar från Utsjoki och Enare, stundom äfven bönder från Sodankylä, till norska hafskusten, för att der efter gammal lag och häfd idka fiskafänge i det s. k. "Fäl-leds-distriktet". Tillgången vid detta fiskeri är sådan, att två eller tre personer af de finska slå sig tillhopa med en vid hafvet boende norsk fiskare, som är försedd med båt och bragder, låta honom behålla ena hälften af fångsten och dela den andra sig emellan. Af denna fångst måste likväl både finske och norske fiskare åt der varande presterskap erlägga tionde, som på stället utkräfves af handlande, hvilka under sommaren ligga i fjordarna och inot mjöl tillbyta sig fiskarens besparingar". Genom 1852 års kejserliga ryska ukas förbjödos visserligen Finnar och ryska Lappar att fiska vid norska kusten, men saken bedrifves fortfarande pä samma sätt som förr, ehuru med bättre ordning och mindre utgifter för Lapparne.

Omkring midsommar begifva de sig från hafskusten och börja fiska i sina egna insjöar, hvilka då hunnit blifva isfria. "Nu instundar Lappens gyldene tid — en tid som han under hela den påföljande vintern betraktar som ett förloradt paradis, hvilket skänkt honom den högsta jordiska sällhet: att få sofva i sitt tält, fredad för mygg, med mättad måge och utan bekymmer för morgondagen. Denna sällhet vill Lappen säkert icke utbyta mot halfva verldens skatter; men beklagligtvis förekommer en omständighet, som i någon mon förmår störa hans makliga ro. Han måste en och annan gång under sommaren förflytta sig från ett träsk till ett annat. Denna flyttning måste nästan hvarje Fiskarelapp i Enare underkasta sig. Här hafva Lapparne genom häfd kommitlefnadssätt. 53

1 besittning af en inängd smärre träsk, oeb allt efter liskens lektid idkar man sitt fänge, antingen uti det ena eller andra träsket *). Ofta sammanhänga dessa träsk med hvarandra genom en liten ädra, och i detta 'all kan flyttningen i all beqvämlighet verkställas med b&t; men då träsken ej ega något samband med hvarandra, måste Lappen underkasta sig det mödosamma besväret att landvägen transportera båtar, nät, husgerådssaker, m. m."

"Sedan sommaren till ända lupit, uppsöka Lapparne sina vinterstugor, för att der lifnära sig med sina under sommaren gjorda besparingar, hvilka till större delen bestå af torkad fisk. Dessa förråd äro d°ck allt för otillräckliga att fylla den långa vinterns behof. Höstfisket under isen tillfredsställer knapt dagens behof. Mera lönande är der imot jagten och isynnerhet vildren-fångsten, som eger rum ifrån Korsmessan (14 september) till Allhelgona dagen (1 november) om hösten, och om våren från Marie-tiden (20 mars) tills marken blir har. Kedan i äldre tider var vildren-fångsten en vigtig näringskälla för Lap-Pcn, och för detta ändamål begagnades ett nu mera obrukligt fänge, benämdt "vuornen' = indrifning af renarne uti inhägnader och deras dödande der" (se ofvan sid. 27). "Enligt Lappames berättelser har man äfven i fordna dagar fångat vild-ren i gropar. Bruket att fånga vildren med snara har bibehållit sig intill våra dagar. Nu för tiden älskar 'lock Lappen mest att fälla renen med sin säkra lodbössa. Men huru lönande vildren-fänget också må vara, så ligger det i sakens natur, att denna näringskälla alltid måste vara opålitlig. Det säkraste medlet för fiskare-lappen att betrygga sitt uppehälle för vintern, var förut brän-vins-handeln med Fjäll-lapparne. Men i anseende till bränvinets do-Moraliserande verkan har handeln ined donna vara i senare tider blifvit helt och hållet förbjuden i vår finska Lappmark. Hvad Enare-lappen här igenom förlorat i yttre förmåner, torde han med tiden kunna ersätta genom en förbättrad och mera ändamålsenlig lefnadsart".

"Fjäll-lapparne stå i religiöst och sedligt hänseende vida under 'iskare-l apparne. Der till är vållande icke blott deras nomadiserande lefnadssätt, utan äfven obekantskapen med de tungomål, hvarpå religions-undervisningen blifvit dem hittills meddelad". — "Med vekhet i

') Ett eget sätt att fiska, då flera sjöar finnas nära hvar andra, omtalar Aeerbi (sid. 367) från Enare Lappmark, det nämligen att Lapparne låta näten stå i sjöarne för långa tider och blott vittja dem då de behöfva fisk för dagen. Näten äro således på samma gång fångst- och förvariugs-redskap. D.54 den finske fjäll-laitkn.

sinnet förenar Fjäll-lappen en djerfhet och frimodighet, som stundom öfvergår till trots och förakt för skick, sed ocli lag. Deras vildhet röjer sig ögonskenligt redan i deras yttre lif. De uppehålla sig, liksom de flesta andra vildar, i eländiga tält. I dem ho hustru, barn och ålderstigna personer. Sjelf följer ban och hans tjenstfolk ined renhjorden, lägrande sig stundom i snödrifvan, stundom i en s. k. lavvu, som är en ännu bristfälligare inrättning än kåtan. Den uppslås så snart len-betet kring kåtan tager slut och renarne aflägsna sig blott ett litet stycke der ifrån. Finnes ren-betc ej mera på nära håll. så blir en allmän flyttning af tält, husgeråd, matvaror och annan egendom. Sädana flyttningar inträffa, enligt uppgift, två gånger hvarje månad. Dess utom draga sig Fjäll-lapparne om våren till hafskusten och vända om hösten till baka till fjällen. — Så besvärliga dessa flyttningar än äro, så liar dock Fjäll-lappen ännu mera omak med den ständiga bevakningen af sina renar. Xatt och dag måste ban vara på vakt mot vargen — denne listige ovän, som lurar i buskarna ocli begagnar sig af det första tillfälle att gripa sitt byte. Oaktadt all sorgfällig omvårdnad, händer det likväl ofta, att vargen får tillfälle att döda flera renar på en enda natt. Under hela vintern behöfver Fjäll-lappen ej hafva besvär med att slagta någon ren för eget behof; ban äter i sitt dagliga lif endast vargfrat och går således miste om de bästa styckena, samt isynnerhet bloden — denna läckerhet, som han älskar dricka rå. — Man hyser vanligen doll falska föreställningen, att Lappen endast lifnärer

sig med kött. Det är väl sant, att ban till qvällen kokar sig kraftig köttsoppa, hvilken han, i motsats till Fiskare-lappen, äter osaltad, men sjelfve Fjäll-lap-parncs doinestiker liar jag sett bespisa sig med bröd, smör, salt lisk, ren-ost m. m. Till bark, som utgör ett vigtigt näringsmedel föl-fiskaren, behöfver Fjäll-lappen ej taga sin tillflykt. Han är rik pä sitt sätt och detta är hans enda väsentliga företräde framför fiskaren. Denne tillbringar större delen af vintern i en kanske allt för ostörd 1-0 hemma i sin stuga, dä der imot Fjäll-lappen har att kämpa med köld, storm och oväder, samt öfver hufvud nödgas föra ett lif, som mera liknar djurets än menniskans".

Det rynka Lappland eller halfön Köla är ännu glesare befolkadt än den finska Lappmarken, säger Daa (sid. 122). Lapparne äro ytterst fattige och försvinnande: är 1859 funnos i Köla 1,249, år 1867 blott 1,201; ål- 1859 i Kandalajc 275, är 1867 blott 196; pä 1600-talet funnosde byske lapparne. 55

kappar längs hela Karel-stranden i talrika bostäder; nu mera ingen enda som talar lapska! Lapparnes lefnadssätt i dessa trakter skiljer s,g ej obetydligt frän det vid Enare. Castrén (I, 129—149) skildrar befolkningen sålunda:

"De ryske Lapparne lifnära sig hufvudsakligen genom fiskande och lefva under sommaren kringspridda vid sina träsk, vid floder och ^alstränder, boende i kåtor eller andra slags fiskare-kojor. Men om hösten och senast efter julfastans utgång flytta cle till sina vinterboningar, hvilka ej äro så vidt skiljda från hvar andra, som Enare-lapparnes, utan efter det ryska sättet mestadels sammanpackade i trånga byar". Anmärkningsvärdt är dock hvad Daa (sid. 85) anmärker, att, oaktadt detta sammanboende är en följd af ryssames inverkan, så ‚J0 dock högst få ryssar samman med Lappar; i byn Ponoj med 173 mvånare voro blott 21 Ryssar. "Sjelfva detta boningssätt bevisar till fyllest, att de ryske Lapparne ej kunna vara i besittning af stora renhjordar, emedan i sådan händelse nejden innan kort skulle blifva utblottad pä ren-betc och byns invånare följaktligen nödsakade att den ena gängen efter den andra byta boningsplats. Men så ringa är antalet af deras renar, att smärre byalag kunna uppehålla sig tiotal af år på ett och "amma ställe". Daa hörde knapt talas om någon familj som hade mer an 20—30 renar! "Att de ryske Lapparne vant sig från ren-skötseln °ch nästan uteslutande slagit sig på fiskeri, der till gifves mera än ett Skäl. Först och främst är naturen utmärkt gynnande för sistnämda yke. ishafvet och hvita hafvet äro verkliga guldgrufvor för fiskaren, dessutom finnas inom ryska Lappmarken ett par stora och fiskrika teäsk: Imandra och Notoscro, samt en oräknelig mängd smärre insjöar. "vi skulle ej Lappen begagna dessa näringskällor och utbyta det vilda 'jäll-lifvct emot fiskarens jemförelsevis mycket lättare värf? Också torde den grekiska religionen i sin mon hafva bidragit till att vända Lapparnes håg åt detta yrke. Ty då denna religions bekännare nästan halfva året" (150 helgdagar på året, enligt Daa!) "måste umbära den s'ags föda, som Lappen kunnat erhålla från sin renhjord, så blef det äfven af religiös grund en nödvändighet för den ryske Lappen att kasta 81S pä en annan näringsgren. Då han vidare måste afhålla sig från köttmat äfven på den tid, då ban, en gång vorden fiskare, har vård ou> sina renar, och blott ett par månader af året är i tillfälle att lif-56 db byske lapparne.

nära sig ined denna föda*), så liar lian i sanning föga skäl att underhålla stora renhjordar, om detta annars vore möjligt för en Fiskarelapp. Emellertid är, näst fiskafänget, renvården den ryske Lappens förnämsta näringsgren. — Äfven handeln tjenar honom till ett bergnings-medel. Således finner man gudabilden och besmanet vanligen hängande till samman på väggen i hans stuga. I allt röjer sig en öfver hand tagande handels-esprit, men de ryske Lapparne äro ännu för fattige att företaga några egentliga spekulationer, göra resor, besöka marknader". Enare och Salla besökas dock. "Om man öfver hufvud vågar tro på de ryske Lapparnes stigande i ekonomisk förkofran, så är utan tvifvel deras liandels-esprit det medel, hvarigenom de skola gå framåt". — Boskapsskötseln är för dem alldeles främmande. — De förtjena, åtminstone långs stråkvägen, vissa tider af året äfven bra penningar genom att skjutsa de förut (sid. 5) omtalade murmanski.

Om Lapparne i Pasvig och Neiden berättar ICeilh.au (sidd. 48—50) drag, som visa huru djupt ryska seder och fram för allt rysk religion kan inverka. Ehuru de bo på norskt område och fastän norska styrelsen är mildare, säger han dock, att de icke ville öfvergifva sina gamla herrar, af fruktan att barnen skulle tvingas öfvergå till den norska tron. De hängde strängt vid den oreformerade ryska tron: Staroverskie, med många dess fördomar; de försökte att få skägg, de liknade ryssarne till fysiognomi, så mycket de kunde, och till klädedrägt. Hvad deras bättre framtid angår, deras framsteg, hvaraf Ryssarne skryta, så torde båda vara tvifvelaktiga; befolkningens antal

har starkt aftagit, och dessa trakter, som förr hade blomstrande handel med utlandet, stora fiskerier och salterier, hafva nu sjunkit djupt i alla kulturens riktningar, enligt hvad Daa flerstädes ådagalägger och förut (sid. 5) blifvit framhållet.

Efter olika författare är nu meddelad en allmän öfversigt af befolkningen i de olika Lappmarkerna. Författarne hafva äfven här för det mesta fått sjelfve tala, pä det deras bilder måtte framstå så rena som möjligt. Väl hafva utdragen derigenom blifvit långa, en del om-sägelser inträffat och mycket influtit, som väl egentligen efter arbetets plan hör till andra ställen deraf, och som derföre till en del der åter-

*) Ripor förtära dock de ryske Lapparne jemt och, för att lugna sina samveten, kalla de dem "flygande fiskar". (Friis, Russ. Lappland, sid. 364.)öfversigt af db olika lapparnes

kominer. Men jag har ansett för vida bättre att drabbas af förebråelsen för repetitioner än anklagas att stympa anförde författares uttryck och tankegångar. De citerade författarne äro dessutom icke i hvarje läsares hand, och hvad de säga, torde för mången vara nytt.

Öfverblicka vi nu det anförda om Lapparnes lefnadssätt på olika ställen inom det vidsträckta område der de hålla till, så finna vi bekräftelsen på det i början sagda, nämligen att det till en stor del är naturbeskaffenheten eller i allmänhet yttre förhållanden, som bestämma Lapparnes lefnadssätt.

Ursprungligen nomad, sedan han tämt renen, med denne till enda husdjur och hunden till sin hjelpare, vandrar den genuine Lappen nu och sedan urminnes tid fram och till baka öfver stora landsträckor, pä tider som bestämmas af ren-betet och vanan, samt till en del äfven af temperaturen och af myggen.

Litet mera rörligt lif, mera vidsträckta vandringar ända upp på fjällen, ända ned mot sjögränsen eller hafvet, karakteriserar den mera uteslutande renskötsel drifvande Fjäll-lappen.

Litet mindre rörligt lif, mindre utsträckta vandringar och dessa ned om sjelfva fjällen, föranledas af tillfälle till binäringarna jagt och fiske, närma honom till den stilla sittande befolkningens seder och karakterisera Skogs-lappen.

Har lian icke beten åt stora renhjordar, är fisket året om lönande vid vattnen, finnes tillfälle der jemte till uppfödande af någon boskap, så slår han sig ned vid en flod, som tillika är sommarvägen för kommunikationer mellan hafvet och lågfjällen, han blir Elf-lapp.

Tränges Lappen af ett eller annat skäl ned mot hafvet, vistas han i ett sjö- och fiskrikt land, med på samma gång otillräckligt sommarbete för erforderligt antal renar, råkar han på obestånd der igenom att vargen dödar hans renar, genom någon annan olycka eller sjelfförvål-lande, ändrar religionen hans diet — så griper han till jagt och fiske, såsom enda eller hufvudsakliga näringsfånget: han blir Fiskare-lapp och slutar i bästa fall antingen såsom boskapsskötande och åkerbruks-idkande, såsom "nybyggareeller såsom ånyo NomacUlapp.

Fjäll- och Skogs-lappen är ännu nomad, mest dock den förre; Fiskare-lappen står i sitt lefnadssätt på öfvergången från Lapp-typen. De förre vandra regelbundet genom skog och mark, öfver eller åtminstone upp på fjäll. Deras territorium är alla de svenska Lappmar-58 lefnadssätt 1 sverige, nokqe,

kerna och största delen af fastlands Finnmarken, samt en mindre del af finska Lappmarken. Der stryka de fram: i södra delarna af Sveriges egentliga Lappmarker från Kölen till Bottnens närhet; der gå de ock ibland, i norra delarna allmänt, öfver bergshöjderna till Yest- eller Nordhafvet samt i förbifarten in i Finland—Kyssland, dock mindre nu än förr, då de dertill hade lof.

Deras lefnadssätt i stort är öfver allt under dessa vandringar så lika, att hvad som säges om den ene kan med få och obetydliga modifikationer tillämpas äfven på den andre. Denna likhet går ända in i små detaljer, som vi vid granskningen och special-beskrifningen af 'deras hushållning här längre ned skola finna.

Af de fore gående skildringarna synes äfven huru författarne vexla i åsigter om de olika Lapp-gruppernas plats i

rangordningen. P. Læ-stadius prisar Skogs-lappen, Iiode Elf-lappen, Castrén Fiskare-lappen vid Enare; P. Læstadius och Castrén omtala Fjäll-lapparne såsom vilda, snuskiga sällar, Stockfleth åter flerstädes och äfven vi berömma Fjäll-lapparne såsom folkets kärna. Detta beror icke på misstag eller blott tycke, utan är motiveradt af förhållandena i de trakter, der förff:ne lärt känna Lappen. P. Læstadius verkade mest i Arjepluog, hvarest, efter uppgifterna derom, Fjäll-lapparne synas stå ganska lågt. Den enda representant af detta folk, hvilken jag sett hemma hos sig och under vistande på fjället, var enkan Sparaka, hvilken jag mötte på sluttningen af Kasak-fjället vid Sulitälma, och var hon, så väl hvad hennes egen person, som bostaden vidkom, det smutsigaste och obehagligaste jag sett, ej blott på fjällen utan någorstädes. Var hon en typ af Pite Fjäll-lappar, som mina följeslagare af Sirkas-stammen påstodo, sä har P. Læstadius rätt; men allt häntyder derpå, att hon var ett af undantagen, och de Arjepluogs Skogs-lappar, jag sett, hafva varit rätt aktningsvärde och civiliserade, ehuru supige, då de kommo åt.

Castrén beskrifver endast förhållandena i finska och ryska Lappmarkerna; de äro sådana han skildrar dem, och der är i sjelfva verket icke Fjäll-lappen af någon betydelse, liksom han är till antal ringa. Fiskare-lappen står sig der väl och är den bästa formen af Lapp i den trakten, till följe af omständigheterna; deraf Castréns förkärlek för denne, hvilken der imot af Röde från norska hafskusten och P. Læstadius från Pite Lappmark sättes temligen lågt och pä begge ställenmest utgöres af afsigkomna individer. Min erfarenhet öfverensstämmer med de sist nämdes.

Rode kände mindre till Fjäll-lappen, Stockfleth kände honom, genom fleråriga vandringar i fjällen, så väl, som denne något svärmiske man kunde uppfatta facta. Derföre satte den förre, som blott såg en sida af hans lif — det vid hafskusten — Fjäll-lappen temligen lågt bredvid Elf-lappen, Stockfleth der imot högt, som vi isynnerhet längre fram skola erfara. Jag delar i detta fall obetingadt Stockfleths mening af det skäl att Fjäll-lappen är den ende fullt genuine Lappen, så till vida, att han bibehållit nomad-naturen renast och derföre att han, der förhållandena äro goda, eger den högsta moraliska ståndpunkten, äfven om hans lefnadssätt mera än de öfrigas är olikt de civiliserade folkens. Efter hvad jag sett är Fjäll-lapps-idealet att söka i Sorsele; Lule Lappar stå dock föga efter, och bland norska Fjäll-lappar måste finnas ståtligt folk.

Bevisen för denna uppfattning blifva fullständigare i de följande kapitlen, som afhandla detaljerna af Lappens lif och hushållning; vi återkomma derföre ånyo till ämnet.

Fig. 3. Skogs-laps-viste vid Spänningsvallen mellan Seutser och Jerfo-jaure i Arvidsjaur. Till höger luopte; renslagt i förgrunden.

*

TREDJE KAPITLET.

Renen: beskrifning; namn; lefnadssätt; tamhet; fångande; mjölkning; uppträdande i massa; antal renar som behöfves för ett hushåll; sjukdomar. Vargar. Hundar. Broms. Mygg. Hvarför renen om sommaren drager till fjälls.

Det allra vigtigaste i Lappens hushållning är renarne; de äro Fjäll-lappens allt i ållom, eller som Högström (sid. 84) uttrycker sig: ”De äro Lappens åker oeh äng, hans hästar och kor. Han har af sina renar allt hvad vi hafva af land och strand, från Indien och Levanten”. Om ock detta icke alldeles skulle slå in, lemnar dock, som Högström vidare säger, renen Lappens föda, kläder, bädd och dragare; kon gifver honom mjölk och ost samt kalfvar; hon och oxen slagtas till föda och försäljning; huden begagnas till kläder, fällar och bäddning; pann- och ben-huden användas till skodon; genom försäljning af dessa och andra produkter af renen — oeh det är nästan det enda, som Lappen har att aflåta — skaffar han sig hvad han i öfrigt behöfver: vadmal och lärft till kläder och tält, mjöl, salt, bränvin, verktyg och prydnader; af renens senor göra qvinnorna tråd till skin-sömnader; af ben och horn fabriceras skaft till verktyg och andra husgerådsaker eller kokas lim, förr offrades de äfven ät gudarne, o. s. v.

Ett för Lappen så vigtigt djur — hvilket äfven har det intresset att, då det förr var vida utbredt kring Europa, det

nu mera endast tillhör den höga norden — förtjenar väl att närmare omtalas, så mycket mera, som vi i sammanhang der med komma i tillfälle att kasta många sidoblickar in i Lappens hvardags-lif, i skog och på fjäll, ty deri spelar renen en betydande rol.

Renen, hvilken, som vi nämt, äfven finnes vild på den skandinaviska halföns centrala berg samt i Tornio och Kemi Lappmarker, är då, liksom i det tama tillståndet, ett vackert, raskt och snyggt idislandedjur, fullvuxen omkring 4—5 fot från hornens rot till svansfästet, 3—3i fot hög, li fot från buken till ryggradens höjd. Den vilda är något större; likså de tama från Helak- och Skar-fjällen (Sylarne), Herjeådalen samt i Sibirien.

Renen liknar till sin form hjortarne i allmänhet, men är klumpigare och har större hufvud, och nosen liknar kons; skulderbladen stå temligen högt upp, hvarigenom ett slags puckel bildas; den är låg, nien märkbar.

Sommardrägten är mörkt brungrå och mörkast långs ryggen, ett förhållande som eger rum icke blott vid sommar- utan ock vid vinter-drägten, då han eljest är h vitgrå; stundom är färgen alldeles hvit både vinter och sommar, en färg, hvilken Lapparne högligen önska hos några bland sina renar, enär de genom blandningen af bruna och hvita lättare kunna urskilja flockarna på långa afstånd mot de bruna bergen. När kalfven föds är han rödbrun, blir sedan mörkbrun och efter hand ljusare.

Ogontrakten är alltid svartbrun. På undre sidan af den svankiga halsen, mot bringan, finnes en knippa långa hår (= njavvi), hvilka stå fram såsom en tofs. Nosen är hvit; likaså den qvarters långa svansen, och der under finnes en hjertformig hvit fläck å stussen. Benhåren vanligen ganska mörka. Fötterna vid öfvergången till klöfvarna hvitvingade. Hårbeklädnaden, synnerligen om vintern, ganska tät; håren styfva, åtliggande, omkring H—2 tum långa. — Hvad för öfrigt beträffar renens hårfärg, så vexlar denna ganska mycket; den vildes är vanligen ljusare än den tames; hvarje hjord liar sin temligen konstanta färg, hvilken afviker från andra hjordars och derföre låter Lappen på stora afstånd igen känna sina renar; ljus blås finnes nästan hos alla, äfven den vilda; någon gång äro renarne från födelsen fläckiga (Fjellner) *).

Sällan är renen hornlös, kullig. Vanligen äro hannens horn hos fjäll-renen 2½ fot långa, större hos skogs-renen; de äro bakåt och uppåt riktade, på midten krökta framåt; de äro half-trinda och hafva en kort

*) Såsom bevis på den skarpa skilnaden i hjordars hårfärg och på Lappens otroliga förmåga att igen känna renen på hårfärgen, anför Blom (Bemærkn., sid. 208) följande: Presten Stnb i Lynnen köpte på en resa till Kautokeino ett par vinter-hämskor; en tid der efter uppstod frågan af hvem han köpt dem; en Lapp säg dem och förklarade strax, på grund af hårens utseende, hvem som sålt dem; vid efterfrågan bekräftades sedan Lappens utsago.r,2

benens horn; deras form, vaxt

tagg bakåt. Spetsarne äro från sidorna hoptryckta och fingerdelade i flera taggar. Öfver pannan sticker, nästan från hornets bas, rätt fram en gren, stundom två, ofta lika långa som nosen, vertikalt sammantryckta i spetsen, svagt grenade och mycket olikformade. Afståndet mellan båda hornens spetsar motsvarar ungefär hornens total-längd. Stundom finnes blott ett horn (hos honorna), ibland 3, hvaraf ett midt i pannan; ibland bildas hornen i flere afdelningar ända från roten, så att de forma en krona kring hela hufvudet. Variationer i horn-formen äro mycket vanliga.

Honorna hafva mindre horn än hannarne, finare och mindre greniga, och i öfrigt af ganska olika form.

Ren-kalfvens horn börja utväxa 4—5 veckor efter hans födelse och fortväxa till oktober månad, då de äro cirka 8 tum långa, vanligen utan spets, någon gång med en eller annan. Ren-oxens horn nå sin fulla längd vid 44, kons vid 3 års ålder. Tjuren fäller sina horn i medio af november; de börja åter växa strax efter fällningen, äro i

medio af april omkring 3 tum, vid midsommar halfvuxna, uncler senare hälften af augusti fullvuxna; de väga vanligen kring 30 men kunna nå en tyngd af 44 enligt Fjellner. Oxen fäller sina i medio af april, kon i medio af maj, omkring 10 dagar efter kalfningcn; bägges äro fullt utvuxna till medio af augusti. De kor, som kalfva senare, få äfven hornen senare. De sterila fälla sina born under vintern. Då de nya hornen bryta fram, äro de mjuka och öfverdragna med sanimctsluddigt skinn (håren = nameh); de växa mot spetsen (på längden), men föga till

tjockleken. Fullvuxna hafva det utseende, fig. utvisar. De äro under utväxten särdeles bräckliga och skinnet mycket känsligt för den allra minsta beröring. På detta tunna skinn hålla myggorna gerna till. I augusti af flås hornens hud.

Fig. 4. Renhorn med qnar sittande, hud. En bit af pannan är flådd. Tli.och utveckling. renens ålder. 63

Renens, liksom i allmänhet hjortarnes horn äro, som bekant, verkliga benbildningar under huden. Vid sin utväxt, från den knöl på pannbenet der de bildas, föra de huden fram för sig och denna växer med dem. De näras från de ytliga tinning-pulsådrorna, hvilka under horn-utbildningens tid ofantligt tilltaga i omfång. Men denna näring sker icke blott från roten och der i hornet ingående kärl-grenar, utan hela den hornen betäckande huden är så kärlrik att han kännes helt varm, och på de hvita renarna äro hornen, sedda mot dagern, purpurfärgade. Genom dessa hudkärl näres benhinnan och ur henne utvecklas till stor del hornen. Endast denna dubbelkälla för näringen kan förklara den hastiga växten. När nu mot genital-utvecklingens tid (augusti) näringsdriften får en annan riktning, involveras dessa kärl, den svagt närda huden lossas eller rifves af, och djuren gå en tid kring »ned hudtrasor hängande från de blödande hornen. Huden afstötes slutligen fullständigt och hornen qvarstå nakna och torra; tjurarnes bruna, de andras ljusare. Att med Cuvier antaga, det rosenkransen genom sin utväxt till klämmer kärlen och der igenom stannar växten, är icke möjligt med afseende på renen, då rosenkrans icke finnes på hans horn, annat än i rudiment.

Ivlöfvarne äro stora, dess insidor urhålkade. Vid stödjande mot marken utspännas de starkt. Lätt-klöfvarne äfven stora.

Renen blir i allmänhet icke äldre än 14—16 år. Holsten påstår (sid. 132), att tänderna vid den tiden börja falla ut, så att renen icke längre kan äta. Grape säger det samma. Fjellner menar, att tänderna mest skadas der igenom, att renen har kort och dålig mossa, hvarföre han vid dennas afbitande får sand och jord med i munnen. Han vet ock flere renar, som nått en ålder af öfver 20, ända till 30 år. Denna höga ålder hinna dock endast de väl inkörda ren-oxarne, hvilka Lappen för drcsscringens skull sparar, samt honor, som visat sig bära starka kalfvar; andra renar slagtas vanligen vid yngre ålder. Vid 4—4Ä år är renen fullvuxen och efter den tiden förändras icke hornens storlek eller form, hvadan• icke hos renen, som hos en del andra hjortar, åldern kan af liorn-taggarnes antal bedömas; dock blifva de hos äldre kör-renar kortare och tjockare (H. A. Widmark). De kastrerades horn äro porösare och mindre än tjurarnes; skinnet lossnar senare. Hornens storlek vexlar olika år, och beror detta på betets beskaffenhet (Holsten, sid. 126), äfven som på sjukdom, då några taggar ytterligare()4 RENENS MÄRKNING; SPRÅNG; FLÄMTANDE.

skjuta ut, etc. (H. A. Widmark.) Grape säger (1804, sid. 88), att de efter 7:de—8:de året aftaga årligen i storlek, och stundom kan med tiden en och annan af de minsta grenarne försvinna.

Renarne para sig under sista veckan af september och första af oktober, aldrig under första året, sällan i andra, men sedan årligen. Vid denna tid stångas tjurarne vildt, och dervid berättar man att de ibland så inveckla hornen, att de icke kunna sjelfve skilja sig från hvar andra, utan dö sammanlänkade, om de icke observeras och af menniskor åtskiljas. Tjurarne äro då äfven mycket folk-ilskne; man har exempel på att de stångat och trampat ihjel menniskor under inflytande af denna ilska. Honorna kalfva i 33:dje veckan, således omkring medlet af maj; få en, rätt ofta två kalfvar, dem de gifva di minst till slutet af september, oftast till den 15:de november, då de flesta mödrarna köra bort kalfvarna. Hå har äfven vanligen något snö fallit och mossan är mjuk, således födan passande för kalfvarnes afvänjning.

Mot hösten, då renarne samlas för vinter-sytningen, märkas kalvarne på det sätt, att en enkel eller dubbel klippning göres i öronen, stundom utklippes ett stycke. Dessa märken äro af bestämd, alltid repeterad form inom samma familj och hafva namn efter grundformen. De utgöra de positiva bevisen på egande-rätt, och Lapparne kunde icke nog förundra sig då en här om okunnig domare en gång icke ville sakfälla en Lapp, för det han märkt sina kalfvar med ett förut af en annan brukadt märke. Fordom åtminstone, om icke nu mera, brukade Lappen, d& han märkt kalfvarne, lägga de utskurna öron-bitarne vid eller under en björkrot, sägande: "ditt löf föder renen, ditt ris skall skydda kalfven åt mig" (Fjellncr).

Renen har ett eget läte, hvilket närmast kan jemföras med grymtande, och hvilket oupphörligt i en hjord utstötes af korna, då de locka sina kalfvar, samt af dessa, som svara eller söka sina mödrar. Äfven tjuren grymtar starkt under parningstiden.

Då renen rör sig fort, håller han svansen upprest och nosen framsträckt, hornen vagga från sida till sida, tungan hänger ut ur munnen och han flämtar, som hunden; han har då hvarken vackert eller lätt utseende, men det går temligen fort undan. Då ban stannat, äfven efter ganska kort ansträngning, flämtar han än mer och ibland så våldsamt, att det ser ut som skulle ban vara nära att störta: det går dock snart öfver. — Då renen rör sig, går eller springer, höres ett egendomligtljud i renens fötter vid gång och språng. • fi5

ljud, hvilket blifvit liknadt än vid dctonationen af saltkorn, kastade P^ elden, ä!n vid sprakandet af elektriska gnistor. Linné (Lachcsis I, sid. 311) uppgifver orsaken till ljudet ligga i klöfvarna sjelfva. "Då djuret står på sina fötter", säger han, "äro klöfvarna vidt utspända och deras spetsar mest aflägsnade från livar andra; men hvarje gång foten lyftes från marken slå de samman och föranleda det nämda ljudet". Nilsson (Fauna I, sid. 494) säger detta ljud skola uppkomma deraf att føtø-klöfvarna vid fotens upplyftande slå hastigt mot fotsålan eller hvar andra. Detta tyckes vara omöjligt, om man ser till dessa organs relativa läge. Holsten (sid. 125) härleder ljudet från ett litet ben under qvicken i klöfvarna, och säger att ljudet är af vigt för igen finnandet af renarna under mulna och töckniga dagar. Det senare säga äfven Lule Lappar.

Ingendera förklaringen af ljudets uppkomst torde dock kunna vara riktig. Ljudet bildas endast i bakbenen, men företrädesvis, om icke uteslutande, då renen sätter ned foten; således kan hvarken det af Linné eller det af Nilsson uppgifna skälet vara det rätta. Dess utom är ljudet, som synes af de fenomen hvarmed man jemfört det, så tunnt och skarpt, att det redan af detta skäl icke kan utgå från de med matt och tjock ton samman slående klöfvarna. Det påminner lifligt om ljudet vid de s. k. ande-knackningarna och måste, liksom detta, hafva sin °rsak i senornas för musculus tibialis posticus (eller för andra fotens sträckmuskler) gnidning i deras fåror. I denna åsigt instämma äfven Fjellner och II. A. Widmark.

Renen förtär nästan alla vegetabilier han kommer öfver: gräs, örter, trä-knoppar och lafvar; på Spetsbergen äfven mossor. Linné uppräknar i sina Amoenitates academicæ (vol. IV, sid. 151) en mängd näringsämnen, som det vill synas efter Hagström, som fått uppdrag att der om göra undersökning. Fräkcn (Equisetum) synes renen tycka bra om såsom en läckerbit; men länge kan han icke äta sådan, ty läppar och tandkött blifva såriga (Fjellner).

I en mängd skrifter anföres en flerstädes hos Lapparne gängse sägen, att renen äfven förtär fjäll-lemmeln, och det icke blott af okynne, utan af smak. Redan Rehn omtalar saken (kap. G). Linné säger (La-chesis I, sid. 1(>2) att renen stundom "förföljer lemmcln till så stort afstånd att han icke hittar till baka". Saken omtalas al' Regnard och

Pennant; jag har hört den nämnas i Lule Lappmark; Mörtzell, Winnberg och Fjellner hafva alla hört saken omtalas, och med tillägg att renen af sådan ätning blir sjuk, men ingen af dem har sett det; dock har Fjellner sett att renar förtärt multnade lemlar och deras ben och blifvit sjuke der efter. Malm berättar (sidd. 6, 7) att renen genom himlarnes förföljande hindras att förtära sin naturliga föda, hans kött blir under lemmel-år magert och dåligt, och Lapparne påstå att lemmeln är giftig *) — Brooke har vidlyftigt upptagit samma ämne och behandlar det flerstädes (I, 308, II, 92, 382, m. fl.). lian säger sig hafva sjelf sett renen förfölja lemmeln och slå honom med foten, lian anför ock följande berättelse af en Lapp, nämligen att denne, som en dag-dödat en mängd lemlar, lagt dem i en hög vid sin kåta; då nu renarne om aftonen kommo hem, fingo de syn eller lukt på lemlarne, rusade genast till högen och åto tipp allt sammans. Han omtalar ock huru en Mr. Richards, som till England öfver förde renar för att acclimatiscra dem, på sin färd öfver fjällen sett en gång en ren-tjur och en annan gång en ung ren-ko förtära en lemmcl. En gång uppgifves för honom att lemlarne voro så talrika, att Lapparne icke kunde hålla sina hjordar samman, utan spridde sig dessa för att jaga lemlarna.

Detta låter högst besynnerligt; men med så många samstämmande uppgifter kan man knapt helt enkelt förklara saken omöjlig, huru otroligt det än förefaller att en gräs-ätare skulle uppträda som kött-ätare. Jag tviflar dock,

och möjligen har saken sin ganska naturliga förklaring.

Vid slagtandet af en ren i Qvikkjokk 1868 fann jag i hans måge en bezoar, eller boll af samman rullade inslickade renhår. På fråga till biträdande Lappar hvad det var, förklarade de utan tvekan, att det våren af renen förtärd lemmel, och på ytterligare frågor omtalade de att sådana fynd icke voro ovanliga och att de väl kände att renarne åto lemlar. Häraf sannolikt hela historien: en myth uppkommen ur ett orätt tolkadt factum. Kenen nosar p& allting, således ock på lemlar, då han får se sådana. De äro hans fiender, emedan de förtära hans föda; derföre kan ban möjligen stampa ihjel dem, då han träffar dem. Att renarne magra under lemmel-år är högst naturligt, då deras bete förstörs af lemlarna. Detta är likaledes en naturlig anledning hvarföre de af lemlarna skingras. Sålunda förstår man lätt en del af de anförda

*) Mörtzell omtalar att Lapparne sjelfve vårtiden äta lemlarna, men ej längre fram, då de till smaken blifva fräna.huru renen gräfver sig genom snön. 67

facta. Återstå dock förföljandet och uppätandet af lemmel-högen — °m de äro sanna!?

Huru som helst det må sig förhålla med denna sak: renens rätta föda är den ofvan nämda vegetabiliska. Denna förskaffar han sig sjelf hela året om, utan att foder insamlas, ehuru, som vi ofvan (sid. 48) Sctt, sådant någon gång sker och sannolikt kunde med fördel mera allmänt göras, åtminstone på samma sätt som det sker i hjortparker.

Han behöfver icke mycken föda åt gången; han synes ej taga stort mera till lifs, än hvad man kunde hålla i sina händer", säger Högström (sid. 81). Hans vinterföda är den efter honom s. k. renmossan: Lichen (Bajomyces) rangiferinus, hvilken finnes temligen utbredd i skogarna °ch bland fjällen. Han påstås kunna urskilja denna laf (lapskt = viste), P& flera fots djup under snön. "Då renen begynner gräfva", säger Högström (sid. 80), "så vet Lappen att der är mosse till fångs; men börjar renen sträcka hufvudet upp åt trän och söka efter laf, så måste landet ock vara otjenligt att slå opp tjäll och bo uppå". Lappen är derpå så säker, att han genast utan betänkande bryter upp och går åt annat håll, om möjligt är. Denna renens förmåga att urskilja (lukta?) kossan äfven genom tjock snö omtalas ofta af författarne. Så t. ex. af Brooke (sid. 502): Vi kunde, säger han, pä slätterna icke veta när vi voro på land eller sjö; men renen urskiljde det strax: det föll honom aldrig in att gräfva på det senare stället.

Genom snön till marken, hvarpå lafven växer, skaffar renen sig ned medelst krafsningar med framfötterna, som hafva särdeles breda, spadlika klöfvar; ban kan gräfva ganska djupt. Snön sparkas upp i hög kring det ovala hålet, som der igenom blir skenbart ändå djupare och vidare. Man uppgifver visserligen att lian vid gräfningen äfven tager till hjelp de breda skofvel lika horntaggarnc = aude man-nameh; så berättas t. ex. af Stockfleth sid. 64. Men "då ren-tjuren fäller sina horn före jul, korna strax efter, och följaktligen den egentliga snötiden infaller under den period af året, då de fleste renarne äro utan horn, så är deraf klart, att de ej till det uppgifna ändamålet fått dem. Aldrig har jag hört, ännu mindre sjelf observerat, att renarne begagnat sina horn att med dem rödja undan snön; dertill äro visst ensamt klöfvarne ämnade" (H. A. Widmark). Fjellner säger att Lapparne ibland till och med hugga bort dessa skottar, på det renarne bättre skola komma åt att beta! Dessutom äro dessa taggar för ända-08

målet alldeles för svaga ocli bräckliga, samt sitta så till mellan nosen och öfriga hornkronan, att de omöjligt kunna till gräfning användas, utan att. nosen skulle skofla med, som närstående fig. visar. Det tyckes

som hade deras spad-. , liknande form narrat

|Vj|| folk till ett sådant an-

tagande. Stocktleth sä-

ff många andra fall utan

Vi|f* (I kritik; om naturforsk-

om hösten snö faller j- och denna genom regn

eller blidväder smälter J^ \ ocli åter fryser till is,

fåjJPi*»**^marken måste blifva

öfverdragen af en is-hinna. Detta kallas i Lappland "flen" af nybyggarne, tjukke eller tjuöke af Lapparne och är bland det olyckligaste som kan bända, ty renen förmår icke genombryta denna is; vid bemödandet härför skadar han sina fötter och följden deraf blir att ban icke vidare kan gräfva sig ned till och komma åt renlafven, och om han får upp laf är denna frusen till is samt sandblandad. Man har från fötternas skadande här vid härledt klöfsjukan; men denna kommer i slutet af juli och fortfar i augusti och september, till dess snön faller på marken; och hon måste således hafva en annan orsak ocli motsatt det tillstånd marken får genom snön.

Då intet vinter-foder för renen är samladt, så är han under sådant förhållande för sin föda inskränkt till trä-lafvar, mest till man-lafven (Alectoria jubata) och till späda qvistar. Manlafvon kan han dock blott ofullständigt komma åt, så framt den icke af stormen kastas ned. Lappen får då hjelpa honom, genom att vid snön afhugga och fålla träden, så att lafven blir tillgänglig för renarna. I skogarna ser man ock derföre allmänt trä-stubbar af 4—6 fots höjd qvarstående efter de

Fia. 5. Ren-skalle med horn Cfriin sidan). iV"o-in". 69

°m vintern ofvan Bnön afhuggna trädon. Emellertid är denna föda dålig; en mängd renar svälta ihjel; endast de största och starkaste öfverlefva, men äfven de ofta ganska medtagna och köttet blir illa smakande; lafven är ohelsosam, Bäger Fjellner.

P. Læstadius berättar om ett s&dant "oår" (II, sid. 205 ff.). "Vintern 18-28 var för Lapparne en svir och olycklig vinter. Vid Andcrs-näss-tiden 1827 inträffade töväder, som till största delen bortsmälte snön. Det deraf uppkomna vattnet frös på marken till "flen", och der •genom blef ren-betct förderfvadt. Sedermera föll mycket djup snö, Som förorsakade svårigheter. När renen icke kan krafsa upp mossa på marken och deraf hafva sin föda, så lifnärer han sig med laf på träden. Detta är likväl cn svagare och sämre föda än renmossan, den är också mera sparsam. Det går an när snön icke är djup, så att renen obehindradt kan springa omkring åt alla håll och~få uti en laf-flinga här och der på träden, men när snön är djup, då svälta isynnerhet de små renarne ihjel. Dels nå de icke så högt upp på träden, dels orka de eke springa sä vidt omkring. Renens långa ben och stora klöfvar göra väl att han aldrig helt och hållet hindras af snön att ströfva omkring, men det är honom dock tröttsamt, hvarföre han vid djup snö icke far vi<lt omkring. — Vid djup snö krafsa väl ändå de stora renarne ned 'Hl marken och få uti mossan, men de små, som icke förmå det, hålla 81g vanligen i groparne, som de stora uppsparkat, och måste hålla till godo hvad desse lemnat. År det tillika "flen" måste, såsom redan sagt ff, både de stora och de små hälla sig endast till träden. Lapparne pläga då fälla en myckenhet lafträd till bete, och icke obetydligt skog förödes der igenom. Det vill ändå icke förslå till kreaturens behof. — När den svåra renbetes-bristen inträffade, flyttade somliga Lappar tillbaks till fjällen, i förhoppning att der finna böte. Men redan under flyttningen förlorades mycket renar; de redan utmagrade kreaturen uthärdade icke den forcerade marehen: de dogo som flugor efter vägen. ' fjällen blef det ännu värre. Äfven der var flen och dertill ingen resurs i lafträden, ty träd finnes der icke". L. anför att mången Lapp pä sådant sätt förlorade hälften, ja två tredjedelar af sin hjord. "De som qvarblifvit i skogarna förlorade ocksä mycket, inen bergade sig dock vida bättre för lafvens på träden skuld. De kunde dock icke sammanhålla sina hjordar, utan måste låta dem skingras, för att på det sättet lättare förskaffa sig födan. — Lapparne återkommo detta år till70 lemmel-åb.

fjällen endast med små renskockar, en ocli annan till och med alldeles utan. Renarne sprungo, till Fjäll-lapparnes stora förargelse, öfver allt i skogarna, likväl ständigt ströfvande vester ut till fjällen, der de voro vana att vara, och under denna vandring narrade de äfven Skogs-lapparnes renar med sig, hvilka eljest, vana att vara i skogen, icke pläga draga sig till fjälls. Stora hopar af renar kommo under sommaren till trakterna af Arjepluog och summo öfver sunden, ströfvande vester ut. Så återfingo Fjäll-lapparne småningom sina renar, så vidt de voro vid lif. — Följden af ett sådant hård-år är äfven, att de kalfvar, som då om våren födas, icke blifva vid lif. De utmagra vajorna hafva ingen mjölk och sjelfva fostren torde vara svaga af mödrarnas lidande under vintern. Det fanns Lappar, som förr om åren haft 50 ä 60 kalfvar, men nu endast 2 ä 3. Lapparne pläga i allmänhet under sommaren lefva med mjölk, men nu lät det sig icke göra".

Sådana oår pläga äfven uppstå, när fjäll-lemmeln, såsom stundom händer och ofvan är antydt, i ofantliga skaror nedvandrar från fjällen mot hafven. Der han strukit fram ser då marken ut, "som om elden gått öfver den: gräs, mossa, löf och qvistar, som sutit nära marken, allt är förtärdt och sjelfva svålen fårad"; "han afgnager barken på träd och buskar, så att dessa ofta om våren ses ha en hvit ring nära roten och gå ut" (se Nilsson, 1. c. sid. 378 ff.). Efter ett sådant lemmel-år brukar vegetationen åter blifva mycket starkare, hvarföre man anser lemmeln göda (Fjellner).

Renen kallas visserligen husdjur och tamdjur, men han är ett husdjur som aldrig vistas i hus och hjorden i dess helhet är aldrig tam. Man kan väl gå in i hjorden utan fara, äfven lägga sin hand på djuren, röra vid deras horn o. s. v., men försöker man hålla fast dem, eller med ett ord någon sådan beröring som häntyder på närgångenhet, så glida de hastigt undan. Hur skulle renen ock kunna blifva tam? Menniskan ger honom aldrig foder, hon lefver aldrig länge till samman med den ena eller andra individen, hon drifver honom för sig, hetsar hundar på honom och gör honom besvär, utan att egentligen någonsin göra honom någon tjenst och välvilja, annan än att släppa honom lös *).

*) Lika litet som man lyckats tämja detta djur till någon jemförelse med andra tamdjur, har man förmått i andra land acelimatisera det. Sådant har blifvit flere gånger försökt i England och Scotland, dit man fört Lappar med renarne att sköta dem; de ha dött ut ganska snart:Jag har någorstädes sett uppgifvet att, besynnerligt nog, de som höllos instängda i hus i London letde längre än de som sprungo fria i Seotlaiids berg. — För-renens ringa tamhet. 71

Hans tämjning, sådan den då är, går långsamt; för att få körenen trogen och lära honom igen känna sin herre, brukar Lappen med handen servera honom en blandning af salt och angelica, eller låta honom smaka urin, hvilken han förtär med begärlighet (Fjellner). Det senare omtalas allmänt i Lappmarken, liksom af Erman från Asiatiska ren-egande folk (sid. 328); de slicka upp urin på vägarna, både efter menniskor och djur (för saltets skull) och passa på tillfället att få honom varm från källan. De ren-oxar (herkar), hvilka skola användas såsom bär- eller kör-renar, måste ofta länge dresseras, men äro ändock sällan eller aldrig fullt att lita på. Vid resor händer oftast att den jemförelsevis mycket tämjda kör-renen än rusar vildt framåt, än stannar, än kastar fram och till baka. Detta är regelbundet händelsen vid affärden. Pådrifves han då, så händer någon gång, fast mera sällan, att han blir ond, vänder sig om samt anfaller med horn och framfötter den åkande, hvilkens enda tillflygt då, der han sitter insnörd i släden, år att välta om denna och blifva liggande så, tills renen mot slädbottnen uttömt sitt raseri. Detta renens sätt att gå till väga uppgifves af gammalt (af Scheffer t. ex.), förnekas af flera, men bekräftas nyligen af Stockfieth (sid. 208), som der jemte berättar en annan ren-fantasi sålunda: "När man kommer förbi en stor sten, så hoppar renen stundom UPP på denna, blir der helt lugnt stående och ser på den resande, som då vanligen måste ur släden". — Bayard Taylor omtalar (sid. 84) huru en för en släde spänd ren vildt rusar fram på en förut åkande person °eh sparkar denne samt drager liela släden öfver honom. B. T. härleder detta från dumhet, eller som han på annat ställe säger: "ohjelplig slöhet" hos renen. — Brooke afritar ett sådant äfventyr som träffade lians svenske betjent, hvilken till en början var dålig körsven. Det är °ck sådane som företrädesvis hemsökas af renens vrede.

Graden af renens tamhet visar sig bäst vid de tillfällen då han skall fångas för mjölkning eller resa. Stockfieth beskrifver (sid. 60) sålunda en scen hos Lappen Ivar Aslaksen i norska fjällen.

sök i Sverige äro ock gjorda, bland andra af Carl IX. 1 en instruktion för sändemän till Lappmarkerna (»intalas att renar redan 1603 voro förda till Ångermanland och Medelpad, och anbefalles sändcmannen att från Lule och Pite Lappmarker föra sådana äfven till Helsingland och Gestrikland. 1606 rapporterar sändemannen, att han ditfört 54 renar med "tu par Lappfolk"; han hoppas det måtte gå dessa renar bättre än det gått dem i Medelpad, ty der voro då alle döde och Lapparne, som vaktade dem, "förpassede blötte och bare till Lapland igen". — Med de senare gick det på samma sätt.72 kast-rep, och huru renen

Djuren blefvo sammandrifna kring tälten. "Midt ibland renarne vandrade Ivars två fullvuxna söner, hvardera med ett långt rep *) i handen, följde af andra som buro tömmar. Bland den hvimlande mängden af flera hundrade

renar urskiljer Fjäll-lappen redan på betydligt

afstånd, med sitt skarpa och öfvade öga det ena djuret från det andra, och finner snart det som han vill fånga. Icke mindre färdig är hans hand, som på ett afstånd af 30—40 fot, ja längre, förmår att kasta repet med snaran och fånga det djur han vill hafva. När han kastar är han tätt omgifven af djuren, och öfver dem far snaran hän. Då det träffade djuret känner sig berördt af något, lyfter det förskräckt sitt hufvud i vädret och sätter åstad, hvarvid det än fastare tilldrager snaran. Ar det en tam och lugn ren, så gör han, då snaran träffar, icke några betydliga språng, utan låter snart tåligt lägga en töm om hufvudet på sig, hvar efter snaran aftages och han bindes vid ett träd eller dylikt. Men stundom träffas ett otämjdt djur och då uppstår ofta mycket spektakel. Då repet far fram öfver djuren, förskräckas dessa, lyfta hastigt sina hufvuden och fånga med hornen den kastade snaran; händer detta ett otämjdt djur, så sätter detta ögonblickligen åstad i vild hast. Fjäll-lappen vet hvad nu skall ske och fasthåller derföre repet med all magt. Oväntadt och ögonblickligen tillbakahållet vid hornen, faller djuret ikull i snön; dess våldsamma ryckning kastar oftast äfven Lappen till marken, utan att han dock derföre släpper snaran. Snabt som blixten är åter djuret på benen, stegrar sig högt i vädret och galopperar i vildt raseri' fram och till baka; då repet härvid än kommer om frambenen än om bakbenen, gör djuret de lustigaste kaprioler och luftsprång för att få benen fria. Ogat kan knapt följa hastigheten af dess rörelser. Lika gerna som djuret vill blifva löst, vill Lappen vara det qvitt, blott han kunde få lös repet, i hvilket dock djuret allt mer insnärjer sig genom sina vilda och obändiga språng; det drager

*) Detta rep kallas i svenska Lappmarkerna sjuoppa eller sjuoppenja, och att kasta det heter sjuo]ipet. Kastrepet snos dels al' fina renhud-remmar, dels och vanligare, af lågor, klufna och beredda af gran- eller tall-rot. De äro af olika tjocklek, :-J0—50 fot l&nga. Ett par sådane äro afbildade i figg. här ofvan. D.

Figg. 6 o. 7. Kastrep afgrantågor med ring af horn: det till venster i ordning att kastas, det till höger hoprulladt som det bäres i bältet.i hjord fångas med sådant. 73

Lappen med sig långa stycken. Under denna kamp har hela den öfriga hjorden förskräckt sprungit undan. Der igenom att han småningom lindar repet mer och mer omkring armen, kommer Lappen ständigt renen närmre och närmre på lifvet. Ursinnig häröfver stegrar sig renen och söker med frambenen, hvilka röra sig som trumpinnar, att svalka sin vrede och slå Lappen till marken. Så stilla och obemärkt som möjligt har under tiden en annan Lapp närmat sig; nu märker djuret äfven honom och fördubblar sin häftighet. Slutligen lyckas det den sist komne Lappen att från sidan komma renen på lifvet, och raskt °ch behändigt famnar han denne. Med bakbenen söker djuret att sparka sina motståndare från sig, men förgäfves. Plötsligt blir djuret helt stilla °ch rör sig icke, men står med lutadt hufvud, under det att ögonen lura och dansa i hufvudet. Med ens lyfter det hufvudet, stångar, reser S1g, slår med frambenen, störtar ikull, tager bägge Lapparne med sig i fallet, och alla tre ligga nu, vältrande och kämpande i snön, än den cne, än den andre uppe och ikull. Slutligen hafva Lapparne fått snaran af djuret och i vildt galopp ilar detta bort öfver snön, ty det tror S1g icke säkert förr än det har trängt sig djupt in i den tätaste hopen af de öfrige renarne, der det sprider en ögonblicklig förskräckelse, förvirring och flygt".

I allmänhet äro således renarne just icke mycket tama, oaktadt daglig beröring med menniskor.

För att, såsom här ofvan beskrifves, kunna fänga en enstaka bestämd r°n, fordras naturligtvis att Lappen skall väl känna sina renar. Detta visar sig än mera då korna skola mjölkas, ty då skall den ena fångas efter den andra och så småningom alla, hvarvid det gäller att för hvarje gång välja en omjölkad. Korna fångas då på samma sätt, som Stock-flcth nyss beskrifvit, men de äro frommare och blifva snart vana vid rörelsen. De sparka och streta dock ofta ganska duktigt till en början, de måste alltid bindas vid ett träd eller påle, eller hållas af en person 'nedan do mjölkas af en annan, och dà antalet är stort går mjölkningen följaktligen ganska långsamt.

En sådan mjölknings-scen beskrifver v. Buch (II, 148) sålunda: Det är en ovanligt ny och skön syn, då hjorden mot aftonen samlar sig kring tjället för mjölkningen. På alla kullar ända långt bort är plötsligen all ting fullt af lif och rörelse. De beskäftiga humlarne gläfsa öfver allt och bringa massan närmre och närmre; renarne hoppa74

mjölkning, och sattet derför;

och springa, stå stilla oeli hoppa igen, under obeskrifligt vexlande rörelser. När det ätande djuret, uppskrämdt af hunden, lyfter hufvudet och de stora stolta hornen resas högt i vädret, liur skönt, hur herrligt! och när det smärta djuret ilar fram öfver marken, hur sväfvande, hur lätt! Man hör aldrig foten slå i marken, utan blott det eviga knittret, liksom af hoppande elektriska gnistor, ett underbart ljud, som höres på långt håll, då många renar springa till samman. Och när då alla tre eller fyra hundrade slutligen hunnit kåtan och stå eller ligga, eller förtroligt springa, den ena om den andra, eller försöka hornen mot hvar andra, spridda i grupper på mossfältet; när då flickorna med mjölk-kärl af trä ila från djur till djur, brodern eller tjenaren kastar bast-snaror om hornen på den af dem utpekade renen och drager honom till dem; djuret stretar imot, vill icke följa snaran, och flickan skrattar och gläder sig åt broderns stora möda, ja låter väl, gäckande, djuret åter någon gång slippa löst, på det att brodern än en gång skall ha besvär och fånga det; fadern och modern hafva stillsamt dragit till sig sina renar, redan fyllt flera kärl och nu förebrå de barnen deras lekfullhet, hvilken skrämt hela hjorden — hvem skulle icke då tänka på Laban, på Lea, Rachel och Jacob".

Till denna skildring kunna följande detaljer läggas. Renarne sam-mandrifvas alltid för mjölkning på något lämpligt ställe: sjaljo (en renvall) eller kerda (en gård), hvilken i skogsbygden ofta är en verklig omhägnad gård, med portar; i fjällen drifvas de samman på ett snöfält, der de icke ofredas af myggen så mycket som på det gräsbevuxna fjället och derföre äro mera stilla af sig. Den som verkställer mjölkningen, stundom en man, oftast en qvinna, mjölkar med ena handen i en träskopa, nappe kallad, som hålles i den andra, samt går dervid ganska hårdhändt till väga och söker, med starka slag på jufret, framkalla den trögt rinnande mjölken.

Somligstädes brukar man efter mjölkningen stryka dynga på jufret för att afskräcka kalfvarna från att dia; denna aftvättas åter vid nästa mjölkning; denna bestrykning sker blott hvar annan dag. Detta sätt begagnas af Skogs-lapparne och Arjepluogs Fjäll-lappar, men sällan af Lule Fjäll-lappar (H. A. Widmark). För samma ändamål berättar Lund (manuscr. sid. 58), att spetsiga stickor bindas vid ren-kalfvens nos, och då modren af dessa såras, vid försök till diande,

Fig. 8. Nappe = mjölkstäfva, fa.mjöi.kninos-redskapen. 75

sparkar hon bort kalfven; så brukas ock i Norge (Leem, 150). 1 Sor-8ele binder man en kafvel i kalfvens mun, så att han icke kan suga.

Den i skopan vunna mjölken slås sedan i ett större träkärl, stundom liknande en liten ankare (se fig. 9, till höger) eller i en renblåsa, som hares i barmfickan. Då mjölken är tjock och vanligen får surna och segna i kaggen, kan hon endast med svårighet fås ut; man konstruerar för detta ändamål en horn-sked af särskild form (se fig. 9, till venster) grof och stark och ända till 12 tum lång, hvarmed manövern underlättas.

Det finnes uppgifvet att hvarje ren-ko blott gifver omkring kub.tum mjölk åt gången och således, då hon mjölkas två gånger dagligen om sommaren, tillsammans 3 kub.tuin på dygnet. Detta är dock icke sant, hon gifver mer än dubbelt, Grape säger ända till 20 kub.tum; men detta är ändock litet, och förklarar hvarföre så stor hjord behöfves för att underhålla en familj. Mjölk-tiden räcker i bästa fall blott 3—4 månader.

I de före gående citatcrna framlyser huru vackert och storartadt renens uppträdande i massa är. öfver allt finner man hos förff. anspeladt härpå, och hvarje olika skildring håller fram något nytt drag.

Så skrifver Stockfleth (sid. 67): "Alla fyra renbyarne blefvo samlade. 1 den skogrika trakten togo renarne sig väl ut. De fyra renbyarne kunde tillsaminans utgöra omkring 1,700 djur, men mellan träden syntes antalet dubbelt så Btort, och fjällen och träden syntes i ordets egentligaste mening lefva och röra sig. Jag trodde att redan alla djuren lägrat sig kring tälten, då plötsligt alla blickade upp till ett skogklädt högt fjäll, vid hvars fot vi befunno oss, och i samma ögonblick vände älven jag mina ögon dit upp. Jag märkte då att högst uppe något började röra sig; denna rörelse tilltog allt mera; snart sågos äfven herdar och hundar, hvilkas rop och skall ljödo ned till oss. Ned åt och ut öfver fjällets sidor och branter kastade sig flera hundrade renar i lätt och flygande galopp; vacker visade sig djurens resning och hållning under deras lätta och sväfvande språng. Fjällets hålor och träden mång

Fig. y. Mjölk-kagge (fl) med sked (|). Genom öglorna trädet band för kaggens bäming; kärlet stänges genom ett

akjutlock, här märkt med två kors.76 ren ab samlade 1 hjord.

dublade djurens vändningar ocli rörelser; i ohejdad och ohejdclig fart sprungo de kring de lösslitna klippblocken, med raska och muntra vändningar försvunno de bakom dessa och träden och blefvo åter synliga. Några hundrade steg från det ställe, der vi stodo, störtade de nu fram i flygande galopp; det ljöd som om en stormvind susande farit genom skogen, som om ett slagregn plaskade; och åter voro stormen och regnet i samma ögonblick tysta, ty de berodde på det förr omtalade underliga ljudet i lederna på de förbi skyndande renarne. Lemnande de skällande och förföljande hundarne långt efter sig, störtade de sist komne djuren midt in ibland de kring tälten lägrade och uppskrämde dessa åt alla himlens väderstreck. Som ordnande och styrande genier sågos herdarne fara fram på skidorna och skicka ut hundarne i alla riktningar. En fjerdedels timme, och allt är åter samladt och lugnt, för så vidt renarne kunna vara lugna. I fåfängeligt öfvermod och förtjust öfver klangen i sitt skall, förföljer en eller annan fjeskig och bjäbbande hund en ren, äfven sedan denne kommit in i hjorden. Hastigt vänder sig renen om, stöter till med hornen, och hunden ligger sprattlande på ryggen; nu är dess tur att fly och han gör det äfven, skamflat och tjutande, med svansen mellan benen. Med lugn och stolt hållning ser renen efter den flygtande, liksom ville han säga: utom hjorden är din plats, inne i hjorden har du intet att göra! — och vänder sig derpå lugn till sina kamrater".

Det är en ganska sann anmärkning Stockfleth här gör i förbi gående, att nämligen en renhjord nästan alltid synes i rörelse. Om renen ligger och idislar, är han stilla, men då han är på benen aldrig, om han icke är mycket trött eller då clet är mycket varmt. Djuren hålla sig i större flock (t. ex. vid mjölkning) gerna tätt intill hvar andra; en höjer, en annan sänker hufvudet; en vänder sig åt ett, en åt ett annat håll; en går, en springer, en tvärstannar; den ene viker för den andra; kortligen: rörelserna äro så oupphörliga, att det hela förefaller såsom en jäsande massa af brun, hvit- och svartfläckig grundfärg, hvar öfver hornen vagga som aflöfvade trädgrenar, öfverskuggande hela hjorden.

Såsom särdeles imposant beskrifver Fjellncr mötet mellan två renhjordar under brunst-tiden. Så snart de få väder af hvar andra rycka alle tjurarne fram i spetsen för hjordarna" och uppställa sig på linie i slag-ordning. Efter åtskilliga utmaningar och små förpoststrider mellan enskilda individer, rusar den ena flocken på den andra till allmän ba-bekbbhof för ktt hushåll. 77

tfilj, hvarvid det vill synas som önskade hvarje ren-tjur utmärka sig genom yttersta ansträngning och lysande bragder. Finnes, som ofta är händelsen, i hvardera hjorden en tjur, betydligt öfverlägsen alla andra, så inlåta sig dessa två icke i den allmänna striden; de blott afstraffa grundligt hvarje oförskämd fiende, som, obekant med deras styrka, vågar anfalla dem. Men de uppmuntra och liksom leda sin hjords kämpar. Först då striden är oviss eller då nederlag hotar gripa de egcn-hornigt in, anfallande hvar andra på lif och död. — Rätt ofta hildas verkliga fostbrödralag mellan ren-tjurar, äfven fordna rivaler; de följas ständigt, de strida mot andra tjurar, mot järfvar och vargar, den enes sorg och glädje är den andres.

Hos författarne förekomma någon gång uppgifter om antalet renar 1 de skilj da Lapplanden, stammarna o. s. v., ja man har försökt statistiskt sammanfatta dessa uppgifter. Men de äro alla opålitliga. Lappen sjelf har aldrig fullt noga reda på antalet af sin hjord, ty ehuru han känner hvarje ren-individ, samman räknar han dem aldrig; må hända ligger här under någon fördom; säkert är att han fruktar högre beskattning om man skulle noga få reda på ren-antalet. Faktiskt är att man aldrig direkt eller indirekt kan locka ur Lappen någon uppgift härom *), °m han icke någon gång i fyllan på skryt skulle kunna släppa ur sig en sådan, och ber man flere Lappar göra en uppskattning af en hjord, som synes för ögonen, så kunna de variera på flera hundraden.

Röde lemnar (sid. 231) följande kalkyl för bedömande af huru stor hjord en Lapp behöfver för att kunna lefva deraf. "Förmögen eller välmående är den Fjäll-lapp, hvilkens hjord är talrik nog att kunna tåla en årlig slägt af 30—40 vuxna renar, hvilket antal man antager ett medelmåttigt hushåll vid pass förtära". Samma säger Stockfleth (sid. 28). Linné (Ammocn. IV, sid. 161) anser att fyra personer spisa en ren i veckan; Holsten (Om renen, sid. 147) anser en ren tillräcklig för 6 personer under samma tid; Brooke säger (II, 384) att en rik familj på 10 personer slagtade 3 renar i veckan, hvilket stämmer rätt bra med Linnés uppgift. Det of/an angifna talet skulle

således för ett mindre hushåll räcka 30—40 veckor, låt oss säga 32 veckor, från och

") Detta at' Here förff. anmärkta faktum beror på nvss anförda skäl, icke, såsom Brooke menar, på fruktan för Davids öde, då han af högfärd räknade Judafolket, ty så bibel-sprängde äro icke Lapparne. De räkna på karfstock, då de se renarne från en höjd och göra ett streck för hvarje tiotal = låkke; de indela dem ock i årsklasser, på hvilka de ha väl reda; men de kunna icke hopräkna dessa låkke och klasser i hast; deraf deras oförmåga att säga hjordens antal (Högström, sid. 82).78 renhjordarnas storlek.

med halfva oktober till och med halfva juni. Från denna tid till medlet af nästa oktober fås mjölk och behöfves då mindre slägt; men knapt blifver det ändå. — Röde fortfar: "Tio ä 20 stycken behöfver han att slagta till salu eller för att tillbyta sig andra förnödenheter"; likaså Stockfleth. Men detta måste vara det allra minsta, ty en fjäll-ren är i penningar värd 10—16 r:dr r:mt, skogs-renen något mera; i södra Lappmarkerna kostar en ren ända till 24 r:dr; men ändå blir icke den summa stor, för hvilken Lappen skall inköpa eller tillbyta sig mjöl, tyg, kaffe, tobak, etc. — "För att kunna tåla sådan slägt, utan att förminskas, måste hjorden minst bestå af 2—300 stycken, inberäknade tjurar, oxar, kör-renar och kalfvar. I en sådan hjord kan man räkna 100 vuxna "simier" (kor), 30—40 ren-oxar, hvaraf 10—12 tjurar och resten kalfvar. Antages nu att hvarje ko årligen lemnar en kalf (några ingen, några två), så får egaren om våren 100 kalfvar*), hvaraf emellertid knapt flera än hälften upplefva nästa vinter; många omkomma, några måste slagtas för att få skinn till kläder åt synnerligast barnen. Hjorden får alltså knapt en tillväxt af omkring 50 renar att ersätta åtgången: de som uppätas, säljas, komma bort eller blifva vargarnas rof".

Linné (Lachesis I, sid. 113) säger: "De fattigaste Lapparne hafva 50 till 200 af dessa djur; medelklassen 300—700, och den rike besitter omkring 1,000". Grape (Enontekis, sid. 277) antager en hjord på 200 vara tillräcklig för ett hushåll och beräknar en ko på hvar 3—4 ren i hjorden. P. Læstadius omtalar (I, sid. 452) att Arvas-lappen Sjaggot räknat sina renar och haft omkring 700 kor, hvilket efter Rödes ofvan stående beräkning ger en hjord af 1,400—2,000 renar. "För några år sedan", säger P. Læstadius 1833 (II, sid. 473), "funnos i Arjepluog flere Lappar som hade öfver 1,000, i Kautokeino lära ännu åtskillige gå upp till 2,000, och i min fars barndom fans en i Arjepluog, som egde sina 3,000 renar". Enligt Mörtzell hade 1871 Lappen John Andersson Grahn i Sorsele omkring 2,000 renar, Anders Enarsson omkring 5,000. Enligt Winnberg hade samma år Skoge-lappen Sven Clemetsson uppgifvit sig ega öfver 1,000 renar, flere förmögne Fjäll-lappar egde 2,000 och deröfver, och hela antalet i Arjepluog skattades af honom till 25,000. Sjelfve hafva vi sett Lule-Lappen Granströms hjord strax viel

*) Mörtzell der imot uppgifver, att den som ärligen raävker 200 kalfvar har en hjord nil 2,500—3..000 renar.renarnes faror och fiender. 79

Jägnafo i Lule Lappmark, utgörande sannolikt mer än 2,000 renar; deruti ingingo dock äfven barnens. Stoekfleth nämner (sid. 64) att flere personer i Finnmarken egt ända till 5,000 renar och deröfver, samt att Fjäll-lappen Per Banner, kallad "Gamle Per", 1828 ansågs ega omkring 8,000 renar, det högsta antal jag sett anfört för en Lapp.

Denna egendom, hvilken i penningevärde går till en rätt betydande summa, är dock ganska osäker. Utom den nyss, sid. 68, omtalade flen kunna andra natur-förhållanden skada renen. Så t. ex. kunna de unga till och med årsgamla renarne icke få sin föda de år då särdeles mycken snö faller, utan måste gå i de gropar de äldre grått och en stor del af dem svälter derföre i hjel, så framt icke mossan är särdeles rik. Då våren är sen, då korna således föda på drifvorna och sjelfva lida brist på föda, dö kalfvar mycket af snöyra, af köld och af mödrarnas svaghet. Man gräfver då visserligen gropar till skydd åt korna och deras kalfvar, men maten saknas. Klöfsjukan är förut omtalad såsom förödande för renhjorden. Andra sjukdomar kunna äfven komma till och decimera renhjordarna. Sådana omtalas ibland, t. ex. af Högström (sid. 90), som berättar att en gång i Sjokksjokks by i Lule Lappmark en så stark boskapssjuka inträffade, att af 100 skattlappar knapt 10 hade sina hjordar i behåll. Det måste hafva varit Samma sjukdom: sudda-takka, hvilken Linné beskrifver (Amoenitates acad. IV, sid. 165) och som kring 1754 under 5 år grasserade äfven 1 Tornio Lappmark.

Stundom hände ock fordom att en eller flera renar, ibland stora flockar, kommo i sällskap med vild-renar och med dem lupo bort, utan att någonsin åter komma eller kunna fås rätt på. 1 anseende till vildrenens ringa antal torde detta nu mera vara sällsynt.

Ständigt har renen öfver allt i Lappmarken en svår fiende i järfven, som, då föret är lämpligt för honom och svårt för renarna, dödar talrika sådana. Skottpenningen af 15 r:dr för järf, är nästan väl liten, vore han större skulle järfven snart minskas. — I de norra Lappmarkerna gör björnen renhjordarna föga eller intet för nära: slår en eller annan kalf, det är allt. Men i Sorsele omtalas björnen såsom en svår plåga för hjordarna, värre än vargen, ehuru denne under sista åren derstädes varit ganska talrik. Vissa år är denne synnerligen svår för renhjordarna, och näst järfven deras värsta fiende. Vargen, som på lapska har flera namn, kallas vanligen icke med något af dessa, utan antingen80 renen besegrar vargen.

quotsanje = han som springer, eller seipeg = han med svansen, ett par så att säga smek-namn, ännu fortfarande från gamla tider, då vargen som en ond ande skulle med fagra ord dåras till beskedlighet.

Då man kommer på besök till Lapparne, säger P. Læstadius (I, sid. 392), "har man i allmänhet tre slags ingresser till vidare samtal: I dag är det vackert (fult) väder — Tack för sist! — Hur mår du? Den sista är Lapparnes, och derpå följer: Hvad nytt? — Mali sakan?

--De vanligaste nyheterna röra Lappar, renar och vargar; hvar

den och den nu befinner sig, hvilka andra man haft några underrättelser ifrån, hurudant renbetet är på det eller det stället, mon isynnerhet om det är fred, alas, det vill säga om man är fri från vargar".

Kring detta koncentrerar sig samtalet länge, ty vargen gör stor skada. Vi hafva flera gånger här ofvan sett anförda uttryck, som häntyda derpå. Stockfleth nämner (sid. 53) vargarne såsom ren-byarnas ständige följeslagare, och säger sig hafva varit i ren-byar, der de hvarje natt dödat 2—3 renar. Under vintrarna 1842 och 1860 voro de i Finnmarken så talrika, att hjordarne blott ett par timmar den ljusaste tiden af dygnet kunde lemnas utan vaktare. H. A. Widmark berättar, att under hösten 1862 en enda varg på en natt ref i hjel öfver 30 renar för Sirkas-lappen Länta. Högström omtalar (sid. 89) att han sjelf varit i Lappens koja, då denne genom vargen på en natt mist 40—50 renar. Ja, Friis säger det kunna hända att en Fjäll-lapp om aftonen eger flera hundrade renar, men på morgonen är af vargen gjord till tiggare. Värst är vargen under de mörka höstnätterna, innan snön till någon betydlig mängd fallit, och den tid på året, då på snön finnes skare, så tjock att den bär honom, men icke renen. — Vanligen angriper han renen lömskt, och går icke alltid som segrare från striden. "Der finnes exempel", säger Röde (sid. 84), "att en ren-tjur,. bragt till förtviflan, satt sig till motvärn till och med mot två vargar"; Leem berättar (sid. 145) att till och med en kullig ren med framgång medelst sina klöfvar bekämpat två vargar, och Lundius omtalar (manuscr. sid. 18) såsom en känd sak, att vargar ihjelstångas af renar, isynnerhet af kor med kalfvar. Fjellner förtäljer detsamma och huru renarne bära skinnstycken af vargarne på sina horn, med lukten skrämmande hjorden; ja till och med spetsa vargen lefvande på hornen. "Vargen synes ock sjelf betvifla sin öfverlägsenhet; han vågar sällan ett öppet angrepp, sällan att rusa in i en renflock, icke heller att anfalla en bunden ren (?); först när fruktanvarg - jagten. 81

skingrat hjorden och denne tager till flygten, då förföljer vargen den ensamme renen. Han öfverfaller alltid mot vinden. Vild-renen skall hafva den instinkten att, då han flyr vargen, så snart han kan, fly med vinden, hvar igenom han ofta räddas; denna klokhet visar icke den tame".

Vissa år finnas vargarne talrikare än andra, och i större antal på en trakt än på en annan. Anledningen här till är icke känd, dock synes äfven vargen företaga vandringar (Nilsson, Fauna I, sid. 225); säkert är att han mot vintern följer Fjäll-lappen ned mot skogarna.

Lappen gör årligen slut på cn mängd vargar; genom öfverraskning dödade man julafton 1868 i Sorsele på en gång 6 vargar! Om det sätt, på hvilket Lapparne alltid döda varg och järf samt stundom äfven räf, har H. A. Widmark benäget meddelat följande: "När djup och lös snö täcker marken, spåras dessa rofdjur och förföljas på skidor, till dess de uttröttade upphinnas och dödas med spjutet, som är fästadt uti öfre ändan af skidstafven och omgifvet af ett fodral, för att ej tillfoga skada åt dess bärare. Räfven upphinncs och dödas på detta sätt ganska snart. Järfvcn, hvilken i förbigående sagt, näst vargen är Lappens värsta fiende, är mer uthållig och svårare att uttrötta, till följd af fötternas och basarnas byggnad, som gör att han har större yta att erbjuda snön och hvar

igenom ban ej uti denna nedsjunker så djupt. — Vargen tager alla förföljarens krafter i anspråk genom sin stora uthållighet. lian måste förföljas nästan dag och natt, måste stundeligen oroas, för att till sist ut-tröttas och upphinnas. Vid varg-jagt äro derföre månge Lappar i rörelse, ehuru blott en eller annan är den egentlige jägaren. 1 Jokkmokk finnas för närvarande blott två, som kunna hålla ut till dess vargen upphinncs. Det är nämligen icke mången Lapp gifvet att kunna "ränna upp" en varg, och de, för hvilka det lyckas, förstöra snart nog sin helsa genom dessa idrotter. Att icke under hela dagen hvila; att för ledighetens skull kasta af sig det ena klädes-plagget efter det andra — de upphemtas af efter kommande mindre snabba skidlöpare; att, såsom det ganska ofta händer, till sist, när man måhända har vargen helt nära, tvingas uppgifva förföljelsen, der före att det lyckats denne uppnå det skoglösa och med fast snö betäckta fjäll-landet, till hvilket ban alltid, så vida det ej är allt för aflägset, ställer sin kosa; att då åter passa på honom när han vågar

sig ned i skogen och närmar sig renhjorden; att, med ett ord, uti flera dagar, ja stundom veckor, med korta hvilotider, hängifva sig åt denna ansträngande sysselsättning, kräfver en sällspord uthållighet. Den lön, en sådan jägare erhåller, består icke allenast uti den njutning, hvilken han erfar, då han äntligen efter så många mödor får stöta spjutet i sin fiendes kropp, utan äfven i den aktning, det erkännande som skänkes honom af alla hans stamförvanter".

"Mot vargen använder Lappen aldrig bössan. "Skott biter icke på honom", säger Lappen. Detta är ett axiom, som ej kan kullkastas.

Björnen dödas äfven helst med spjutet". I norska Lappmarken skjutes dock vargen, vanligen efter ett längre tal till "erkefienden"; men om Lappen har brottom, dödar han icke strax vargen, utan blott gör honom oskadlig genom ett förlamande slag öfver korsryggen (Friis).

Malm berättar (sid. 79) att vargen, om han blott är lätt sårad, stundom rusar på sin angripare, synnerligen om denne råkar tumla kull på skidorna. Då uppstår skarp strid; Lappen skyddas dock af sin yfviga pels, och så snart han får fatt i sin knif är vargen inom kort expedierad.

Spjutet, som i allmänhet heter saite, kallas i sin större form och sådant det begagnas mot björn: spaggok; närstående fig. 10 visar utseendet af ett sådant spjut, som länge tillhört Lapp-familjen Lånta af Sirkas stam i Lule Lappmark. Spetsen göres af jern (härdadt); han fasthålles af en messings-hylsa; der öfver skjutes en slida af trä eller af renhorn, i senare fallet ofta ganska rikt utsirad; skaftet göres af björk, vuxen rak, icke rätad genom hyfling, ty i senare fallet skulle det blifva skört och lätt krossas af björnen. Dessa spjut äro så tunga, att det förefaller märkvärdigt att de småväxta Lapparne kunna handtera dem.

Stundom, då föret är lämpligt och varg-jagten till följe häraf lyckats väl, kan man till och med utrota alla vargar i en trakt. Så var händelsen i Lule Lappmark vintern 1867 —1868; der.visade sig inga förr än våren 1869; dessa dödades och vintrarna 1869—70 och 1870—71 voro vargfria. År 1867 uppgafs för Friis att i ryska Lappland varit "fred" för vargar i 10 år.

Fig. lo. Spaggok. Spjutet med

slida s]vetsen ^ af naturl. storl.vall-hundarne. 83

Dels såsom skydd mot eller varnare för vargen, dels för att, på sätt ofvan flerstädes omtalats, hålla renhjordarna till samman, har Lappen talrika vallhundar, hvarje familj 3—12 eller flera, på hvilka han dock försigtigtvis för det mesta bryter ut hörntänderna, så att de icke kunna sarga renarna.

"Hundarne", säger Röde (sid. 236), "spela i Fjäll-lappens lif och hushållning en vigtig röle; det är de, som hålla hjorden samlad och der igenom bevarar denne så väl för vargarnas angrepp, som för att skingras och komma bort. Då renen är Lappens allt, så beror till en stor del, hans välfärd på hundarnas omsorg. De betraktas derföre nästan som husets barn". Hvarje husbonde, hvarje fullvuxet barn och hvarje tjenare har sin egen hund, som följer honom då han i sin tur tillser hjorden och som förstår och lyder endast hans tillrop. — "I hvarje familj finnas

derföre flera hundar, hvilka väl få nöja sig med den uslaste föda, men för öfrigt sitta till bords med sina herrar och njuta nästan samma ära och beqvämlighet som barn och tjenare. De äro derföre ohyfsade och besvärliga sällar, och den resande ser icke gerna att hans vägvisare medhafva många hundar, ty han är osäker för att icke de slita maten ur handen på honom. När han sofver, tveka de icke att springa öfver hans ansigte och välja sitt läger på honom, hvar de finna det beqvämast. De äro vanligen små, långhåriga bestar och oftast magra, enär man icke gifver dem mer föda än som är af nöden för deras lifs uppehälle".

Lapplands-hunden, piädnak (på Lule-lapska vanligen kallad päna, på norsk lapska pän, pen, ben), är af två slag, dels den af Röde här till beskrifningen antydda, egentliga lapp-hunden, med små upp stående öron och långlagd kropp, med långa och lurfviga hår ända ut på nosen; dels af en race som står nära den isländska och grönländska spetsen, med släta hår, långsträckt kropp, spetsig nos, upp stående öron, långhårig svans. Äfven finnes björnhunden såsom rcnhjord-vaktare. — En högst egendomlig hund-race omtalar Friis (En Sommer, Bid. 35) från Kauto-keino och Enare, hvilken jag måste nämna, äfven derför att han kan tjena som bevis för Darwinismen. Denne hund födes utan svans, sannolikt på grund deraf att man, den ena generationen efter den andra, afhuggit svansen på föräldrarna för att skydda dem mot vargen. Äfven om hyndor af denna race paras med långsvansade blifva hvalparne 8vanslösa.84 ren-bromsen.

Enligt P. Læstadius (I, sid. 394) sätter Lappen så stort värde på hunden, att han "för en god sådan gerna betalar den största ren han eger, eller väl två". Samma värde uppgifver Fellman (sid. 45) från Finland och tillägger, att Fiskare-lapparne hafva en god inkomst af att uppföda sådana vallhundar.

En annan fiende, vida mindre än vargen och icke dödande, men ändock i hög grad plågsam, har renen uti bromsen (Oestrus tarandi), åt hvilken Linné egnat en längre beskrifning (i Vetensk. Akad:s Handl. 1739, sidd. 119—130). Han berättar deri att han en dag i fjällen såg "huru en renhjord plågades af en osynlig fiende. Alla reste upp hufvudet på en gång, spärrade ut ögon och öron, sparkade med föttren, stodo helt stilla någon liten tid, men begynte ånyo sin förra rörelse, så hastigt och tillika att ett compagnie soldater aldrig skulle kunnat snällare och färdigare göra sina exercitier". I Amoenitates (IV, sid. 157) omnämnes huru renarne vid dessa tillfallen skaka hela kroppen, eller snarare skinnet, något som är alldeles egendomligt. Han fann snart att den osynliga fienden var en broms och omtalar närmare dennes lefnadssätt. Han lägger sina ägg, ett och ett, i håren på renarnas rygg. Der kläckes larven ut, genomborrar huden och forpuppas der inom. Sommartiden utvecklas sjelfva inscktct, kryper ut och flyger fritt om kring. Sjelfva knölen på skinnet och larven kallas båda af Lapparne kurbme eller kuorbma (kuorsma i Lule Lappmark); imago heter patta-påske.

Dessa djur anser nu Linné vara de som drifva renarna till fjälls, föranleda att renen icke i fjällen blir fet, enär de hindra honom att äta, skämma bort skinnet genom de hål de borra derpå, och slutligen "dö också renarna väl till tredjedelen efter dessa bromskulor" (V. A. H. sid. 129). Linné talar i slutet af denna afhandling om sättet att hindra saken, och den rygtbare Mårten Triewald tillstyrker omedelbart derefter (sidd. 130—5), i en särskild afhandling, hela djurets bestrykning med tjära såsom ett säkert medel att förekomma detta onda!

Dessa afhandlingar, hvilka voro för Högström kände, gifva honom anledning att (sidd. 94—5) göra flera grundade anmärkningar. Så invänder han, att bromsen bor i fjällen och att följaktligen renen icke flyr undan utan till "denna ohyran", samt att olägenheten icke är så stor, ty dels dö inga renar deraf, endast de som tillika plågas af svält, dels läkas hålen till nästa höst. Smörjan tror han icke på. Vi in-olika slags myggor. 85

stämma gerna i allt detta, och vilja här ännu en gång framhålla, att det är förgäfves man söker från sådana yttre förhållanden härleda renens fjäll-vandringar: de bero nu mera endast på vana.

En värre plåga för renen och en olidlig äfven för menniskan är under de eljest så angenäma lappmarks-somrarna de tallösa myggorna.

Strax efter midsommar", säger P. Laestadius (I, sid. 351), "framkomma dessa Lappmarkens plågoandar, dessa snåla gäster ocli vedervärdiga sångfoglar, milliardtals ur sitt intet. Främst bland dem är den s. k. långnäsan (tjueika), eller egentliga myggan, som utmärker sig genom sm sång. Man är lika besvärad af henne både natt och

dag, ute och 1 rum. Litet längre fram kommer knotten eller hiorten (muokkir), som liknar en mycket liten fluga, är snäll i sin flygt och alla sina vändningar, en stor blodsugare, kryper in i alla hål och öppningar på kläderna, svärmar omkring så otaligt, att man måste blifva rådlös för honom. Han ofredar dock ej i rum, icke heller 0111 natten sedan solen gått ned" — n.b. om han icke krupit in i kläderna förut. "Sist kommer en ännu mindre fluga" (mygga), "så liten att man knapt kan se henne; lion kallas hy an eller svedan, mueivà" (sitssa i Lule Lappmark). "Let senare svenska namnet ger till känna hennes åverkan. Hon är dock ej så otalig som cle öfriga tvänne myggsorterna".

Om dessa myggor har P. F. Wahlberg benäget upplyst följande: Långnäsan utgöres af flera arter Culex, hvilka förhålla sig olika under skiljda förhållanden: det ena slaget sticks blott ute, det andra blott inne, det ena blott om dagen, det andra blott om natten, etc. Knotten tillhöra slägtet Simulia och äro likaledes af flera arter. De finnas talrikast i trakter med stilla stående vatten, ej vid snabt rinnande floder. Det är honorna som sticka, hannarne icke, och de senare hålla sig dess utom i höga luften, llyan omfattar flera arter af slägtet Coratopogon.

Af dessa odjur plågas renen på det sätt, att de dels flyga in uti hans öron och näsborrar, dels angripa alla ställen der skinnet är tunnt. De fram stickande eller ännu icke fullt utbildade hornens hud angripes starkt och är stundom alldeles öfvertäckt af mygg eller röd-prickig af små fram sipprande blod-droppar. Lappen sjelf tyckes icke bry sig särdeles mycket om myggen; han underhåller en ständig eld och rök i kåtan, det är allt. Men nybyggaren, alle icke lapske invånare, och den resande måste begagna flor eller smörja sig med tjära, bcckolja eller dylikt; utan någon sådan åtgärd kan man knapt uthärda86

några timmar i fria luften under värsta mygg-tiden. I ryska Lappland äro myggorna så bistra, att man till och med i båten måste underhålla rök; man uppgör eld på en flat sten, och lägger sur torf der på (Friis).

Dessa myggor härstamma mest ur de sanka myrar eller starr-bevuxna ängar, hvilka förekomma så talrika genom hela Lappland, såsom rester af forna sjöar och vattendrag, eller i allmänhet: ur vattnen. I dessa läggas deras ägg, af hvarje hona ända till 300 ägg åt gången; der uppammas larverne, hvilka tjena fiskarne deri till näring, så att de t. ex. för rödingen utgöra enda födan; kring dessa vattens stränder framkomma (3 veckor efter äggläggningen) och svärma de utvuxna in-sekterne i sin glada, men korta sommardans, och allt lefvande djur, som kommer i deras grannskap, är hemfallet åt deras osläckliga hetshunger. De förekomma i alldeles ofantliga skaror, om äfven icke bokstafligen så som Högström säger (sid. 9), "att de kunna sätta mörker för solen, som molnstoder"; de bita värre än tropikernas illa beryktade mosquiter, och äro vida mera efterhängsna än dessa, ty de ordentligen förfölja menniskan i tallösa svärmar öfver land och sjö, och endast en stark vind kan sopa dem ur vägen.

Myggorna sägas ock mäktigt bidraga att drifva renen upp till fjälls. Ehuru jag sett och känt dem ända upp på Sulitälmas glacierer, äro de dock på fjällen skapligare och i mindre antal, samt hållas betydligt till baka genom der rådande lägre temperatur, ymnigare regn och starkare vindar, än ner om fjällen och i dalarna. Iienen finner således der ett bättre om icke ett fullt bra, och är denna relativa frihet från myggen utan tvifvel en af anledningarna hvarföre han, då han dervid älvan, så gerna drager dit, liksom att hans vilde broder ofta lefver i fjällens granskap och på dem, hvilket dock äfven har ett annat vigtigt skäl, nämligen att han der är bäst fredad för menniskor.

Men en annan anledning gifves äfven, hvarföre renen vill till fjälls. Hans pels är temligen tjock, han lider derföre af värme: så väl för svalkans skull som för att slippa broms och mygg vandrar han derför helst imot vinden, och af dessa anledningar söker han äfven sin väg upp åt fjällen, hvarest han har det svalare och friskare. Detta röjer sig äfven deri, att renhjorden till och med uppe bland fjällen endast med svårighet låter samla sig i dalarna och på grön mark, bland videt och rip-riset; der är varmare, der finnes mera mygg. För mjölkningen måste renarne derföre, som förut nämdes, vanligen sammandrifvas pårenarnas vandring till fjälls. 87

snöfält, ty der är bättre än i dalen; men när mjölkningen är slut och flocken sätts i rörelse, rusa de åter upp på de kala fjällen, stundom löpande i ett sträck en mil eller mera. — Huru kär svalkan är för renen visar sig äfven

deraf, att han till och med vintertiden gerna går mot vinden och söker blåsiga ställen (Fjellner).

A andra sidan är det myggen, som under sin välmagtstid håller Skogs-lappens renar till samman; utan myggen skulle det vara honom svårt att få mjölka sin hjord. Då mygg-tiden är förbi söker icke skogsrenen, som är vildare än fjäll-renen, upp eldarna och röken i "kerdan", utan kan ströfva och ströfvar verkligen vida längre omkring i skog och mark. För att befria sig från myggen brukar han då att med största våldsamhet rusa fram genom skogsnår, ju tätare desto bättre, dervid bort sopande myggen, eller att som vår boskap stå i vattnet under den varmare delen af dagen.

Dessa små förhållanden äro icke att förakta, ty de hafva stort inflytande på Fjäll-lappens vandringar och hela hans lif. Man må icke tro att det alltid eller företrädesvis är Lappen som afgör dessa tåg; tvärt om: det är nu mera mången gång renen. "Renarne", säger Högström (sid. 99), "fråga ej stort Lapparne till råds, då de mena den tiden är inne, på hvilken de skola få fara, ju förr desto hellre, till sina som-mar-visten. Man vet vara händt i en viss Lappmark, att medan Lapparne för några år till baka voro i januari månad till marknads, kom en sådan väderlek, som satte renarne i den rörelse, att våren vore inne; och togo alltså afsked samt begåfvo sig på resan, medan deras herrar voro till marknads: då det ej annat var till görandes än skynda sig efter till deras vanliga sommar-hemvisten".

Detta är dock öfverdrift; ty till vandringen föranleddes renen ursprungligen icke af bromsen, icke af myggen, icke af värmen hvar för sig, icke ens af alla tillsammans, utan af Lappens vilja; icke ens nu äro de det bestämmande. Det här till vigtigaste momentet är vanan. Ty som Högström säger (sid. 99): "de Lappar, som icke flytta till fjällen, hafva ingen svårighet att behålla sina renar qvar, sedan de fått vanan att blifva här nere. Men då det under tiden händt, att dessa Skogs-lappar mistat sina renar och måst af Fjäll-lappar köpa sig andra i stället, hafva de ock måst med dessa sina nya renar följa till fjälls och blifva Fjäll-lappar". — Det samma gäller om vandringarna ned till norska kusten. Yi komma åter till saken längre fram.Det anförda må tills vidare vara nog om renen. Han ingriper så i Lappens lif, att hvilken sida deraf man än vill skildra måste renen vara med. Vi komma derföre allt framgent att ofta omtala detta djur och särskildt äfven då i nästa kapitel skildras vinterfärderna i Lappmarken.

Vi taga för denna gång afsked af renen med att i bild visa, å

Ill. W. MEYER, s. c. Fig. 11, en Skogs-lapps renhjord, indrifven i omhägnad (= kerda) och hvilande före mjölkningen.

*

FJERDE KAPITLET.

Lappens färder. Gång. Skidgång. Färder i båt: uppför och utför forssar. Bär-bördor. Renens dressur till dragare; seldon, slädar; slädresor. ”Raido”.

Det vanligaste sätt på hvilket Lappen färdas om sommaren är till fots, gående. Han går raskt, af skäl som framdeles skola närmare omtalas, och det är för honom en obetydlighet att gående till rygga lägga 4—5 mil dagligen, att, då det gäller, gå 6—7, ja man säger ända till 14 mil; det senare måste dock vara lapska mil, hvilka vanligen äro betydligt kortare än våra.

Fjäll-lappen medför vid sina vandringar nästan alltid en 6—8 fot lång, 1½ tum tjock staf af björk, *såbbe* (se fig. 12, venster), dels för springet i bergen, dels för öfvervadandet af de tallösa bäckar, som möta på hans väg. Denna staf är äfven ett ganska godt vapen, hvarmed Lappen öfvar sig att fäkta: ”hvilket (enligt P. Læstadius, I, sid. 153), genom ett slags harmonia imitativa, kallas *skalastet*”. Skogslappen nöjer sig sommartiden med kortare staf, med käpp, och har rätt ofta ingen.

Vid sådana vandringar är Lappens utrustning ganska lätt: han gifver sig af sådan han går och står, endast fattar sin staf, binder en töm eller annan ”kark” på ryggen vid bältet, och slänger en ren-ost eller ett stycke torkadt kött i

barmfickan. Det förstås dock att der förut finnas pipa, tobakspung och eld-don — nu mera sällan eldstål och flinta, vanligen en ask med strykstickor — samt att han drager till sina skoband, hvilket för Lappen är en ytterst vigtig sak, dels på det att han må gå jemt och behagligt, dels för att han skall slippa få vatten in i skorna.

Han tager icke med sig något packgods för nattläger, ty detta gör honom icke stor omsorg: om sommaren kryper han i lä af någon sten90 skidor och skr1nnandë

eller något träd, om vintern krafsar han sig en grop i snön; i dessa hus rullar lian hop sig i sin "kapte" och sofver godt, vaknar väl i senare fallet någon gång öfversnöad. År det myckct kallt gör lian upp en stock-eld åt sig. Ett sätt att hålla eld hela natten omtalar Högström (sid. 109) sålunda: "Man fäster två furustockar ofvan på hvar andra, samt tänder eld emellan, hvaraf sker att de gifva en mycket stark hetta ifrån sig, utan att brinna ned i snön eller slockna, emedan de hålla sig sjelfva till hopa så länge de räcka, hvilket kan ske hela dygnet. Sådana eldar kalla de nuorso". De brukas ock annor städes i landet, och ofta af vilda folkslag.

Om vintern, då snö ligger öfver allt, går Lappen ständigt på skidor: sabbik. Skidorna äro 6 fot eller mera långa, stundom den ena något kortare än den andra, i Jämtland den ena 4 den andra 8 alnar lång; dc äro vanligen af 4—5 tums bredd och 5—6 liniers tjocklek. Lapparne göra dem oftast af björk, någon gång af "töre" (= tjärhaltig fur); men nybyggarne i Pite Lappmark göra dem för det mesta af fur, den ena af hårdare, den andra af lösare träslag. På midten af skidans öfre flata yta fästes ett stycke näfver eller renhud att stå på, och tvärgående remmar (jukseh) att sticka fötterna uti, på det man skall stå stadigt och skidorna kunna af fötterna lyftas. Då till skidplatta begagnas jernblock, mcssings- eller kopparplåt, på det icke snö skall klibba under foten, måste skidan fastbindas yid foten, ty eljest halkar hon af. Undre ytan är något konvex, med cn långs midten gående fåra, för mera stadga i skidans gång på snön. Fram och bak äro skidans spetsar något uppåt böjda; kanterna äro icke skarpa, utan afrundade. Flerstädes berättas, att man under skidan fäster hår-beklädd renhud, så att håren vetta bakåt, på det man må kunna stiga upp för sluttningar, utan att glida ned till baka; vi hafva aldrig sett något sådant. Härtill tagas bellingar, men saken brukas sällan af Lapparne (Fjcllncr). Bruket är alldeles bortlagdt i Arvidsjaur (Mörtzell) och Jokkmokk, men följes ännu i Arjepluog, dock mest af nybyggare (Winnberg). Alldeles egendomlig är i vissa hänseenden Ahlqvists upp-

Fig. 12. Skidor och staf. 3>T.på sådana. klakka.

91

gift (sid. 114). lian säger den högra fotens skida skola vara kortare, ibland skinnklädd, då hon heter golas; detta är fördelaktigt, ty med den sparkar man sig fram; det är hon som heter savek på lapska, si-vakka på linska; den venstra är längre, starkare, under refflad oeli heter på finska tyly = den hårdare sidan af björk eller tall, hvaraf denna skida vanligen göres; hon uppbär kroppens tyngd, på henne glider man. Det hela synes i hög grad sannolikt häntyda på det äldre bruket.

På dessa skidor dels gå (klifva) Lapparne, dels skjuta de sig fram medelst en björkstaf, liknande den förut nämda "såbben", eller något annorlunda inrättad. Nära ena ändan finnes nämligen ibland anbragt en trä-ring af omkring 8 tums diameter, lik ett hjul, med skinnremmar till 1 ekrar, fästade vid stafven. Denna ring är afsedd att, då man trycker stafven mot snön för att skjuta sig fram, hindra denna att sjunka ned. Ar nu till 8törsta delen aflagd bland Lapparne; jag har icke fått se ett enda exemplar af sådan staf. — Om vintern vid ren-vaktning brukas, synnerligen af qvinnorna, en staf med spadlik utvidgning på öfre ändan, hvilken kallas klakka (fig. 13) och begagnas att undan skrapa snön, för att se om mossa finnes der under.

Skidorna äro för Lapparne, liksom för alla polar-folk, af allra största vigt under bela den långa vintern, ty der inga banade vägar, ja icke ens några vägar finnas, göra endast skidor, eller de Nordamerikanska s. k. "snöskorna", det för menniskan möjligt att komma fram på och genom den djupa snön; de hos oss brukliga donen synas dock vara vida bättre än de amerikanska, som bestå af en oval trä-ring, öfver-spänd med rutor af snören, pä hvilkas midt foten bindes; de måste vara ytterst klumpiga och duga naturligtvis icke till skridning. Med skid-gång öfvar sig Lap-

Füj. M. Klakkn från Arvidsjaur, den spad-formiga ändan; pä ena sidan är inristad en ren, på den andra en tjäder i loppen af en björk.ski d-gång.

pen från det han är ett litet barn, och vinner der uti stor färdighet; han går på dem upp för och ned för stora branter, det senare ined en hisklig fart, under hvilken ban dock kan från marken upptaga en vante, mössa eller dylikt föremål, utan att stanna; han går öfver sjöar och kärr, genom skog och mark; på dem förföljer han vargen, uppsöker björnen och dödar bägge; på dem jagar han fast den ur hans hjord förlupne renen, eller jagar och fäller ban vildrenen; på dem företager han oerhörda vandringar, då han följer sin hjord eller besöker andra landskap. Vintern 1866—1867 kom cn bekant Lapska från Wilhelmina församling i Åsele Lappmark till förf. i Stockholm, och på fråga hvar hon kom ifrån svarade flickan: "Jo, vi voro med hjorden nere vid Hernösand; jag hade litet att göra här för skolan, och derför skrinnade jag hit". Vägen är eljest 46 svenska mil!

Skrinna, skrida och ränna äro de svenska benämningarna på detta sätt att färdas, och från detta egendomliga fortskaffningsätt har Lapparnes gamla benämning "skridfinnar" uppkommit. På lapska heter skrinna tjuoiget, men gerastet är att glida, som ned för berg.

Om sommaren är för Skogs- och Fiskare-lappen isynnerhet, men äfven för Fjäll-lappen till en viss grad, båten (wints, wanas, wadnas) cn nödig ting.

Genom sina stora sjöar och långa clfvar eger Lappland ganska vidsträckta vatten-kommunikationer, och dessa begagnas äfven flitigt. Dervid ror man mest i de svenska Lappmarkerna i anseende till de på

sjöarna så vådliga kastvindarna; på hafven der imot seglar man, seglar mycket och väl. Haf-lap-parne äro, till följd af sitt långa vistande vid hafvet och sin uppfostran af Norrmännen, ganska raska sjömän, till motsats mot öfriga Lappar, som mest äro dåliga sådana.

Dc på floder och insjöar brukliga båtarne äro dels små och lätta, så lätta att Lappen "tager dem med åror, skott och ös-kar och ändå sin matsäck der till på hufvudet och ryggen" och bär dem öfver land från ena vattnet till det andra (Högström, sid. 112). Linné har (Lachesis 1, sid. 97) en särdeles komisk teckning

Fig. 14. Lapp, som bår båt. Kopia efter Linnés handteckning, i}.båtar. "morkning". 93

af en sådan bärning, hvilken i fig. 14 är kopierad. "Lappen sprang", säger han, "bort öfver berg och dalar, så djefvulen sjelf kunde icke hinna fatt honom". För sådan transport äro båtarna, eller voro de fordom, gjorda af ytterst tunna, blott ett par linier tjocka furu-klyftor, hvilka samman bundos med vidjor, grantågor, skinnremmar eller tunna snören. Sådana båtar förfärdigades på några timmar (P. F. Wahlberg). De finnas nu mera icke i Pite och Lule Lappmarker; men väl i de finska och ryska (Daa).

Men äfven större båtar brukas, så väl ekor med platta bottnar, som riktiga båtar med köl, och begagnas de senare af t. ex. Fiskare-lapparne vid stora Lulejaure af särdeles god beskaffenhet, bygda af Lapparne sjelfve. En seglingsmetod med dessa båtar, hvilken mest brukas på norska sidan, är den, att man uppsätter en åra på hvardera sidan af båten i de vidjor, som tjena för årtullar, och vid dessa åror fäster en filt, en s. k. rana, hvilken står tvärs öfver båten och i styf vind drar bra; naturligtvis seglar man så endast när vinden är rätt akter.

Utom på sjöarna begagnas äfven de mindre båtarna på clfvarnas spakvatten, s. k. sel, d. v. s. de ställen i floderna, der dessa vidga sig och vattnet rinner mera sakta. Af sådana sel hafva en mängd platser i Norrland sina namn, t. ex. Åsele, Lycksele, Gransele, Sorsele m. fi. Stundom finnas mellan sjöarna, eller i de med båt farbara delarna af elfvarna, ställen der båt af ett eller annat skäl icke kan komma fram, t. ex. en hög eller stenig fors; då brukar man, om båt icke finnes tillgänglig på andra sidan hindret, att draga båten öfver land, hvilket på Lule-lapska kallas muorkcit, i andra Lappmarker riktigare muotkat (så äfven Stockfieth i Ordbogen), af det finska muotke eller muötke = land mellan vatten; sådana ställen kallas i de svenska Lappmarkerna allmänt för mörka, morkor.

Upp för elfvarna ror man fram i bakvattnet (ida) vid stränderna, eller stakar man sig fram, der floderna äro något stridare. Med stakning hjelper man sig äfven upp för forsar, då de äro små eller icke mycket strida; i annat fall drages båten upp med rep af någon båt-förare, som går på stranden, och föres af en annan ut från stranden med en

stång, eller styres af någon i båten qvar sittande, allt som forsens beskaffenhet fordrar.

På en sådan färd upp för en fors lemnar, bland andra, Stockfieth (sid. 10) en ganska underhållande och karakteristisk beskrifning från94 stakning upp för pors.

Tana-elfven. "Med en 8—10 fot lång stake eller stång står den ene skjutsaren i framstammcn, den andre akterut, och stakarna sattas ned mera under än vid båten. Vanda och behändiga, som dc äro, stöta Lapparne raskt och kraftigt båten fram emot strömmen, lutande sig långt ut öfver båtkanten, under det do med knäna stödja sig mot kantens inre. Uppdragen ur vattnet, bringas stakcn framåt med en svängande rörelse. Äro flera båtar i sällskap, hvilket nästan alltid var fallet när jag var på Tana-elfven, så stakas båtarna efter hvar andra, i hvar andras kölvatten, dock först när de stakandes första hetta och täflings-lust något saktat sig, ty i början af resan kappas man alltid om hvem som skall komma främst. En sådan täfling åtföljes alltid af skratt och muntert snack".

"Sådana upp för elfven stakande båtar gifva i klart solsken cn liflig och behaglig anblick, särdeles för den som sitter i bakersta båten, och synnerligen när man har solen på ryggen; ty vattnet, som rinner ned åt de i ständig och vexlande rörelse befintliga stängerna, ger återsken af solstrålarna, ett återsken som än försvinner, än blixtrar fram igen, allt som stängerna sättas ned i vattnet eller dragas upp der ur. Då stången skall dragas upp ur vattnet, förlorar stakaren stundom jemvigten och faller ur båten i elfven, till största nöje för alla de andra. I seg, klibbig och lerig botten blifver nämligen stången ibland sittande så fast, att antingen måste den stakande släppa henne, eller ock drages han ut ur båten, om han icke vill släppa tag, ty med ohejdad fart glider den fram skjutna båten bort. Ilar samtalet förut stannat, så sättes det och skrattet åter i gång vid sådana tillfällen, och likaså när man måste vända till baka, för att hemta den fast sittande staken. När man nu skall upp i båten igen, så erfordras ånyo försigtighet, för att icke denna skall vältras i kull".

Här vid kan göras den praktiska anmärkningen, att om man äfven vid solsken går upp för en fors, så aktar man sig att, under sådant förhållande, gå ned för cn sådan, ty solskenet förvillar lätt styrmannen, dels der igenom att det ligger i lians ögon, dels emedan ljus-brytningen i vattnet gör det svårt att se stenarna i forsén. Vidare bör tilläggas, att Lappar och nybyggare i Lule Lappmark icke äro fors-karlar; de draga båtarne på land förbi forsarna, när de skola upp före och likaså ned före, om forsen ej är spak. I senare fallet "släppa" de båten ut före: det sker så att båten småningom slappes ned för forsen vid ettrodd ned för fors. 95

På stranden hållet tåg; han går med bakstammen först och styres af en karl, som sitter vid fram-årorna. Uti Tornio samt delvis i Pite och Sorsele Lappmarker äro der imot både Lappar och nybyggare skickliga fors-karlar, och der finnas ganska få forsar, som de ej befara. — Utan tvifvel beror detta på forsarnas olika beskaffenhet å de olika ställena och den der af härflytande olika öfningen.

Utför elfvarna söker man midten af strömmen, der vattnet löper fortast; der går färden ock som allra snabbast, och stimdom, isynnerhet 11 är man passerar forsar, nästan allt för raskt. Till skildring af huru det går till, lånar jag ånyo en bit af Stockfleth (sid. 70), hvilken likväl har ett nästan mer än lofligt syskon-tycke med sidd. 59—63 i Bloms Bemærkningcr, II. "När vi närmade oss ett brusande och skummande fall, förstummades Lapparnes lifliga samtal och de voro idel uppmärksamhet. Styrmannen står i båtens bakstam, stödd mot båtkanten, den roende sitter i framstammcn. Den förre ropar nu: "ro för brinnande lifvet!" och den senare ror af alla krafter, med den noggrannaste uppmärksamhet på styrmannens ögon och rörelser med hufvudet. Den snabbhet, med hvilken båten far ned åt forsén, kan jemföras med farten af en afskjuten pil. Ofta ser det ut, som ville den skummande forsén begrafva en, ty upprepade gånger måste båten styras förbi stora stenar på endast ett par tums afstånd, så trång och smal är rännan, som skall befaras. Allt beräknas dock så noga, att man, med undantag deraf att något obetydligt vatten skummar in i båten, icke har minsta obehag, ty stadigt och säkert far båten fram öfver forsen".

"Det är alldeles nödvändigt att båten, till och med i den starkaste ström, har en sjelfständig fart, oberoende af strömmens, ty eljest skulle han icke kunna lyda rodret, och derföre måste der ros "för brinnande lifvet". Vågorna störta sig i alla rigtningar i den skummande forsén, och äro så mycket farligare, som deras fall och lopp icke kan beräknas. Vid elfstranden är det oftast omöjligt att fara, till följe af der liggande stenar. — För att rigtigt kunna styra båten, erfordras en noga beräkning af båtens fart eller hastighet, så att man icke för tidigt eller för sent

vrider honom förbi stenarna. Det ser derföre helt vådligt ut, när båten styres rakt på stenen, tills man mecl en omärklig vändning skjutsar honom alldeles tätt förbi; ett mindre öfvadt öga tror att man ännu är långt ifrån stenen, då man i sjelfva verket är tätt på honom".90 fojts-färdelt.

"Utom denna färdighet fordras en noggran lokalkännedom, ty man måste känna hvar enda sten i forsen, både de som böra undvikas och de som kunna öfverfaras. Denna lokal-kännedom måste man förvärfva sig ånyo hvarje år, ty isen förändrar nästan årligen stenarnes läge; det händer derföre, att der farvattnet ena året är rent och farbart, der är det ofarbart det andra året. När derföre, efter isens bortgång, forsen ett år skall befaras första gången, lägger styrmannen i land, och går långs stranden och forsens farligaste ställen, för att från höjden taga kännedom om stenarnes läge".

"Som en ål snor sig den långa och tunna elf-båten, enligt styrmannens vilja, genom elfvens brusande böljor och mellan forsens stenar. Hvad som för den vid sådana båtfärder ovane resanden ökar det oroande i fors-farten, är att styrmannen håller helt lös i handen den åra, hvarmed han styr. — Knapt är man kommen ned igenom forsén samt in i stilla och sakta ström, förr än tystnaden tager slut och det afbrutna samtalet åter är i full gång. Årorna läggas in ett ögonblick, medan man pustar ut efter den ansträngande rodden och styrandet, och man låter båten drifva med strömmen. Ofta är en sådan hvilostund helt kort, ty flera forsar följa gerna efter hvar andra, med endast små mellanrum. Elf-båtens tunna bygnad och långa former göra, att han i forsarna böjer sig efter hvarje våg, stundom efter två på en gång, men denna böjlighet och smidighet föranleder ock, att han icke går sönder af de störtningar och brytningar, forsen gör på honom; styfvare bygda båtar skulle icke komma så helbregda der ifrån, ty de skulle icke kunna uthärda vattnets starka kraft".

Pettersson berättar (sid. 33) snart sagt den värsta färd, jag i denna stil hört omtalas. På Tornio elf färdades han i en stor elf-båt, förd al' Lappen Jaoho-Anti (mjöl-Anders), på en dag utför 22 forsar efter hvarandra, hvar ibland en af fem, en af åtta fots höjd. Tvä dagar derefter färdades lian utför "det förfärligt rytande Märas-linka", den väldigaste af alla forsarna. "Pilsnabbt sköt båten fram bland de brusande, hiskliga vågonia. Med spänd uppmärksamhet och spejande blick stod Anti vid rodret. Hastigt uttalar han ett finskt ord, betydande "lyftV I ögonblicket lyfta bägge roddarne årorna; båten ilar utför en afgrund och störtar ned i det hvitkokande djupet. Vi se oss om och finna bakom oss ett tvärbrant fall, af minst 8 fots höjd (?), sträckande sigfors-båtar. matsäck. 97

tvärt öfver elfven, nedanför fallet kringkastades skumhvirflarna sora snöyra".

Fjellner säger sig mellan Vittangi och Jukkasjärvi hafva befarit en fors, vid namn Pourangi, af följande egendomliga beskaffenhet. Floden är sammanträngd i en ränna mellan en stor klippa och en stenig strand, och i denna ränna rusar vattnet fram, skummande och ofarbart, som i en vanlig fors. Men under vissa, regelbundet åter kommande perioder, väller floden upp mot klippan, störtar våldsamt mot denna och kastar vattnet i en båge tvärs öfver rännan, hvarest vattnet då flyter lugnt. Under dessa ögonblick och under sjelfva bågen måste man ro fram; ett ögonblick för tidigt eller för sent är gifven död.

Sommar-resande i Lappmarkerna omtala på flera sätt och ofta den beundransvärda skicklighet, hvarmed öfvade lotsar veta att befara ganska höga och vådliga forsar. Vanligast äro dock dessa lotsar Svenskar eller Finnar, blott någon gång Lappar. Fors-båtarne äro, som Stockfleth här ofvan säger, starka och smidiga, särdeles omsorgsfullt bygda. De hafva starkt uppstigande fram- och bak-delar samt lösa sidobord, för att hindra vattnet sqvalpa in, och då intet roder skulle förslå till de hastiga vändningar, som med dem ofta, ja ständigt äro nödvändiga, så styras de med en kort och bred åra akterut.

Vintertiden äro dessa beqväma farvägar: floder och sjöar, stängda för Lappen, och hans transport måste gå öfver land. Ofta bär ban då sjelf, hvad som skall transporteras, uti parka-vuossa (fig. 15), en säck af ren-sämsk, hvilken, medelst talrika öglor och snören, kan starkt hopbindas och förändras till volymen, samt med hängslen öfver axlarna bindas fast på ryggen. Eller ock transporterar han sitt gods på ryggen i en konte, ett bruk hemtadt (liksom namnet) från Finland. Kontcn är en låda med storsidorna qvadratiska, lock, botten och änd-ytorna rektangulära, af en kub.fots rymlighet ungefär, dock ofta större eller mindre. Lådan är gjord af flätade, tunna

furu-klyftor, utanpå beklädd med näfver och täckt med ett lock af

7

v. Diiben. Lappland.

Fig. 15. Matsäck. -jV98 "kisa"

tunnt trä; följaktligen lätt och vattentät. Hon bäres på ryggen; antingen medelst en enkel sele af skinnremmar och ett näfver- eller läder-stycke, som ligger öfver skuldran och fram om axeln; eller ock fast bunden på "mes': en ställning af trä, som sluter väl åt ryggen och bäres på en käpp öfver axeln.

Kår Lappen icke bära bördan, så begagnar han (åtminstone i vissa Lappmarker) hela året renen, dels om sommaren såsom bärare, dels om vintern såsom lass-dragare. Slcogs-lapparne begagna icke sina renar till bärning, endast till körning. Till bär- ocli drag-renar användas endast kastrerade ren-oxar, s. k. herkar *).

"Lapparne", säger Linné (Lachesis II, sid. 23), bruka ett slags låda eller korg, hvilken de kalla hisci \ — egentligen namnet på hela bördan, enligt Lex. Lapp. — "att hålla eller bära åtskilliga saker. Den är af oval form, med bottnen och sidorna gjorda af furu, lik en låda" (se fig. 16), "af omkring 14- fots längd, 1 fots bredd och 6 tums djup, med en tvärgående öppning i bottnen, för att lemna rum för en del af renens sadel, eller för fastsnöringen. Innehållet fästes med snör-rcp, hvilka genom öglor, fästade i lådans kanter, trädas från sida till sida öfver den eljest öppna uppsidan. Två sådana lådor — hvarje med dess innehåll vägande omkring två pund — fästas liksom packkorgar på renen, hvilket djur icke kan bära mer än 4—5 pund". **) — Hos Tunguserne lära de der mycket starkare renarne kunna bära 4

') Linnæus (Ammoen. acad. Vol. IV. pag. 160) narrat: "Mares magnnm partem, dum ad-huc teneriores fnerint, castrant Lapponcs hoc modo: postquam frenulo eos ligarunt, scro-tum dentibus mordent, nt contuudantur tesliculi; postea inter digitos eos magis mn-gisque interne comminuunt, ita (amen, ut non vulneretur serotum". — Hæe vero castra-tio, ut ajunt Lapponcs, plurime est imperfecta, quare lii rhenones, herlci vocati, quasi scmi-castrati, ipso tempore quo admissarii, 1. sarvah, coeunt. Vituli vero, q ni 0 tali coit.il prodeunt, parvi fiunt et brevitcr moriundi.

**) Här, liksom på otaliga andra ställen, har den engelske öfversättaren misstagit sig. lian säger att dessa bördor väga 2 "pounds", att renen icke kan bära mer än 4—o "pounds", il. v. s. engelska skålpund. Linné har skrifvit pund, hvilket är 20 "pounds", och i öfverensstämmelse härmed har jag rättat texten.

Fig. 16. Packlåda af trä, kisa. TV"svaka". 99

P"d öller 154 skålp. (Erman, sid. 201); i Herjeådalen ända till 120 skålp., enligt Fjellner.

I sådana lådor bär renen ännu i denna stund sina bördor, då Lapparne kunna på det sättet packa in det som skall bäras. Men "ljest bär han bördor af hvad beskaffenhet som helst. Bär-sadeln, svaka (fig. 17), består af två ' -formiga, platta, omkring 17 tum långa stycken a' björk, hvilka läggas öfver renens rygg, strax bakom bogen, på ett utbredt täcke, vanligen cn renhud eller ock cn dyna, tobbos; de saminan kopplas med de smalare, utåt böjda och korsvis i hvar andra gripande öfre ändarna. På deras fritt "'skjutande spetsar hängas bördorna, en på hvardera sidan, så att de komina att hvila temligen mi(lt på djurets kroppshöjd. Då vägarne i allmänhet äro svåra, fulla af stenar eller träd, mot hvilka bördan kan stötas, så är nödvändigt att hon bindes stadigt, eller som det heter: "karkas", af katket = snöra. Då renen, i fall bördan är olika tlmg på de bägge Bidorna, kastar henne af sig siler lägger sig, så erfordras noga jemkning, hop-ocli upp-snörningar o. s. v., innan bördan blir i ordning passad; och då i Lappland allt sker lång-Samt och med mycket prat, är denna pålastning e*t särdeles tidsödande arbete.

Renarne äro ock besvärliga att föra, då de bära bördor. I spetsen går Lappen, som i en töm leder första renen. Do öfriga bindas vid denna,

till samman 6—8 stycken på en rad med tömmar om halsarna och

följa

i hvar andras spår. På oländig väg kunna dock icke flera än 3 ^ 4 gå efter hvar andra, ty dels faller det renen in att vika litet af vägcn, för att få sig en munsbit, dels händer det lätt att bördornc och med dem renarne, fastna mellan stenar och trän, emedan vägen ofta i tränga, korta krokar. Sjelfve veta renarne väl att akta sig och Slna stora horn för stötar och för att fastna, mon bördorna bry de sig lcke om: de få hugga mot huru mycket som helst. Lappen i spetsen f&r ofta mana på renarne till gång, och ibland bokstafligen draga dem

Fi g. 17. Bårsadel, svaka. Från öfre delen af ena half van hänger den rein, hvarmed i raidon den efter följande renen bindes vid halsen.

med sig. Så snart man kommer till någon djupare blick, måste bördorna aflastas och af Lappen bäras öfver, ty renen är så låg, att bördorna skulle vätas om de hängde på lians sidor, då han går eller simmar öfver. — Han simmar dock väl, fort och så lätt att halfva kroppen är öfver vattnet, och han kan simma långt, öfver sjöar och fjordar. — En mil ungefär — tre till fyra timmars tid — kan renen gå med full börda; men då skall denna aflossas och han beta. Kortligen: hela proceduren är långsam och besvärlig, samt fordrar mycken omtanka.

Bättre är då färden på släde med renen som dragare; det är nämligen icke nu mera i norden brukligt att åka på kärra efter ren, eller att rida på honom, som Olaus Magnus i verlden afritadc och beskref. Det förra torde väl aldrig hafva varit brukligt; och då man jemför menniskans storlek med renens, synes det senare icke gerna vara möjligt för fullvuxna. Stockfleth säger (sid. 158) sig hafva sett barn rida på ren, med benen fastbundna vid sadeln; lika så Lessing (sid. 122). Fjellner har i Herjeådalen ofta sett barn rida på renar och någon gång äfven gamla personer transporteras på det sättet, då de icke orkat gå. Dessa äro do enda uppgifter jag sett eller hört från våra Lappars områden; från andra håll finnas flera. Så t. ex. berättar Castrén (II, sidd. 320—321) att ridt på renar brukas af Sojoter, Kamazintser, Karagassor och deras stamförvanter, fordom bosatta vid de Jcnisciska klipporna kring Aba-kansk, hvarest äfven sådan ridt finnes afbildad i stenen. Ad. Erman omtalar flerstädes (utförligast sidd. 335—338) sådan ridt i norra Asien; äfven korna begagnas dertill (sid. 208); ban skildrar sådan lard i djupaste snö (sid. 209). — Möjligheten häraf förklaras dels der igenom att de sibiriska renarne (enligt Pallas) äro något större än våra, dels och förnämligast deraf, att de äro särskilt öfvade och dresserade till ridt. Må hända skulle äfven våra Lappar kunna rida på sina, om de för ändamålet dresserades; åsnan är icke större än renen.

För att duga till släd-dragarc måste renen dresseras som helt ung, i andra—tredje året. "Att tämja en ung och redan vuxen ren", säger Röde (sid. 238), "är ett besvärligt och ansträngande arbete, som fordrar en rask karls hela kraft och behändighet. Stundom spännas renarne tidigt i selen och knapt halfvuxna renar exerceras af halfvuxna pojkar, till öfning och tidsfördrif för båda. Man väljer då en öppen plats, der den körande icke sväfvar i fara att slås förderfvad mot stenar eller andra föremål, och der tumla man och ren så länge om med hvar andra,

tills båda äro uttröttade; det beror på hvem som kan hålla ut längst och bringa den andra till medgörlighet. Renen tämjes dock lättast genom att spännas för ett lass och bindas efter ett annat lass, för hvilket går en redan tämjd ren; då faller uppfostrings-mödan på denne, icke på menniskan. Det otämjda djuret står imot af alla krafter; men då det är svagare i sin hals än det andra i sin bog, så nödgas det följa med och draga sitt lass, samt vänjes sålunda småningom vid saken".

De för körning med ren i Lule Lappmark brukliga seldon beskrifvas och afbildas här jemte. De äro gjorda af kläde och af skinn; de förra åtminstone särdeles rikt utstyrda med broderier, alla med tofsar och bjäfs af ena eller andra slaget. Nästan alltid hör bjälran tül den släde, hvar uti någon menniska åker, icke till lass-slädar. Seldonen äro i allmänhet mycket enkla; de bestå hufvudsakligen blott af loka och dragrem. Lokan, som på lapska he-ter käsas, utgöres oftast af ett fram om bogarne kring halsen fästadt stycke skinn (fig. 18 till höger), ibland af en med kläde öfver-sydd skinn-rem (fig. 18 till venster). Vid denna bindes i bringan på djuret dragremmen 5=1 raktes eller vuotta-raipe (se fig. 24 här nedan), hvilken med sin andra ända fästes i slädens främre del och går långs renens buk, mellan hans Iram- och bak-ben. Detta är hela anspannet. Dertill körner sedan ett bälte = auvotis (fig. 19), hvilket ligger om renens kropp, strax bakom bogarne, och dels blott är anbragt för att uppbära dragremmen, dels ibland bär bjälror, då dessa icke äro fästade vid hufvudstolen, såsom bilden hll venster å fig. 20 utvisar.

Medelst en på alla bilderna af fig. 20 tydligt märkbar "gla, ined tofsar och andra sirater på sidorna, lägges tömmen öfver renens panna, icke om hornen. Denne töm är 12—18 fot läng, omkring ^ tum tjock och har olika namn efter olika beskaffenhet.

Fig. 19. Bjüller-rem af ikinn, öfver-drar/el med cläde, br odeladt med tenn-tråd. -y.

Fig. 18. Lokor; till höger af skinn med håren på (-jV,) ; till venster af skinnrem, öfverdragen med kläde. -j1!".102 TÖMMAR. KÖR-KÄl'1'AR.

Ar han en enkel skinn-rem (= den mellersta på fig. 20) kallas han labtje, och sådan brukas vid raid-körning och i hvardagslag; är han

snodd af finare remmar, 3, 4 eller flera, heter han g ar sak; är han flätad, såsom sidobilderna på fig, 20, af 3—4 snodda remmar, kallas han brunok (Fjellström, Ar-vidsjaure).

Till kör-sakerna hör icke piska, utan i stället, i centrala och norra Lappmarkerna, en kör-käpp. Denna käpp (fig. 21) är 3, högst 4 fot lång, af H—2 tums diameter, af björk, och begagnas att pika djuret på län-den, eller i yttersta nöd att slå det. Vanligen har käppen i ena ändan en inrättning, hvar ined kan skramlas. Denna består der uti, att träet i käppens afplattade ända är genomborradt; detta hål är på bägge sidor betäckt med sirade messing-skifvor; i den sålunda bildade hålan finnas några hagel, som vid skakning skramla mot messingen. 1 stället för messing-brukas äfven horn-skifvor. Ett annat sätt att vinna samma mål visar fig. 22 å följ. sida. Der äro några vridna jcrn-ringar trädda på en likaledes vriden och kantig jcrn-ögla, fästad midt på käppen, och göra de vid skakning mycket buller.

Släden kallas vanligen akja af Norrländingarne och efter dem af andra, i den tron att det är det lapska namnet. Men så är icke förhållandet; ordet är af gotiskt ursprung (se Rydqvist, Sv. Språk. Lagar, II, sid. 221) och på lapska har släden olika namn efter olika beskaffenhet. Han är aldrig lik vanliga slädar, med deras två medar, utan snarare lik en liten båt, såsom figg. å följ. sidor visa, framtill spetsig, baktill tvär, sällan afrundad; han är vid pass 4Ä—5 fot lång, 8 tum hög, 1' fot bred, så att en person (svensk) af vanlig volum knapt får rum der uti. I botten har han en tumshög, handsbred, afrundad köl, stund-

Fig. 20. Tömmar.

Fig. 21. Kör-häpp af trä med mes-sing-beslag. iV-OLIKA SLAGS HLÅDAIt.

103

om med två små bi-kölar, en på hvardera sidan af den större; denna går framtill upp i en spets, och på midten af denna kölens framdel, kanske något närmare bottnen, är kölen tvärt genomborrad och i hålet finnes en ögla af skinn eller tåg, i hvilken dragremmen fästes (se ligg. 23—25). Släden göres af tunna och smala bräder, öfver ordentliga små spant höjda till den önskade formen och så väl fogade till hvar andra, att släden blir alldeles vattentät. Brooke uppgif-ver ock att i slädens botten någon gång finnes inredd en liten låda, hvar uti kan läggas nödfalls-förråd; detta synes tvifvel underkastadt, ingen annan förf. talar der om oeh sjelf har jag aldrig sett det.

En sådan släde, öppen öfver allt, kallas ken-es och »r afbildad i fig. 23. Han är ibland mindre, så att inan jemt och nätt kan sitta deri med utsträckta ben, då han kullas giet-kerres (Lecm). Det är i sådan Dappen vanligen reser, sittande på en renhud, utan täckelse eller fot-8ack; han är då lös och ledig, så att ban med lätthet kan springa ur och i. Den afbildade är en vanlig kerres, så-clan man brukar den i raido; han är till formen alldeles 'ik en vanlig åk-kcrres, men större, 7 fot lång, 2 fot hred; det som föres deri öfvertäckcs med renhudar eller "nnat, som fast snöres med tillhjelp af i slädens kant sittande öglor af senor.

Andå bättre för sakers forsling är läkkek (pl. låkke-ett slags heltäckt släde med lucka på taket och lås 'or (se fig. 24 å följ. sida). Denna släde begagnas dels såsom ett visthus, alltid färdigt till flyttning, dels till förvaringsrum för småsaker och dyrbarheter, dem man måste föra ined eig, men icke dagligen begagnar. l>å fig. äro afbildade dragrom och loka, samman hängande med hvar andra °ch med släden, kastade öf-vcr den senare, såsom då renen nyss är frånspänd.

Pulkan (finskt) är den egentliga åk- och högtids-släden (se fig. 25 å följ. sida). Pulkan är till formen lik de andra,

Fig. 22. Kör-käpp.

Fig. 23. Kemi. Jf,104

"pulka", åkning på

men vanligen mindre, och utmärkt så väl genom större prydlighet, som genom utsirningar och der af att främre delen är öfvertäckt af skinn,

vanligen ett säl-skinn. Detta är fast spikadt vid sjelfva släden och spändt vid dess öfre kant, så att han blott är öppen bak, der man skall stiga in och ur samt sitta; fötterna stickas under denna sufflett eller kur, hvad man då vill kalla det. Från bakre kanten af detta halfdäck, eller stoppad under det, går en fäll eller ett täcke, såsom fotsack bak ut mot den sittande personen, och kan, medelst öglorna i slädens kant, fast tillsnöras kring denne, så att han sitter alldeles fast surrad i släden. Lapparne resa dock aldrig på det sättet, och hafva ofta benen utan för släden. I båda slagen åk-slädar sitter man helt beqvämt, half-lutande mot det något upp stående bak-brädet; då detta imellertid är lågt, brukar man ibland sätta ett löst högre bräde mellan, för vinnande af bättre ryggstöd.

Då släden har en köl i bottnen, måste han naturligtvis förhålla sig som en båt på fasta marken, och det följaktligen vara svårt att hålla balancen, eå att man icke faller på sidan eller rent af i kull, dä marken (snön, isen) är hård; i mjukare snö är balancering lättare.

"När man skall till att åka", säger Lecm (sid. 164), "tager inan på händerna ett par invändigt ludna, af renhud sydda vantar, sätter sig sä i släden och fattar tömmen med sin högra hand pä det sätt, att man sticker högra tummen i en ögla (se fig. 20) på tömmens ända, lindar tömmen kring handleden och derpä klämmer den fast in uti handen. Imellertid står djuret stilla och tömmen hvilar på dess venstra sida".

Detta stillastående är dock icke så alldeles säkert, ty, som Silje-ström säger (sid. 109), "renen är otåligarc än den ifrigaste springare att komma i gång, och det är ej lätt att kasta sig i akjan innan det

bär af i fyrsprång--så går det åstad tills renen, af behof att hemta

andan eller af nyck, helt tvärt stannar".

Men då någon gång djuret står stilla och låter den resande lugnt sätta sig i släden och "man vill hafva djuret att springa", säger Leem vidare, "så gifver man det först ett dugtigt rapp med tömmen på den

Fig. 24. LOktk.

Fig. 25. Pulka. Jg.

venstra sidan, kastar så tömmen i största liast öfver ryggen till högra sidan, och gifver det likaledes på den sidan ett dugtigt slag, så springer det".

Under farten styres renen genom att man kastar tömmen mot den sidan af djuret, dit man vill hafva det att gå. Äfven om renen går aldrig så väl oeli jemt, slingar dock släden ouphörligt åt sidorna, och endast det lösa anspannet samt den åkandes plats i botten af släden gör det möjligt att helskinnad komma från skjutsen. Ut för branta backar händer det, då inga fimmel-stänger finnas, att släden löper fortare än renen och kör denne på benen, så att han kommer upp i släden, eller ock kör resenären förbi dragaren och kommer före denne baklänges ut för backen, eller vältra ren, släde och resande om hvar andra till samman ut för. Att förekomma dessa äfventyr binder man, da man har råd och tillgång, bak efter släden en ren, hvilken då ut för backen håller imot, så att allt går väl, eller stiger man ofvan backen ur släden, spänner kör-renen bak om släden och låter åkdonet gå före dragaren ut för backen. För det först nämda ändamålet bruka särskilda lösa "skydd-renar" medtagas för backiga vägar.

Färder på släde efter ren äro rätt lifliga, när de ske i sällskap; Stockfleth beskrifver en förd sålunda (sidd. 18 och 27): "De förspända lenarne stodo fastbundnà' eller hållna, som vanligt i alla möjliga ställningar och hållningar,

hvilka de hvarje ögonblick ändrade, ty renen står aldrig stilla. Afresa från ett ställe samman bringar alltid en mängd ncnniskor, både fullvuxna och barn, för att se på; med dessa menskliga åskådare förena sig ock en mängd fyrbcnta, nämligen hundar, som med Sitt oroliga gläfsande och skällande göra renarne mera oroliga och vilda än de redan förut äro. Vänlig och förekommande hjelper Fjälllappen den resande i pulkan samt visar huru man skall hålla och sköta tömmen. Han binder stundom den ovane resandes töm vid sin släde,

hvilket kallas att köra eller taga någon i slagtöin..--Vidare lär

köraren den resande att ropa: ale vuost! — håll! — om man behöfver hjelp. Sedan ban ordnat allt, går föraren eller vappusen, en förvridning af lapska ordet àppes eller oapes" (i svenska Lappland kallad àndä-vxioje, enligt Joh. Læstadius) — "fram till sin ren*), lindar tömmen om handen, kastar ännu en spejande blick omkring och frågar:

') Fordom brukade]inn dH hviaka renen i "ini hvart färden skulle ske, sftsoin det tiland

andra stallen berättas i "Heise uaeh Nordell", nid. 50 m. 11.106 ÄFVÅItD PÅ SLÄDE.

äro nu allo färdige? På svaret ja! kastar lian sig i sin släde, ger sin ren ett rapp med tömmen och nu bär det åstad i fullt fyrsprång, efter den förut körande Lappen, hvarvid det går lustigt till, ibland allt för lustigt".

"Man kastas och svänges omkring, välter och kommer upp igen, man släpas fram, stundom utan att veta huru det är möjligt att lemmarna kunna hålla. På kanten af stora och branta backar gör man halt. Ovane och rädde resande föredraga att gå ut för backen, då de icke drista att sitta i; renar och slädar bindas då den ena efter den andra. Lappen kastar sig upp i sin pulka eller kerres, och drager efter sig hela raden; men långt är lian icke, förr än Lappar, renar och slädar äro invecklade om och i hvar andra; detta gör dock intet hinder, ty trots tömmar, dragremmar och slädar mellan benen, sätta renarne af i galopp, störta omkull, oeli dragas sålunda med. Med beundransvärd smidighet och hast reser djuret sig igen, galopperar oskadadt och muntert, samt kommer med hela ben ned för backen. Då kasta Lapparne sig ur slädarna och bringa åter det hela i ordning".

Under åkning är Lappen mycket liflig och rörlig, hvarföre han ock hellre åker i kerres än i pulka, hvars öfverbygnad hindrar hans rörelser; "än sitter han på bottnen af släden, än på sido- eller bakbrädet, än står han i släden undei> fullaste*fart" (Stockflcth, sid. 18). Hela tiden hviftar Lappen med armarna och uppmuntrar lunken med ett eget smackande ljud (Siljeström, sid. 111).

Vid sädana färder åker man alltid i rad, dels af vana, dels derföre att vägen blir bättre ju flera som fara efter hvar andra. Härvid är renen så van, att äfven på ett slätt fält öller en sjö, med skare på snön och der det således är för renen likgiltigt hvar han går fram, följer ban ändock efter den före springande renen så envist i alla krokar, att det nästan är omöjligt få honom göra ginvägar.

Reser man flere till samman och i lång rad i nyfallen och lös snö, så kasta renarne med sina breda, skofvcl-lika fötter upp snö till den grad, att inan far i ott fullkomligt yrväder. Ar snön då mycket djup, sjunker släden ned och man får åka mellan djupa väggar al' flyg-snö; kommer vatten till sådan snö (t. ex. då tunn sjö-is tryckes ned af snö), bildar sig is kring släden, sä att renen icke orkar draga honom fram, förr än han blir rcnskrapad. Stockfleth (sid. 23) var cn gång utsatt här för, så att han tillbragte 5 dygn på 18 mil! — På mycketÅKNING UTFÖR BACKE. 107

befarna vägar plöja slädarne, äfven i hård snö, en djup fåra, ett dike, i hvilket inan far fram.

Vill man veta huru det känns att åka ut för cn sådan backe, som den Stockfleth här ofvan säger rädde resande bruka passera gående, upplyser Castrén der om (I, sid. 142) följande: "Ut för backar och berg följer renen sitt eget hufvud, som bjuder honom att sätta af det bästa han förmår. En sådan färd är nöjsam, men kan ock stundom blifva ganska farlig, såsom jag senast erfor i en backe i Kola-trakten. Backen är mycket hög och stora tallar växa vid vägen, som i många krökningar slingrar sig ned på cn elf, benämd Xuotjoki. Oaktadt yrväder de näst före gående dagarna var vägen mycket hård, ty den skyddades uf skogun, och vindon hade äfven legat öfver den motsatta sidan af berget. Genom mycket åkande hade på vägen bildat sig smärre »fsatscr, hvilka likt vågen höjde

och sänkte sig hela backen ut före. t'är fick min ren det infallet att löpa efter sin yttersta förmåga. Ke-rissen flög från den ena afsatsen till den andra, utan att det minsta vidröra marken. När den i nästa afsats stötte inot den stenhårda vägen var det en icke ringa svårighet att hålla sig i kerissen. Om der ännu råkade växa något träd tätt in vid vägen, såsom fallet var mest öfver så måste inan skynda sig att vända kerissens botten der imot, emedan annars hufvudet stod i fara. Mon hände det att vägen i och med det samma höjde sig åt motsatt riktning, så skulle man med tillhjelp af händer och fötter, eller genom någon häftig kroppsrörelse söka vända kerissen. Ty om dess spets koin att löpa bak om trädet, så är lngen ting sannolikare, än att dragremincn skulle brista och köraren dragas med hufvudet inot trästammen. Jag hade lyckligen afböjt en sådan fara och der igenom kommit ur balancen, då kerissen åter så häftigt stötte mot cn afsats, att jag kastades upp ifrån den och sedan nedföll sidlänges deri. I denna belägenhet hade jag varit alldeles »hjelplig, oin icke nästa afsats gcnoin en förnyad stöt lyckligen bragt »>ig åter i min rätta position. När vi omsider kommit ned på elfven stannade renen plötsligt, vände sig om och betraktade med synbar förundran den svåra backcn. Der efter gick färden mycket beskedligt 'ängs med elfven, ända till vårt nattherberge".

Ett äfventyr af annat slag hade Castrén (I, sid. l(il) vid cn färd öfver Imandra-sjön. "Man hade spänt för min keriss cn ung, oinkörd, usel ren. Medan jag satt obekymrad och betraktade norrskenet, bör-

jade renen flyga åt höger och venster om vägen. Naturligtvis lemnade jag ingen möda ospard att tukta honom för slika cxtra-vaganser, men här vid fogade sig ej bättre, än att tömmen fastnade vid en långt fram stickande hornspets. Häraf råkade renen i yttersta förtviflan, hoppade och svängde sig af alla krafter, hvarvid tömmen allt mera trasslades". G. steg ur släden för att reda trasslet och kom under en stunds kamp allt närmare renen; denne började då gå offensivt till väga. "Fästande sina skarpa hornspetsar i min måge, hade han kunnat göra ett nesligt slut på min timliga varelse, om jag ej hunnit gripa i hornen och vrida renens hufvud ner i marken. Naturligtvis var renen här med föga belåten, och nu började s en strid som sannolikt hade lyktats på ett för mig bedröfligt vis, derest jag ej fått tillfälle att hoppa till baka i keris-sen". Det bar nu af i full fart och reskamraterna upphunnos lyckligt.

Nästan lika illa såg det ut för Malm (sid. 69—70), då han på vägen till Enare steg ur släden för att skjuta en ripa, ocli renen, då M. nalkades för att sätta sig i släden, sprang ifrån honom, lemnande honom ensam på det ödsliga fältet. Lyckligtvis kom en Lapp, som tog fatt på renen och gaf följande råd: "En annan gång då Du går från renen och först efter en stund åter kommer, skall Du hojta så snart Du får honom i sigte och fortfara dermed tills Du fått tag i tömmen. Renen hör då att Du är en menniska. Men närmar Du Dig tyst och stilla, så anser han Dig för ett spöke och springer sin väg".

Dessa äfventyr låta icke särdeles inbjudande; men sådana skola alla resande hafva, och i allmänhet synas de, som beskrifva resor efter renar, linna dem angenäma och farlösa. "Sedan man blifvit van dermed", säger Högström (sid. 106), "lärer man finna att denna skjuts är så behändig, som på denna orten, om man vill komina fort, oundvikelig"; och sid. 108: "Om det stjelpcr, så har man ej så långt till jorden. Af allt det jag i Lappmarken kört, kan jag ej räkna öfver par gånger jag haft den olyckan att stjelpa". Castrén (I, sid. 107) skildrar hur man skall bära sig åt att hålla balancen, att undvika stenar och träd, då inan slingrar fram på släden, o. s. v., men tillägger, att huru enkel än teorien synes, är praktiken svår, emedan renen ger minsta betänketiden, då man mest är i behof deraf. Siljeström har sagt det samma förut (sid. 108) och beskrifver (1. c.) särdeles målande sådan åkning efter ren, sägande att "ingen ting är roligare".

Färdens jemna gång beror i de allra flesta fall på körsvennen; är denne ovan, så märker renen det och tager sig då friheter: stannar för att se sig om, skuttar än hit än dit, störtar på sned in i skogen, latas sa att han ej går ur stället, och gör än flera skälmstycken. "Om renen stannar", säger Siljeström (sid. 109), "så måste man stiga ur akjan, hvilket ej sker utan besvär, och med tömmen piska honom, tills man åter lyckas bringa honom i rörelse". Men då rusar han, innan man vet ordet af i en blink bort i galopp, "och då gäller det att ögonblickligt kasta sig ned i akjan, men fram för allt att hafva tömmen säkert hunden om armen och handen, så att man ej släpper den

samma"; kommer man icke i släden, får man släpa efter. Blir renen trött eller hungrig, så lägger han sig helt enkelt; man måste då låta honom hvila Slg och beta ett par timmar. — Renen går nästan aldrig för släden, utan lunkar åtminstone. — För att släcka sin törst brukar han nafsa snö under det han springer, och han svettas icke.

Castrén omtalar hos Samojederne äfven resor med flera än en ren, ända till fyra, spända för släden (I, sid. 212); likaså Erman (sid. 332), s°m tillika omtalar, att dragremmarna fästas i en kring buken, strax fram om bäckenet hårdt åtdragen gördel, och att renen (den yttersta till venster i spännet) styres med en töm, så anlagd att ett litet ben, vid dragning derpå, trycker på öfre eller nedre ögonlocken! Om detta slags anspann brukats äfven hos Lapparne i vår nord är mig obekant; 1 litteraturen finnes ingen uppgift derom och det förnekas af alla Lappmarks-kännare, dem jag frågat.

Men H. A. Widmark omtalar ett annat sätt att färdas efter ren, som går bra undan. "Lappen spänner på sig skidorna, betslar dragrenen, fattar dragremmen i venstra handen, tömmen med högra och begifver sig åstad. Detta sätt att färdas är det snabbaste; det kostar icke mycket på renen, och det är en småsak för Lappen att sålunda färdas 10—12 mil per dag". — Detta sätt att färdas kallas tålkåt och varieras stundom på så sätt att den fårdandc knyter en töm i en släde 1 hvilken en annan Lapp åker, och drages så med på snålskjuts (P. Laestadius, I, sid. 171). I Tornio Lappmark kunna till och med 8—10 Personer på det sättet åka efter en ren, men på slät väg (Fjellner).

Resor i släde efter ren äro besvärliga och kostsamma, om man har mycket gods med sig, ty renen kan draga så litet. Äfven med ett minimum af packgods måste man hafva tre renar: en för sig, en för110 resans hastighet.

skjutsaren och en för — nattsäcken! Under vanliga förhållanden anses nämligen en person utan den minsta packning utgöra fullt lass, och renen säges hlott kunna draga 200—240 skålpund; man kan dock ibland pålassa ända till 3 400 skälp. (Fjellner). Skall renen orka med detta, inåstc föret dess utom vara godt, d. v. s. frusen snö eller banad väg finnas. I alla fall kommer inan då icke fort.

Hvad i allmänhet farten angår vid ren-skjuts, så visa de ofvan lemnade citaterne att det går ganska starkt undan i början och under vissa omständigheter; man uppgifver (Scheffer, sid. 272) att en ren i oafbrutet lopp på 10 timmar kan draga en släde 12, 14 till lfi mil. Leem berättar (sid. 140) sig hafva åkt en gång 8 norska mil på 6 timmar; och Tornæus omtalar (sid. 54) en Birkarl, som med en tämjd vild-rcn kört 41 mil på en dag: så vida det icke är tryckfel för 14! Högström säger (sid. 107), att när föret är godt och vägen kolt, kan man lätt köra en mil i timmen, samt att "en ron med honom sprungit i ott löpande 6 och 7 mil väg, utan att stanna en handvändning". Stockfleth (sid. 73) färdades med samma ren en dag 6 norska mil på ß timmar och följande dag 12 mil. Bayard Taylor omtalar (sid. 107) att en person åkt med en ren från Alten till Kautokeino (18 mil) på 2(i timmar, och frän sist nämda ställe till Muoniovara (omkring 20 mil) på 30 timmar. Detta måste dock vara lapp-mil, hvilka äro betydligt kortare än landsvägarnes. Pietet anstälde verkliga försök för att utröna renens snabbhet och fann dervid språng-hastigheten gä från 719,6 till 1029,9 fot i minuten. En ren borde följaktligen, om han hölle ut med denna hastighet, springa en mil på 50—35 minuter. En mil på timma torde vid godt före vara god fart. Men är föret dåligt, så får man sitta 3—4 timmar på milen, och länge står renen icke ut att springa med släde, liksom han tröttas af att köras flera dagar å rad. Klöfvarna skadas dessutom, och blod brister ut kring och mellan dem (Fjellner). Man skaffar sig derföre ombyte på kortare afstånd, och då kan det gå fort nog. II. A. Widmark säger: "En gång har jag rest 5 mil med samma ren på 5 timmar, men hans krafter voro då uttömda. De 2 första milen gick det mycket fort, de 2 der efter medelmåttigt fort, den sista långsamt. Med en god kör-ren kan Lappen, vid godt väglag och väder (ju kallare ju bättre), färdas 6 à 7 mil på en dag, och jag har mig bekant, att en Lapp för några år sedan färdades från Storsands by till Bredåker och der ifrån till baka till Storsand på en dag,"saido". 111

utgörande detta en väglängd af 12 mil; renen (lek dä hvila i Bredåker några timmar".

Castrén anmärker, såsom något ytterst märkvärdigt, renens osvik-liga förmåga att midt igenom drifvor och snö, utan spår till väg och 1 den mörkaste natt bringa den resande fram till målet, så snart nämligen renen någon gång förut färdats samma väg. Se ock Stockfleth, Sld- 50, om samma sak.

Såsom de bästa (starkaste) kör-renarne anses fångade kalfvar af vild-ren eller afkomma af vild-rentjur och vaja, hvilka Lappen vet att förskaffa sig genom utställande af brunstiga vajor i vild-renars väg; 111 cr» sådana kör-renar äro mindre tama och ofta ganska bångstyriga: de kallas hottaigiar (Graan).

Vid så väl flyttningar som marknads-färder har Lappen vanligen flera lass, och af dem bildar han, på följande sätt, hvad han kallar en raido, hvilket namn härstammar ur det i gotiska och andra språk förekommande ordet rad. Om banad väg finnes, åker Lappen först i sin tom-släde; till denna bindes en ren med sitt lass; vid detta åter en, och vidare G—8, ända till 15 (Grape) slädar, hvilka till samman utgöra],aidon. Ar det en familj som reser och äro lassen många, så bildas flera raidor. Då kommer alltid husbondens raido först, så husmodrens °eh så tjenstfolkets eller barnens, till och med af blott 8—9 år; men af folket måste dock en del vara på fötter med hundarne, för att öfvervaka de lösa renarna, då sådana finnas med, t. ex. vid en flyttningsresa. Finnes icke banad väg, drifves hjorden för ut att trampa en sådan, och gör detta så väl, att en sådan väg, enligt uttrycket i Norrland, blir slät som renhuden", hvar före ock sådana renhjords vägar äro mycket efterlängtade öfver allt, Gäller det en resa utan hjord, går Lappen främst på skidoT ocli trampar väg, efter honom följer en tom-släde, hvars förspända ren han oftast leder; så följa de lättaste lassen och sist de tyngre i raido. Allra sist rätt ofta en ren, bunden vid sista lasset och bestämd att hålla igen, eller flera lösa, såsom reserv. Det händer nämligen icke sällan att renen uttröttas innan man hunnit till rast-ställo. Ännu mera behöflig är denna reserv, då, såsom äfven någon gäng inträffar, en ren i raidon fastnar i tömmen och strypes innan det märkes eller innan de andra renarne stanna. Renarne äro nämligen, <lå de hafva tunga lass, obelåtna med sin verld, kasta sig omkull, sätta horn och hufvuden mot träd, som stå vid vägen, etc.112 FLYTTNINGS-FÅRD VINTERTID.

Slutligen tillåter jag mig ett citat från P. Læstadius (II, sid. 31), tecknande en sådan flyttnings-färd, på samma gång ett afsked från renen ocli från Lappen på fria fältet:

"Det är vackert att se en stor renhjord tåga fram öfver slätten, såsom vid en flyttning sker öfver den tillfrusna sjön. Främst går en menniska och leder en ren, eller ock ensam utan ren och lockar endast då och då hjorden, som på några stegs afstånd troget följer efter. I främsta lederna synas vanligen en myckenhet ox-renar, som stolt höja sina hufvuden med stora greniga horn. Der näst följa de öfriga om hvar andra. Det hela liknar en underbart fram skridande skogslund, hvars mångfaldigt grenade kronor, med sina lifliga, ständigt omvexlande rörelser, gifva en anblick, som gör det behagligaste intryck på åskådarens öga och sinne. Lapparne uttrycka detta genom det figurliga talesätt, hvar med de stundom beteckna en stor renhjord; de kalla den haf (säva). Sinnebilden är förmodligen tagen icke blott af hafvets vidd, utan ock af dess svallande och rörliga yta. De renhjordar, vi denna afton sågo fram tåga öfver Kakel, innehöllo sannolikt omkring 1000 renar. Den ännu icke tjocka isen brakade under dem. Klöfvarnas stampande på isen och det knarrande som alltid låter höra sig i lederna af renens ben när han går, gåfvo ett gny, som på ett betydligt afstånd kunde höras. — Efter hjorden följer en eller flera personer, allt efter omständigheterna, och några hundar. Skiljer sig någon ren från hjorden, så ila hundarne, på gifna ordres, att förfölja desertören och gifva honom ingen fred eller pardon, innan han instält sig åter vid arméen. Äfven utan skedd tillsägelse veta goda och väl öfvade hundar att göra sin tjenst. De förfölja som furier, med yttersta förbittring, den ren som skiljt sig från hjorden; så snart han åter kommit till hjorden upphöra de strax. Äfven renen skyndar, så snart han får höra hunden skälla och komma springande, till baka till hjorden. Han vet så väl att han ingen annan undflykt har, så att han, till och med om hunden är imellan honom och hjorden, springer till hjorden, midt igenom faran att blifva biten, men icke bort, dit han skulle tyckas hafva lättaste utvägen att undkomma. Så snart hunden uträttat sitt värf, springer han till baka till sin ägare, bak efter hjorden, eller ock springer han, efter eget godtfinnande, helt fredligt vid sidan; men fram för fronten går han icke, emedan han der igenom skulle störa tåget. Hundens instinkt och läraktighet samt den dressering han fått, gör att han så skickligtförstår spela sin rôle. Utan en sådan adjutant skulle Lappen omöjligt kunna styra sin tropp”.

”Efter den fram tågande flyttning-skaran *(faro),* följer på något afstånd raijan *(raido),* det vill här säga så mycket som trossen. Kåta, grytor, kittlar, sängkläder, husgeråd-saker, med ett ord: hela Lappens lösörebo, inpackas i akjor och drages af renar, som gå hvar och en med sitt lass i en rad efter hvar andra”.

En sådan flyttning, höst-tiden och på ren-ryggen, visar nedan följande figur. Godset är packadt i ”kontar” och ”kisor”, kåta-stängerna släpa efter en ren, Lappen leder ”raidon” och Lapskan bär sitt barn i ”komsen” på ryggen.

Ill. TÖRNBLOM, s. c. Fig. 26. Höst-flyttning på fjällen.

*

FEMTE KAPITLET.

Kåtan, dess bygnad, dess inredning och dess olikheter hos olika Lappar. Lapsk slöjd; mannens och qvinnans olika sysselsättningar. Födoämnen. Kött: renslagt ocb måltid derefter. Renmjölk och beredningar deraf. Kisk och växtämnen till föda. Dryck, Renhår i födan. Målens tid.

Vi hafva i det före gående betraktat Lappen i hans natur-omgifningar, såsom vandrare i skog och på fjäll, såsom färdande på vatten och på snö, såsom nomadiserande med sin hjord. Vi skola nu tränga honom litet närmare på lifvet, se till hans lefnadssätt hemma hos sig och till en början hans bostad, hans husgeråd, hans slöjd och sysselsättningar i kåtan, samt hans födoämnen och måltider.

Hvad först beträffar hans *bostäder,* så äro dessa af ganska vexlande slag, allt efter som han är nomad eller bofast i mera eller mindre grad, och de variera äfven efter tillgång på materialierna samt efter olika fornåldriga vanor; men typen är öfver allt en och den samma: *kåte* enligt lapskt, *kåta* enligt svenskt språkbruk.

Den enklaste formen af bostad är *tältet.* I sådana bo de vandrande Lapparne. Men äfven dessa kåtor äro olika på olika ställen, och oftast tunnare, lättare om sommaren, stadigare, tjockare om vintern, så framt eljest Lappen har råd att bestå sig två tält.

Ett sådant familje-tält beskrifves af Linné (Lachesis II, sid. 7), sådant det brukas af Fjäll-lappen; mera utförligt i alla dess former af Leem (sidd. 88—113), af Högström (sidd. 100—103), af Rode (sidd. 226—227) samt af v. Buch, Stockfleth m. fl. i förbigående. Det bygges temligen enkelt. Färdigt är det af konisk form, såsom äfven vissa Tatarer bruka det (Castrén, II, sid. 297); grund-ytan är 12—16 fot i diameter, tältet är midt uti högst 8—10 fot i höjd, rätt ofta mindre.

När tältet skall slås, väljes först en så vidt möjligt horisontal, jemn och stenfri plats, af nödig storlek, hvilken derjemte, om vistandet skallkåtans trå-stommk. 115

blifva mera långvarigt, utjemnas; är det vintertid och snö, ren skottas marken mer eller mindre väl. Derpå reses kåtans trävirke. Detta be-

Fig. 27. Kåta-ställning. står till lnifvud-stommen af sju stänger eller pålar, som med nedra ändan sättas i en ring. Fyra hafva samma egendomliga form; dessa s. k. àdneres eller ådnåres (bäljeh, Leem; a fig. 27), 11,5 fot långa, 1,5 tum tjocka, äro nämligen till nedre delen af sin sträckning raka, men åt den andra, den öfre ändan på en sträcka af 3—4 fot eller mera, vuxna i båge, ^er pä kant något bredare än den öfriga delen och från sidorna mera a'-hyflade; genom denna 2—3 tum breda ändplatta gå från sida till sida ^—3 hål. I de yttersta hålen, eller andra om markens beskaffenhet kräfver, eller om inan vill göra kåtan större eller mindre, fogas de två "var andra motstående krokiga stängerna samman, eller alla fyra parvis "11 hvar andra medelst en horizontalt genomträdd, 5,5 fot lång, 1,5 tum 'jeek käpp, aule-muora (b, fig.), hvilken tillika tjenar som fäste för gfyt-kedjan, c. I ett något längre ned på hvarje sådan stång borradt hål trädas äfven ett par krokiga käppar, d, hvilka dels sammanbinda de på samma sida af kåtan stående hufvud-stolparna, dels tjena till underlag för "ndra käppar eller bräden, som bilda hyllor eller hängare för diverse, °st-8tällning (g å fig.), o. s. v. Vid den af de 4 hufvud-ståndarna och 'lem samman bindande käppar bildade ganska fasta kåta-stommen, fästas il ena sidan, oftast åt söder, två med hål försedda stänger, oksa tjagge ®8-)i hvilka, sax-likt lagda, trädas på den fram skjutande ändan af aule-'nuora; de bilda dörr-öppningen. Midt emot dem reses och fästes pålif» kåta-duken.

samma sätt cm annan stång, påssjo-tjagge (f), på hvilken en del grenar fått qvarsitta att begagnas såsom hängare för diverse, icke för tillfället begagnade husgeråd. Utanpå denna stomme läggas 11—12 fot långa störar, täkatak (i och k); först en på hvardera sidan om dörrstängerna och dessutom efter tillgång 6 ä 8 kors och tvärs omkring stommen, på det sätt att de blott löst nedstötas i jorden och lutas i sned ställning mot stommen. Kåta-duken, som består af två lika stora halfvor, anbringas nu på kåtan, på det sätt, att hvardera halfvan med snören fästes vid hvarje af stängerna i i, trädos bak ifrån fram genom dörröppningen, vändes bakåt kring stängerna e e. och föres så bort till påssjo-tjagge, der hon fästes vid den andra med några smala pinnar af renhorn, hvilka, samman bundna med en rem, trädas som nålar genom tyget. Täkatak fasthållas egentligen icke af annat än sin egen tyngd och det utanpå liggande kåta-tyget.

Kåtan är således till sin grund-typ 6—7 kantig, men blir genom de ytterligare mellan satta 6—8 smalare stängerna egentligen 12—16 kantig, fastän kanterna föga synas, då stängerna äro stälda korsvis och i toppen komma att stå temligen nära till samman.

Utanpå denna ställning lägges nu, på förut bcskrifvet sätt, sjelfva kåtans duk. Denna, samman sydd af kilar, består af vanlig grof segelduk, ibland åtminstone "kokad i bark" (Stockfleth, sid. 55), eller på vissa ställen och under vintern af vadmal eller filt. Röde säger, att af Finmarkens Lappar till sommar-tälten, som vanligen äro mindre, brukas tunnt vadmal eller lärft, som icke är så dyrt, men icke heller så varaktigt, som det till vinter-tälten brukade, grofva, mycket tjocka, mattväf liknande ylletyg, hvilket dels fabriceras af Lapparne sjelfva, dels köpes. Stundom göras tälten dubbla, det inre af lärft, det yttre af vadmal (Rehn, manuscr. kap. 16). Till en kåta erfordras 140—160 fot, sådant tyg, priset är-120—160 r:dr, men tältet kan begagnas 20— 30 år. Lapparne, det ser man ständigt, spara väl på sina tält, hvilka der före vanligen äro mycket lappade.

En särdeles lyx utvecklade en rik Lapp-enka, hvilken Fjellner i sin ungdom såg i Herjeådalen. Hon hade nämlige n till det vanliga vadmals-tältet ett öfverdrag af engelskt kasimir. Mon kallades för "bor-garinnan", brukade det dä sällsynta kaffet, hade äfven vin för förnäma gäster, och egde sä många renar att hon af en dags mjölk kokade 40 skålp. ost."here*". dörren". 117

Genom

På ena, ofta den södra eller åtminstone lä-sidan il' tältet linnes mellan oksa-tjagge eli annan öppning: dörren, porten (jakt, uks, oksa), lik en springa, stundom låg och dä bredare, oftast i de svenska lappmarkerna hög, men smal i stället. Det är klart att Inan isynnerhet pä vinter-tältet icke vill göra denna öppning stor, för att ickc onödigtvis släppa "> köld. För att hindra detta, betäcker inan äfven denna springa med en dörr, hvilken, liksom tältet, oltast är al' väf, samt af den form och det utseende närstående (ig. 28 utvisar. Hon hänges upp i sin öfre 5Pets, så att hon upplyftad faller igen af sig sjelf, "ä det blåser bindes hon till, ty cljeBt skulle hon slås upp af vinden. Mänga andra sätt (innas för dess anordning, man hjelper sig med hvad man har; såsom t. ex. mod hvad De la Motraye ointalar: ett knippe 1vi8tar, täckt af en gammal vadmals-trasa.

Under sommaren saknas för resten på kåtan hvarken lufthål eller "'gångställen, ty då kåtans tygbeklädnad ned till ickc är fastbunden, är "°t lätt att genom dess upplyftande på ena eller andra stället mellan stängerna skafla sig in- eller utgång, en metod som begagnas ofta al' menniskorna och nästan alltid af hundarna. Om vintern eller vid storm tätas dessa luftvägar pä det sätt, att stenar eller stockar läggas på tältkanten, för att hålla honom ned, eller sänkes tältet något under ytan

a' snön, Som äfven skottas på dess kant, om ban icke sjelfmant faller der på.

Fig. 28. Kåta-dörr, af väf Med triispjälor och en halfrund träekifva ofvan, för upphängning.118 kåtans inre: golf, eldstad,

Marken inoin tältet täckes rundt kring väggarna med ett lager ungt ris och qvistar af björk, af vide eller af gran, allt efter årstid och omständigheter; detta kallas tuorg; från dörren till kåtans midt lemnas vanligen marken bar. I midten läggas eller ställas några stenar i en ring till eldBtad, ären (— äril, arne), och der öfver nedhänga, såsom ofvan antyddes, en eller flera jern-kcdjor med krokar i nedre ändan och med en ring i den öfre, så att de kunna

skjutas fram och till baka på den käpp (aule muora), å hvilken de äro uppträdda; genom andra krokar kunna de höjas och sänkas. Ibland reses inne i kåtan, dock endast i den fasta, cn särskild ställning för kok-kärlens upphängande, bestående af en upprätt stående påle och en annan der vid fästad, på det sätt att ban kan vridas samt höjas och sänkas efter behag, ett slags gryt-arm, sådan som äfven begagnas i våra bondstugor.

Med undantag af denna kok-ställning blir således det inre kåtarummet fullkomligt fritt, inga stolar, bord, bänkar, sängar eller andra möbler upptaga rummet; cn tom kåta är följaktligen ganska rymlig. Men då hon äl- bebodd är det icke så, och då man kommer in i en sådan, får vanligen genom flyttning och makning plats beredas föl-gästen.

Den inre anordningen af kåtan är dock temligen bestämd, så att midt imot ingången, på andra sidan eldstaden, husgcråd-sakerna hafva sin plats, och tältet genom detta rum — eldstaden och platsen närmast dörren — delas i tvä sido-afdclningar. På båda sidorna af detta midtelparti har nu folket sina platser, på ena sidan husbondefolket, på den andra barn och följeslagar. Oftast finnes intet, som mod bestämdhet utmärker gränsen mellan de särskilda afdelningarna, mon ibland lara till skiljemärken inläggas pålar eller bräder; detta skor mest då tvä hushåll bebo samma kåta, eller då kåtan är fast. I Finnmarks-kåtorna synas temligen regelbundet två knubbar af björk blifva stälda på hvarje sida af rummet mellan ingången och eldstaden; i rummet mellan dem lägges bränslet och der bjuder äfven etiketten den inträdande att stanna, dels för att helsa, dels för att blifva helsad ined ett välkommen. En annan etikett bjuder, enligt Lund (sid. 57), att vid gång i kåtan passera mellan elden och menniskorna, icke hak om dem, mellan dem och kåta-väggen.

I rummet för husgcråd-sakerna, pàssio, som fordom i Lappens hedniska tid spelade en stor röle och var ett slags helgedom, finnes iafdelningar och diverse innehåll. 119

allmänhet icke mycket af intresse. Några koppar-kärl (kittlar och kaffepannor), skålar och fat uf trä, små trä-kaggar för mjölken, några »lofvar Och skedar af trä och hora, se der allt som vanligen finnes der, jemte grytorna, om de icke hänga öfver elden, saint en kittel eller urhålkad trä-knubhe för vatten, och den oumbärliga yxan, om hon icke ligger utanför kåtan. Till förvarande af dyrbarheter och småsaker, finnas der °ck rätt ofta kistor och skrin, så framt icke ett eller annat sådant gömmes vid tält-kanten på sidorna. Stundom komma ock dit "jobmo"-tunnan saint åtskilliga på diverse sätt förvarade matvaror, då dessa icke "ysas på en ställning eller i lock-slädar utanför kåtan.

På stängerna i taket förvaras äfven en del till hushållet hörande saker: seldon och tömmar, någon gång kläder (t. ex. då de skola torkas), mat, som skall få godt af röken (kött, ost), "renblodar" etc., hvilka dock vanligen ha sin egen ställning, den s. k. sidde.

På sidorna i tältet sitter eller ligger familjen; marken i tältet är °m dagen golf, om natten bädd, utan någon skilnad i anordning. På '"arken lägges ris, som förut är sagdt, ofvan på detta bredas renhudar, 1—'2 öfver hvar andra. På dessa sitter Lappen med korslagda eller utsträckta hen, eller lutad på sin armbåge; på dem ligger han under "ätten, utan att kläda af sig mer än skorna och lägga sko-höet till torkning, utan hufvudkudde, med ett skinn eller en filt öfver sig, då det är kallt. Stundom hafva dock Lapparne det i dessa hänseenden • '"era luxuriöst. Då kläda de af sig fullständigt, hvilket vanligen brukas sommartiden, oin vintern är det väl kallt. Då göra de hufvudkudde af någon för tillfället obehöflig "mudd" eller andra kläder, lägga P4 sig fårskinns-lallar, ja, sy väl ihop ett par sådana som en säck att krypa in uti. Då förtjenar hela affären först sitt särskilda namn "f bädd = ådatak, af ådet = sofva. — Linné omtalar (Lachesis I, sid- 171), att i Lycksele Lappmark man äfven gör sig en ordentlig bädd om sommaren af Polytricum, hvad vi kalla björnmossa, Lapparne romsi' (ruomse, Lcx. Lap.). Af denna utskära de, der hon växer tätast, ott stycke så stort soin behöfs och afskilja jorden; sedan rulla de i hop det utskurna stycket och bära det under armen; torkar det, så mjuka 110 upp det genom att fukta det med vatten. "Denna moss-dyna är '"ycket mjuk och elastisk och blifver icke hård genom tryckning; och °m ett likadant stycke användes till täcke, så kan intet vara mera varmt och behagligt". Jfr Flora Lappon., sidd. 312—14, der Linné säger120 VANLIGA TILLSTÅNUET I

Lappen sannolikt hafva lärt bruket af björnen! Dä imellertid ingen annan förf. omtalar detta bruk och det är

alldeles okändt af mina talrika sagesmän, så torde Linnés i akt tagelse hafva gällt ett individuelt fall blott.

En viss ordning finnes, som sagdt, för placeringen inom kåtan, ehuru denna nu mera icke i akt tages så strängt som fordom. Främlingens och tjenarens plats är närmast dörren, hos Lappen, som lios andra. På den motsatta sidan tältet nära påssio sitta värdfolket; denna är hedersplatsen och der sättes äfven den gäst man vill hedra. Då en sådan finnes tillstädes, lemnar husfadren äfven sin kock- och matfördelare-syssla till någon annan person, för att ensamt få sysselsätta sig med gästen. Fordom brukade qvinnan i barnsäng ligga å särskild plats, till venster om dörren (Rehn, manuscr. D. 67, kap. 12). Den öfriga anordningen och inträdet i ett sådant tält beskrifver Stoekfleth (sidd. 55—56) sålunda: "Tältets höjd och storlek'voro så betydliga att jag icke blott skulle kunnat sitta på en kista, utan ock gå upprätt ett par steg, så framt icke andra hinder gjort detta omöjligt. Bland dessa må först nämnas rök-skyn, som nästan alltid fyller öfversta delen af tältet; för att undvika denna måste man sitta på sjelfva golfvet. Der näst är det blott i midten af tältet man kan stå eller gå ett par steg i upprätt ställning; men der är eldstaden, hvartill kommer att tältet är så uppfyldt af menniskor och saker, att man icke alls får någon plats att röra sig på. Utan att i mer eller mindre grad blifva stekt och qväfd af elcl, rök och hetta, kan man hvarken komma ut eller in i tältet, då dess innevånare äro der samlade. Det är redan anmärkt att en vedhög ligger midt för ingången. Knapt har jag lyft på tält-dörren, för att med böjd rygg träda der inom, förr än hundarne skällande rusa emot mig, visande skarpa tänder och vreda blickar. Eld, hetta och rök slå mig i ansigtet; under de första sekunderna är ögat icke i stånd att urskilja föremålen; till den döfvande hund-musiken sällar sig stundom ett icke mindre döfvande barnskrik, ackompanjeradt af hyssjande och stryk för att bringa oljudarnc till tystnad. Under allt detta har jag imellertid måst förblifva stående vid ingången och vedhögen, och skall med böjd rygg försöka börja vandringen till den under tiden beredda och anvisade platsen, gående på kanten af eldstaden, icke alldeles utan fara att tumla i den brinnande elden eller den kokande köttgrytan. Alla komma nu i rörelse, för att draga benen åt sig; stundom finnas små

barn, som inäste föras at sidan, eller ock händer att elden, som fattat 1 mina kläder, måste släckas, etc."

"När man kommer in i ett tält, synes allt vara och icke kunna vara annat än idel oordning och förvirring. — Men ibland allt detta b o p buntade, samman blandade och instufvade uppenbarar sig imellertid efter hand, vid närmare betraktande och uppmärksamhet, mer och mer ordningssinne och fintlighet i användande och till godo görande af det inskränkta rummet. Vid sidan af detta ordningssinne har ock förnöjsamhetens goda ande sin bostad och sitt tempel i Fjäll-lappens tält. Alla och allt har der sin anvisade plats. Innerst på bägge sidor är högsätet; på den ena sidan och öfverst sitter fadren, vid hans sida modren, närmast henne de yngre barnen. Innerst i tältet, midt emot lar och mor, men på andra sidan, sitta de äldsta och vuxna, barnen, Vld sidan af dessa och nederst i tältet sitta tjenarnc". Fordom brukade husbonden sitta närmast påssio; matmodren midt i kåtan; de gamla och barnen dernäst; hundarne vid dörren. På andra sidan i kåtan satt äldste sonen nära påssio, dernäst och midt uti flickorna, hvilka der före ock kallades "kåta-midtens fägring" -- kasJca-kåten fauro (Fjellner).

Huru man för resten kan packa in sig i en kåta, visar Fellmans beskrifn ing (sid. 44) på en natt vid Tana-elfven. I en ovanligt rymlig, timrad kåta, 7 alnar lång, 6 alnar bred, 'Jj aln ling, instufvadcs tre resande till förut der befintliga 7 personer, hvaraf 'I äldre voro sjuke. Dessutom funnos i kåtan tre får, ett par kattor, en kalf och en tik ined en kull ungar. — "l)c sjukes klagan, valparnas skrik, hyndans 'norrande, fårens bräkande och den svära osnyggheten medgåfvo endast 'Ivala, iekc sömn", tillägger ban slutligen.

Med några små variationer äro dessa tält sig lika öfver allt; hvad 8oin skiljer dem åt, är beskaffenheten af det tyg, hvaraf de äro gjorda 'amt den större eller mindre omsorg, hvarmed de sammansättas. I sådant afseende gifver Lccm karakteristiken fullständig för sin tid; tälten äro icke mycket förändrade sedan dess.

Då Lappen är på resor långa vägar och i sällskap, hvarken med-han så mycket saker eller gör han sig sä mycket besvär med tältets uppresande; äfven detta är enklare. Stockfieth gifver (sid. 44 ff'.) en ganska liflig beskrifning hur det vid sädana tillfallen gar till. "Den k"rta (lagen var slut, ingen måne upplyste dunklet och mörkret tilltog; 'le vid resans böljan muntra renarnes lopp saktades så småningom.

Sent omsider kommo vi fram till det ställe, der Fjäll-lapparne bruka öfver-natta, då de resa i dessa trakter,

emedan der finnes tillräcklig mossa åt renarne och så mycken skog, att de kunna få erforderliga träd till att uppföra res-tältet. Vi gjorde halt, stego ur pulkorna; Lapparne spände från och skidorna framtogos. Under det två män förde djuren bort till deras betes- och hvilo-ställen, framtogo två andra yxorna och skrinnade kring bland träden, för att hugga tält-stänger, medan en tredje högg och drog fram ris och bränsle, samt derpå hemtade från släden en skofvel, med hvilken den lösa snön undan skottades i en rundel. Träden eller stockarne, 5—7 till antalet, restes nu upp emot hvar andra, och omkring dem breddes ett stycke svart, genomrökt lärft, dock så, att öfverst lemnades en öppning för röken. Eldstad bildades i midten och omkring denna breddes qvistar, och nu var tältet färdigt".

"Då tältet var rest, kröp först en man in och började slå upp eld. De bruka ett slags halsduk, gjord som en gammalmodig penningpung, hvilken bindes om halsen, så att ändarna hänga ned på bröstet. Denna bäres icke för värmens skull, utan för att deri förvara penningar och andra små förnödenheter. Bland dessa finnes ock eld-don, hvilket består af eldstål, flinta och fnöske, samt en liten trä-skål af en valnöts storlek, hvaruti finnes smält svafvel. Deri doppas tändt fnöske, och när detta brinner med låga, tänder inan dervid näfver och blåser upp låga deri".

"Ljudet af' stålets slag mot flintan och gnistornas sken från tältet gjorde oss alla upprymda. Vi togo nu björnskinns-kragarna af, då det blifvit uppehållsväder, derpå slogo vi snön af oss, så godt vi kunde, och gingo in i tältet. Denna snö-afpiskning fortsattes inne i tältet och upphörde aldrig, ty den förnyades så ofta någon varit ute".

"Det första vi nu företogo var att få en gryta hängd öfver elden, och dernäst att packa denna full med snö, hvilken fyllning förnyades tills grytan blef full af vatten. Den trä-skopa eller slef, hvarmed snön packades i grytan, blef qvar deri, och så snart snön började smälta, började ock denna skopa att gå ikring bland Lapparne, fyld med snö och vatten, ty törstiga voro de alla och aldrig upphörde detta drickande".

"Emellertid hade ett försvarligt stycke fruset renkött blifvit ställdt fram för elden, för att någorlunda upptöas innan det kunde sönder huggas i mindre stycken. Nu begynte man sin toilette. Först blefvoi restaltet 123

skorna aftagna, hvarvid visserligen nakna ben visades, men de voro rena, ty Lapparne hålla alltid fötterna rena; derefter afdrogos bellingarne, hvilka vrängdes och upphängdes uti tältet, för att torka, tillika med sko-remmarna. — Då jag icke, så mycket som Lapparne, vadat i snön, var jag icke våt oin benen, och min toilette inskränkte sig derföre till att väl af piska snön. Glädje och tillfredsställelse lyste från allas ansigten, muntert och lustigt prat ljöcl från allas läppar. Dagens mödor, tilldragelserna vid tinget" (från hvilket de kommo), "prest, fogde, skrifvare, länsman, köpmän, betalta och obetalta skatter, kortligen allt tjenade att underhålla och krydda samtalet; lustiga infall, qvickhetcr och ordlekar allöste hvar andra. Med synlig belåtenhet och välbehag godtade sig lapparne i detta tält, hvilket var så litet, att det hvarken tillät oss utsträcka våra kroppar eller räta ut våra lemmar, och vi måste sitta ined korslagda ben, om vi icke ville få dem uppbrända i eldstaden. 'dåd, lycklig och tillfreds utbrast än den ene, än den andre; Gud ske lol för varmt och godt hus! och såg sig omkring i tältet med synbart välbehag, under det jag, den vid Lappens sida sittande gästen, val-Bära att förgås af köld, hetta eller l-ök".

"Det händer stundom att storm och oväder icke tillåta uppförandet af något tält, eller tändandet af någon eld, och under sådant väder kunna Lapparne intet ögonblick lemna sina renar, dels för att skydda dem mot vargarna, dels för att hindra renarna springa bort, hvilket de gerna vilja. I jemförelse med en sådan natt ute i snön, var visserligen detta tält ett godt och varmt hus. Innan jag blef van att vistas i ett sådant tält, måste jag allt emellan genom trängseln arbeta mig ut i fria luften, der kölden och det hårda vädret då verkade vederqvickande °ch kylande på mig. Men att komma ut ur ett sådant öfverfyldt tält är stundom en ren omöjlighet, och detta var händelsen denna afton, •'ag tryckte dä gång efter annan mitt ansigte ned i snön mellan riskvistarna, på hvilka jag satt, och stack hufvudet ut ur tältet under lärftsväggen och blef derigenom något svalkad. Efter hand vänjde jag •nig naturligtvis vid denna instängning, och kunde sålunda till slut en eller annan timma hålla ut att sitta med korslagda ben; men att timtals sitta med benen under sig eller ligga på knäna, det är en ställning, med hvilken blott den smidige och böjlige Lappen kan uthärda".

"Omsider var det vid elden uppstälda köttstycket så vida uptinadt, att det kunde huggas i mindre bitar, och den som skulle hugga reste124 .under färd

sig så mycket att han koin att stå pä knäna. Våra ben samt hundàrae och allt hvad som kunde vara i vägen, måste dä göra så stor plats, att den på knä liggande kött-huggaren kunde förrätta sitt arbete; han fattade köttet med ena handen och med den andra höjde han yxan högt i vädret. Men nu måste man, och det hasteligen, bereda än större rum, innan han vågade börja huggningen, och i det trånga, öfverkylda tältet, der man satt tätt sluten till hvar annan, kommo alla: menniskor och hundar, i rörelse och måste så godt som lägga sig öfver hvar andra; detta var ny anledning till muntra infall och skratt. — Med komiskt allvar lät nu den knälande kött-huggaren yxan falla och det första hugget gjordes. Med icke mindre gravitetiskt allvar hade ett par hundar satt sig så nära, som det förunnades dessa stackare och ryckte småningom närmre och närmre; slickande sig om munnarna, betraktade de och följde med begärliga blickar de afhuggna köttstyckena, som kastades i grytan. Ett barskt hut! måste stundom användas för att hålla dem på behörigt afstånd från ett eller annat köttstycke, som vid afhuggningen kom i deras närhet, ty vid hvarje hugg flög en bit af. Om huggaren behöfde mer än ett hugg för att få löst ett stycke, sä blef han utskrattad; men detta rörde honom icke: först då han kastade sista biten i grytan, kom der åter ett leende i hans ansigte, och nu fingo vi tillfälle att åter intaga våra platser".

"Gnistor och brinnande eldflingor foro oss beständigt i ansigtena och på kläderna, och så snart en blef bränd, skrattade de andre sä länge, tills den brände måste skratta med. For en brinnande flinga i mitt ansigte eller på mina kläder, så skrattade man ej, och de närmaste hjelpte att taga bort henne; men man hann knapt se mig sjelf le deråt, förr än hela laget skrattade".

"Emellertid voro soppan och köttet kokta och Hans Andreas Jon-sen lade för; naturligtvis fick jag det fetaste stycket på mitt fat. Jag tackade, men bad om ett mindre fett stycke. "Ja så, presten berättar, att han icke spisar fett", sade han, och alla skrattade öfver detta Prostens skämt. Jag måste skratta med och detta styrkte dem i den tron, att det blott var ett skämt af mig. På min förnyade begäran lade dock Ilans ett magrare stycke vid sidan af det feta. Fore måltiden höll man en tyst bön och derpå åt inan med hjertlig aptit, under det muntert skämt kryddade maten. För hvarje bit fett de trädde i munnen, sneglade de bort åt mig. Då man slutat och jag icke förtärt hvad somöfver fjällen. 125

på ett särskildt träfat var upplagdt åt mig, så yttrades: "det är väl dock det magraste, som ligger qvar". Jag räckte dem fatet: "Nej fettet är det, det allra fetaste är det, som ligger qvar". Man skrattade nu 1('ke, utan man sade: så olika kan den menskliga naturen vara!"

"Tältet, som hörde till de större res-tälten, kunde dock icke rymma hela sällskapet, och man måste derföre skiftevis spisa och vistas deri. Blott lians Andreas höll sig i kraft af sin värdighet såsom min förförare och värd, ständigt qvar i tältet vid sidan af mig, för att kunna se mig till godo. En af det andra mat-laget kunde icke under måltiden få, plats i tältet med hela sin person, utan måste låta sig nöja med att få rum der inne för öfre delen af kroppen, den öfriga låg utanför tältet, och i denna ställning låg han och at, till stor fröjd för de andra".

"Måltiden var nu slut och en allmän tyst bön lästes. Tack för mat och dryck, ljöd det nu från allas läppar till honom som förestått kokningen. Gud gifve sin välsignelse, ljöd svaret. Måtte det komina kroppen till godo, svaras ibland". Derpå hölls aftonbön; man gick att ?e om renarna, o. s. v.

"Nu skulle man då lägga sig. Först lemnades mig så mycket rum att jag kunde komma in i min sof-säck, hvartill jag förhjelptes af min tjonstvillige värd; jag lade derefter björnskinnskragen under mitt hufvud och kastade täcket öfver mitt ansigte, ty det var kallt. Derpå lade lians sitt hufvud i mitt sköte utanpå säcken, och så alle de öfrige 1 hvar andras famn, i det vi böjde oss kring eldstaden, bildande en ril»g omkring denna. Efter hand slocknade elden af sig sjelf och få ögonblick der efter var allt tal förstummadt, allt var stilla och tyst, °ch blott ett sakta pustande hördes här och der. Jag måste åter taga täcket af ansigtet samt låg länge och betraktade, än de sofvande menniskorna omkring mig, än stjernorna, hvilka jag genom det stora rökfånget, på tältet såg tindra på den nu klar blifna himlen, som allt °mellan upplystes af förbi fladdrande norrsken. Efterhand började himlen med dess tindrande stjernor och norrsken att blifva allt otydligare, tankar och medvetande förvirrades, tills sömnen äfven

stängde mina ögon. — När jag vaknade hade Hans lagt täcket öfver mitt ansigte, ty det, var mycket kallt den natten".

Vi hafva meddelat denna beskrifning, oaktadt dess längd, emedan den samma framställt cn annan scen ur Lappens lif än dem vi förut12fi skogs- och fiskahe-lapparnes kjltor.

sett och på ott särdeles målande sätt: lifvet på resa, i det öde fjället, under vintern.

Vid sitt tält har Lappen, hvar lian är, vinter och sommar, en ställning afsedd för upphängande af diverse saker, mest matvaror. Denna ställning, kallad suogner, är sig märkvärdigt lik öfver allt och består af tre björkar, nedtill afqvistade, men upptill med de korthuggna grenarna qvar sittande, fast utan löf; de ställas mot hvar andra som kopplade gevär. Brooke berättar (II, sid. 38) att de stundom täckas med en bit vadmal, som löst kastas öfver dem. I öfrigt begagnas om vintern lock-slädarne till förvaringsrum; de äro alltid färdiga att, utan inpackning, spännas för och dragas till annan plats.

Skogs-lapparne hafva i allmänhet bättre bostäder, synnerligen pä sina hufvud- eller stor-visten; de äro fasta, uppförda af klyftor och fodrade innan ined bräder, täckta af näfver samt omgifna af lafvar och stolpebodar (se fig. sid. 59). Skogs-lapparnes i Pite Lappmark kåtor äro, åtminstone på hufvud-vistona, bygda sålunda: nedre delen oftast qvadratisk, ibland äfven sexkantig (Fjellner), bildad af tre hvarf ordentligt hoptimrade stockar; öfre delen pyramidal, sammanfogad af två på hvar andra lagda brädhvarf med mellanlag af näfver. En bro af trä eller sten, nära lika hög med öfversta stock-hvarfvet, leder till dörren. På taket fins den vanliga öppningen: "reppen". Det inre, som alltid i en äldre kåta är svart glänsande af sot, har på midten en stor eldstad af flata, valda stenar; kring denna ligger "tuorg" af björkris, taget tidigt på våren innan lofven spruckit ut, och så väl lagdt att det hela liknar en saminets-inatta. Derpå bredas skinn. 1'ässio har ock ibland ett golf af Hata stenar; men aldrig har jag sett något spår till afplankning eller afdelning i dessa kåtors inre.

De svenske Fiskare-lapparnes sommar-bostäder äro, så vidt jag haft tillfälle se och erfara, i vanlig tält-form, men bygda af små runda trädstammar och tätade med näfver-beläggning. Samma "suogner", lafvar och Stolpebodar finnas omkring, men ock särskilda ställningar föl-fiskens torkning och nätens upphängning; vanligen äfven en och annan timrad bod att begagnas af förbi flyttande Fjäll-lappar.

De finske Lapparnes kåtor äro, enligt Castrén (I, sidd. 39—40), vida mera konstrikt bygda och inredda. Om en Bnare-kåta säger han: "Under-reden eller grundvalen utgjorde en fyrkant, som var bildad af tre ofvan på hvar andra lagda stockar, då der imot den öfre delen egdede finske lapparnes höstader. 127

eri pyramidalisk form och var sammanfogad af bräder"; således alldeles lik kojorna i Pite Lappmark. "I Utsjoki plägar man af brist på stock bilda den nedra afdelningen af sten och till värmens underhållande belägga bela tältets yttre med torf. Också hafva kåtorna här icke en Pyramidalisk utan en rundad form och likna i det närmaste ett half-klot". De komma i detta hänseende nära några af Lecm afbildade, pl- xvii och lxxxiv. "Hvad tältets inredning beträffar, så är den öfver allt i Lappmarken den samma. På långsidan af tältet, det är mellan dörren och bakväggen, löpa tvänne paralella stockar genom hela tältet. Dessa genomskäras af tvänne andra, som på tvärsidan förlöpa från den ena sidoväggen till den andra. Här igenom bildas i tältet Nio särskilda afdelningar, af hvilka de tre första närmast dörren begagnas såsom förvaringsrum för ved, skoplagg och gröfre hushållssaker, då åter de tre yttersta vid bakväggen äro bestämda för matvaror °eh finare redskap. Af de i midten befintliga tre afdelningarna tjenar den mellersta, under rökhålet belägna, till eldstad; rummet höger om eldstaden utgör värdens och värdinnans logis, det till venster upptages af husets öfriga befolkning. Ar familjen stor, så få dess mindre betydande medlemmar inqvartera sig i någon af de öfriga afdelningarna".

Detta är således blott en tydligare fördelning af rummet i kåtan, med bestämda skiljeväggar mellan afdelningarna, eljest i hufvudsak det samma, som vi förut skildrat från de egentliga tälten, hvaruti icke sådan ordning och sådana väggar kunna finnas i anseende till det eviga kringflackandet. Lcem afbildar dock (pl. xvi samt xxxii—xxxv) sådana särskilda nio afdelningar, men placerar menniskor — sittande eller liggande — i alla, i en vid dörren dess utom äfven ett par får!

Sjögren uppgifver (sid. 240) att Enare-Lapparne om vintern till en del bo i ännu bättre bostäder, verkliga timrade stugor, med fönster, °m ock blott ett par rutor; de hafva ordentlig eldstad och den i Lappland ovanliga lyxen af lampor, hvari brännes flott. Lampor hafva dock äfven Finnmarkens Fiskare-lappar, men bränna trän eller olja (Lcem, sid. 132). Fjäll-lapparne hjelpa sig med skenet från sin kok-eld, eller nafva i bästa fall pertstickor af kådig fur. Talgen brännes icke upp, utan begagnas till mat. — Rundt omkring rummet i dessa hus går vid väggen en oftast bred trä-bänk, på hvilken ligga kläder och der man sitter och ligger. Der finnas äfven hyllor, man har särskilda timrade128 jtfutüu lait-by i enare,

uthus, etc., allt häntydande på mera stadigt vistande på ett ställe (jfr Castrén, I, sid. 119).

Men — denna lyx är blott åtsidan af medaljen. Castrén (I, sid. 38) berättar om Juutuu by vid Enare följande, såsom fullständigande äfven af frånsidan: "Anblicken af en Lapp-by hör, åtminstone sommartiden, icke till de allra angenämaste företeelser. Rundt omkring på marken ser man fisk-tarmar, fisk-fjäll, ruttnade fiskar och all slags orenlighet, som med vedervärdig stank förpestar atrnosferen. Knapt har man med äckel och vämjelse öfverstått denna pröfning, förr än man måste uthärda en ännu svårare. Genom den låga ingången till tältet utkrälar en skara menniskor, så öfverhöljda med smuts och ohyra, att man skyggar till baka vid deras åsyn. Sjelfve taga de likväl saken ganska lugnt. Artigheten bjuder, att hvarje mensklig varelse i tältlaget, små barn icke undantagna, välkomnar den resande med ett handslag. Sedan denna pinsamma ceremoni i all tysthet försiggått, får man nästan alltid göra sig beredd på följande frågor: Ar det fred i landet? Huru befinner sig Kejsaren, Biskopen och Landshöfdingen? — I Juutuu blef jag dessutom tillspord om mitt hem, och då jag sade att det var beläget långt bort om fjällen, sporde mig en Lapp, om jag var hemma från det land, der tobaken växer. Detta påminner om Goethes: "Kennst du das Land wo die Citronen blühn?" — Dessa frågor tyckas vara konstanta i finska Lappmarken; så anföras nästan alldeles desamma af Fell-man (sid. 7, 15, ra. fi.).

Ilaf-lapparne i Finnmarken hafva sina bostäder, s. k. "gammer konstruerade och inredda på eget sätt. De beskrifvas af Röde (sid. 224) sålunda: "Gammcrne äro allmänneligen bygda i långdragen fyrkant och hafva formen af taket på ett vanligt hus". — Ibland runda. — "Till sparrar nyttjas arm-tjocka trädstammar, hvilka ställas på ena ändan och ofvan stödjas mot hvar andra. De betäckas med näfver för att hindra regnet tränga igenom, och sedan lägges tjock torf på eller rättare omkring det hela, hvilket utifrån nästan får utseendet af en liten tofvig backe, enär torfven just icke alltid är synnerligen väl lagd". — Silje-strörа (sid. 51) jemför den runda gammen med en ättehög! — "Ingången är mycket låg och dörren vanligen så inrättad, att hon faller till af sig sjelf utan annat stängsel. Hon anbringas antingen på en af ändarne eller på midten af långväggen och delas i sist nämda fall gammen i två af ett litet mellanrum skiljda delar, hvaraf den ene är hostad, dende n0hske iiaf-lapparnes gahher. 129

andre fähus. Gaminen har inga fönster, utan faller ljuset in genom en öppning pä taket, hvilken tillika tjenar till utväg för röken, från det i gammens midt anbragta kokstället. Då om vintern elden är någorlunda nedbränd, stänges öppningen med en trä-lucka, då det är mörkt, men om dagen med ott öfver en ram utspändt tunnt skinn" (oxblåsa, enligt liljeström), "hvilket är så klart att ljuset tränger der igenom. Eldstaden är icke höjd öfver golfvet mer än af ett lager af löst lagda stenar och omgifves af 4 lodrätt stälda, i fyrkant stående trästolpar". Mellan dessa gå, enligt Siljcström (sid. 52), tvärstänger, och från dessa åter andra, tvärs öfver eldstaden, på hvilka kok-kärlen upphängas. "På bägge sidor är golfvet belagdt med tunna risqvistar, på hvilka invånarne sitta om dagen, sofva om natten. Ar hela gammen ett rum utan Mellanvägg, då är vanligen den främsta och största delen på bägge sidor skiljd i bås för kreaturen, och familjen behåller för sig blott den mnersta delen. En sådan gamme är naturligtvis temligen stor och 0lri sommaren, då kreaturen äro ute, ganska rymlig och luftig; men om vintern, när menniskor och kräk med allt deras tillbehör samman trängas i detta lilla område, är gammen så uppfyld af rök, stank och smuts, att den resande, som vid den tiden måste söka tak öfver hufvudet i ett sådant herberge, emedan vädret icke tillåter honom resa längre, finner sig mycket dåligt inqvarterad, trots folkets goda vilja 0ch bemödande att göra det beqvämt för honom".

De ryske Lapparne hafva bostäderna närmast lika de finskes i Enare; men flerstädes bo de i verkliga stugor,

samlade i små byar (Castrén, I, sidd. 131, 132).

Efter denna korta öfversigt af Lapparnes bostäder, torde lämpligen närmast i ordningen komma skildringen af hvad de der inom taga sig till.

Hos Haf- och Fiskare-lapparnc är i allmänhet sysselsättningen den samma som hos andra fiskare: mannen far ut att fiska, hustrun sysslar nwnma för sig, för man och för barn. På lediga stunder, eller eljest nar det behöfs, lagar och förnyar han sina don: båt ocli fisk-redskap; c(tcr hvarje fiske, vid hvilket ban får mer än hvad som för dagen behöfves, rensar ban fisken för torkning, till kommande behof och till försäljning eller byte. Fläkt upphänges fisken till torkning i lafven eller på särskilda ställningar.

Bland de nomadiserande Lapparne äro väl äfven göromålen ute hufvudsakligen mannens, arbetet inom hus qvinnans; men om icke vuxne söner finnas eller förmögenheten, det vill säga renhjorden, är så stor att tjenare i större antal behöfvas och kunna hållas, så deltager qvinnan äfven ganska väsentligt i ut-göromålen, särskilt i hjordens vård, och vanligen är det hon som mjölkar, hvarvid mannen hjelper att fånga och hålla korna; icke sällan mjölkar dock äfven han.

I hög grad anmärkningsvärdt är att qvinnan icke utan i nödfall får besörja matlagningen: mannen åtager sig detta alltid. Högström fram ställer (sid. 123) flera förmodanden om orsaken här till, såsom: att mannen ej vill besvära dermed, eller att han anser qvinnan oskicklig dertill, åtminstone så länge hon syslar med barnen och "isynnerhet som hon vissa tider hålles för oren". Det senare torde visserligen innebära den ursprungliga anledningen till bruket; men må hända beror dess fortfarande ännu der på att mannen, då han är ensam ute på färder, blir nödsakad sköta sin matlagning sjelf, sådan den är, och der före tror sig väl — Lappen kokar särdeles omsorgsfullt och länge — eller att ban inom hus har vida mindre att göra än qvinnan. Fjellner tror hufvud-orsaken ligga i behofvet af större styrka för köttets sönder huggning, grytans lyftning etc. samt att det möjligen äfven sker för att lemna qvinnan tid till sömnad och andra arbeten; om sommaren sköter qvinnan mest matlagningen. Allt nog: mannen bär bränsle och vatten, ban tänder elden, på sätter och ser om grytan, tager maten från förrådet och bereder den till lagning, ban portionerar ut maten då den är färdig.

I öfrigt sysselsätter mannen sig med slöjd, synnerligen under vintern. Då förfärdigar han all sin redskap, från vandringstafven till den fin-arbetade släden. Särdeles skicklige äro en del Lappar att skära i trä och horn: pip-fodral, skedar, knif-och andra verktyg-skaft (se fig. 29), nålhus, spännen, snusdosor och andra småsaker, hvilka till en del kunna kallas lyx-artiklar och verkligen ganska smakfullt orneras (se figg. 29, 37, 49, 58, 60, m. fl.). Alla deras sniderier verkställas ensamt med

Fig. 29. ütkärningar på knifskaft af renhorn, j.

Fig. 30. Knif med slida.

knifven (se fig. 30 å föreg, sida), och mest begagnas till trä-material björken. Linné uppräknar (Flora Lapp ön., sidd. 262—65) en mängd saker Lapparne göra af björk. Deras andra bästa material för husslöjd är det som renen lemnar: horn, ben, senor och hud, af hvilka två sist nämda Lappens mesta tåg, snören och tömmar fabriceras, samt der jemte kläder och skodon. — Äfven i flätning hafva Lapparne stor virtuositet. Dertill begagnas mest rot-tågor af gran, af hvilka, dels färgade, dels ofärgade, förfärdigas korgar, dosor, flaskor, kastrep, tömmar etc. Korg-arbetena kunna de fläta så fina och tata, att de förvara snus, salt och målet kaffe i sådana, utan att det rinner ut. (Se sådana arbeten å figg. 38, 40 och 42 längre fram.)

Qvinnan der imot syr familjens kläder, af hvilka de bofaste Lapparne äfven spinna och väfva en del, likväl den minsta. Fjäll-lapskan väfver endast de band, hvarmed hon knyter sina skor och dem hon begagnar hll bälte, men här uti eger hon en ganska stor färdighet, så att de blifva både starka ocli vackra, vexlande i många former och

färger. Kläderna

^g — vanligen af vadmal, stampadt och valkadt, och då både starkt # °ch dyrt — syr hon med tråd eller garn; skinn-kläderna — och dessa ntgöra största delen af åtminstone Fjäll-lappens toilette under sommarn, allas under vintern — jemte skorna, syr hon med tråd, gjord af renens senor, på följande sätt: De senor, som finnas å renens framben till fotens böj-muskler, till vara tagas alltid, och om de icke genast anländas, förvaras de torkade, tills de behöfvas, för att deraf göra tråd. Motsvarande senor från bak-benen anses sämre och äro äfven gröfre: de begagnas till snören, men bearbetas, lika som de först nämda, för detta ändamål hufvudsakligen sålunda: Torkade uppmjukas senorna med vatten, färska behandlas de direkt ; först bultas de och upp lossas der igenom; der efter sönder slitas de med tänderna i långa lockar, allt finare °eh finare; nu uppblötas de ytterligare på så sätt, att de uppvärmda ingnidas med märg eller något annat fett, så att de blifva så hala och smidiga som möjligt. Derefter tillspetsas hvarje tråd och drages suc-eessivt genom hål af olika storlek, borrade för ändamålet i skifvor, ibland gjorda af metall, men vanligen af trä, eller af ben, eller af de hand-formiga framtaggarna å renens horn. Genom sådan dragning blir tråden slät och jemn-tjock samt då han drages genom allt finare hål, ibland ytterligt fin. Två sådana trådar snos sedermera till samman med handen mot kinden eller låret, under det att de tid efter annan blötas

med saliv. Man brukar icke alltid och öfver allt dessa maskiner, utan blott tand och hand, hvar jned man hjelper sig fram, om äfven tråden icke blir så jemn och vacker.

En industri är, så vidt jag vet, alldeles egendomlig för Lapparne, nämligen förfärdigandet af s. k. tenn-tråd och broderier der med. Äfven dessa arbeten verkställas af qvinnorna och på följande sätt: Det till arbetet bestämda bly-blandade tennet gjutes smält i trä-formar, till bildande af små stänger. En sådan stång drages genom skifvor, liknande de nyss beskrifna, loisen-tråds dragning, genom allt mindre och mindre hål. Då den allt finare tråden drages genom det hål, som, för vinnande af erforderlig tjocklek, anses lagom, hålles en jernbit vid hålet, pressad mot tråden, då han drages ut, och får han på sådant sätt en platt form och blir särdeles tunn. Två sådana platta trådar snos derpå samman till en, antingen blott och bar eller snodd med hjul och vef öfver sen-tråd eller silke (Sorsele), och arbets-tråden är färdig (fig. 31). Denna lägges nu i sina bestämda fasoner på det som skall broderas: penningpung, bröstlapp, krage, handske, seltyg för renen, etc., och fast-sys med sen-tråd (fig. 32). Sådan tenn-tråd inlägges ock i trä.

Garfning af skinn är naturligtvis i Lappmarkerna äfven en hus-slöjd, då så mycket i deras hus och de flesta deras kläder göras af skinn. Äfven så färgning, ej blott af skinn utan ock af ylle. Garfningen beskrifver Linné (Lachesis ti, sid. 120) sålunda: "Sedan näfvern blifvit af en björk afdragen, lös-skrapas barken från trädet och kokas frisk i vatten, så länge som man ungefär behöfver för att koka fisk; sättes der efter att svalna, så länge att lagen icke genom för

Fig. 31. Grof tenntråd, upprullad på en skinnlapp. §.

Fig. 32. Penningpungar af Ænn. 1;. Den med långa bandet broderad med tenn (gammalt mode), att bära om halsen, från Lule Lappmark. De andra, ny-modiga, från Arvidsjaur; den öfre broderad med silke, den nedre med hängprydnader af stråperlor.

mycken värme skadar huden. Denna, som förut blifvit skållad genom ned-doppning i ljumt (?) vatten, lägges nu i blöt i nämda bark-afkok och kärlet, hvar uti allt finnes, nedsänkes i ett hål i marken bredvid kåtan. Skinnet upptages hvarje dag och uppblötes i ljumt vatten, tills håren lossna, då de skrapas bort med en knif, såsom garfvare bruka. Der på lägges skinnet åter i det svala bark-afkoket, utan att förut torka, tills tredje dagen, sedan håret kommit af, då det hänges upp i skuggan att torka". Ibland skrapas håret af utan föregående barkning. I Lule Lappmark har jag sett att till garfning brukas äfven al- och vide-bark. Särdeles god och fin sämsk beredes, och till material för franska handskar utföres icke obetydligt sådana sämskadc renkalf-skinn, hvilka äro de finaste.

Hvad färgningen angår, brukas till denna åtskilliga i landet växande orter, hvilka uppgifvas af Linné och Leem.

Bland andra till röd färg-11 mg Galium boreale (madder-radsek) och al, till brun tallbark och laf-var, till gul Lycopodium complanatum, åtskilliga Liehenes och björklöf, m. fl.; svart färgas med ockra ur myrarne eller med grums ur slipstens-hoarna (Fellman, sid. 107). Färgerna äro icke särdeles lifliga, men påstås sitta väl uti; de appliceras ännu ibland, som fordom, på det sätt, att färg-ämnet, tuggadt och blandadt med saliv, ingnidcs med handen; men Vanligen ombesörja färgare eller färgnings-kunniga nybyggare-hustrur saken för Lapparne, då det gäller tyg, liksom de utföra erforderlig valkning och stampning af vadmalet.

De fleste af Fjäll-lapparnes arbeten utföras om vintern. Under sommaren tager renens vård nästan helt och hållet deras tid i anspråk. •Frän morgon till qväll och från qväll till morgon skola hjordame, såsom vi förut sagt, följas och vaktas; de vandra ibland vida omkring, sä att Lappen der vid har mycket besvär; de skola drifvas samman och

lämplig plats för mjölkning, m. m., allt ett ganska mödosamt arbete. När då den ene Lappen, aflöst af en annan, kommer hem med 8m hund, kastar han "såbben" utanför kåtan och sig sjelf inne i denna, På bädden, sedan han afdragit sina skor och lagt höet till torkning, °eh tager sig en väl behöflig hvila. Då en främling kommer till Fjällappen och ser detta, utan att känna orsaken, samt till lika får kring 8,g en svärm af nyfikna barn och qvinnor, så blir hans första intryck, att Lappen är gränslöst lat. Inom alla folk och alla klasser finnas lata134

sätten att slagta ren.

personer, så äfven ibland Lapparne *); men rätt ofta är den skildrade lättjan misstag å tecknarens sida, ty Lappens, och isynnerhet Fjälllappens lif är i hög grad mödosamt och hvila är der före väl behöflig för honom, om han skall stå ut.

Der jemte behöfver han äfven en stark föda, och denna har han förnämligast i renens kött och mjölk, hvilket, som flera gånger blifvit sagdt, är hans allt i allom. Annat ingår dock äfven deri, som vi skola se.

Lappen, i så många hänseenden egendomlig, är det äfven i sin slägt. På vissa ställen, t. ex. i Arjepluogs Lappmark, är första akten den, att renens hufvud nedböjes och en knif instickes i hans nacke, då ryggmärgen afskäres eller såras, så att djuret faller sanslöst ned **). Genast der efter stickes en knif mellan refbenen in i hjertat, vrides om der ett par slag och utdrages, hvar efter det lilla hål i huden, som öppnats vid knifstynget, tillhålles med fingrarna. Renen dör då snart. I Lule Lappmark och i Finnmarken brukar man icke den förberedande nack-stickningen, som dock är en verklig förbättring och en barmher-tighets åtgärd, utan på förra stället kastar man renen på rygg, på det senare binder man honom fast vid något föremål, och sticker der efter knifven i hans hjerta utan vidare omständigheter.

Genom det sätt, hvarpå sticket gjorts och hålet till täppts, har blodet stannat inom renens kropp, men utgjutet i brösthålan, ty vid sticket öppnas kommunikation mellan hjertat och venstra lungsäcken.

När renen väl är död, flås han. Men äfven detta sker på sitt egendomliga sätt. Snittet, hvar med den egentliga huden begränsas, går öfver pannan fram för öronen ned åt sidan af underkäkens upp stigande gren, omkring tre tum bakom mungipan, och der ifrån ned åt hals och buk till anus. Från detta långsnitt göras två tvärsnitt, det ena längs insidan af främre extremiteten till carpus, det andra längs bakre till tarsus; vid clessa bägge punkter göres ett rundt snitt kring extrcmi-

*) Keilhau säger (sid. 206): I tältet fans en Lapp från Kautokeino för att söka några bortsprungna renar. "Med sådana resor tillbringa männen mesta tiden om vintern; de äro just i Fjäll-lappens smak, som är att blott flacka kring oeh göra intet. Med afseende på husbonden åtminstone viste man inga andra sysslor alt för mig omtala, än att några taga sig till att förfärdiga pulkor oeh kerisser, och att en hvar tämjer sina kör-renar; men dessa anses i allmänhet redan såsom inkörda, då de ett par dagar känt tömmen". Jfr härmed sid. 37 här ofvan.

") Samojederne gifva föxst ett slag i renens panna med en yxhammare, för att döfva honom, och förfara sedan på samma sätt som Lappen, men de tyckas sätta ett stort värde på luftstrupen och spisa törsta läckerbitarna råa! Se Castrén, 1, sid. 227.hudens aftagning. hårna. bellinq.

Fig. 33. Utspänd pann-hud (kärna) af ren-tjur. Vo-

teten och dermed äro hudens gränser afslutade. Han flås der efter af på vanligt sätt.

De hudstycken, som icke flås af med den egentliga huden, hafva sina egna namn och sin särskilda användning. Den på hufvudet kallas Karna, på lapska källo = panna (fig. 33), den på extremiteterna, anda ned till fot-lederna, kallas belling (= benling), På lapska kabmas (fig. 34). Dessa stycken begagnas till skor för vintern, ludna, som de äro; af de förra förfärdigas s. k. härn-skor (för män), af de senare belling-skor (för qvinnor), äfven som kör-handskar. Bägge slagen skinnbitar äro vackrast, då de tagas af brunn-renar (tjurar) vid höst-slagten, i medlet af september; de äro då mörka, temligen korthåriga och glänsande svart-brun-grå.

Det aftagna skinnet utspännes ofördröjligen på en lång käpp (tjäsk) med flera tvärgående käppar; tärnor och bellingar utspännas på det sätt, att ä den ännu fuktiga insidan af huden fast klibbas öäfver-remsor, fina knif- eller hyfvel-spånor. Hu-. darna ställas om sommaren att torka i solen, om vintern mest i fria luften, någon gång äfven mot kåtans tunna vägg, der ändock litet värme genomstrålar, och med hären ut &t, så att icke, om snö faller, denna må fastna på kött-sidan och blöta huden.

Vi återgå från denna framställning om hudarnas behandling till skildringen af slägtens ytterligare förlopp.

När djuret är flådt, öppnas det å buken, buk-inelfvorne uttagas och rengöras, för att sedermera till mat användas. Särskilt uttages magen (våmmen), ren göres samt vändes ut och in. "cr efter öppnas försigtigt brösthålan, i hvilken under tiden blodet svagt löpnat. Det uttages och förvaras i den ut- och invända våmmen, "11 framtida bruk, dels upphängdt till torkning pä suogner eller i kåtan, dels fruset; en sådan klump kallas en renblod (fig. 35 å följ. sida); måge och blod kallas på lapska male-tjåive. Sitt förråd i den vägen niäter Lappen icke efter mängden blod, utan efter antalet blod-magar

Fig. 34. Utspänd M-

"»»• A-136 slagtdjurets styckning. "renblod".

(P. Læstadius). Torkadt renblod pulveriseras till mjöl oeli begagnas vid förefallande behof, blandadt med vatten, till välling, blod-pann-kakor o. dyl. Malm fann sådana "blod-magar" hängande på gärdesgårdarna kring Karesuando, och omtalar (sid. 4), att, sedan blodet blifvit anammadt, magarna användas att deri förvara tjära, sko-smörja, ren-mjölk, bär, etc. Sådana renblodar bruka ock de asiatiska ren-skötande folken (Erman, Castrén). Om blodet får ligga länge i brösthålan, så att det fullständigt stelnar, skiljer blodvattnet sig från blodkakan. Detta blodvatten = mölle, öses i cn tarm och kokas utan någon tillblandning; deraf blir då en hård klump, liknande en korf, vid genomskärning hvitgul till färgen och, "upriktigt sagdt, ganska god" (P. Læstadius).

Efter blodets ut tagning börjas djurets styckning. Till denna begagnar Lappen aldrig yxa eller såg, utan med knifven skiljer han renen i ledgångarna, i hufvud-, hals-, rygg-, sido-, .bring-, bog- och lår-stycken, och lemnar knapt någon led oöppnad. Der efter af lossar ban köttet från benen; de större styckena upphängas sommartiden till torkning (rökas eller saltas icke!) i kåta, visthus eller "suogner", om vintern ute till frysning. När köttet då skall begagnas, har Lappen det benfritt; det tynger och skrymmer i denna form mindre vid hans färder, och har icke heller benen qvar, såsom en outtorkelig källa till förruttnelse. Icke sällan förvaras köttet från höst-slagten på följande sätt: Köttet af hvarje ren, med inne hållande ben, lägges samman i en klump; så får det ligga i höst-vistet under vintern och frysa; om våren är det friskt, men öfver draget med mögel; detta afskrapas, styckena skiljas åt, benen uttagas och hvarje stycke torkas för sig (Mörtzell). — Till grund för den af gammalt brukliga styckningen i lederna och uttagningen af benen hela torde dock ligga icke blott nyttan och lämpligheten deraf, utan den gamla tron på djurens uppståndelse (om hvilken mera längre fram), till följe af hvilken man måste lemna skelettet helt, om man skulle hoppas åter få djuret.

All ting af djuret, utom hjernan och genitalia (Linné), begagnar Lappen på ett eller annat sätt. Fjellner säger dock, att äfven dessa

delar ätas. Blodet har jag redan talat om, och det torkade köttets bruk faller al* sig sjelft. Då ofvan (sid. 54) nämdes att den finske Fjällappen helst dricker blodet rått, så bör anmärkas, att detta ickc är händelsen mecl den svenske; dock inträffar (enligt Fjellncr) någon gång, vid långa vandringar på hög-fjällen, att bränsle saknas för matens kok-ning och då dricker äfven han blodet rått. Han är eljest så angelägen att koka maten, att, om han icke har med sig eller om ban förlorat sina kok-kärl, han då medelst inkastade glödgade stenar kokar i näfvcr-skäppor, ja till och med i våmmcn af den slagtade renen (Fjellner).

Ren-tungans muskulatur är rikt genomväfd af fett, och anses af kappen såsom en synnerlig läckerhet. Så betraktas hon ock af alla s°m försökt henne och ätes allmänt i Lappmarken. Lappen, som andra polar-folk, är särdeles fett-älskande. Han förtär der före äfven tums tjocka stycken fett, och ister-hinnan skattas mycket högt. Lefvern (som saknar gall-blåsa), lungorne, hjertat och njurarne kokas vanligen färska. Lappen steker mera sällan sin mat, emedan ban räknar det för misshushållning att icke få soppa (Fjellner); dock sker någon gång sådan stekning öfver glöd. Vi tala nu om renkött, icke om fisk, som ofta stekes.

Tunn-tarmarne, om de icke användas till korf (af fett och blod!), Uppristas, tömmas och sönder skäras, samt kastas, jemte en och annan tl'in af käxet, uti grytan och kokas färska. Återstoden af det feta käxet, jemte ister-hinnan ("talgen"), stoppas i löp-magen, den s. k. tågge (= venster), som är arm-tjock, och hänges upp för att begagnas till välling-sofvel.

Skummet, som vid kokningen kommer upp på ytan i kitteln, särskiljes ibland och gömmes, om det ickc under måltiden sleftals serveras färskt. "Aldrig skumma de bort något, hvarken af kött eller fisk, sägandes skuramen vara det fetaste och bästa" (Graan, sid. 79). Huru mycket klokare och hushållsaktigare än vi!

Urin-blåsan användes till förvaringskärl; senorna på förut omtaladt sätt; af ben, horn och klöfvar kokas lim, hvilket i Lappmarkerna är en Jeke obetydlig industri. Af 3 delar born fås 1 del lim. Utom andra °ch vanliga användningssätt af benen bör nämnas, att jag hos Arvidsjaurs Skogs-lappar sett öfversta hals-kotan (atlas) i mängd samlas för att begagnas till sänken på not och nät; hon egnar sig bra här till genom sin form, sin tyngd och den lätthet, hvar med hon kan fast bindas.

Få hvardera extremiteten finnas två långa ben, hvilka användas på sitt eget sätt, liksom under-käkens. Dessa s. k. märgben (lapskt addam), kokas nämligen hela, utskalade ur köttet, men icke länge och starkt, hvar efter de, ännu varma, krossas eller klyfvas (= addamit tjäsket) med yxa, alldeles på samma sätt som benen behandlades af "kjökken-möddingarnas" och pål-byggnadernas folk, samt ännu i dag af Grönländare och andra vilda stammar. Den sålunda tillgängliga märgen utdrages och förtäres som en läckerhet. "Chacun a son gofit". — Iiela marken i Lappland är en kolossal sådan "kjökkenmödding" genom lemningarna efter der fram vandrade talrika Lapp-generationer.

Friska, fullvuxna renar vill Lappen icke gerna slagta sommartiden, utan då väljas kalfvar, gall-kor och svaga eller skadade oxar; de vuxna sparas till hösten och till försäljning.

När en ren slagtats, blir alltid mer eller mindre kalas på de ofvan nämda mindre solida delarna, hvilka, med en och annan tillsats af hals-, rygg- och sido-stycken, genast och färska användas. Högström (sid. 124) och P. Læstadius (II, sid. 36) beskrifva sådana spisningar.

Först förtär man märgbenen, hvilket går långsamt. Grytan står under tiden på elden med det öfriga der uti, eller rättare hänger temligen högt der öfver, på det att icke vidbränning skall inträffa. Under tiden brukar ibland, enligt Högström, husbonden taga fram ost eller frusen mjölk, tort kött eller något dylikt, såsom ett slags smörgås-bord. Detta kallas loke, svargald, svargaltak = litet mål; äfven ett namn på frukost, hvilken dock vanligen kallas prustok! Stundom består detta s. k. låkatolle blott i bitar ur grytan, som half-stekas eller rostas på elden. "Sedan man här med förnött några timmar af den långa vinterqvällen och det synes tid att företaga en ätning på allvar, så skummar far med kok-slefven flottet af grytan i en panna". Eller ock samlas flottet på det sätt, att han blåser på det i slefven upphemtade spadet, så att, då slefven hålles lutad öfver en kopp eller skål, fettet rinner ned i denna.

"Härvid vet han att begagna den förmån, omständigheterna erbjuda: vid förrättningens slut slickar han slefven med tungan. Nu griper han sig först an med magt, reser sig upp och lyfter ner grytan från grytkedjan, samt sätter, pustande, ner henne i påssio. Detta rum är fridlyst för hundarna, och de våga ej beträda det med sin fot; är någon nog näsvis att snoka dit, så blir han strax extra-judicialiter bestraffad med käppen. — Nu öser han upp köttet i en skål, egnar livart och ettFig. 36. Bords-servisen (trä-skål).

bords-servis. 139

stycke sin särskilda uppmärksamhet, och sedan han tagit det ena med det andra i öfvervägande, fördelar han så, att hvar och en får sin beskärda del. Menniskors och hundars ögon äro under denna vigtiga förrättning fästade på honom. De förra få nu genast sina delar, den ena efter den andra, och aflägga derför sin tacksägelse — hustrun äfven. De senare der imot få ännu vänta, men få också i sinom tid, livad dem tillkommer. Deras rättigheter äro stora, med afseende på spadet, de ega der uti prioriterad fordran, såsom menniskorna i köttfatet, deraf endast benen, när sådana finnas, tillkomma hundarna. Det händer någon gång att barnen vilja dricka ftf spadet, och få väl också alltid något uti en liten slef, men vidsträcktare anspråk nedtystas med den tillsägelsen: Ni fån ej dricka opp för hundarna. — Men mnan spadet fördelas åt hundarna — ty äfven här sker delning — tager Lappen ut sista fördelen af sitt kock-skap. Den består der uti, att han åtskilliga gånger far öfver sopp-grytan med kok-slefven, °ch slickar för hvarje gång med tungan det flott som fastnar der på. Nu är måltiden slutad" (P. Læstadius).

Denna slickning af kok-slefven allt emellanåt får icke stöta den civiliserade, då han gästar Lappar; han har mycket mer i den vägen att fördraga; t. ex. att de rengöra fat med fingrarna, som de slicka mellan hvar gång de gnida med dem; att de rengöra skeden, genom att spotta på henne o. s. v. Det är märkvärdigt hvad Lappen vid sådana slick-ningar kan göra sin tunga lång; hon påminner om hundens. — Hos några finnes större renlighet; och redan Lund påstår att pä hans tid kitteln skurades efter hvarje mål, men koppar och slefvar blott 2 gånger i veckan, tisdagar och fredagar.

Naturligtvis finnes icke servis af porcellaine eller dylikt, icke heller gafflar. Men skålar och tallrikar af trä brukas nu allmänt. Rehn (ma-

Fig. 37. Skedar af renhorn. |.140 olika sätt att tillreda

nuscr. D. 67, kap. 15; säger, att på hans tid kött och fisk upp lades hos den rike Lappen på lärft-stycken, eljest på vadmal, på en handske, på en mössa, hur det bar till. Högström omtalar (sid. 125) ett slags "fat af en dertill lagad näfver, nästan på det sättet flätad, som våra näfver-korgar". Soppa och mjölk ätes ur samma skål af alla, ocli slef-ven — kosan, koksen — går kring. I Tornio Lappmark bär hvar och en sin sked på sig i en särskild liten ficka; Syd-lappen ofta i en särskild liten pung. Fig. 36 å föreg, sida visar ett af de vanliga af björk urhålkade trä-faten, allt i allom vid måltiderna, och fig. 37 å föreg, sida, vanliga former af skedar, hvilka ock kunna tjena som exempel på lapskt snideri. De äro af ren-horn, små och föga djupa.

Beträffande nu sjelfva maten, så är den temligen vexlande, om man ser på de olika berednings- och förvarings-sätten.

Renens mjölk utgör, som flera gånger blifvit anmärkt, en vigtig del af Lappens näring. Hon är mycket tjock och drickes icke gerna utan att en tredjedel eller hälften vatten tillsättes. Då är hon rätt behaglig, ehuru en viss frän smak vidlåder henne, närmast liknande, men icke så stark som get-mjölkens. P. F. Wahlberg säger denna mjölk obstruera, och att detta förekommes eller afhjelpes genom begagnande af ren-buljong.

Till mjölken blandas flera slags bär, isynnerhet hjortron och kråkbär, såsom förut är omtaladt, och dessa förvaras länge i kaggar och blåsor för detta ändamål.

En annan sådan tillsats brukas äfven, hvar igenom ett eget preparat bildas, den s. k. jubmo-, jobmo- eller jwomo-mjölken. Linné fFlor. Lapp., sid. 93) beskrifver tillredningen sålunda: Af Rumex acetosa (alpina) samlas blad i mängd, läggas i ett kopparkärl, en tredjedel vatten pågjutes och det hela kokas till syrups konsistens, under det att nya blad tilläggas, och under ständig omröring med en pinne, så att det hvarken bakar hop eller vid-brännes. Då

efter 6—7 timmar kokningen är slut, sättes det kokade afsides att svalna, hvar efter det blandas med ren-mjölk, hälles i en ren-våm, eller uti något trä-kärl, och får der stå. Förrådet tömmes aldrig fullständigt, utan förstärkes allt emellanåt, för att underhålla tillgången hela sommaren igenom. När blandningen fått stå en tid, får det hela en angenämt syrlig smak, helt olik den friska växtens, en förmildring af denna. Oftast tillsättes Archangelica och stundom äfven Mulgedium.och använda uen-mjölk. 141

Lappen bereder äfven s. k. sät- eller tfaø-mjölk af ren-mjölken, liksom Norrländingen tillagar sådan af ko-mjölk, och denne gör det så allmänt der före, att mjölken i landet surnar mycket långsamt — om till följe af klimatet, eller af ringa mängd eller lifaktighet hos de mi-krofyter, som efter all anledning äro medlen för denna jäsning, må lemnas derhän. Denna tät-mjölk beredes på det sätt, att antingen krossad färsk eller torkad Pinguicula vulgaris sättes till mjölken, eller att mjölk-kärlets väggar gnidas med örten. Der af uppstår i ko-mjölken °n koagulation eller jäsning af eget slag, och hon får cn konsistens al segt gelé samt en egendomlig aromatisk smak (lukt). Då man om sommaren fått denna tätning i gång, behöfver man icke nytt gräs för hvarje gång, titan hjelper sig med att till färsk mjölk tillsätta litet tätad, hvilket är tillräckligt att fram kalla den önskade förändringen.

Äfven utan sådana tillsatser vet Lappen att förvara mjölken, och ('et på två sätt. Det ena, att mjölken slås på kaggar och nedgräfvos i jorden, för att der jäsa, surna och torka in; hon blandas med ny söt mjölk då hon skall förtäras. Det andra sättet är att låta mjölk surna eller ock ysta henne med löpe, vidare krama henne genom linne-påse, så att vasslan får väl utsippra; för större säkerhets skull hänges påsen upp i luften, och allt som vatten fram tränger skrapas det bort. Slut- * ligen blir återstoden hård, grynig; han förvaras då i ny påse eller vanligen i ren-blåsa. Grädda behandlas på samma sätt. Bägge slagen kallas torr mjölk och kunna förvaras länge, det senare ända till 20—30 &r, enligt Fjellner. De smaka godt, som en blandning af amper ost och sur mjölk.

I Gellivare förvaras mjölken i kall-källor under sommaren. Så väl denna, som den mjölk han samlar under hösten och mot vintern, låter Lappen under sist nämda års-tid helt enkelt frysa i blåsor eller i kaggar, som kunna sönder tagas i två afdelningar, stundom i smärre skålar, och begagnar henne, så som vi på ett par ställen anfört, sönder huggen i stycken. Ett ganska behändigt sätt att handtera mjölken är, att i en gryta eller kittel låta mjölk frysa kring en sticka, hvilken tjenar till handtag, då det frusna mjölk-stycket, efter lindrig värmning lossas från kärlet (Fellman, sid. 8). De afhuggna mjölk-is-styckena behandlas bäst på följande sätt. Man håller ett afhugget styckc frusen mjölk på en bräda eller i en liten skål fram för elden i kåtan. Is-klumpen tinar då på ytan, och allt som cn liten del, uppmjukad och välling-tjock,142 smör och ost ur ren-mjölk.

blir åtkomlig för skeden, skrapar man af denna och förtär den. Det heter kalmatak = fruset. Det är ett slags glace.

Ren-mjölken kokas mera sällan till bruk färsk, men väl att på kaggar förvaras i jorden öfver vintern, då hon om våren upptages och användes (Fjellner). Det smör, som fås af henne, liknar talg, hvar före hon icke heller nu mera mycket till smör-beredning användes. Rehn omtalar dock (kap. 15) bruket af sådant på hans tid; och Brooke berättar (II, sid. 50) att Quænerne i Finnmarken äfven bereda sådant. Likaledes säger Fjellner, att sådant bereddes på hans tid i Herjeådalen och användes så väl till stekning, som till torkadt kött; han fann det läckert. Sjelfva mjölken är tjock och fet, och användes färsk i kaffe, utan någon föregången grädd-sättning. At chokolad ger hon en sär deles god smak.

Ren-mjölken användes äfven till ost. Först upp värmes mjölken för detta ändamål, och det skum, som då flyter upp, afskummas med en slef och hälles i en ren-blåsa, hvilken hänges upp i kåtan att torka; sådant fortares det som en läckerhet och kallas då kappa (= grädde), ocli hela klumpen, då han är af en måge: kappa-tjalmes. Bort tagandet af denna "kappa" gör dock osten mager.

Osten beredes sedan af återstoden på vanligt sätt med löpe. Bästa löpen fås af starka renar, slagtade under sommarens lopp; men der till tagas vanligen magsäckar dels af späda ren-kalf-var, som dö om våren af köld och svaghet, och hvilka fyllas med mjölk samt upp hängas till kommande bruk; dels af gäddor, röding och börsting, hvilka torkas och förvaras i en liten mjölk-kagge. När något der af uttages, är man angelägen att fylla på förrådet.

Osten pressas för hand i en rund form = teivo, flätad af granrötter (fig. 38), eller skuren af trä (fig. 39), då kallad

skappo, samt lägges till torkning och rökning på ställningen, sidde (se fig. 27, sid. 115), i kåtans rökfång; han blir dock bättre om han får torka i solen. Denna ost, som af rök och sot blir gul och svartfläckig utan på, är in uti krit hvit och har smaken af vanlig skum-mjölks-ost, med en icke obetydlig bismak af mjölkens fränhet. Han användes pä många handa sätt, dels rå och

Fig. 38. Ost-form af gran-tàgor (botten).

Fig. 39. Ost-form af björk (insidan). J.pisk, fogel, bröd till föda. 143

utan tilltugg, som färd-kost, och vid sådana tillfällen äfven i skifvor i kaffe, i stället för grädde; till välling med eller utan mjölk, och i annan mat; stekt öfver elden, och slutligen, enligt Leem (sid. 392), "kokt hel, upplagd på fat och beströdd med socker", en rätt, på hvilken han cn gång bjöds af presten i Kautokeino, och hvilken han fann ganska god. Skuren i tunna skifvor och på detta sätt behandlad har jag försökt honom i Sorsele och kan bekräfta Leems åsigt.

Till mjölken, som återstår efter ystningen, tillsätter man litet vatten och kokar upp; af detta, som innehåller mjölk-sockret, gömmes en del, men vanligen tages ett mål för folk och — hundar. Äfven lagas häraf miss-ost på vanligt sätt.

Fisk ingår äfven till någon del i Fjäll-lappens föda, då han besöker de fisk-rika sjöarna, har tillräckligt folk att sköta renarna och sjelf har lust för fiske; men för Skogs-lappen är redan fisken en vigtig sak och för Fiskare-lappen allt.

De bästa mat-fiskar, som finnas i Lappmarken, äro ofvan (sid. 28) omtalade; här åter står blott att nämna några ord om de sätt, på hvilka de lagas. Det vanligaste sättet är att de kokas och förtäras så, jemte spadet. Ett icke heller ovanligt sätt är att fisken, rensad och tvättad, helt enkelt trades på en pinne, hvilken hålles öfver eller ställes lutande imot den flammande elden. Vinter-förrådet, mest af sik, förvaras på det sätt, att fisken, rensad, fläkes och, som han är, eller utspänd med stickor, på särskilda stora ställningar, upphänges till torkning. Så väl i bitar skuren och torkad fisk, som likaledes torkad mjölke och rom, stötas och blandas med mjöl och vatten samt kokas till välling. — De vid hafvet boende Lapparne, som föra ett mera civiliseradt lif, hafva större tillgång på fisk och andra födo-ämnen, och bereda dem äfven annorlunda, som det vill synas i full likhet med andra fiskare i deras granskap. — Jagten skaffar Lappen äfven en del födo-ämnen, synnerligen fågel-fångsten; detta gäller dock mest Skogs- och Fiskare-lapparne.

Lappens föda, hvilken grupp han än till sitt lefnadssätt må tillhöra, utgöres sålunda till öfver vägande del af animaliska ämnen; vegetabiliska begagnar han vida mindre.

Ordentligt med jäst beredt bröd förekommer endast hos Nybyggare-lappar; men de vandrande Lapparne äro mycket behändige att af mjöl och vatten knåda en deg, hvilken de med handen utplatta i små,144 mjöl. "jerja" och "påskå".

half tum tjocka kakor af 5—6 tums diameter, och baka vid elden; i Norge kallas de "glo-kager" = glöd-kakor. Ett annat bakningssätt omtalar Fjellner. En tjock kaka (bulle) göres af ojäst deg; den ena sidan bakas mot elden; då en skorpa bildats, afflås denna; resten värmes ånyo, ett nytt lager afflås, o. s. v., tills 10 eller flera lager på detta sätt vunnits. Stekes ock på samma sätt på glöd. Plär till ätes ren-smör.

Mjöl förekommer i deras matlagning, utom till sådant bröd, nästan endast för att bereda välling, i hvilken ofta blandas kött, fett, o. s. v., stundom, såsom i Enare, äfven mjöl af tallens bastlagcr, hvar af vällingen blir brun. — Anmärkas bör här, att i hela Lappmarken och angränsande delar af Norrland, allmogen mest föredrager kornmjölet fram för rågmjölet, förmodligen der före, att man i dessa nejder, af missförstånd på många ställen, af tvång på andra, endast odlar korn, och der före dels har lättare att få detta slags mjöl än rågmjölet, dels från barndomen är van der vid. Långs Lule elf synes dock nu exemplet från f. d. kongl, mönsterfarmen Åminne börja verka till allmännare införande af råg-odling; under den korta tiden från 1868 till 1871 hade råg-odlingen, om jag icke misstager mig, fram skridit 8—10 mil upp åt elfven, till Mattis-udden.

Bland andra växt-ämnen, dem Lappen förtär, må, utom ofvan nämda bär, särskilt omtalas följande:

Sonchus (Mulgedium) alpinus och Angelica archangclica förtäras gerna af Lapparne. Behandlingssättet af dessa har redan Linné beskrifvit (Flora Lapp., sidd. 232 och 69), sådant det ännu förekommer. Af Mulgedium — Lapparnes jerja — tages stjelken, förr än blommorna slagit ut, och det inre mjuka ätes, sedan skalet blifvit aftaget; ibland stekes stjelken oskalad och sedan ätes det inre. Af Angclican — påsk, påskå på lapska — tages och behandlas på samma sätt stjelken, som afskäres nära roten, bladen afflås och det inre ätes. "Då flickor och gossar i juli med sina renar irra kring på betes-fälten bland bergen samt morgon eller afton drifva dem till kåtan för mjölkning, bära de sina koltar fylda af skalad påskå, hvilken de utdela inom familjen, som med stort begär förtär den". Äfven de ännu outvecklade umbel-lerna begagnas, mest dock till jubmo mjölk; de kallas påskån-åive = angelica-hufvud. — Torkad förvaras "påskån" till vinter-delice och "bjudes som artighets-present mellan ungdomen" (Fjellner).bå-r. "sauto-petsi". 145

Rehn (manuscr., D. 67, kap. 5) nämner ett par andra beredningssätt af Angelica. Stekning på glöd är ett, hvilket äfven omtalas af Graan (kap. 9). Ett annat är det, att en dag igenom koka den utväxande blom-stjelken med ost-vassla, till dess det hela blir rödt som blod; detta afkok förvaras till vintern; smakar bittert; brukas äfven såsom medicin. Der till användes ock den torkade stjelken och roten.

Dessa "jerja" och "påskå" anse Lapparne som delikatesser; äfven nybyggarne och en del resande begagna dem samt finna dem läskande och goda. Yi finna dem afskyvärda, genom det starka aromet och den brännande smaken, som följer efter; med sockrad sprit äro de dock ganska goda: det är förnämligast angelikan, som ger smak (lukt) at munk-likören.

Bruket af bär, såsom tillblandning till mjölk, är förut omtaladt. Men Lapparne lära äfven stöta hjortron, lingon, blåbär, kråkbär och andra bär till samman med kokad och benad fisk, utspäda detta med vatten och "supa thet medh skiedh" (Rehn).

En egendomlig delikatess omtalas af Graan (manuscr., D. 63, kap. 9). "Vid midsommar, då safven löper, taga de barken af stora och feta tallar, helst det nedersta vid jorden eller roten, den de afskräda ganska väl, att det hvita och innersta blir qvar, så att det är till anseendet som grannt lärft, hvilken de då i solen en dag eller två på stänger torka, sedan rifva de honom i små skifvor och lägga'n i cn stor näfver-skäppa, väl ombunden, den de i en grop i jorden grafven nedersätta och henne sedan med mull och torf öfvertäcka, hvarpå de lägga en stor stockeld, hvilken de låta brinna en dag; sedan taga de upp skäppan, då ock barken är blifven röd och söt; denna spis kalla de sauto-petsi" (= sjud-tall) "och är hos Granlapparna mycket bruklig, som ock de för ett konfekt förtära". Rehn och Lundius omtala det samma; och den senare säger (sid. 47) att den stötta massan blandas med mjölk, som då blir röd. Om bruket ännu qvarstår är okändt; ingen af dem jag tillsport har vetat något der om; troligtvis har bruket varit lokalt.

Sannolikt bidraga alla dessa ymnigt förtärda växter, jemte rörelsen i fria luften, att bevara Lapparne från skörbjugg*). Må hända

*) Enligt Siljeström (sid. 53) har en dä för tiden i Hammerfesfc bocude D:r Walter försäkrat honom, att Lapparne, till följe af det flitiga bruket af Rumex acetosella, mycket sällan angripas af skörbjugg, som der imot var en både allmän och svär sjukdom för den öfriga befolkningen. Enligt Walter skola Haf-lapparne mot denna sjukdom bruka sälblod, Fjäll-lapparne renblod. v. Diiben. Lappland. 1014(5

saltets ringa bruk. "koksen".

Fig. 40. Salt-flaska (lf granlågor. J-.

skyddas de äfven från denöa åkomma genom det ringa bruket af salt. Lappen saltar visserligen på sin mat någon gång, och i kaffe begagnar han, liksom andra Norrländingar, alltid litet salt, någon gång till och med mycket; men i allmänhet är dettas bruk inskränkt och förvaring af mat genom ncd-saltning i fråga kommer hos den genuine Fjäll-lappen aldrig. Såsom ett slags bevis på saltets ringa bruk hos Fjäll-lappen må nämnas, att den å närstående fig. 40 afbildade salt-flaskan är tillräcklig att rymma en familjs hela sommar-förråd.

Såsom i Lappland egendomliga sätt att bruka växter, och ehuru det ickc hör till frågan om Lapparnes födo-ämnen, må här slutligen efter Linné omtalas, att Milium effusum af Lapp-flickorna lägges i tobaks-påsen, för att gifva en god lukt åt tobaken, eller åt dem sjelfva (Flora Lapp., sid. 23); samt att roten af Selin um palustre af Lapparne tuggas i brist på tobak, "isynnerhet då de äro samlade i kyrkorna" (Flora Lapp., sid. 67).

Till dryck begagnar Lappen vatten; jästa och malt-drycker känner han föga till, fabricerar dem aldrig, änskönt åtminstone enbär finnas i mängd tillgängliga. Fjellner berättar dock, att man i de norra Lappmarkerna känt konsten att göra raikas, Kalinuc-kernes racky, hvilket beredes genom jäsning och de-stillcring af mjölk. Nu mera torde dock denna konst vara förlorad.

I barmcil bär Lappen alltid med sig den s. k. kosan, på lapska kokse (fig. 41), en liten sopp-slef eller en stor sås-slef, hvilket man vill kalla henne, ofta väl arbetad, mest gjord af björk, någon gång af en-trä. Med denna tager han sig vatten ur första sjö, bäck eller elf, han på sina vandringar törstig kommer till, ehuru han icke gerna dricker vid hastigare gång eller då han bär börda, enär han anser sig der igenom blott förledas till ytterligare drickning.

I kåtan står alltid i påssio ett kärl af trä eller af koppar, stundom en jern-gryta, uti hvilken finnes vatten samt en "kokse". Detta vatten hemtas om sommaren ur närmaste vattendrag, och deri lägges gerna, om möjligt, snö eller is, för att hålla det friskt ; men om vintern smältes

Fig. 41. Kokse af björk; skaftet bel ag dt med en ristad horn-skålla, ihåligt, skramlande (se ofvan sid. 102, kör-käppen). 4'.bruket af bränvin ooti kaffe. 147

ensamt snö till dryck, ty vatten är ofta besvärligt att åtkomma genom de tjocka isarna, snö finnes alltid till hands ocli elden pyr jemt.

Af andra drycker var fordom öfver allt och är väl ännu på vissa ställen, bränvinct temligen mycket anlitadt, som vi framdeles skola se af P. Læstadii beskrifningar öfver Lapparnes samqväm. Men dess bruk har under senare tider på vissa ställen minskats eller upphört, dels och i främsta rummet genom inverkan af presterna — hvar ibland för Sverige särskildt böra med högaktning nämnas Læstadierne — dels genom ingripande af styrelsen. Under den 29 nov. 1839 har kongl. maj:t. "pplifvat kongl, brefven af den 3 dec. 1740 och den 29 nov. 1743, genom hvilka bränvins införande i Lappmarkerna vid 50 r:drs vite är förbjudet. Uti skrifvelse till landshöfdingen i Norrbotten, af den 15 dec. 1848, har kongl. maj:t dess utom förklarat förbudet mot bränvins införsel äfven gälla kognak, rom och arrak. På somliga ställen har, dels till följe här af, men dels och hufvudsakligast genom de religiösa rörelser, som kring 1845 utgingo från L. L. Læstadius, bränvinets bruk alldeles upphört, och det påstods sommaren 1868, att då icke en droppe bränvin fanns lios Lapparne i Lule Lappmarks fjäll-trakter! Måtte man blott icke i stället allmänt införa bruket af Hoffmans droppar, hvilka i stor qvantitet användas flerstädes. Arvidsjaurs och Arjepluogs Lappar, äfven som de nordligaste, supa ännu förtvifladt, men s. k. vin, "spanskt", en infernalisk blandning af piccardon, finkel, m. m. Man klagar ock att de Lappar, som vandra öfver till Norge, der lockas till supande och råka på obestånd.

Allt som bränvinets bruk minskats, har kaffets tilltagit, och det i en sådan grad, att det begagnas nära nog hela dagen af dem som hafva råd der till, eller möjligen kunna förskaffa sig sådant. Det brännes temligen starkt, krossas groft med sten eller yxa — de förnämligare hafva dock kaffc-qvarnar! — och drickes ganska starkt, med litet salt deri, som förut är nämdt. Der jemte läggas ibland i kaffet ost, blodkorf, fettkorf, fett, kött, o. s. v., efter smak eller råd och lägenhet. — Om detta utbyte af bränvin mot kaffe är en lycka, må lemnas derhän; men det säkra är, dels att Lappen lefver ordentligare nu. än då han söp bränvin, och att han ut-armar sig genom kaffe-inköpet.

Fig. 42. Kaffe-dosa från Lnle Lappmark; af grant&gor och i färger, i.148 renhår i maten. glupskhet.

Det är för resten anmärkningsvärdt med dessa stimulerande drycker: bränvin, kaffe, the, chokolad, hvad de må heta. Uppfunna på olika ställen af verlden och öfver allt mycket omtyckta, synas de vara verkliga nödvändigheter för menniskan: knapt något folk finnes, som icke har någon, många hafva flera af dem. Anmärkningsvärdt är ock,

att de synas liksom göra sin rund kring jorden. Ölet (pors-ölet) är väl älst i norden; efter det kom bränvinet; detta håller på att utträngas af kaffet och bayerska ölet; dessa skola väl ock en gång i sin ordning utträngas af något annat.

En sak, som, med afseende pil. Lappens mat och matlagning, tidigt frapperade mig, är den ständiga inblandningen deri af renhår. Jäg har sedan sett ett, försök till uppskattning af den qvantitet renhår, som kommer in i hvarje Lapp; beräkningen är gjord af Grape (W. A. H. 1803, sid. 283), som säger: "Den mannen har icke varit väl gift, som icke ätit upp ett lispund renhår". Renhåren klibba vid allt: kok-kärl, skedar, knifvar, händer; de komma med mjölken, genom beröring renarna, af kläderna (mest om vintern), af de hudar, på hvilka Lapparne sitta och från hvilka håren yra upp vid hvarje rörelse i kåtan. Det synes dock icke synnerligen besvära Lapparne, och, ehuru ett icke obetydligt antal sådane blifvit obducerade, finnes ännu icke antecknadt, att man i dem träffat bezoarer, hvilka äro vanliga hos renen.

Lappen tar sin måltid när det bär till, under det han är på vandring stadd. Hemma förtär han vanligen två mål om dagen, ett mindre på morgonen, ett starkare hufvud-mål på aftonen, då han mjölkat sina renar.

Han förtär temligen mycket, då tillfället så bjuder och han icke behöfver spara, t. ex. vid rikare fiska-fänge eller då slägt nyss skett, men omåttligt har jag aldrig sett honom äta. IL A. Widmarks erfarenhet är den samma. Tornæus berättar (sid. 60) dock om cn liten "bukot" Lapp vid Tana elf, som i ett mål åt opp en stor fet lax, samt efter hörsago, att en skjuten vild-ren på en natt af tre Lappar uppåts, så att om morgonen af hela renen icke mera var qvar än halsen, hufvudet, benen och fötterna! Fellman berättar (sid. 48) om en Lapp, som, efter ett par dagars fasta, en vinter-morgon klockan mellan 3 och 5 förtärde vid pass ett pund renkött med \ kanna flott och kanna köttspad, samt derpå sof hela dagen och följande natten. Fjellner omtalar en Lapp, Jon Jonsson Tjåggi, som i ett mål förtärde en helkokad renbog och 5 {skålpund} rensmör dertill. Vanligen synes dock Lappen lefva ganska måttligt. Stundom, ehuru sällan, får han fasta länge, då han förirras af tjocka eller snö, då renarne springa långt bort, kortligen då han har längre vandringar än han från början beräknat. Det synes dock icke besvära honom särdeles mycket; han drager fastare till sitt bälte, tager sig en klunk vatten ur bäcken, han vadar igenom, eller en mun snö från närmaste drifva, några kråkbär eller andra bär om han kommer åt, och skyndar för öfrigt springande fram, för att snart komma till kåtan — till maten och värmen. Då han är ute med sina renar långt från kåtan, händer väl ock någon gång att han i hungern diar en ren-ko, och lärer, enligt Graan (sid. 78), detta på hans tid hafva varit ett temligen vanligt sätt, genom hvilket illa hållne tjenare i smyg skaffat sig erforderlig föda.

Fig. 43. Fjäll-lapskan Ristin Menlös' kåta vid Sirkas-luokte af Virihaure sommaren 1868. Två suogner (sid. 126) synas till höger bland videt.

*

SJETTE KAPITLET.

Lapparnes klädedrägt: skor med hö der nti; byxor och röck af sämsk eller vadmal; niudd: barmklädc; bälte; silfverkragc och silfverbälte; mössa.

Lapparnes klädedrägt är ganska enkel och särdeles passande för klimatet; han är en variation blott på öfriga polar-folks. Plaggen äro hufvudsakligen skor, byxor, röck och mössa, vexlande till ämnets beskaffenhet efter råd och lägenhet samt års'tid, men till snittet bra lika öfver allt. Lule Fjäll-lappars sommardrägt ses å pl. 1 och 2.

Skorna (se figg. 44, 47 å sidd. 151, 153) äro ganska egendomliga. Ofvan-lädret är smalt, fram åt utlöpande i en afrundad spets; det fästes åt sidorna, men ofvan på, vid den dit upp stigande kullriga sulan. De äro runda fram åt och ganska vida. Bak på hälen är på tvären ett stycke läder utskuret, och en söm går i stället tvärs öfver hvad man kunde kalla undre bak-kappan. SkonB ofvan-läder, som är mjukare än sul-dclcn, går opp i en 4—5 tum hög tunga. Till denna ansluter sig och fast-sys en äfvenledes af mjukare skinn gjord öfre bak-kappa eller skaft, hvilket utgår från hela bakre delen af skon. (Se för beskrifningen fig. 47.) Alla sömmar äro laskade och sydda med scn-tråd. Ingen klack eller särskild sula finnes, och skon är under till helt tunn; sulan är af vanlig ox-hud och öfre delen af rcn-sätnsk. — Till färgen äro de nya sommar-skorna gulbruna, men genom användande af smörja samt af

smuts, blifva do med tiden mörka, gråsvarta. Lappen har stor talang att laga dem och sliter dem länge.

Dessa äro de vanliga s. k. käng-skorna för sommar-bruk, i Norge benämda "komager", en förvridning af' deras lapska namn kabmuk; af läder heta de tjatjekah, af sämsk sassnekali. Om vintern begagnas ludna sko-plagg, de s. k. lapp-skorna, af två slag; dels sådana, der under-sommar- och vinter-skor. sko-hö. 151

•

delen är gjord af en härna, den öfre delen af bellinga]1, och hvilka heta hämskor — kctllokah; dels i sin helhet gjorda al" bellingar, s. k. belling-skor -- nutakah (sing. nu-tak) (fig. 44), hvilka äro lättare och mest brukas af fruntimmer. Dessa skor kunna vara af många qva-liteter, men brukas af Lapparne för det mesta utan prydnader, ty hvarje extra söm skulle göra dem mindre täta, och att hafva dem täta är naturligtvis för dessa snö- och vatten-vandrare en ytterst vigtig sak. Äfven brukas särskilda inner-skor, dels af fin mjuk ren-sämsk, dels (enligt Fjellner) ludna, af mjukt skinn, med håren inåt vända, s. k. måtsok, af måtsot = vända ut och in.

Med undantag för norra Lappmarkerna, der man ibland begagnar hår- eller tagel-sockor, köpta af Svenskar eller Norrmän, brukas icke strumpor af Lappen; han har det som bättre och billigare är, nämligen liö. Detta sko-hö, på lapska suoine eller kabmak-talles ((ig. hö-massan i en sko), tages af flera Carex-arter: aquatilis, acuta, ainpullacea, vesicaria, Ave-na Hexuosa (Lessing) m. fi., är, allt efter artens groflek, af bättre eller sämre qvalitet, insamlas i mängcl om hösten och samman bindes medelst ett par strån i små flätade knippor, så stora att de i tjock-ändan jemt kunna fattas med en hand; två sådana samitian bindas med smal-ändarna och kallas då pilga eller pilka = knippa (fig. 45), samt hängas upp till torkning. För att sko-höet skall taga mindre ruin, brukas ock att sno det hårdt till samman i en tjock ring = mer, i stället för pilkor (fig. 46 å följ. sida). Vanligen begagnar man detta hö sådant det är, man blott gnug-

Fig. 45. Sko-hö i knippa = pilka. iV-

Fig. 44. Vinter-skor (a f hvila bellingar) med banden hopflätade.152 SKO-HÖ; DESS INlJtGGNING I SKOlt.

gar det grundligt med händerna, då det skall brukas. Bultning mot sten eller med klubba är dock vanlig för allt gröfre hö; af Skogs-lapparne i Arvidsjaur häcklas och kammas det nu mera allmänt; det blir då utmärkt fint, mjukt och smidigt, samt ytterst behagligt för foten. I Utsjoki beredes och säljes sådant hö af Fiskare-lapparnc, som der af hafva god inkomst (Fellman, sid. 49).

"Detta", säger Læstadius oin samlandet af sko-hö, "är Lappens enda hö-bergning"; men för honom ock af stor vigt, och när han begifver sig fr&n sina höst-ställen förer han med sig ett förråd af sådant för vintern och bela nästa vår. Under sommaren kan han, oin förrådet tar slut, hjelpa sig med manlafven, med färskt gräs, hvilket snäll-torkas, o. d., tnen det är icke så lämpligt och på långt när icke så behagligt. Under sommaren begagnas äfven, i stället för hö, eller jemte detta, i botten på skon, fin afskafd bark af sälg-qvistar (Salix caprea), och anses denna sorts strumpor särdeles ändamålsenliga att hålla fötterna fria från ömhet och sår, hvar jemte de skydda skorna, såsom garfnings-medel för dem.

När nu höet skall begagnas, huru det än må vara beredt, breder man ut det på knäet och plockar stråna om hvar andra till en kaka af temlig tjocklek, liknande ett aflångt, platt fogel-bo. Det så i ordning bredda höet tryckes försigtigt in i skon*); kring väggarna i skon, hvars skaft förut i en ring är ned viket kring hälen, utbredes kakan genom rörelser och packning med fingrarna, så att ett kontinuerligt lager hö omgifver den för foten bestämda <hålan. Bak hänger en bit af denna kaka ut öfver skons kant, och denna hö-tapp användes att, sedan foten är inträdd i skon, fylla den vida sko-vristen och trakten kring fot-knölarna. I norra och södra Lappmarkerna gör man sig icke så mycket omak, utan stoppar in tapp för tapp (Fjellner).

') Icke-Iappar bruka inliga en liten plattad hötapp i hälen af skon, till ersättning för flen klack, hvarvid de fitiu Hinn skodon äro vane.

Fig. 46. Sko-hö i rulle, från Arvidsjaur.skoband. skons påtagn1ng. 153

Det är en lång beskrifning detta, men sko-höets i ordning läggande tar ännu längre tid att verkställa, ty med denna

sak gör Lappen sig mycket besvär. Det har ock sina goda skäl, ty om icke höet ligger väl, slinker skon, eller blir det kallt om foten; ligger höet väl, så skyddar det mot huru stark köld som helst. Blir det vått under vandring i myrar och bäckar, kyler det ändå icke särdeles. Deri besvärar ej heller någonsin fotsvett, ty denna upptages af höet, hvilket der igenom väl blir däfvet, men icke så att det kännes. Om aftonen utdrages der före höet ur skon och torkas vid elden i kåtan; det är då nästa dag lika bra som färskt, och med liten tillökning af nytt kan samma hö begagnas 1 à 2 veckor.

Den ofvan beskrifna mjuka öfre delen af skon, hvilken man skulle kunna kalla skaftet, har äfven sin betydelse. Det räcker ett par tum ofvan fot-knölarna. Då foten är in stoppad i skon, fattar inan i detta skaft och trycker väl ned hälen i skon, samt klämmer och makar utan på med handen, så att hälen kommer midt i skons längd-linea. Der på lägges skaftet fram till i ett långs-veck kring den deri ned stoppade byxan, och lindningen börjar.

I sömmen, på skons ena sida, finnes vanligen i en ögla fastad en rund eller platt rem; denna går genom en dylik ögla på andra sidans söm och efter en längd af 1 fot öfvergår remmen uti ett 3—4 fot långt, väfclt eller slingaclt ylle-band, med en tofs i yttersta ändan. Detta band lägges nu mycket stadigt kring skaftet, slag öfver slag, från öfre delen af fot-knölen litet upp åt smalbenet till ett par tre tums höjd, och fästes der, på sådant sätt, att ändan ned ifrån instickes under sista slaget. Här igenom blifver gränsen mellan skor och byxor öfverbunden med en vattentät skärf.

Äro nu både skor och byxor täta, så som Lappens plagg vanligen äro, så kan ban, utan att blifva våt in på kroppen, lugnt vada genom vatten, som står så högt de senare räcka. Vigten ligger här på

Fig. 47. Sommarskor, med band. k af naturl. storl.154 ytter lig A li k om skodonen.

att skobandet — pä lapska vuodda, vuoddek (pl. vuoddakah), — ligger väl, ocb der före ser nian äfven Lappen alltid, då ban skall vada oeh icke är säker pä sin sak, böja sig ned och medelst ett tag med bägge händerna vrida till sina skoband; der på går han lugnt i vattnet. För sättet, hvar på banden ligga lindade kring fot-knölen, se deli nedre skon på fig. 47 å föreg. sida.

Sko-banden äro af olika färg och bredd: Lapparnes Nybyggarnes 1 tum breda. Vanligen hafva männens skoband större bredd, mörkare och enformigare färg, qvinnorna hafva dem smalare och brokiga, stundom t. ex. gröna i ena, svarta i andra ändan, men röda midt på. Männens och qvinnornas skor äro i öfrigt lika, de senares dock vanligen finare och lättare än de förres.

De ludna skorna nyttjas endast om vintern och ute stänga kölden väl. Lccm berättar (sid. 88), att man brukar litet sveda barnens ludna skor i sulan, på det de icke skola vara så hala. Under sulan pä de fullvuxnas skor sys skinnet så, att hären komina att sprida sig ut ät i alla riktningar; detta förmodligen ock för att göra dem mindre hala. Detta, liksom i allmänhet sättet för sömnaden, är dock olika i olika Lappmarker, så att den sakkunnige här på, äfven som på söm i öfrigt och på lappnings sätt, kan bedöma från hvad trakt en sko är, så väl sommar- som vinter-sko.

Då dessa skodon äro mjuka och behagliga samt tillika varma och täta — således passande för natur-omgifningarna — så brukas de allmänt af befolkningen i Lappmarken, i hvardags-lag af nybyggare-familjerna, ute och på resor af stånds-personerna äfven. Det skulle vara en stor svårighet, att på vandringar i Lapplands oländiga mark hångla sig fram i vanliga stöflar; traditionen förmäler dock, att den i så många hänseenden originelle D:r J. Engström färdats i sådana. Detta, äfven som nödvändigheten att för liktornarna skära ventiler på stöflarna, säger man hafva varit anledningen, hvarför ban, vid försök att bestiga Sulitälma, förkylde sig och fick nerv-feber, görande han der igenom ett undantag från andra Lappmarks-resande, hvilka alla varit friska bela tiden.

Nybyggarne bruka äfven ett slags stöflar, sydda i fötterna på samma sätt som käng-skorna, men med långa, vida skaft, hvilka gå till och öfver knäet. Dessa knytas eller spännas ofvan vaden med en starkt åtdragen rem."norsk smobning". byxor. 155

Det är klart, att de af tunnt läder och sämsk gjorda sommar-skorna icke skulle kunna motstå väta, om icke de

tillika voro smorda, som nyss antyddes. För detta ändamål begagnas dels tjära enbart, dels blandad med fett eller tran; denna senare blandning kallas norsk smor-ning. Denna är en högst vigtig vara för Lapparne, ty hon begagnas icke allenast, såsom ofvan nämnes, till sko-smörjning, utan ock vid beredning af pols-skinn etc. Der jemte förfärdiga Lapparne, enligt Linné (Lachesis 1, sid. 129), sjelfve en smörja på följande sätt: "De lägga de feta men obrukbara delarna af fiskar och deras rengjorda inelfvor till samman i något kärl och låta detta stå att surna, då cn olja erhålles och denna brukas till sko-smörja". Så går det till än i dag, ocli smörjan luktar nästan ännu värre än "norska smorningcn".

Lappens näst kommande plagg är byxorna. De hafva flera namn på lapska. Det generiska är rnåuka eller starr. Skinn-byxor heta i allmänhet skinkek; sassnek de af sämsk, och kalsok dc mycket långa af ren-bcllingar. Så synes det af Lex. Lapp. åtminstone, ehuru kalsok snarare måste vara namnet på de lösa yttre belling-strumporna, som brukas synnerligen af dc norske Lapparne. Der förekommer äfven namnet brakkoh, men om detta är hemtadt från det svenska bracka, eller ej, må lemnas der hän. Märkvärdigt är, att detta ord genomgår sä många språk. 1 Utsjoki kallas de yttre skinn-byxorna pevsakak, dc inre vadmals-byxorna kayges pevsakak (Fellman, sid. 50). — Byxorna gå ned till eller litet ned om fot-knölarna och upp så långt att dc jemt ocli nätt hänga qvar på höfterna, mellan bäckenrand och höftknöl, der de fästas med en temligen hårdt snörd dragrein = fälde. De brukas lika dana af bägge könen. De göras dels af skinn, dels af vadmal; det senare slaget brukas mest af qvinnorna och af bägge könen under vintern, då icke sällan två par påtagas, de af skinn innerst. Skinn-byxorna äro ganska trånga från början, och blifva det ännu mera der igenom att de så ofta på färderna blötas och få torka på kroppen. Till en början af vanlig gulbrun sämsk-färg, blifva de med tiden af flott och smuts svarta och glänsande. Qvinnorna färga sina vadmals-byxor i olika kulörer; älsklings-färgen är röd och grön. Vinter-tiden brukas ock ludna byxor af bcllingar eller unga renkalf-skinn. Byxorna sakna fickor.

Lappen brukar i allmänhet icke skjorta eller något annat linne närmast, kroppen. Skogs- och cn del af Fjäll-lapparne bära dock under sommaren ett slags vadmals-skjorta, skirto, formad ocli anbragt päsamnia sätt som kolten, men under denna oeli fritt hängande, icke in stoppad i byxorna. I Arvidsjaur brukas ock någon gång under-kjortel af qvinnorna.

Innersta plagget är likväl mestadels kolten; mannens kallas kapte, qvinnans vuolpo. Han liknar en skjorta, är öppen ned på halfva bröstet, temligen vid och slutar ofvan knäet. Han göres antingen af sämsk = svaltja, eller af vadmal eller kläde. Den af vadmal är den egentliga kapte och sättes utan på det öfriga, hvar imot den kortare, inre, jack-liknande heter kopto; namnen brukas dock vexlande. Detta plagg bäres ensamt i vackert väder om sommaren och nytt ser det särdeles smidigt och bra ut. Gamla tidens koltar saknade krage (Fjellner). Men nu mera finnes å mannens kapte en 2—3 tum hög, styf krage (fig. 48), hvilken, liksom hela öppningen kring halsen samt hela kapten ned till och vid händerna, är kantad med kläde eller bancl af olika färg mot plagget, ofta röd eller gul, eller i flera färger, då der imot vadmals-kapten sjelf oftast är blå, stundom ganska ljust, eller brun i inånga nyancer, hvit (ofärgadt hvitt vadmal), grön och grå, aldrig gul eller röd. Qvinnornas saknar ofta krage, men är kring halsen kantad med rödt, gult eller blått kläde, ofta i flera färger. Qvinnans kapte är äfven längre än mannens och går ned om vaden. Högtids-koltarne äro på kragen ofta grant utsirade med broderier i kläde och färgadt garn, eller i tenntråd, eller är hela kragen af annan färg än kapten, hvilket äfven på hvardags-plagg är vanligt, då han mest göres af mörkare tyg än kapten. Männen bruka allmänt i Arvidsjaur och Sorsele Ii af v a den yttre kolten öppen ända ned, som våra rockar, kantad med färgadt kläde rundt om, samt med hyskor och hakar för dess samman häktning fram till; cn sådan kolt kallas slaoptjek.

Om vintern brukas skinnpelsar, hvilka på lapska heta muodda eller muedda, hvar af de nordiska folken gjort ordet mudd. I Norge kallas pelsen päsk, af päsket = klippa, ett ord hemtadt från finskan; hvarvid icke bör lemnas oanmärkt att Ostiakcrne kalla de helt unga ren-kalf-varne peschki (enligt Erman, sid. 326). De vackraste och äfven starkaste pelsarne äro de som förfärdigas af omkring 3 månader gamla kalfvars skinn, hvilka hafva små, fina och korta hår. Men de soin

Fig. 48. Tenn-broderad krage till mans-kapte.barm-kläde.

göras af äldre renars skinn = pårkali (af pårga = luden, långhårig, såsom renen blir mot hösten) äro varmare, ehuru de genom sin raggighet se mindre väl ut. Dessa släppa håren efter ett par vintrars bruk, eller afnötas dessa till större delen; sådana nötta pelsar kallas skiltjah (af skilt — utmagrad) och brukas i stället för den nyss omtalade sämsk-kolten (svaltja). Pelsarnas högt upp stående kragar äro äfven af ludet skinn.

I norra Lappmarkerna mest, dock icke sällan i de södra äfven, brukas innerst mot kroppen en pels, med håret vändt in åt, sisniuodda =- innan-pels; i sydligare provinser ersättes denna oftast af en vadmals-kolt. Ytter-pelsèn heter pilsa-rnuadda.

Den fattiges drägt är endast skinn. Vinter-byxorna äro af bellin-gar, sommar-byxorna af sämsk, underplagget en "skiltja" och öfv er-plagget en dito eller en "muodda".

Väst brukas icke, men i stället ett barmkläde = åtsa-läppa (= krag-lapp), åtsa sleepa enligt Joh. Læstadius, puonga-läppa i de södra Lappmarkerna. Det liknar till formen en nattkappa utan krage och är helt fram till Det är af kläde eller vadmal, försedt med foder på inre sidan. A ena kanten är en öppning, hvar igenom handen kan trädas in. Det bildar således ett slags påse och begagnas der före af Lapparne i stället för ticka, att der uti förvara åtskilligt smått, såsom penningar och dylikt. Denna persedel är en hufvudsaklig grannlåts-artikel, hvar före han ofta är utsirad med hvarjehanda brokiga prydnader och syningar. Särdeles ser man å den öfre, lik en linning kring halsen häktade delen och ett stort stycke af den ned hängande lappens mellersta framsida, små rutor, rundlar, vågor, blad, etc., röda, blå, gröna o. s. v. om hvar andra, broderade med yllegarn, silke, silfver- och tenn-tråd, med färgad eller hvit sämsk såsom mellanlägg i sömmarna. Nedan för denna rad eller rektangel, af omvexlande färger, är stundom en röd halfmåne, utsydd med figurer af silfvertråd; stundom går en röd remsa, af en tvärhands bredd, hela barmklädet utföre, o. s. v. Granlåten varieras i oändlighet.

Detta barmkläde begagnas af bägge könen, men är mest synligt hos männen, som hafva sin kapte mera öppen; qvinnorna bruka dess utom nu mera ofta en stor bomulls-halsduk, med snibbarna korslagda öfver bröstet, utan på barmklädet, men inom kapten. I Arvidsjaur ses ibland, efter förnämare sed, qvinnorna bära linne-kragar, spetsar och158 bälte. "puoona".

manchetter! Barmklädet knytes eller häktas, som sagt är, alltid om halsen, men det knytes äfven stundom om lifvet der jemte.

Sådana barmkläden synas icke vara brukliga i Norge, åtminstone omtalas ocli afbildas de icke af Leem; Fjellner har dock sett dem vid Lofoden. Der imot talar Leem om ett slags kragar eller halsdukar, som af qvinnorna knytas eller knäppas utan på kapten, hvilken (kapten) i Norge synes hafva en mindre hals-öppning än i Sverige och vara gjord att hop knäppas på ena eller andra sättet. Qvinnornas brukar der älven vara rynkad bak.

Kapten sammanhålles om lifvet af ott bälte, kalladt norr ut auve, söder ut juve, eller ock kätsald. Bältena äro af flera slag, dels ylle-band, dels flätade af senor blott, dels af sådana öfverklädda med fina läder-remmar; de äro platta, £—2 tum breda, med i ena ändan en ögla, i den andra en tofs. Ofta äro bältena broderade med tenn och försedda med vidhängande prydnader af flera slag. Då Lapparne gå ut med renarna, binda de äfven omkring lifvet repet, eller lasson, hvar med dessa fångas. Bältet till drages medelst inträdning genom en ögla, eller med ett spänne = saljo eller kruoke (sölja, krok!), oftast kanske af gjutet tenn, icke så sällan af renhorn (se fig. 49, sido-bilderna). Med bältet tillknyter qvinnan sin kapte, så att han sitter temligen slätt åt öfre kroppen; männen der imot draga upp denna del af kolten, sedan bältet är knutet, så att han hänger vid kring bålen. Der igenom blir inom kapten kring bröstet ett stort rum: barmen (puogna), hvilken för Lappen är en Pandoras ask, hvar uti han in stoppar massor af småsaker, dem han vill föra med sig, såsom kosa, eld-don, pipa, tobaks-pung, knif, ost, stundom äfven annan mat.

Fig. 49. Trissa (queddalak) för qvinno-bälte, omgifven af två spännen; allt af renhorn.

Fig. RO. Skinnpungar från Arvidsjaur. !.balte med sy-sakeh.

Fig. 51. Pung frän Sorsele.

Vid bältet bäres af mannen kist-nyekeln och ofta äfven knifven, icke sällan flera större eller mindre skinnpungar (se fig. 50 å föreg, sida) för diverse ändamål: sked och örslef i en, strykstickor i en annan, sysaker i en tredje, brynsten i en fjerde, o. s. v.

En pung af alldeles egendomligt utseende är den som fig. 51 utvisar. Originalet är från Sorsele, gjordt af renkalf-skinn, med det ludna in åt, tcnn-br.oderi ut åt, och kallas taskon.

Qvinnorna föra äfven i bältet sina kist-nycklar, men der jemte hafva de der vid hängande sy-påscn, med sax, syring och påträdda nålar, fästade i en skinnlapp eller en bit björksvamp. Denna sy-pung brukas i Norge så stor, att en pels kan rymmas deri (Stockfleth), och kan då naturligen icke hänga i bältet. Vid qvinnornas bälten hänga ännu oftare, i stället för sy-pimgen^ en rund plåt eller ring (trissa) af horn eller metall (messing eller silfver), queddatak (fig. 49), vid hvilken på remmar äro fästade en del sysaker i skinnfodral, nedhållna af i deras nedre ändar fästade mes-singsringar (fig. 52). Dessa ringar äro icke blott till prydnad, utan ock till nytta, ty genom sin tyngd hindra de sakerna att vändas upp och ned.

Vid högtidliga tillfällen (bröllop, barndop, begrafningar, böndagar o. dyl.) brukades förr allmänt silfverkragar och silfverbälten; de äro ännu icke ovanliga i Pite och Sorsele Lappmarker, men betydligt minskade i Lule, bland hvars religiösa befolkning de anses såsom bevis på fåfänglighet och der före ickc tolereras. De vid deras försäljning vunna pengarna hafva användts till folk-skolorna.

Silfverkrageii heter på lapska sill> kraka, ett namn som ger till känna sakens svenska ursprung; han är af kläde, blått, temligen mörkt, liknar till formen en nattkappa, framtill öppen, och med en stor och styf krage; han påträdes öfver hufvudet. Kragen (se fig. 53 å följ. sida) är på ut-sidan

Fig. 52. Qvinno-bälte med sysaker. a är en nåldyna med messings-, b med hornfodral. J.160 silfver-krage och -balte.

tätt broderad med tenntråd. Kring inre kanten af den ned hängande nattkappan är en stor mängd silfver-grannlåter af åtskilliga namn fast-

sydd. Somliga bestå i temligen tjocka plåtar, dels fyrkantiga, dels runda, med diverse inskärningar, hål eller figurer, andra åter klotrunda eller äggformiga knappar af åtskillig krusning och storlek. Det mesta af allt detta är förgyld!, dåligt silfver, men såldt till Lapparne af kust-städernas guldsmeder till enormt pris, och prydt med cn myckenhet löfverk, d. ä. små platta kors, ringar eller dylikt, fästade i öglor uti de större piecerna. I vissa af dessa hängen eller löfverk, som det kallas, kan man igen känna ett monogram af Ave Maria. Knapparne äro ofta genom brutna och arbetade i filigrams. En viss symmetri råder i silfvcrkragen; piecerna äro parvis fästade på ömse sidor, de klotformiga i brädden, de platta längre in på kragen. Några i kanten kunna häktas i hvar andra. En väl utstyrd silfverkrage kostar betydligt; för ett par större knappar (naulekah eller påla) betalas en ren-oxe, stundom äfven cn mindre ren dertill; följaktligen kan en sådan krage kosta ända till 15—20 renar, ett pris således af minst 150 — 200 r:dr efter nu varande värden, och ehuru ban knapt är värd 50 r:dr.

Silfverbältet. på lapska silb auve (fig. 54), är af läder eller kläde, 1—3 tum bredt. På detta fästas fyrkantiga silfverplåtar, förgylda eller

Fig. 54. Silfverbälte. -j^.

icke, tätt bredvid hvar andra, ja så tätt, att föga eller intet af sjelfva bältet synes. Dessa plåtar äro äfven försedda med sirater och sådant der smått vidhängande krimskrams, så att de skallra der af. Bältena äro ofta både dyrbara och vackra. De spännas om lifvet och bäras af båda könen, ehuru de mera tillhöra mannen; kragen der imot brukas endast af qvinnan. »

Fig. 53. Silfverkrage.mössan. lß 1

Bägge dessa grannlåter kan naturligtvis icke hvarje familj ega; stundom finnes blott den ena, stundom ingendera.

De som finnas tillgängliga, lånas eller hyras för tillfället, synnerligast vid bröllop, då bruden gerna vill vara riktigt fin.

Utom dessa, nu redan omtalade plagg, har Lappen endast mössan, kapper eller tjupp = mössa i allmänhet, napok = den ludna vintermössan. Kapper är af konisk form i de svenska Lappmarkerna, och hopsydd af flera små klädes- eller vadmals-bitar, skurna i form af likbenta trianglar. Den vanligaste färgen är mörkblått, med rödt mellanlägg i sömmarna, men åtskilliga andra nyancer af blått brukas äfven. Qvinnorna bära i de södra Lappmarkerna merändels mössor af röd färg (se pl. 2), med blått eller annat mörkt mellanlägg i sömmarna, samt utan på denna ett slags fodral, till formen likt en afskuren kon, ut ur hvars öppna spets den röda mössan tittar fram. Denna yttre mössa som kallas räf te eller ropte, är alltid af mörk färg samt består gerna af ett stycke och är icke hopsydd, utan knäppes samman med häktor, eller hålles samman med band eller remsor. Kring kanterna gå paralella linier eller andra broderier af tenntråd. Denna hufvudbonad är i Sorsele ännu mera komplicerad, så till vida, att under rapten, som der äfven kallas terek, icke brukas den vanliga mössan, utan en särskild cirkelrund dubbel kiädes-skifva, i midten af hvars ena hälft ett hål är klippt; denna röda kaka lägges in uti terek, så att en kant står öfver den fram- och bak-i från tillplattade terek, och en annan kant, liksom bakskärmen på en kask hänger ned i nacken: ett slags chinjong. Se närstående figur.

När de äro ute på resor eller eljest i elakt väder, hafva Lapparne en fäll-krage, hvilken öfver täcker axlar, bröst och rygg som en shawl eller kapuschong. Den är hopsydd rundt omkring och har midt på en rund öppning, hvar igenom hufvudet trädcs ut; är vidare fäst i ett slags yttre mössa, som liknar rafte och sättes på hufvudet. Detta plagg, som norr ut kallas njalme-fatte, söder ut skobmok, betäcker således huf-

v. Dilben. Lappland. H

Fig. 55. Ytter- ocli innan-müssa; sedda buk ifrån; Sor-•th. J.

vucl, hals, axlar och bröst, så att endast ansigtet synes, samt afvärjer regn och snö. (Se fig. 57 här nedan.) Sådana inrättningar beskrifver äfven Leem. I stället för njalme-fatte nyttjas i Tornio af männen en krage af björnskinn, kallad sieben-navte (Pellrøan, sid. 50), gjord af J björnhud, med ett hål att trädas öfver hufvudet, och så vid, att han faller ned öfver rygg och bröst. Björnkragen, säger Fjellner, kallas i Tornio tjäporas och brukas äfven med vidhängande tänder och klor.

Nästan öfver allt i svenska Lappmarkerna äro männens och qvinnornas mössor hvar andra lika till formen, men i Gellivare, Jukkasjärvi och Karesuando äro qvinnornas mössor icke koniska utan upp till endast något afrundade och på tvären hoptryckta samt fram åt böjda. I båda sist nämda socknar äro dess utom högtids mössorna prydda med på sydda kulörta sidenband i många lysande färger. I Arvidsjaur bruka karlarne mest svenska mössor med skärmar.

Om vintern begagnas dels (och mest) samma slags mössa, som sommartiden, ehuru må hända af tätare material, dels förses denna med en kant af något djur-skinn, hund eller vildt, icke sällan af någon vattcn-fogels skinn (af loin t. ex.), dels göres hela mössan af skinn, lägre än sommarmössan, nästan half-sferisk.

Till drägten höra ock vantar: sommartiden af sämsk = krappok; vintertiden ludna = kista; i båda fallen ofta med inre vantar af ullgarn; de förra kallas kamtes (månne liksom fats, vats en förvridning af vante?) Vinter-vantame prydas ofta med brokiga klädeslappar vid tum-sidan (se fig. 56).

Sådan är Lappens klädedrägt, med små variationer i de svenska Lappmarkerna. I allmänhet synas dock Skogs-lapparnes i Arvidsjaur, ehuru i öfrigt lika Fjäll-lapp ames i Lule, vara nättare, snäfvarc, snyggare; qvinnornas kapte längre, mera åtsittande och på hela drägten så att säga nedlagd mer finess, mera skräddare-kunskap (H. A. Widmark). Samma gäller om Sorsele Fjäll-lappar, hvilka äfven äro fina och nätta.

Lapparne i norska Finnmarken hafva sina koltar oftast af ofärgadt vadmal i hvardagslag, men i vissa trakter af grönt, brunt, ja till och med rödt, utsydda ej blott kring alla kanter, utan ock i sömmarna

med tyg .af annan färg. Vintertiden bruka de innerst en lam-skinnskofta. Byxorna äro af ©färgadt vadmal; de blå mössorna kantade med rödt ocli gult kläde och ha i toppen en tofs af samma färg. De hafva icke åtsa-läppa, utan i dess ställe radi- eller radde-läppa = ett slags halsduk, gjord som en gammal-dags silkesbörs, hvilken lägges ett slag om halsen och knytes fram, så att snibbarna hänga på bröstet; denna brukas icke till värme, utan för elegans och att förvara pengar. Qvinnorna bruka icke byxor, utan ett slags långa strumpskaft af blått eller brunt vadmal. Männens skoband äro väfda i figurer med ullgarn af tre färger; qvinnornas äro visserligen ock trefargade, men styckevis, så att hvarje tredjedel af bandet har sin färg. Qvinnornas hufvudbonader äro af alldeles egen form. De sluta ned till tätt åt hufvudet, men upp-och baktill gå de i en afrundad spets, som hålles uppe genom ett trästycke, på hvilken han formas (se Leem, tab. ix m. fi.); de synas till formen mest likna en artillerist- eller dragon-kask. De äro af blått, rödt, sällan grönt kläde, med gula kanter och fram till försedda med en hvit rosett. Klädet synes knapt, ty den främre på hufvudet sjelft liggande delen är beklädd med bomullstyg i blomster-tryck och silkesband, stundom oäkta silfver- eller guld-trensar; spetsen omvriden af ylle band. Dock bruka icke qvinnorna öfver allt sådana mössor (Röde, sid. 243; Stockfleth, sid. 88).

I Kemi Lappmark är drägten, enligt Sjögren (sid. 244) och Castrén (I, sid. 41), den samma i hufvudsaken. Dock bruka, enligt Wahlenberg (Kemi, sidd. 25 och 46), i Utsjoki och Enare qvinnorna "långa snäfva vadmals-kjortlar, som utgöras af ett enda stycke upp ifrån halsen till fotlederna, är tillsluten på alla sidor ända upp till halsen, och försedd med långa ärmar". Mössorna äro ock stundom egendomliga, fastän den genuina Lapp-mössan äfven brukas. Här, liksom vid Tana-elfven, är det qvinnornas som afsticka. Wahlenberg beskrifver den från Utsjoki (sid. 25) sålunda: "Mössan är gjord af vallmar, merendels af blå färg, dock ofta grå, omgifver hufvudet på alla sidor, lemnande, för myggornas skull, endast öppning för en del af ansigtet; går ned öfver pannan till ögonen, betäcker sedan kinderna till största delen, äfven öronen och omgifver halsen ganska noga, hvarefter den hopfästes under hakan med en bred förening, som framstiger ända till hak-spctsen. Midt bak på hufvudet formerar den ett nästan cylindriskt utskott, som är uppstoppadt med något och sedan omlindadt till 3

fingers bredd med band af olika färg med sjelfva mössan, samt sist med ändan bildad till en vertikalt stående, med sidan (ej kanten) åt hufvudet vänd rund bricka, af en tvärhands bredd eller något mera. Under denna mössa gömmes håret fullkomligt, sammanvridet i en tofva bak på hufvudet”. W. jemför sjelf denna mössa med den ofvan beskrifna från Norge, och likheten är omisskännelig. Se Leem, pl. ix, fig. 3 och pl. xiii.

Det synes sålunda, att här, som annorstädes, det företrädesvis är qvinnan som vexlar klädedrägt, men Lappskorna synas ensidigare än sina civiliserade systrar, ty de hålla sig i all synnerlighet eller uteslutande till en del af toiletten: hufvudbonaden.

Den nu beskrifna drägten är, som till en början sades, och om vi afse från det oväsentliga bjefset, mycket passande för klimatet och högst naturlig; han skyddar alla delar mot alla de obehagligheter, som i Lappland möta: regn, blåst och köld; klädd i sin stora kapte trotsar Lappen dem alla, och svepande sig i denna lägger han sig lugnt att sofva ute på fjället, blott i lä af en stor sten, eller ännu angenämare i skogen med fötterna mot en stockeld; stundom, när icke bättre råd finnes, låter han ock nedsnöga sig, som vi förut anmärkt.

Men är drägten smakfull? Ja, hvarför icke. Rode säger (sid. 248) och Stockfleth är af samma tanke: "Genom sin om vintern tjocka och styfva drägt få de korta Lapparne en något oformlig tjocklek", isynnerhet qvinnorna, då de, såsom i Kemi, enligt Wahlenberg (l. c.), är förhållandet, under vintern sätta på sig en mängd kjortlar. "Men i sommar-drägten taga de sig alls icke illa ut: den lätta, otvungna och smidiga drägten passar väl till deras raska liflighet, och en ny och ren hvit kolt kontrasterar vackert med ett par friska röda kinder, hvilka bilda en behaglig öfvergång till den eldröda mössan. En samling Lappar i deras högtidsdrägt gifver der före en liflig och vexlande anblick".

Om äfven t. ex. Lule Lappar och alla de svenska öfver hufvud icke förete de nu nämda färg-kontrasterna, utan snarare kunna till färgen betecknas såsom grått i grått, instämmer jag likväl gerna med Rode i hans allmänna skildring och omdöme, och tillägger, att deras drägt visar sig allra fördelaktigast, när man ser dem i rörelse och i

ödemarken: figuren passar mot omgifningen, och deras smågestalter gifva begreppet om den största smidighet och lätthet, der de trippa fram sin väg med snabba steg.

Fig. 57. Lule Lapska, klädd i njalme-fatte (se sid. 161).

*

SJUNDE KAPITLET.

Växt. Hudfärg. Här. Kropps- och muskel-utveckling. Gång. Härdighet. Ögon. Ansigts-detaljer. Helsa, sjukdomar och läkemedel. Orenlighet. Ohyra. Lukt. Propagation.

Vi koinma nu, sedan vi tagit i betraktande allt det yttre, till Lappens fysiska egenskaper, till skildringen af lians kropp.

Linné gifver i Fauna sueeiea (sid. 1) Lapparnes diagnos i dessa ord: "Liten kropp; svarta, korta, raka bår; ögonens irides svartaktiga". Men denna teckning, ehuru sann, är för kort; mera är att tillägga, och det skall lemnas i det följande.

Hvad då först beträffar Lappens gestalt i allmänhet, så är denna för det mesta oansenlig: ban är liten och späd till växten. Grape (V. A. H. 1803, sid. 205) säger om Lapparne i Enontekis: "Växten är liten ibland Lapparne, af hvilka de flesta karlar äro mellan 62 och 65 tum; 10 högst 15 af dem äro längre. Tvänne hustrur äro blott 54 tum långa".

Af de män jag mätt, är, om de mycket små och mycket länga undan tagas, medellängden 1,5 meter 5 fot och litet der öfver; qvinnorna äro något mindre. Dock finnas längre bland dem undantagsvis, öfver 6 fot, men huruvida i sådana fall skett någon inblandning af svenskt eller linskt blod, kan naturligtvis icke afgöras, sannolikt är det ej i ett par fall åtminstone, der Lapp-typen är omisskännelig och familjen af gammalt är känd för sin höga växt. Dvärg-gestalter finnas äfven, men de äro ingalunda regeln. Lapparne synas må hända i allmänhet mindre än de äro i anseende der till, att do icke hafva klackar under sina skor, hvilket, isynnerhet med nu varande mode, gör betydligt till höjden, och emedan de hafva långa koltar.hy- och hårfärg. 167

Dc gå i allmänhet något lutande och blifva der igenom kutryggiga; må hända af vana att på ryggen bära matsäcken eller annat och att väja stegen. Detta ger dem ock utseende af att vara mindre än de äro.

Kroppen är fullkomligt proportionerlig, dock äro benen för det mesta korta, relatift till bålen, och hjul-benthet förekommer temligen regelbundet. Kroppens former äro väl utvecklade, och på qvinnorna springer, till följe af drägten, bäcken-bredden starkt i ögonen.

Hudfärgen är i ungdomen ganska ljus; man finner då liflig rodnad å kinderna och klar hy i allmänhet. Qvinnorna bibehålla bättre denna hy, de flesta karlar förlora den tidigt; deras, liksom de äldre qvinnornas, är brungrå, hvar till icke ensamt smuts är anledningen, utan ock troligen kontrasterna mellan hettan vid kåt-elden och kölden ute, samt deras för alla klimatets oblidheter dem utsättande lefnadssätt. Men hyn är der före icke ljus eller blond, utan, så vidt det vill synas, i flertalet fall mörk, brunett; dock gifvas så många undantag, att det för den, som icke sett alla Lappmarkerna, är omöjligt att bestämdt afgöra det allmänna förhållandet; sjelfve Högström tvekar; och att hvarken Linné eller Lcem yttrar någon bestämd åsigt i detta hänseende, torde väl få tagas som bevis på att hyns färg vexlar.

Hårets vexlar likaledes, men på långt när ickc så mycket, efter hvad jag kunnat finna; förfl'. stämma i det hänseendet öfver ens ända från Scheffer till Stockfleth: Lapparne hafva mörkt hår i allmänhet. Jag har dock sett hufvuden med linfärg, samt genom alla variationer af gult, rödt, brunt till brun-, blå- och grå-svart.

Håret är oftast rakt, stripigt* och äfven, efter flätning, med föga anlag till lockighct; dock finnes äfven lockigt, ehuru sällsynt. Såsom exempel kunna anföras flere Lappar i Arvidsjaur ocli den s. k. "Pcrl-kungen" i Jokkmokk. Qvinnorna synas icke hafva mycket långt hår och det är icke heller särdeles ymnigt, ehuru mjukt och fint. Männens är mycket groft och tätare; skallighet*) är icke vanlig hos något derå könet, icke heller hvitt hår. Väl

grånar Lappens hår, som andras, men hvarken så tidigt eller så allmänt; äfven glesnar det, och jag har sett så väl gråhåriga som flintskalliga, ehuru få af båda slagen.

På kroppen är hårväxten temligen klen, men saknas dock icke på vanliga ställen. Skäggväxten sparsam, starkast på öfverläppen, der näst

*) Kcilhau berättar (sid. 48), att Ryss-lapparne i Pasvig bruka genom hufvudets ingnidning med saltlake framkalla skallighet, för att undvika utskrifning till soldat-tjenst!

på hakan, minst oeli mycket obetydlig på kinden. En del unge Lappar låta mustacherna växa och de med goda anlag äfven hak-skägget, men de fleste icke; stubb finnes dock temligen lång hos de fleste äldre karlar under veckodagarna, oeli någon gång får man se ganska vördnadsvärda skägg. Qvinnorna hafva temligen starka hullliår, synnerligen i ansigtet, och på gamla qvinnor är antydning till mustacher icke alldeles ovanlig.

I en del Lappmarker lägga qvinnorna sitt hufvudhår i två flätor, samman bundna med glasperlor och tofsade band, och låta dem hänga ned, än fram åt, än bak åt. I Lule får håret mest hänga fritt och har då ett ganska vildt utseende, der det flyger kring axlarna i testar. Flätor brukas der, som det vill synas, mest af ogifta, löst flygande hår af de gifta. Af qvinnorna hänges på några ställen örslcfven (fig. 58) i flätan; mannen bär henne i en pung i bältet till samman ined andra småsaker.

Kroppens utveckling i allmänhet är späd. Som bain äro Lapparne ofta rätt frodiga och feta, men fetman försvinner under utvecklingen, och beror väl detta på den företrädesvis animaliska födan. Männen äro såsom ynglingar och fullvuxna magra, så att muskler, senor och ben skimra igenom tydligt; qvinnorna mera slappa i hullet och ined något mera antydning till fett-bildning, men egentlig embonpoint träffas ganska sällsynt. Den följer dock, här som annorstädes, vällefnad och bränvin.

Musklerna, ehuru icke stora, äro väl utvecklade och, till följe af ständigt användande, i särdeles tjenst-dugligt skick; Lapparne brottas gerna både med kraft och ihärdighet, samt äro i alla sina rörelser utmärkt säkra och smidiga. Deras lefnadssätt är ock sådant, att denna kraft ständigt behöfver utvecklas. Om än detta företrädesvis gäller mannen, sä passar det dock äfven, om ock i ringare män, pä qvinnan, ty hon har till stor del samma förrättningar som han.

Högsta utbildning fa dock undre extremiteternas muskler genom det ständiga gåendet, vinter oeli sommar. Bland dess muskler hafva vadmusklerna isynnerhet fästat min uppmärksamhet: Lapparne, de yngre och medelålders, hafva alla stora vådor. Denna vadornas starka utveckling måste utan tvifvel, utom på den oupphörliga gången, bero på det förhållandet, att de icke hafva klackar på skorna, liksom Dal-

Fig. 58. Örslcf aj'renhorn, med utskärningar oeli messhigs-ringar.vådors och fötters bildning. lßo

kullornas klena vådor på motsatsen. Hälen får hos Lappen tillfälle att sjunka längre ned, än hos beklackade personer, och vadmuskelns rörelser få vid fotens sträckning under gång större omfång, liksom gången till utseendet blir tydligt mera elastisk. Den person, som är van vid klackar under skodonen, blifver, då han börjar gå med lapp-skor, öm och trött i vaden, ja får väl någon gång värk deri; somliga kunna aldrig vänja sig vid sådana, blott för smärtan der af.

Öfre extremiteternes muskler äro jemförelsevis mindre utvecklade, ehuru ingalunda svaga; de öfvas icke heller så mycket vid Lapparnes vanliga verksamhet; de mera bofaste, Skogs- och Fiskarc-lapparnc, äro i det hänseendet mera harmoniskt utvecklade.

Nyss antyddes ett skäl hvarföre Lapparnes gång är så lätt; ott annat är det att käng-skorna icke klämma vristen och att deras botten är böjlig. Icke i mer än ett enda fall liar jag observerat platt-fot hos en Lapp, och denne var blott Lapp på modrens sida, samt hade äfven brukat stöflar någon gång (i kyrkan ocli vid högtidligheter). I allmänhet är vristen hög och hvälfd, och detta förhållande, som åter beror dels pä frånvaron af hvarje hinder i vristcns normala utveckling, dels på klackens frånvaro (till följe hvar af musklerna till och i fotbladet få sin

fullständiga öfning och styrka), ger foten och gången dess regelbundna spänstighet.

Då nu käng-skorna fått allt det beröm, dem med rätta tillkommer, måste vi ock, för rättvisans skull, anmärka, att de hafva ett fel, och ett stort: de äro mot tåspetsen allt för smala, och samma käng-sko brukas vexelvis på bägge fötterna — att de ibland brukas för korta är icke skons fel, utan dens, som går i sådana. Men den omtalta träng-lieten gör, att på Lappens fot, liksom på våra, tårna klämmas från sidorna, och äfven om jag icke hos Lapparne sett eller hört talas om nagel-trång, så har jag dock sett stor-tån krökt in mot de öfriga tårna, lill-tån krökt och förtvinad genom klämning, samt liktornar. Man säger, att om skorna gjordes bredare, skulle de glappa och genera gången. Möjligt — men något litet fåfänga ligger dock i bruket af små skor: bland Lapparne finnas äfven sprättar.

Emellertid är gången i dessa skor lätt och Lappen till rygga lägger i dem, med korta och hastiga steg, något vaggande gäng, ofantliga sträckor, halft springande; alltid äro de vida angenämare än våra styfva fot-fodral, och den soin en gång begagnat dem, har af dem endast an-170 hvarföre lapparne gå så lått.

genäma minnen, inga smärtande och värkande souvenirer. Vackra äro de dock icke (se pl. och ligg.) och deras utseende är klumpigt.

Linné, af hvilken Lapparnes snabba gång naturligtvis icke kunde förbises, yttrar derom (Lachcsis, I, sid. 325): "Jag kunde icke annat än med undran se mina två Lappar, som åtföljt mig under hela denna dags mödosamma vandring — en af dem femtio, den andra omkring sjuttio år gammal — springande och hoppande omkring i lek, ehuru hvardera hade burit börda hela vägen, visserligen icke någon tung, men, i betraktande af afståndet, ingalunda lätt. Detta bragte mig att alfvarsamt betänka den fråga d:r Rosén framställt: hvarför äro Lapparne så snabbfotade?" Vid besvarandet af denna fråga gifver L. åtta orsaker: 1) Att de, liksom lindansarne, icke hafva klackar på skorna, hvilket gör att de hafva fullt bruk af sina underbens muskler; 2) att de äro vana att springa ända från barndomen; 3) att de äro fria från hårdt arbete; 4) att de ständigt öfva musklerna; 5) att de lefva på ani-malisk loda; 6) att de äta litet åt gången; 7) att fotsulan är mera konkav än i andra land, "om detta gör någon skilnad, det må en bättre mcchanicus än jag bestämma"; samt 8) att Lapparne äro små. Som läsaren ser, har Linné, enligt sin vana, uppfattat faktum och delvis fullkomligt riktigt förklarat det samma.

Genom den ointalade muskel-öfningen vinna Lapparne äfven stor uthärdighet, icke blott i gång utan ock i andra rörelser. T. ex. med rodd kunna de, som der med något öfvat sig, fortfara flera dagar i rad. Genom hela sitt lefnadssätt blifva de äfven härdige: ligga ute på blotta marken, endast svepte i sin kapte, och gå långa tider genomblötte från topp till tå, i fjällens stormar. Leem berättar (sid. 55), såsom exempel på dylik härdighet, äfven bland qvinnor, huruledes en Lapska, fem dagar efter det hon födt ett barn, vid jultiden kom vandrande till honom, lång väg (ifver fjället, för att kyrktagas. Det samma berättar Högström (sid. 135) af samma anledning.

Egentligen muskelstarke äro de dock icke, de kunna icke taga några kraft-tag; Svensken, Norrmannen och Finnen äro dem i detta hänseende vida öfverlägsne, och Lapparne gå sällan med större börda än två pund, äfven en liten väg. Det beror sannolikt på deras litenhet och spensliga växt, hvilka icke tillåta större kraft-yttringar.

Iris är, som Linné sagt, svartaktig, må hända i flertalet fall; men med afseende på dess färg, gäller hvad som ofvan är sagdt om hud- ochiris. syn. mun. tänder. 171

hår-färg: han vexlar, och äro irides lika mångfärgade som hos andra folk, minst dock gråblå, såsom der imot mest hos Svensken. På ett ringa antal Lappar, dem jag i detta afseende undersökt, har jag funnit irides från gul- till svart-bruna och äfven grå-gult-blå. Pupillar-öpp-ningen har synts mig liten. Likså ögonspringan, men utan tecken till sned ställning; oftast samman rynkad till en smal springa. Ögonhåren af hårets färg, men vanligen mörkare. Der de finnas, bör tilläggas; ty cle saknas ofta, till följe af den hos Lapparne mycket vanliga ögon-locks-katarrhen. Ögonbrynen äro svaga.

Synen är särdeles skarp, och de se föremål på ofantliga afstånd, när ögonen eljest äro friska. De hafva ock en stor öfning i detta.

Lapparne äro ofta surögde: conjunctivan svullen och röd, stundom ektropium, med ymnigt tåreflöde. Linné

(Lachesis, II, sid. fi o. ff.) uppgifver orsakerna här till vara de skarpa vindarna, den hvita snön, den ofta inträffande skarpa kölden och dimmorna samt den dels af bränslets sura beskaffenhet, dels af behofvet att fördrifva myggorna, ständiga elden, hvilka vålla en aldrig upphörande rök uti de dessutom icke riktigt väl ventilerade, men ständigt dragiga kåtorna. Många blinda finnas bland dem.

Till följe af den vanliga magerheten äro ögonhålorna temligen stora, ögonen ligga något djupt. Af samma skäl äro äfven kinderna något insjunkna och kindknotorna stå fram, liksom äfven hakan synes skarp. Kraniets form motiverar dock äfven kindknotornas framstående, så väl som hakans.

Munnen är bred, stundom mycket, och läpparna i allmänhet tjocka.

Tänderna goda, sällan angripna af röta, men der imot oftast af-nötta, till följe af den hårda maten, ben-gnagningcn etc. Rätt ofta symmetrisk afnötning af första præmolara och hörntänderna, till följe af krit-pipan!

Öronen i allmänhet små och utstående från hufvudet.

Örhängen brukas efter råd och lägenhet; ett egendomligt omtalar Friis från ryska Lappland, nämligen "en dusk renhår, hängende i en tråd i hvert öre". Möjligen voro de amuletter, tillägger han, snarare än prydnader.

Ansigts-uttryoket godt och fryntligt, barnsligt, med undantag af de rynkade ögonbrynen, som der åt gifva en viss melankolisk pregel. Min tro är, att vistandet på fjällen under der vanliga svåra förhål-172 röst. ben-byggnai).

landen, ansträngningen att se småsaker pä stora afstånd samt saknad af skärm på mössan, mera än den inneboende melankolien, äro anledningar till de djupa vecken öfver flinten och dc hopdragna ögonbrynen, hvilka äro sä karakteristiska för Lappens ansigts-uttryck.

Rösten är för det mesta egendomligt pipande eller gnällande, tonen tunn och klanglös.

Händer och fötter i allmänhet små, ehuru de senare påklädda synas stora, emedan benen, till följe af byxornas trånghet, synas smala, der dc, lika som pipskaft ur stora masur-hufvuden, sticka upp ur de uppstoppade skorna. De sinå händerna äro vanligen skrynkliga och illa farna, med groft skinn. Lill- och pekfingren oftast sneda. Naglarna illa skötta, nästan cirkel-runda.

Hvad slutligen angår Lapparnes benbyggnad och särskildt deras hufvudskål bildning, är det föremål för framställning annorstädes. Här må blott nämnas, att de genom sin hufyudskåls form höra till den folk-grupp, hvilken A. Retzius kallat: gentes brachycephali orthognathi, d. v. s. korthöfdade folk med raka ansigten, ehuru deras käkar och tandrader icke sällan stå ganska starkt fram; att hufvudskålens längd förhåller sig till dess bredd : 100 : 83.5 0; samt. att kraniets inre kapacitet i medeltal är 1321 kub. centimeter. Hufvud skåls-form en och dimensionerna skilja lapp-kraniet från alla andra kranier, dem jag sett, och stämpla folket tydligen såsom särskild race.

Lapparne hafva i allmänhet cn god helsa, det säga alla som skrifvit oin dem: Linné, Lcein, Högström, Laestadius, Röde och Stockfieth. \ äl kunna de angripas af de flesta acuta sjukdomar, men temligen sällsynta äro dessa, huru otroligt det låter, och under fyra månaders vistande bland dem, åtföljd af många Lappar, säg jag ingen acut sjuk, rådfrågades al' ingen sådan, ehuru dc väl visste mig vara läkare, samt jag tillfrågades om flera kroniska lidanden. Under våren 1868, då Lule Lappar voro i skogsbygden, fans bland dem nervfeber; under 1870 sådan äfven bland Sorsele Lappar. Koppor släpa de ibland ined sig från sina besök vid kusten; någon gång messling, hvilken t. ex. 1862 visade sig mycket dödande bland Arjepluogs Lappar.

En och annan enögd finnes, och härleder sig denna åkomma vanligen från någon ophthalmi i spädaste åldern. Frossa, vattusot, rödsot, sten, kräfta och lungsot vet man icke af. Folk dör vanligen såsomLAPPARNE HAFVA GOD HELSA. 173

späda barn eller i ganska hög ålderdom*), i bägge fallen af bristande kraft att motstå klimatet; de medelålders, som dö, frysa ihjel, drunkna, eller stupa för någon yttre skada: ett benbrott, ett skott, ett björnspjut.

Iiwoslef nämner (sid. 4), att Lapparne ofta lida af bråck, hvilket L. L. Læstadius för honom uppgifvit bero derpå,

att barnen så ofta få ligga länge och skrika efter mödrarna, medan dessa äro borta att skaffa sig bränvin, eller äro fulla! Både faktum och anledning äro i hög grad tvifvelaktigt

Under senare åren hafva äfven dödsfall vid barnsbörd i Jokkmokks socken tilltagit, säga presterne i trakten. Hvad orsaken här till kan vara, är alldeles icke utredt. Folket synes lefva på samma sätt som fordom, förlossningarna gå icke svårare nu än förr — äro en naturens enkla akt — och den till tagande kaffe-drickningen, på hvilken man (Andersson) skyllt detta onda, liksom mycket annat, torde icke kunna vara af betydelse. Hvad Iiode berättar (sid. 28ß), att qvinnorna hårdt åtdraga sina bälten, ty "Lapskorna sätta nästan lika mycket som alla andra sin fåfänga i en smal taille", torde icke kunna anses såsom bidragande orsak, ty det går ingalunda till öfverdrift, och brukades utan tvifvel lika mycket förr som nu.

Mera uppmärksamhet förtjenar H. A. Widmarks uppgift: att då för en del år sedan några barns-börder hade en olycklig utgång, Lapparne sedan dess äro rädde för att qvinnorna under hafvandeskapet skola anstränga sig, arbeta och deltaga uti förut allclagliga sysselsättningar. Detta blir ett starkt afbrott från det förut vanliga, mycket rörliga lifvet och kan följaktligen icke annat än menligt inverka på barnsbörden.

Orsakerna till Lapparnes i allmänhet goda helsa och långa lif, sätter Linné, som äfven anmärkt detta förhållande, i följande omständigheter: 1. Luftens ytterliga renhet, "hvilken tycktes gifva mig nytt lif, då jag inandades honom". — 2. Begagnandet af väl kokad mat. — 3. Matens förtärande kall, "ty de låta alltid sitt kokade kött kallna förr än de smaka det, och hugga det icke med snålhet strax det kommer ur grytan". (Orsaken hvarföre Lapparne låta maten svalna innan den förtäres,

') År 1871 voro, enlig|; herrar Pastorers uppgifter, af Sorsele Lappar 10 (= 4 %), af Arjepluog* lf) (— •">.:! '%), af Arvidsjaurs 34 (=7 %) och af Jokkmokks 12 (= l.J- %) födda iir 1800, eller der för innan ; en var född 1774, en 177f>. Dessa Lappar göra in summa 71 eller 3.0 % af hela Lapp-befolkningen; dil der iinot blott 2.8 % af rikets hela befolkning tillhörde denna ålders-kategori år 1860 (Sveriges ofiic. statistik).174 behandling af sjukdomar,

är den, att de tro honom, förtärd het, vålla brännsår på inelfvorna. H. A. Widmark och Fjellner.) — 4. Vattnets renhet. — 5. Sinneslugn. "De hafva inga strider, ej heller äro de öfvermycket bekymrade om sina affärer, ej heller fallna för vinningslystnad (?). Deras lif förlänges till ytterlig ålderdom. — G. De öfverlästa aldrig magen, då der imot allmogen i andra trakter äter tills han är färdig att spricka. — 7. Saknad af spirituösa drycker. Dessa smaka de sällan, och då i qvantiteter, som snarare gagna än skada". (Jemte det att detta kan sättas i fråga, bör anmärkas, att den qvantitet som linnes, i allmänhet fortares, antingen den är stor eller liten, samt att det är omöjligt afgöra, hvilken qvantitet kan anses gagnande. Om superiet annorstädes.) — 8. Deras vana vid köld från barndomen gör dem härdiga. — 9. Möjligen kan den mängd kött de fortära förlänga deras lif, "ty köttätande djur äro långlifvade". (Lachesis, I, sid. 334).

Linné har här, som vanligt, i flera hänseenden träffat spiken på hufvudet. Förut (sidd. 25—6) har blifvit anförd luftens beskaffenhet i Lappmarkens fjäll-trakter och dess sannolika frihet från mikrofyter och mikrozoer. Der uti ligger väl en hufvud-orsak till Lapparnos goda helsa, ty mot de andra buden försyndar sig litet hvar, om icke regelbundet, så mer eller mindre ofta.

Sjuknar Lappen, så är hans medicin enkel. Han behandlar ögonsjukdomar dels med enkla operationer (mest scarificationer och dessa ganska grundliga), dels med påstrykning af det feta som rinner ur rcn-osten, då han hålles för elden. Detta fett anses äfven vara lämpligt för hosta, men fettet begagnas då invärtes. Benbrott behandlas med hundskinn, hvilket varmt, som det flås af hunden, pålägges brott-stället och får ligga till det surnar, då ett nytt appliceras. Vid sådana tillfällen nyttjas äfven tjäder-flott till ingnidning (Högström).

Ett slags plåster mot svullnader och sår bereda Lapparne, enligt Linné (Flora Lapp., sid. 265), af den mellersta delen af bjürknäfvcr, hvilken half-förbränd knådas med grankåda till plåsters konsistens. Det kallas kahttje.

Lapparnes "summa medicina, siimmum polychrestum", som Linné säger (Flora Lapp., sid. 2U4), är, hvad ban på lapska kallar "toule" (tuovle). Af fnösk-svamp eller knölar från björk bildas medelst knif små kulor eller koner af

en ärts storlek, och torkas. Då någon smärta uppträder (bröst-, tand- eller hufvudvärk, rheumatism, eller annat), sättes en sådanlapparne se tidigt gamla ut. 175

kägla pä det värkande stället och antändes med en sticka. Antänd brinner hon småningom ned till huden; hon borttages icke, utan får sjelf affalla. Ar smärtan, det oaktadt, stark, förnyas experimentet eller påsättas liera. Spritter käglan bort med explosion under bränningen, anses det vara ett lyckligt tecken, och kuren förnyas ej. — På samma sätt beskrifver Högström (sid. 164) saken; äfven Leem omtalar honom (sid. 378). — Det uppkomna såret får läkas af sig sjelf, går ofta mycket länge öppet och lemnar outplånliga ärr, hvilka man icke sällan får se än här än der på Lapparne; ett älsklingsställe är gropen mellan tummens och pekfingrets mellanhands-ben. Det är en verklig "moxa" och af det smärtsammare slaget, enär hon brinner så långsamt. — Alldeles lika dana brukas af Samojcderne (Castrén, I, sid. 206.)

Oaktadt Lapparne, som sagdt är, njuta af en god helsa och sällan äro sjuke sedan de väl hunnit ur barndomen, och fastän de ofta nå en hög ålderdom, tager tiden temligen snart på dem, och af utseendet har man svårt att bedöma åldern: de se efter våra begrepp vanligen äldre ut än de äro. Synnerligen är detta händelsen med qvinnorna, hvilka såsom unga icke sällan hafva ett godt och täckt utseende, men såsom äldre ofta äro vederstyggliga. Linné (Lachesis I, sid. 144) och P. Læstadius (II, sid. 344) lemna hvar sin beskrifning på gamla Lapskor, af den drastiska beskaffenhet, att åtminstone en väl förtjenar här införas; vi välja Linnés: "Till en början visste jag icke om jag hade en man eller qvinna för mig. Jag tror knapt att någon poetisk beskrifning af en furie kan motsvara det intryck denna Lapplands-skönhet gjorde. Hennes statur var liten. Hennes ansigte gick i det mörkaste brunt af rök. Hennes ögon svarta och gnistrande. Hennes ögonbryn svarta. Hennes beck-svarta hår hängde löst kring hennes hufvud och på detta bar hon en röd mössa. Hon hade grå kolt och från hennes hals, hvilken liknade grodskinn, nedhängde ett par stora, sladdriga bröst af samma slags bruna hy, men omgifna för prydnads skull af messingsringar" (?). — Gumman befans dock vara helt vänlig.

Flerstädes och äfven i detta sista stycke anspelas på Lapparnes orenlighet. Den kan icke bestridas, och går stundom till äckel för den vid renlighet vane. Jag har förut (sidd. 42—3) anfört både för och mot. Det synes dock som skulle en gifven förbättring ega rum; ty i ett bref af oktober 1868 säger past. Winnberg, "att lefnadssättet bland Arjepluogs Lappar — de snuskigaste af alla — har visserligen nu fram-176 osnygghet.

skridit till mera hyfsning och renlåtenhet än fordom, dock äro" några nämnda Lappar "ännu mindre snygga att åse". Så var det vid mitt besök i några delar af Lappmarkerna, så har det varit och så är det efter allas skriftliga och muntliga berättelser i alla Lappmarker.

Men åtminstone Fjäll-lapparne kunna till en del ursäktas. De ligga hela vintern i kläderna, flere äfven om sommaren. Ibland och synnerligen under sommaren kläda de dock af sig fullständigt, eller med bibehållande blott af vadmals-skirto, då sådan brukas, och öfriga plagg läggas hoprullade till hufvudgärd. På vintern ligga de gerna i en pels, hvars hår är vändt inåt. Hela familjen bor till samman i kåtan och det möter sålunda svårigheter att der tvätta kroppen; ansigte och händer tvätta de dock allmänt dagligen. Ute hafva de hela sommaren iskallt vatten, och med afseende på natur-förhållandena alternatift miljoner mygg eller storm, ofta med regn. Och när de tvättat de ofvan nämda delarna, nedsmutsas de inom några ögonblick af röken i kåtan, af sot från eldstaden, af svett och af smuts från marken; de stå i samma kategori som sotarne. Slutligen hvarken ega de allmänt eller hafva de råd att hålla sig med linne, hvadan det vid tvättning så vigtiga momentet: ordentlig torkning oftast ute blifver. Vi se ock, att det icke bekommer dem illa, sannolikt verkar smutsen som en god fernissa mot inflytande af temperatur-ombyten och oväder. Om vi således icke kunna gilla saken, så finna vi dock många anledningar, hvar igenom en grundlig snyggning försvåras och må det lända dem till ursäkt; mången af samhällets högsta klasser eger ingen sådan. "I öfrigt", säger Högström (sid. 145), "måste jag bekänna om detta folket, att, ehuru deras hus och lefnadssätt ej tillstädjer dem att hålla sig så renliga och snygga, beflita de sig likväl äfven om den delen så mycket möjligt är, ja mer än mångt annat folk. Aldrig någon morgon har jag sett någon Lapp, antingen hemma eller på resor stadd, då han ej tvagit sitt ansigte och sina händer, utom det de jemväl oftare, besynnerligen då de skola handtera mat, pläga två sig". — "Att hvarje dag tvätta och kamma sig hör väl nu hos mången Lule- och

Tornio-Lapp till ordningen för dagen. Efter allt hvad jag tyckt mig finna, rätta Lapparne sig efter och låta inverka på sig af personer, som göra dem uppmärksamma på deras fel, så väl då anmärkningarne angå snygghet, som annat (II. A. Widmark).

"I Lappland", säger Linné (Lachesis I, sid. 177), "finnas knapt några loppor, inga vägglöss, men ymnigt med löss". I de första två afseen-egendomlig lukt. 177

dena instämmer jag gerna om påståendet inskränkes till Fjäll-lapparne, och beror väl detta på dessas rörliga lif och ständigt vexlande bostäder samt frånvaron af allt hvad möbler heter; de finnas dock både hos Skogs-lappar och nybyggare. Men hvad lössen beträffar, äro de nu mera, åtminstone efter min erfarenhet, vida mera sällsynta än de på Linnés tid synas hafva varit; endast hos få Lappar har jag förnummit detta trefliga djur. Kamning är en ganska vanlig akt, men kläderna få sitta till de äro utnötta eller årstiden befaller ombyte, och naturligtvis ammas då lätt inhysingar af alla slag.

Man liar sagt, att Lapparne skulle hafva en egendomlig och obehaglig lukt, liksom Negern. En sådan hafva Leem och Högström förnekat och icke heller jag funnit. Men Högström angifver (sid. 144) sannolika anledningen till uppkomsten af detta rygte vara den, att de bränna sina skinn-kläder och att man känt denna elaka bränn-lukt. Största anledningen ligger dock i den ofvan omtalade, på skinnen anbragta "norska smorningen", hvaraf den härskna tran-lukten sitter i så länge en bit finnes qvar. Der till komma: fettet på kläderna, brukade under månader, och allt hvad som fastnar vid, samt svetten, hvilken naacererar skinnet och framkallar den stank, vi känna från våra gamla skodon: den s. k. fotsvetten. Detta samman lagdt gör, att en hop Lappar, en regnig dag, värmande sig vid stark eld i kåtan, kring sig utbreda en verkligt tjock och i hög grad obehaglig dunst-krets. Att, som Lundius (sid. 65) påstår, de ute i skogen skulle kunna luktas på långt håll, är en stark öfverdrift. Emellertid: hela saken är snusk-lukt, försatt med lukt af vidbrändt och isynnerhet af "norsk smoming"; egendomlig visserligen på sitt sätt, men af yttre anledning och, som Leem äfven säger, "dem ingelunde i kiöclet båren".

Med afseende på Lapparnes fysiska beskaffenhet böra slutligen egnas några ord åt deras frugtsamhet. Scheffer anser (sid. 295 och ff.) Lapparne vara mindre frugtsamme än andra folk, enligt uppgift af Samuel Rehn, på grund af "thoras svaga spiis och stoora kiöld". Mon samme Rehn (manuscr. D. 67, kap. 8) säger dem högt åstunda att fil barn; Olaus Magnus anser dem vara mycket frugtsamma och Tornæus tror dem i detta hänseende vara "alt annat nordländskt folk lijke". Då likväl Rehn säger, att de "sällan få öfver åtta barn", har man svårt att inse, hvad han menar med ringa eller stor frugtsamhet. Högström

v. Dii b en. Lappland» 12178 frugtsamhet.

polemiserar (sid. 135) mot Scheffers åsigt; de äro icke mera ofrugtsame än andra folk. säger han, och han vet rätt många qvinnor, som haft en ansenlig hop barn och "kommit fram med ett om året". Här med instämmer Holsten (V. A. H. 1777, sid. 50).

Sanningen torde väl vara den som Högström angifvit, nämligen att deras frugtsamhet är den samma som andra folks. Barn ser man ganska ymnigt vid besök ibland dem, om äfven en förbi resande icke just räknar huru vida de äro öfver eller under åtta; vanligen torde de lefvandes antal vara under, men detta beror på andra skäl än frugt-samheten och i första rummet på den hos alla ociviliserade folk vanliga stora dödligheten hos de späda och unga barnen. Enligt de statistiska tabellerna för 1860 voro af Lapp-befolkningen i Sverige 23,6 8 % manliga och 23,14 % qvinliga individer under 10 år, då inom hela rikets befolkning talen voro respective 25,16 "/o och 23,6 6 hvilket dock icke bevisar nativitets-mängden.

Fig. 59. Fiskare-lapps viste med två stolpe-bodar; till venster tork-ställning för fisk; i förgrunden ställning för hässjning af hö.

ÅTTONDE KAPITLET.

Gästfrihet; munterhet. Sång. Sedlighet. Sparsamhet. Slughet vid handel. Tobakens bruk. Maklighet och söl. Ärlighet; renstölder. Goclmodighet. Rädsla. Ömhet mellan makar. Frieri och giftennål. Barnens vård och uppfostran. Begrafningar. Allmän karakter.

y Sedan vi nu småningom lärt känna Lapparne till deras yttre, skola 'vi äfven taga i betraktande deras inre, deras moral och karakter samt deras lynne. Vi få den bästa insigt deri, då vi betrakta dem i deras dagliga umgänge med hvar andra samt i deras större, vigtigare förhållanden inbördes och till sina med-menniskor.

De äro i allmänhet mycket gästfria och umgängesamma. Hvad gästfriheten beträffar, gäller den dock hufvudsakligen tak, bädd och värme, ty allt annat ha de ondt om. Man kan sålunda vid sina tillfällen se massor af folk — n.b. för fjäll-trakterna, d. v. s. 15 till 20 personer — den ene efter den andre komma in i en kåta under ett oväder och taga sin plats der inom. Äro de kände, bjudas de må hända på en kopp kaffe eller litet jobmo, eljest få de nöja sig med ett litet rum vid kåtans eld och med vatten: Lappen är alls icke blyg för att sjelf med sin familj spisa utan att dela med sig till den objudne gästen. Fordom synes förhållandet hafva varit annorlunda, ty Rehn säger (ma-nuscr. kap. 24), att "om en fattig Lapp, som inga renar eger, kommer till de rika och förmögna Lappar och begärer 1, 2, 10 eller 20 renar eller vajor till låns att mjölka öfver sommaren, eller att drifva något arbete med, varder honom sällan af dem rikom sådant förvägradt. Emot de främmande äro de ock mycket benägne och gerna upplåta de allt hvad i deras förmåga finnes, spisande dem med den mat, som der är bruklig". — De la Mottraye kan icke nog prisa deras gästfrihet mot främlingar. Fjellner säger att de förr voro obegränsadt gästfria, de-180 gästfrihet. helsn1ngs-sått.

lande allt med gästen; denne fick ligga i deras bädd, dos à dos med deras egna hustrur och barn.

Denna gästfrihet gäller dock företrädesvis individer af deras egen stam. Mot främlingar af annan stam äro de vanligen, till en början åtminstone, stele, kalle och tyste. De ha ofta skäl att misstänka afsigten med besök af sina förtryckare. Men kan man språka litet med dem, ger man dem små gåfvor eller visar man dem vänlighet, tinar kölden vanligen upp, de blifva ganska vänlige och på sitt sätt gästfrie. Stockfieth beskrifver ibland på ett rörande sätt deras vänlighet mot honom; men dertill hade de ock skäl, ty han var en af folkets störste välgörare, om ock i många stycken en tanklös sådan.

Då man träder in i en kåta i Sverige helsar man puorist! (väl! god dag!) och går sedan fram att taga matfar och matmor i hand, om sådane finnas hemma. Förr brukades efter denna första allmänna helsning vanligen att helsa hvar och en särskilt med ännu ett puorist! och en kyss — med näsan. Denna verkstäldes på det sätt, att den ene lade högra armen om den andres lif, ett slags half omfamning, och näsorna trycktes mot hvar andra. Så Leem, Læstadius, Högström. Den senare säger (sid. 151) att voro de, som träffades, nära slägt, så kystes man på mun, fjermare slägt på kinden, och oskylde brynte näsor. Denna förtroligare helsning är nu mera icke bruklig mellan oskylde, man blott skakar hand, slägtingar kyssas ännu på mun och kind, särdeles de af samma kön. I Gellivare och Tornio Lappmarker brukar man dock ännu till helsning taga hvar annan om lifvet med högra armen; lika så i Finnmarken.

I umgänget sins emellan äro Lapparne muntre och språksamme, åtminstone der de icke genom läseri blifvit dystre och enstöringar. Då Lappen vandrande nalkas en kåta, påskyndar han allt mera sin gång och anländer nästan springande, så ifrig är han. Vid kåta-dörren slänger han sin "såbbe" på marken, inträder fort i kåtan, utbryter med liflighet i puorist, puorist! slår sig genast ned på korslagda ben, och är inom några minuter i det lifligaste samtal.

Intet kaffe-rep kan vara mera högljudt än någre Lappar kring elden i en kåta, då de nyss träffats *)• Är någon främling närvarande,

*) "Ön a observé que les Lapons sont nil des penples lea pius babillards dc la terre; et en considérant le peu d'idées que peuvent avoir ces sauvages, ön lie saurait concevoir de quoi ils parlent tant. Mais ön a observé aussi dans le monde policé que les pius grands parieurs ne sont pas ceux qui pensent le plus". (Skjöldebrand, sid. 135.)ök-namn. nöjen. 181

kunna de väl till en början vara något stela, som nyss sades; men är främlingen sjelf med-delsam och vänlig, fram för allt är han skämtsam, ändras förhållandet snart och Lappen gifver godt besked, svar på tal, som man säger.

Ty Lappen är humorist sjelf och, som den svenska allmogen nästan öfver allt, ger gerna gensvar, qvicka och

skarpa. Likaledes gifver han ofta åt sitt samtal en vändning af bitande tadel och förtal; ty han är misstänksam och något afundsjuk. P. Læstadius angifver (I, sid. 153) såsom bevis på denna skärpa, att öknamn bland dem äro så vanliga, att nästan hvarje Lapp har sådant, vanligen af allt annat än hedrande beskaffenhet. Han anför flera sådana på personer, dem han känt, och somliga äro karakteristiska nog. T. ex. Skatboet på en person med tofvigt hår; Bäfvern, en med framstående tänder; Sloken, en med stora öron; Ankan, en med snattrande röst; Glasmästaren, en som i fyllan kastade sig ut genom ett fönster, o. s. v. Särdeles löjligt är att dessa •'öknamn, i brist på bättre skiljemärken mellan personer med samma namn och stundom af ren okunnighet om de lapska ordens betydelse, lära i äldre kyrko-böcker och domstols-handlingar för all framtid förvaras såsom verkliga namn! Sådana öknamn, lika som Lapparnes bon mots, nämner äfven Högström (sid. 159). Arten är gammal, ty hon omtalas redan af Lundius och Rehn (manuscr., kap. 24).

Till följe af nyss omtalade munterhet äro Lapparnes större samqväm, bjudningar och kalas glada äfven utan bränvinets bruk, och man förlustår sig vid dem, åtminstone i de Svenska Lappmarkerna, med sång, spel och dans, med kapp- och kämpa-lekar. Leem, som förnekar dansen, omtalar (sid. 388 o. ff.) kortspel, brottningar, bollspel, käppkastning; Linné i Lachesis flerstädes sådana lekar samt täflings-skjut-ning med den då ännu brukliga bågen, och beskrifver (II, sid. 55) ett temligen inveckladt spel tablat, närmast liknande ett slags schackspel, och föreställande en strid mellan Svenskar och Ryssar; Leem har (sid. 389 och tab. xxxn) något dylikt. Detta "tablat" anser Fjellner vara alldeles egendomligt för Lappen och sakna motsvarighet både hos Skandinaviens och Rysslands folk. Ett annat spel: sakku, omtalas af Friis (Myth., sid 164), det spelas med tärningar och piecer. — Högström berättar ock om dylika nöjen (sid. 158) och omtalar särskilt att Lapparne på hans tid sjelfve gjorde sina kort af furu-bark och målade dem med renblod och sot.182 dans. sång. kyskhet.

Hvad beträffar dansen, sakna Lapparne all egendomlig sådan, "de ha inga danssteg, blott hoppningar och språng; dock har väl ringdans fordom funnits, ty att utöfva den har lapsk benämning: jorret ~ kullra kring" (Fjellner).

Lapparne sjunga äfven, på sitt sätt, de joika och deklamera tradi-tionelt förvarade stora lyriskt-episka stycken, hvarom mera framdeles. Men de improvisera äfven s. k. vuoleh. "Vid ett gladt samqväm med bränvin", säger P. Læstadius, "utgjuter hvar och en sina känslor i sång; den ena faller ofta den andra om halsen, så hålla de hvar andra omfamnade, ofta länge, tala och svara hvar andra med sång, gråta under stundom af sorg eller glädje, eller båda blandade".

Sådant sällskapslif inträffar icke sällan, synnerligen oin vintern, då Fjäll-lapparne åtminstone äro mera samlade i skogsbygden. Högström säger nämligen (sid. 158), att de "pläga mycket resa omkring och helsa på sina vänner och slägtingar, då de fägna hvar andra på sitt sätt efter råd och ämne".

Så väl vid dessa samqväm, som i allmänhet, är umgänget mellan ungdomen af bägge könen särdeles fritt och obesväradt; i kåtorna ligga husbondfolk, vuxna barn och tjenare om hvar andra. l)e vanliga följderna inträffa ock, ehuru alla författare i senare tid på det bestämdaste neka att Lappen är osedlig. Se Sjögren sid. 219, Röde sid. 214, Stockfleth sid. 57, m. fi. Så äfven H. A. Widmark, som säger att Lapparne, åtminstone i Norrbottens län, stå på en ganska hög sedlig ståndpunkt, hvilket der iinot icke är förhållandet med de nybyggare, som härstamma från Lapparne. Så säga ock Lappmarks-presterne; ehuru de klaga der öfver att en del yngre, ogifte embetsmän (Svenskar) på ett och annat ställe ofördelaktigt inverkat på sedligheten. Barn utoin äktenskapet, ehuru ovanligt, anses dock icke såsom något särdeles betydligt felsteg å qvinnans sida, ty afkomma är alltid bland Lapparne önsklig och af värde. Det gifna beviset på förmåga i detta hänseende qvalificerar snarare till gifte (Högström, sid. 129; likså Graan, sid. 121). — I fordna tider tyckes förhållandet varit ett annat, ty "otuckt är hos dem ganska gement och hålles icke vara någon synd, hvarföre den bedrifves hos dem mer än hos andra", säger Rehn (manuscr., kap. 24).

Lappen är i allmänhet sparsam, ja, till och med snål: rikedomen bestämmer hos honom rangen och ger anseende (et genus et foruiam etc.); må hända vill han ock vara beredd på den onda dagen. Han

samlar der före allt livad lian kan, och då silfret är det, som säkrast låter förvara sig utan att förstöras, så föredrager lian att realisera i silfver allt som icke för dagen behöfves. Det var en tid då Lapparne icke togo betalning i annat än silfverspecier, s. k. "blanka", förmodligen på grund af en sorglig erfarenhet om pappers-myntets fluctuatio-ner i värde och af deras oförmåga att inse hvad en pappersbit kunde vara värd; men nu mera taga de sedlar gerna, för att omsätta dem, "blanka" för att gömma dem. "I silfver ega de rika Lapparne ofta ganska mycket, både specier och silfversaker, ända till några hundrade lod" (Högström). Förr brukade allmänt husbonden, då ban hade samlat något, nedgräfva detta eller gömma det under stenar; stundom med mera omständlighet i en låst ask, i koppar- eller messings-kittlar, i gropar (råggai eller grubba), väl öfver täckta med bräder, torf och jord (Graan, sid. 89). Men då han icke omtalade stället för någon, hände stundom att han dog utan att hinna meddela det, och på sådant sätt / hafva en mängd samlade skatter gått förlorade. Man har exempel på att Lappen sjelf så illa bestämt nedgräfnings stället, att han icke kunnat åter finna sin skatt; för några år sedan hände det en Jokkmokks Lapp, att han blef blind och icke kunde beskrifva gömstället så att familjen kunde finna rätt på skatten. Med denna ned gräfning af pengar, som omtalas af de fleste författare, är för resten ett egendomligt förhållande. Det synes icke ske af rädsla för tjufvar, ty sådane finnas ej i Lappland. Sannolikt ligger en gammal folktro der bakom. Högström säger (sid. 92): De nedgräfva väl sina penningar, "men hålla intet annat doldt, än det som de nedgrafvit på ett visst ställe af sina land, hvilket de förärat som en gåfva eller tacksamhetstecken åt sjelfva landet, hvilket de hvarken få uppenbara eller sjelfva röra vid". Och Lcem berättar »(sid. 381) att en Lapp, tillspord livar före ban gömde sina pengar, svarade: "Om mina pengar efter min död fölle i andras händer, hvad skulle jag då hafva att lefva af i de dödas land?" — Ehuru sådan nedgräfning ännu brukas i Stensele, Arjepluog och Jokkmokk (Mörtzell, Winnberg), är den nu mera säkerligen icke så vanlig som förr, ja, II. A. Widmark har t. o. m. lyckats förmå många af de eljest misstrogne Lapparne i Jokkmokk och Arjepluog att insätta penningar i bank, en sak som äfven lärer ega rum i Finnmarken (Friis).

Lappen har äfven svaghet för att nedlägga penningar i kopparkärl, filtar, granna kläder, kör-redskap etc., isynnerhet i silfver-pryd-184

snålhet och bedräglig het

nåder åt hustrun. Men sjelf går han i hvardags-lag i utslitna och läppiga plagg.

Hans största rikedom är dock renhjorden, och en sådan på 2,000 stycken är värd minst 20,000 r:dr. Högström säger (sid. 91) sig veta Lappar, hvilka lemnat efter sig en hjord på 3,000 renar ocli dess utom i "redbart silfver och hvita penningar så mycket, som par karlar med plats mägtat framskaffa".

Såsom bevis på deras snålhet, må nämnas ett af Högström (sid. 140) anfördt exempel, huru, då en nygift Lapp drunknade, dennes enka måste gifva sin svärfar 6 renar i betalning för det han sökte rätt på den dödes kropp, fastän det var hans egen sons.

Med denna sparsamhet och Lappens misstänksamhet står äfven i samband det förhållandet, att han, ehuru välvillig och höflig mot den resande, är ganska dyrlegd, och att han i handel ocli vandel är egen-nyttig och knipslug; man blir lätt lurad af honom. Dock icke af honom mer än af andra: äfven han begagnar tillfället till vinst. Svensk heter på lapska bland annat Tuvo (af tarot - bedraga), och tyvärr torde namnet vara väl förtjent till följe af det gamla sättet att drifva handel med Lapparne. Men märka de att man högligen önskar en sak, eller är i stort behof deraf och endast genom dem kan få honom, kunna de pressa köpet särdeles hårdt. All ting är också dyrt i Lappmarkerna och lefnads- samt isynnerhet rcsc-kostnaderna höga.

Den större handeln bedrifves nu mera på det hos civiliserade folk vanliga sätt, så att den enskilde Lappen söker upp den enskilde köpmannen eller tvärt om, för att tillfredsställa hvar sitt behof af varor, ehuru vanligen viel marknader, hvilka regelbundet hållas på vissa tider viel kyrkplatserna och till hvilka samlas stora hopar af köpmän och Lappar. "På Gellivara marknad, t. ex.", skrifver H. A. Widmark, "gå Lapparne första dagen till alla handlande och utbjuda sina produkter, sälja dagen derpå till den som betalar mest eller, om priset är lika, till den för hvilken de hysa mesta lit och uppköpa sina förnödenheter sista dagen hos den som lemnar goda och billiga varor. Ingen byteshandel förekommer, och en handlande kan på detta sätt få utgifva 1000-tals r:dr den ena dagen,

hvilka åter inflyta i kassan dagen derpå".

Förr var det annorlunda; handeln var då ett slags byte, och till grund der för låg idéen om gästvänskap och vängåfvor.i handel och vandel. 185

Dels sins emellan, dels till embetsmän och prester gåfvp Lapparne skänker vid sina besök. Men de väntade alltid skänker till baka, "hvo som ärer må äres igen", lyder lagen hos Stockfleth (sid. 28); han är så bestämd, att Lapparne till och med ut peka hvad de vilja hafva. Ofta är den gifna skänken, ja hela besöket, blott ett sätt att försöka komma åt något efter längtadt föremål.

Ett sådant skänkande och åter-skänkande var fordom äfven hela Lapparnes handel med köpmännen. P. Læstadius skildrar (I, sid. 82 ff.) sålunda en marknad i Arvidsjaur på sin tid: "De handlande kallas i Lappmarken Borgare (lapska Borkal, till äfventyrs synonymt med Bir-karl). Hvar och en borgare; har sina vissa kunder, med hvilka han handlar. Men bränvin måste fram för allt bestås, ty eljest blir handeln ganska klen och matt. När nu en Lapp kommer till sin handelsborgare (kund), så skall han till en vacker början hafva puorist-kokse (välkomst-supen) först och främst, hvarom Lappen ofördröjligen påminner, derest lians borgare synes gå för långsamt till väga med uppfyllandet af en så ovilkorlig skyldighet. Sedan skall han hafva små vejsa, det är: häktning, sax, syring och andra dylika småsaker, hvilket allt en borgare är skyldig (efter gammal vana) att gratis gifva sin handels-Lapp. Å sin sida presenterar åter denne vuossiam-pjärko (kok-kött). Detta kan bestå af en renstek, eller en sida, bringa, bog eller dylikt, eller flera stycken till samman. Men hvad som hos oss följer på fisken, det följer här som en högst gifven sak på detta kok-köttet, nämligen en sup, och den en dugtig, en riktig "kandidat-sup". Ty borgaren måste traktera ej blott den som gaf, utan de fränder och vänner, hvilka gifvaren har med sig som vittnen. Dock rättar borgaren å sin sida trakteringen efter kok-köttets mängd och beskaffenhet. Här gäller ej att vara blyg eller krusa, och nog slipper man höra: var så god ocli tackar ödmjukast, utan: borgare, gif mig en sup, kom ihåg att jag har gifvit dig kok-kött! — Åh, ditt kok-kött har du länge sedan supit upp, det var magert och litet. — Ja, ja, du var stinn med små vejsa, du, så jag också vara stinn med köttet, o. s. v., det vill säga: du är njugg att gifva små vejsa, du; så är jag också njugg, m. m."

"När det nu ändtligen bär åstad att handla, så tar sig Lappen väl till vara att ej sälja borgaren alla sina skinn på en gång, utan helst ett i sönder och det af den orsak, att han för hvarje uppgjord handel skall hafva sig åses-kokse (handels-supen). Så snart han. nu känner sig

tarfva en sup, så går lian i sin bod och hemtar ett skinn samt går till borgaren. När han nu säljer sitt skinn, betingas ofta ett qvarter eller halfstop bränvin att ingrediera i betalningen, och han sätter fram en tenn-flaska på disken. Sedan han fått denna fyld, så begifver han sig med sitt sällskap till någon kåta, stuga eller boel, der laget placerar sig, eller ock stundom i snödrifvan. Wohlthäter slår nu i bränvin i en JcoJcse (kosa, slcf), och här af smutta två eller flere skifte vis, tills det blir slut. Då fylles kosan åter och gifves åt andra af sällskapet, derest sällskapet är något större. Man begagnar ock cn liten trä-slef med kort skaft, som kan rymma { à 1 qvarter. Under det sällskapet nu sitter här och vederqvicker sig, så konverseras, och allt som denna lifvets nektar börjar verka på sinnena, blir konversationen lifligare, muntrare, kärligare; prosan upphör ocli man börjar samtala med sång".

Köpandet var och är ännu till största delen ett varu-byte; hvar vid prisen icke vexla så särdeles mycket det ena året mot det andra. Lappen håller sig vanligen till samma handlande år från år; men man beskyller honom att dels alltid till denne först bjuda sämre varor till dc godas pris, i hopp att kunna vinna så mycket mera på dessa; dels att, som nyss sades, sälja litet i sender, för att få så många fler supar, då sådana måste följa hvarje särskild köp-afhandling, samt att i all tysthet under natten med sina bästa varor fresta andra handlande, för att se om icke de vilja gifva mera än den ordinarie.

Vanligen, om icke oftast, slutade handeln så att Lappen var skyldig köpmannen; denna skuld betalades viel nästa marknad. Men då man icke kunde skrifva förbindelser, begagnades karfstock: i en träpinne inskuros så inånga skåror, som man var skyldig halfva specier — hufvud-myntet — derpå klyfdes käppen långs åt genom alla

skårorna, och Lappen behöll ena, köpmannen andra halfvan. — Allt detta hör till det centrala Lappland; det har icke förekommit hvarken i norra eller södra (Fjellner).

Sådana marknader egde äfven rum i Norge och i Finland och der vid har bränvinet förr spelat en stor röle, liksom det utgjort och ännu utgör en stor del af nordboarncs högsta njutning; de ha ock så få.

1 allmänhet är Lappen, förmodligen ock af sist nämda skäl, angelägen att taga vara på de få tillfällen som bjudas honom att njuta: äta godt, sofva ofta ocli länge, röka väldigt tobak och i allmänhet njuta så mycket som möjligt af denna verldens gocla, det är hans svaga sida.tobakens bruk. 187

Sjelfve den förfrusne Enare-Lappen vet att från Lappens paradisiska tid berätta, huru "bäckar af vin kringflöto Enare kyrka och hundradetals menniskor der strömmade tillsammans för att värma sitt af fjällens vindar afkylda blod" (Castrén, I, sid. 110).

För Lapparne, så väl män som qvinnor, är tobaken och har länge varit kär, i alla dess former: till tuggning, snusning och rökning, mest det sist nämda sättet för Fjäll-lappen, snusning och snus-tuggning för Skogslappen. Så ofta han kan och har råd, förer Fjäll-lappen snuggan i munnen, och pip-fodral, tobaks-pung samt andra tobaks-attiraljer äro bland de salter, på hvilka han nedlägger mesta arbetet. Ler-pipor begagnas allmänt, behängda med mcssings-grannlåter; då dessa äro bräckliga och det är svårt att få nya, göras fodral till dem, med många sirater och beslag, vida dyrbarare än pipan. Fig. 60 visar ett sådant från Lule Lappmark; det är af björk, utskärningarne gjorda på cn hylsa af renhorn och beslagen af messing. Linné berättar (La-chesis, II, sid. 25) att Lapparne stundom, på Nordamerikanska vildarnes sätt, bruka låta den tända pipan inom laget vandra från mun till mun, "hvarvid de behålla cn mun full rök så länge de kunna, på det de må njuta af vällukten så mycket som möjligt". Leem, som ock vet att berätta om denna indianska rök-metod, då der är brist pä tobak, omtalar dess utom (sid. 127), att, då de tugga tobak, spotta de ut saliven i handen och draga upp denna i näsan, ett sätt att gå till väga, hvilket vi icke annorstädes sett omtalas. Ett annat sätt att förhöja njutningen vid tobaks tuggning är att deri blanda "en grundlig tillsats af dyfvelsträck", som Th. Friis omtalar (sid. 112). Ett sätt att fullständigt njuta af tobaken, omtalar Fjellnèr: Lappen Numpo gick så till väga, att han först tuggade tobaken och sväljde saliven; den ge-

Fig. 60. Lerpipa med beslag; fodral dertill af trä, horn och messing.

Fig. öl. Tobaksdosa af trä, belagd med ristad hornskålla.188

t1pe-råkmng. söl.

nom-tuggade rökte lian och sväljde röken; askan af den rökta snusade han och slutligen tuggade han pipans trä-hufvud för oljans skull. "Må hända var det skämt, ty han var en putsmakare".

Den största glädje man kan göra en Fjäll-lapp på en färd eller annars, är att bjuda honom en pipa tobak, helst af allra starkaste slag, och de äldre Lapp-qvinnornas hjertan vinner man vanligen ännu säkrare med en pris snus, än genom att prisa deras barn. — Snusning och snus-tuggning går bland Arvidsjaurs Skogslappar till äckel; de hafva stora runda näfver-askar till sitt snus-förråd och i barmen till stundligt bruk stora näfver-dosor, ur hvilka de med locket skofla in stora högar inom de af en svartbrun rand utmärkta läpparna.

I öfver ens stämmclse med denna deras benägenhet att njuta af lifvet och må hända äfven i samband med deras försigtighet i handel och vandel, står deras maklighet och deras söl. Tiden är för dem intet. De hafva icke ur och beräkna icke tiden efter timmar, utan efter solens ställning, så att "den omgifvande horisonten är deras solvisare, och fjäll-topparna siffror derpå", som Linder uttrycker' sig.

I sammanhang med tal om Lapparnes tideräkning kan nämnas att de hafva egna namn på månaderna, hvilka vexla i olika Lappmarker: se Högström (sid. 168), Grape (V. A. H., 1803, sid. 281), etc. Linder anser (xvi, sid. 346), som det synes på goda grunder, följande namn vara de rätta:

Januari = Addå peive mario — Nya solens månad; äfven Addå jape

man o = Nyårs månad. Februari Knova = Köldens? Mars = Njuktja = Svanens, som då anländer. April = Vuoratjes = Kråkans, dito.

Maj = Queddat = kalfnings eller Tsuobbots — små grodornas månad. Juni = Petse — tallens, som då safvar; äfven Salgit = fetmande. Juli — Snjiltj a hårlös, emedan renen då fäller hår. Augusti = Pårge = tjockhårig, han får då sitt hår. September = Kassapårge — fullhårig.

Fig. 62. Tobakspung af sälskinn, kantad med rödt, med tenntråd broderadt kläde. ;J.maklighet. årlighet. 189

Oktober = Rakad brunstens, som då inträffar.

November = Kålko = kraftlös, som renen då är efter brunsten.

December -- Passates — helig eller Joulamano = julmånad.

Som sagdt: tiden är för dem icke till; sker en sak icke i dag, så sker den väl i morgon, om icke då, så framdeles, det är deras filosofi. Skola de uppgöra ett köp, bestämma sig för ett arbete, eller antagas som biträden åt en resande, erfordras ändlösa öfverläggningar innan saken kan blifva bestämd, de vackla fram och till baka i beslutet, och det en gång äntligen fattade sättes först långsamt i gång. Uppgörande af ett ackord om renar till bärning af saker, om biträde för en resa, uppbrott från ett läger, renars påpackning, bördors, uppläggande, etc. under resor, äro allt saker, hvilka genom Lapparnes söl taga ofantlig tid och fordra ett utsökt tålamod för att bringas till ett lyckligt slut. Brådt får man icke hafva ibland Lapparne, då man är beroende af deras biträde. Men när de då äntligen komma i'gång, när ett beslut /är fattadt, en åtgärd påbörjad, så verkställa cle dem ordentligt; de äro sålunda ganska ihärdiga, och, så vidt de förstå, utföra de vanligen samvetsgrant hvad de åtagit sig.

Ärlighet är en af deras högsta dygder, må hända der före, att hon är en absolut nödvändighet för de vandrande Lapparne. "De hafva inga fasta murar, inga dyrkfria lås, inga kassakistor att föra med sig"; de måste stundom lemna allt vind för våg och aflägsna sig från kåtan, utan att någon vaktar henne. Hvarje förbi vandrande kan således fritt träda der in och detta är äfven tillåtet utan anmärkning, ja man kan tända eld, begagna husgeråd-saker och bäddar, utan att begära lof och utan att egaren tycker illa vara, blott det sedan anmäles eller betalas. Så måste Lappen, då han går från fjällen, i sitt liöst-vistc lemna sin vår-föda, ty det vore ett stort besvär att föra denna med sig, ibland till och med omöjligt. Om våren, då han går till fjälls, lemnar han "vid samma höst-viste sin släde, sina skidor, sina vinterkläder etc., eller han hänger de senare på en afqvistad björk-stam, ställer de förra mot en björk eller en sten, lätt märkbara i landskapet, för att, då han återvänder, taga dem med sig. Då han slagtar mer än han för närmaste tid behöfver, eller han förfärdigat ost i öfverflöd, samt skall flytta kåtan till annat bete, hänger han maten, väl omsvept, på en "suogner", för att hemtas någon gång i förbi farten, eller då det behöfs. Keilhau berättar (sid. 192), att vid Mollcs-jokk-stugan (ett slags öde halfvägs-190 ÄRLIGHET,

hus för resande på vägen mellan Alten och Karasjokk) stodo, då hans sällskap tog in der, några säckar mjöl, utan tecken till skydd, insatta af en Lapp vid höst-flyttningen, förmodligen för att hemtas vid vårflyttningen. Det är som skulle vi ställa saker till förvar vid en milstolpe! Flera andra dylika förhållanden omtalas och ses.

Det är tydligt, att om icke Lapparne gjorde det till en absolut samvets sak att aldrig vidröra eller tillegna sig sådana lemnade föremål, skulle der uppstå ett bellum omnium inter omnes och samman lef-naden i en trakt blifva omöjlig. För en resande från andra nejder, isynnerhet från städer med talrika och lifliga tjufvar, är påträffandet af dylika i vildmarken uppstälda eller upphängda saker cn stor öfverraskning; men vid närmare eftersinnande förklarar sig förhållandet lätt, och der igenom äfven Lappens ärlighet i dess helhet. Tappade saker fås säkert till baka om de upphittas i de vida markerna. Lappen fordrar sällan eller aldrig skriftlig försäkran om betalning, man behöfver icke uppgöra skriftliga kontrakt, man kan anförtro honom hvad som helst, utan att han förskingrar det, om icke någon olyckshändelse möter honom, o. s. v. Undantag gifvas dock*), ty pack finnes bland Lapparne som bland alla folkstammar, men så vidt jag erfarit bland dem vida mindre än bland s. k. civiliserade folk.

Ett slag af stöld är dock icke så alldeles ovanligt, åtminstone bland de mera stilla sittande Lapparne, det är stölden af renar. Jag talar nu icke om den ren-stöld, som så ofta af nybyggarne föröfvas, synnerligen under hårda

år**), der igenom att de skjuta renarna hvar de påträffa dem, utan om renstölder mellan Lapparne sjelfve.

Dessa stölder utföras på många handa sätt. Man finner i sin hjord en eller flera främmande renar, fångar och slagtar dem helt enkelt; eller man tager unga kalfvar, dem man träffar, märker dein eller märker om dem, samt införlifvar dem på det sättet med sin hjord — se der ett par af sätten att tillegna sig andras renar med mesta utsigt att stölden skall kunna döljas. Denna ren-tjufnad var på P. Læstadii tid

') Brooke anför exempel derpå, i det han berättar (II, sid. 491) huru några skjuts-lappar ganska grundligt plundrade hans och hans res-siillskaps spiritus-förråd; ma hända var nektarn oemotståndlig, ty det öfriga var lemnadt i fred. *') Under vintrarna 1866—68, då nybyggare och bönder i hela Lappland ledo verklig brist på föda, tilltogo dessa renstölder på betänkligt sätt. En af jägeri-betjeningcn från Tornio Lappmark uppskattade antalet derstädes tjuf-skjutna renar till 10,000 under vintern 1867 —68! Om ock detta tal är för högt;, bevisar det dock brottets allmännelighet under vissa omständigheter. Under senare goda år har förhållandet varit mycket bättre.

mycket bruklig i Arjepluog, och han härleder den (II, sid. 187) oftast från hämd. Då nämligen en Lapp blir af med den ena renen efter den andra, kan han icke tro att renarna bortkommit genom förvildning eller genom odjur, utan börjar misstänka sin granne. Han kan oftast icke bevisa att denne begått stölden, utan får blott skäl och liknelser, hvilka inför domstol icke skulle vara bindande, men för honom äro nog. Då han icke lagligen kan komma åt tjufven, söker han ersättning på annat vis; ett sätt är att taga af den förmodade tjufvens renar, när det bär till — och det gör det vanligen ofta. Ett annat sätt är att använda såbben eller skid-stafven, då tillfället gifves, och stundom har denna käpp-behandling gått ända till dråp. Dels sist nämda åtgärd, dels domares kraftiga, om också icke alltid fullt lagenliga, ingripande anser Læstadius dock hafva hämmat det onda. Pro-fessionela ren-tjufvar funnos likväl och finnas ännu. De äro mest af sig komne, öde boende Fiskare-lappar, hvilka, genom dessa sina bedrifter, göra lifvet särdeles surt för sig. De blifva nämligen alldeles utstötte ur samman lefnaden och umgänget med de andra Lapparne, fogelfrie, och gemensamma mötespunkter för deras stafvar, om de sakna styrkans rätt, P. Læstadius lemnar på några ställen skildringar af ren-tjufvens, den misstänktes eller verkliges, tillstånd och ynkliga lif, hvilket närmar sig förintelse. I Lule Lappmark äro dock tjufnader nu mera ganska få, och Winnberg säger, "att de äfven nu minskats i Arjepluogs Lappmark, allt som i allmänhet Lapparne der gjort framsteg, om än obetydliga, till bättre och kristligare lefnadssätt, sedan åtskilliga på Læstadii tid lefvande, för mord och tjufnad vanryktade vildsinta slägter nu mera utdött och efterträdts af mildare afkomlingar". — Från Finnmarken omtalar Hwoslef (sid. 4) sådana renstölder för att få bränvin.

Lappen är, trots sjelfrådighet och envishet, i grund och botten godmodig; men då kropps- eller sinnes-ruset sätter honom i jäsning, blir han vild, och knifven, alltid till hands, tillgripes lätt. Lappen är från barndomen van att slagta renar och der före, liksom andra slagtare, utan vidare medkänsla färdig att bruka knifven mot med-menniskor, när passionen kommit i uppror, säger Hwoslef (sid. 29).

Han är dock till lika mycket lätt skrämd och för de minsta ovanliga saker, dem han icke strax begriper, kan han som ett barn råka i den yttersta förskräckelse. Hvad han icke strax förstår är för honom ett under, och må hända qvar står, fast han skäms att tala der om,

mycken öfvertro ännu hos honom. Sannolikt gifva äfven de stora och ödsliga natur-omgifningarna en mystisk stämning.

Såsom bevis på denna rädsla och till hvilka utbrott hon ibland kan föranleda, må följande berättelser meddelas. Högström omtalar (sid. 156) att Lapparne ibland blifva sa skrämde, att de hastigt svimma och hafva sig som om de mistat vettet. I kyrkorna svimmar ibland hela samlingen; stundom springer en del upp och slå de öfriga. Då någon hastigt ropar eller ett eldkol oförmodadt sprakat, pläga de hoppa upp och hugga till den närmaste med knif eller yxa. De göra då efter hvad andra taga sig till: vrida på munnen, peka finger, dansa och dylikt, utan att sedan veta om hvad de gjort.

Castrén berättar (I, sid. 135) följande från en rysk lapp-by, der han vistades till samman med några Ryssar och

Karelare. Desse senare berättade för honom huru ledes Lapparne, och isynnerhet qvinnorna, under stundom gon om skrämsel råka i ett vanvettigt tillstånd, så att de icke veta hvad de göra. "För att öfvertyga mig", fortfar han, "om dessa och andra likartade berättelser af de karelske bönderne, erbjöd sig en al' de ryske köpmännen att visa mig några prof på de lapska qvinnornas lättskrämdhet. Dessförinnan undanskaffade han alla knifvar, yxor och andra tillhugg, som voro lätt åtkomliga. Derpå trädde han helt hastigt fram för en qvinna och slog sina händer till samman. Strax rusade qvinnan lik en furie på honom, ref, slet, slog och piskade honom på det eftertryckligaste. Efter att sålunda en stund hafva misshandlat den arme köpmannen, dignade hon ned på en bänk och utstod en våldsam kamp, innan hon återfick andedrägten. Åter kommen till full sans, gjorde hon det beslut, att ej vidare låta skrämma sig. Också aflopp det nästa försöket så att hon blott uppgaf ett gällt, genomträngande skri. Medan hon gladde sig öfver det misslyckade försöket, hviftade den andre köpmannen en näsduk förbi hennes ögon, men sprang i och med det samma sjelf ur rummet. Nu var det att se, huru qvinnan rusade från den ena till clen andra, kastade en till marken, slog en annan, slängde någon mot väggen, skakade andra vid håret. Sittande i en vrå af rummet, afbidade jag med otålig ängslan, att ordningen äfven skulle komma till mig. Med fasa ser jag henne slutligen fästa vid mig sin vildt stirrande blick; derpå rusar hon emot mig med utsträckta armar ocli skall just hugga i mitt ansigte med sina naglar, då tvänne handfasta Karelare i en behaglig stund ryckte henneömhet mellan makar. 193

åt sidan. Vanmäktig nedsjönk hon i deras armar. Det troddes, att mina glasögon retat henne till detta vilda raseri. Man sökte äfven uppskrämma en ung flicka på det sätt, att en perta nedfälldes på hennes hufvud, tion skrek till och sprang ut. Ytterligare slog man med en hammare mot yttre väggen. Den ofvanberörda qvinnan spratt till, men i och med det samma betäckte någon hennes ögon med sina händer, och då sansade hon sig hastigt". Sådan vild rädsla hos gamla qvinnor nämnes äfven af Tornæus (sid. 51). Äfven Linné (Flora Lapp., sid. 262) omtalar deras ytterliga rädsla; likså Scheffer (sid. 32). Man får lätt. se exempel derpå, då man någon tid vistas till samman med Lappar, och äfven jag har sett sådana, om också icke af det mest utpreglade slaget.

Deras godmodighet föranleder väl ock det af många anmärkta förhållandet, att fiendskap, långvarig nämligen, så sällan eger rum mellan Lappar. Fjellner angifver dock äfven en annan ganska praktisk grund. I)e vandra nämligen långt omkring, säger han, och träffas sällan; skulle de nu blifva osams, så är vid det sena mötet vreden förbi och orsaken till oenigheten glömd, ty de ha i allmänhet kort minne *).

Den nyss omtalade godmodigheten, som finnes hos Lappen, är säkerligen mera än den sent nog inplantade kristendomen anledningen der till, att- han sedan forna tider och äfven nu i allmänhet behandlar hustrun väl, i olikhet med sina yrkes-kamrater och i flera afseenden jemstående likar: Sainojederne, Ostiakerne, m. fi. renskötsel drifvande nomader. "Fjäll-lapj)ens sinnelag", säger Castrén (I, sid. 122), "visar sig äfven i oändlig kärlek till maka, barn och tjenstfolk. En Lapp berättade för mig, att ban under sitt trettio-åriga äktenskap aldrig vexlat ett ondt ord med sin hustru, aldrig tilltalat henne annorlunda än med det vackra ordet loddadskam (min lilla fogel). Sjelf har jag-sett Fjäll-lappen, då han om aftonen hemkommit från sina renar, eller återvändt från en resa. kyssa och smeka sin hustru och sina barn med en varm innerlig ömhet". L. von Buch uppgifver (II, sid. 152) exempel på ganska stort toffel-välde hos Lapparne, icke alltid utöfvadt till det bästa**).

') Sora bevis pä deras korta minne må anföras, att presterne af samma Lappar, år för år, vid helgerna ombedjas att i kyrkoböckerna se efter — Lapparnes egna födelsedagar! (Laestadius, Winnberg, Mörtzell.)

") Märkligt nog har qvinnan af Lapparne från urminnes tid satts gauska högt och åtnjutit

v. Diiben. Lappland. 13194 giftermål vid unga år vanliga.

Undantag gifvas väl från regeln, men det oaktadt är detta vitsord af Castrén, en grundlig kännare af Lapparne ocli en fin iakttagare, särdeles vackert. Det blir detta så mycket mera, då man tager i betraktande det sätt, hvarpå giftermål uppgöras hos Lapparne: de äro nästan att betrakta såsom köp, om icke i ordalagen, åtminstone i handlingen.

Qvinnorna äro giftas vuxna vid 16—17 års ålder; mannen anses så vara, dä han kan slagta en ren och uppsätta ett

tält (Högström, sid. 139). De gifta sig äfven i allmänhet ganska tidigt, om så låter sig göra, och vanligen pådrifves detta af föräldrarna. Den orimliga författningen af 15 febr. 1745 qvarstår nämligen, och enligt denna eger Lapp-yngling gifta sig "när han lärt sig förstå sina nödiga kristendomsstycken ocli uppnått 17 års ålder". Man skulle hafva svårt att förstå grunden härför, då någon brådmognad icke finnes hos Lapparne mera än hos andra folk i samma trakter, om icke man hos Elers (sid. 444) finge en egendomlig förklaring på saken. Sedan han berättat att denna bestämmelse tillkommit på direktionens för ecclesiastik-verket förslag, omtalar han, att konsistorium i Hernösand, under förmälan att författningen "ingalunda bidragit till Lapparnes tillväxt uti kristendomens kunskap", hemställt 0111 ändring i författningen, men att direktionen afstyrkt ändringen, enär "genom tillåtne tidigare giftermål Lapp-allmogen snarast torde uppmuntras att förvärfva sig fullkomlig kännedom om den sanna Guden och dess bud och befallningar", etc. Således är denna egna lag tillkommen för att utbreda kristendomen, efter principen: ändamålet helgar medlet. Finnas nu skäl till bibehållandet?

Rätt ofta bestämmes giftermålet af föräldrarna, under barnens tidiga år, och bröllopet fullbordas, då de hunnit den bestämda åldern, utan att kontrahenternes tycke vidare efter frågas. Det är då en noga uppgjord affär mellan föräldrarna, en handel med uppgift på hvad brudgummen skall gifva för bruden till dennas föräldrar, och hvad utrustning desse skola bestå, då första året är förbi, hvilka ren-land de unga tu få att vistas på först, hvilka efter föräldrarnas död, etc. Detta sätt eger mest rum inom de rika och mera aristokratiska familjerna, hvar vid naturligtvis intet afseende göres på utseende, dygder och dylika småsaker, utan blott på penningen (Högström, sid. 128;

Hera företräden, såsom t. ex. att, syster, enligt sed, ärfde mer än broder. Vi återkomma häv till med anledning af runan om Soldottren. Enligt Fjellner räknade dok Lappen helst sitt slägt-register eller sin stam-tafla efter mödrarna.uppgöras tidigt af föräldrarna. 195

Rehn, manuscr. kap. 9). Ehuru vanligen "kaka söker maka", rik gifter sig med rik, ingås dock äfven andra partin. Mest dock så att en rik enka gifter sig med en ung rask dräng, för att hafva någon som sköter hjorden och skyddar henne mot efterhängsna friare; en rik enkling med en ung flicka, för att blifva ompysslad. Detta strider mot Högströms uppgift (sid. 129), men är nu mera en sanning, huru det än må hafva varit på hans tid. — Omgifte, äfven andra gången, är icke alls ovanligt bland Lapparne.

Förut-bestämning af föräldrarne bruka allmänt ännu i dag Samoje-derne (Castrén, I, sid. 224); så var äfven hos Lapparne allmänt fallet fordom, och Jessen berättar (sid. 76) att Lapparne redan, då deras döttrar voro 8—12 år gamla, började taga imot ordentliga anbud på dem, så att "påtingaren kunde vara säker att få dem, då de blefvo manbara; alldeles som man ger på hand på hästar, boskap och andra varor". Slutliga liqviden kallades rota. Så berättar Castrén (I, sid. 295) att en gammal Ostiak, på tillfrågan hur gammal han var då han tog sig en hustru, svarade: "Icke har jag tagit mig någon hustru, utan vid mitt sjette år köpte min fader en liten flicka, och med henne har jag lefvat till samman allt sedan denna tid". Så gick det väl ursprungligen till hos Lapparne äfven. Ett sådant köp var ock brukligt hos Finnarne i äldre tider, enligt Porthan (Vitt., Hist. och Ant. Akad:s Handl., IV, sid. 19).

I andra fall, då ingen bestämmelse på förhand egt rum, tog frieriet många och dryga omsorger. Linné (Lachesis, II, sid. 68—75) och P. Læstadius (I, sid. 158) m. fl. beskrifva sådana frierin ganska fullständigt.

Först vänder sig friaren till den sköna på ett skämtsamt sätt, för att försöka om hans frieri sannolikt antages eller ej. I Finnmarken, säger Siljeström (sid. 55) att man vanligen börjar sitt frieri med att, på kyrkovallen, under vänligt samtal med den utkorade, försöka från-rycka henne vantarna, "hvilket är den tysta kärleksförklaringen". Graden al' motståndet här vid är ett tecken på större eller mindre framgång, eller bestämdt afslag. Det samma förtäljer Stockfleth från Kauto-keino (sid. 140). Hvad Rehn (manuscr., D. 67, kap. 9) berättar, att nämligen frieriet vanligen "börjar vid Tiburtii tid, eller då foglarna börja leka", torde nu mera knapt hålla streck: alla tider äro väl lika goda. — Möjligen talar friaren med fadren en eller annan gång om saken.196 högtidligt fiueei eller

Hafva nu dessa preliminära åtgärder lyckats, eller skall allvar börja, tager friaren med sig en hop af sina slägtingar och gör ett formligt besök hos flickans föräldrar; han går sjelf sist i processionen till dem och antingen

stannar hän utan för kåtan, eller förhåller han sig åtminstone fullt passiv under akten. Friaren står utan för kåta-dörren "såsom en dörrvaktare eller hund och hvar som okallad inkommer skulle det räknas honom för ett groft och näsevist stycke, och torde han derigenom hela sitt frieri förlora" (Tornæus, manuscr., sid. 64). Då sällskapet kommer, flyr vanligen äfven flickan undan bland renarna eller till någon angränsande hydda, om sådan finnes, eller skickas hon bort, om man anar ärendet; stundom stannar hon dock äfven inne i kåtan, men i likhet med friaren är hon så lugn och likgiltig, som rörde saken icke henne.

Bland de medförda slägtingarne finnas några bestämde att föra friarens talan; hufvud-ordförande — soynon-àive — ibland, om så behöfves, väld utom slägten, vänder sig till flickans far och mor, de öfrige till andra närvarande af hennes familj med fram förandet af ärendet, med granna framställningar och smicker, än på prosa, än på vers; de traktera der vid flitigt med bränvin. Det händer då att föräldrarne icke äro böjde för partiet, och tvärt afslå det; för möjligheten af sådan utgång omtalar Elers (sid. 454) att bönemannen medhade ett beredt kalf-skinn att gifva friaren! Ibland låtsa de vara blott motsträfvige; då pröfvas egentligen talemännens förmåga. Äro de villige från första början, eller blifva de det sedan genom vältalighetens och bränvinets förenade inverkningar, uppstår frågan om friare-gåfvorna (kihleh). Dessa, vid besöket rnedbragta, framtagas då och läggas på en renhud fram föl-föräldrarna. De bestå vanligen af silfverpiecer: skedar, "kosor", ringar och bucklor till bälten och kragar, bägare etc. Læstadius förnekar spe-ciens användande vid dessa tillfällen, då der imot Linné berättar om dess bruk såsom vanligt. Äfven syskon och anförvandter till bruden få sådana skänker, för att vinnas för affären, åtminstone en silfversked hvar, då friaren är rik, och kunna på det sättet åtgå ända till 20—30 stycken sådana, hvardera af 3—4 lods vigt. Utom silfret, gifvas äfven kittlar, renar, husgeråd-saker etc., till samman uppgående till ett värde af 2—300 r:dr, om det är en förmögen friare och förmögen flicka. Anses gåfvorna för små, gifver man det till känna utan minsta tvekan, och talemännen få bringa fram mera. En lång tid åtgår stundom

vid detta köpslagande, och ibland kan hela saken genom små anbud förfalla. Har allt hit tills gått lyckligt, tillspordes nu äntligen äfven flickan. Ar hon ute, hemtas hon af någon väninna, som då af friarens mor får presenter, för att bevekas till medhjelpsamhet. Inkommen förklarar hon sig lyda sin faders och moders vilja, hvarpå hon mottager sina gåfvor; äro de icke i smaken eller tillräckliga i hennes tycke, visar hon sitt ogillande tills hon får det som hon vill; dessa gåfvor blifva hennes enskilda tillhörighet Hon fästes särskilt nu för tiden med ring (se fig. 63) och sked, båda af egendomlig gammalmodig form. När affären så till vida är lyckligen uppgjord, traktera de blifvande svärföräldrarna med bränvin, man skakar hand, tal hållas, "förning" framtages, värdar utses och ett slags förlofnings-kalas hålles. Efter dettas slut går hela sällskapet till hvila. En frukost nästa dag afslutar förlofningen, hvar efter sällskapet åtskiljes. — Detta är det högtidliga sättet att fria, hvilket i Lappmarken kallas att fria med bränvin, det vill säga fria formligen.

I det närmaste går det till på samma sätt i Norge (Leem, sid. 382) och i Finland (Sjögren, sid. 247), med små variationer. Men en sak berättar Siljeström (sid. 56) från Norge, af egendomlig art, om den icke beror på något missförstånd. Vid förlofningen, säger han, ned-sättes ett slags komité af fästmöns slägtingar eller vänner, hvilka granska brudgåfvorna samt fästmannens föregående lefnad, den de på allt llpptänkeligt sätt svärta, med anförande af alla lösa rykten, hvilka kunna, tjena att nedsätta honom i fästmöns ögon; detta sker för att förmå honom att öka brudgåfvorna. Fästmannen å sin sida saknar icke heller målsmän, hvilka försvara honom och på ett lika litet skonsamt sätt behandla fästmön: detta allt i de bägge trolofvades närvaro!

P.I ^stadius säger om förlofningen: ' allt bär stämpeln af en handel; r'e omtalade friare-gåfvorna utgöra i sjelfva verket köpesumman. Skulle så hända, att ett beramadt parti slås upp, återfordras med fullaste allvar "ch återgifvas friare-gåfvorna. Skulle det ej ske, så kan den tredskande dragas för rätta. Man betraktar saken belt och hållet såsom ett köpekontrakt, hvarvid den ena parten naturligtvis måste återgifva, hvad som redan blifvit inbetaldt på en vara, hvilken nu mera ej presteras. Också hafva dc flesta den rättskänslan, att de återgifva opåmindt och dess utom någon skänk såsom betalning för det vid frieriet påkostade brän-

Fig. 63. Ring af ßrgyidt silfver; formen af de enklare. |.198 brutna trolovningar.

vinet (sogno-vino). Äfven när friaren får afslag, äro många så generösa, att de betala friaren bränvinet". Förnyas anbudet, men afslås, får friaren ensam betala kalaset (Anonym, XV, sid. 146).

Hur långt man i detta hänseende kan gå, visar sig af följande Stockfleths berättelse (sid. 139) från Kautokeino. Lysning skulle af ett par uttagas. Mycket folk samlades i rummet till trängsel. "Jag förmodade att bruden måtte haft flera friare, och så var äfven förhållandet. Då jag skulle inskrifva brudparets namn, framträdde en ung Lapp; tyst gaf brudgummen ett halskläde åt bruden, som räckte det åt den fram trädande; tyst mottog han det, gjorde en bugning och trädde till baka. Så skedde med en andre och en tredje; under hela tiden rådde fullkomlig tystnad. Då han mottagit halsklädet sade tredje friaren, att han visst icke kunde åberopa något bindande löfte, men hon hade yttrat något, hvilket löd som ett "kanske"; nu bad han bruden att hon skulle erkänna detta och, såsom bevis att han talat sanning, betala en specie". Denna ncdprutades dock till hälften. — Slika koketterier med flere friare omtalas nu för tiden icke sällan såsom brukliga af rika och vackra flickor; de taga dock försigtigtvis icke andra presenter än sådana, som icke kunna återgifvas: bränvin, kakor, konfekt o. dyl. — Sådana superifrierier kunde fortgå under långa tider, innan saken blef afgjord, Högström säger (sid. 131) under 2—3 år, vid lägliga tillfällen förnyade. — Nu mera äro dessa former för frieri och förlofning mindre brukliga; saken sker icke så omständligt; men alltid är frieriet en lång och dyr akt.

När saken slutligen blifvit uppgjord till båda de kontraherande parternes — det vill mer än dels säga: föräldrarnes — belåtenhet, företages bröllоppet ofördröjligen. Man tager ut lysning och bjuder till bröllop medelst marskalkar, som då skola inbjuda med en sup, eljest är det icke rigtigt; siipen är en städsel att man skall infinna sig (Grape). Vigseln förrättas i kyrkan*). Der vid är bruden temligen utpyntad. Högström säger (sid. 133), att hon bibehåller sin vanliga drägt, men om hufvudet, i stället för krans och krona, har virade ett eller två silfver-bälten, hvilka släpa ned på ryggen; brudgummen är icke prydd. I Finnmarken hyra brudarna af enskilda personer, som

•) Kegnard berättar (sid. 73) att ännu 1681 en hednisk vigsel egde rum på det sätt, att man öfver brudparet slog eld ur en flinta. "De tro att icke der finnes något mera mystiskt och mera lämpligt, att för oss framställa ägtenskapet; ty liksom stenen i sig innesluter en källa till eld, som icke synes förr än man dertill närmar jernet, lika så. säga de, finnes en lifsprincip dold hos hvardera könet, hvilken icke visar sig utan de två förena sig".

ega sådana, ett slags krona med talrika hängande band pä tillhörande mössa, och brudgummen bär i Kautokeino ett långt hvitt kläde, liksom ett skärp, bundet kring halsen och korsvis öfver bröstet*); kläderna göras åt bägge så granna som möjligt (Röde, sid. 247). I Enontekis brukades (1803), enligt Grape, krona af silfver, med knappar och löfverk, några sidenband hängdes på axlarna och ryggen, saint kors af band eller galoner fastades på bröstet. — Vid ett lapp-bröllop, i hvilket jag 1871 hade tillfälle deltaga i Arvidsjaur, var bruden utstyrd i silfver-krage och bälte, och hade på hufvudet konstgjorda blommor och slöja; brudgummen hade silfverbälte och en stor bröst-bukett, likaledes af konstgjorda blommor; bägges lapp-drägt var splitter ny.

Till vigseln frainledes bruden af fadren och ett slags marskalk, och visar då, liksom vid förlofningen, en hög grad af blygsamhet, "då man undertiden måste med våld draga fram dein, och de spjerna emot likasom deras renar", säger Högström (sid. 133). Det samma uppgifves af' andra förff. och Scheffer till och med ritar af scenen (sid. 290). Fjellner omtalade huru, vid uttagande af lysning, en flicka af sådan tillgjord blygsamhet svarade nej, och, då presten förklarade att följaktligen ingen lysning kunde blifva af, inföll: "jo bevars; jag sade så lör det jag trodde Du skulle fråga mig en gång till".

När vigseln är förbi, följer ett gästabud, hållet hos brudens föräldrar, men hvar till gästerna bidraga med förning af mat, och bränvin; stundom gifvas äfven presenter till brudfolket eller utlofvas sådana; brudgummen får framdeles hemta gåfvan med bränvin (Grape). Vid sådant kalas brukar det ofta gå lustigt till mecl dans, lek och isynnerhet dryckjom, ibland så att största delen af sällskapet somnar, der hvar och en sitter eller faller. L—r berättar (xvni, sid. 261) från ett sådant gille följande slutscen: "Vid ett lapskt vinter-bröllop, som hölls i ett hus, fler rummet icke tillät alla gästerna att tillbringa natten, gingo några af dem ut och lade sig vid snödrifvorna utanföre stugan, insvepte sig 1 sina varma renskinns-muddar och somnade godt. Under natten hände S1g att djup

snö föll, deraf de sofvande helt och hållet öfvertäcktes-. När bruden, morgonen derpå, borde enligt landets sed uppvakta alla gästerna på sängen med kaffe och bränvin m. m., råkade hon i någon förlägenhet, då flera af dem saknades, men hittade dock på råd. Med

) Kan detta vara en qvarlefva af den fordom brukliga Nåid-drägten ? Se denna, kap. 10.200 utländska bröllops-seder.

skidor på fötterna gjorde hon och hennes, ined förfriskningar uppvaktande, tärnor sin rund utomkring stugan, och stungo med käppar här och der i snön, till dess hvar och en af de sofvande ertappades, och klef upp från snöbädden". Förf. tillägger att bädden icke bekom någon illa.

Efter bröllоppet brukar mågen hemta sina renar och slå sig ned i svärföräldrarnes kåta för ett års tid. Der efter flytta han och hustru till egen kåta, hvarvid de medtaga sin egendom, bestående af renar, dels utstyrseln, dels tand-renarna, husgeråd-saker, mat m. m., hvilket föräldrar och syskon, samt slägten i öfrigt, gifvit dem i vederlag för friare-gåfvorna. "Hvad friaren på slägten spenderar, redunderar på honom sjelf", säger Tornæus (manuscr., kap. 11). — Så i Sverige (Rehn, manuscr., D. 67, kap. 11 och Högström, sid. 133); så äfven i Norge (Leem, sid. 387).

Att dessa bruk äro lapska, kan med goda skäl betviflas; sannolikt äro de hemtade från de nordiska grannarne. Man kan sluta detta af ett par förhållanden. Ett är, att omständigheterna på båda hållen äro ganska lika. Friaren hade taleman; festinga-fë lofvades; bruden medförde heimgiöf; man skulle "drecka brndldaup", o. s. v. Vidare härledes bröllopsgåfvans namn, kihle, från det fornnordiska gisl, och röjer tydligt brukets ursprung. Slutligen finnas bestämda antydningar der till, att Lapparne, liksom Finnarne, ursprungligen röfvade till sig sina brudar, ur främmande stam, innan de började fredligare att köpa dem, förmodligen på den grund att de såsom handel tolkade denna nordmännens sed att utdela och lofva gåfvor. Tydligaste bevisen här för har jag funnit hos Friis (En sommer etc., sidd. 152—158), som omtalar att ban hos Skolte-lapparne observerat bruk häntydande härpå. T. ex. att vid frieriet talemännen mottagas med vakt vid dörren; de lägga snö på sig och låtsas vara förfrusna för att få komma in i kåtan; der skjutes och bråkas för att å daga lägga strid; bruden gråter och jemrar sig, liksom hon gömmer sig; hon föres hem till brudgummen, bunden i en släde bakom honom, m. m. Må hända är ock motspänstigheten att ledas i brudstolen ett minne af denna gamla sed, icke låtsad blygsamhet.

Giftermål mellan de olika folkstammarna: Lappar å ena, Svenskar och Finnar å andra sidan, äro icke vanliga i de svenska Lappmarkerna. .Någon gång och oftast gifter sig en nybyggare med en Lapp-Hicka; mycket sällan en svensk flicka med en Lapp: hon vill icke gerna heta "Lapp-fru". Sådana blandade äktenskap ingås dock, men i allmänhetgiftermål mellan lappar och andra racer. 201

anses de såsom mesallianceг af bägge folken. Svenskarne äro dock mera toleranta; ja, en kyrkoherdes dotter är gift med en Fjäll-lapp, i en svensk Lappmark. Redan barnen i första generationen äro af dem temligen lidna, och gifta sig desse med Svenskar, så äro de dermed försvenskade, äfven om de, som ofta är händelsen, visa Lapp-typen i sitt utseende; de äro dock till sina vanor och seder fullkomligt Svenskar Från Norge beskrifver Th. M. Fries (sid. 109) ett annat förhållande. Redan de invandrande norske och finske nybyggarne sägas der snart antaga Lapp-natur, om de icke bosätta sig, der många norrmän förut finnas. Ännu mer är det förhållandet om de gifta sig med Lapp eller Lapska; då kan man vara förvissad att barnen visa sig som verkliga Lappar. Må hända, säger han, är det en sådan blandnings-race af Lapp och Finne, som, ärfvande båda folkens bästa egenskaper, i framtiden kommer att utgöra kärnan af landets befolkning, då han redan flerstädes (Porsanger, Karasjock) intager en framstående plats.

Hvad angår Ryssland, säger J. A. Friis att, ehuru Ryssarne icke förakta Lapparne så djupt som Svenskar och Norrmän göra det, äro dock giftermål mellan Lappar och Ryssar "nästen uhörte".

Jemte det att hos Lapparne, som ofvan sades, i allmänhet råder ett godt förhållande mellan makarna, äro de hvar andra trogna: äktenskapet hålles af dem i sträng helgd. Så säga allmänt de nyare förff., som i ämnet yttrat sig, t. ex. Högström (sid. 134), samt nutidens lapp-marks-boar, tvärt emot Scheffer (sid. 294) och dc fleste äldre. Reg-

nard berättar (sid. 74) märkvärdiga historier i det hänseendet, och vi få tillfälle att framdeles se huru de genom Birkarlarne införda sederna i detta fall af Carl IX beifrades.

Sina barn behandla Lapparne för det mesta väl och med stor ömhet, ja så stor, att de skämma bort dem. I fysiskt afseende sköta de dem äfven omsorgsfullt, ehuru de vid denna skötsel icke iakttaga den bos oss vanliga försigtigheten med afseende på s. k. "förkylning".

Man uppgifver så t. ex. att barnet strax efter födelsen tvättas i kallt vatten, och först sedan i varmt. Det badas fortfarande och ansas ofta. Men då uti kåtan rökfånget alltid är öppet, såsom på en gång lönster och skorsten, då dörren och tält-dukens underkant aldrig äro öns hjelpligt täta, och då barnet, som ligger naket i sin "komse", lätt blottar hals, bröst och armar vid sina rörelser, så är det klart att det, vida mera än de civiliserade folkens barn, utsättes för förkylning.202 lapska vaggor och

P. Laestadius skildrar (I, sid. 2(32) huru han cn gång, på en resa i starkt yrväder, under kalla vintern träffade en Lapp ined sitt barn, sålunda: "Barnet var födt samma dag på förmiddagen. Nyss födt vrä-kes barnet i en urhålkad träklabb, och så kastar man det på ryggen samt begifver sig åstad på en fem mils väg, i den bistraste köld! Uti ett sådant menföre måste åtminstone fyra dagar åtgå för resan, men hvarken för sig eller barnet var mannen försedd med någon föda". Han förde barnet med sig för att döpas; och berätta andra förff. samma behandlingssätt för samma ändamål; ja, på sådant sätt fördes P. Læsta-dius sjelf till dopet, en dag gammal (I, sid. 59).

Fig. 64. Kätlcem.

De helt små barnen hafva alls inga kläder, utan ligga svepta i lina skinn och mossa i ett slags vagga, som i Norge kallas "kornsei de svenska Lappmarkerna kotka eller kätkeni*), se fig. 64. Denna vagga är ett slags mellanting mellan en klädning och en vagga, gjord af trä eller trä-spjelor, öfverdragen med skinn, till formen lik en kolossal spole eller sko, och jemt så stor att barnet kan ligga deri, således omkring 2^ fot lång, 7 tum bred, något smalare i den nedre än i den öfre ändan. Naturligtvis och i beräkning på att barnet skall växa, göres

') Denna "kätkem" lärer, enligt Brooke (II, sid. 117). hafva stor likhet, med dem som brukas af Creek-stammen bland Hudsons-bay indianerne.huru barnen föras i dem. 203

komsen i allmänhet större än han behöfde vara för en nyföding. För att skydda barnets hufvud, har komsen å öfre ändan ett hvalf, i hvars framkant hängas några glasperlor, ringar eller annat grannt skrammel åt barnet att leka och förströ sig med. Fordom brukade man vid gossens komse binda båge, spjut och pilar en miniature, vid flickans vingar, fötter och näbb af snöripa, hvilket skulle beteckna i förra fallet skicklighet i jagtvapnens bruk, i senare att flickan skulle blifva "renlig, behändig och snäll som ripan" (Rehn, kap. 13). Från detta hvalf bre-des en duk öfver barnets ansigte, då det är ute i fria luften. Vid sidorna är fästadt, liksom en fotsack, ett renkalfskinn, hvilket vid bärning tillsnöres med band, som gå genom skinn-öglor i sidorna af den eljest öppna komsen. I dennes botten lägges björnmossa (Linné) eller röd, len mossa, hvilken ombytes hvar gång barnet upptages (Rehn), eller ock renhår (Fjellner).

När barnet är nedlagdt i en sådan komse, är det icke blott lätt att handtera, utaij kan ock lemnas utan fruktan att det skall skadas. "Man ser stundom mödrarna, när de i ett eller annat ärende gå bort, sticka komsen på ändan i den djupa snön, och barnet ligger eller rättare står inne i denna utan ringaste fara". Komsen måste då hafva en annan form än den jag sett ocli afbildat, vara spetsig ned till.

I komsen är fästad en rem mellan bägge ändarna, i hvilken rein, kastad öfver skuldrorna, modren på vandringar bär barnet ; i denna upp hänges det äfven inne i kåtan, liksom ute på marken å en trädgren, när modren har annat att göra än att pyssla 0111 det; det är då i säkerhet och vaggas äfven när det blåser. Di-barnen medföras nästan alltid af mödrarna under deras sysslor ocli färder, till marknader, kyrkan o. s. v.; inga grannar finnas, till hvilka barnen kunna lemnas, och afstånden äro öfver allt så stora att barnens vård och näring eljest skulle vara omöjlig.

På resor föras små barn i komsen af hustrurna, 0111 sommaren pä myggen, om vintern i deras slädar; "när det gråter häftigt, stannar hon med sin dragare, lägger sig, hur häftigt än snön yr och huru stark kölden än är, ned på knä på bara snön vid sidan af släden, lutar sig öfver barnet och räcker det i denna ställning bröstet att dia" (Leem,

»id. 172, likså Graan sid. 28). När barnen äro större ned packas och fast snöras de i slädar för sig sjelfva, och är det vid åkningen icke ovanligt att de tumla betydligt om i snödrifvorna; det beror då på fastsnö-204 bomärken. tandgåkvor.

ringen om de skola komma lefvande och oskadda från sina kulbytter. Enligt Brooke (II, sid. 123) hänges barnet ock såsom bär-börda på renen, än såsom motvigt mot en vanlig börda, än mot ett annat barn, om två finnas af lika vigt ungefär; såsom motvigt till grytan, berättar Hoguér (sid. 175), hvarvid stundom händer att det faller af sin hake och stannar efter, på vägen, man vet ej hvar, då modren nämligen alltid leder första renen och således icke kan se hvad som tilldrager sig der bakom.

Barnen få länge dia, ofta till 2 års, ja enligt Grape ända till 3—4 års ålder, enligt Rehn till 4:de året; under den sista tiden få de dock äfven suga kött (Rehn, kap. 13). Om mödrarna eljest äro friska och hafva godt förråd på mjölk, hålla sig barnen vanligen under denna tid temligen feta. Emellertid är denna tidrymd den vådligaste för barnets lif, och i Lappland liksom annorstädes företer denna ålder den största dödligheten.

När barnen blifva något äldre lemna de "komsen" och tulta kring som andra barn. De få då äfven kläder, hvilka göras efter samma snitt som de fullvuxnas, och "de se rätt lustiga ut med sin dverg-gestalt". Ett eget sätt att skydda sina barn hafva Lapparne, väl vardt att efterföljas på andra ställen, det nämligen, att de med ett snöre om benet fastbinda de små vid tält-stolparna, så att de icke skola gå bort, komma till elden eller eljest skada sig! Detta omtalas af P. Læstadius (t. ex. II, sid. 353), Röde, Stockfieth och Leem, hvilken senare äfven berättar (sid. 377), att en kista, hvilken han brukade föra med sig på sina fjällresor, ofta af Lapparne begagnades till sådant ankare för deras barn.

Då barnet är född får det ett bomärke *) och en ren-ko, som med detta märkes. Då barnet får tänder, får det äfven stundom en ren-ko af den som först observerar tanden. All afkomma af dessa renar är barnets tillhörighet; äro renarne afvelsamme och är lyckan med dem och deras afkomma, kan barnet såsom fullvuxet redan hafva en god grund till förmögenhet. Vid arfskiften afräknas alltid dessa renar, gå icke med i skiftet. Denna rikedom kan hafva ökats ännu mera der igenom, att stundom äfven faddrar gifva renar (mest kor) i faddergåfva. De renar barnet får, då första tanden visar sig, kallas tand-renar = patnekes, de sedan af föräldrarna, far- och morföräldrar, faddrar etc.

*) Dessa bomärken bestå i vinklar, 3—4 kanter, kors, o. s. v., de följa Lappen för lifvet och inskäras ej blott i renarnas öron, utan i all hans redskap och tecknas af honom under skrift. Se vignetten till kap. 11 här nedan.namn och namn-byten. 205

glina kallas vaddom. Äfven hos de gamle nordboarne gafs, som bekant, sådan "tann-fë", hvilket utan tvifvel fortlefver i det ännu hos oss gängse bruket att vid frambrottet af barnets första tand dess sköterska får en gåfva; detta är blott, som så många andra bruk, omvändt.

I dopet gifva föräldrarne sällan sina barn namn efter lefvande slägtingar, utan efter döda; skulle det förra göras, så anse de det vara farligt för barnet, medföra dess död t. ex. Detta namn-gifvande spelar äfven en röle i annat hänseende. Högström berättar (sid. 138), att då ett barn blifver sjukt eller oroligt — ("barnet tål icke sitt namn då det gråter och är skrikigt", säger Fjellner) — stundom äfven af annat skäl, t. ex. för att afvända en förmodad olycka, byter Lappen om dess namn, på sådant sätt att han med afkok på albark tvättar bort det gamla, såsom han brukar då han gifver sina hundar namn — förmodligen ett minne af det ursprungliga halft hedniska dopsättct, hvarom framdeles.

Beträffande Lapparnes nainn i öfrigt, äro dessa dels de sedvanliga i almanackan förekommande, behörigen förvridna, dels gamla lapska. Af de sist nämda återstå dock nu mera ganska få.

Lapparne hafva icke blott för-namn och faders namn, utan äfven slägtnamn, t. ex. Per Olof Amundsson Länta, Amma Andersson Pava, o. s. v. Detta bruk af familje-namn är allmänt i alla Lappmarkerna; det är anmärkt af Wahlenberg (Kemi Lappm., sid. 45) och han liksom Sjögren uppräknar dessa olika slägtnamn inom olika församlingar. De äro för det mesta genuint lapska, och hemtade från lokal- elleT egendomliga förhållanden hos

stamfar, således icke sällan ett öknamn. Någon gång hafva de sin uppkomst från senare tider och förhållanden, såsom t. ex. då i Lule Lappmark linnes en familj med tillnamnet.

Grufvisare", härflytande från den Hermelinska tiden. Såsom ex. på sådana lapska till- eller slägt-namn må följande anföras efter Arjepluogs kyrkobok för 1871: Betso, Dajpa, Spegli, Savko, Snonk, Rung, Smålek, Ijibtje, Tsonno, Stomakk, Besett, Rikan, Skåbble, Tjånk, Kiinmon, Årsja, Nilto, Styr, Svello, Bäggo, Nårsa, Panto, Vålfo, Ståkki, Spöjt, Ivavak, Lasko, Malta, Bassem, Heijor, Pantse, Skinti, Kaddik, Paval, Sjaggo, Råddsa, Skajli, Ståntji, Spjädda, Lässik, Plonkus, Letfi, Yullats, Spjelok, Steggo, Adak, Sjuonka, in. fl.

Lapp-barnets lekar äro naturligtvis helt andra än barnens bland andra folk; de göra sig såbbar, skidor och keresser; de lära sig att gå på skidor etc. I allmänhet få de sköta sig sjelfve, och på tukt och200 behandling af gamle, sjuke, tjenare.

ordning lägger man icke särdeles vigt. När de komma i skolan, säger Hwoslef (sid. 3), likna de otämjda renar; antingen trotsa de eller söka de undanflygter genom krokvägar". Till följe af nämda frihet blifva de äfven mycket likgiltige om sina föräldrar och försumma dem, så framt icke ett väntadt arf eller annan egoism håller dem i skaklorna. Högström, som så skildrar saken, omtalar äfven exempel på hårdhet i detta hänseende. S. k. "undantag", så vanliga i öfriga Sverige, brukas icke bland Lapparne, och det är med netto nöd som barnen underhålla sina föräldrar på ålderdomen. De måste göra det för skam skull, sällan sker det af kärlek. — "Iia de råd, nog hålla de dem" (Fjellner).

Gammalt och isynnerhet sjukt folk är ock mycket i vägen för Lapparne vid deras flyttningar; gamla anförvanter föras der fore äfven sällan med, utan få antingen gå och tigga eller inhysas de hos någon fast boende Lapp eller nybyggare; ibland tagas de med till fjälls, der de läggas mer eller mindre centralt i en särskild kåta; der besökas de då och då af sina vidt kring sträfvande barn. Eftcrlemnandet af föräldrar, säger Fjellner i motsats här till, sker blott vid långa flyttningar, då deras medförande är nästan omöjligt; vid korta föras de med ömhet. Hos Skogs-lapparne har jag sett dem qvarlemnade vid hufvud-vistet, der de vårdats af någon anförvandt eller lejd, mindre arbetsför person. Fjcrmare gamla slägtingar upptaga de sällan, om de icke hafva något gagn af dein. Blir någon sjuk vintertiden, måste de naturligtvis medföra honom, om de ej på nyss nämda sätt kunna inhysa honom. Om sommaren lemna de honom qvar på det kåta-ställe, der han sjuknat och från hvilket de andra flytta, om det ej är långt bort. De lemna då qvar ett barn att sköta den sjuke, om de anse personen vigtig nog; är det en piga, en dräng eller dylikt, gifva de honom ved och mat, men lemna honom i öfrigt lång tid åt sitt öde. (Se om dessa förhållanden Högström, sicld. 141—142).

Tjenarne behandlas i öfrigt som barnen. De städjas icke på viss tid, utan så länge de behöfvas; mest för sommaren, då renarna fordra mera vård. De aflönas med renar och något kläder, olika för olika år och trakter. Hafva de framgång med sina renar, kan det gå dem, som vi ofvan nämt om barnen, att de efter en tid hafva en liten hjord och blifva sina egna. — Norr ut är lönen större än söder ut. En Tornio lapp-dräng har t. ex. i lön 10—12 renar samt alla kalfvar, som stannabegravningarna. 207

bak bäckarna och icke kunna följa sina mödrar öfver dem (Fjellner). I Sorsele motsvarar lönen <50—60 r:dr jemte maten.

Äter står nu slutligen att säga några ord om Lapparnes begraf-ningar. I nu varande tid äro de flesta gamla bruk, äfven vid denna akt bortlagda; men ännu på Högströms tid voro åtskilliga fördomar gängse och ceremonier iakttagna, hvilka må hända ännu icke äro alldeles försvunna. T. ex. att svepningen väl skall ligga om den döde, på det att icke själen skall kunna aflägsna sig; att den döde får med sig yxa, knif, tobak och eld-don; att de kläder, i hvilka en person dött, skola följa med i grafven; att renen, som drager liket till grafven, icke sedan får draga något, utan vanligen förtäres vid grafölet etc. (Högström, sidd. 206—208). — Endast al' Grape (V. A. H. 1803, sid. 286) från Enontekis socken har jag sett sorgdrägt omtalas; den består dock blott af "ett svart band omkring möss-kanten och midt på den samma".

/ Såsom tecken på sorg, kläder Lappen sig uselt och osnyggt, vänder ut och in på mössan, o. s. v., uppträdande

äfven på detta sätt vid kyrkan; sjelfva kåtan såsom sorge-hus göres mindre och vårdslöst, och ingen menniska går in om der finnes ett lik. Sammaledes då en qvinna ligger i barnsnöd. (Enligt Fjellner.)

Små barn, som dö om sommaren, bäras vanligen snart till kyrkogården, hvari nu mera alla döda begrafvas; men fullvuxna skulle det i de flesta fall vara omöjligt att under denna årstid föra 8—10 mil eller mera. Man innesluter der före den döde i en kista, så god man kan göra henne, eller i en släde, och sätter liket på ett för rofdjuren oåtkomligt ställe. Der får den döde stå till vintern kommer, och Lappen kan på snön ned föra honom till begrafning. — Grafölet går vanligen ganska enkelt till, utan kalas.

Om begrafningarne mera framdeles i sammanhang med skildringen af Lapparnes gamla religion i kap. 10.

Vi hafva nu sett Lappen i hans umgänge och flesta familjeförhållanden, tiden är då inne att skildra hans karakter i allmänhet.

Denna är, som vi sett, blandad af både godt och ondt; han skildras af en och annan tillfällig betraktare rätt ofördelaktigt. De fleste af desse och fram för allt de, som genom längre sammanlelhad med Lapparne lärt i grund känna dem, yttra sig likväl i allmänhet mycket för-20K lapparnes karakter,

delaktigt om deras karakter. Mig hafva de förefallit såsom barnsliga vildar, med denna naiva blandning af godhet och elakhet, enfald och knipslughet, känslighet och råhet, maklighet och uppbrusning, som i allmänhet utmärka detta mensklighetens ursprungliga tillstånd.

Jag gör dock utan tvifvel bäst om jag till den karakteristik, som kan anses ligga i det redan anförda, fogar några yttranden af dem som väl känna Lapparne.

P. Læstadius talar flerstädes väl om dem, berömmer dem högligen på flera ställen; och särskildt i första delen af journalen, sid. 408 utbrister han: "svårligen torde i verlden finnas ett bättre nomad-folk än detta".

Röde säger (sid. 203) om de norske Lapparne: "De äro godmodige och medgörlige, alltid uppriktige och ordhällige, ärlige och godtrogne, så att de sätta samma lit till andras redlighet, som man i allmänhet kan sätta till deras. När Lappen skall betala sin skatt, sitt tionde eller livad annat han har att betala, lemnar han fogden eller presten sin penningpung, låter denne derur taga hvad ban skall hafva och fordrar intet qvitto".

"Lapparne visa vidare munter liflighet, och fastän denna yttrar sig på ett mycket stojande och dervid stundom något besvärande sätt, i det de ideligen låta munnen löpa, är detta dock behagligare än den sömniga dolskhet, som så ofta synes hvila öfver Norrmännen. Kontrasten visar sig tydligen i deras gång och arbete: Lappen går med sinå, hastiga steg, så länge icke ålder eller svaghet nödga honom att taga sig tid, under det att Norrmannen, t. o. m. den yngre, släpar sig långsamt fram. Hvad som är sagt om benen gäller äfven om armarna-Lappen ror med korta och täta, Norrmannen med långa årtag, oeh s& vid hvarje arbete. Resultatet kan visserligen blifva vid pass det samma i bägge fallen, då Norrmannen med större kraft och isynnerhet med mera ihärdighet i arbetet ersätter Lappens raska men mycket flyktiga hastighet; inen det är dock långt mera behagligt att se Lappen arbeta".

"Lapparne äro slutligen, livad mången skulle vara mindre böjd att berömma dem för, i grunden höflig® och anspråkslöse, ty då de vid många tillfällen synas vara just motsatsen, är det icke af brist på välvilja, utan af brist på lefnadsvctt och begrepp om det vi anse för höflighet. Att fråga om allt som icke angår honom, att falla folk i talet, att gå med smutsiga fötter in på ett rent golf, att gå in i ott rum utan att förut knacka på dörren, att tränga sig in på folk antingen det är lämpligt

eller ej och uppehålla dem en half timma med ett ärende, som kunde uträttas på fem minuter, detta är oskickligheter till hvilka Lappen hvardag gör sig skyldig. Men knapt blir den, som bemöter dem med någorlunda höflighet och icke med det vanliga föraktet, någonsin utsatt för att få ohöfliga svar eller att få höra grofva ord och oqvädas. När man möter en Lapp och denne, i det han aftager mössan och på sitt sätt bockar sig eller niger, uttalar sin vanliga helsning: Guds fred! god dag! så är detta säkerligen vida höfiigare än när Quänen, i inbilsk

storaktighet, sitter med korslagda armar, rökande sin pipa och icke gitter lyfta på sig sjelf, icke ens på sin mössa för att helsa den förbi gående".

Denna jemförelse mellan Lappen och de honom omgifvande folk i Norge torde väl ock ega sin tillämpning i Sverige, ehuru icke i samma grad, ty här är Lappen mindre höflig, Svensken eller Finnen mindre / styf än Röde skildrar dem på andra sidan fjällen.

Bevis på Lapparnes vänlighet förekomma öfver allt hos författarne, äfven från andra håll; så till exempel hos Fellman från Enare och Utsjoki (sidd. (i, 29 m. fi. ställen).

I Rödes yttranden instämmer Stockfleth (sid. 217), och flerstädes röjer sig hos honom samma uppfattning af Lappens karakter, såsom inneslutande "en blandning af mannens och barnets egenskaper", samt yttranden om deras "vævre Munterhed". Stockfleth är dock allt för mycket enthusiast för Lapparne att vara fullt pålitlig, och öfver allt i hans skrifter röjer sig cn med godheten ofta följande enfald vid bedö mandet af karakteren.

Castrén yttrar sig mera fullständigt och bestämdt om Lappens karakter (1, sidd. 137—139): "Det lapska lynnet är sig temligen lika öfver allt; det är att likna vid en bäck, hvars bölja flyter fram så sakta, att man knapt märker om den ens rör sig. Ställer sig något större hinder i bäckens väg, så böjer han sig vackert åt sidan, men kommer ändock slutligen till målet. Så är ock Lappens lynne: stilla, fredligt, eftergifvande.- Frid är hans valspråk; om frid är hans första fråga, frid är hans afskedshälsning, frid hans allt. Friden älskar han som modren clet barn, hon närt vid sin egen barm. Sagan täljer att i det lapska landet allt i yttre måtto är naket, fult och fattigt; men tillägger att i djupet döljes det renaste guld. En skönare skatt kan väl

knappast egas än det fridfulla lugn, hvaraf Lappen är i besittning. Utblottad på de flesta af lifvets njutningar, omgifven af en obetvinglig natur, försänkt i armod och elände, är honom beskärd den afundsvärda lott att med ett orubbligt lugn kunna uthärda alla vedermödor. Han fordrar blott, såsom ett oundvikligt vilkor för sin trefnad, att icke blifva störd i njutningen af sitt lilla, icke rubbad i sina gamla sedvanor eller på något sätt ofredad. Den missgynsamma naturen drifver honom ofta till arbete och rörlighet, men dess emellan öfverlåter han sig gerna åt ett makligt eller, efter hans egen terminologi, fredligt lif. Han älskar icke vidt utseende planer, kloka beräkningar, eller någon slags utåt riktad verksamhet, utan lefver helst försänkt i en stilla begrundning öfver religiösa föremål eller andra ämnen, som förekomma i hans lilla verld". C. jemför i detta hänseende Lappen med Finnen och fortfar: "I djupet af det slutna lynnet döljer sig hos dem hvardera cn viss grad af slughet och aktsamhet eller misstänksamhet; karaktersdrag, hvilka dock i vida högre grad tillhöra Lappen än Finnen. — Vidare hafva äfven Lapparne sin dryga del af det sorgsna lynne, soin karakteriserar Finnarne och den finska stammen öfver hufvud, men den djupa sorg, som skoningslöst tär på sin egen märg och blifvit räknad till den "finska heroismen", denna sorg torde icke höra till det lapska lynnet. Det är under karakteren af ett yttre betryck, som Lappens sorgsna sinne vanligen framträder".

Sådane äro äfven de ryske Lapparne i allmänhet och i grunden; men vid den stora Murmanska stråkvägen äro de mera för-ryskade, hafva antagit en del af ryska folkets seder och hafva smittats af hvad Castrén kallar: den ryska "handelsespriten".

Vi finna således, att cle sakkunnige förff:ne fullständigt öfverensstämma i sina omdömen, om än deras skildringar äro olika, då den ene blott ser till ytan och de yttre företeelserna, den andre till djupet af folk-karakteren.

Hvad beträffar Lapparnes bildningsgrad, säger J. A. Friis att de ryske Lapparne stå lägst; de kunna hvarken läsa eller skrifva, ty cle få ingen undervisning, ingen rysk prest kan deras språk och ingen bok-är tryckt der på. Bland de öfrige finnes knapt någon fullvuxen Lapp som icke kan läsa; flere kunna ock skrifva (Mythol., sid. vill).

Hvad slutligen vidkommer Lapparnes religiösa ståndpunkt, var den för ett och annat tiotal af år temligen låg; de voro hedningar med enkyrkogång. böndagar. 211

viss grad af kristlig fernissa. Men genom hela nordliga Lappland, med undantag af Pite ocli södra delen af Jokkmokks socken, liar gått den nya tidens läseri-rörelser, äfven några gånger med rent ohyggliga fanatiska utbrott; nu mera, sedan jäsningen satt sig, synes det religiösa tillståndet vara ganska godt, eller åtminstone det samma, som den dem omgifvande icke lapska befolkningens.

Deras kyrkogång*) inträffar om sommaren, till följe af fjäll-vandringar ocli ren-vakt, ganska sällan: de hafva nämligen ofta 8—10 mil eller mera att färdas. De infinna sig vanligen blott vid böndagarna, då de äfven gå till skrift. Men dessa böndagar hållas icke på samma tid som i öfriga Sverige, utan prest och församling få bestämma tiden, enligt kongl, brefven den 20 nov. 1723 och 17 juli 1739 samt direktionens för eccl. verket bref den 20 nov. 1760. Till böndags firande väljes vanligen den tid, då Lappen och öfriga folket har lägligast att kunna bevista gudstjensten. Tiden är något olika på olika ställen; mest dock följande: Första böndagen, kungsböndagen, den i almanackan utsatta, infaller tidigt på våren och kallas der före äfven skar-böndagen (tjarva-beno) eller blöt-böndagen, emedan då är skare om natten, våt snö om dagen; Lapparne äro då nere i skogsbygden och han firas der före blott af ett fåtal. Andra böndagen, kaska-kese-beno = midsommarböndagen, firas kring midsommar, söndagen före eller 1, 2, 3 veckor efter; kyrkan är då ganska mycket besökt, emedan renarne då äro i yildan och väglaget är godt. Man öfver ens kommer då om renarnas skiljande ocli afgör andra angelägenheter. Tredje: larsmesso-böndagen "— lauras-beno — firas i medlet eller mot slutet af augusti. Fjerde tjaktja-kese-beno = höst-böndagen, hålles dels i medlet af september, då han kallas lauras-beno; dels i slutet af november, då kallad passates (= fest) beno; denna är Fjäll-lapparnes största högtid. (Se för dessa uppgifter: P. Læstadius, I, sidd. 308, 362 m. 11.)

Viel dessa kyrko-besök vilja Lapparne alltid vara väl klädde, och flå de på vägen dit måste färdas långa sträckor, kunna de icke bära sina helgdagskläder, hvilka dess utom icke begagnas i fjällen, utan hafva de dessa vid kyrkplatsen förvarade uti s. k. kyrko-stugor eller kyrkobodar. Dessa, som vanligen egas af eller åtminstone stå under

1 t lång tid hölls gudstjensten i lapska kyrkorna på lördagen, emedan denna dag af Lapparne ansågs helig (?), berättar Elers, sid. 568. Detta förbjöds genom kon al. brefvet den 11 aug. 1781.212 bostäder PÅ kykkoplat.skn'.

någon ständigt der boende persons vård, äro stundom många till antalet — der talrika församlingsboar finnas — stundom färre; de bestå vanligen af en liten timrad trä-koja utan fönster, på fyra ytterligt fina stolpar, en eller ett par alnars höjd från marken, och antingen utrustad med en fast trappa, afbruten ett stycke närmast den med jernbom och hänglås försedda dörren, eller tillgänglig medelst en flyttbar stege eller en trä-stam, på hvilken man låtit ett par grenar sitta qvar till fötter och huggit skåror att klifva uti. I dessa bodar gömma de, utom kläderna, äfven hudar, täcken och litet mat att begagna under vistandet vid kyrkan, diverse redskap (grytor t. ex.) för samma ändamål, någon gång väl ock ett skrin med dyrbarheter, om platsen kan anses fullt säker. Kokning sker icke i dessa stolpebodar, som icke få hysa eldstad, utan i kåtor eller i de fast boende innebyggarnes kök.

Någon gång består sig en rik Lapp ett verkligt hus, såsom t. ex. Jon And'ersson Gran, hvilken i Ammarnäs köpt ett för 400 r:dr, försedt mecl källare och vindsrum.

Utom dessa sammankomster förenas äfven Lapparne till större möten vid de förut omtalade marknaderna, samt vid tingen, hvilka i de svenska Lappmarkerna hållas i febr.—mars, i den norska om sommaren, emedan lokalerna der för då äro mest tillgängliga. Ett sådant sommarting i Vadsö beskrifver Stockfieth sid. 4, ett vinterting sid. 28, till hvilka beskrifningar vi hänvisa.

Sådant är nu Lapparnes lif, sådan deras karakter. De synas efter våra begrepp icke just hafva några stora skäl att fröjdas öfver sin lott; dock äro de rätt förnöjda der med. Så säger Högström (sidd. 114—115): "Jag kan för min del säga, att detta folket af sin lefnadsart och beskaffenhet lefva både lycklige och olycklige. Olycklige förekomma de oss i anseende till deras flyktiga lefnad, obeqvämliga hyddor, samt slätta och ovaraktiga boningar. Men de äro lycklige, att de få idka samma lefnadssätt som patriarkerne. Lycklige äro de ock, emedan de förmena sig så vara". Han berättar så huru Lapp-barn i skolorna bruka gå till kyrko-stugorna, göra upp eld och "förnöja sig vid åtankan af deras egentliga lefnadsart"; huru lapska vallhjon bygga sig löf kojor, föredragande dem fram

för hus; huru en Lapp, som under Gustaf II Adolfs krig tjenat sig upp till ryttmästare, återgick till vanligt lapskt lefnads-belåtne med sin verld. 213

sätt; huru Finnar och Svenskar äfven stundom öfvergå till detta, "och så länge de haft lycka med renar har man ej hört att de funnit sig ångerköpte".

"Jag finner mig alltså", säger han slutligen, "icke varit i mitt omdöme bedragen, då jag---hållit före och utlåtit mig om Lapparne, att de hafva utvalt sådana vilda af alla andra menniskor förskjutna orter till deras angenämaste boningsplatser; finna mellan berg och stenar behagligare hemvister, än jorderiks konungar uti deras präktiga slott, etc."

En bild ur Lappens hvardagslif lemnas slutligen här nedan i

Fig. tio, knffe-drickuing i en Lupp-kàla. 214

NIONDE KAPITLET.

Lapparnes religion (början). Systematisk indelning. Radierne. Solen. Mader-attja och Åkkorna. Jnbmel och Thor (Horagalles). Naturmakter. Storjunkaren och Seiteh. Saivok-knlten (Haltiat).

Sedan vi i det före gående tagit i betraktande Lappens yttre lif, hans bonings- och lefnadssätt, hans klädedrägt och hans kropps-bygnad samt hans seder och bruk, kortligen det vigtigaste i dessa hänseenden, som kan upplysa hans egendomlighet och hans ethnografiska plats, kunna vi öfvergå till frågan om hans slägtskap med andra folk och om hans ursprung, huruvida han är autocliton eller invandrare samt i senare fallet hvar ifrån och när.

Den föregående skildringen röjer otvifvelaktigt en stor sjelfständighet hos Lappen, och endast så stor likhet med andra folk som kan härfiyta från och förklaras af gemensamhet i omgifvande natur och af fornåldrig inbördes beröring. Hvad beträffar kroppsbyggnaden, erbjuder denna en ganska stor mängd skiljaktigheter från andra folk, och dessa så bestämda, att man deraf skulle, enligt gamla åsigter, vara böjd antaga specifik race-skilnad. Skildringen af Lapparnes moraliska ståndpunkt ställer dem ganska högt: de äro i allmänhet kristna vildar, hvilka, till följe af inskränkt antal och okrigiskt lynne samt af urgammal ren-skötsel, forlorat eller tvungits att bortlägga vildens krigiska och råa egenskaper, om de någon sin haft dem, under bibehållande af hans godmodiga, men genom beröring med civiliserade och öfver hufvud milda grannar insupit dessas anda; striden med dessa har föga och sällan urartat till handgripligheter, der före att de omgifvande stammarnes lefnadssätt gjort det för dem obehöflig! eller ändamålslöst att i vidsträcktare mån tillegna sig Lapparnes områden.

litkuatüh till mytologien. 215

Af detta allt får man således ganska ofullständigt begrepp om Lapparnes ethniska plats; man måste således taga sin tillflygt äfven till annat. Man har då att tillgå: deras gamla religions begrepp, deras språk, deras sägner och deras historia. Vi skola taga dessa, hvar efter annan, i betraktande, ocli börja med en undersökning af den gamla religionen.

De äldsta uppgifter jag kunnat finna om Lapparnes hedniska gudalära äro de som innehållas i de i literatur-förteckningen omnämda ma-nuskripterne af Tornæus, Helin, Graan, Lund och Niurenius Plantinus. De äro alla begagnade af Scheffer, jemte ett par andra källor, som, då de anföras, skola särskilt nämnas; de synas alla vara tillkomna på regeringens befallning och för att tjena Scheffer till ledning vid hans arbete. Alla dessa anteckningar tillhöra tiden 1670—1672. Närmast till publikations-tiden komma de uppgifter, som finnas hos Leem, och / isynnerhet i Jessens afhandling; denna grundar sig på uppgifter från ären nyss efter 1714, då det danska missions verket i Finnmarken tog sin början, från berättelser af "Lapparnes Apostel", Th. von Westen och hans medhjelpare II. Skanke, hvilka företogo missions-resor åren 1716, 1718 och 1722. Desse verk härflyta således från något yngre källor, utom det att de röra norska förhållanden. Leem var missionär i Finnmarken åren 1725—1734, men litar icke så mycket på egen erfarenhet, som icke mera på ett af honom (sidd. 409—419) anfördt manuscr. af en okänd författare. Då Ganander (Mythol. Fenn., sid. 8, företalet) säger sig hafva hemtat sina uppgifter om lapska mythologien ur ett manuscr. af den från Jemtland bördige, i Norge verkande

missionären Lenart Sidenius af 1716, ocli då så väl indelningen af lapska gudarne, enligt detta manuscr., som Ganandcrs special-uppgifter om dem fullkomligt, ja stundom ordagrant, öfver ens stämma med hvad som läses hos Leem, så torde denne "okända författare" sannolikt hafva varit Sidenius: således en ganska trovärdig auktoritet. Af v. Westen sjelf linnes det i literatur-förteckningcn anförda, illa öfversatta brefvet, hvilket något kompletterar Jessen. — Ganander innehåller icke något annat än som linnes hos nämde författare. — Högström inlåter sig icke särdeles utförligt på kapitlet, ehuru han i förbi gående lemnar en och annan god upplysning. — Mera systematiskt och med styrkan af noggran kännedom om de finska folkens mythologi har Castrén behandlat ämnet på flera ställen, och måste han alltid blifva den vigtigaste förf., om äfven21ß indelning af gudamakterna.

icke källan, för kunskapen om Lapparnes dunkla och invecklade hedniska gudalära. Slutligen tillkommer J. A. Friis (MythoL), hvilken, utom nämda tryckta verk, haft att tillgå ett par manuscr., det ena från Nærö af 1723 och af icke obetydligt värde; det andra ett af L. L. Læ-stadius.

Hvad som mycket invecklar denna gudalära är den genom gående skilnaden mellan de svenska och de dansk-norska uppgifterna. Denna skilnad förklaras visserligen till en del af olika tid för undersökningar och anteckningar och från olika främmande religiösa tillsatser på olika ställen; men torde hufvudsakligen bero derpå, att de svenske förfrne icke tagit så noga reda på dessa "föraktliga, hedniska" föreställningar, icke forskat och frågat Lapparne och icke egt deras förtroende. Till detta antagande föranledes jag dels deraf att Fjellner, som till 20 års ålder bland Lapparne vaktade renar och äfven sedermera lefde i förtrolig beröring med clem, igen känt största delen af hvad jag här nedan berättar efter norska källor, dels deraf att en väsentlig del af detta (se nedan, Saivo-läran) ännu i denna, stund, såsom jag erfarit, är känd af nu lefvande Lappar, ehuru de äldre svenske förff. kände nästan intet derom. Till ofullständigheten torde väl ock hafva bidragit det förhållandet, att ingen annan än prester gjort anteckningar och ej sällan sådane som icke förstodo språket; presten stod i fientlig ställning till de egentligen med gudaläran förtrogne Nåidcrne, och desse torde följaktligen icke hafva varit särdeles benägne att för dem uppenbara sina hemligheter. Emellertid: man får taga saken sådan han före ligger och söka reda honom så godt sig göra låter. — Från denna korta käll-historik öfvergå vi till saken.

Enligt Jesscn och Sidenius kunna Lapparnes hedna gudomligheter systematiskt indelas sålunda:

a) Väraldiske eller öfver-himmelske, som bodde öfver himmelen eller högst i stjerne-himmelen; dit hörde Radien, hvilken af Jessen skiljes i N:o 1: Radien-Attje ocli X:o 2: Radien-Kidda.

b) De i himlen boende, till hvilka hörde N:o 3: Beive och X:o 4: Ailekes eller Ailekes-olmak.

c) De under-himmelske, som bodde i luften, hvaraf cn allra öfverst N:o 5: Mader-attje; några i den mellersta regionen, såsom N:o (J: Ålader-akka och N:o 7: Horagalles; andra nederst i luften omkring och till tjenst åt dem på jorden: tvä "åkkor", såsom N:o 8: Saralcka och N:o 9: Uks eller Juks-akka; jemte åtskilliga smärre natur-andar; samt

(I) Under jordiske, dels nära ytan i Saivo eller Saiv-aimo boende N:o 10: Saivo-olrnak; dels långt in i jorden: Rutn, Fudno, Mubben, Paha-engel och Jabtnekerne. Här till komina de i Sverige omtalade Thor, Storjunkaren, Seite, Joulo-herra, Riiotta, m. fi. samt en del små demoner, naturmakter. Med detta står i samband Lapparnes gamla föreställning om ett lif efter detta, dopet och schamanismem (nåid-läran) med troll-trummans bruk, hvilket allt här nedan skall tagas i närmare skärskådande.

Hvad nu först beträffar Radien, X:is 1 och 2, så samman fattas de af Leem. ß. skall väl hjelpa i timliga saker, såsom att gifva lycka åt renar, synnerligen då han dyrkas som tjårve- (horn-) radien; men hans föi nämsta göra är att nedsända en själ till en menniskas aflclse i moderlifvet samt taga till sig de döda, som på jorden lefvat dygdigt, sedan de likväl en tid förut vistats i underjorden.

/ Jessen der imot skiljer Radien i två, med olika attributer. Rad. -Attje har sitt namn af radien = välde, magt = det nordiska *) råd och attje --- fader. Han regerar med oinskränkt magt öfver himmel och jord, öfver alla andra gudar, öfver allt hvad på jorden finnes, äfven menniskan. Han är källan, ursprunget för all magt i verlden.

Radien-kiedde (af kiedde eller kidda — vår, alstringskraft), son af den förre, styr all ting och utför allt. R. attje skapar intet sjelf, men påverkar Sln son, så att denne frambringar allt; det är äfven han som förer själarna till Mader-attje att förkroppsligas, såsom längre ned skall omtalas, liadien hade ock en hustru, som kallas R:s hustru, men äfven Hornradien; hon beskyddade ren-afveln (jfr Leems åsigt nyss ofvan).

Om dessa Radier veta de större svenske förf:ne intet; Lcx. Lapp. upptager dock ordet Radien i samma betydelse som Leem, samt nämner dess utom "Rariet = en guddom, hvilken de forna Lappar dyrkat, jfr. Ivana-neidapor" (= Ruona-neita här nedan?). Forbus der imot säger (hlad 3) att Radien kallas i Umeå Radien och Bassen, i Jukkasjärvi l7äralden-Radien, i Arjepluog och Pite Vciralden-olmai. mera sydligt Radien och Kirva (— liten, barn) -radien; således skulle då namnen hafva varit kända och begreppen varit utbildade äfven i Sverige.

) pa jag icke lyckats finna n&got ord, som fullständigt uttrycker sammanfattningen af de ^Sverige, Norge och Danmark förr och nu talade språk med deras närmaste slägtingar, såsom särskilda från de germaniska, har jag nu och framdeles för betecknandet af dem ord('1 nordisk. Detta tar således i sig innefatta så väl det, isländska (lorn-nordi-skr>), som dc länkar, hvilka binda detta samman med det gotiska (moesogötiska), äfvensom detta, då icke något af dessa namn särskilt anföres,218 solens (heive) dyrkan.

Hvad nu angår dessa begrepp, säger visserligen Leem (sid. 410) att icke med Radien menas de kristnes gud, då bägge finnas särskilde afbildade på troll-trummorna; men sambandet synes omisskänneligt. I Radien ensam har man Gud, i Rad. Attje Fadren, den allsvåldige verlds-herrskaren, i Rad. Kidda Christus, mennisko-blifvaren; det är Gud, som, boende öfver himmelen, till denna ur skärselden upptager de rättsinnade. Sjelfva namnet Radien är ju af nordiskt ursprung. Friis är af samma åsigt, och häntyder på många sådana kristna idéer, som äfven jag längre ned får anledning att göra. Det bela är sannolikt blott en kristen-katolsk modifikation af och kombination med den egendomliga läran om Åkkorna, som snart skall omtalas.

N:o 3 af gudamagterna är Beive eller Peive (finskt: päivä) — solen, sannolikt uråldrigt föremål för tillbedjan. Hon dyrkades såsom den gudamagt, hvilken upplyser och -uppvärmer jorden och gör att gräset växer till renarnes föda. "Solen", säger Rehn (kap. 25), "hålla de fölen moder för alla lefvande djur, hon konserverar deras ren-foster och meddelar dem den naturliga värman, att de väl må trifvas". Egentligen var det dock icke solen sjelf som framkallade gräsväxten, utan Sola-neita = solens dotter, genom hvilken äfven frost och snö upphörde (Jessen, sid. 63). Denna är sannolikt samma gudomlighet, som hos Leem (sid. 411) heter Ruona-nieid eller R.-neita, hvilken styr för de fjäll som först om våren grönska och till hvilken der före offras. Förmodligen af språk-misstag kallas hon Radien-ncita: men då hon ock kallas Ruona-n., så bringar det tanken på ordet ruonas = grön, hvilket är ett rätt poetiskt namn på vårens gudinna. Friis bekräftar denna tydning (Mythol. sid. 58). — Om solens dyrkan säger redan Olaus Magnus (Lib. in, kap. 2) att denna skedde emedan solen under bela sommaren lyste dem och tillförde dem ljus i stället för vintrens tjocka mörker, och värmen i stället för den omätliga kölden.

I öfrigt berätta förf:ne följande om solens dyrkan hos Lapparne. Midsommar afton fick hon ett stort offer, hvarvid sol-gröt (peiveri-juptse) åts af både män och qvinnor, föregånget och efterföljdt af bön, att hon måtte kasta ett nådigt ljus på renarna och allt hvar af de nära sig, samt gifva en lycklig mjölk-sommar. Offret skedde på särskildt altare (en sten) bak kåtan och till offer-cljur togos unga renar, särdeles honor, helst hvita till färgen eller åtminstone sydde man en hvit tråd genom högra örat; stundom offrades lin. Ingen bild uppsattes åt henne, hon fans der sjelf:sol-bild. helig-männen. 219

men väl restes någon gång ett monument på offerstället, och då en spinnrock, om "för att beteckna solens vändning och strålar" (Jessen, sid. 49), eller att derpå spinna det offrade linet, må lemnas derhän. — Hon af-bildades på trummorna såsom en fyrkant, hvilken hvilade på en ihålig fot; upp till denna gick en väg, för att beteckna bönernas gång till solen och välsignelsens gång ned till jorden (Friis, sid. 81). Från foten pekar vanligen ett streck ned på Maderakka eller Sarakka. Från hvarje hörn af fyrkanten utgick ett streck (labtje = töm), betecknande att hon verkar åt alla väderstreck. På tre af dessa tömmar stå de tre ailekes-olmak (= helige dags männen); på den första puores- eller sodno-beive-ailek -- söndagen, på den andra lava-ailek — lögerdagen, på den tredje fried-ailek = fredagen; men på den fjerde mubben-olmak (— den andre dagens man), af olycklig

betydelse, medan de andre tre dagarne voro lycklige. Enligt Sidenius var fredagen helgad åt Sarakka, lörda-/ gen åt Rariet (Radien?), söndagen åt de tre ailekes-olmak.

Genom flera gudaläror går sol-dyrkan i olika former, och särskilt i norden är hon gammal. Vi taga äfven för gifvet att hon är ursprunglig hos Lapparne, för hvilka solen icke blott, såsom för alla andra folk, var ett framstående naturföremål, utan äfven, genom sina verkningar, ytterst tydligt visade sig absolut nödvändig för renarnas och der med deras egen tillvaro. Den ursprungliga formen för offren till henne och för hennes dyrkan i allmänhet, är naturligtvis nu mera icke möjlig att bestämma; men åtskilliga småsaker häntyda på, att solen uppfattades icke blott såsom natur-makt, utan ock såsom personlighet. I senare hänseende må anföras, att solen hade till hustru (sic!) månen, eller var fientlig mot denna; att solen hade morgon- och afton-rodnadcn till systrar, såsom synes bland annat af Friis (Eventyr, sid. 140); att soleil hade dels mytiska, dels jordiska afkomlingar. På sådana af förra slaget lemnas exempel här längre ned bland Lapparnes sago-qväden; af se-uare slaget omtalas en bel stor slägt från Tornio Lappmark, Peive-slägten. Allt detta är hos förf:ne hoprördt och tillblandadt med mycket annat, ty otvifvelaktigt torde väl vara, att lin- och spinnrocks-offret är ett nordiskt tillägg till Lapparnes egen föreställning, och att de på tömmarna placerade ailekes eller ailekes-olmak äro katolska tillsatser, hvilka dock mindre dyrkades, än de ansågos såsom skyddsandar för de nämda

dagarne.220 man-dyrkan. jül-offeß.

Såsom ytterligare bevis på de outredbara samman blandningar som egt rum, och för fullständigandet af historien om solkulten, må följande här ytterligare tilläggas. Lapparne dyrkade eller vördade hela himlens här. Rehn (manuscr., D. (57, kap. 12) omtalar att de ansågo sig af månens och en stjcrnas (Venus?) ställning till hvarandra kunna sluta till kön, form och blifvande lefnadsöden för det barn, hvarmed deras qvinnor vid observations-tillfället gingo hafvande. Lund säger (sid. 21), att när månförmörkelse inträffar skjuta Lapparne mot himlen med bössor "och säga att trollen henne oppäta". Att Lapparne i allmänhet dyrkade månen, förmäler Jessen, ehuru sätt och anledning icke äro kända. Sid. 81 berättar han dock om jul-månen, som hette Ankaka eller Bisse-(passe?) mano, att då denna först visade sig tordes icke qvinnorna spinna hampa, lin eller ull, så länge hon var synlig; männen fingo likaledes, när månen om aftonen uppgått, icke hugga eller göra något, som medförde larm eller buller. (Nordiskt?) När månen gick upp, hängde de en ring i rökhålet på kåtan, på det månen genom denna ring skulle skina in deri. Om eljest någon förbröt sig emot Ankaka, antingen genom spånad eller larm, så måste det försonas med offer. Enligt södra sägnerna är fruktan för jul-månen uppkommen deraf, att pesten just vid den tiden var svår (Fjellner).

Sist nämda offer säges nu visserligen gälla månen; men tiden -jul var äfven helig. Så berättar Rehn (kap. 24): "Hos dem brukas stora vidskepelser på somliga helgdagar, såsom särdeles på juldagen, då sjelfve husbönderne icke gerna vilja första dagen komma till kyrkan, utan bruka då ett vidskepligt offer, hvilket de offra åt julfolket, som de mena vandra omkring i skogar och fjäll hos dem på den tiden; och sker detta således: julafton hålla de nästan som en fastedag, icke ätandes något kött; clock af allt annat, som de förtära på den dagen, samka de tillsammans en liten bit, det de ock göra om juldagen, då hvar och en Lapp beflitar sig att hafva en fet julkost. Dessa afdelta och församlade bitar lägga de i en näfverskäppa, gjord som en båt, med mast, segel och åror utrustad, och ösa sedan der ofvan uppå litet flott. Denna skäppa sätta de vid pass ett muskött-skott från sina kåtor i ett träd, det de vilja gifva det omkring vandrande julfolk, som de då mena skola färdas omkring i luften".

Graan, som äfven omtalar detta, säger (kap. 19) att de taga små bitar af' julmaten, lägga dem i en skäppa och flottet får stå i enoffer I trån af bat ar med mat. 221

kittel. Derpå uppsökes den största tall de kunna finna; på trädet närmast denna upphänga de skäppan så högt de kunna räcka med handen. Sedan tälja de på fyra sidor bort halfva barken af den stora tallen i runda plättar, stora som brickor. Der efter taga de med sked flott ur kitteln, ocli kastas tre skedar med afvig hand på hvar fläck, af hvar man i byn, som har lagt sina bitar i skäppan och flottet i kitteln. Detta, tillägger han, gör att husbönderne icke gå i kyrkan på juldagen. — Det är tydligen samma sak som Rehn omtalar, men med variation.

Högström (sid. 188) säger dessa offer ske åt Joulo-herra, men beskrifver dem såsom Rehn och har sett båtaina

flera gånger. De äro it—1 aln långa, tillyxade af furu, med master samt "här och der korsade och med renblod öfverstrukna"; göras då de till jul slagta sina o (for-renar; uppsättas högt på stora granar, icke hängande, utan på hop-vikna qvistar; äfven granarna korsas och bestrykas med blod. — Sid.

/ 189 säger han, att de på samma tid offra åt Ruotta små näfver-trattar, hvilka upphängas i höga träd, dem de på tvä kanter tälja och korsa. De ruti läggas bitar af julmaten; stundom bakas en liten glöd-kaka och lägges i en af skäpporna, i hvilkens brädd stickas två spjälor, i aln långa och spad-formiga; denna skäppa hänges vid kojan. Offren ske åt Huotta, "på det ban ej må skada deras qviunfolk på ett visst sätt (ne Centrera illarum terebret seu perforet)".

Leem vet att förtälja (sid. 482) huruledes, för botande af sjukdom, ftågra Lappar slagtat en reukalf julafton, kokat köttet, lagt något deraf jemte smör, ost och glöd-kakor i en miniatyr-båt, släpat cn mängd träd Ml samman, satt båten med i liggande mat uppe i träden och låtit offret der förblifva tills julhögtiden var förbi, dä allt var försvunnet; detta var ett offer åt joulo-gadze, d. v. s. jul-följet. Kildal säger (sid. 470) att julnatten drickes fiskar-gudens (Strout-galles) skål ur ett born och något drycken slås på marken i kåtan. På detta ställe lägges sedan kött, fisk eller annan mat till fisk-gudens ära.

Om de af Kelm omtalade jul-offren tager Scheffer (sid. 119) för gifvet att de ske med afseende på Christi födelse och gissar att båtarne beteckna, det kristna läran kommit till Lapparne med sjöfarande. Fjellner, s°m, enligt hvad framdeles skall närmare omtalas, anser en del Lappar hafva kommit södra vägen och sjöledes till Skandinavien samt att Lapparne fordom varit sjömän, säger att båt-festen firas "på det man icke må glömma den tid då man seglade på hafven". Dessa åsigter kan jag222 ruotta och struot.

icke dela. Den sydliga invandringen är, som vi skola finna, högst osannolik. Julen är icke först en kristen högtid i norden eller annorstädes, utan har firats långt förut. Det är, som jag förut sagt, vid den tiden som vinterns eller rättare mörkrets välde brytes, och från denna tid är det som den af vintern domnade naturen åter skall börja qvickna vid, som ljusets och värmens ankomst bebådas; kring julen infalla den åter vändande solens högtidsdagar. Af detta skäl har julen, som bekant, firats i den äldre nordiska kulten med offer "til års ok friöar", som det heter, liksom hon hölls helig af andra nordliga folk, t. ex. Grönländare och Samojeder. Det är af detta skäl jag omtalat dessa offer i samband med sol-kulten, dit jag anser dem otvifvelaktigt höra. Utom af tiden då de skedde, har jag äfven ett annat skäl till detta antagande.

Högström säger att offren skett till guden (Sic!) Ruotta. I Lex. Lapp. läsa vi under ordet Struot, Struota = julafton — det måste således vara samma ord. Och vidare: "Det är troligt att denna dag af Lapparne hållits en fest redan innan de antagit kristna religionen, och det säga de sjelfve. Några tro att Struot varit en gudinna, hvilken de förnämligast på den dagen dyrkat och att Struot skulle vara densamma

som Syrernes Astarte eller Astaroth.--De hällde renmjölk i kärl

af näfver och ställde dessa på granars toppar, hvarvid de trodde dem blifva helgade åt gudarna eller gudinnan Struot, och är denna kult ännu knapt utplånad".

Denna namnlikhet kan visserligen vara blott en språklig tillfällighet eller ordet vara hemtadt från det gotiska Drott; men sammanställningen är i sjelfva verket icke alldeles osannolik; ty det torde väl få anses såsom afgjordt, att Nerthus-kulten hos Sveverna (Taciti germ., kap. 40) är den samma sorn den forn-nordiska Freya-dyrkan, och som Astarte-kul-ten, liksom Nerthus och Astarte till namnet äro beslägtade. Att denna kult kunnat upptagas af Lapparne från deras grannar i norden möter intet hinder; vi skola se att de upptagit Thor. Det är äfven möjligt att Åkkornas dyrkande hör samman här med, så framt icke de, till samman med Saivok, mera tyda på själa-vandringen. Vi öfvergå nu till dem.

Om .\:o 5 eller Mader-attje samt om Åkkorna*) (N:is 0, 8 och 9) berättar Jessen följande: Mader-attje bor allra öfverst i luften, tätt upp under himlen. Af Rad.-attje fick Liad.-kidda magt och nåd att skapa

*) Akka betyder hustru, qvinna.akkornas betydelse ; 223

själar och andar. Så snart han skapat en själ sänder han denne till Mader-attje, hvilken, öppnande sin för ändamålet inrättade buk, deruti tager själen och på befallning reser kring Solen till sin hustru: Mader-akka. Hon mottager nu själen af honom, upptager denna i sig och skapar kring honom en kropp. Skulle nu af denna kropp blifva en gosse, så skickade Mader-akka kroppen vidare till Uks- eller Juks-akka (äfven kallad Stauke-edne eller Stilko-edne, d. v. s. barn- eller barnvärks-moder); skulle af kroppen bli en flicka, så lemnades han till Sarakka, på det denna skulle begåfva kroppen inecl qvinno-natur. Men oaktadt barnet sålunda inne varit antingen hos Juks- eller Sarakka, tog dock Mader-akka det ånyo i sitt lif för att gifva det sin fulländade daning. Nu äntligen bragte hon det till den qvinna, som der med skulle blifva hafvande och föda det till verlden. — Vissa Nåider berätta dock att Radiens (såsom en gud) maka Sergue- (sarje-) edne (smärte-moder) / fått makten att skapa menniskans ancle, lemnar själen till Mader-attje, o. s. v. — Dessutom trodde Lapparne att renar och andra djur skapades på samma sätt, hvar före de ock tillskrefvo akkorna omsorgen om all frugtsamhet lios så väl djur soin menniskor. Här af blef en naturlig följd, att Akkorna af Lapparne ansågos för stora och mägtiga gudinnor, synnerligen Sarakka, hvilken dagligen tillbads, emedan hon skapade qvinnokönet, af hvilket Lapparne hade största nyttan (Jessen, sidd. 13—16).

Ungefär på samma sätt, men med ett par modifikationer och mindre systematiskt, omtalas saken hos Leem (sidd. 410—415). Enligt honom är Mader-akka moder till 3 andra åkkor: Sarakka, Juksakka och ^ksakka, hvilka två sist nämda således icke äro synonymer, som hos Jessen. Mader-akka blandar sig med sina 3 döttrar i alla qvinno-gerningar och är i allmänhet qvinnan till tjenst. Hennes dotter Sarakka är den som egentligen gifver barnet kropp i moderlifvet, och känner hon födslo-vånda lika väl som den egentliga modren. Juksakka förändrar qvinligt foster till manligt, hvar före (säger L.) Lapparne ofta offra till henne, enär dc äro bättre betjente af gosse- än af flickebarn, hvilka senare hvarken kunna deltaga i fiske eller jagt. Således tvärt emot Jessen, men orätt, emedan, som Graan säger (kap. 4), Lapparne önska sig hellre pige-barn än pilte-barn, ty för de förra få de, för de senare måste de utgifva stora liemgifter. Uksakka skall, enligt Leem, mottaga barnen när de äro födda, för att bevara dem mot stötm

och fall, samt hjelpa qvinnorna vid deras menstruation. Så äfven Forbus (blad 5).

Hvad denna Uksakka för öfrigt angår, förmäler Jessen (sid. 21), att hon äfven var lärarinna i att handtera båge och bössa, samt höll till vid kåta-ingången (uks, juks = dörr), hvarest vapnen uppställdes och offer af mat och dryck skedde till henne. Sarakka, hvilken ban jemför méd Venus, höll till vid eldstaden, der ännu mera offringar utgötos, ty hon skulle hafva sin del af allt, särdeles dryckesvaror. Hon var städse i Lapparnes mun och hjerta; ti.ll henne stäldes deras böner; henne tillbådo de i alla sina förrättningar och angelägenheter samt höllo henne för all sin tröst och tillflygt. Kort sagt: Sarakka var först och sist, den käraste och pålitligaste, hon ärades och tillbads af alla högt och framför alla andra gudar. Hvad de än åto och drucko blef hon alltid ihogkommen; till henne gjorde de löften och bragte henne offer. Men förnämligast påkallades hon af hafvande och i barnsnöd stadda qvinnor, och cn eller annan Lapp uppslog mot barnsängs-tiden strax vid sin egen en särskild liten kåta, bestämd till bostad åt Sarakka. Barns ängs qvinnor drucko sarakka-vin och åto tillika med närvarande väninnor sarakka-gröt *), när de voro förlösta. I denna gröt nedsattes tre pinnar, en som var klufven och på hvilken hängdes 3 ringar; en som var svart och en tredje som var hvit. Dessa lades sedermera 2—3 dygn under juks; fann man då den svarta pinnen vara borta, trodde man att modren eller barnet skulle dö; var der imot den hvita borta, skulle bägge lefva. Kildal berättar (sid. 470) att, om det födda barnet var gosse, i gröten lades en miniatyr-båge och pil, hvilka sedan upp hängdes vid barnets vagga. — Öfver dessa åkkor, hvilka äfven v. Westen kände, är ban högeligen förgrymmad och Sarakka kallar ban "barnmorskan från helfvetet". Då de andra akkorna nu mera icke kännas ens till namnet, säger Friis (Mythol., sid. 93) att Sarakka ännu i de lapska sagorna ofta förekommer, men under namnet Gieddagäts-g alg jo, hvilken skildras som en mycket gammal klok gumma, af hvilken man under svåra omständigheter kan få hjelp. Hon bor dock icke nu mera vid härden, utan vid gieclde-gätjc = utkanten af den odlade marken. Identiteten anser jag dock för min del högst tvifvelaktig; hon synes mig vara cn från de nordiska grannarne hemtad fé. Men då

*) Delta påminner om norna-greytur (norna-gröten), hvilket är namnet på den första mat barnsängsqvinnorna ii Färöarna förtära efter förlossningen. Ant.Tidskr.184i)—51, sid. 308.svenska uppgifter om dem. 225

lian (1. c.) berättar att man ännu ordspråks vis säger: "Uksakka (— dörr-käringen) blåser ut ljuset", så hör det utan tvifvel hit.

Om akkorna och hela deras historia känna de äldre svenske berät-tarne t. o. m. Scheffer intet. Högström der imot nämner (sid. 179) "att man i somliga Lappmarker brukat det ordet Saragadz för creator. I Kaitom är icke heller Sarah obekant, emedan det händt, att då man frågat dem, hvilken som skapat verlden, har en del svarat Sarak. Jag har om denna person af Lapparnes mun icke kunnat få något redigt begrepp; men efter berättelser af andra (?) har jag funnit dem hålla honom (!) nästan som en naturam naturantem, dock särskild från Gud, som verkar vid menniskors och andra kreaturs födelse, deras trefnad och bibeliållelse".

I Lex. Lapp. kallas Mudder-akka "en gudinna hos de forna Lappar, som troddes vårda sig om hafvande qvinnor. Hon hade tre döttrar: Sarakka = dea partus, hvilken de tillskrefvo den föddes skönhet och den födandes lycka; men nu för tiden säges 0111 en lycklig och hitt barnsbörd: Sarakkan edne nuolei — Sarakkas moder löser banden; Juksakka troddes besörja om barns uppfostran och ans; Uksakka hade omsorg om hafvande qvinnor och troddes det ankomma på henne af hvad kön barnet skulle blifva, hvar före de, som önskade att det skulle blifva ett gossebarn, offrade åt henne". Akkorna äro således bekanta äfven från Sverige, så vida nu anförda uppgifter från Lex. Lapp. fä anses hafva Svenskt ursprung. — Utom dessa åkkor omtalas äfven i Lex. Lapp. en Pässio-akka, hvilken hade sitt tillhåll i påssio 1 kåtan, stället gent mot dörren på andra sidan eldstaden (sid. 118 här ofvan), ett heligt rum, om hvilket vi få ytterligare orda längre fram. Castrén framställer (III, sidd. 87, 88) den finska läran om Maa-jordmodren, hvilken, vanligen kallad jordens gumma, jordens värdena, eller den under jorden vistande gumman, betraktades så att säga som jordens ande samt ansågs förläna föda och näring åt menniskor °°h djur, och anropades någon gång att förläna styrka och kraft åt svaga och hjelp behöfvande. Der efter säges (sid. 89) att hon motsvarar Lapparnes Maderattje och Maderakka. "Hvad förff. om dem förmäla, synes vara en senare tids fiktion och hufvudsakligen grunda S1I Pä en namnförvexling. I Lapskan betecknar ordet madder, liksom det der med ljudligen beslägtade finska männer: jord, fast land. Men v" fiiiben, Lappland. 15226 äro akkorna af utländskt ursprung?

samma språk eger der jemte ett annat ord mad (maddo), madar (mad-der), som angifves ega betydelsen af uppkomst, härkomst. Dessa tvänne ord liar man förvexlat med hvar andra — dock troligen icke de lärde, ntan folket sjelft — och sålunda hafva Maderattje och Maderakka, hvilka ursprungligen betecknade jordens fader och moder, kommit att antaga betydelsen af skapelsens fader oeli moder".

Med all respekt för Castréns sak-kännedom och snille, kan jag icke gå in här på. Historien om akkorna (hustrurna, gummorna) är för väl utarbetad i detalj att kunna bero på cn blott ord förvexling. I lärans hufvudsak: samverkan mellan de två till tre akkorna, sedan Radien Kidcle eller Maderattje bildadt själen, ehuru med vexling — om man så vill /örvexling — af detaljerna, öfver ens stämma de norskt-danske förff. ganska väl; hvad Högström tillägger, såsom sin erfarenhet, bestyrker lärans tillvaro äfven i de Svenska Lappmarkerna. Och hvad Castrén sjelf anför (sid. 90), att nämligen den hos Esthcrnc dyrkade jordens gudinna (Maa-evima), dundergudens hustru, äfven "ansågs hafva sig anförtrodd vården icke blott om jordens alstringskraft, utan äfven om qvinnors frugtsamhet samt om deras både födda och ofödda foster", häntyder på en alldeles likartad uppfattning hos Lappar och Esther. Deri ligger äfven implicite ett bevis att denna uppfattning är riktig, icke föranledd af tillfällighet eller af ett missförstådt ord. Äfven Friis (Mythol., sid. 86) ogillar Castréns åsigt.

Skapelsens och allelsens underbara hemlighet, alltid uppmärksammad, ger ofta anledning till hvarjehanda teorier. IIos Lapparne och de med dem beslägtade Esthernc kan hon allt för väl hafva tagit den ofvan angifna formen; denna är rätt så god som någon annan, ehuru' mycket invecklad. Möjligen kunna bägge folken hafva ,ideen här till från annan källa och blott sjelfve ytterligare utvecklat läran inom sig; då kommer man att tänka på Nerthus-kulten och Astartc som denna källa. Huru det än må vara och tills vi få bättre förklaring der öfver, måste jag, i motsats mot Castrén, anse denna lära om akkorna vara om ickc ursprungligen lapsk, åtminstone cn uråldrig lapsk

bearbetning, alls icke någon senare tids fiktion; här för talar hennes ganska egendomliga form. Men då hon är särdeles komplicerad, kan detta anses häntyda på högre idé-utveckling, än man eljest hos detta folk brukar finna, och der för skulle man hafva skäl antaga att hon är af främmande ursprung.jomala hos altai-folken. 227

Guden N:o 7: IIorag allés bringar oss in på ett nytt kapitel af Lapparnes gudalära: Thors-kulten samt frågan om den af Scheffer framhållna identiteten mellan Thor och Jumala, om betydelsen af Storjunkaren och om Seitarnc.

Jomala, jumala, jubmel och ibmel äro variationer (dialekt-former) af samma ord: vårt gud, i allmänhet. Scheffer anser (sid. 57 ff.) troligt, att Lapparne fordom haft samma religion som Finnarne och kolonisterne från dem i Bjarmaland, samt der fore användt ordet jumala i samma mening som Thor, sedermera såsom gud, deus; dock uttalar han icke detta positift. Hos Jesscn uppgifves (sid. 15), att några nåider anse de bägge Radierne för en person = Ibmel. Af Leem nämnes ordet lika litet som af de fleste andre förff. såsom namn på någon särskild gud: det är guda-begrcppet i allmänhet. Högström säger (sid. 175): "de erkänna en öfverherre och gud öfver allt, som de kalla Jub-/ mel"; hvar vid i en not tillägges: att detta ord, "utom den bemärkelse de nu såsom kristne hafva derpå, ej så egenteligen svarar mot deus, som fast mer mot Jupiter hos latinarne". Han säger vidare att Jubmel är "hufvudet för de goda naturer", liksom Perkel för de onda; att Perkel af en del Lappar anses för det ondas princip och "lika evig som Gud"; att lian till samman med Jubmel skapat verlden och dervid "var orsaken, att ickc allt blef så godt som Jubmel ville hafva"; att Jubmel och Perkel varit i strider och ömsevis segrat, etc.

Uti senare delen af dessa Högströmska skildringar hafva vi utan

tvifvel

kristna begrepp inblandade, om ieke uteslutande: denna dualism, liksom i allmänhet den onda principen, är för Lapparnes religion främmande; alle deras gudar voro gode, endast fruktan för deras vrede var det som föranledde offren ät dem.

Högströms uppgift att begreppet Jubmel mindre sammanfaller med 'leus än med Jupiter, har af Castrén blifvit till godo gjord uti hans "Weressanta undersökning (III, sidd. 7—27) om begreppet Jumala i finska mythologien, hvar uti han visar, att detta ord, hvilket förekom-mer i olika former, ej blott hos Finnar och Lappar, utan äfven hos 'Sther (jummel), Syrjäncr (jen, jemel), Tschercmisscr (junia) och Sa-m°)eder (num), öfver allt ursprungligen betecknade himmelen och ('ess fenomen, såsom det ännu till en del gör, ehuru det sedermera på ' c flesta ställen så småningom äfven och företrädesvis blifvit special-228 jumala det samma som thor.

namnet för en der ofvan antagen regerande ande, i främsta rummet åskan, sedan de kristnes gud.

Det är möjligt att så en gång äfven varit förhållandet hos Lapparne; der på häntyder åtminstone substantivet jiibma = dån och verbet. jiibmat = dåna, ehuru den egentliga betydelsen ickc är den af åskans dån, utan snarare af forsens ocli skogens brus. Det förhållandet åter, att Tornæus, v. Westen och Högström ickc vetat någon gammal betydelse för ordet Jumala, utan alle (ty reservationen å Högströms sida kan lika väl häntyda på Jupiter gudarnes fader, som på Jupiter dundraren!) anse det på deras tid motsvara allmän-bcgreppet gud, eller den högste guden, gör det sannolikast att ordet är lånadt från Finland under senare tid, må hända först under den kristna. Detta öfverens stämmer ock bäst med Lapparnes oförmåga att generalisera, hvarom vi komma att tala i samband med språket. Intet ställe hos författarne ger något bevis för speciel Jurnala-dyrkan hos Lapparne.

Scheffer uppställer (sid. 57), såsom nyss sades, den förmodan, att. Lapparne ursprungligen haft samma religion som deras grannar Bjar-merne; der efter visar han att desses Jumala varit Thor, och kommer der på (s id. 01) till den slutledning, att Lapparne, som ännu pä hans tid eller strax der förut tillbådo Thor, under två namn dyrkat samma gud eller åtminstone förblandat två gudamakter. Do tvä namnen äro Jumala och Thor, ty den senare skall äfven hafva varit en ursprunglig, åtminstone en uråldrig gud hos Lapparne. Låtom oss se till hvad författarne berätta här om.

Rhen säger (manuscr. D. 07, kap. 25): "Deras förnämste afgudar äro desse tre: Thor eller Thordön, Storjunkaren och Solen. Den förste hålla de vara en lefvande ting, som så dundrar i himlen och lians embete vara att döda och dräpa alla troll, som de mena vara allestädes i fjällen, i berg och sjöar; afmfila honom för don skull med en

hammare i handen. Denna hammaren kalla de Thors-bammare och regnbågen kalla de Thors-bägc, der med han skall skjuta och dräpa alla troll, som dem någon skada vilja tillfoga. Denne Thor mena de ock hafva magt öfver menniskors helsa och sundhet, lif och död; frukta för den skull Lapparne mycket när de höra Thordön". Der före offra dc åt honom och uppsätta hans beläten på offcrlafvar. Bolätena "göra dc af björk" (enligt andra af annat träd), "af dess rot hufvudet, och bålen af den andra delen, med en hammare i handen" etc. Rhen afritar enthor hos ai/ta i-folken. 229

sådan offcrlafve, med "Tliorens beläten", och i vignetten vid slutet af nästa kapitel lemnas en afbild, i förminskad skala, af Rhens originella bläck-ritning.

Tornæus förnekar (sid. 16) att desse gudar dyrkas af Tornio och Kemi Lappar, hvilka endast känna Seitar. Men Scheffer menar (sid. 92), att de äro de samma: hvad de norre Lapparne kalla Seitar, det dyrka Lulc-boarne under namn af Tiermes (dundraren) eller Aijeke (farfar), och andre under namnet Thor. Denne Tiermes är den samme som Tavasternes Turrisas, Scythcrncs Taramis, man kan tillägga: Ostia-kernes Türm (Törin), Tschuvascliernes T gr a, Estherncs Tara*'). Ordet Tiermes betyder det som gör buller och brak, det är Jupiter tonans; det förekommer än i dag som namn för åskan, säger Friis (Myth., sid. 65fi Tiermes kallas ock Aijeke = farfader, morfader, liksom Romarne sade fader Jupiter, liksom Svensken kallar åskan "gubben", Finnen nämner henne "Ukko".

Scheffer beskrifver (sidd. 99—100), enligt Rhen, den offer-lafve nian brukade uppställa åt Tiermes och finner denna så lika den åt solen, att lian misstänker det vara samme gud, hvilken kallas Tiermes °ch Aijeke, då lian åkallas för lif ocli helsa eller mot demoners angrepp, men Feive då af honom begäres ljus och värme och livad annat soni godtar och upplifvar. På bilden sid. 105 sticker hammaren tvärs igenom Thors kropp, hålles icke i handen. Sid. 111 berättar S., efter Anonymus, att i bildens hufvud slås en stål-nagel eller spik och ott stycke flinta, der med Thor skall slå eld**). Oflrcn anställdes mest 01» hösten, 14 dagar fore lnickels-messan (d. v. s. tiden föl' rcn-slag-ton) och då gjorde man nya thors-bilder (Spirri Xils hos Scheffer).

Högström berättar (sidd. 177—8) 0111 "Thor eller Tiermes, som lapparne eljest kalla Aijeke (Aja, Atje), att Kaitom-Lapparne hålla det för ett särskildt väsende från Gud, och jemväl sådant, som är både g°dt och ondt; detta väsen är skapadt eller afladt af Pcrkel, men itpp-fl,dt af Jubmel, således "den ondes barn, men Guds fosterson, både g°d och ond"; hans förnämsta och egentliga göromål är att döda och

' 1'jellner ariacr, ganaka annnolikt, att denne Tiermes är Finnarncs oeli en del LapparB Uniur eller Ihnarinen, livilken Friis (Mythol., aidd. 37, 38) uppgifver finima afbildad pil trummor.

) Männe icke denna flinta i pannan snarare iir elt minne nf Thors strid med Hrungncr, hvilken slutades der med, att en stcullisn fastnade i Thors hufvud?förgöra alla troll ocli spökerier, äfven som deras Seitar, hvilket han gör med regnbågen, etc.

I Lex. Lapp. läses, under ordet Aija = farfar, morfar, äfven åska. "Lapparne hyste fordom den öfvertygelsen att åskan vore en lefvande varelse, som hölle till i molnen och der tydligt förnam menniskornas tal; när de då talade ondt om eller på något sätt förolämpade detta väsende, skulle det aldrig underlåta att straffa dem. Der före kalla de det Aija, för att det, såsom beslägtadt med dem, skulle gynna dem och ingen skada göra. Andre Lappar trodde äfven sjelfva åskan vara en gud, som, då han förstörde och från himlen utdref den onde, genom de använda kanonerna framkallade dånet". Egentligen hette åskan Atja, Atjekuts, Atjaguts*), och regnbågen kallas än i dag Atjan juoksa; Aija är väl mera ett vördnads- eller artighets-uttryck.

Hvarken Leem eller Jessen känna till någon gud med namnet Thor; de förneka honom. Men det oaktadt heter det hos Jessen (sid. 19): "En af deras älste och mest ärade afgud ar var IIor ag allen", som på trummorna betecknades med en dubbel hammare. lian "kallas ock Horangalles, Iloranorias, Horesgudsk och Atje-gadze, hvilka olika namn betyda så mycket som cn tjenare hos maktens fader. Egentligen föreställer han den bekante Thor och Lapparne förstodo med honom åskan, liksom ock isynnerhet de nordlige Lapparne kallade honom Toraturos-hodne, det är åskeskräll. Denne väldige ärades högt och heligt af dem, för deras renars skuld, hvilka på dc öppna och bara fjällen gå utsatta för hans magt. De trodde att de genom att starkt juoiga" (sjunga) "och myra" (—

mcuret = trolla) "på sina trummor och genom offer kunde få honom lös" (?). Han häfde kreaturens förtrollning och skaffade hämd på deras ovänner. "De hade honom att tacka för renarnas uppehälle och till vara tagande, äfvensom deras betande, följaktligen för all sin rikedom".

Annorlunda låter det hos Lccm (sid. 411): Horangalles är en gud, som Lapparne kalla åskan, lian blir ofta vred och ej blott slår stycken ur bergen och fäller träd, utan ihjel slår äfven menniskor och boskap. Ehuru Leem (sid. 421) säger Thors dyrkan vara Lapparne då för tiden okänd, omtalar han dock (sid. 468) att på deras trummor finnes cn mcnniskobild, kallad Diermes, som på danska betyder "tordcn"; när denne blef ombedd, kunde han skaffa mildare väder och stilla luft.

') Äfven namnet pH Orion, enligt Fjcllner.thors lapska namn. 231

•

Trots alla de motsägelser och egendomligheter vi finna i ofvan stående långa referat, kan jag dock icke undgå att i desse alle gudar igen känna Thor, till största delen sådan han är bekant från forn-nor-diska sagorna och andra nordiska skildringar, ban må nu ursprungligen hafva varit nordisk eller icke. Kombinationen mellan Jubmel och Perkel, med afseende på Thors upphof, är tydligen senare tillkommen, liksom hela Perkels-idén, såsom jag förut nämt. Scheffers och Jessens uppfattning af Thors verksamhet såsom renarnas skyddare är i grunden lika; hvad som säges om Thors vrede och vilda framfart, om hans troll-jagt är rent nordiskt; Lapparne hade inga onda andar och troll, såsom förut är sagt, ja bela historien om trolljagten, så vida der bakom legat något cthniskt begrepp, afser väl just strider mellan Nordboarne#ä ena sidan, Finnar och Lappar å den andra.

Af det ofvan anförda synes vidare, att Thor under detta namn endast var känd i de södra svenska och norska Lappmarkerna, icke i fornio och Kemi. Redan häri ligger en antydning der till, att han icke var kommen från Finland, med hvars Ukko han eljest har mycken likhet, och hvarken Thor eller Tjcrmes äro ursprungligen lapska namn; det senare finnes dock allmänt i Altai-språken (se nyss ofvan). Annu större skäl till hans härledning från annat håll, från de svenske och norske Thors-dyrkarnc, har man i hans omtalade bild, attnbuter och sysselsättningar. Och slutligen synas de namn, hvarunder ban af Lapparne omtalas, otvifvelaktigt bevisa hans sydländska ursprung. Af dessa torde Attje-gadze (^ A. kats?) betyda "far lille"; men de öfriga äro samman satta af ett rådbråkadt Thor = Hora, samt [fälles = kalles = åldrig man = "gubben", gudsk = gut? eller hits = smekord, och orias hjelte; allt ord som gerna kunnat användas på Thor, dä han skall omtalas med artighet.

Han är då den ende af dc nordiske gudarne, som under eget namn inträngt i Lapparnes gudalära. Det är egendomligt att det just skulle Vara ban, som det gjort, då, såsom jag nyss påpekat, han åtminstone i S1n senare gudagcstalt hos oss var Lappens fiende. Kanske dock mindre deras än Finnarnes (Jotnarncs), ty hans titlar, som Geijer uppräk-nar dem, äro: omstörtaren af dc fornjotniska gudarnes altaren; fjäll-gudens besegrare; han som klöf minnets bro på fjällens finske herrskare °eh nedslog konungen för jordhålornas folk; fjäll-vargarnes, berg-folkets, klippans söners, jättarnes förkrossarc och baneman. Jag gissar232 thor frugtbarhetens gud.

•

der före att han icke först ingick hos Lapparne såsom den trollen hamrande dunderguden, ty trots hammaren på bilden och i handen, slår han hos dem icke trollen med denna, utan skjuter blixten med regnbågen. Sannolikt har han vunnit inträde såsom clc kraftige grann-stammarnes väldige gud, hvilken ickc blott dånar i åskan, utan der jemte låter falla regnet, hvilket lifvar gräsväxten, der igenom underlättar renarnas underhåll och dymedelst äfven högligen gagnar Lappen. Sådan antydes ock här ofvan på ett par ställen uppfattningen af Thor hafva varit äfven in i de senaste tiderna.

Sådant är icke heller främmande för de samslägtade gudamakterna i angränsande land eller bland de finska folken. Så säger Castrén om Finnars och Esthers Ukko (III, sid. 45), att han hade ett mäktigt inflytande öfver jorden och synnerligen öfver dess växtlighet, der igenom att han rådde öfver väder och vind, regn, snö och hagel. Så berättar han (III, sid. 217) att Tschcrcmisserne åt sin dundergud, Kudortscha, tillskrifva jordens frugtbarhet. Ja om sjelfve den nordiske Thor säger Adam Brcmcnsern, en af de förste som skrifvit om ämnet, att Thor

herrskar i luften, oeli styr åskdån och åskstråle, vindar, slagregn, klarväder och årsväxt (Chorogr., sid. 25). Petersen säger: "Han är en fiende och cn skräck för jättarne, men menniskoslägtets hulde vän; han åskar icke för att öde lägga vår jord, utan för att välsigna henne; åkerns odling, synnerligen jordens förberedelse dertill, äro ständigt föremål för hans omtanka; ban, som inviger sina bockar för att de skola stå upp igen, hvilkens hammare viger brud till brudgum, dem båda till en ny lifsfärd, som de ännu aldrig försökt, ja som till och med viger Balder på bålet till uppståndelse, är den samme som Mid-gårds beskärmande guddom, som hvarje år kallar förnyelsen fram pä jorden". Thors tillnamn och eldiga väsende antyda tordönets både fruktansvärda och gagnande verkningar i naturen (Munch).

Emellertid kan jordens frugtbarhet för clc nomadiserande Lapparne aldrig hafva varit en så vigtig och ingripande affär, fram för allt af dem ickc kunnat uppfattas i samma mening, som af de jordbrukande Nordboarne. Vatten sakna de aldrig på sina fjäll och frugtbarheten betingas för dem egentligast af värmen; solen är sålunda i detta hänseende deras vigtigaste natur-gud, och dess dyrkan har utan tvifvel varit ursprungligare än den utifrån inkomne Thors.rehn om 8torj un kärn e»

233

Men månne icke Thors- och Sol-kulten ursprungligen är den samma? Skäl finnas till sådant antagande, ehuru här icke är stället att närmare ingå på denna fråga, huru intressant hon än är.

Såsom eget för den lapske Thor må tilläggas hvad Friis (Mythol., sid. 69) efter Hammond berättar, att Horagalles hade en hund, Starbo, äfven afritad på vissa trummor, hvilken skyddade nåiden under hans resor till de dödes rike.

Vi komma nu till två gudamakter, hvilka icke omtalas af de norskt-danske förffine, men der imot uppgifvas af do svenske och finske som så mycket vigtigare: till Storjunkaren ocli Seitarne. Literaturen ger följande upplysning om dem. Beträffande först Storjunkaren, säger Rehn (manuscr. D. 67, kap. 25): "Den andre Lapparnes afgud är Storjunkaren, den de kalla Guds ståthållare. Detta ordet är taget af det norska tungomålet, emedan de kalla sina landshöfdingar junkare *); / alltså kalla Lapparne sina afgudar Storjunkare, som äro större än andra landshöfdingar, efter dc hålla honom för Guds junkare eller ståthållare. Desse Storjunkare äro stengudar, hvilka de finna i fjällen eller vid sjöar, som hafva antingen menniskors eller något kreaturs liknelse; dessa stenar uppresa de i de fjäll eller bergskrcfvor, eller vid elfvar °eh sjöar, der de i forna tider hafva hört något spökeri, och mena för den skull att de på sådana orter cn synnerlig tjenst sina afgudabeläten göra kunna. Och finnas vid somliga berg två, tre ocli flera stenar uppresta, och sådana stenar kalla de den första Storjunkare, den andra hans akka eller qvinna, den tredje son eller dotter, och sedan dc flera stenarna tjenare eller tjenarinnor. Denne Storjunkare tillskrifva dc den magtcn, att de säga honom såsom cn Guds ståthållare hafva magt utöfver alla djur, som äro björnar, vargar, räfvar, uttrar, renar, fiskar och foglar; att han gifver god lycka dem att fånga. De fjäll, der de dessa stengudar uppsatt hafva, kalla de alla i gemen passe-vari, det är: heliga berg eller Storjunkare-fjäll; och hafva de vissa gränsemären, huru vida Storjunkarens gränser äro, till hvilket berg manvuxiia qvins-personer få aldrig lof att komma, ej heller inom dess gränser, så framt dc döden och annan olycka vilja undfly, utan om deras resa skulle %ga ditåt, måste de gå eller åka långt der ifrån; ty såsom ingen qvinsperson är lofligt offra, alltså är dem icke heller -lofligt att nalkas de orter."

) knligt Lcx. Lapp. betyder jonkar gcnerosus, n obilis, adelsman.234 offer åt storjunkaren.

Till Storjunkaren offra dc renar, de taga af mössan, niga och buga för stenarna, smörja dem med blod, lägga köttstycken fram åt guden. "Hornen sättas ujJp bakom stenarna eller Storjunkaren i ordning, det ena öfver det andra, hvilket de kalla tiärve-garcle eller horngård; och finnes vid somliga orter eller offerbcrg några 1000 horn, som af Lapparne äro ditförda, samt ben. När de offret gjort hafva, lofvas dem genom Storjunkaren hvad de skola få för djur, såsom ock lycka med sina renar. Vid några offerbcrg offra de lefvande renar, hvilka de slagta vid bergen ocli bjuda sina vänner till offret; der koka och förtära de köttet, hvilket dc kalla storjunkarc-gästabud". — Man offrar ock for sjukdom. — "Hvar och en slägt och familia hafver sitt besynnerliga offerberg", hvarpå uppräknas 30 sådana från Lule Lappmark. -— "Desse sine Storjunkare måste Lapparne årligen bevisa den

vördnad, att dc om vintern skola breda under dem nytt granris och om sommaren lägga under dem löf och gräs. När då Lapparne upplyfta stenarna af sina ruin och vilja lägga under dem nytt granris eller löf och de förnimma stenarna vara tunga emot naturen och emot förriga vanan, är ett tecken, att Storjunkaren är oblid och missgunstig. Äro stenarna mot förriga vanan lätta, är ett tecken att Storjunkaren är dem blid och gunstig. Och att förebygga Storj linkarens ogunst måste de honom lofva ett särdeles offer". — iUldclcs samma berättelser har Graan.

Anonyinus hos Scheffer anför i samma ämne: hvar och en familia eller slägt hafver sina Storjunkare stående i det land der dc vistas, samt att Storjunkarne äro stengudar, dem de finna i fjällen och vid sjöar.

Om Seitarne berättar Tornæus (sidd. 14 och ff): De äro gråstenar, stockar och stubbar. "Dcin uppsatte de för gudar, dem tjänte de, dyrkade och för sina gudar ärade; så många lappbyar, ja snart sagt sä många Lappar voro, så många gudar hade de, hvar på sitt ställe och träsk, dem de kallade seitä. — Sådana stenar uppsatte de på.högt eminent rum: den Scitcn som hela byn dyrkade; eller på vacker gräsmark: dem som enskilta, hvar i sitt träsk, där bredvid och särdeles tillbådo och af dem god lycka begärde. Under och allt omkring sådane Seitar strödde dc och i ordning vackert struko grönt granris; men om sommaren grönt löf. När det var blekt och förtorkades, lade de friskt i stället och bepryddc det rummet allt omkring. Där kommo cle vissa tider tillstädes om helgedagar och eljest, når dem något missgick, eller de någon olycka fingo, utsirade sig med högtidskläder, gjorde sin böntornæus om skitarne.

235

och devotion, der offrade de vildrens horn till stora högar. — De sten-seitar hafva ingen figur eller skapnad, hvarken af naturen eller med händer gjord, utan en slät och gemen gråsten, somliga svarta, fula, gropota och ihåliga, som de af vatten och forssar upptagit hafva. Träd-seitar hafva icke heller någon skapnad, utan eljest en stubbe på sina rötter, eller en stolpe nedergått". — Der efter berättas att der det stora Tornio-träsk utfaller, "äro på en holme midt uti en starkt rinnande fors, som kallas Darra, lika som menniskor, af hvilka främst står en stor karl och efter honom 4 stycken andra i folkskapnad och med hattar pä hufvudet *). En namnkunnig Seite har fordom stått midt i Tornio Lappmark, den de kallade Viran-akka — Lifländarnes käring; till henne hafva alla de omkring liggande Lappar sökt och henne hafva de offrat — hon var intet annat än en trädstubbe". Inga flera afgud ar hafva Lappar dyrkat, förutan Seitar . . . Storjunkaren veta Tornio och Kemi 7 Lapparne intet af, näppeligen ock Pite och Ume Lappar. Utan allenast så mycket jag understått har, är den Store Junkaren i Lule Lappmark allenast vid Gråträsk, uti ett berg sig uppenbarandes". — A sid. 10 sor man att Seitarne gifva anvisning för vildrensfångst, sid. 28 att de skydda för olyckor med renhjorden och sid. 35 att till dem offrades renkalf-hudar med klöfvar, hufvud och horn vidhängande, ja stundom äfven en hund (sid. 10).

Tuderus berättar ock (sid. 40) om sådane Seitar i Sombio, huru ledes man ställde dem på handen och huru de genom olika tyngd vid °lika frågor till känna gåfvo sina önskningar.

Af det nu anförda synes tydligt att Storjuiikare och Seitar är det samma; de öfverensstämma i de två af hvarandra oberoende beskrif-ningarna fullkomligt, äfven i en hop små oväsentliga detaljer. Graan, samtidig med Kolm och Tornæus, berättar dessutom (manuscr., D. (53, kap. 17) hvad några Lappar sagt, vid förhör om deras afgudadyrkan: ^ i offra, såsom vi af våra fäder lärt hafva, åt stengudar; de förnekade Slg hafva haft andra gudar och af träd. Om stenarna förtäljes af de gamle, att en örn kommit flygande, slagit sig ned på Darra-fjäll, en ln'l från Qvikkjokk, och då han satte sig på jorden blifvit förvandlad

*) Denna Tornæi berättelse anföres äfven af Regnard (sid. 110, följ), som besökte stället luol och ointalar: att gudarne voro ganska fula och besmorda med blod och fett; ställda l,;i friskt björkris; rundtomkring funnos fyrkantiga käppar med inskriptioner; bland dessa en större, pä hvilka hufvud-seiter brukade resa. Hattarna (löst pålagda stenar) funnos blott pä de största figurerna. Tre af familjen borttogos af dc resande, oaktadt Lapparnes v'arningar och protester, och hade icke stor-seiten varit så tung, hade han lätt följa med.236 högström om skitarne.

till sten; denna sten skall fordom hafva talat. De svenske kalla honom Storjunkare, men Lapparne Seite; berget

kallas Stuora-passe-darra (Vare?). Då nu icke alle Lappar kunde dyrka den stenen, uppsökte de andra af samma fogcl-skapnad, ju likare desto "yppare"; åt dem offrades, utom renar, äfven hundar med hull och liåiO Desse gudar gåfvo trefnad åt renboskapen samt lycka vid fiske och fogel-fängc.

Ilar uttalas således rätt fram identiteten af Storjunkare och Seite, det förra skulle vara den svenska, det senare den lapska benämningen. Ännu på Högströms tid fanns denna dyrkan qvar och omtalar han (sidd. 180—185) att han flerstädes under sina resor sett beläten, mcrändels rötter af björk, dem Lapparne vändt upp och ned, och med yxa tilltäljt ett hufvud, utvisande sjelfva stubben det öfriga af en kropp med fötter; att de icke gerna forma dem med knif, utan blott med yxa, helt groft; (sådan är ock en trä-seite i statens historiska museum); att dessa bilder ofta varit korsade och med blod öfverstrukna; att de af sten icke haft någon mennisko- eller djur-skapnad, utan varit sådana naturen gjort dem, men mcrändels "såsom petrifikater, krusiga och knottriga" (se %g. 66, 67); att de af träd antingen ständigt stått på samma ställen, der de årligen besöktes med offer då Lapparne lågo dem nära, eller uppsattes för tillfället på de ställen der de slagtade sina brunn-renar, eller ock på stora berg och höjder, dem de kalla jiasse-vare; att der således funnos flere slags gudar, okändt hvilka; att han icke visste oin alla dessa trä-gudar kallas Storjunkare; att Lapparne ibland kalla dem Passé, liksom sten-gudarne; att i Gellivara-trakten mest finnas sten-gudar, hvilka heta Seite, sjelfva stället åter passé; att en del Lappar tro dessa stenar hafva lif och kunna gå omkring; att de vanligen finnas vid bergsändar, vid uddar af träsk, på holmar, vid forsar eller andra helgade orter, vetandes ingen hvem som satt dem dit eller när, men att de tros hafva kommit (lit redan i första skapelsen; att en mängd sådana finnas, inen svåra att påträffa, då ingen vill visa vägen dit; att sten-gudarne synas vara liållnc

Fig. 66. Seite af sten, frän en renvallvidSaskam-jaure, nära Jokkmokk, ^'j.

Fig. 67. Sten-seitefràn Ka-sker fors i Arjepluog. -j'(j.skitar dos altai-folken. 237

i större vördnad än de af träd, men att desse stenars makt värderas efter antalet tillbedjare och att ban minskas i samma mon som dyr-karnes antal; att man brukar stänga gärdesgårdar omkring dem; att man lyfter stenen för att lägga nytt ris under honom, hvarvid tyngden är ett omen, m. m.

Yi se här af att Högström öfver hufvud inhemtat samma historia om dem, som de äldre förff. omtalat; ban kan icke skilja mellan Storjunkare och Sëitar, men synes vara mest böjd att antaga dc förra hafva varit af. träd, de senare af sten. Således fortlefde saken på 1740-talet. Men han fortfor ännu längre. I Suomi för 1846 (sid. 98) berättar Feil man, att han 1829 haft samfärd med cn rysk Lapp, som kunde trolla och som hade en Seite, till hvilken ban offrade; denne kunde böta sjukdom och begåfva med allt, "men måste hållas vid godt humör, eljest tar han bort äfven det ban förut gifvit". — Friis berättar (Sommar, sid. 86) att för 20 år sedan en Lapp i Finnmarken offrat till en Seite hvarje år. »Ja Fjellner trodde 1871 med bestämdhet, att man ännu i tysthet offrade till Scitar i Tornio Lappmark. Antydningar till detta offrandes fortsatta bruk ännu i Sorsele hörde jag der samma år.

Äfven från Finland omtalas (le på samma sätt som i Sverige, såväl af gammalt som senare. Så af Castrén flerstädes. Del. I sid. 23 sägas Lapparne hafva berättat huru träsket Seidajärvi beboddes af ön s. k. saivo, som icke tillät hskafängc der inom; — sidd. 60, bl säger han sig om trä-seitarne hafva hört, att de voro formade af menniskohand, ungefär som de ännu formas af Ostiakcr, Woguler, m. fl. "grenar af finska stammen", ^en stcn-seitarne voro oftast naturliga, genom storlek och form ovanliga stenar. — Sid. 113 omtalas en Seite vid Enare träsk, "upprest af mindre stenar, så till form som storlek i likhet med cn menniska". Samma sida och III, sid. 208 omtalas från Finlands nordliga trakter, "'än Sodankylä och Kajana, bilder, som på förra stället kallades Molekit, Pa senare IJurrihainen, och hvilka till liknelse af menniskor uthöggos

Fig. 68. Sten-seite, N:o 86 i inventarium för 1693. >.288 SEITEN EN SKYDDS GUD;

i lefvande träd; den först nämde jemföres med Lapparnes trä-seiter och säges fordom hafva åtnjutit gudomlig dyrkan.

Saken har dock ännu större utbredning, ty enligt samme Castrén (I, sidd. 208—212) likna Samojederncs Hahe

och Sjadæi fullkomligt Lapparnes Scitar, bådo med afseende på bilder och dyrkningssätt; och sid. 302 säges åter Ostiakernes Jiljan fullkomligt likna dessa, ja samma fruktan för guda-rummens ohelgande, som finnes hos Lapparne, träffas äfven hos Ostiakerne (III, sid. 22G).

Utom Graan omtalar äfven Niurcnius fogel-skapnad hos Seitarne. En antydning till denna form finnes må hända i ofvan stående fig. (38 (föreg, sida) af cn Scite från statens historiska museum. lian är af sten, liksom de andre, men af ler-skiffer, utsvarfvad afvägen, 22.5 centim. hög; men han företer det egendomliga att han är med konst bearbetad; såsom den förstorade bilden (fig. (39) af hufvudet utvisar, äro två runda ögon, ett par näsborrar och, enligt fig. G8, äfven cn mun antydd på honom genom temligen djupa ingröp-ningar. Konstverket är dock ickc bättre än att det är omöjligt afgöra om det skall föreställa fogel eller annat djur.

Vi finna i allt detta en bland flera Altai-folk mycket utbredd kult, hvilken sträcker sig genom hela den svenska Lappmarken. Seiten var cn skyddsande för Lappen sjelf och synnerligen för hans dyrbaraste egendom, renhjorden; han gaf lycka till jagt och fiske; han straffade om han förolämpades. ITan tyckes icke blott hafva varit en allmänt dyrkad, för stammen eller folket gemensam abstrakt gud, utan, om cn och annan vidt kring herrskande äfven funnits, dock öfver hufvud taget hafva varit en familje-gud, ja till och med en individen tillhörande. Men individen eller familjen hade ickc blott en sådan gud, utan flere, på olika ställen af sitt land; cn del stodo fastc, andra flyttade han med sig. Denne gud stod således Lappen mycket nära och måste hafva varit hans rätte husgud.

Fig. 09. Hufvudet af Seiten a fig. 08 i half stcrlek, sedt ofvan ifrån.

Med den nära beröring, som ägt och äger rum mellan svenske och norske Lappar, hvilka dess utom utgöra ett folk, är det besynnerligt att man icke finner namnen eller begreppen Storjunkare eller Seite omtalade på norska sidan» Det kan ickc vara tänkbart att spår af begreppet skulle saknas; namnet måste då vara olika i de båda landen. Detta spår af Seitarne tror jag mig hafva funnit hos norske Lapparne i den af Leem och Jesscn utförligt omtalade Saivo-kulten, de underjordiska magter jag ofvan, sid. 217, under n:o 10: Saico-olmak uppräknadt. Att de stå nära Seitarne och icke varit alldeles obekante för cn och annan svensk Lappmarks-kännare, det synes af flera antydningar, t. ex. af följande. Nicolaus Lundins (manuscr., sidd. 3—5) berättar om Sueje eller spådoms-andarne: de äro dels fisk eller fogel, dels små folk, vid 1 aln långa; somliga hafva ända till 9 sådana; de upplysa om aflägsna ting och om resor, samt böta sjukdom; / tiU dem offras och de besökas af trollmännen, de bo under jorden och gå med sina fötter mot våra, etc. Dylika vet äfven Fjellner af, men de bodde i källor; d. v. s. man såg deri sin egen bild! Högström begagnar namnet Saivo (sid. 193) då han talar om de gudabilder, dem Figkar-lapparnc bruka uppsätta vid sina heliga sjöar och besmörja med fiskflott. Under ordet Seite i Lex. Lapp. hänvisas till Saiva kedke och under ordet Saiv, saiva (— helig) säges: "Saiva lceihje eller belt enkelt Saiv, voro stenar af egendomlig gestalt, antingen mensklig eller annan", hvar efter, under antydan att de mest funnos vid sjöar, beskrifves deras dyrkan i korta ordalag på samma sätt som Seitarnes. Vid besök 1871 1 Sorsele Lappmark fann jag föreställningen om Saivo allmän bland lapparne och läran der om i sina hufvuddrag den samma som här nedan omtalas; men hon kunde blott genom försigtigt lockande framdragas bit för bit och var till en del maskerad af vettar och tomtar.

Här af synes emellertid klarligen att Saivo och Seite är det samma, 0ch att äfven i Sverige ordet Saivo brukas i samband med religiös kult; "ägge orden äro namn på samma sak och sannolikt ursprunget till det °gna slag af trolldom, som i våra forn-sagor benämnes seid. Oaktadt gemensamhet har dock kulten i de två landen utvecklat sig gan-ska olika. .

För att å daga lägga dessa förhållanden skola vi nu öfvergå till cn framställning af livad förff. hafva att berätta om Saivo-kulten, hvilken just synes hafva utgjort kärnan af Lapparnes äldre religion.

Saivo-olmak, som bo i Saivo (pl. Saivok), tätt under jordskorpan, beskrifvas af Jessen sålunda (sidd. 23—31 m. fl.): Från gamla tider trodde Lapparne att i vissa berg, dem de kallade Saivo- eller Passevare, äfvensom i dc dödas rike (Jabme-aimo), uppehöllo sig personer, lika dem sjelfva, hvilka drefvo samma yrken som dc och hade samma kreatur, dock med den skilnad att de uppnått större fullkomlighet och njöto större lycksalighet; desse

Saivo-olmak, ansågos för ett herrligt och rikt folk, väl be-vandradt i trolldom och trummans bruk, hvar imot Lapparne ansågo sig sjelfve för arme och usle menniskor, hvilka derföre högeligen trängde till dessas beskärm, lärdom och välgerningar. Somlige Lappar sade sig sjelfve hafva varit i Saivo, druckit, dansat, joikat och trummat med dess innevånare, hvilka dc sett och hört kallas vid namn; dc hade der uppehållit sig flera veckor och blifvit trakterade samt erhållit lärdomar och varningar, in. m. Lappen söker derföre, så snart han nått mannaålder, att bemägtiga sig sådana Saivok, af hvilka han kan få 10—12— 14 eller liera, och hvilkas innevånare då blifva lians beskyddare och medhjelpare i trolldomskonstcn.

Innevånarne i Saivo voro dels män = olniak, 3—5 på hvarje ställe, utom qvinnor, barn och nieitah (—jungfrur); dels funnos i några gifta män med familjer; dels i andra ogifta af endera eller bägge könen. Dess utom funnos der djur af utmärkt beskaffenhet; synnerligen tre varelser: en fogel — saivo-lådde, en fisk eller orm = s. qvele eller s. gärrnats (sv. lap. kärlnna), samt en rentjur —- s. scirva, allt tillsammans kalladt saivo-vuoigenen (= andar) eller s. gadze { - följe). Dessa djur voro af flera former och färger, följde sin herre, gåfvo honom redskap, tidningar och budskap, togo vara på hans renar etc.; de funnos förnämligast och bäst i dc saiver der nälden (trollmän) hade sitt tillhåll. — Om dem längre fram, då nåid-väscndet omtalas.

Ju flera saivok en La*pp hade, desto för mera ansågs han bland de sina; de gingo i arf och köp, de utdelades bland barnen och lemnades äfven som brudgåfvor. Voro de icke före innehafvarens död af honom disponerade, kunde arfvingarne offra dem till sig. Der vid, liksom vid de talrika offer, hvilka egnades saivo-olmak, slagtades mest renar, men dock äfven dc flesta andra djur, stående det» ofta saivo-folket fritt att sjelfve bestämma hvad offer de ville hafva. Mellan saivo-folket och dess egare gällde den öfverenskommelse!!, att den senare skulle med lif och blod tjena det förra, mot det att detta alltid

skulle hjelpa honom, bringa honom lycka vid hans hushållning, vid jagt och fiske, skulle rädda hans lif, låta honom veta allt och skaffa honom hämd. Vid särskildt anropande infann Saivo-folket. sig hos sin egare, i mennisko-ge stält och iklädt gula, röda, gröna eller hvita kläder, ty hvarje Saivo hade sin uniform (Friis, efter Närö-manuskriptet). Då i Saivo i allmänhet fördes ett lyckligt lif, så längtade Lappen till dess innevånare, hvilka ursprungligen varit Lappar, som flitigt offrat och trummat i det jordiska lifvet och derföre åtnjöto nämda salighet i det andra. "Saivo", tillägger Jessen, "synes vara hufvudartikeln i den gamla lapska religionen, hvartill allt det öfriga är ett bihang". — Äfven Leem omtalar flerstädes Saivo, Saivok, Saivo-olmak och Saivo-gadze, hufvudsakligen på samma sätt. Men sidd. 421—423 berättar han, huru det. sist nämda följet, hvilket dels utgjordes af goda, dels af onda varelser, trängde sig på Lapparne först med löften och lockelser, sedan, 7 om detta icke hjelpte, med hot och förföljelser. Detta gjorde dock egentligen nåid-följet, mera än saivo-sällskapet.

Yi hafva häri en tydlig dyrkan af dc döda och tron på ett lif efter detta. Här om säger Rehn (manuser., D. 117, kap. 28) helt enkelt, att Lapparne: icke tro de döda skola uppstå, "men att något är qvar efter döden tro de". I)e flytta strax kåtan då någon dött. De skära ott 'elätc af trä, hvilket de lägga på den dödes kista. Scheffer nämner att "de offra åt döden, eller de framlidne döda", och beskrifver offren, West enligt liehn. Högström säger (sid. 207) att Lappar tillstått det man stundom brukat cn lång tid offra åt dc döda.

få tal om dessa ämnen yttrar Castrén (III, sidd. 142—3): "Man finner af Jesscns framställning tydligt och klart, att ordet Saivo utgör en allmän benämning för alla (?) enskilda skyddsgudar och att saivo-"'mo betecknar hvarje sådan skydds-guds hem; hvarhelst en Seid stod upprest, ansågs stället heligt och tyckes hafva blifvit benämdt saivo-n»no. I sjelfva verket äro vanliga gudabilder eller Seider, enligt min 'anka, ingen ting annat iin de synliga representanterna af Saivo-gudar-11!l i — och slutligen jemför han Seider och Saivok och finner dem i allt "Iverens stämma, hvar efter han uttrycker den "förmodan, att Saiverne Ickc ursprungligen tänktes försedda med cn yttre gestalt, utan voro osynliga andeväsen, liksom Finnarnes Haltiat" o. s. v.

•'ag instämmor fullkomligt med Castrén i den åsigten, att Scitar

lo-

01 1 Saivo-olmak äro de samme; hela min anordning af materialet från

• Diibrii. /.uppland. lß242 smvo-låran.

literaturen Utvisar denna tankegång, ocli ingen, som med uppmärksamhet läser förffine, kan der om tvifla. Castrén stöder dess utom sin åsigt på egen erfarenhet från andra, med Lapparne i religiöst hänseende beslägtade folk. Blott der igenom löses den gåtan, att svenske förlf. nämna endast Seitar, danska endast Saiver, hvilket torde bero äfven derpå, att de svenske icke trängt in i sakens grund och botten, utan blott fästat sig vid de synliga bilderna, de norske förfiVne åter igen försummat omtala dessa, blott förutsatt deras tillvaro. Sidd. 431—442 omtalar dock Leem icke mindre än 64 Passe-varc, bland hvilka flera utmärkas genom ovanligt bildade stenar och några kallas Seid. — Men jag kan icke dela Ca-stréns uppfattning af Saiverne såsom andeväsen utan yttre gestalt, liknande Finnarnes haltiat; jag uppfattar Saivo helt enkelt såsom de förklarade, genom döden fullkomligade, förfäderna, hvilka beskyddade och inverkade på sina efterkommande; de bodde ickc, såsom Vallhalls ein-heriar på ett samlingsrum, gemensamt för alla, utan hvarje på sitt särskilda utmärkta ställe, i den trakt der han lefvat och verkat, det land han sjelf ägt, dock äfven de såsom cinheriarnc i ett fullkomligare och lyckligare tillstånd än då de lefde. De liknade i dessa hänseenden snarare rödskinnens förfäder på de rika jagtmarkcrna. 1 alla dessa tre läror är det samma grundtanka, men hon tager olika form efter det olika lefnadssättet; Götarne och Svearnc voro i ordnade samhällen lefvande krigare, rödskinnen jägare, Lapparne rcn-ägarc och nomader; deraf skilnaderna. Jag finner dess utom i de gifna skildringarna icke ringaste anledning att anse Saivo-olmak vara gudar, såsom Castrén antager.

Huru Castrén kunnat jemföra dem med de finska Haltiat är äfvenledes obegripligt. Om haltia säger han sjelf (111, sidd. 106—107): "Hvarje föremål i naturen ansågs hafva sin Tlaltia, en genius, — ett väsen, som var dess skapare och sedermera framgent vårdade sig om dess tillvaro. Desse Haltiat, desse genier eller skyddsgudar, voro dock ej bundne vid hvarje enskildt ändligt, föremål, utan fria personliga väsenden, hvilka rörde sig sjelfve, egde form och gestalt, själ och kropp. Deras tillvaro var ej heller beroende af de enskilda föremålens, ty ehuru det i naturen ej fanns någon ting, som saknade en skyddsgud, så var likväl dennes verksamhet ej fästad vid ett enda individuum, utan hänförde sig till hela slägtet eller slaget. Denna rönn, denna sten, detta hus har visserligen hvar sin särskilda Tlaltia, men samma Tlaltia vårdar sig äfven om andra rönnar, andra stenar, andra hus. Följaktligen kan

den ena rönnen, den ena stenen, det ena linset försvinna och deras Haltiat likväl cvinnerligen fortlefva i slägtet".

Sådane Haltiat anser nu Castrén Seiter och Saivo hos Lapparne, och de ined dem jemförliga hake och siatlæi samt siirtje hos Samojederne m. 11. Altai-folk, hafva varit. Del. III sid. 180 påpekar han dock en skilnad mellan Saivok och Haltiat. "Saivok", säger han, "äro visserligen, i likhet med Haltiat, både naturens och menniskornas skyddande krafter; men då Finnarncs Haltiat framträda såsom nästan alldeles formlösa, immateriella, tilldela Lapparne sina Saivok icke allenast kropp och gestalt, utan låta dem äfven lefva i besittning af hus och hem, hustrur, barn och bohag". Om till detta lägges, att de uttryckligen äro de qvarlefvande? döde förfäder eller anförvandter, att de uteslutande tillhöra mennisko-familjer, icke andra varelser eller naturföremål, att de icke ingripa i den omgifvande naturen på annat sätt än menniskorna 7 ansågos göra det genom sin trolldomskonst, ehuru ofullkomligare än ole, samt att de icke blott kunna blidkas och betvingas af menniskor, såsom vi framdeles skola se, utan äfven besittas såsom arf och ego, så är det svårt att inse livad som ännu återstår af deras likhet med Haltiat *).

Jag kan således icke finna skäl att frångå min uppfattning af Sai-vok ocli skall gifva ännu flera stöd derför, då jag i nästa kapitel framställer Lapparnes fordna begrepp om odödligheten och deras gamla be-grafningssätt.

Dess förinnan bör jag dock, till fullständigande af den egentliga guda-läran, något omtala Lapparnes dyrkan af naturmakterna.

Att Lapparne, liksom Finnarne och andra språkligt beslägtade folk, haft en hög vördnad för och dyrkat

naturmakterna, lider väl knapt ni°lgot tvifvel, ehuru förff:ne hafva föga att säga derom. Solen, månen, stjernorna, åskan har jag förut omtalat; Jessen tillägger äfven (sid. 61) herg, sjöar, väderstreck. Ett slags guddom fanns i ljus och mörker, i morgon och afton, i löf och gräs, i skogar och vilda djur, i helsa och skönhet, i sjukdom och tillfrisknande. Epidemierna voro ett slags onda andar (Jessen, sid. 66), och under farsoter offrade Lapparne sig stundom iattige. Dagningen = iddietes qvohso och mörkningen = ekkedes qvokso

) Sedan detta skrefs liar Pilis lapska Mythologi utkommit; sidd. 102—105 förekommer <ler t'» skildring af ett slags väsen, dem Lapparne kalla Ifaldde, pl. Haldék; de svara alldeles (ill begrepp och namn mot Finnarncs Haltia (pl. Haltiat), de äro skyddsandar. iJermcd torde ock Castréns ofvan anförda sammanställning af Seitar och Haltiat vara slutligen vederlagd.

voro helgade, den förre åt Radien, den senare åt Ruta, hvilken Jessen jemför med Pluto; de betecknades på trummorna med egna bilder. Äfven vissa träd voro heliga, t. ex. alen, rönnen, furan (Castrén I, sid. 79); rönnens helighet torde dock möjligen hafva varit en följd af Thors-kul-tens införande, ty hon är helgad Thor, och ehuru hon liar lapskt namn (skappe) kallas hon i svenska Lappmarkerna vanligen rann. Fjellner har ock hört en mängd antydningar till sådant helig-hållande af naturföremål och nämner särskilt att Lapparne personifierade alla märkligare fjäll.

Att blott litet här af skall qvarstå till senare och nu varande tid, är dock lätt begripligt, ty denna form af religion är må hända alltid den ursprungliga, måste derföre tillhöra en långt aflägsen tid och vara undanträngd af senare föreställningar. Troligen skulle hon dock hos Lapparne, som hos oss och andra folk, kunna spåras såsom "fördom", om någon vore i tillfälle att egna uppmärksamhet åt denna sida af lapska förhållanden.

Såsom betecknande andra stadiet af Lapparnes religiösa utveckling, dyrkandet af personliga naturmakter, demoner, kan anföras Varaide-, Leib- och Tjatse-olmak, Biiigga-galles, m. fl.

Varalde-obnai (verldens man, herre) omtalas af Forbus från Arjepluog och Pite (sid. 217 här ofvan), äfven från Norge af Friis (mythol., sid. 72) enligt Närö-manuskriptet. lian står i rang näst efter Hora-galles; är gud för frugtbarhcten; han afbildas på trummorna; lian hade äfven der sin särskilde nåid. Enligt Forbus synes V.-ohnai och Radien vara den samme.

Med afseende på Leib- eller Leip-olmak (al-männen), så voro de skogsgudar. De rådde öfver skogarna och dess djur, hvilka voro deras hjordar. Derföre måste man ock af dem söka tillåtelse till all slags jagt och fogelfångst på deras områden, af hvilka hvarje hade sin visse gudomlige egare. Detta var dock icke svårt, ty de voro särdeles gode, men morgon och afton måste de dyrkas med knäfall. De omtalas så af Leem (sidd. 412, 413) och Jessen; men enligt Friis (mythol., sid. 95) herrskade de blott öfver de stadigt qvarblifvande djuren, 'ar imot ßarbmo-alcka rådde öfver flyttfoglarna; barbmo var namnet på det sydliga land, der llyttfoglarna uppehöllo sig oin vintern; dit och dädan styrdes färden af deras kung Guorc/a (tranan), som hade att göra reda för dem. Barbmo-akka, säger Friis, kunna passa till hustru ät Leth-olmai. (Parbmo betyder eljest: brant å-brädd, enligt Lex. Lapp.)

— Om man ser till betydelsen af ordet leibe eller leipe (al), så betecknas der med ett bos Lapparne beligt träd, men också metaforiskt blod, af- den röda färg som vinnes af trädet. Då denna färg, såsom jag framdeles får tillfälle ofta nämna, var särdeles belig och användes till Hera religiösa ändamål, så kan väl i fråga sättas om ickc vördnaden och heligheten härledes från blod-likheten.

Tjcitse-olmak (vattu-män) bodde i vattnet, skyddade fiskarna och medgåfvo fiskandet. (Hit höra väl ock Leems och Gananders "Kiöse-olmailiksom Lecms "Guli-ibmel".) De voro af samma natur som Ijcib-olmak och fordrade samma slags vördnad. — Fjellner (Läsn. för folket, XVI, sid. 152) omtalar ett slags vatten-nymf = Saivo-neita, hvilken bodde i saivo-sjöar, med dubbel botten, rådde öfver fiskarna och kunde förläna god fångst åt den som förstod att vinna och behålla hennes ynnest. Månne icke detta beror på något missförstånd? Antingen af saivo-läran i allmänhet, hvari äfven ingår tron på saivo-sjöar, eller af finska ordet saivo. Detta betyder nämligen ett sådant klart ställe i sjö med dubbel botten, der den öfre botten är genombruten, har ett hål, i hvilket man ickc ser

den andra botten, utan blott ett svart hål. Möjligt är dock, att den nordiska tron på sjö-jungfrun, omplanterad i Lappland, fått denna vändning.

Storm och oväder hade sitt hem i Fanos- eller Fudnos (dåligt)-ttimo, och stod det i Fanos-ohnaks makt att medelst vindgubbens (BiCujga-galles) skofvel (koivo) kasta ut oväder för att plåga Lapparne på fjällen. Så Lecm och Jesscn. Annu 1820 omtalar Fjellman (sid. 48) lapparnes tro på den af honom s. k. "Bielga-olmai". Enligt Friis (niythol., sid. 74) finnes vind-guden på trummor afbildad ined sin skof-vel i högra handen, men för att skolla in vindarne, hvilka han drifver llt med klubban i den venstra handen. Friis berättar ock, enligt Närö-manuskriptet, att när Lapparne hafva någon fiende, begära de af denne gud vind, hvilken dc medelst trolldom instänga i tre knutar; då de upplösa den första blir hjclplig vind, då dc lösa den andra blir så stark vmd, att en jakt knapt utan fara kan föra halft storsegel; men upplösa ('e den tredje, sker ofelbart skeppsbrott. (? Se härom not till sängen: Solsonens frieri, längre ned, kap. 12.)

Fjellner omtalar ock några underjordiska väsenden, i det närmaste motsvarande våra vättar, eller kanske snarare skyddsandar; de kallas Eli- eller Hali-neitah; de äro gunstiga mot ungt folk, som sköter re-246 eli-neitah och eppar.

liarna väl samt lefver ordentligt och kyskt; de valla renar, som förlupit sig i skogar eller fjäll, och åter skaffa dem; de hämnas om man gör dem imot i något. Detta torde vara en speciel form af de finske I [altieri, om hvilka är taladt här ofvan, och hvilka, såsom äfven nämdt är, finnas hos Lapparne under namnet Llaldek (sing. LJaldde). - - Äfven tron på tomtar finnes; sådan omtalas af Friis i ett par sagor, sidd. 39—42 af Eventyrcn.

Tron på spöken var lika litet främmande för Lapparne i forntiden, som för andra folk; inga ord behöfva egnas deråt, men om ett slags spöken måste dock något sägas, nämligen 0111 Apparas eller Eppar. Detta är gengångare af barn, födde i hemlighet och mördade af eller genom sina mödrar. De ströfva kring i närheten af modren, jämra sig, qvida, skratta etc.; dc omtala modrens namn och få ingen ro förr än man gifver dem ett namn. En Eppar är så att säga barnamördcrskans onda samvete, och såsom bevis på trons utbredning ända in i senaste tid, anför L. L. Læstadius att man funnit ett mördadt foster, hvars tunga varit afskuren. (Friis, mythol., sid. 105.)

Från ett vackert och karakteristiskt exemplar af Seite, lemnar jag nedan stående bild; originalet är funnet för flera år sedan på en holme i Norrui-jaure, 2A mil vest-syd-vest från Jokkmokks kyrka. Traditionen säger, att Lapparne der haft ett offerställe, och för 50—60 är sedan funnos der qvar liggande talrika born och ben.

Fkj. 70. Seite af krit-hvit marmor, krönt med ett bladverk uf kalksputh-krislaller. ,'0. 247

TIONDE KAPITLET.

Lapparnes religion (forts, oeli slut). Lifvet efter detta; begrafniagar; Hamm anhang uieil Kaivo-läran. Offer. Dop. Trolltrumman och dess brak. - Nåiderne och trolldomen. Qvinnan oeli guda-kultcn. — Björnen och ceremonier vid b]ömfångst. — Öfversigt af gudalärans sannolika utvecklings gång.

Förut (sid. 241) är anförd Rehns uppgift att Lapparne visserligen ieke tro på köttets uppståndelse, med väl att något är qvar efter döden; lian tillägger; "hvarföre do äfven sky de döde". Enligt Fjellner sky dc ieke sjelfve den döde, utan liklukten, galme (kalme = graf, egentligen köld, enligt Lex. Lapp.), för hvilken äfven renen eger eller anses ega stor förskräckelse; den dödes ande uppträdde i synlig, mon icke kroppslig gestalt, kunde icke sammantryckas, ickc fattas, och for fram med hisklig fart. Jessen talar (sidd. (i9—70) vidlyftigare om deras föreställningar i dessa hänseenden. De tillerkände icke menniskan någon annan själ än djuren hade; och denna själ var egentligen blott andedrägten, luften, som drogs ut och in vid hvarje respiration. Utom själen (andan) fanns hos menniskor och djur äfven lif, hvilket var den inre och yttre rörelsen. Lifvet efter detta skulle helt enkelt vara en fortsättning af det nu varande, samma sysselsättningar, men sorgfria, samma njutningar, mon fullkomligare och herrligare. Det andliga tillstånd, de beskrifva hos Saivo-olinak, är ickc något annat än hvad do ansågo tillkomma hvarje lefvande menniska eller åtminstone af henne tunna vinnas genom trolldom och under exstas.

Med afseende på denna tro företogo äfven Lapparne i fordom tiina åtskilliga åtgärder med sina döde. Rehn säger

(kap. 28): "Den döde svepa de således, att när någon rik eller förmögen dör, svepa de honom med lärft, det de draga öfver hela kroppen och hufvudet, som en Suk; dc fattiga bruka gammalt vadmal". — Högström berättar (sid. -07), såsom förut är sagdt, att kroppen sålunda noggrant betäcktcs, på248 uppgifter om lapparnes forna

det att själen ickc skall slippa bort. — "När den döde skall läggas i kista", fortfar Rehn (1. c.), "måste den döcles man, hustru, fader eller barn gifva åt den, som liket i kistan skall nederlägga, en messings-ring, hvilken skall bindas om dens högra arm, som det handterar. Denna ring måste han bära på sin arm intill dess liket ncderlägges i grafven, på det honom imellertid ickc något ondt skall vederfaras". Det samma berättas ock i Lex. Lapp., under rüjges. "Kistan är urhålkad af ett stort träd eller stock. När de äro sig sjelfva lemnade, lägga dc den döda kroppen i en ackja".

Tornæus säger (sid. 38) att de "fordom sina döda begrafvit uti slvogar och inhuggit dem uti ihåliga träd". Somlige bruka att ned-grafva den döda kroppen i jorden, "synnerligen der nakna fjäll äro ocli ingen ved vankar. Somlige (som mest skall ske, der skog finnes) lägga ved under, omkring och ofvan på ackjan, att hon icke snart skall ruttna och odjuren få göra kroppen skada. Andre inlägga dem i bergshålor, hvilkas mynningar de med sten tillstänga". I kistan eller i grafven inläggas en yxa, eldstål och flinta. M. Steuchius som hos Scheffer (sid. 315) berättar detta, tillägger: "då jag frågade, hvad de menade med yxan och flintan, svarades, att då den döde på yttersta dagen skulle uppstå, så behöfde han ljus för att bereda sig väg till de sällas boningar, och om några träd vore i vägen, skulle han med yxan nedhugga dem". Detta är den kristna versionen af saken; men ännu i den tiden trodde man, att den döde efter sin död skulle fortsätta lifvet på samma sätt som han förut tillbragt det, hvarföre eld-don, båge och pilar ännu i hemlighet lades hos den döde (Olaus Petri, enligt Scheffer, sid. 315).

Högström omtalar (sid. 207), att de på somliga ställen brukat nedlägga tobak, yxa, några torra stickor samt eld-saker uti lik-kistan. Alla de kläder, som den döde legat uti, föra de till grafven eller kyrkogården och lemna dem der qvar samt den ackja, hvaruti liket fördt varder (Tornæus). Somligstädes nedergräfva de med liket de kläder, i hvilka någon blifvit död (Högström). Tre dagar efter likets jordafärd slagtas den ren, som dragit det och som till intet annat får begagnas, till den dödes ära och förtäres af slägt och vänner; alla benen samlas och nedgräfvas i en kista (Rehn och Högström). Kunna dc få bränvin, dricka de äfven .den dödes graföl; är den döde rik, slagta och offra de några renar, ett, tvä eller tre år efter lians död och ned-» gräfva äfven då desses ben i jorden, såsom förut är nämdt (Rehn). —sått att begrafva sina döda. 249

Fjellner (Läsn. för folket, xvr, sid. 155) säger: "de döde höllos i mycken vördnad. Slägtingar offrade, under flera år, renar till deras åminnelse och trodde sig ännu med dem vara i så nära förhållande, att den lycka de njöto i sitt yrke, ansågs såsom en skänk af dem". Muntligen omtalar han att de brukat hälla bränvin på de dödes grafvar och vid sorg gråta på dem; dessa tårar äro heliga, och på föräldrarnes graf utbrister man vid sorg: "drick ditt barns tårar!" då man har en hård husbonde: "drick ditt barns svett!" Graan förtäljer (manuskr., sid. 208) oin ett särskilt offer åt de döda: "de taga tre spön, dem bestryka de med blodet af den renen, som slagtas till begrafnings-offret, der upp på sättes af hjertat och lungorna; dessa spön begrafva de med benen insatte uti en liten ackja neder i jorden". Lund säger (sid. 20), att "är de dö, lägges i kistan en liten säck med åtskillig mat, eld-don, yxa, och säga de, "att den döde skall hafva detta till sitt uppehälle, när han kommer till det folket, som under jorden äro". Detta är temligen tydligt Saivo-läran, och vi skola framdeles se af flera citat, att Lund, såsom sjelf Lapp, bäst haft reda på dessa förhållanden.

Leem berättar (sid. 407), att Lapparne fordom vid sina offerställen begraft liken af dem, som varit öfvade skyttar, men andre måste kalla till godo med grafvar hvar som helst i ödemarken. Öfver grafven hvälfde man en kerrcs. De brukade äfven begrafva sina döda i stora stenrös, sedan liket förut blifvit svept i näfver. Sid. 49!) säges, Mt någre brukade gifva sina döda mat ined i kistan: man fann under senare tid en gång i en kista i Altens kyrka i Vest-Finnmarken en sked och en glödkaka. Nu varande dödgräfvare!! i Jokkmokk säger 8lK. vid gräfning i den sedan brukade kyrkogärden derstädes, ofta

hafva funnit tobakspipor, till och med ganska moderna norska kritpipor. Efter Leenis uppgift lädo de ock i kistan bågen och en af de lular, den döde vanligen brukat; renen, som drog liket till grafven, slagtade de, åto dess kött

och nedgrofvo benen. ,\är en död var utburen ur kåtan, lade de en sten på stället der liket legat samt öfvergåfvo platsen och flyttade till cn annan.

Jeéscn omtalar (sidd. 70—71) att de döde begrafdes der de dogo, ' kärl- eller på höjd; att med mannen i kistan nedlades yxa och eld-med qvinnan sax och nål; samt att de första 3 åren efter döden Lapparne, då de gingo förbi grafven, brukade deri in sticka litet tobak ell"r annat behagligt och godt.

Fjellner säger, att den dödes hufvud icke fick vändas mot norr (midnatt), sä snart han icke var dräpt, blott mot söder eller vester; ingen fick begrafvas i kärr, utom en dödad baneinan, hvilken, bcgrafd i vatten, icke kunde hämnas. Jägaren fick sin jagthund med i grafven, husmodren sin vallhund; en hvit hund ansågs lyckligast; cn halt fick sin staf. "Lagd i näfver och sand" är i gamla sånger ett vanligt uttryck för bcgrafd; der omtalas ock "märkes-stenar" vid hufvud oeh fötter.

Dessa äro för det mesta relatift yngre uppgifter; för äldre tider finnas inga antecknade. Men lyckligtvis finnes cn källa för kännedomen om äfven dc äldre bruken, och denna stämmer ganska bra öfver ens med hvad jag nyss anfört efter Lccm, liksom hon är från samma nejd. Köpmannen A. G. Nordvi har (se literaturförteckn.) meddelat några interessanta "undersökningar af äldre hedniska grafvar i Ost-Finmnarken", för. hvilka, då de äfven innehålla andra upplysningar af värde, jag med några ord skall redo göra. Undersökningarne omfatta 2(i mer eller mindre fullständiga grafvar vid Varanger-fjorden och handelsstället Mortcnsnäs *).

Han fann der, att Lapparne begraft sina döda, dels mellan stenar i ordentliga grafvar, gjorda på det sätt, att grunden jemnats, att på sidorna blifvit upp staplade eller resta stenhällar af olika storlek, men ät grafvens hufvud- och fot-ända alltid rest en stor flat sten; dels också begagnat af naturen danade hålor till grafplats, men äfven dä i akt tagit cn viss omsorg vid grafvens tillredning, och i bägge fallen sökt undvika fuktiga ställen och sådana der mylla fanns i närheten samt omsorgsfullt tillstängt dem, så att liket varit skyddadt icke blott för vilddjuren, utan äfven för regn, snö ocli fukt. 1 hvarje graf fanns i allmänhet blott ett lik nedlagdt, men i n:o 1K var rummet afdeladt i tre grafvar. Då grafvarnes längd i allmänhet var 3—aln, bredden 1—2 och djupe.t i—1 aln, så voro denna grafs afdelningar blott 2Ä aln långa, men hela grafvens bredd 7 alnar. — Liket har i grafven blifvit nedlagt med stor omsorg; hela hufvudet var, såsom vid beskrifningen af n:o 20 omtalas, bctäckt af i flera lager med scntråd saminansydd näfver, liksom i ett fodral, hvilket också var händelsen med händer och fötter, hvar imot likets öfriga delar blott varit omlindade med näf-

•) Fritzncr omtalar redan före Nordvi flera grafvar i Ost-Finnmarken, bland nudra de vid Mortensniis; men dels liar ban icke undersökt dem, dels var öppnandet, der sädant skett, utan vetenskapligt användbart resultat. En del af ointalade lemningar äro utan tvifvel af Norrmän, andre af "Ryssar; det bela outredligt efter Fritzners beskrifning.

ver. Liken voro i allmänhet placerade med ansigtet vändt mot ost eller syd-ost, — Af den dödes jagt-rcdskap har sannolikt alltid bågen blifvit nedlagd i grafven; då pilar och lisk-redskap funnos, lågo de alltid på venstra sidan vid handen; funnos äfven kastspjut och andra redskap med, lågo dc på högra sidan; skidor och skidstaf, af samma form som nu brukliga, påträffades äfven; kölar af kerrcs äro ock funna, men ickc så att liken syntes hafva varit nedlagda i sådana. Under liken träffades ofta spår af risqvistar, stundom ock af tang. I de llesta grafvarna lågo äfven qvarts-styekcn, blott i cn enda en liten bit flinta, sannolikt bägge derå tillhörande eld-don; ty i en graf fanns vid qvartsen ett stycke fnöske. Flintan har varit sällsynt; pilar, krokar och spjutspetsar voro af ben eller horn, endast i en barn-graf hade ett jcrnstycke någorlunda formen af cn kastspjut-spets. Utom i detta fanns metall endast i två grafvar. — Trästycken af obestämd form funnos i flera grafvar: björk, fur och en; några träsaker voro tydligen bearbetade endast med knif, cn pil sirad med utskärningar. Någon gång funnos spår af kärl af lera med deri inblandade strå af Carex ampullacea. IIos de döda hade blifvit nedlagda hela fiskar, foglar, krossade ben af renen, äfven märgben och hufvudskålar, samt delar af andra djur, såsom skalle af en ung utter, kindtand af räf, m. m. — I n:o 13 fanns, der likets hröst legat, ett litet fyrkantigt stycke näfver, bestående af liera i kanterna samman sydda näfverskifvor. I n:o 20 på dylikt ställe cn 7—10 tum stor stenflisa af oregelbunden form, under denna en

skifva af flera hal frun da, tvärt afskurna, längs kanten samman sydda näfvcrlager, och °lvan på samma sten cn större rund skifva af kring kanten samman ®ydda näfverlager. Dessa senare anser Nordvi hafva varit amuletter, n'en sannolikt var det förra så äfven. Deras läge på bröstet bringar tanken på de ännu brukliga bröstlapparna och deras broderier.

Till amuletterna få väl ock räknas en i n:o 8 funnen metallfigur, föreställande ett djur, sannolikt en björn", samt en i n:o 5 på skelettets högra sida funnen, mot ändan trubbigt tillspetsad naturbildad sten tums längd, i öfre flata ändan 5 tum i diameter. Möjligen äro de visare (arpa) för troll-trummor. — Nordvi fann äfven i grafvarna temligen konstant ned lagd en snäcke- och en mussle-art, den förre ännu kallad "hund-själ", den senare "ko-själ", och förmodar N. att exempla-ren den först nämda blifvit nedlagda såsom vaktarc efter döden i stället, för verkliga hundar. Likaledes äro funna sjöborrar och sjöstjer-252 altai-folkens tro I'Å en

nor. — Slutligen bör tilläggas, att dessa grafvar tillhörde mycket olika tids-perioder, hvilket äfven framgår af beskrifningarna, men är det af metallernas sällsynthet tydligt, att de i allmänhet voro från äldre tider. Flere af dem ha förut varit öppnade; hvarför? ocli af hvem? frågar Nordvi med skäl.

Öfverblicka vi det anförda, rörande döden och begrafningama i fordom ti ma hos Lapparne, sä är deraf klart, att de ingalunda ansågo existensen upphöra med döden. Men de trodde den döclc icke blifva en ande, utan fortfara såsom en kroppslig varelse, mecl verksamhet och sysselsättningar alldeles lika med dem han hade under lifvet. Högström berättar (sid. 208) att en Lapp till honörn yttrat om en man, som dog i sin bästa ålder: "Gud hade ej så snart tagit en så^dan man till sig, om han honom ej behöft och haft arbete att sätta honom göra".. Fjellner hade en dylik berättelse; och såsom bevis derpå att de verkligen ansågo de döde kroppsligen gå igen, omtalade han några historier, hvaraf ett par må meddelas. En Lapp begrof sin hustru i annan kyrkogärd än den församlings han sjelf tillhörde, och på frågan: hvar fore? svarade han: jag här icke varit beskedlig mot henne; der hon begrofs ligga mina slägtingar, de skola nog hålla henne fast så hon icke kommer ocli oroar mig. En gumma bad F. icke begrafva henne i Gilles-nuole, ty der låg hennes man, och komme hon dit skulle deras ben slåss. — Hvar vill du begrafvas? frågade han en gumma; hvar som helst, svarade hon, när eller fjerran, ty min man och jag ha lefvat enigt.

Så rotfästad var denna tro, att hon icke ens ändrades af kristendomen, och endast här af kan man förklara, hvar före de gifva med de döcle så väl jagt- och fisk-redskap, som eld-don, husgeräd-saker och föda. Lapparne likna i dessa hänseenden i allmänhet alla de vilda folk, som på ett eller annat sätt föreställa sig odödlighet och ett lif efter detta, och särskilt sina s. k. samslägtingar: Samojeder, Ostia-ker, m. fl.

Mön de nämda folken hafva icke blott tron på en sådan odödlighet gemensam ined Lapparne, utan äfven en mängd ceremonier, såsom dyrkan af och offer till de döda, äfven som begreppet om det innerliga sambandet mellan de lefvande och deras hädan gångna anförvandter. Så t. ex. säger Castrén (III, sid. 122) seden att offra åt de döda från uråldriga tider hafva varit rådande i Asien; III, sid. 288, att Ostia-kerne afbilda ansedda slägtingar och bevisa dem samma slags kult sommateriel tillvaro efter döden. 253

Samojederne; sid. 192 att Jurak-Samojedeme berätta om i jordens sköte lefvande varelser: Siirtje (Seite?!), hvilka både till utseende, lefnadssätt och seder likna menniskorna, isynnerhet Samojederne, men deras tillstånd är vida lyckligare, de lefva i största rikedom och öfverflöd, dem tryta hvarken guld eller skatter, de ega räfvar, soblar och bäfver i största mängd, i stället för renar hafva cle hjordar af inammuth-djur, etc. Sid. 308 beskrifvas begrafningar hos Ostiakerne alldeles som hos Lapparne hvad angår nedläggandet af redskap i grafven samt offer till de döde under 3 år; stundom förfärdigas en bild af den döde, som likaledes under 3 år hedras och om-pysslas, så som skedde med den döde under hans lifstid; efter cle tre åren lägges bilden nod i grafven och offren upphöra. Här således blott ett temporärt lif efter döden. Men (sid. -74) sägas Tadiberne (trollkarlarne) hos Samojederne vara odödlige; de blifva efter döden Jtcmna, den kaninska tundrans Tadehtjo; än hvila do i sin graf, än vandra de på jorden nattetid och efter sin forna sin-ttes-art öfva de godt eller ondt. — Slutligen nämner Castrén (III, sidd. 120—130, passim) att äfven Forn-finnarne trodde på en tillvaro efter döden och hedrade sina aflidna anförvanter med offer och fester, anhopande dem om hjelp och bistånd; samt att, enligt den äldre föreställningen, andarne

fortlefde ett skugglif i grafven. Lencqvist (de Super-støtione, sid. 54 följ.) säger redan det. samma.

Af detta allt är tydligt, att begreppet om menniskans tillstånd efter döden varit ursprungligen det samma hos alla dessa folk; att läran der blifvit längst och fullständigast bibehållen hos Lapparne; samt att, h>r den händelse Saivok och Seitar äro det samma, såsom jag med (astrén antager, de senare voro helt enkelt den synbara bilden af de förra, sannolikt uppkomna i senare tid, då Lapparne af angränsande lärt sig dyrka gudar under form af bilder, mon må hända förebildade af de vid den dödes hufvud eller fötter uppställda märkes-stenar.

Äfven Saivo-läran har senare tillsatser. Dit hör t. ex. benämnin-&en Saivo-airno för de ställen i jorden, der Saivok höllo till. Aiino är Rimligen det nordiska ordet hem, heim, hvilket tillades de nordiske gudarnes bostäder. Dit hör ock hela historien om Jabmek-aimo, hvilket förvexlas med Saivo-aimo.

Jabmek-aimo benämner Jessen (sid. 29) Saivo- och Sarakkan-aimo, men förkastar de äfven stundom brukade namnen Rut-, AFubben-, Fad-('anos-, fudnos-) och Tjappes-aimo, såsom kristna begrepp, emedan254

modf.rna förf.stal.ln inoait

orden Rutu, Mubben och Fudno skulle betyda den onde anden, Tjappcs det svarta landet och det Gcrro som sättes fram för Mubben-aimo betyder qval och pina (tjerot = gråta, enligt Lex. Lapp.). Men llut-aimo betyder i sjelfva verket pestens hem, Mubben-aimo ett annat, ett tillkommande och Fadnos-aimo ett dåligt hem, och måste alla således helt enkelt anses såsom epitet för de dödas rike. Om detta Jabmek-aimo liar Jessen icke något klart begrepp, han samman blandar det med Saivo-aimo och kallar det säkerligen alldeles oriktigt Sarakkan-äimo, ty Sarakka var, såsom vi af dpt föregående sett, snarare lifvets än dödens gudinna.

Hvad vi af honom i ämnet kunna inhemta är följande: Jabmek-aimo låg djupt under jorden; jabmekerne (dödingarne) vistades der; alla döda kommo först dit; der qvar blefvo för alltid eller der ifrån fördes efter en tid till gerro-mubben-aimo, de döde, som tillåtit sig stöld, ilska och svordomar, hvar imot de öfrige, som fört en hedrande vandel samt flitigt "myrat och joikat" upptogos af Radien; att desse jabmeker åstadkommo sjukdomar hos sina qvar lefvande slägtingar för att få dem till sig; att nåiderne gjorde resor dit ned för att beveka och betvinga jabmekerne; att desse troddes stå upp igen i de barn som döptes med deras namn; samt att i Jabmek-aimo funnos samma lefnadssätt, samma djur, etc. som på jorden. — Nästan samma säger Leem (sid. 418 och följ.) om Jabme-aimo.

I Lex. Lapp. finna vi följande upplysningar. Under ordet "anno = lång tid, den andra verlden" (sic!), omtalas Jabmekc-aimo såsom dc dödas rike, och tillägges: "Lapparne, förr än de blefvo kristne, anses hafva haft följande historia om tillståndet efter döden. De trodde att de döde först flyttade till något mellanställe, hvilket de kallade Jah-meki-aimo, hvar ifrån, sedan de en tid der varit under uppsigt af en viss Jabmen-akka (eller dödens hustru), dc med förnyade kroppar skulle komma till Radien eller den himmelske guden, eller om de varit brottslige till ett af dem Råtta-aimo kalladt ställe, att få sina skändligheters straff. Tuonen-aimo, helfvetet". — Om Jabmen-akka eller Jabmeki-akka, dödens hustru, de dödas oldt-mor, säges att hon "är en hos forna Lappar dikfad gudamagt, som bodde på underjordiskt ställe och herrskade öfver dc döda, hvilken de dödas qvar lefvande slägtingar och bekanta egnade gudomlig dyrkan och offer, på det hon skulle förlänga deras lif" . — "Jabmi-akka är dödens moder, herrskarinna i jabmi-aimo",om underjorden, helvetet. 255

säger Sidenius hos Ganander. — Under Rutt-aimo — helfvetet, säges i Lex. Lapp., att Katta var underjordens gud, Pluto, hvilken de ansågo bo på ott underjordiskt rum och i orcus, och åt hvilken de sägas hafva offrat hästben eller en död häst, på det att sjukdomen skulle afvändas och Rått-akka skulle hafva något hvarpå hon kunde färdas fort och lemna dem". — Denne Råtta, eller som Leein kallar honom: Rota, säger han (sid. 418) herrska i Rota-aimo, dit de komma, som lefvat mot Gudarnes vilja och hvar ifrån de aldrig komma till Radien. Till Hota offra Lapparne när inga andra offer hjelpa, och har offret varit en häst, som sattes hcl i jorden. Han afbildas på trummorna som en ryttare, med hustru och "hem", hvar uti finnes en kyrka. Häraf, äfven som af namnet, hvilket synes vara en vanlig lapsk förvridning af Drott, år det troligt att hela saken är hemtad från de nordiske grannarne, till ocli med är en kristlig idé. Det senare styrkos der af, att Rota var ond och tänktes bunden,

endast skadande då han slapp los, hvilket påminner om djefvulen, hclfvetets drott; Lapparnes egne gudar voro '*°ke onde. — Namnet Rnotta omtalar äfven Högström (se här ofvan sid. 222), men på helt annat sätt och med helt annat offer. — Såsom förklaring till det ofvan anförda ordet: tuonen-aimo, må slutligen näm-nasj fitt i den finska mythologien förekommer Tuoni, underjordens herrskare, hvilken, jemte liera andra obehagliga väsenden, bodde i Tuo-Hela, hvilket på lapska heter tuonen-aimo. Tuoni, tuone, tuon anser (astrén (III, sid. 129) för öfrigt "utan allt tvifvel af samma ursprung s°m det tyska ToiV\ således det svenska död.

I dessa nu meddelade uppgifter finna vi två skiljda saker samman örda. Det första är hvad ofvan vidlyftigare omtalats: Saivo-läran; det andra är en senare tillkommen lära, hemtad ur andra folks åsigter om hades eller helvete, himmel och skärseld. Det hela är hoprördt af hägge dessa ingredienser, af hvilka den förra är lapsk, den senare åter utifrån införd. Jag har der före nu talat nog om sjelfva begreppet °ch öfvergår till skildringen af Saivo-dyrkan och af Saivo-resorna, sedan ja,g förut gjort reda för offer' och offring i allmänhet, Ja«- har i ('°t föregående flerstädes nämt offren, men anser lämpligt att här skil-' 111 dem i ett sammanhang, ty ehuru de allt efter olika traktor, om-standigheter och föremål företedde små olikheter, visa de dock i grun-(h n sådan likhet, att en skildring är nog för alla, synnerligen då efteråt 1 'iggas några anmärkningar om dessa olikheter.250 Offe r-rtallets helighet.

Anledningen till offret: v /'äro, var vanligen något Lappens egoistiska ändamål oeli företrädesvis att lian ville hafva skydd eller framgång i sin renskötsel och sina vandringar (resor), eller att han ville åter vinna helsa, räddas lindan döden. Efter vederbörlig och längre ned beskrifven förberedelse medelst trollsång och trumslagning, samt sedan det genom den sist nämda blifvit bestämdt, åt hvilken gud skulle offras och hvilket offer man skulle bringa, företogs sjelfva offrandet, men i alla vigtigare fall af nälden. Denne beredde sig till offrandet genom fasta och tvagningar; ban iklädde sig sina bästa kläder; lade en mes-singskedja om sin högra arm och ett hvitt bälte öfver venstra axeln ned till högra sidan. Offrades till en saivo, så hade han äfven en hvit linnehatt. Enligt Leem (sid. 445) brukade ban (i vissa orter) på halten bära cn krans af löf och blommor, samt offren äfven med sådana prydas. 1 sällskap med den som lemnade offret och de till festen inbjudne gas terne, begaf sig den till blot-man utsedde nåiden till offerstället, Detta var nu antingen ett berg eller ock cn offciiafvc.

Berget eller udden, vallen, hvad det clå var, ansågs särdeles heligt, jxme*)., Australiernes tabu. Ingen fick bo i dess granskap eller åka der förbi sofvande, icke färdas förbi i blå drägt (Leem, sid. 443); endast mannen fick gå dit, icke manbar qvinna, icke hundar; kommo de dit skulle olycka träffa renar eller menniskor; gingo de öfver besökarens spår, så var redan det farligt, Hundarne blindos der före, men för att qvinnorna skulle undgå faror, måste offraren. göra långa omvägar samt under olika förevändningar narra dem åt annat håll, ty ban skulle dölja och fick icke omtala då han offrade. Faran för qvinlig beröring med offren var så stor, att offraren, då han, nalkades stället, skulle

') Passé (|)1. paseh) betyder dels (adjektift) helig, dels ett heligt ställe. Det har gifvit mig mycket hufvudbry genom betydelsen af ett par liknande ord. Ett är passat, passatet — tvätta, rena, med derivater; det andra är passet =. steka, äfven med derivater. Meningen af passé, der det före kommer, är städse tydlig. Men kunna nu de andra orden stå i något samband der med? Kan passat ursprungligen hafva betydt döpa och helgande genom dopet? Passet: offra, helgandet genom stekning, bränning? Passatet är I ill meningen derivatet af passé; det betyder dyrka, fira (allt efter Lex. Lapp.). Jag har slutligen, af bristande förmåga att säkert bedöma ordens betydelse i det lapska och beslägtade språk, stannat vid det antagande, att orden blott äro lildjudftiule, utan vidare sammanhang med hvar andra, och i både passat och passet funnit ouomatopoëtiska ord, påminnande om plaska och fräsa. - Det blef mig en ny anledning till tvekan, dä jag hos Friis (Mythol., sid. 135, anm.) fick se att L. L. Læstadius härleder passé af passet, steka. Han antager att man i gamla tider alltid stekte maten till offer-mältidc.rna; att man förblommenidt kallade platsen der detta skedde: Passe-paike = stek-ställe, passerare = -berg, passe-jaure = -sjö; samt att sedermera tilläggen: ställe, sjö, berg ute-1 em nådes, då passé ensamt fick betydelsen offerställe, heligt rum, helgedom. — Hvar gör man dä af passat = tvätta? — Jag lar bekänna att Lædstadii uppgift så mycket mindre förmått rubba min åsigt, som offerköttet icke stektes, utan kokades.offer-lafvarne. 257

till och mccl aftaga sina skor, emedan skinnet till dem vid garfningen möjligen legat i samma kärl som det till qvinno-skor. — Vid offerstället fick man icke döda djur, icke bullra, ickc ens tala högt, ty detta var förenadt med dc största faror. Andelin (Ermans Archiv, xx, sid. 361) berättar att Seitarne voro trollmän (nåider), som blifvit stenvand-ladc der före, att de eller någon annan närvarande talat då de offrat, eller då de genom sin trollmakt sammandrifvit skogsdjuren, eller utöfvat någon annan konst. Annu farligare var det, naturligtvis, om man visade sitt förakt eller ville förstöra Seitcn. En gammal Lapp i Sorsele berättade för mig, att Seiten vid Giltjaur (Datje-pakte) var en soldat, som i sitt öfvermod en gång velat med svärdet oskära en helgedom och der före stenvandlades, till en varning för andra.

Offer-lafvarne voro mera permanenta eller ock för tillfället bygda i kåtans närhet. Dc beskrifvas i allmänhet så, att de voro gjorda af bräder eller trädstammar, fyrkantiga och på fyra fötter upphöjda (2—4 alnar) från marken; stundom voro de mycket stora, så att cn omtalas af Friis (sid. 142) hafva innehållit 20—30 lass trä; rundt omkring uppsattes vackert björk- eller granris, allt efter årstiden, äfven som grönt ströddes på marken från kåtan till lafven bela vägen der offret skulle gä fram; stundom afstängdcs lafven med ett ris-stiingsel, inom hvilket manbara qvinnor ickc fingo gå, liksom de icke fingo nalkas lafven.

Till offerstället, hvilket det nu var, fram fördes offret. Detta bestod i de flesta fall af renar, men äfven någon gång af andra djur: får, getter, kattor, höns, hundar, etc., hvilka alla, utom de sist nämda, vanligen köptes i Norge. För särskilda gudomligheter skulle offer-renarne v«a af olika färg, kön o. s. v. Djuret besigtigades mycket noggrant "I klot-mannen, ty det mäste, liksom lian sjelf, vara fullkomligt friskt °ell felfritt, oin offret skulle hafva framgång.

Var det cn ren, som skulle offras, så-stacks lian i hjertat; flåddes derpå mycket hastigt, hvar efter inelfvorna likaledes skyndsamt uttogos; '1!® styckades i lederna och styckena kastades i offer-kitteln, hvilken, "icd vatten uti, redan stod i ordning på elden och helst borde vara af "lessing. Pj samma sätt styckas ännu djuret vid slägt (se ofvan sid. 136).

När köttet kokat cn half timma, upptogs en del oeh tillagades "r den s. k, tlamen-gare, hvar under det öfriga fortfor att koka. Då det var färdigt att. förtäras, föllo alla på knä, bådo och tjöto till gudens DUbtn. Lappland. 17258 damen-gare.

ära och förtärde der efter framdelen af djuret; bakdelen, hvilken det ansågs ovärdigt eller orätt att förtära vid offcr-måltidcn, hemtogs till husbehof. Fjellner berättar, att då den, som första gången deltog i offer-måltid, stack första biten i mun, slog någon närvarande honom våldsamt på munnen, under utrop: se så, nu har du smakat offerbetan! När kött och märg voro lyckligen förtärda, dracks soppan till Gudens ära; Niurenius säger dock (blad 39), att vid offer-kalasets slut Lapparne öfvergöto sig alla med den soppa, i hvilken offret blifvit kokadt. Fjellner, som sjelf sett offring verkställas, uppgifver att äfven offeraskan ströddes på de offrandes hufvud. Så stänktes af nordboarne offer-djurcts blod på de i offret deltagande. Äfven andra gudars skål dracks vid samma tillfälle, förmodligen för större säkerhets skuld, att den rätte guden skulle hedras, men i bränvin eller, när sådant icke fanns, i vatten. Efter måltiden gjordes ånyo knäfall och bön till den gud, åt hvilken man offrat.

Derpå samlade blot-mannen med största omsorg alla ben af det slagtade djuret, samt lade dessa, ordnade efter deras naturliga sammanhang, jemte de förut aflagda delarna, nämligen: nos, ögon, öron, hjerta, lungor och könsdelar samt ett stycke kött från hvarje lem, i cn af näfver gjord liten kista eller ask, hvilken högtidligen nedgräfdes i jorden, eller, då offret skedde på vintern, nedsattes i snön och öfvertäcktcs med ris och grenar. Detta kallades .Damen-gare (af Tennån, enligt Lex. Lapp. en fordoms gud (?) oeli gare = karc — kärl, kar).

Af den gud, till hvilken man offrade, förfärdigades stundom en liten bild af trä, och sattes denna bild = viäro-mnora (af vUiro, offer och muora, träd) öfver damen-gare, då icke lafvc med gudabild redan fanns. Så väl kistan, som lafven och bilden öfvcrströkos med offrets blod i strimmor och kors; bilden korsades på bröstet och ögonen utmärktes genom fett-klumpar *). Åt Thor uppsattes en hammare, åt Saivok blod och fett-bestrukna stenar såsom viäro-muora. Vid sidan af vüiro-mnora sattes clcss utom stundom en hiälde-muora (= spänn-träd), hvilken bestod af en björkgren på hvardera sidan af bilden, bägge samman böjda med topparna. Något dylikt omtalar äfven

Tuderus (sidd. 48—50) från Sombio 1670. De offra, säger han, till en sten, en Seit;

') Af (le forn-nordiska sagorna ser nian, att]ia samma säll, vid offring gudabelätena af Odins- ooli Thors-dyrkarnc bcsmordcs med ofler-djureiis fett och bakades för elden, och att måltid hölls, s. k. "blotveitsla"; der vid druckos äfven skålar.

bredvid är ett träd uppsatt, likt en båt-köl, det de kalla hydén venet, det är blåkulla-båt, eller lista murit = tillitelsens träd. På detta stry-kes blod af det slagtade djuret. Men vill Guden ha lefvande offer, så reses ett nytt tillitelse-träd: usi brolti murit; vid detta bindes offerdjuret, slås efter ett långt tal ihjel med yxa, och både sten och träd bestrykas med blod. När köttet är kokt bindas små bitar i vridna ris-qvistar och hängas på trädet*).

Vid denna nedgräfning af offer-djurens ben nedlades de alltid fullständiga och stundom i den ordning de hade i den lefvande djurkroppen. Att de voro der fullständigt var så vigtigt, att om en hund drog bort ett ben, måste han lemna sitt i stället (Högström, sid. 191). Hela tillställningen grundade sig på cn af alla äldre förff. omtalad tro hos Lapparne, att djuret af guden åter upplifvades och möjligen ånyo kunde komma offraren till godo. Sidenius (hos Ganander) omtalar under namnet Jami-kiatser underjordiska andar, åt hvilka Lapparne offrade ben oeh små stycken af de förnämsta bitar på offerlafven, "och om hvilka de säga, att gudar och -Jami-kiatser skola der af kunna göra sig nya kreatur och skapa kött på benen". Om Jami-kiatser — ett ord som märkligt påminner om Jabmekas! — voro gudarnes hjelpande djur-hibrikanter enligt någras föreställning, kan nu mera icke utrönas, men 1 allmänhet ansågos gudarne sjelfve kunna göra detta under, äfven af ganska små stycken, t. ex. en tjäder af dess offrade fötter (Högström, Sld. 183). Idéen är för öfrigt nordisk; så uppstodo ju dagligen Thors hvarje afton slagtade bockar.

Då fasta offerlafvar funnos, uppsattes på dessa, liksom kring sten-seitarne, massor af rcnhufvuden med vid hängande horn, såsom jag förut ointalat, bildande verkliga gärden af horn (tjårve-garde). Stundom upphängdes offerbitar, fästade "på en ovredin björkqvist" (Rehn), fram för hornen på lafven. Anonymus hos Scheffer (sid. 113) säger, att vid offer till Storjunkaren "circa cornu dextrum ligunt membrum, 4uo rangifer augct genus suum". Denna uppställning af horn har m» hända sin rätt naturliga förklaring. Renen tuggar horn och lien, da han kominer öfver sådana; der igenom skadar han sin mun och 8lna tänder; om horn ligga på marken och han trampar på dem, gör

) 'IVluulc ofbarkade rünn-qvistar offrades ock, enligt Fjellner, som berättar att offren till Seitarne, uLom bestrvkning med (isk-llott, på senare tider äfven gjordes med tobak, snus, slantar, häktor, bränvin, ost etc. Månne dessa torra qvistar voro minnen af de qvistar, 1 hvilka man fordom upphängde offerbitarna? eller af nedan omtalade sol-offer?

han mot splittrorna ondt åt sina klöfvar. Lappen är der före angelägen att samla alla horn som träffas på marken, fällda af renarna, och tror Fjellner att detta kan hafva gifvit anledning till bruket att offra hornen åt gudarne. Företrädesvis upplades på lafvarne missbildade horn, af besynnerliga former.

"Det ömkligaste är att se då Lappen går att offra", säger Högström (sid. 195), "ty då han kommer så när, att han ser rummet, hvarest guden bor, så tager han af sig mössan samt begynner buga och bocka sig, och då han kommer närmare intill börjar han krypa på fyra fötter intill dess han kommer intill stenen, hvarest han lemnar sina offer. Om han brukar dervid något tal eller andra komplimenter, är mig okunnigt". Hviskande fram förde Lappen några bönformler, med ord som icke fingo brukas i dagligt tal, säger Fjellner.

Rehn berättar (kap. 25)' att flera ställen funnos, der inga horn eller stenar voro uppsatta, "ty de mena att Storj linkaren på somliga orter skall hafva sin boning, men för fjällens stora höjds skull kunna de intet komma till samma ort; alltså smörja de en sten med rens blod, som Storj linkaren till offer slagtad var, och kasta samma sten upp in mot det fjäll, der de mena honom bo". — Kcilhau berättar om ett eget slags offer, utöfvadt på Näseby, nämligen dagligt öfvergjutande af Seiten med mjölk. Ett annat berättar Rosenvinge (sid. 780—1) från Finnmarken sålunda: Afguderi herrskar mycket bland de svenske Lapparne. Inom den tid på hösten då de skola

föra sina renar till baka till Sverige, infinna de sig i bygderna och bjuda öfverdrifvet pris på avarta får, getter, kattor, tuppar, kort sagt alla slags tama djur, dem de använda till offer och, då de gifva sig af till fjälls, binda fast i bergsklyftor och hålor, till måltid för deras Odin; och när de nästa år komma till baka och finna intet qvar af detta offer anse de det för tecken till lycka. I senare tid, då man fått erfarenhet om afsigten med dessa kreaturs användning, få de sällan köpa sådana. En Norrman från Ofotens socken uppdagade för några år sen Lapparnes hemlighet. En svensk Lapp kom till honom för att köpa ett svart kreatur och synnerligen föll hans öga på en svart mjölk-ko, hvilken bonden icke ville mista; men då Lappen slutligen bjöd tolf svenska specier, eller mer än dubbelt mot hvad en ko kostar höstc-tid, tog han mot detta fördelaktiga anbud. Händelsevis går bonden två dagar efter åt ett stycke upp till fjälls att hugga timmer. Under vägen och i närheten af en daloch offrings-sätt. 261

hör lian en kos råmning, han går dit och (inner sin ko fastbunden vid en häla, vanmäktig af hunger; han tager henne hem och tiger, Året efter kom samme Lapp igen, köpte samma ko ånyo för 12 specier och begaf sig till fjälls. Bonden passar pä, linner sin ko i samma belägenhet och på samma ställe som förra året och för henne oskadd hein. ' Negoeiationen" upphörde der igenom att Lappen dog under påföljande vinter. — Möjligen skulle denna händelse, om ban är sann, häntyda på otter till en Saivo, dels genom djurets utställande i en bergsklyfta •— förmodligen ett saivo-aimo —, dels genom ifvern att få ett djur af svart färg. Då offer-djuret vid sådant offer icke hade denna färg, fick nian nöja sig ined att draga en svart tråd genom dess öra.

Då offerställena lågo långt bort från kåtan och voro stora berg, brukade Lapparne, enligt Rehn (1. c.), derstädes vid ett "Storjunkare-gästabud" förtära köttet af de offrade renarna, "helst det som är vid hufvudet och kring om halsen", men låta skinnet ligga qvar några år.

Sådana berättas af Rehn, Jessen, Lcem och Högström offren hafva varit i allmänhet till alla gudar; men till den kristne guden offrade Lapparne icke, som Jessen säger, dels emedan ban ickc ansågs göra S1g mycket omak med deras timliga nödtorft, som var hufvud-anledning till offren, dels emedan de icke ansågo någon sjukdom eller oheld kunna komma frän honom, såsom den gode och höge guden.

Offertiden var förnämligast i slutet af september och samman föll lned slagt-ticlen (Skandinavernes vetrnatta-blot). Äfven jultiden var särdeles mycket brukad här till och kallades Pasaates-mano (se sid. 189 här ofvan). Den förra tiden torde offren skett till Seitarnc, den senare solen. För öfrigt offrade man, när så ansågs behöfligt, lor särskilda

ändamål.

Hvad angår olikheterna i offren, bestodo de mest om icke uteslutande uti offer-djurets art, färg etc. Om sol-offren har jag förut talat (sid. 220 följ.), men der till bör läggas cn uppgift af Rehn, att Lapparne åt solen på Thors-lafven bakom kåtan äfven brukade upphänga vidje-ring, stor som ett halft tunnband, på hvilken de fastat bitar "Her-köttet, samt att till solen och månen icke fingo offras han-djur, lcke heller svart, helst hvitt, åtminstone en hvit tråd genom högra Ulat- Ett eget sol-offer omtalar Graan (manuscr., sid. 152): somliga björkspö, dem de fläta samman ifrån ofvan in till midt på, der ° omtønda ett band; bestryka så dessa spön med renblod, vika sedan262 offer af barn?

ihop en liten ring al' björkqvist, den de lägga midt pä lafven i stället för solens beläte; der in uti lägga de ett litet stycke af lungan, hjertat, tungan och läppen; der ofvan på läggas de med blod bestrukna spöen; och detta är solens offer. Sid. 164 omtalas något snarlikt såsom jul-offcr. Jessen nämner (sid. 47) såsom solens kiäldc-muora ett träd med på toppen en ring, besatt med taggar (= solens strålar?). Friis omtalar (Mythol., sid. 81) att man brukat dels göra bränn-offer till solen, dels att nyårsdagen utkasta en ring i källa eller bäck, för att der af spå årets lycka eller olycka.

Åt Thor offrades endast han-djur, och okastrerade; åt Sarakka endast hon-djur, utom tuppen. Vid Saivo-offer drogs, som ofvan sades, en svart, vid Storjunkare-offren cn röd träd genom offer-djurets öra. Till Kadien offrades sällan.

De nu omtalade voro, om jag så får säga, ordinarie oflren. Enligt Leem (sid. 445) synas dock Lapparne stundom

hafva mera tillfälligtvis och så att säga på stående fot förrättat offer, då någon extra anledning eller något ofall inträffat. Sid. 429 omtalas, att man ibland offrade vid elfsträнder på det sätt, att man lät största delen af offerdjurets blod rinna bort ined elfven, och med det öfriga beströk några käppar, hvilka på stället qvar lemnades. Der nämnes ock, att man för ofödda barn offrade något djur: då dc föddes offrades en hund, efter födelsen ett djur med linnemössa på hufvudet, hvilka alla offer i jorden lefvande ncdgräfdes; samt att man fram för elden på en pinne brukade steka björnlefvern till ett offer = vuodua-patsse eller lycko-offer, förmodligen för björnjagten.

Högström omtalar (sid. 196) sig hafva funnit spår der till, att Lapparne gjort offcr-bildcr, dels af gudar, dels af renar, hvilka de nedgräft i jorden eller i snön, och tyder såsom sådant hvad Spirri Nils (hos Scheffer, sid. 111) säger: "fjorton dagar före mikelsmässa uthugga de

sig en ny trä-gud.--Bredvid trä-guden slagta de rouen, sedan taga

de alla benen ur ren, och smörja allt öfver sin afgud, både blod och ren-Hott, den de sedan tillika med benen i jorden nedergräfva". Il-förmodar detta vara ett offer till de underjordiske gudarne.

O nämd t bör här icke lemnas, att Tuderus (enligt Högström, sid. 52) berättar, huru ledes Lapparne fordom offrat barn åt en afgud, Besosing, nära Kemi träsk, och hvad Castrén (I, sid. 60), enligt Fellman, omtalar, att de ända till drottning Christinas tid fortfarit med samma slags offer.DOPET. 263

Om det är sant må lemnas der liän, ty der imot strider deras lifliga önskan att få barn och det värde de sätta på dem, for att icke tala om deras jemförelsevis ganska milda seder.

Offrandet var dock icke den enda heliga akt Lapparne begingo; en sådan var äfven dopet. Väl berättar Jessen (sidd. 42—43) att de, för att icke stöta sina gudar, brukade, såsom förberedelse till nattvardsgång i den kristna kyrkan, på vägen dit begå ett slags nattvard till deras egna gudar, som det hette med "Sarakka rätta mat, Saivo bröd och Horagalles mat", bestående af kött eller ost, och sedan en klunk ur bäcken, "Sarakka-blod, Saivo-vattcn, Iloragalles-vatten", eller i öl eller bränvin om så bar till, under samma formulär. Men detta valen tydlig parodi på den kristna nattvarden, och icke ursprungligt lapskt, som dopet, laugo, hvilket jag hört uppgifvas ännu vara brukligt för hundarne, och hvilket jag förut omtalat (sid. 205) i samband med Lapparnes sed att i tillfälle af sjukdom döpa om sig och sina barn.

När en Lapska skulle i barnsäng samt följaktligen anbefallt sig i S ar akk as nåd, fick hon gerna i drömmen (niäko) tillsägelse af en jabmek hvad barnet skulle heta, eller hvilken jabmek skulle uppstå 1 detta barn; skedde detta ickc, måste fader eller vänner medelst trumma, yxa eller bälte, eller ock någon nåid skaffa reda på rätta namnet. När barnet var födt, fördes det snart till kyrkan och döptes af presten; men efter återkomsten hein skulle det kristliga dopet afrättas, ty dess förinnan ansågs barnet icke kunna ega någon lycka.

Denna tvättning kallade Lapparne same-nabma-kastates (lapp-nainna-vätandet, dopet) till skilnad från kvist, kristem = kristningen, det kristna dopet. Barnet helgades der igenom åt Sarakka, och voro ceremonierna följande (enligt Jessen, sidd. 34—38), så väl vid detta dop, som då cn person omdöptes i adde-nabma-dop. Bägge förrättades af qvinnor, dock iick vid dop af första slaget ej någon tjenstgöra, som varit fadder vid det kristna dopet; vanligen förrättades det af modren, helst af någon hustru, hvilken (till följe af det vid denna förrättning begagnade ris?) kallades risem-adne och som gaf barnet en skietto, d. v. s. en messings-llng, skifva, spänne eller dylikt, till bevis derpå, att barnet var befriadt frän kristendomen. (I Lex. Lapp., under riggen, sägas faddrarne Vld det kristliga dopet gifva sådan messingsring i faddergåfva och till lycka.) Gen-dopet förrättades alltid af en hustru, som derföre kallades luugo-ädne eller dop-moder. Under hennes tillsyn värmde man det er-264 same-nabma och

forderliga vattnet, slog det i ett tråg och lade der uti två björk-qvistar, den ena i sin naturliga form, den andra samman böjd till en ring. Derpå tilltalade hon barnet sålunda: "du skall blifva så frugtsain, frisk och stark, som den björk, af hvilken denna qvist är tagen". Der efter kastade hon en ring, skifva eller annat stycke af messing eller tenn i vattnet, eller ock, om folket var förmöget, ett bälte- eller bröstspänne af silfver; men livad hon än brukade, kallades det nabma-sfcieUo, och dervid sade hon: "här kastar jag nabma-skicllo i vattnet till att döpa

dig; blif du så klingande och herrlig som detta messing (tenn, silfver) är". Derpå skedde dopet under dessa ord: "jag pådöper dig ett nytt namn, N. IN., du skall trifvas och lefva bättre i det vatten, som vi meddela dig, än i det, hvari presten döpt dig; genom dopet kallar jag dig upp, jabinck X. N., du skall nu stå upp igen, vara frisk och fä nya lemmar. Du barn! skall njuta samma lycka och glädje som jabineken N. N. hade i verlden". Under dessa ord öste döperskan tre gånger vatten pä barnets hufvud, och derpå tvättade hon hela dess kropp. Till slutet sade hon: "nu är du same-nabma (eller adde-nabma) clöpt med jabmek-namn, få se hur väl du der med trifves".

Så snart förrättningen var slut, blef den i vattnet kastade skieilo åter upp tagen ur vattnet och bunden på barnet, antingen under armen, om det var en gosse, eller på bröstet, om det var en flicka. Denna nabmaskiello ansågs af Lapparne såsom en helgedom, ett medel mot förhäxning ocli ett tecken till försoning med deras gamla gudar (jab-mekerne?); det bars der fore ständigt, ocli när gossebarnen blifvit äldre, hängde de det på sina trummor. Värmdes dop-vattnet i mossings-kittel, behöfdes ingen skiello, men kitteln måste före bruket skuras blank och litet salt läggas i vattnet; kitteln tillhörde sedermera barnet.

Sarne-nabma-dopct förrättades nästan på samma sätt, dock invigdes och helgades vattnet och barnet åt Sarakka innan tvagningen för sig gick, hvilket var ett slags Sarakka-sakrameiit. För resten måste vid bägge slagen af dop offer frambäras, vid det förra till den jabmekc som uppkallades, vid det senare till Sarakka. Om-dop kunde ske 2—3 t dier flera gånger, och skedde öfver hufvud hvar gång barnet blef sjukt och skrikigt, hvilket man ansåg bero derpå "att en innevånare i Saivo icke uppkallats, eller att man gifvit barnet ett oriktigt namn, eller att man icke uppkallat det just efter den döde, som helst ville hafva sitt namn upplifvadt" (Leem). Uppkallandet af ett barn efter en död varadde-nabma dop. 265

ett dennes upplifvande i barnet, ocli der före uppgaf den döde, i så fall, sin sträfvan att få barnet till sig. Jessen anför en Lapp med 2, en med 3, en ined 5, tre med 6 ocli en ined tretton namn, hvilken sist nämde fått tre af sin moder medan lion lefde, fyra efter sin farfar, två efter sin morbroder, ett efter en kusin, två efter mormors syster och ett efter sin fader: allt med arf-saivok!

Leem omtalar äfven (sid. 496) sådant dop och berättar särskilt att i badet lades albark. Sidenius (hos Ganander) säger, att vid veder-dopet fick den döpte, jemte troll-namnet, en Nema- eller Nemoi-qvele, d. v. s. ott slags skyddsgud eller fylgia, hvilken lian ibland kunde se gå för sig öfver bäckar och moras, ja in i kyrkan, etc.

Rehn, Graan, Tornæus, Scheffer och Högström veta intet här om.

Det kan nu vara starkt tvifvel underkastadt om dopet är lapskt eller om dess bruk är hemtadt från annat häll, ja till ocli med är af kristet ursprung. Det är dock bekant, att dopet icke är egendomligt för den kristna läran, utan redan fore henne bland åtskilliga folk varit i bruk, specielt bland de nordiska folken; det omtalas under namnet vatten-ösning ofta i de forn-nordiska sagorna. Sjelfva det förhållandet, att dop-ceremonien hos Lapparne bland annat afsåg att aftvätta kristendomen och uppkallandet af Saivok i dop-barnet, häntyder på fiendtlig-het mot den kristna läran och ott samband med Saivok, som är allt annat än kristet. Ceremonierna vid dopet, närvaron af den heliga mes-singen, helgandet åt Sarakka, m. ni. äro äfven egendomliga, och, utan att vilja med bestämdhet påstå dopet hos Lapparne vara uråldrig och dem egendomlig sed, tror jag dock mycket tala för en sådan åsigt. — dellner anser det likaså vara mycket gammalt, och lärer det omtalas 1 de allra äldsta sångerna.

1 sammanhang med dopet är en sak att särskilt fram hålla. 1 dop-formuläret heter det, att en viss jabmek (död) kallas att stä upp, vara frisk och få nya lemmar; till nya namn valde man de döda förfädrens, hvilka man ansåg fortfara under jorden; nyss ofvan säges att genom dröm för modren uppenbarades, hvilken död soin skulle uppslå i barnet; Sarakka hade mycket med saken att göra, och hennes lik-S""1 de andra akkornas stora betydelse vid menniskans daning har redan blifvit omtalad. Lägga vi allt detta samman, synes det tyda pä själa-^ ändring, åtminstone så långt soin i forn-nordisk folktro talas om sådan, nämligen att menniskor kunna åter-födas: veni endrbornir, att en men-266 sjala-vandring.

niskas själ kan efter dennas kroppsliga död flytta in i en annan kropp. Ideen är oklar, det medgifver jag, både hos Nordbor och Lappar; med afseende på de senare kan dock detta bero på ofullständiga underrättelser; men saken

synes mig stå väl samman ined hela Saivo-läran, och der före har jag fästat uppmärksamheten der på.

Tillbedjandet af gudarna och det alldagliga offrandet till dem, af hvad namn och beskaffenhet de än vara må, kunde förrättas af Lappen sjelf, och som det vill synas, kunde tillbedjandet ske utan all slags förberedelse. Men för de större och vigtigare, för särskilda ändamål afsedda offren erfordrades vanligen först spå-trummans hjelp, och då det icke var allom gifvet att rätt bruka henne och rätt förstå hennes utslag, sä måste för ändamålet vanligen anlitas de ofta nämde nåiderne — trollkarlarne, hvilke särskilt egnat sig åt studiet och utöfningen af denna del af gudstjensten. Genom Lapparnes liksom genom deras samslägtin-gars religion går nämligen en utpreglad schamanism, hos Finnarne dock undan trängd af cn högre kultur. Friis har likväl gjort den genialiska upptäckten att lvalevalas beryktade sampo var cn spä-trumina. (Mythol. sid. 49 följ.)

Instrumentet, som brukades, var spå- eller troll-trumman, på lapska keure, kåbdas, kàbdes eller gåbdas; då hon af Tornæus kallas kannas, så bör anmärkas att kaunes enligt Lex. Lapp. betyder verktyg, och således är Tornæi benämning antingen ett misstag eller ock menades med henne verktyget kat' exokän. Ordet kobclas härledes sannolikt af kar, kåve = bild, och har då sitt namn af de derpå målade bilderna. — Trumman beskrifves utförligt af Scheffer sidd. 122—148 med bilder sidd. 125, 127—129 och 137; sid. 139 afbildas en nåid liggande i full exstas; af Leem beskrifves hon sidd. 464—475 och afbildas på plan ch. xc—xcii; hos Jessen sidd. 3—5 ined bild; af Högström sid. 203 o. ff. I statens historiska museum finnas förvarade 30 stycken, af hvilka jag pä pl. 3—4 afbildat några. De bästa bilderna ocli förklaringarna finnas i Friis mythologi, sidd. 30—47.

Trumman gjordes af träd, vare sig gran, tall eller björk, holst sådant som vuxit på ett ställe der solen icke lyst, och "hvars ådror voro böjda efter solens gång". Hon gjordes af oval eller ägg-form, af A till 2 alnars längd, ja enligt Tornæus någon gång så stor, att hon icke kunde få rum i en vanlig släde. Dels urhålkades hon ur en stock och i bottnen utskärs ett handsbredt hål eller två smalare, hvar igenom bil-TR0LT,-TRUMMAN. 267

dades ett handtag, som pä några trummor är ganska prydligt. Ibland och kanske oftast gjordes hon som en vanlig spån-ask af en tunn furU-k lyfta, böjd i oval, med korsformigt eller enkelt tvär-gående handtag i bottnen. En trumma omtalar Friis vara gjord af hval-ben i en enkel ring, med ett skaft af renhorn på ena sidan. Huru hon än var gjord: i ringen utspändes ett på öfre ytan hvit-garfvadt renskinn, antingen af k alf eller från halsen af cn tjur; det fastades i kanterna medelst träpinnar eller sentråd, och när det blef slappt af fukt eller bruk spändes det genom torkning fram för elden. I kanterna af trummornas trä hängdes en mängd prydnader: skiello och andra metallringar, messing-och koppar bitar, toffsar af skinn och ull, skinn-remmar klädda med tenntråd, klor och tänder af diverse djur, ossa penis af björn, m. m. Öfre ytan af skinnet afdclades med röda streck, gjorda medelst tuggad albark, i flera rum, olika på olika orter, då trumman skulle begagnas Jör allmänt eller enskildt bruk, clå hon helgades åt olika gudamakter etc. etc. Stundom bildade det hela blott ett rum, med solens eller radiens bild i midten; ibland var anordningen den samma som af rummen i kåtan; i andra fall 3 rum: ett för de himmelska, ett för de jordiska gudarna och ett för menniskan. Vanligen ritades åt kanten bilder al de föremål, som närmast rörde Lappens dagliga lif. Huru trumman an var indelad, sattes der på efter hvarjcs fantasi eller lärdom en mängd af bildningar eller konventionella tecken, hieroglyfer, för gudarne, makterna, Lapparnes egendom, grannar, omgifning etc. Så betecknades solen med en fyrkant och ett streck från hvardera vinkeln (se ofvan Slfl. 219); så Maderattje ined cn i krok liggande man; radier, åkkor, jabine-aiino med figurer, som närmast kunna jemföras med olika ställ-mngar af en optisk telegraf, Thor mecl två hamrar i kors, ganet med käppar i kors, hvarje med en ring i hvardera ändan, underjorden (Saivo?) med kyrka uti och Kota som en ryttare; så tecknades der kyrkor, hus, kåta, visthus, skogar, berg, renar, varg, räf, björn, jerf, hafver m. fi. djur, mer eller mindre tydligt; så äfven Saivo med dess (|i111'; ja t. o. rn. Christus, Jungfru Maria och den Helige Ande hafva pä de moderna trummorna sina tecken, jemte de gamle gudarne.

När trumman skulle brukas erfordrades dess utom en visare och 011 hammare. Visaren, arpa (finskt ord, som betyder budskap, lott, slagruta) eller vuorbe (lott), var stundom blott en mcssingsring, stundom <lter en platt messingsskifva med ringar och öglor i kanten och ett fyr-268

kantigt hål i midten; ibland åter en kupig metallskifva med en lik ott handtag upp stående ring; stundom ett knippe af diverse metallringar; af" messing kallades han veiku. Han var omkring H tum stor. Någon gång hade arpa formen af något djur: groda, orm etc., helst björn, äfven dessa behängda ined ringar al' messing, silfver, koppar etc. (Niurenius). — Hammaren, vetjer eller vetjerats (tjårve-vdå han var af horn), äfven steuro eller steura (enligt Fjellner), var gjord af vildren-horn^ i form af T eller Y och sirad med utskärningar, stundom,

kanske oftast öfverdragen med rödfärgad säinsk eller bäfverskinn (Friis) och i skaft-ändan prydd med toffsar eller andra grannlåter. Hamrarne voro 4—8 tum långa. Arpa och hammare förvarades insvepta i rcn-kalfskinn.

Graan säger (manuscr., sid. 133) att man ibland visste hjelpa sig utan trumma: "de argaste trumslagare bruka ock i nödfall byttelock för trumma", säger lian; till arpan togs en ring från bältet, till hammare brukades knifven, och anför han exempel liär på.

En ny •trumma ansågs icke så kraftig som en gammal och längre brukad, helst om denna tillhört en skicklig nåid; ny skulle hon alltid

Fig. 71. Hammare att slö spà-lmmman. Frän statens historiska museum:troll-trummans bruk. 2f)9

först begagnas af en 5—G års gosse (Forbus). Hon var alltid helig, förvarades omsvept eller i fodral af lomskinn i påssio, ingen manbar qvinna fick röra vid henne eller ens inom tre dagar färdas öfver den väg, der trumman vid Lappens resor i raidons sista släda blifvit förd. ty eljest skulle qvinnan dö öller något ondt henne vederfaras; skedde det nödvändigtvis, kunde dock saken försonas med en messingsring till trumman (Rehn).

Att slå trumman heter på lapska håbdab tsabmet; men att bruka henne, liksom andra öfveraaturliga konster, kallas menret. Trumnings-sättet var i allmänhet följande: Man fattade trumman i botten-handtaget med venstra handen och höll henne mot knäet; arpa (visaren) lades med bugning på det uppåt vända skinnet; trumman skakades ett tag, så att arpa antog cn af ödet eller för ändamålet, bestämd plats; hammaren fattades med högra handen och applicerades med slag på trumskinnet-, till en början sakta, sedermera hastigare och starkare. Af visarens gång, stället der han stannade, o. dyl. drog man sedan sina slutsatser. — Sätten att bruka trumman och ändamålen skildrar Rehn, hvarje för sig och utförligare sålunda:

l:o "När han vill förfara huru på främmande orter tillstår, slår Lappen på trumman således, att en stor knippa messingsringar till samman bundna vid en mcssing-ked läggas på solens figur, sedan hafver Lappen en tveklufven hammar af ben gjord, hvarmed han slår på trumman, och ringarna löpa omkring på dess botten. Emellertid sjunger Lappen med en hög röst och stämma, hvilket de kalla joikat, dertill med sjunga alla Lapparne och Lapp-qvinfolken, som då äro tillstädes, manfolken med deri högre och qvinfolken med den lägre stämma, hvilket (lfJ kalla éuura; i deras sång bruka de några ord, såsom isynnerhet att nämna den ort, ifrån hvilken de vilja hemta tidender", samt det ställe der den vistas som skall kunna uppenbara hvad de vilja veta (f*raan, sid. 127). "När ban nu länge hafver slagit på trumman faller han neder som en sofvande menniska, dock emellertid måste dc, som ^listades, äro, män och qvinnor, kontinuera med sin sång, allt till dess nmslagaren vaknar opp igen af sin sömn, hvarvid de skola påminna °nom, hvad hans begäran var eller hvad lian ville veta; oeh då begynner trumslagaren förtälja hvad. han med sitt trumslag förfarit hafver ellev huru på fjerran orter tillstår.270 troll-trummans bruk.

2:o "När de vilja veta oeh förfara om lycka och olycka, lägga de sammaledes sin sammanbundna ringknippa på solens figur. Om nu ringarna löpa rätt omkring och efter solens gång, när de slå på trumman, betyder det lycka, god helsa och vältrefnad, både för menniskor och andra kreatur, antingen de äro när eller fjerran. Men om ringarna icke löpa rätt omkring efter solens gång, det betyder olycka, ohelsa och allt ondt.

3:o "När de vilja böta sjukdomar och krankhctcr med trumman, sker det således: den sjuke måste gifva trumslagaren en messings- och en silfverring, och dem binda kring om trumslagarens högra arm, hvilka han skall hafva för sitt häfda omak, sedan binder trumslagaren dem i sin ringknippa, som alltid brukas när de slå på trumman. Medan han slåi-, måste alla närvarande män och qvinnor sjunga; manfolken med en högre och qvinfolken med en lägre stämma, och då förnimmer trumslagaren, om sjukdomen är naturlig eller ock af spådom

påkommen. Sedan måste den sjuke utlofva att göra något offer af något kreatur, antingen en rentjur, oxe, bock, vädur eller något annat, och det till någon viss Storjunkare, som står i det eller det fjället, och hvad trumslagaren den sjuke föreskrifver, det måste han straxt antingen offra eller utgifva, eller förpligta sig till en viss tid hvad han utlofvat hafver att fullkomna.

4:o "När dc vilja förfara, hvem dc offra skola, antingen Thor, Storjunkaren eller Solen, sker det således: När de hafva bundit det kreatur, som de vilja offra, bakom sinc kåtor, taga de ett hår under kreaturens hals, hvilket bindes kring om en messingsring af dem som brukas på trumman: då nu Lappen slår, gå ringarna kring om trumman, och när ringen, om hvilken håret är bundet, kommer till Storj linkarens, Thorens eller Solens figur, stannar han och kan intet längre komma förrän offret till vederbörande utlofvadt blifver. När kreaturet utlof-vadt är, utmärkes det med en ylletråd, hvilken de sy genom renens högra öra: skall Thor offret hafva, sys en grå tråd, men skall Solen hafva, brukas en hvit tråd genom bemältc öra"; för Storjunkaren en röd, enligt Graan (sid. 131). Således uppgiften något afvikande från den sid. 261 här ofvan. — Den soin ville veta något af trumman borde gerna offra något till henne, en ring .eller annat.

Man kunde äfven bruka henne för att skada menniskor och djur, att hämnas på en fiende, men detta ansågs, åtminstone på senare tid,nå idens uppfostran. 271

mindre hederligt (Tornæus; manuscr. om Trolltrumman). De laMottraye (sidd. 314, 315) såg sjelf en trollman bruka trumman på så sätt, att han vände trummans skinn och figurer nedåt, slog under henne, lät arpan och skramlet ligga inuti, lade sig under exstasen på rygg och beså henne sedan, upplyftad, mot dagern, ty hon var genomskinlig. Oaktadt autopsien synes uppgiften tvifvelaktig.

Om äfven hvarje till manlig ålder hunnen Lapp kunde i viss mon bruka trumman till de vanliga ändamålen: att åter finna förlorade saker, till rätta skaffa förlupna renar och dylikt, så måste dock alltid för bestämmandet af offer, för botandet af sjukdom, för anskaffandet eller betvingandet af jabmeker, för utransakandet af förborgade ting samt för hämd och skada på andra, regelbundet nåider anlitas.

Nåid, noide, noaide betyder: en som förstår trolldom (Friis). Desse nåider eller schamaner voro hos Lapparne mäktige män, ty som profeter spådde och undervisade de folket, som prester förrättade dc offren, som patriarker styrde de menige man, hvilke i allt måste följa och åtlyda dem (Jessen). Om deras kallelse och invigning berättar Jessen följande.

De unge män, som i tidigare år, antingen till följd af sjukdom (Tornæus) eller ock af naturlig fallenhet, kände hos sig böjelse för nåulens vigtiga embete, kallades vanligen der till af Tonto, d. v. s. den onde anden (månne tomte eller Tuoni?), dock på olika sätt. För några visar han sig i form al' ett trolldjur (saivo-gadze), eller i skepnad af en "ng och vacker Lapp, för några då de efter ett starkt rus fallit i en djup sömn, för andre åter då de gå ensamme i markon. Han språkar då 'ned dem, enligt Lund (sid. 3) sjunger han för dem en visa, som lärjungen måste påminna sig vid följande besök. Derpå tager han dem 1 skola, undervisar dem genom samtal, råd och öfningar, än ute på làltet, än i saiver, dit han för dem ned, till umgänge med andra nåi-(ler; slutligen tager han dem i sin tjenst. — Nåiden skulle börja sitt studium såsom ung; efter 50 års ålder dugde han föga, åtminstone icke v"gtigare förrättningar; sen ban mistat tänderna var han alldeles »duglig; ban måste vara frisk och felfri.

Kär lärjungen väl inlärt den erforderliga konsten, skall han i embetet invigas. Dä beramas hos den sökande en sammankomst af några •""le nåider; när de samlats sätter sig cn af de gamle nåiderne ned llil jorden utanför tältdörren vid den unge, men på sådant sätt, att272 näid-pöltet oon gån.

deras fötter ligga om hvar andra. Derpå begynner kandidaten att sjunga (joika) och slå på trumma; om nu, såsom vanligen händer, Saiver eller nåide-gadze infinna sig och gå öfver deras fötter in i tältet och den unge nåiden kan märka detta, blir han utnämd till nåid och från den stunden af alla erkänd såsom sådan. — Bälsta tid för utnämning till nåid och för nu omtalade pröfning var julnatten. Förmodligen ingick i förberedelserna här till en språk-kurs äfven, ty nåiderne brukade sins emellan ett slags rotvälska (Friis).

Efter denna invigning började nåide-gadzerne eller trollföljet att förtroligt umgås med honom; af dem kunde han

till sin tjenst välja så många han ville; tjenste-anden visade sig än och vanligast i skepnad af en ung Lapp, än såsom en gammal man, än som en qvinna, hvilken senare skulle vara hård som en sten att ligga hos. Slutligen erbjödo gan-foglarne sin tjenst. De kallades vuoke (skepnad) eller viäro-lådde, kommo flygande när nåiden kallade på dem, satte sig ned på jorden och skakade ur sina vingar de giftiga gan-fkigorna, hvilka nåiden samlade och förvarade i en ask till framtida bruk: att skada och förhäxa menniskor och djur. I flugans ställe kunde dock brukas en af gadzen anskaffad s. k. ganstaf, i form af en yxa, och med denna kunde nåiden hugga sjukdom på menniskor och djur. — Hvad för öfrigt denna (jan vidkommer, så säger Scheffer (sid. 148—149) att andre Lappar kalla den tijre. (= dirrcv, tirrev, verktyg?) och beskrifver han den såsom en rund boll, stor som en valnöt eller medelmåttigt äpple, af fin ull, antingen från något djur eller från mossa, af gul eller grönaktig färg. Han har sett sådan och af bildar den samma; de säga den vara rörlig och liflig, kunna frambringa ormar, ödlor och andra plågoandar, skickas ut på resor att göra skada, etc. Hvad S. beskrifver och afbildar är sannolikt en bezoar-sten, hvilken, som bekant, spelade stor role i trollkonsten.

Utom med dessa tingestar: insekter, dirri och stafven, kunde ock Lappen skada sin fiende medelst "trollskott" eller "Lappskott". Han hade en liten båge, gjord af renhorn, och två slags pilar; han förfärdigade en bild af den han ville skada; ville han nu lemlästa honom sköt han en trubbig pil mot det ställe han önskade skada; sköt han en spetsig pil mot bilden, åstadkom han der med en "stedseverende pine mellem hud og kjöd" (Friis, sid. 112, enligt Närö-manuscr.) *).

") Det kan vara tu tal om hela saken är al" lapskt eller forn-nordiskt ursprung. Gån inåidens vigt ocii anseende.

Dess utom fingo nåiderne äfven rättighet att begagna de ofvan, i sammanhang med Saivo (sid. 240), omtalade fisken eller ormen, fogeln och rentjuren, jemte nåiden-äirri eller ganen. Alla dessa väsen och redskap samt de saivok, som stodo i nåidens tjenst kallades hans trolldjur = diettes (tille i Lex. Lapp.) eller hans häx-andar — vuoigen, och hade han pä dem namn, såsom en herre på sina tjenare. Ju större nåid, desto kraftigare följe.

Nåiderne voro mer eller mindre fullkomlige i sin konst, så att livad en nåid icke kunde uträtta, det förmådde stundom en annan. Dess utom kunde en vara utmärkt i ett, en annan i ett annat, Friis omtalar (Mythol., sid. 7) Hera namn med anledning af sådana egenskaper, hvar af ett. var Guttavnorok = den som kan antaga G skepnader, ett namn som på 1700-talet bars af en ännu i traditionen fortlef-vande nåid från Lule Lappmark.

Det tillkom nåiderne att såsom offerprester undersöka alla offerdjur. Då Lapparne hyste den tanken, att alla till och ined de allmännaste sjukdomar, ja döden sjelf, pålades dem af saivo-folkct och de jabmeker, som voro deras afdöda slägtingar och vänner — antingen emedan desse längtade efter den sjuke eller ville tukta honom för en eller annan förseelse — så använde de icke naturliga hjelpmedel, utan anlitade nåiderne äfven som läkare. Desse skulle genom trumning och trolldom, i nödfall äfven genom resor till jabmc- (saivo-?) aimo, åter skaffa dem deras egen, deras barns, eller deras kreaturs helsa eller lif. lapparne icke blott ansågo nåiderncs embete högst vigtigt, utan sträfvade ock efter inträde deri, enär det äfven var mycket vinstgifvande, ty nåidens förrättningar betalades bra. Då någon var skadad genom trolldom, eller råkat ut för sjukdom ocli annan olycka, ansågs nåidens arbete särdeles mödosamt och betalningen blef i förhållande der till. frå nu Lappen under sitt kringströfvande fjäll-lif ofta var utsatt för olyckor af flera slag, måste han ofta taga sin tillflykt till nåiden, och derföre slog sig denne äfven ganska väl ut i sina affärer. — Då han l(ir Lappen var en så ytterst vigtig person, ansåg man t, o. m. nödvändigt för gudarne att ega nåider, och sådane guda-nåider afbildas äfven på trummor (Friis, mythol., sid. 73).

førà-noird. språket betyder våldsam fart; ocl gnndr är dels den käpp seid-kona brukar utöfning af sin trollkonst, dels slidan käpp. hvarpå hexor redo; gandreiö, sådan ridt.

1 fornsagorna hänföres saken ofta till Lapparne; dock iir ordet icke lapskt och upptages

,ckc i Lex.- Lapp.

Till alla förrättningar måste nåiden bereda sig med cn dags fasta och fullständig tvagning, men före sjelfva akten stärka sig med räf-eller varg-kött (Leem, sid. 475). Synnerligen voro sådana åtgärder nödiga, då han skulle företaga en resa till jabmc-aimo, eller hvad som kanske var det ursprungliga: till Saivo-aimo, ty dessa bägge ställen samman blandas ständigt, äfven vid beskrifningen af nåid-väsendet. En sådan resa gjordes af två skäl: antingen för att få en döding upp att uträtta någon sak, hålla vakt öfver renarne, skaffa rätt på en förlupen sådan, etc., eller för att, då en Lapp, i synnerhet mannen eller en af föräldrarne, med ett ord: någon af dc vigtigare personerne i hushållet blef dödligt sjuk, ställa dödingarne till freds, förmå dem att ickc draga den sjuke ned till sig, utan beskedligt låta honom blifva qvar här på jorden ännu en tid.

När cn sådan jabme-aimo-resa skulle företagas, kom den nåid, som skulle göra resan, med så många män och qvinnor, som kunde samlas, till den sjukes kåta, han tog der sin trumma, slog på denna och sjöng så starkt han förmådde, och de närvarande af bägge könen instämde med väldig och oupphörlig sång. När nåiden på detta sätt cn tid fortfarit att trumma och sjunga, blef han utom sig, liksom vansinnig, sprang med förunderlig hastighet och sällsamma åtbörder omkring med trumman mot knäna, allt under tramslagning och sång, tills han omsider föll ned som död, så att man hvarken kunde förnimma lif eller anda hos honom. De närvarande lade på honom den begagnade men nu icke längre hållna trumman, fortforo med sin sång, ehuru lågmältare och eftersåg© noga, att intet, icke ens en fluga eller mygga under tiden fick röra den i dvala, cxstas, försänkte nåiden. Efter en tid, stundom ända till en timma, uppvaknade han, eller uppväcktes af någon annan nåid, eller af en flicka, som för det ändamålet underhölls och aflönades (enligt Forbus, Blad 11).

Leem berättar (sidd. 475—477) samma sak något annorlunda. Enligt honom skickade nåiden sin fogel efter nåide-gaclze, innan han begaf sig till kåtan der ceremonien skulle ega rum, dit han kallat några få personer till hjelp. Dessa voro två qvinnor, utstyrda i helgdags-kläder, med lärft-mössor på sina hufvuden, men utan bälten, och kallades dc shiarak (förskräckliga); vidare en man, kallad märro-åive, hvilken skulle taga af sig mössan och upplösa sitt bälte; samt slutligen en icke fullt utvuxen flicka. — Snart infann rig det efter-efter trumning och under exstas. 275

skickade trollföljet, hvilket var osynligt för alla utom för nåiden och bestod af ävja såsom præses, af fogeln, fisken eller ormen och rentjuren, samt dess utom af två qvinnor, hvilka kallades rudoh När detta synliga och osynliga sällskap var samladt, lagade sig nåiden till resan, tog af sin mössa, löste bälte och skoband, lade handen för ansigtet, satte händerna i sidan, böjde kroppen fram och till baka, under det han yttrade: "lagen kör-renen i ordning! skjuten hastigt båten ut!" Der på kastade han glöd från eldstaden med bara handen, — "fälades om kåtan som en ursinnig, skar sig med knif öfver händer och armar, som honom intet skadar, ty han har gjort sig hård", säger Forbus (blad 11) — drack bränvin, slog sig med en' yxa på knäna, hötte med denna öfver sig och bakut, bar henne tre gånger kring hvarje af de ofvan nämda shiarak och föll derpå ned som död.

Efter uppvaknandet omtalade han nu hvad som tilldragit sig på den resa hans själ gjort under exstasen. Han hade dervid passerat och sett de heliga offer-bergen med deras innebyggare, hvilkas sånger han äfven hört och i hvilkas samlif han deltagit; slutligen hade han kommit till det under jorden belägna jabmc-aimo. Ibland mötte honom der välvilja och medgörlighet, så att t. ex. jabmeken kom villigt att. vakta renarna, afstod utan stort motstånd från sin önskan att få till sig den sjuke slägtingcn, i hvilket fall (enligt Lund, sid. 5) man, såsom pant på tillfrisknandet, åter fick den sjukes mössa, sko, handske eller "vad annat jabmeken tillegnat sig. — I andra fall voro de döde icke så medgörlige, utan, då de pä förhand kände nåidens ankomst, hade de tillbommat sina ande-kåtor väl, dä det gälde för nåiden att kunna söka rätt pä något litet hål, hvar igenom han kunde tränga in (Lund, 1. c.). — I ännu andra fall voro jabmekerne än mera inotsträfvige, skaffade sig t. ex. en annan nåid som skulle motstå den mäktige ande, som nu nalkades dem. Då sväfvade nåiden i ytterlig fara och hade stor möda; "fvertalning halp naturligtvis icke, list icke heller, utan man skred temligen snart till handgripligheter, till strid. Denna egde dock icke rum mellan nåiden och jabmekerne, eller mellan honom och den fientlige nåiden, utan vanligen mellan deras djur, företrädesvis rentjurarne. Men detta var lika vådligt för nåiden, ty utgången af djurens strid bestämde äfven hans öde: antingen skulle ban döden dö eller jabmeken g°ra hans vilja. Segrade hans tjur i striden, så antingen följde jabmeken med eller gaf ban sitt bifall till den om-kämpade önskan; då27 ß

spådom med knif, yxa, m. m.

denna gälde en sjuk, fick denne sin helsa igen, dock mot ett offer, hvilket nåiden måste lofva den jabmck, som ville hafva den sjuke till sig.

Efter lyckligt uträttadt ärende skedde återfärden och denna gick så fort, att stenar och snö yrde om nåiden! (Lund, sid. G).

En mot Lapparnes nu omtalade föreställning om nåidcrnc någorlunda svarande idé har äfven funnits och finnes ännu hos alla de s. k. altai-folken, om han äfven flerstädes förekommer i något olika form. Castrén talar der om på många ställen. Schamanismcn är, som bekant, ett utmärkande drag för alla dessa folks religioner.

Denna schamanism är väl ock orsaken hvar före Lapparne och dc i norr boende folken på skandinaviska halfön under alla tider haft ett bestämdt dåligt rygtc om sig såsom trollfolk. Men då de nordiska folken i allmänhet ansett den lapska och finska qvinnan som den företrädesvis trollande, är detta ett misstag af dem, ty om ock den lapska qvinnan, såsom vi sett, fick vara med vid sp å-trumman s begagnande, fick hon dock aldrig bruka trumman, och jag har ofvan gifvit åtskilliga bevis der på, att hon ickc i allmänhet fick taga del i offren. Det enda offer hon fick göra, och. hvilket var hennes uteslutande privilegium, var det till Sarakka. Trumman fick hon icke ens röra vid; men äfven hon kunde utransaka förborgade ting, och det medelst knif, yxa, sten eller bälte. Detta skedde på två sätt. Dels belt enkelt så, att någon af dessa saker upphängdes på kåta-bjclken (aulc-muora) samt rörde sig, höjdes eller sänktes eller vred sig åt visst håll, allt efter den fråga, som gjordes; svaret kom från qvinnans saivo, ty äfven hon hade sådana. Dels på ett vida mera sammansatt vis (enligt Graan, sid. 134). Den frågande sätter sig på golfvet i påssio, tager yxan, lägger denna platt på golfvet, och ställer der öfver en lagom stor kittel, hvar uti ligger bältet med tillbehör och mössan. Der på fattar hon ytterst i yx-skaftet och börjar sakta lyfta kitteln; under det hon lyfter frågar hon om det hon vill veta, nedsläpper kitteln, stiger på knä, lutar sakta hufvudet öfver kitteln, under det hon småtalar; då hon sagt hvad hon vill, rycker hon hastigt hufvudet till baka och ser bak om sig efter uppenbarelse. Detta repeteras tills kitteln kännes lättare och hon ur denna fått sitt svar (?). Detta verkställdes dock äfven af män.

Ett eget slags trolldom, ganska känd från dc isländska sagorna, är den Scheffer (sidd. 144—5) efter Petrus Claudi omtalar, nämligen attfram-trollandet ak vind. 277

Luppen kan uppväcka hvilken och huru stark vind som helst, men synnerligen den som blåste då han föddes. "De som köpa bör af honom", säges det, "dem antvardar han ett snöre eller band med tre knutar på, och när ban då upplöser den första knuten får ban hjelplig bör; löser ban den andra knuten, då får ban så stark vind som ban knapt kan emotstå; men löser han den tredje knuten, då går det ickc af utan skeppsbrott och mansspillan". I lieisc nach Norden (sidd. 30—34), hvilken företogs år 1563, berättar förf., som var skepps-kirurg, huru-/ ledes fartygets kapten gjorde en särskild resa för att af en troll-lapp köpa bör, huru ban för 10 kronor och ett skålp. tobak lick ett stycke linneduk af 4 fingers bredd, med 3 knutar på, hvilket bands vid ett segelhörn, samt att vinden kom som ofvan sägs! — Om dessa knutar talas ock i sången: Solsonens frieri (se denna längre ned) samt här ofvan sid. 245.

Damianus a Goes berättar der imot (ark 1, sid. 8) att Lapparne, utom andra konster, äfven genom sina trollsånger kunna hejda och stanna skeppen midt under deras lopp, så att dc icke kunna röras ur näcken genom någon vindarnas kraft. "Detta onda kan endast hjelpas der igenom, att virginum excrementum strykes på däcket och roddarbänkarna, ty för detta sky andarne, såsom jag af infödingarne fått lära".

Detta "excrementum virginum" gissar Scheffer, som äfven anför Damiani ord, vara "sanguis menstrmun", och sannolikt med rätta, ty mcnstruationcn bar i lapska folktron en ganska stor betydelse. Då rc-ningen inträffade, måste qvinnan, af vördnad för Sarakka, som oin denna bcsörjdc, genast aflägga bälte och krage; hon fick då ickc 6tiga Wver en mans fot, när han med utsträckta ben satt på marken, icke "Iver båge, spjut eller bössa, som lågo på marken; ickc gä så nära ned "11 stranden, att hon kom på det ställe, der fiskaren vid sin hemkomst hfukade ur båten uppkasta fisken; hon fick icke mjölka; hon fick då lckc sofva under samma täckc som mannen, och denne

ville ickc då röra vid hennes kläder, o. s. v. Då reningen var förbi, tvättade hon 81tt hufvud i vatten ur en mcssingskittcl, skurade honom der på med mJöl (?) och bakade i honom en kaka (till Sarakka?), hvilken det var 'lvmnan ensam lof gifvet att förtära. — Detta qvinnans periodiskt inträdande "orenlighcts tillstånd" och den af Damianus a Goes antydda trollen lösande förmågan hos menses torde väl ligga till grund för åt-skdliga redan anmärkta inskränkningar i qvinnans tillträde till heliga278 sägner om björnens födelse och

ställen och akter, sedan kon hunnit manbar ålder. Desse äro: att hon icke får gå eller resa omkring, icke ens nalkas af gudar och offerställen*) eller deltaga i offren; icke färdas öfver trummans väg; icke gå öfver mannens spår, då han begifvit sig till offring; icke deltaga i fisket i de heliga sjöarna; i allmänhet icke hålla till i påssio eller gå ut genom dörren der, hvilken, som vi skola se i samband med björn-festen, spelade cn stor rolc; må hända låg detta till grund äfven för den vanliga seden att mannen sköter maten (sc ofvan sid. 130).

Jag nämde nu björnen; han var hos Lappen högligen ansedd, och så högt, att det kan vara tvifvel underkastadt, huru vida han betraktades blott såsom ett till kropp och själ rikt begåfvadt djur eller t. o. m. såsom ett verkligt guda-väsendc. Såsom sådant anses han åtminstone hos Samojedcrne, hvilka på en sönderskuren björn-nos svärja sin heligaste cd; hos Ostiakernc är han jordens gud. Lappen aflade den heligaste eden så, att han, å cn björnhud stödjande sig på knän och armbågar, hoplade händren och sträckte fingrarne på en knif; vid trolofning satt paret äfven på huk på en björnhud (Fjellner). Castrén berättar (III, sid. 205) oin Finnarne, att de fram för alla andra djur vördade björnen, "skogens äpple, skogens sköna runda knotter, den sköna honungstassen, ödemarkens stolthet, den gamle mannen", som han i runorna kallas. Han ansågs leda sin härkomst från solens, månens och karlavagnens bostäder. "En af luftens döttrar", säger runan, "vandrade vid himlens gränser ofvan på molnen i blå strumpor och brokiga skor, bärande i handen en korg med ull; hon lät ullen falla ned på vattnet och vinden vaggade den fram till en honungsrik skogsstrand. Mielikki, skogens värdinna, upptog den fina ullen ifrån vattnet, gjorde en binda deråt, lade den i en skön lönnträds-vagga och fästade vaggan med gyldene band vid en yfvig gren af cn blomstrande gran. Här vaggade hon nu sitt skötebarn, som växte och frodades till den sköna Ohto **). Mielikki var villrådig om hon skulle våga gifva tänder åt barnet, men Ohto svor en helig ed att aldrig öfva en ond gerning, och nu skänkte hon äfven ät honom tänder, dem hon skar ifrån furans gyllne grenar. Ohto har likväl icke hållit sin cd, ocli det var troligtvis af sådan anledning, som forn-finnarne ansågo det lofligt att döda den väldige. Det oaktadt an-

*) Qvinnor fingo nalkas offerställena, endast dc vände sina byxor afviga (Fjellner).

**) "Ohto, Ohtoinen, ett björnens namn i runor, för dess breda änne och stora hufvud".

Castrén, III, sid. 63, hvarest läses mera om björnens födelse, etc.om qvinnan, som var gift med björnen. 279

sågs det för cn skyldighet att hedra hvarje fälld björn med cn fest, och der igenom söka blidka dess maner". Jag har föredragit att intaga Castréns korta och vackra omarbetning, fram för den långa teckningen af björnfesten i Kale valas 28:de runa; denna innehåller dock nästan samma seder, som nedan anföras från Lappland.

Lapparne hafva en annan saga, som berättas af Fjellström (sidd. 13—15) sålunda: Tre bröder hade en syster, hvilken de hatade, så att hon måste fly i marken. Hon kom då in i ett björn-ide och gifte sig med björnen; af detta gifte föddes en son. När denne uppväxt och björnen blifvit gammal, gick denne, för att af trötthet vid lifvet låta-döda sig, ut på första snö en höst, så att hans spår kunde ses af bröderne, och ringade de honom. Ilan lät då hustrun fästa en messings-ring vid sin (björnens) panna, på det han skulle kunna igenkännas och lade sig i idet att bida tiden. När nu cle tre bröderne kommo för at-t fälla honom, frågade ban hustrun om alla tre varit lika hårde mot henne, °oh svarade hon att den yngste varit mildare. Då bröderne nalkades till Jdet rusade björnen ut två gånger; första gången sargade han illa den äldste brödren, andra gången den mellerste. Derpå befaller ban hustrun fatta sig om lifvet, går på två ben ut ur iclet och bär henne ut med S1g- Hon befaller då yngste brödren att skjuta björnen, hvilket sker, °ch under det han flås håller hon handen för ansigtet, dock sneglande mellan fingrarna: deraf seden att icke qvinnor få nalkas eller se björnen eller björnskyttar, utan med betäckt ansigte eller med mcssingsring ögat. Sedan köttet är lagdt i kitteln att koka, kommer björnens s°n och, då han på messingsringen igen känner fadren, fordrar ban sin lott i björnen. Då detta nekas honom, vill ban åter uppväcka

fadren, tager ett spö och slår med detta på huden, ropande: "min'fader statt upp! min fader, statt upp!" Deraf började köttet i kitteln koka så häftigt,

att det syntes vilja springa upp, hvarföre bröderne förskräckte gåfvo med sig. Deraf, liksom af lncssingsinärkct åtskilliga fortvarande '"uk, af hvilka dock do flesta härflyta från dc lärdomar björnen gifvit 81n hustru och hon sedan meddelat andra.

Denna historia är väl af senare ursprung. Otroligt är icke att för '"'liken vid björnjagt Lapparne egt några föreställningar liknande dem, S°m °>»talas i den vackra linska runan här ofvan.

En sägen berättar llogguér (sid. 74), dock äfven don tillhörande den efter-kristliga tiden. Kort efter verldens skapelse var Gud på van-björnens namn. rjörn-jagten.

dring i Lappland. Han kom då till en myr, så djup att lian ej kunde genomvadas. Gud kallade vargen att bära sig öfver, men denne sade sig ej ha med saken att göra, ty ban var icke skapad af Gud; renen var hungrig och hade ickc tid; björnen gick sjelfmant fram och hjelpte. Gud gjorde derföre vargen fogelfri, renen alltid orolig och ständigt arbetande för menniskan; björnen fick i belöning lof att sofva under de hårdaste, kallaste månaderna af året. Förmodligen har II. denna historia af Petr. Læstadius, som lång tid var samman med honom.

Liksom vargen har björnen en mängd lapska namn: qvoptja eller gnoftsa torde vara det ursprungliga generiska namnet på lapska och bire eller bård förvridning af det svenska; änak heter hannen, mingeles bire eller kussnjepele honan, hernals ungen. Men utom dessa har han Hera smeknamn; några börja med berg, puolde, der han gerna håller sig: puolde-aija = bergsfar, puoldakats = bergsbon, p. podnje = bergsgubben, jmol-dossek = bcrgsskorfvcn (Fjellström), jw-olda-tsobbo = bergsgrodan; dess utom: muodda-aija = far i skinnpelsen, ruomsek = mossingen eller ruovisekalles = moss-gubben, suokok = tjocken, tarfok = svarten, vari-aija = klok-far, o. s. v.; mera poetiskt: passe-vaitse = heligt vildt, Guds hund, eller "skogsbonden, såsom husbonde öfver alla djur" (Rehn). Fjellström, soin omtalar en del af dessa namn, säger ock att alla delar af björnens kropp hafva särskilda benämningar, afvikande från dem som brukas om andra djur.

Detta om namnen; nu om jagten, som denna fordom bedrefs och de ceremonier som i akt togos ända till 1780, då L. L. Læstadius säger, att prestens i Qvikkjokk fru deltog i de upptåg, som följde efter jagten (Friis, Mythol., sid. 164).

Som bekant är, ringas björnen om hösten; d. v. s. man kringgår då det ställe, der björnen lagt sig sedan första snön fallit och sedan man dervid funnit att inga spår leda ut från den uppgångna kretsen, får man cn ungefärlig kunskap om hvar björnen tagit sin vinter-bostad; han lemnas der i ro. I mars—april går Lappen på snön ut att döda björnen. Så sker nu, så skedde äfven förr; men då med följande omständigheter. Den som ringat björnen gick i spetsen för samlade slägtingar och vänner ut på jagten, sedan de till samman förrättat offer, sjungit oeli trummat. Björnen uppsöktes och angreps i sin håla och stacks med spjut. — När björnen var fälld sköto alla närvarande sina skidor öfver honom för att visa det ban var öfvervunnen och för att lian icke skulleÅterkomsten från björn-jagt. 281

trampa på dem en annan gång. Derpå sjöngo de honom en tacksamhetssång för det han låtit dräpa sig. Så vreds en mjuk vidja, i form af en ring, kring björnens underkäk, och der vid bands den förnämste björn-karlens bälte och drog denne sjungande tre gånger deri för att visa sin öfvermakt, eller piskade man björnen med mjuka ris (Scheffer) *). Sedan öfver täcktes björnen med granris och blef liggande till nästa dag; jägarne begåfvo sig hemåt.

Så snart de kommo så nära kåtan, att de kunna höras, begynte de en döds-sång öfver björnen, hvarpå qvinnorna påtogo sina bästa kläder och svarade med sång; denna sång kallades sida-låt. Den som "varit hufvudman för jagten vred en mjuk vidja (söive-rise) med en 1-ing på ändan och slog med denna tre gånger på kåta-dörren, sägande: söive-àlma, om en hanne, süive-neita, om en hona dödats. Derpå stego alla in i kåtan genom påssio-dörren, der äfven hundarne följde dem, hvarvid de grannt klädda qvinnorna betäckte sina hufvuden med vadmal, linne eller kläder. Skulle de se på karlarne, skedde detta genom en mcssingsring, som de höllo för ena ögat, och i

det de spottade tuggad albark så väl på karlar som hundar, varande de sjelfva förut äfven målade med denna röda färg i sina ansigten. Der efter Prydde de miinncn med lnessingsringar och kedjor kring halsen, ena handen och ena benet inom byxen, och benämdes detta kallek. Den vridna vidjan lemnades till björn-dödarens hustru, till längre ned omtaladt bruk. Der pä spisade män och qvinnor, hvar för sig, och man s°f PÄ saken.

följande dagen hemtas björnen till kåtan, ty endast då han dödas mycket långt bort från hemmet, slagtas lian utom detta. En del af karlarne stanna hemma och förfärdiga en ny kåta af klyftor, hvilken betäckes med granris och kallas ijrertek. De öfrige föra hein björnen På släde, dragen af en ren, prydd kring halsen med mcssings-grannlåtor. Efter denna ren får ingen qvinna åka det året och björnen får icke foras hem på någon väg, den qvinna veterligen gått, icke någon qvinna 8a 1 björn-karlarnes spår så länge förrättningen varar. — Hem kommen ""cs björnen till den i ordning ställda kåtan, som är prydd med ringar sko-hö. Björnen lägges vidöppen och en med tuggad albark fylld

' omtalas ock af lund (sid. 39), dock sålunda: för att la vann t om vintern hänga

"O 0111 aftonen tit cn björnhud och piska denne morgonen med ris, dä blir varmt28 2

björnens styckning och kokning.

näfver-skäppa sättes honom under nosen, hvar jemte han långs åt besprutas med dylik*). Alla verktyg, som skola brukas till slägten, prydas med messing, äfven som dylikt lägges på björnen sjelf.

Under det han flås sjunges björn-visan, hvilken i ganska olika ordalag anföres af Scheffer (sid. 239) och Tuderus (sid. 15) och sannolikast torde innehålla hvad Rehn och Fjellström (sid. 20) uppgifver, nämligen "om den heder de nu bevisa björnen, en begäran att han ville berätta det för andra björnar, på det de måtte villigt låta fånga sig, samt en tack till gudarne, som djuret skapat och gifvit menniskan kraft och frimodighet, att så grymt och mäktigt kreatur öfvervinna". Mycket deraf, fast i modernare form, ingår i Kalevala-runan 28.

Barnen löpa under tiden fram och till baka mellan björn-karlarne och de i den vanliga kåtan befintliga qvinnorna, af hvilka de fullvuxna icke få vara med om slägten, icke annat än genom inessings-ring betrakta de från karlarne kommande barnen.

Sedan björnen blifvit flådd skäres köttet från benen, utan att något ben skadas, och kokas allt på en gång, om kitteln dertill förslår; i annat fall flås icke mera än som på en gång rymmes i denna; när det kokat, flås och kokas resten. Det första, som blir kokadt, är blodet, hvilket genast fortares, med istcr till. Hufvudet flås ej till en början; strupen med alla inelfvorna far hänga vid hufvudet tills det öfriga är kokadt. När slutligen hufvudet flås, bortskärcs det tunna skinnet på nosen och hänges på dens ansigte soin flått hufvudet. Sedan läggas hufvud och inelfvor, ofullständigt rengjorda, i kitteln att koka samman hängande.

Kokningen sker äfven ined vissa ceremonier. Så t. ex. sitter folket i viss ordning i kåtan: främst den soin ringade björnen, der näst den som slog trumman, så den soin först sköt på eller stack i björnen, sä vedhuggaren och vattenbäraren; så måste kok-kitteln vara af messing eller åtminstone behängd med messing; allt efter Rehn. Under kokningen, säger Fjellström, aktas noga att intet kokar öfver, ty det anses olyckligt. Skulle denna fara hota, går det icke an att slå vatten till eller minska elden, utan hufvudmanncn skickar ett barn till kåtan för att efter höra om qvinnorna der taga sig till något för tillfället opassande; om så icke är, måste han lugna den brusande kitteln med sång. Fram- och bakdelen kokas i hvar sin kittel, ty qvinnan får icke spisa

') Kanske till följd hiiraf och säkerligen af albarkcns flitiga bruk vid björnslagt, har björnen äfven namnet leipe-giäka = albarks gök.MÅLTID. NEDClIÄFNlNG AF BENEN. 283

af någon björnens del längre fram, än det ställe der den förut nämda björn-hustrun omfamnade björnen, då han bar henne ur sitt ide, säger Fjellström. Men alle andre förff., som tala 0111 denna sak, från oeli ined Scheffer till Leem, säga tvärt om, att hon icke får spisa af bakdelen. Fjellström gifver quasi-skäl för sin uppgift; må hända var bruket olika på olika ställen.

Efter slutad kokning delas köttet mellan män och qvinnor af den som ringade björnen, eller ock skall

trumslagaren dela kött och ister; förff. äro här om af olika mening. Männen spisa för sig i slagt-kojan. Till qvinnorna bäres maten i den vanliga kojan, oeli få dc icke se bäraren utan genom messingsring samt skola spruta albark på både honom och kött. l)en första betan kött måste qvinnorna taga genom messingsring eller bäckenbenen, säger Fjellner; lika så vid offer-måltider. Enligt honom suger hvarje jägare en smula af gallan och resten gömmes såsom ett vigtigt läkemedel mot dålig syn och måge; njurarne gömmas a' ungkarlarne och "de gifva en bit åt det dyrkade föremålet, för att uisinuera sig"; njuren är nämligen en läckerhet och tillika älskogs-Wedel. Sist inbärcs björn-svansen, som blifvit kokad oiiädd, jemte något fett, och lemnas till björn-karlens hustru, som gömde den förut omtalade vidjan; hon tager nu fram denna, alla närvarande qvinnor 0ch barn fästa der på metallsaker, och sedan de sugit ur svansen allt hvad som kan fås, fast bindes han vid nämda prydda björk-ring och åter bäres derpå till karlarne, hvilka nedgräfda honom jemte öfriga ben, såsom sägas skall. Derpå betäcka qvinnorna sina anleten och kyssas karlarne, samt "betackas för det de varit obesvärade i björnens hedrande".

När slägt och måltid äro slut gräfves cn grop af björnens längd. ^ denna nedläggas alla dc omsorgsfullt till vara tagna benen i sin na-turliga ordning; nos-skinnet, som hittills burits af den som flådde hufvudet, lägges på sin. plats; lika så svansen på sin, sedan likväl grann-hiterna blifvit borttagna, men icke åter lemnade utan hängda vid trum-man5 näfver-tratten med albarken sättes ånyo under björnens nos. Der ter täckes gropen med längs lagda träklyftor och derpå med granris, fjellner omtalar, att man äfven uppsatte (såsom grafvård?) ett miniatyr-sPjut af träd. När allt är i ordning beder man björnen springa och °mtala ^ör andra hvad ära honom skett.

Huden, som emellertid, prydd med messing, legat ii sido, höljd af granris oeh dold för qvinnorna, uppsattes nu på en stång, så som vanligen renhudarna (se ofvan sid. 135), bestruken med albark, oeh stången stickes ned i snön eller stödes mot stenar eller träd. Derpå utföras qvinnorna ined förbundna ögon; när de kommit ut få de en båge eller kast-käpp af al att dermed skjuta eller kasta på huden, den de icke se, men väl få veta i hvad riktning han finnes. Den som då träffar huden är den herömligaste; är hon gift, får hennes ma,n skjuta nästa björn, är hon ogift, får hon en lycklig björnjägare till man. Enligt Kchn skall hon oek sömma på kläde så många kors i tenntråd, som björnar blifvit dräpte, och hänga sådana lappar på allo männen, som varit med om jagten; dem skola de bära till tredje dagen om aftonen.

Der efter hälla sig männen tro dagar aflägsnade från qvinnorna och tvätta sig till rening i stark lut af björk-aska, innan de komma samman med dorn. Ja icke nog dermed; efter tvättningen måste de tre gånger löpa kring slagt-kojan samt in genom den egentliga kåtans vanliga och ut genom dess påssio-dörr, under det de härma björnens brummande. — Andra ceremonier omtalas af Scheffer (sid. 242).

Slutligen bör tilläggas, att jägaren, som fällde björnen, till minne af sin bragd eller till skydd, brukade inslå en messings-nagel i sitt spjut eller sin bössa, samt att, enligt Högström (sid. 210), Lapparne ännu pä hans tid trodde björnen skola uppstå och vandra kring ånyo. — Elers berättar (sid. 4-11) att en Lapp räknade anor efter antalet björnar personen sjelf, hans förfader eller slägt dödat.

Jag har meddelat denna långa skildring, hufvudsakligen efter Fjellström, dels emedan saken är märkvärdig i och för sig, dels äfven för att visa i ett fall den stora betydelse Lapparne satte pä albarks-färgon och pä messing, samt den manbara qvinnans afhållande från äfven mindre vigtiga ceremonier.

Vi se ock här af antydd helgden af påssio. Der förvarades trumman, hvilken alltid inbars genom bakdörren; der inkastades villebrådet från skogen och frän sjön, hvilket icke fick inbäras genom den vanliga dörren, såsom ost, mjölk och andra matvaror (Rehn); den vägen kröp jägaren sjelf ut och in för jagten (Lund); o. s. v. Det var denna "förbannade bakdörr", mot hvilken Tudcrus riktade sitt omvändelse-nit, och hvilkens stängande fullbordade Lapparnes af honom omtalade omvändelse i Kemi och Sodankylä Lappmarker.

Sådana voro ini Lapparnes forna religiösa föreställningar, så vida de kunna inhemtas af de äldre författarnes ofta stridiga uppgifter.

Utan tvifvel var naturdyrkan ursprunglig bland Lapparne, som bland andra vilda folk; först uppträdde hon såsom fruktan för vissa naturföreteelser, glädje och tacksamhet för andra; sedan inlades en själ i naturföremålen och denna antogs ega likhet med menniskans. Här af finner man hos Lapparne blott få spår: i personifiering af fjällen, i vördnaden för alen och rönnen (så vida icke den sista är nordisk, thor-dyrkan), i Seitarnes Uf och rörelseförmåga. Ett bland de lifligast qvarstående är det jag nyss meddelat om vördnaden för björnen, i hvilken vi finna en motsvarighet till den öfver hela verlden gängse seden hos vildar, att i större kraftigare djur se inne boende en stor kraftig ande och der före dyrka dem. Sol-dyrkan hör ock till denna grupp. I vördnaden för lüiona-ncita och Radien-kidda, liksom för skog-, vatten- och storin-gudarne, för åskan, ser jag början till öfvergång från ren naturdyrkan till kult af personliga gudar. — När Lapparne hunnit denna ståndpunkt var det lätt för dem att från sina vestra och södra grannar upptaga Thors dyrkan. lians makt röjdes i de redan dyrkade solen och åskdundret, i jordens upplifvande af regnet och stormen, i åskans förstörande inverkan; men det att Lapparne mindre uppfatta honom såsom troll-dödare, Mera såsom årsväxtens befordrare, visar, att de upptagit honom under cn ganska aflägsen tid (af Götar?); att han hos dem icke, som hos de nordiska folken, slår med hammaren, utan skjuter med regnbågen, visar på egendomlig föregången föreställning innan ban upptogs.

Pöl' Radien, Jubmcl, Perkel etc. fanns sannolikt ingen sådan förebild; derföre hafva de ofullständigt ingått i Lapparnes föreställning och gudalära, ehuru möjligen Jubmcl, såsom]lmar, tillhört Lapparne, liksom Finnarne. Den dualism, som är förenad med dessa gudabegrepp, striden mellan ondt och godt, antyder deras kristna ursprung; ty ingen Mädes har jag inom Altai-folkcns religioner funnit ursprungliga spär ll|l något sådant. Lapparnes gudar voro alle gode och sjelfständige, °uuru de till följe af den anthropopatiska uppfattningen kunde vredgas, hämnas och der igenom skada.

Bred vid detta och på fullt egendomlig grund står Saivo-läran och 'lyrkan af Seitarne. Tanken på ett lif efter detta iir do fleste mennisko-"acernes tillhörighet. Först efter cn lång process tager han formen 'll andig odödlighet. Oftast torde han börja med den föreställningen,286 utveckling och

att det andra lifvet är en materiel fortvaro af det första jordiska, med alla dess bestyr, men befriadt från dess sorger, med förhöjda krafter och njutningar. Detta andra lif tillbragtes, enligt Lapparnes föreställning, i Saivo-hem, i de lefvandes granskap; de döde interesserade sig djupt för de lefvande, kunde inverka på desse och stodo i ständig beröring med dem, liksom de af dem äfven påverkades till baka.

En bland dessa påverkningar var den dödes öfvergång i den lefvande, ett slags åter uppståndelse, hvilken fick sitt uttryck i om-dopet. Detta, som jag förut anmärkt, torde i den ursprungliga föreställningen hafva varit icke blott ett åter upptagande af den dödes namn, utan ett åter lifvande af den döde sjelf, ehuru nu mera tillgängliga uppgifter icke fullt bevisa detta. Jag loranledes till detta antagande så väl af denna idées utbredning kring hela verlden*), som af läran om akkorna, Ii vilken der igenom får ett naturligt samband med Lapparnes öfriga föreställningar. Hon blir då icke blott en myth till förklaring af alstringens hemlighet, utan står i samband med en dunkel föreställning om själavandringen.

Det är antagligt att man, åtminstone senare, utmärkte de dödes hemvist med en sten, en "bemärkelse-sten", sådan som omtalas här nedan i samband med sången om Peijen-neita. Vid desse skedde nu offren till de dödes minne och maner. Desse Saivo-kedge blefvo sedermera S.eitar, allt som under tidens lopp minnet af deras ursprungliga mening förbleknade, som anthropomorfismen utvecklade sig och man lärde känna andra folks gudar, hvilka utmärktes med bilder. Man uppsatte sedan sådane Seitar under helt annan föreställning, man gaf dem betydelsen icke af minnes-stenar öfver förfädren, utan af förfädrens gudar; i stenen fanns lif, saivo-läran blef en troll-tro, #sådan hon ännu till en del qvarstår i vissa trakter.

Först de döde, sedan deras märken: Scitarne, sökte man göra sig gunstiga medelst offer af flera slag. Dessa kunde till en början utföras och utfördes äfven naturligast af den nära anförvanten: han kände bäst sina fäder och deras maner. Men ju längre man aflägsnade sig från den ursprungliga idéen, ju flere gudar som tillkommo, ju mera invecklad gudaläran blef. desto svårare blef ock att finna rätta guden och rätta offret, desto nödvändigare särskilt utbildad kunskap i ämnet-Så uppkom behofvet af en särskild prestkast. Men här till togs före-•) Se Edv. B. Tyler,

dömet icke från de nordiske grannarne, utan från de asiatiske; nåiden och hans trumma: schamanismen, infördes och inympades på Lapparnes gudalära. Jag kan icke anse trumningen ursprunglig hos dem, af tvåskäl. Det ena är det, att den lapska schamanismen har så talrika, i detalj gående likheter mod den nord-asiatiska, som är den mest utbildade och vidast spridda, att de icke kunna hafva skiljdt ursprung. Det andra är det, att hos Lapparne i öfrigt saknas all antydning till den för schamanismen grund läggandö tron på vetandets, på ordets, på sångens magt, som genomgår den finska föreställningen och der bryter ut på så talrika ställen i runorna — jag vill blott påminna om Kalevala, runan xxx, der Wäinemöinen icke blott i vredesmod qväder fram jordbäfning, utan sjunger den unge Joukahainen, med hund och allt, ned i kärret. Men denna upptagning är gammal, från ursprungliga hemtrakten, ty trumman har icke ingått i finska religionen; Sampo är för Finnen en afundsvärd lapsk tillhörighet. Huru vida ur den lapska trum-trolldomen uppstått den forn-nordiska Seiðr, är en ännu outredd fråga *).

Sådan är i korthet den uppfattning af Lapparnes äldre religiösa föreställningar, till hvilken jag kommit på grund af de detaljer hvilka Meddelats i de närmast före gående två kapitlen. De visa alldeles samma förhållande som öfriga före gående skildringar: en blandning af skiljaktigheter från och likheter med de religiösa föreställningarna hos nu eller fordom till Lapparne gränsande folk. Egendomligheterne häntyda på ursprunglig skillnad från dessa folk eller sjelfständig utveckling af idéerna; likheterna utvisa långvarig beröring med grannarne och starkt intryck af deras öfverlägsna kultur.

*) Jag tillåter mig, med afseende på dess lösning, anföra följande. Det förut vidlyftigt omtalade *Seite* (pl. *Seiteh*), betyder egentligen de naturliga eller med konst formade stenar (och trä-bilder), hvilka Lapparne dyrkade; de förre kallades ock *Saiva-kedge*, helig sten. Friis säger (Mylhol.) att med Seite äfven förstods stället der sådan fans uppställd. Detta låter förklara sig der igenom, att sak och ord stå i samband med *saiv, saivo*, såsom här ofvan visats vara förhållandet. Ordet har ingått i forn-nordiska språket i jorm uf *seiðr = trolldom, siða = trolla, idka seid; men sannolikt icke direkt. I lithauiska språket finnas orden saitu, saiczu och saisti = spå, tyda tecken, samt saitas = spådom, med stammen sit, saitate. Då Lappen icke uppfattade sin Seite så ensidigt och endast med afseende på spådomen, är det väl sannolikare att seiðr på den omvägen gått in i nordiskt språk. (Genom Vanerne? Seiden härleddes från Freya, Vanadis.) Då blir ock förklarlig den stora olikheten mellan Lapparnes spådomsväsende och seiden. Denna utöfvades mest af qvinnor; spå-qvinnan satt, i egendomlig drägt med en trollstaf i handen, på en för henne bygd upphöjning; hon omgafs af sjungande qvinnor och var deras sång förföriskt skön; ingen trumning, ingen exstas omtalas; intet smakar lapskt. Dock omtalas i Laxdalingarnes saga (kap. 10), att en Lappqvinna utöfvade seid. Vanligen skiljas dock Lapparnes trolldomskonster helt och hållet från seiden och beskrifvas i de forn-nordiska sagorna alldeles så som i senare tid. — Anmärkningsvärdt är, att den sång som sjöngs vid björnfänget kallades Sida (se nyss ofvan, sid. 281).*I

Det samma lär oss den granskning af språket, till liv il ken jag öfver går i nästa kapitel.

Under hänvisning till sidd. 229, 257 in. fi., meddelar jag här nedan ett träsnitt, som visar huru de der omtalade offer-lafvarne någon gång sågo ut, dock i förskönad gestalt. Det är en trogen copia, i förminskad skala, efter en teckning af ‚ßehn (manuser., D. 07, kap. 25, blad. 37). Men bilden behöfver en förklaring. De tre vid lafvens främre kant stående pinnarne bära på sina öfre ändar bitar af offer-djuret; lafvens ändar prydas af träd-ruskor; två horn-kronor ligga mellan Thors-bil-dcrna, igen känneliga på sina hammare; huru glorierna kring deras hufvuden varit anbragta upplyser hvarken originalets bild eller text; det hela bär öfverskriften:

Thorén* bdäien.

Fig. 72.

ELFTE KAPITLET.

Språket såsom stam-karaktär. Lapska språkets systematiska plats. Starkt påverkadt af (le nordiske grannarne. Koltur-orden ordnade i grupper, med uppgift om ursprunget. Sammanfattning.

Undersökningen af Lapparnes språk niimdes här ofvan såsom ett af de moment, hvilka kunna hjelpa till att bestämma deTas ethnolo-giska plats och deras stamförvandtskap. Uti inledningen till sina etymologiska föreläsningar uttalar Castrén sig der imot, att anatomer och fysiologer vilja hafva något att siiga med afseende på folkens härstamning och slägtskap. Der om, menar han, upplyser deras vetenskap för närvarande (1851) intet; möjligen skall hon kunna framdeles kinna några bidrag. Hufvudsaken måste dock språkforskningen blifva, oc'i der näst "studiet af folkens religion, samhällsskick,' seder, bruk, lefnadssätt, boningar, med ett ord: om allt, som hör till del as inre och yttre lif".

Så vida man med slägtskap, stamförvandtskap o. dyl., menar den fysiska genom gemensamma förfäder, inbördes giften o. s. v., måste, en%t min tanka, de anatomiskt-fysiologiska karaktärerna alltid vara de väsentliga, och de språkliga der imot komma i något af de senare rummen, om icke det sista. Hela det nya uppslag, hvilket Nilsson och A- Retzius gifvit anthropologien, hänvisar härpå: hon har af dem gjorts WI naturvetenskap. Såsom sådan måste hon tydligen omfatta en fullständig skildring af menniskan, följaktligen äfven språket; men \ första rummet har hon att hålla sig till de karaktärer, som ega största fasthet oc'i oföränderlighet. Menniskans organisation medgifver utan tvifvel cn Vlss grad af förändcrlighet, och taga vi stora, geologiska tidrymder WI hjelp, torde väl förändringar kunna påvisas. Men under våra [-van-1]ga-] {+van- 1]ga+} årtusenden blifva de inga eller relatift obetydliga; ingen historia

Wi™. Lappland. 19290 språken vexlande.

inga fornfynd visa ännu att en sådan förändring egt rum. Efter mer än 40 sekler bibehålla Negrer, Judar, Mongoler, Hinduer, Hyksos ocli öfriga Egypter fullkomligt samma drag, samma fysiska karaktärer som målningarna på Egyptens gamla monument och mumierne i dem oförnekligt angifva för den tid då dessa gjordes eller inlades. I Mississippidalen har man på ett djup af IG fot, under en jordmassa, hvars dit-komst beräknats erfordra 57,600 år, funnit en hufvudskål af samma form som träffas hos ännu lefvande rödskinn.

Jag har tagit blott dessa två exempel från menniskan; jag skulle kunnat taga liera, och synnerligen rika, från djuren, hvilka i detta hänseende äro med henne fullt jemförliga. Men det anförda må vara nog, ty jag behöfver blott påpeka det väl konstaterade faktum, att de organiska bildningarna och särskilt menniskan, ofantligt länge repeterar samma former, äfven in i små detaljer.

Ilar nu språket samma ringa föränderlighet, och kan det på grund häraf lemna lika goda anthropologiska karaktärer? Ingen kan med ringaste cftertanka här på svara ja; språken, cle lefvande, om hvilka jag här naturligtvis talar, vexla inom relatift mycket korta tider. Dc vexla redan efter begreppens utveckling; en sådan utveckling är för menniskan en natur-nödvändighet- och vi älska att tro henne lindlös. Men denna vexling måste vara dels långsam, dels såsom utveckling endast medföra formel förändring, icke radikal, icke utbyte af språk. Exempel på sådana gifvas dock; jag vill blott i förbi gående fästa uppmärksamheten der vid, att Negro me på Haiti tala franska, i Liberia engelska, med nästan total glömska af sina egna språk. Då två eller flera språk, genom folk-invandring eller eröfring, komma i beröring med hvar andra, samman smälta de vanligen icke i någon väsentlig grad, utan det ena tager öfverväldet, uttränger det andra, möjligen med en eller annan ytlig förändring. Hvilket som skall segra, beror antingen på öfverlägset antal eller högre civilisation. När Frankerna under två dynastier beherrskat Gallien, redan förut civiliseradt af Romarne, hade de glömt sitt eget språk och talade sina slafvars franska. Inom hundrade år talade de nordiske Normandcrnc franska. Men då samme Normander, ännu bättre naturaliscràde Fransmän och enormt ökade till antalet, eröfrade England, kunde dc icke, trots verkliga utrotnings-sträf-. vänden och trots förändrandet af hela folkets seder och bruk, införa franska språket, oaktadt omkring 5—ß sekler förut de barbariska språkenkultur-ords betydelse. 291

på denna ö blifvit af Anglo-sachsarne undan trängda till Wales och Högländerna. Hvar äro de galliska och de

britanniska språken? hvar alla de språk, sora talats af den mängd olika folk, dera Cæsar och Tacitus uppräkna i Germanien? Må hända finnes ett eller annat ord qvar, inblandadt bland de nu herrskande, i öfrigt äro de försvunna. Alla dessa förändringar ligga inom den mycket korta tiden af 2000 år.

Men — och det är ett ojäfvigt stöd för min åsigt — inom alla dessa land qvarstå, trots språk-likheten, omisskänneliga skilda stammar, med väl bestämbara anatomiskt-fysiologiska karaktärer, med bjert af-stickande traditioner, vanor, seder, sinnelag. Språket är det samma, om än med dialekter; makten eller civilisationen har vållat det resultatet, har nivellcrat hela folket; men naturen står segrande qvar och skiljer Schwabarn och Wenden, Basken och Bretagnarn, Kentboen och Högskotten, lika skarpt nu som 800 år före Christus, som kanske ännu liera 1000 år der förut.

Då så är förhållandet, alltid och öfver allt, så är det klart, att de fysiska karaktärerna, för afgörandet af slägtskap, af stamförvandtskap mellan folken, måste e£a företrädet fram för de linguistiska, om de komma i kollision med hvar andra. Öfver ens stämma de i samma resultat: så mycket bättre. Språket kan icke afgöra en fråga om stam-identitet eller förvantskap, men det kan blifva ett vittne af värde i en sådan fråga, sedan det underkastats ett korsande förhör af fullt sakkunnig person.

Men språkets granskning kan hafva och har rätt ofta en annan betydelse. Då ett folk en längre tid står i beröring, fiendtlig eller fredlig, med ett annat folk, tillegnar det sig af det andras ordförråd. Erfarenheten gifver oss dagliga bevis, att så är förhållandet nu för tiden. Men så har ock säkerligen varit förhållandet från urtiden, och må»ga af de ord, som nu genomgå flera språk, hafva troligen på det sättet gjort sin rund genom verlden, åtminstone öfver kontinenterna, ^e ord, det ena folket lånar af det andra, måste naturligen vara företrädesvis, om icke uteslutande sådana som beteckna för låntagaren nya begrepp eller åtfölja nya civilisations-fakta, dem han tillegnar sig. Det adopterar dem sådana de äro, eller naturaliserar dem genom en liten einstufning, ger dem icke så sällan en modifierad mening. År låntagaren af lägre civilisationsgrad, hans språk till sin grund bjert afstic-kande från grannens, ur hvilkens ordförråd han lånar, så blir långodset

lätt igenkänneligt, på samma gång som qvaliteten af hvad han lånat antyder hvad lian behöft låna och på samma gång hans ungefärliga ståndpunkt i civilisation, då lånet skedde.

Med dessa satser i minnet skall jag nu gå till en kort öfversigt af hvad jag funnit vid en, i denna riktning företagen, kursorisk granskning af lapska språket och lemna en öfversigt af dess kultur-ord.

Det lapska språket, same Mal*), hör till de s. k. agglutinerade språken, och står således till ^utvecklingen mellan de enstafviga och flexions-språken. Det utmärker sig genom en mängd casus och post-positioner, men föga flexioner; negationer, förstärkningar och inskränkningar i begreppen, lokal och rörelser samt de senares tid och riktning m. m. uttryckes genom sådana efter-fogade stafvelser och ändelser. Huru långt detta kan gå, upplyser Stockfleth (gram. tabell), då han uppgifver att af ordet tjuouk, ljus, på sådant sätt uppstått 131 verber, 163 substantiver, 19 adverber, m. m., till samman 465 variationer, de flesta med olika, många med hvar andra motsatt betydelse.

Genom denna sin karaktär, med hvilken jag här icke vidare kan uppehålla mig, ordnar sig detta språk till tlen stora språk-stam man kallar ugriska eller altai-språk, till samma stam som turkiska, ungerska, samojediska och finska, andra mindre att förtiga. Men icke nog här med; äfven i sjelfva orden, i språk-materialet, ligger en likhet, så stor, att det mången gång synes verkliga språk-kännare omöjligt att bestämma ordformernas prioritet i det ena eller andra språket, ehuru mången är af den tanken att lapskan, der igenom att hon stått mera stilla, bättre än de beslägtade språken behållit sin ursprunglighet och renhet (se Dietrich, sidd. 63—64). Det är emellertid denna språk-likhet, som föranledt Castrén och andra med honom liktänkande ensidiga språkforskare, att anse Lapparne beslägtade med dessa folk, synnerligen med det sist nämda. Hela deras fysiska bildning visar dock tydligen, att någon sådan slägtskap icke finnes; språk-likheten visar blott att de länge varit i beröring med hvar andra, eller öst ur samma källa. Hvilken som uppmärksamt betraktat individer eller hopar af dessa folk,

") Det hör icke hit att ingä på iiSgon närmare skildring af språket; för den, som der om vill taga kännedom, må jag hänvisa till de i literatur-iörtcckningen anförda böcker i ämnet. Men så här i en hast tillåter jag mig anmärka, att språket in praxi minst eger 4 dialekter: svenska lapskan (äfven i Nordlands amt), norska (med Tornio), Enare (vester) och Ponoi (öster om Imandra-sjön). I)e äro hvar andra så olika, att Lappen från en trakt icke förstår den frän en annan, och så att dc för Nord-Lappiirnc at' Stockfleth införda slcril'tecknens ljud icko hafva motsvarande i svensk-lapskan. 'Här af ock den vacklande stafningen i denna bok.

inser genast frånvaron af slägtskap, och jag behöfver icke här spilla ord på denna fråga, hvilken jag längre fram tänker utförligare behandla.

Det är icke heller med språkets art och bygnad jag här vill sysselsätta mig, utan blott med vissa ord der ur. Det har nämligen förefallit mig, som skulle man, genom granskning af dem, med hänseende till deras mer eller mindre tydliga härstamning ur angränsande folks språk, och till deras sjelfständiga, rena lapska ursprung samt genom akt gifvande på de begrepp-grupper, hvilka de egna eller främmande orden tillhöra, kunna något så när göra sig klart Lappens kultur-till-stånd, då han först trädde i beröring med sina mera civiliserade grannar: nu varande Svenskar och Norrmän eller deras förfäder, eller hvad han lånat af Finnarne under senare utveckling af detta folks språk.

Granskningen gifver naturligtvis säkraste utslaget med afseende på de förra: Svenskar och Norrmän. Ty der råder, som nyss sades, en så stor likhet mellan en mängd lapska och finska ord, att en icke med dessa språk fullt förtrogen omöjligt kan reda sig; så är förhållandet ined mig. Derföre då jag i det följande vid något anfördt ord säger det vara genuint lapskt eller härledt från finskan, sker det alltid med reservation: i förra fallet kan ordet tillhöra den altaiska språkstammen 1 allmänhet, i senare äfven förekomma i andra till denna språkstam hörande språk än det finska; jag vill blott med dessa uttryck antyda, att ordet icke är nordiskt, eller att det synes hafva i lapska språket ingått under folkets senare beröring med Finnarne.

Ännu en reservation måste göras: jag kan icke ansvara för full-ständighct eller en uttömande behandling af ämnet; dertill fordras en sådan språk-kunskap, som endast få egt: en Stocklleth, en Friis, en Fjellner. Jag har belt enkelt genomgått Lexieon Lapponicum och deraf dragit mina slutsatser, samt der efter, redan vintern 1868 då detta skrefs, meddelat inanuscr. åt Joh. Læstadius, som gjort åtskilliga Vlgtiga tillägg och förbättringar, samt 1871 åt Fjcllncr vid ett besök i Sorsele *). Jemförelse och resultat blifva således företrädesvis svenska, ehuru Stockflcths "ordbog" icke varit förbi sedd. En sådan granskning af Kemi-Enare-dialektcn och de ryske Lapparnes språk skulle utan tvif-

) Del förhållandet att följande blad sa liinge varit skrifna och genom dc först hösten 1871 'nig kända, hit hörande skrifterna af Dietrich, Thomsen och Ahlqvist blifvit i ganska ringa del ökade eller rättade, har gjort att jag trycker dem eadaiia sum de blifvit sedde at de ofvan i testen nämde Herrar och flere, och i noter tillägger livad jag hemtat frän Ahlqvist och Thomsen.

vel gifva ett finskt, ryskt utslag. Castrén säger nämligen (I, sid. 158): "Lapparne hafva haft den olyckan att komma i nära beröring med främmande folkslag, medan deras språk ännu var i sin spädaste barndom, och häraf har följden varit den, att språket ej blott upptagit en gränslös mängd främmande ord, utan äfven i många grammatikaliska hänseenden gestaltat sig efter främmande mönster. Just denna inverkan från skiljda håll begrundar olikheten mellan de lapska dialekterna".

Att denna "barndom", med afseende på beröringen med de nordiska folken, ligger ganska långt till baka, torde visa sig af det följande, hvaruti spåren af det forn-nordiska språket blifva tydliga, äfven i ett tillstånd som ligger före det i den isländska uppteckningen.

Det var vid en sådan granskning att vänta, att allt som hör till natur-omgifningarne skulle af Lappen vara tidigt i akt taget och namn-gifvet. Så finner man ock benämda sol, jord (mark), vatten, elf, sjö, himmel, stjernor (t. o. m. konstellationer: karlavagnen kallas tjuren eller bågen, orion kallas njallan m. m.), vindar och väder, berg, skog,

vilda träd-, växt- och djurslag, o. s. v.*). Men så snart det gäller ge-neralisation, uppställande af grupper, äro orden vanligen hemtade från grannarne. Så t. ex. heter verlden, såsom ett helt, manelrno (af finska maci, jord och elme, land, således den jord på hvilken vi trampa) eller värald. Benämningarne för haf: säv, säva (af fornnord. sær, genit. sæfar eller af det got. saivs?) och mär, mara (egentligen hafstrakt enligt Lex. Lapp.), äro af nordiskt ursprung. Sist anförda ord äro äfven i annat hänseende af vigt, ty de häntyda, liksom mycket annat, der på, att Lapparne först i beröring med nordiska folk lärt känna hafvet och af dem fått namn på detta. Ett temligen vanligt namn på haf är det ock möjligen från nordiskt språk lånade ape, hvilket dock egentligen betyder vidsträckt myr **). — De norske Lapparne hafva egna namn på alla fyra hufvud-väderstrecken, men de svenske hafva hemtat sitt namn för norr från nordiskt språk; de säga nuorta eller nuortta, med cn mängd derivater. Jag antecknar detta såsom ett exempel der på, att,

*) Elf heter på lapska äno, ådno, dädno. På sskr. betyder dänu dagg, droppa, vått, dänu på zendiskii flytande, flod. Ilär ifrån härledes sannolikt både det lapska ordet samt Tana-och Donau-flodernes namn.

*') Thomsen härleder (sid. 51, not) säv af sö, icke af saivs, der imot af detta saivo, klart ställe i sjö, men med ett? Då här vid hänger en religiös föreställning om sjö-jungfrun, som ofvan sid. 245 omtalats, synes detta senare icke kunna vara riktigt. Ahlqvist, som om alla finska stammar gör samma aum. som jag om Lapparne, nämligen atl de icke känt hafvet förr än vid beröring med nordiska folk (sid. 145), härleder, liksom Thomsen, utan tvekan, ordet ape, üppe ur haf. Ap, api är dock sskr. och fornpersiskt.eld, växter, djur, 295

till följd af en eller annan omständighet, ett eget ord kan bort läggas för ett främmande.

Elden liar varit ursprungligt känd af Lapparne; men på hvad sätt han af ålder frambragtes, har jag icke kunnat utfinna. Flintan heter tidno (af fornn. tinna), och är således namnet hemtadt, liksom saken, från skandinaverne. Likså fno sket: nioset, neusak *).

Af träden hafva endast de fått svenska eller främmande namn, som saknas i höga norden, t. ex. ek, elg. Rönnen, som har eget lapskt namn (scippe), synes i de sydliga Lappmarkerna endast benämnas rann, raudn, rciudna, hemtadt från det norska raun, må hända en följd af thors-kulten, såsom förut antydt.

Likså hafva en stor mängd lapska örter och gräs inhemska namn, åtminstone de som genom sitt utseende väckte uppmärksamheten, eller som begagnades. Anmärkning vardt är, att den af Lapparne flitigt brukade Angelica archangelica, som på deras språk har eget namn, ej blott för den utvuxna växten (ci/cio eller påskå) utan ock för umbellan (påsJcån dive) i svenska Lappmarkerna kallas fcidno (af norska kvann), då hon är under 3 år, och dess rot urtas. Detta ord betecknar dock äfven ört, rase eller grcise gräs, rnåsam mossa, o. s. v.; allt främmande ord för att generalisera.

De liög-nordiska djuren voro äfven ursprungligen namngifna, ja djur i allmänhet har lapska namn: motok (egentligen skogsdjur) och vassje; juttus är finskt (af utua). De djur, som voro mest nyttiga eller skadliga, hade Hera namn, hvar igenom ytterligare visar sig Lapparnes oförmåga att generalisera. Jag lemnar vidlyftigare bevis här pä, vid tal om renen, men kan icke underlåta att redan här gifva exempel på saken. Bäfvern heter vadnem; men ett års unge kuocse (finskt), 2 års fäbbares, stor bäfver viäket, svansen läktek (då han hos hund och varg heter seipe, hos ren spetjam!); bäfvergäll ruokak. Således icke någon allmän benämning, utan en ny för hvarje särskildt förhållande. Ett annat exempel: vargen har, utom detta från nordiskt språk hemtade namn och de sid. 80 här ofvan anförda smeknamnen, följande och kanske flera namn: himp, kumpek, känts, stakke, stalpe, tjuor; en större flock vargar heter valoe, en mindre låite, hvilka ord icke kunna an-vändas på andra djur-flockar.

) Ur fornn. fnjoskr, knjoskr, enligt Thomsen; neusak synes mig duek naturligare härledas från fnöske.296 fiske, jagt, vapen, samt

Jagt och fiske hafva hos Lappen varit ursprungliga yrken, såsom orden gifva till känna; t. ex. ncivtem och pivto eller pivtern, djur-fänge, och salaka fiske, jauret fiska, af jaure, in-sjö; men man hemtade icke namnen från djur och fisk (qvele), och äfven här har nordiskt språk af gammalt trängt sig in, såsom t. ex. uti ordet veidem, jagt, forn-nord. veiÖa, fånga djur och foglar. — Jagten skedde med snaror eller giller, med kastkäpp (slauka), pil och

båge och med spjut; fisket med krok (ägg eller vuågg), ljuster (harses), nät (verbme) eller not (kåldek; månne af kåldet, sila?); der vid brukades ett slags enkel båt (vadnas, vants, vints), livar oin mera framdeles. Dessa föremål hafva således alla genuina lapska namn. Ännu på Linnés tid var den äldre, trä-bågen qvar; men redan då hade det norska armborstet, ambot, kommit i lifligt bruk och har sedan blifvit nndan trängt af eld-vapnen, för hvilkas hela tillbehör naturligtvis finnas endast främmande namn. — Mjerde och tina äro senare fisk-redskap, liksom den bättre noten.

I sammanhang med jagten några ord om Lapparnes äldre vapen. Folket synes alltid hafva varit fredligt, som nu. De äldre vapnen hafva säkerligen varit de samma som brukades till jagt: juoks, båge, sådde och njol = pil, så väl trubbig, för att icke skada skinnen, som försedd med spets af horn, ben eller jern; de sist nämda voro (enligt Fjellner) till en början gjutna, icke smidda. Vuotjet (skjuta med båge), suite (spjut), spaggok (björn-spjut) äro lapska ord; men klubbo, shibbo, skolfo (glafven), .wärde, pansare äro svenska; miäke eller miäka är finskt*), liksom sota och tàro = krig; men för strid, kamp, finnas äfven lapska ord: oibom, vittjo, vikorn, in. fi.

Liksom i ofvan gjorda beskrifning öfver Lappens lif tager renen äfven i en lapsk ord-förteckning ett stort rum. Jag vågar icke anföra alla dem jag samlat: de gä till mera än 300, genuint lapska. Men för att gifva något begrepp om dem, tillåter jag mig uppräkna dem som afse renens namn under olika förhållanden. Det generella namnet är påtso, påtsoi; hannen heter jiåtso-årjes, honan p.-mingeles eller ningeles, äfven vatjci (svenskarnes vaja); hjorden benämnes älo, hvilket egentligen betyder: hvad man lefver af.

Kalfven heter i första året mese, messi; sedan han fyllt ett år kärmak (kärbmak), elivad han är af han- eller hon-kön; der efter få könen

*) Af got. meki, fom-nord. raækir, enligt Thomsen, dock: "oprindclsen er tvivlsom".renen i olika åldrar och kön. 297

olika namn. Efter andra året heter hannen varvek eller årrek, honan voignial (vuonjel); öfver 3 år hannen vobbe (vuobberes), honan vuoigniai rodno, då hon är ledig, v. vatja, då hon är i-kalf; der efter kallas hon alto (alclo) så länge hon lefver, men hannen fortfar att byta namn. Öfver 4 år heter han kåddotes, öfver 5 kåsetes, öfver 6 makanes, öfver 7 och allt framgent nammalappo (en som förlorat namn). Vid 3 års ålder kastreras vanligen en stor del af hannarne; renen kallas då i första året kaski (af kasket, bita, se sid. 98 not) och der efter herke (finskt); kör-ren, vnojem herke, gammal oxe vuorcts, gammal kör-ren råntso; tjuren heter sarva eller sarves, hvilket egentl, betyder aflings-kraf'tig hanne (sarves tåmp hingst).

Utom med ofvan anförda namn kallas kon i allmänhet äfven kiäka, rabr eller rabra och skippa, hvilka ord må hända haft eller hafva sin särskilda betydelse. Hon heter arak (af ara = arla?) då hon föder tidigt, luotvar, som föder lefvande kalfvar, rådno, ungko utan k alf, tjàpptjå, som mistat kalfven, suoppa, som öfvergifvet kalfven, stainak, som aldrig föder, men tjåpptjokk som för tillfället är gall, rebbits, utgammal renko. — Kalfven heter, som sagdt, mese, men kris eller ruopsok (röllc!) en nyfödd, radn en tidig, luopek en kalf af ett års renko, en sällsynt sak. — Lyten ge äfven anledning till särskilda namn: ttbrnel kallas den enhornigc, kurg den enögde renen; nolpo en som fält hornen, men lionka, kullig renko. Kallok nämnes ren som har egare, kadde som lupit från egaren, italc som kommit till främmande hjord, peurek vildren. Ålo är det allmänna namnet på hjorden; men kreve, kreuve (eng. crew, ur sanskr.) brukas äfven; nauka och tjårrek är en mindre hjord och tåkke en Hock. — Dessa olika ord äro substantiva Peh man tillägger icke genus-namnet påtso vid deras bruk.

Detta må vara ett prof på lapska ordens rikedom, då frågan gäller benens namn. Samma är den för allt som rör detta djur: för alla dess üfs-yttringar, hvarje bit af kroppen såsom lefvande och död. Om äfven några återfinnas i finskan, kan vid dem billigt tvekas, om de icke snarare äro gemensamma altai-språk-ord än lapska lån, och de kunna ^minstone tills vidare anses snarare tillhöra det senare språket, då Ienen icke egentligen är eller varit linskt tamdjur. Då lapska språket for rcnens alla tänkbara tamhets-grader samt för dess användning såsom lastdjur och dragare, har ord, af hvilka många icke återfinnas i finskan, Sa tor^c Lappens prioritet i detta hänseende vara högst sannolik. Pallas298 renen länge tämjd;

anför (i Zoographia rossica, Petropol., 1811, sidd. 106—107) en mängd nord-asiatiska namn på renen. Intet enda är likt de lapska. Således liar renens bruk antagligen icke heller kommit från dessa folk *).

Men midt i denna rikedom på lapska ord möta ett par brister, hvilka, med afseende på vårt ändamål, äro af interesse; de äro tabmat — tämja, melke = mjölk och vuosta — ost.

Tabmat är, så väl i svensk- som norsk-lapskan det brukligaste ordet för tämja och härledes utan all fråga från nordisk rot: tam. Man skulle derföre (och så har Friis gjort) kunna misstänka att renens tämjning först skett på grund af lärdom från nordboarne. Men dels upptager Stockfleth i sin ordbok flere ord för samma sak, dels finnes i svensk-lapskan äfven ett par ord (låvdotet, låjotet) för samma begrepp, dels ock slutligen finnas talrika andra rent lapska ord för betecknande af tamhets-grader m. fi. till tämjda tillståndet hörande begrepp. Ordets och dess derivaters allmänna bruk bevisar således intet annat än de många andra nordiska ordens närvaro: långvarig beröring och förkärlek för adopterande af ord; Lappen blandar in svenskt-norska ord i sitt språk, liksom vi tyska och franska.

Beträffande åter det andra af nyss nämda ord, som i norsk-lapskan lyder mielkke, så är det genomgående för alla europeiska språk, hvarpå såsom exempel (med förbigående af allmänt kända moderna språk) må nämnas: gammal svenska: miolk, mielk; fom-nordislct: mjölk; gammal-tyskt: mëlcli, mëlc; gotiskt: miluks; platt-tyskt: melk; anglosachsiskt: meolc; belgiskt: melek; slaviskt: mleco, mliko; i)olskt: mlcca; ryskt: nio-loko; grekiska ordet aftéXyco och latinska mulgco hafva samma stam. Der imot synas maito och piimä i de finska språken vara egendomliga. Från någon af de först nämda rötterna måste Lappen hafva hemtat sitt namn för mjölk; men från hvilket? Största likhet företer hans ord med de gammal-svenska och derföre äro de satta främst; men kunde Lappen hafva varit okunnig om mjölkens .bruk så länge, som till dess lian här i norden ganska sent kom i beröring med svensken? då renen vida längre varit tämjd af honom, då mjölkens tillvaro och kalfvens

*) Horn heter pä lapska tjårve; pä zend betyder qrva hornad och <jrvå horn, hvar af man härleder lat. cervus, grek. x^qut-, ztQaoangls, heorot, sv. hjort, litt. kärve och slav. krave, ko. — ßcn-bromscns larv heter kuorbme pä lapska. Detta synes vara = orm, got. vaurvnis, gaininal-sv. vurm; detta vill man härleda ur sskr. ftrmi, väg, och man säger det icke kunna stamma frän sskr. krmi, zond. kerema, emedan mellanlänk med k saknas. En sädan finnes dock i litt. kirmi och må hända är det lapska en annan. Jfr A. Fick, vcrgl, AVörtcrbuch d, Indo.-Gcrm. Sprachcn.men bruket af mjölk 299

näring deraf icke gerna kunnat undgå att lära honom hennes användning. Så otroligt detta låter, synes det dock icke vara omöjligt; renen kan hafva varit brukad för kött, hud och senor samt till lastdjur ganska länge, utan att mjölken blifvit använd.

Att renen länge varit tam visar det stora rum han tager i språket; dess tämjning af flere lågt stående folk från långliga tider är väl konstaterad, och de af Castrén (II, sid. 320) omtalade gamla teckningarne i Sajanska bergen hänvisa just på de altaiska folkens vagga. Om gammal tämjning kan således icke någon tvekan uppstå. Hvad beträffar mjölkningen, är det bekant att de rcn-egande nord-asiatiska folken icke mjölka sina renar (Pallas, Zoogr., sid. 209), Kineserne icke sina bufflar. Yule omtalar (Asiat. Journ., 1844) att folket Khasia i Bengalen uppföder boskap, men icke begagna dess mjölk. I Kusamo Lappmark, säger Chydenius (sid. 16) år 1754, brukas icke renarnes mjölk, och P. Læstadius säger, 1831 (I, sid. 452), att Arvas-Lapparne i Arjepluog icke mjölka sina renar*).- Man kunde nu tänka sig, att sådant varit förhållandet med alla Lapparne, ända till dess de i Skandinavien kommit i beröring med nordboarne, blifvit hop- och undanträngde af dem och fått behof af ännu ett näringsmedel. Ordets lån är gammalt, det visar dess form, liksom att det har några derivater: melkos = mjölkmat, melkok = mjölkrik, mjölkgifvande, melkot — gifva mjölk, med diminutivet mellcoslet. Men pàttjet (mjölka) med dess derivater, nappe (stäfvan) och kalmatak, frusen mjölk äro lapska ord. Dessa bevisa dock icke mycket, ty påttjet betyder egentligen blott vrida ur, som vattnet ur en trasa (Fjellner) och kalmatak (egentligen blott fruset, af kahnet, frysa till) är möjligen af nordiskt ursprung, fjellner uppgifver äfven prislc såsom ett bland svenske Nord-lapparne vanligt namn på söt mjölk; men detta ord synes mig tydligt vara det svenska ordet frisk, oin icke direkt hemtadt från Sverige, dock via Finland, der det fått formen rleske **).

Slutresultatet blifver att möjligen, men icke troligen, Lapparne brukat ren-mjölkcn fore sin ankomst till Skandinavien, då man får an-

*) Vid efterfrågan om förhållandet nu, upplyste Winnberg (1871), att Arvas-Lapparne mjölka sina renar alltjemt, sä snart icke naturhinder möta. Enligt Malm (sid. 32) mjölka Enarc-lapparne icke heller sina renar; men det beror der pä. att de lemna renarne ät sitt öde under den egentliga mjölknings-tiden. sommaren, och äro dä borta pä fiske. Kan något sädaiit ligga till grund äfven för de lorhällanden Chydenius och Læstadius omtala?

) Af Ahlqvist synes (sid. 4) att denna ordets härledning redan varit uppgifven af Lönnroth. A. anför ock (efter Stockfleth) att riesske-laipe betyder osyradt (ryskt) bröd.300 och ost är sent infördt,

taga att de nu mera förlorat sakens ursprungliga namn i deras eget språk; men att de sannolikt lärt sig bruket här, och det relatift temligen sent.

Med afseende på ordet vuosta, gemensamt för svenske och norske Lappar, synes förhållandet vara likartadt. Ihre (glossarium) säger ordet ost vara kommet af namnet på det kärl, hvar uti han beredes. Men der jemte tillägger han att aous hos Tatarer och Turkar betyder löpna mjölk, hvarföre han misstänker denna härledning för ordet och anmärker att finska ordet juusti betyder löpna. Sanningen är dock den, att juusto betyder ost, men ysta heter piimitää eller juoksntaa. Det finska ordet är sannolikare af svenskt ursprung än det svenska af finskt; ost är troligare roten till juusto och vuosta, än härledt ur dem, och de två sist nämda äro mera lika det första än aous *). Att Lapparne försummat eller icke känt ost-beredningen förr än efter beröringen med nordboarne bör sä mycket mindre förundra, som den af Ihre citerade Plinius säger (Lib. XI, kap. 41), att de barbariska folken, som bruka mjölk och der af bereda smör, icke känna eller ock förakta osten, samt då mjölkens bruk är så sent infördt hos Lapparne. — Tilläggas bör, att de icke för ysta begagnar det finska ordet, utan mest det med löpna beslägtade la- eller läppet, släppet, ehuru de der jemte för samma sak hafva ga-rnardet (norsk 1.) och sjiparet (svensk 1.) och för färsk ost med vasslan tjuko (månne tjock?), för grädde kappa; teivo är ost-karets namn.

Om mjölk och ost sent kommit i bruk hos Lapparne och om detta bruk är utifrån infördt, var det att vänta, att namnet på smör äfven skulle vara ny modigt och utländskt. Så är icke fallet; vuoj, vuoja, vuogja synes vara inhemskt och eger flera derivater. Detta stämmer ined Plinii nyss anförda erfarenhet från de barbariska folken och har sin goda förklaring der uti, att ordets ursprungliga betydelse är fett, hvar imot det först senare synes hafva fått betydelsen ej blott af smör utan ock af olja, hvilka upptagas i Lex. Lapp. At samma håll visa derivaterne: vuoja,j = fett i allmänhet, vuoidet eller vuoitet — smörja, hvilket man vanligen gör med annat än smör, och under ordet, vuoites, vuoitas = smörjelse, heter det uttryckligen: säges förnämligast om olja eller annat fett, hvarmed hudar uppmjukas och insmörjas. Ordet vuoj synes mig derföre snarare bekräfta än motsäga mjölkens moderna in-

•) Med glädje linner jag att Thomsen (sid. 118) och Ahlqvist (sidd. 5—6) dela denna åsigt, fast ined bättre argumenter till följd af större språk-kunskap.ord för hund, katt, 301

förande i Lappens hushållning*). Oblon-vuoj (humle-smör), såsom namn på honing, är en modern bildning.

Som sagt: med dessa två undantag äro alla ord som röra renen af lapskt ursprung och der igenom bevisas otvifvelaktigt hans uråldriga tämjande **).

Med hunden är i det hela samma förhållande som med renen; han måste från uråldrig tid hafva varit husdjur hos Lappen, för att döma af hans många lapska namn: pän (ben), päna, pjednak, hund, kausjo, tik, addåk, åddek, valp, liåljo, harte (finska koira ? ***), stor hund, sjovnja, vallhund, huttet, skälla, o. s. v.

Men katten är ett senare tillkommet husdjur och finnes ännu i denna stund blott sällan hos Fiskare- eller Nybyggare-lappar, fläns namn är gatto eller katto, ehuru han väl ock någon gång kallas njuka af ljudet (Fjellner). lian är ock först kring 500 år efter Kristus kommen i bruk i södra Europa, hvar ifrån han utgått mot norr; han är egentligen åkerbrukarens djur, det som skall skydda dennes skörd mot möss och råttor. Sådana finnas få i Lappland, och blott de ute i skog och mark lefvande; dem veta ock Lapparne att i sitt språk benämna: sviddek näbb-mus, vessjek vatten-lemmel, luomek fjäll-lemmel, af hvars lapska namn må hända det zoologiska namnet är

att härleda, liksom det norska leman; snjära, snjärats betyder mus och tsäpanje fält-råtta (egentl, gnagande, af tscipet = gnaga). Som man ser är det idel markmöss som fått lapska namn.

Öfvergå vi till bostaden möter oss der för det. mesta genuint lapskt-finska benämningar, hvaraf jag uppräknar några: käte tältet, värka, värkem kåta-stället, vieso †) hemvist; bäljek, låtte, täka, ådnàres, tält-

*) Ahlqvist gifver (sidd. 4—5) ut ordet voi i finskan äfven den ursprungliga betydelsen fett, säger att det i de tatariska språken heter mai och att det i denna form synes ligga till grund för första stafvelsen i linska ordet mailo, mjölk. Men dä han säger, att ordet endast i finskan fått den specicla betydelsen smör, så vederlägges ban af ofvan stående, hemtadt bådo från Stockfleth och Lcx. Lapp.

") Efter det sagda torde äfven vara öfverflödigt att till vederläggning upptaga hvad en lärd tysk berättat förf. hafva blifvit yttradt af en annan lärd tysk, nämligen att renen först blifvit tämjd sedan romar-språket blef herrskande i Europa, skolande denne filolog stöda si" upptäckt der på, att reutjurens lapska namn sarves påtagligen är det latinska cervins-, och kons namn: vatja är vacca.

") Koira anser Ahlqvist möjligen kunna härledas nr gårdvar. Då enligt A. ordet hur/ta, »ned betydelsen jagthund, finnes i finskan, synes mig hårte naturligare härledas af delta '"•d, än af koira.

Thomsen härleder detta ord från forn-nord. v pra, vesa, got. visan. Men det har många derivater, hvilka alla afse lefva, icke vistas. Snarare kunde man då anse det stå i sam-band med lapska ordet viste, renmossa, ehuru de synas vara språkligt, skiljda.302 bostad och omgifningar;

stängerne, aule-muora tvärträdet för grytkedjan; repen, reppen eller repten (finskt) rökhålet, perjes dess täckelse; lånta kåt-tyget, uks eller uksek, juks dörren, luido rummet der in vid, ragno väggen och såg ge rummet der vid i kåtans inre, o. s. v. i mängd. Äfvenså äro namnen på de vid kåtan befintliga hus och ställningar till största delen lapska: aleli eller pihl stänger, tuorg risbeläggningen (golfvet) i kåtan, och sxiogner gren-träd att upphänga saker för skydd mot hundar, aite, luove, luopte, njalla och puegga: olika former af förvaringsanstalter och visthus.

Bland anförda ord böra ett par närmare omtalas. Luove eller luopte äro säkerligen icke lapska, utan sannolikt härledda af de gamla svenska orden lafve och loft, då äfven lo/tit ocli laptet., lyfta, ingått i språket.

I ordet käte möta vi åter ett sådant allmänt genom gående europeiskt ord som i mjölk, och jag måste antaga att äfven det är ett lån, men gjordt under ganska gammal tid (troligen af forn-nord. kot, hydda); ordet är nu mera föråldradt inom de flesta språk och återfinnes blott i förändrad mening, t. ex. engelska cot, cottage, svenska koja. Då nu ordet kåte utan tvifvel är nordiskt och då heima, heimel härledes af forn-nordiska heimr eller må hända got. Jiaims (liksom aimo, evighet, hvarom mera längre fram), huona*) med samma betydelse påminner om hem eller närmast om "home", samt sidho hem och sid, sita by, är det forn-nord. seta = "sittande, samling af folk som håller till på ett ställe" (Fritzner), så torde väl intet tvifvel finnas att Lappen före beröringen med sina nordiska grannar saknat egentlig bostad och hållit till i naturliga skrymslor, riskojor eller dylikt. — Ordet gamme, som brukas för Norsk-Lapparnes bostäder, kan genom forn-nord. gamr ledas ända bort i sanskrit; anmärkningsvärdt är dock att gama (enligt Lex. Lapp.) betyder björn-ide **).

De vanliga, enklaste Och för Lappen oumbärliga husgeråds-sakerne hafva lapska namn, men för allt som häntyder på kultur och beqvämlighet, och denna icke särdeles hög, har han hemtat namnen från finskan åtminstone, om icke från de nordiska språken. Såsom exempel må några af de senare anföras: arkö skrin (got.?), ären = forn-nord. ar inn,

*) Huona är finskt, enligt Ahlqvist (sid. 9G). Han omtalar ock (efter Stockfleth) ordet savgne, finska sauna, honing i jordhåla, modernt badstuga; härledes af savu, rök.

**) Ahlqvist antager rent ut, att forn-nord. ordet gamr uppstått frtln lapska gama, finsk» kanimio. Thomsen härleder ordet kammio frän forn-nord. skemma, ursprungligen shammjo. Docti viri dissentiuut!husgeråd och verktyg; 303

nu arne, äril (lapskt ord måste hafva funnits men förlorats!), bolster, bord, fate eller fotte, fönster (ikJcon finskt,

vindek forn-nordiskt), gaf el, gafvel, guelpe eller guolpe golf*), gruto eller ruitto gryta, kagge, kanna, käre kärl eller kar, kintel ljus (fom-nord. kyndill, lat. candela), kista, kopp, korge, kokse dryckes-slef **), kruokke krok, krus, lampa, läse lås, mur, puso- eller poso-tak blås-biilg (af pusset eller posot, pusta), gunst, sil, skål, skåp, spegel, spis, spjäll, stol, så, såll, säng, tak, tallrick, tapp, tjerna, tunna, täcke, ugn, viska, m. fi. Dock finnes för en del af dessa eller motsvarande saker äfven lapska namn, t. ex. jebmes tratt (af näfver), kautje skål (= kokse?), kebme kittel, kåkkel spinnrock (? men kersi slända, är finskt, snaldo nordiskt), litte kärl, njutem stöt, passem stekspett, pasta tång, p>ast sked, pata gryta (pott?), peude bord***), ruoiva lampveke, äfven hampa, sakkartek handduk (af sakkartet, torka), m. fi. Ehuru jag, såsom parenteserna ocli frågetecknen utvisa, misstror någras af dessa ord lapska ursprung, kan jag icke annat än taga andras för gifvet; då andra skäl föranleda det antagande, att åtskilliga bland dem icke kunnat af ålder finnas hos Lapparne, måste deras tillvaro nu förklaras genom deras senare tillkomst medelst bildning af nya ord eller gamlas apterande i mon af behof eller härledning ur gamla ord.

Bland namn på verktyg synas blott få vara lapska. Af verktygen (kaunes, såsom generalisering, sannolikt af nord. gagn, norskt gavn = redskap enligt Rietz) dirrev och tirrev, är i språkligt hänseende, liksom i verkligheten ännu, knifven det förnämsta och har flera namn: gukkor, korr, gulppo, kidke, allt efter storlek och beskaffenhet; han heter dock nu vanligast nipe, hvilket torde vara knif, då hl i början af ord icke kan uttalas af Lappen; det syd-lapska jungi och finska junki är nästan rent nordiskt = forn-nordiska jungi, och finnes ännu såsom dialekt-ord i Hera landskap. Nadd, nänt, verktygsskaft, hakko, laivask, sadnem och tabtja, brynsten, äro lapska ord. Kadsek, hålkjern, är väl lapskt, nien kuovol för samma sak är finskt. Raikango, redna, pobme eller obbolm = syl, pryl, borr, synas lapska, liksom kåppek eller råkkel, hyfvel; men naber nafvare, sag eller sakko såg, naula trädnagel,

') Men ock lattc, af fom-nord. fl et, enligt Thomsen.

") Jag har länge tvekat om jäg skulle sätta delta ord hit. Littaniskt heter dryckeskärl kauszus, lettiskt kdim, sanskr. koslia; af hvilket man härleder det forn-iiord. hrtuss — skalle. Kan Lappen hafva pil den vägen f&tt ordet?

') Thomsen härleder ordet af got. bjuds, forn-nord. bjod.304 skinn-beredning och sömnad;

skruv, m. fl., och i allmänhet de mera sammansatta verktygens namn äro nästan genomgående af nordiskt ursprung. Yxan nämnes kerves (finskt) eller aksjo, avsjo, säkerligen nordiskt*), det påminner om det tyska "axt"; tjutto, stor-yxa (Fjellner), mcdl, liten och meves, slö yxa, synas vara lapska, hvar imot pilo och tilesk, bila, äro nordiska.

Bland slöjder är sannolikt behandlingen af skinn och hudar — nakke och tuolje**) — en af de äldsta; Lappen har ock för hit hörande åtgärder idel lapska namn, från det att flå skinnet (lågget, niarket, sadtjet, niadset, niuovvat) ända till dess fullständiga beredning (garfva = altet, tilkot), till sämsk: sassne, sisste. Skinnen syddes mecl nål, aibme, aime, förmodligen af horn, ben eller trä, då ordet är lapskt-finskt (nalo är det moderna ordet) och tråd, kårostak, kårost eller senor = soon, suona, suodn (suoidne? Stockfleth), med tillhjelp af pryl, podme och pårretes (borr?) och längre fram med fingerborg, suorma käte. Kårot och kårost samt käroltak söm, äro väl identiska med det finska kuroa och dess derivater; men då detta icke synes hafva samslägtingar i nordiska språk, då inhemska namn finnas för hampa (arpö (?) och ruoiva '***) och då kerdot (tvinna), tåjet (karda) och vipsia (garn-härfva) hafva lapsk klang, ehuru deras härledning kan vara tvifvelaktig|), synes det tänkbart att Lapparne åtminstone känt något trådämne för söm, utom senan. Hvad angår dennas nyss anförda lapska namn, har det en allt för stor likhet med det nordiska sena, att likheten skulle kunna vara tillfällig; må hända kan man tänka sig att här den ursprungliga benämningen gått förlorad och en lånad ingått, då man måste antaga att sen-sömmen varit urgammal bland Lapparne, lika väl som bland andra vilda folk, såsom Lartet t. o. m. visat vara händelsen bland ren-periodens folk i Frankrike, hvilka haft samma in-

*) Gotiskt aqizi. Ahlqvist, som antager att äfven det finska kiroes är lån ur littauiskan, fäster uppmärksamheten derpå, att för stenyxan väl mätte hafva funnits något namn, fastän det gått förloradt. Men hafva Lapparne haft sten-yxa?

") Ahlqvist menar (sid. 90) att det förra betecknar skinn i allmänhet, åtminstone i dess finska form, det senare beredd fäll af björn, ren eller elg.

'") Ahlqvist anmärker tillvaron af dessa båda namn (sid. 38) och finner saken besynnerlig. Roivas betyder, enligt hans uppgift, på finska en bundt lin eller hampa, och då är j" källan för ordet klar. Hvad angår ordet arpö, så kan jag icke tro annat än att det är en förvridning af hampa. Ahlqvist anser äfven Finnarne hafva känt något vegetabiliskt tråd-ämue, troligen en art nässla. Dä emellertid kerdot, tiijet och vipsia äro finska (se nästa nol), så frångår jag det ofvan gjorda antagandet.

†) Med hänsyn till dessa ord har Ahlqvisls skrift (sidd. 72—76) gifvit mig anledning att

härleda kerdot från finska helträda. — spinna, täjet af lyö, tö = blånor, och vipsia af

finska vipsi.

strument för trådens dragning, som Lapparne ännu hafva. (Personligt meddelande 1865; se ock sid. 131 här ofvan). Luoskot i svensk-lapskan betyder brodera eller kanta, i norsk-lapskan kanta med färgad ull-tråd; liioska kant, bräm, luoskem konsten att förfärdiga sådana arbeten. Lapparne sy sina skor på det sätt, att mellan de skinn-kanter, som skola samman sys, lägges en skinn-remsa (teres, tera, teras), hvar på detta tredubbla lager genomsys och sömmen står upp som en tjock kant, hvilken för skönhetens och täthetens skull åter öfversys med sämsk.

/ Detta sätt att sy kallas nu i de germaniska språken laska, forn-nord. laski. Hvilken folk-stam har bildat detta ord? förmodligen den mera civiliserade, ty saken är en finess och arbetet förutsätter jern-stål-nål; men anmärkning värdt är, att Rietz gifver ordet betydelsen af företrädesvis det egendomliga skinn-sömmandet.

Allt som hörer till spånad, väfnad och tyg synes vara lånadt; påd-net spinna, kåddo väf, käpa spole, vadas och gages *) vadmal, rada och struda kläde (egentl, skrud?), line, snaldo slända, etc. Det var ock att vänta, då nomaden omöjligt kan medföra erforderliga anstalter. Men band väfver Lappen nu, och de hafva flere egna namn; det generella: hadde, är dock skandinaviskt; bandens fabrikation är troligen gammal, ehuru deras första substitut antagligen voro skinn-remmar.

Skräddare- och skomakare-yrkena utöfvar Lapp-qvinnan sjelf; af orden, som höra dit, äro många lapska: vaijet skära till, vaijeje skräddare, kättjelet pröfva, m. fl. Alla Lappens egendomliga plagg hafva namn af lapskt-finskt ursprung, såsom synes af kap. 6 här ofvan. Men alla plagg af andra slag hafva nordiska namn, t. ex. brackor, hatt, krage, knapp, krano (norskt rana), lomme (ficka), malje, spänne (dock äfven maiti), pard (bård), pung, puogno (barm, barmficka, af finskap>ovi), purs, päcks eller pauksåh byxor (dock synes hitamah vara lapskt), sark ("klädes-kjortel", enl. Lex. Lapp.), sjårt och skirto (skjorta), silk, skuov (sko), stebel, suokko (såcka), äro alla tydligen nordiska, liksom menster och sutar (skomakare, forn-nord.). Iluru vida baide eller paide skjorta, lintyg och vuolpo qvinno-kjortel hafva sin härledning, det förra genom finskan nr moesogöt. paida och samband med vårt dialekt-uttryck: pajta på sig °Uer af sig, det senare ur det forn-nord. olpa, må lemnas der hän;

*) Betyder, enligt Ahlqvist, i alla andra finska språk egentligen väfnad.

osannolikt är intet derå*), ocli måtte det senare lemna upplysning om olpans utseende, hvar om stor tvekan råder!

Snickring hafva Lapparne naturligtvis länge känt, nämligen i den mon som han utfördes med knifven eller enklare verktyg. Äfven såsom konst visar sig detta yrke ursprungligt i t. ex. sniderier, såsom flera lapska ord tyckas utvisa: viäret tälja, vuolet snickra med knif, suogget genomborra och på det sättet utskära prydnader, kirjot och tjedet (af tälja?), utskära grannlåter genom ristning; tjala, tjuoppet hugga (jfr engelska chop; på båda hållen förmodligen afljudet!), m. fl. t. o. m. vadnet svarfva (finskt); — man vore här vid frestad att tänka på bäfvern (vadiiem) och hans gnag kring träd och stockar.

För orden smed och smida, hvilka i forn-nordiska och än mera i den gamla finska mytologien och sagan ständigt

förekomma och spela en stor röle, finnas icke andra lapska ord än smid, smidda och smiddet eller smirjo, smirjet, åtminstone i svensk-lapskan; ravdde smed, är norsklapska; dessa ord äro alla lån ur nordiskt språk, det sista härledt af forn-nord. rauöi myrmalm, hvilket, på samma gång clct visar källan för det enda finskt-lapska ordet för jern: rauta, route, tillika antyder den natur-form, i hvilken jernet först af dessa folk användes. Finskan har dock eget ord för smed, nämligen seppä; huru vida detta är lånadt från annat håll, är mig obekant**). Att smidet icke kan vara någon ursprunglig eller ens någon särdeles gammal konst hos Lapparne visas äfven af det förhållandet, att de fått namnen på alla metaller från sina skandinaviska grannar: bli, blijo, lag jo, slija — bly; air (forn-sv. er, forn-nord. eir, nuv. erg?) och knoppar, koppar (modernt); veike messing, äfven koppar, är finskt; stale, teres (Fjellner, af finska terä, egg) stål; silb, gäll guld, tadne tenn (står märkligt nära stannum), malm, gruv, o. s. v.; laire lera (forn-nord. leir), kalk, Hit (krita). — Dessa ord blifva af vigt, då jag kommer till den allmänt genom litcraturen gående tron på identiteten mellan Lappar och dvärgar, samt på detta folk såsom nordbons läromästare i smide och i grufvors upptäckande.

I sammanhang här med några ord om perlans lapska namn; hon heter pärl eller skaltjo-silb i svenska, simsak eller simsik i norskt-finskt-

') Thomsen härleder, utan tvekan, baidde frän got. paida, och vuolppo frän ölpa! sä gör

ock Ahlqvist med baidde; vnolpo synes han icke hafva känt till. **) Ahlqvist frister uppmärksamheten der pä, att finska ordet seppä i lapskan heter tjeppe, med betydelsen händig, "handslög" (Lex. Lapp.), att det blott linnes i de vest-fmska språken, att det förekommer så väl i finskan som esthniskan i betydelsen af slöjdkunnig, och således i sin ursprungliga betydelse närmast motsvarat faber. Frågan är således löst.färger; skogs-afverkning ; mat och dryck; 307

ryska Lappmarkerne. Det förra härledes från svenskan, af perla eller skal*), det senare från ryskan (Sjögren, sid. 192), och synes här af att Lapparne utifrån fått kännedom om henne.

Färgning och målning synas icke hafva varit inhemska hos Lappen. Visserligen hafva några färger lapska namn; t. ex. ruskok brun, jeuje och velkes hvit, tjurkok ljusgrå, viskes gul, tjappes svart, leipe röd, af leipe, al, hvars bark begagnas till denna färgs frambringande, alek blå; möjligen också ruopses, ruopsek, röd, ehuru ljudet der är misstänkt, liksom i ruskad rödaktig (monne af rost?); men graves, gravok och ravak grå, blav (och latte?) blå, blått, suortas svart, gruonas eller ruodnas grön, äro nordiska. Pajnet färga, af paino färg, är finskt, liksom Jcåv, kåve bild; ma]llet är tydlig svenska.

Att de träd, som förekomma på lapsk mark, hafva lapska namn, är förut nämdt; men här bör anmärkas, att bok och ek sakna lapska namn; och hvad angår skog säf verkning och dylikt, hafva dess produkter mest skandinaviska namn: tjåsk och stuàkke stock (hirs dock finska), fjallo, fjällo bräda (fjol), tiljan, palo, pild påle; hodakk beck, tarve tjära (genom finska terva), saude tjär-dal (af sjuda), o. s. v.

Födoämnen och mat (pjäbmo, åjok) samt ätandet (parrem, af pårret äta stadig mat, kadset äta skedmat) hafva i allmänhet, såsom vi ofvan sett, genuina lapska namn, då de hemtas från Lappens eget förråd och omgifning samt icke äro allt för konstiga. I så fall äro benämningarne oftast hemtade ut ifrån: kurva eller quorv korf, salte, silda, krudda, o. s. v.; dock synes marfe **) vara lapskt namn på korf (af marfe, ändetarm?). Alla generalisationer äro som vanligt främmande: males ett kok, mål, mattas måltid, nieste, neste reskost, det forn-nord. ordet neste, prokost frukost, suvle sofvel, hvilket dock äfven heter pasme och salka. De enkla berednings sätten hafva lapska namn: karvetet laga mat, passet steka, och-för koka finnas talrika ord.

Med namnen på drycker är alldeles samma förhållande som med dem på mat-slag. Dock har Lappen egentligen blott en dryck: vatten, tjatse, och jukket (att dricka), med dess derivater, påminner om jokk eller jukk, bäck. Malt heter malte, öl vuole, hvilket genom sina derivater "wofe ülmai drucken (ülig!) man, vuolatuet blifva rusig, vuolatattet berusa,

J) Thomsen för härledningen Lill baka till det got. skalja.

') Enligt Thomsen af det forn-nord. mörr, stam manin, fett; heter pä norska mor, som definieras: "kott-korf,

torkade korfvar; äfven delar af inelfvor som brukas till kött-korf". Aasen.308 boskaps-skötsel och akek-bruk ;

vuolavuot dryckenskap, m. fl., tyckes häntyda der på, att Lappen genom ölet fått sitt första rus, eller åtminstone företrädesvis berusats. Mjöd heter rniäd, humle liombel (forn-sv. hum bli, forn-eng. humbel) och honing hånog, vin vino, bränvin puolem vino (af puolet, bränna), bryd-tjet brygga, o. s. v., allt genomgående skandinaviska ord.

Under äldre tider kände Lappen icke till boskaps skötsel ocli husdjur eller åkerbruk, icke de der vid nödiga redskap eller der af härflytande produkter, liksom han ännu icke utöfvar det senare, då han är nomad. Såsom bevis här för några exempel; till en början från husdjurens och boskaps-skötselns område: angalok anka, duvo, gaits eller gaitsa get (got. gaits), bokka och haber eller habres bock (det senare af forn-nord. liafr), gas gås, g albo eller kalbe ko-kalf, häpos häst (finskt), kjellek killing, kid; kusa eller koss, lamb eller lambes, lubme svin (finskt), äfven kalladt sokke (sugga) och svine eller spidne af svin samt snorka af grymtet; mårro sto, märr, qvigo, smala och sauts eller sautsa får (af forn-nord. smali och saudr, eg. små-fä), vuoksa oxe, vuontsa höns, värtsa gumse, vädur; buve eller puve boskap; fläsk; garde, karde, kerda gärde (garÖr); liässen hässja; krubbo; klåvan klåfve; lädo lada, hvaraf ladden bondby, Hj a, mukko gödsel (måka, mök, forn.nord. mykr), rapo räfsa (repa), slaget eller sladjit slå hö, suoine hö (af finskt heinä), stallo, idlo, o. s. v.; ordet tämj) för häst måtte vara en förvridning af kamp; obbo-gadsa, enklöf, förekommer i en sång såsom poetisk omskrifning för häst (se sid. 320 här nedan).

Att samma främmande ursprung utmärker namnen på sädesslagen och deras beredningar, äfven andra än de nyss omtalade dryckerna, samt det mesta som till jordbruk hörer, må bevisas af följande exempel: jarda jordagods, gård, päldo åkerfält (efter finskan), öker, åker, sajo säd och sajet så, aks, halm, spanmål; haver, hveit, bigge och kordne, bjug och korn, råkh råg, ärter, lauk lök (laukr), naur röfva (finskt), senap, äppel; mill, mila qvarn (forn-nord. och forn-sv. mylna), äfven qvardn, målet mala (men lapskt och troligen ganska åldrigt är njutet, krossa korn med stöt), siktet, jafo mjöl (finskt), sadho såda; daig deg, jäst, bakot, kakko, laipe bröd (finskt leipe; äfven der mera främmande ursprung: got. hlaifs — stam hlaiba — forn-nord. hleifr, forn-sv. lever)*), karp tunnt kornbröd (finskt, af karppu, barkstycke; Fjellncr),

*) Så mycket säkrare från gotiskan, som det forn-nord. hleifr blott betyder "formen och måttet på ett bröd". Dietrich.kroppsdelar; lek och spel; slägtskaps- och 309

grauts eller gauts gröt, forn-nord. grautr, o. s. v., de flesta skandinaviska. Juptse, välling, synes vara lapskt; men smaleg, soppa afredd med mjöl, och smalet, koka sådan soppa, måste, huru lapska än orden låta, härledas af smälta, emedan Norrländingen så benämner tillredandet (Joh. Læstadius).

För alla delar af sin egen kropp har Lappen naturligtvis egna benämningar. Men huru vida skautja skägg, är inhemskt, kan vara tvifvel underkastadt, då ,man äfven finner ordet parda, parta för samma sak, hvilket säkerligen är nordiskt. Lappen har nämligen dålig skäggväxt, hvar före han möjligen, i likhet med andra svag-skäggiga folk, fordom ansett de få stråen vanprydande och ryckt upp dem, så att intet egentligt skägg hos honom förekommit*).

Gå, springa, hoppa, m. fi. dylika rörelser hafva lapska namn.; men hvarken för bocka sig, niga eller dansa finnas sådane: kubmartallet bocka sig, egentl, slå ikull (kulbyttera?), nigot och dansot. — Snygghets-åtgärderna att tvätta och kamma sig, hafva lapska ord; men ordet laugot (löga) brukas allmänt, och likaså saipo såpa. Passat, passatet tvätta, synes vara slägt med passé, helig; må hända stodo de ock förr i nära samband, så att helgande tvagningar brukades; se vidare här ofvan, sid. 25(5, noten.

Lapparnes egna lekar hafva inhemska namn; men spelen hafva utländska. Så kortspel spiäl, tafel tablot, ehuru, så väl enligt Linnés beskrifning i Lachesis som Fjellncrs muntliga uppgift, sjelfva spelet hos Lapparne var mycket olika hvad vi mena med tafel. Buro boll, och ruroin stuket spela, leka med boll, synes vara genuin lapska. För musik och instrument sakna de egna ord helt och hållet; för sång finnas egna ord endast att beteckna de för Lappen egendomliga visorna, vuoleh, och det likaledes egendomliga sjungandet: juoikem; laul, laulom, laulot är lalla, luotte är låt, virsse vers, veisa visa; sjållet sjunga i glädje, är hemtadt från fogclqvittret, sjåll på lapska.

Slägt- och familj-förhållanden hafva alla lapska namn och finnas nästan tallösa ord för att beteckna äfven de

finaste nyanceringar i graderna på mans- och qvinno-linien **). Att hustru heter akka både i sanskrit och lapska, torde vara onomatopoëtiskt. Några svenska ord

*) Både skautja ocli parda härledas af Thomsen från forn-nord. ord.

**) Samma tyckes vara förhållandet i alla beslägtade språk, enligt Ahlqvist (sid. 194); dock visar Thomsen nordisk härledning för många slägtskaps-ord, hvilka jag åtminstone ansett lapska.310 tjenste-förhållanden; vetenskap och konst;

hafva dock ingått i bruk, såsom t. ex. narri, nabme namn, brudes och mårse (finskt) brud, m. fi.; de äro dock få. Dotter heter visserligen neita, hvilket är lapska; men äfven dokter brukas. Äktenskap heter kalatsvuot af kalats, pl. kalatjeh, ägta makar; gifta sig heter häjetet (af häje*) bröllop), men äfven väld, väldet taga, gripa, hvilket torde vara bildadt af nordiska ordet våld, då väl Lappen haft samma seel som andra med honom språk-beslägtade folk, att, då han icke köpte hustrun, röfva henne, helst af någon främmande stam (se ofvan sid. 200).

I sammanhang här med något om tjenste-förhållanden. Isset husbonde och emet husmoder, kagget tjenare, kaggot och kaggotet tjena, äro alla lapska; de senare hafva, enligt Fjcllner, en egen derivation, nämligen af kagget, tugga åt barn. Så vida jag funnit, äro eljest alla ord som beteckna tjenste-förhållanden hemtade ur grannspråken: leiget lega (svenskt), palket och palvelet lega (finskt), stagget städja, svaines sven, teudnar tjenare, tjenta jänta, etc. Något lapskt ord, motsvarande träl, har jag icke funnit; Fjellner uppgifver dock der för årje **), hemtadt från finskan, samt årjel träl-landet, såsom förekommande i lapska sånger.

Allt hvad som rör vetenskap och skön konst, äfven första begynnelserna der till, är främmande. Kirja bok (finskt), konstci, littaje skald (finskt), mastar, pipar, pappar, pann, rund konst ocli runa (nordiska) bokstav, stavet, skol, låkket läsa (finskt); tjolet skrifva, är lapskt, men betyder ursprungligen rista in. Man vet dock att bilda ord för betecknande af hit hörande saker. Så t. ex. heter kirurg päsker = stic-kare, må hända gammalt, ty stickandet, ristandet af ögats bind-hinna är säkert en gammal kirurgisk åtgärd hos Lappen.

Räknetalen gå såsom särskilda t. o. m. 10: akt eller oft, qvekte eller guoft, kolm, nelje, vit, kot, kietja, kaktse, aktse och låkke. Låkke tio, är det betydelse-fullaste lapska talet; der af härledes låkket räkna och talrika derivater; i 10-tal räknar Lappen än i dag och gör för hvarje en skåra i sin karfstock: tsekkes muora, af tsekke skåra, tsekkats liten skåra: den förra, som vanligen ock kallas stuora-tsekkes stor-slcåra och göres tvärs öfver hela stickan, betecknar 100, den senare, som göres kortare, äfven punkt-lik, betyder 10. (Jfr här ofvan sid. 77, not.) De efter 10 följande talen betecknas med detta och det enkla talet, samman bundna

*) Ahlqvist skrifver hcojak och säger det hlott betyda gästabud i allmänhet; det är finskt. **† Ahlqvist upptager (sid. 192) ~orje sfisom betydande tjenare i äldre språket, men i det yngre träl. Han anför ock (efter Stocktteth) ordet balvva-lægje för tjenare; det är det finska i)alvelija.håkn1ng, mynt, vigt och matt. 311

med nalne = på, eller mubbe, nubbe = annat: tolf = qvekte låkke milne eller qvekte mubbe låkkai. 20 är = 2 x 10 = qvekte låkke, o. s. v. alla 10-talen, utom 40, hvilket, jemte sin rätta benämning: nelje låkke, då det gäller skinn har namnet Mttelex (finskt) eller tibber (fom-nord. timber); ty i detta antal försåldes fordom skinnen af ekorre (årre) och af räf (repe). — Hundra heter, utom tsekke, äfven tjuote (finskt) och 1000 heter tusun eller duhat (finskt).

Penningen, både som mynt, sedel och i räkning, har svenskt namn: 2>ednik. Lex. Lappon. upptager det äfven i finskan förekommande ordet ralia, egentl, "dyr-skinn", såsom betydande penningar eller deras värde, och rut brudgåfva, hemgift, hvilka ord Stockflcth också anför under penningar. Sannolikt är väl ock att dyrbarare skinn utgjort första värde-mätaren, sedan det enkla varubytet icke mera förslog. En antydning om hvad slags "dyr-skinn" här brukats, finner jag icke blott i det nyss anförda ordet tibber, utan särskildt deri, att årre ekorr-skinn (ärrats dimin.) betyder en styfver, förmodligen emedan detta en gång var dess värde *). — 1 det antydda bruket af ékorr- och räf-skinn ligger må hända skälet hvar fore djuren troligen hafv a fatt sina lapska namn ur svenskan. Men hur hänger det hop med namnet på fogeln orre = kurre? Troligen är det äfven svenskt och det ursprungliga lapska namnet förloradt, ty hönan har sådant: hon heter snutto.

Vigt och mått äro nästan alltid nordiska: mål, inätet, vikt, riket brukas af Lapparne lika väl som puid och pudd för pund, marka; men äfven naule nagel, hemtadt från den i trä-bets månne t inslagna (»lessings-) nageln. Tre pund har fått särskildt namn, viäko af det norska vog (Stockflcth) **). De vanliga smärre längd-måtten hafva äfven svenska (nordiska) namn; men faran heter utom fatme äfven sal (finskt); aln utom alan äfven stikko (båda ur forn-nord. språket: öln, alin och stika, stikka); naturmåttet spann (afståndet mellan de i sär sträckta tummens och pekfingrets spetsar) heter vuopsa; lapskt. Mil heter mila***).

*) Ahlqvist., som för linska stammen i allmänhet anför samma förhallanden, gör flera iuter-essanta hit hörande anmärkningar (sid. 167 följ.), bland andra den, att "den ryske kopeken äunu i flera altaiska språk benämnes med samma ord som ekorren", och att rnbeln i voguliskan heter "hundra ekorrar". ") Ahlqvist anför det af mig förbi sedda ordet mere, mått, och härleder det från slavisk stam (sid. 173).

*") Ahlqvist anför (sid. 175) efter Stockflcth ett eget lapskt läugdmått, bædne-gullam, hand-hörande, hvilket betecknar det afstånd, på hvilket hundskall höres; samt anför en mot-312 tidräkning; samhålls- och

Tiden = aike, pådd, räknade Lappen fordom på sin från svensken hemtade runstaf: rim, rima. Det vill dock blott säga året, jape eller jake; tibma, i fjol. På solens bortgång och återkomst gaf man noga akt, liksom på månen, ask eller aske, och hans vexlingar; månad heter dock mano (liksom nu vanligen äfven månen), och var icke bestämd till längden. Mitsommar och joula äro äfven nordiska ord, ehuru kese sommar, quoutel-kese mellan-sommar och talve vinter äro lapska. Morgon iddiet, aret (arla), middag kaska-peive (mellansol) och afton ekked, finnas äfven. Men ordet dygn uttryckes genom omskrifning *) och Lappen vet icke att fördela det i bestämda mått; i stället för så och så dags säger han: solen står öfver det berget, den udden, o. s. v.; timma heter tim, och ännu i denna stund ega få Lappar ur: timklåkk. (Se om tideräkningen i öfrigt äfven sid. 188 här ofvan.)

Alla begrepp, som afse lagbundet samhälle, från och med eganderätten **) t. o. m. den minsta samhälls-detalj, sakna lapska namn och utmärkas nästan uteslutande genom ord af nordiskt ursprung. Jag tillåter mig exempelvis uppräkna en del: adeles, aitar egare och aig egendom (af forn-nord. eiga, moesogöt. aigan), almug, ammat amt, al-menik allmänning, arbe arf***); bedel (bödel), borgal; dobmo dom; ernbikt, embet; första; herr och herra; galles och kalle karl, kaupok, kaupe etc. af köpa (i den forn-nord. formen: kaup, kaupa); luokkar eller klokkar klockare, knikt, konoges †), krammer krämare; laga eller laka lag, med derivater; länesman; ordnig; pant, pappa (prest), prins, prof ett profit (vinst); råde råd, räktas rätt; skatte, suol, suola, suo-

svarighet der till i finska, mordvinska ocli liviska språken, i hvilket sist nämda det dock heter "kattskrik".

*) Någon sådan måste väl ock ligga i det af Ahlqvist efter Stockfleth citerade obekanta ordet birralmbeivve. Han anför äfven ordet arg såsom lapskt och med betydelsen hvardag, eller mat, som ej lar ätas pä fastedagar, af obekant, men finskt ursprung. Måste vara infördt efter kristendomen.

") Ahlqvist omtalar (sid. 107) ordet oabme såsom betydande på samma gång egendom och boskap, ett interessant återljud af det forn-nord. fte och det latinska pecunia. I Lcx. Lapp. har ordet åme blott betydelsen af ting och insats i spel.

'") Ett slags arf har dock funnits af fordno, ty Fjellner omtalar att man fördelat den dödes qyarlåtenskap, på hvarje del lagt en märkt björkqvist, tagit lika många dylika som arfvingar funnos och instuckit dein i vantar, hvarpå hvarje arfving drog sin lott, yttrande: "du björk, som hör reu-vaktarcns lockning, gif mig nu den bästa, min råtta del". Qvinnan hade ock sin vissa arfslott i boet och denna ganska stor (se "renens tämjning' i det följande).

†) Ehuru lapp-kongcn Mattull, Matullus, Mötull omtalas från vid pass åren 700, 920 och

1030, och följaktligen måste haft en lång och lysande bana (möttul betyder på forn-

nord. ett slags kjortel utan ärmar!); lapp-kongen" Guse omtalas i Kettil Hengs saga;

Svase kallas i Agri]» lapp-konung; lapp-kong Martin nämnes kring 1318, samt Örn 170/

kallade sig "prins af Lappland" — kan jag likväl icke erkänna att något furste- eller ens

höfdinge-välde någonsin funnits bland Lapparne.sede-begrepp; själs-egenskaper. 313

lek tjuf (af stjäla, stal, stulit?)*), stad, stånd eller siande, stein stämning, straffe, stuoret eller stivret styra, sunde fogde (finskt), egentligen spögubbe (Fjellner), suokna socken, såta lag (sed); tuosket sälja, tuska?, (men vuobdet lapskt, liksom åstet köpa), tår g, vahro vara, veide, virke embetsverk, vitten **) vitne, vittjo vad (vädjo-); ärda ärende, m. fi. För styra finnes dock lapska ordet dorjotet, skatt öfversätter man med viäro ***), hvilket dock egentligen betyder offer, ett ord som der imot ingått i lapskan i form af oaffer, och stapi betyder sed, vana. — Utom för sjelfva ordet slägt, pärad, har jag förgäfves sökt benämningar för de vanligaste patriarkaliska förhållandena, hvilka dock borde hafva varit temligen utbildade. Aive hufvud, betecknar äfven hufvud-man, öfverhets-person. De ord, som ensame synas hafva brukats och ännu brukas vid tal till personer, dem man vill visa vördnad) äro attje fader, eller aija, hvad vi skulle säga "farbror", Österrikarens "schwager", Fransmannens "mon vieux".

Beträffande sedebegrepp och själsegenskaper, hafva de, så väl goda som onda, till största delen lapska namn; nordiska hafva dock allmänt gått in i bruk, hvar ibland jag blott vill anföra två: niddo, afvund och hevok, heves ansenlig, emedan de hafva gamla anor, det förra af gotiska ordet nid, det senare af forn-nord. gcevr. För mod, modig, finnes icke någon lapsk motsvarighet, utan man hjelper sig med jalok djerf, dristig, eller jaskok lugn, eller dylikt; för tapper brukar man kiaura stark, och kiämp. Hjelte uttryckes med finska orden puojke eller miha. Der imot finnas många ord för rädd. Feg, som i lapskan heter faiges eller svai-gas, har dit öfvergått från det forn-nord. feigr och med dess betydelse: döden nära; ett godt bevis för ordets ålder i språket.

Den afsedda korta uppräkningen af lapska kultur-ord och deras granskning är här med afslutad. Men innan jag öfvergår till slutsatsers dragande, måste uppmärksamheten fästas på ett par punkter.

Den ena är den, att åtskillige språkforskare, bland andra Ihre i företalet till Lcxicon lapponicum, sökt uti de nordiska språken påvisa en mängd ord, ingångna från lapskan. Redan a priori måste detta synas

*) Ahlqvist (sid. 204) uppgifver ordet från finskan (sola = dold, hemlig) samt från mord-viuiskau och tscheremisschiskan. Troligare än mitt förslag. .) Ahlqvist omtalar (sid. 203) äfven ordet duodastägje af finska todistaa, besanna, intyga.

) Deviveras af Thomsen, från gotisk stam, dock med ?.314

de främmande ordens i lapska

osannolikt, då det i de flesta fall är det minst civiliserade folket som lånar, icke tvärt om, och då Lapparne aldrig uppträdt såsom samladt folk, tryckande på andra, eller såsom ett initiativ-folk, spridande sina ideer. Vid strängare forskning i språken, än på Ihres tid, har det ock visat sig, att de misstänkta lånen och många flera verkligen egt rum, men i omvänd ordning: från nordiska språken till lapskan. Här ofvan äro flera bland dem fram hållna, men på långt när icke alla jag antecknat, och säkerligen finnas många, dem jag icke sett eller — insett! Slut-resultatet torde der före blifva alldeles motsatt det Ihre tänkte sig, eller att icke något ord från lapskan bevisligen ingått i svenska språket, om äfven flere begagnas allmänt af befolkningen i Lappmarkerna. Visserligen hänvisar Thomsen (sid. 38) på några ord, såsom möjligen ingångna i nordiska språken: känga, sota (kamp, i forntidens skaldspråk), kalm (grafhög), norska eima (nål), räf; om de äfven citerade häcks = båt (norrländskt), pjäksor och pojke kan väl intet tvifvel finnas. Men orden äro finska och ha ingått från den vägen. Om seid är taladt ofvan sid. 287, noten.

Den andra punkten, jag önskade uppmärksammad, är åldern af vissa bland de anförda lån-orden. Icke nog med att de tagits ur det nu mera blott i provincialismer qvar stående, jemförelsevis gamla, nordiska språket, många hafva tydlig forn-nordisk stam, några t. o. m. möjligen gotisk, eller ännu äldre. Det senare synes kunna beteckna ett af två: antingen att Lapparne på vägen hit varit i mera långvarig beröring med gotiska folk; eller att här i norden före det forn-nordi-ska (isländska) talats ett språk som egt ännu närmare likhet med den gotiska (moesogötiska) stammen än detta, må hända der igenom att det bibehöll de former, som fore gingo skilsmessan i

den nordiska och den gotiskt-germaniska grenen. Jag skulle vilja antaga såsom sannolikast den andra hypotesen, af det skäl, att Lapparnes väg till norden icke synes hafva ledt åt senare gotiskt håll, såsom i den historiska utredningen skall antydas; men måste lemna åt språkforskarnc att afgöra saken, om ens de kunna göra det*).

") Frågan synes vara lyckligt löst och i den riktning jag gissat — ty jag kan icke tillegna mig fastare ^ grund tör hypothésen här ofvan. Thomsen hänvisar nämligen (sidd. 102— 103) pä språket å de äldsta run-minnesmärkcna från 3:dje och närmast följande seklerna, hvilket då vill varit herskande öfver hela norden. I)e former, som der förekomma eller antagas hafva förekommit i talspråket, stämma på det hela noggrant med de lapska! Om sanskrit- och zend-härledningame af tjårve, kokse, kuorbme och äno-dädno äro riktiga, häntyda de på en ännu vida äldre beröring, innau de ariska språken skiljts i iran-iska och europeiska, och detta förklaras icke af Thomsens hänvisning.språket ursprung och ålder. 315

Detta påstående kan, genom ställande på en rad af några hit hörande ord, bevisas klarare än genom återgång till de i det före gående anförda härledningarna; jag upptager flera förut nämda, men tillägger nya, till en del ur Thomsens "ordfortegnelse".

Följande visa forn-nordisk härledning (lapska ord äro kursiverade): almug almugi; auJce eller avkke fördel, auki; bivge bygg; brivdno eller brievdno knapnål, prjönn; blaikes, blaikok blek, bleikr; faiges nära döden, feigr; fatme, fapme famn, faömr; garves, kärves beredd, görr, forn-högtyskt garo, garawer; hardio, liarddo, čirdde skuldra, hæröar, stam: hardja; gilhe, kihle brudgåfva, gisl; lattgo, lavggo, etc., bad, laug, lauga; lauk, lavki, lauhi lök, laukr, gammal-högtyska lauh; likot, likub behaga, gilla, lika; lines len, linr; mak, mokka slägt, mågr; muoto ansigte, utseende, möt; neste, meste reskost, nest; nåddo nystan, hnoöa; radde, raÖftit råd, råda (herrska), raØ, raÖa; sim a tåg, snöre, forn-sv. simo; skaut hörn, skaut; sknouào skida, balja, skauÖ; vaddo, vaddu fara (vånda), vandi, m. fl.

Såsom ex. på ord af ännu äldre ursprung, må hända gotiskt eller äldre än detta, må anföras: ailes hel, helig, hails; ailegas, ailekes helig, runskr. hailag, Gottl. Lagen hailikr (Rydqvist); aina, ajdno ende, ains, amaha (Rydqvist), ainika; ape, haf, sskr. och forn-pers. ap, api; arbbe arf, arbi; arkko, arkku skrin, arka; ames örn, årån, forn-nord. ari; audogas säll, audags; baidde lifrock, paida; hävde, peute, bord, bjitds; darbas, tarpas, tarbo behof, tarf, {jarba; gaits, gaitsa get, gaits; galbbe, kalbbe kalf, kalbö; garna grop i jorden, björn-ide, sskr. gam jord, sla-viskt-ryskt jama jordhåla, zend. zem, litt. zeme (zemja), ryskt zemlja, allt jord (se i öfrigt sid. 302, not **); halda välde och luddet behålla, haldan; kokse slef, dryckes-slef, sskr. kopa, koslia, gömme, fat, kärl, dryckeskärl, litt. kauszas, stort dryckeskärl, kiausza skal, lett. kduss, bål, forn-nord. liauss skalle (har detta ord i nordiskt språk förut betydt skål i allmänhet och Lapparne i den tiden upptagit det?); ku-orbme broms-larv, mask, sskr. krmi, zend. kerema, litt. kirrni, mask; laib, lajbbe, laipe, bröd, hlaifs, stam hlaiba; màrrahem omsorg, maur-nan> niddo afund, nid; raines renen, hrains; rata väg, vratodus; rigge "ug, vrigg; sajet så, saian; sibjok systers man, sibja, slägtskap, skotska s*b; skaltjo snäcka, skalja; til, tille, dille, tilje tillfälle, til; tuoje (med derivater), arbete, taujan, tyska thun; tjårve horn, zend. grva, hornad °ch prvä, horn (se ofvan sid. 298, not.); vaüjit, valjiö, valjet, välja,316 lapparnes kultur-ståndpunkt vid

valjan; äno, ädno, dädno, flod, sskr. dånu droppa, dagg, vått, zend. dànu flod.

Efter dessa afvikelser från ämnet — om den senare så kan kallas — öfvergår jag nu till dragandet af de bebådade slutsatserna, rörande Lapparnes kultur-ståndpunkt, då de först kommo i beröring ined sina nu varande nordiska grannar eller deras stamfäder i mer eller mindre fjerran led.

Folken hafva länge varit i beröring med hvar andra. Detta visar sig så väl af den form de i lapskan influtna lånade orden ega, som ock af den mängd som ingått. Geijer (Hist., I, sid. 108) säger att en tionde-del af de i Lex. Lapp. ingående ord äro af nordiskt ursprung. Den auktoritet, han anför, är icke god, ty, som Joh. Laestadius sagt förf., många för-lapskade svenska ord äro der intagna alldeles obehöfligt, då motsvarande lapska ord finnas, ehuru oupptagna. Men äfven om sådana från räknas och man med-räknar alla i Stockfleths ordbok förekommande, icke af honom gjorda eller genom omskrifning bildade, torde Geijers uppskattning kunna ändå anses för låg, kanske blott hälften af det verkliga antalet. En tiondedel af språket är dock, äfven det, betydligt, då språken äro så

radikalt olika som de nu i fråga varande, och bevisar så ^nycket mera för beröringens långvarighet, som särdeles många om icke de flesta lånade orden måste hafva inkommit innan undervisning för omvändelse till kristendomen börjat från nordboarnes sida, eller med andra ord: innan beröringen blef intim, samt att de så att säga smugit sig in, i många fall utan det ringaste behof, då äfven lapska finnas för alldeles samma begrepp.

I)å folken först samman träffade hade Lapparne intet ordnadt samhälle, ingen styrelse; de stodo på ståndpunkten af den enklaste patri-arkalism, i skiljda familjer. De saknade alla andra mått än natur-inåt-ten; nyttjade ingen vigt, men en räkning åtminstone till tio, vid hvilket tal de troligen länge stannat; det är ock ett natur-tal: de 10 fingrarne. Äfven tid-räkning saknades, liksom skrift och allt hvad konst heter, om icke möjligen snideri. Då, liksom nu, saknade de boskapsskötsel och åkerbruk, men då kände de icke ens de vanligaste produkterna af andra, folks arbete i dessa yrken: de hade följaktligen på vägen hit icke varit i beröring med jorden brukande eller boskap egande folk.första beröringen med nordiska folk. 317

Det är dock säkert att de kände renens flesta användningssätt, högst sannolikt att de redan tämjt honom; men det är antagligt att de icke kände bruket af mjölken. Till kläder hade de, efter all anledning, icke något vegetabiliskt ämne (hampa? näslor?) och af animala begagnade de blott renens och de vilda djurens hudar, dem de visste bereda och hopsy med tråd af senor. De kände ingen metall. Deras husgerådssaker voro få, deras slöjd enkel. Det är icke klart huru vida de förfärdigade någon bostad, sannolikt begagnade de der till natur-bildningar eller trädens grenar. Tydligt står fram att de voro fiskare och jägare, och hunden var redan då deras trogne följeslagare. — De voro således nomader på första stadiet af utveckling från fiskare- och jägar-lifvet.

Sådan är den bild vi få af Lappen på grund af språk-granskningen; lians första uppträdande i historien visar honom ännu på hufvudsakligen samma ståndpunkt, som vi skola se i ett följande kapitel.

Nyss nämdes att Lapparne saknat egna skrif-tecken; det enda spåret af sådana finnes i deras bomärken. Bruket af sådana är mycket gammalt (Fjellner); men det torde vara tvifvel underkastadt om de äro af deras egen uppfinning. Såsom exempel på sådana bomärkens utseende meddelar jag fig. här nedan. Den öfre raden är af mig kopierad från handlingar af år 1718 i Jokkmokks kyrka och hafva brukats af Tuorpen-Lappar; den nedre raden är kopia efter Friis (en Sommer, sid. 299) och från Kandalax; äfven Middendorff meddelar (sid. 181) dylika.

Fig. 73. Bomärken. .318

TOLFTE KAPITLET.

Lapparnes sång och musik. Lyriska stycken. Sago-qväclen: Solsonens frieri, Pischan-Paschans son. Den mythiskt-didaktiska "Soldottern". Sagor på vers och prosa. Epigram. Gåtor.

Innan vi komma till Lapparnes historia, skola vi taga i betraktande en sida af deras kultur-lif, hvilken de fleste deras tecknare nästan alldeles lemnat å sido, nämligen Lapparnes sång, musik och skaldskap, om man får begagna ett så stolt ord som det sista. Om literatur kan ej talas, då intet väsentligt finnes tryckt på lapska, utom andaktsböcker och Friis' "Sprogpröver" (se förteckning i bokens slut). Att jag kan lemna några bidrag till kännedomen om deras poesi, har läsaren att tacka i första rummet Pastor A. Fjellner i Sorsele, hvilken med största beredvillighet låtit mig ösa ur sitt rika minne, och der näst Kommerserådet J. U. Grönlund, som meddelat mig sina samlingar, äfven de till största delen utgångna från Fjellner. — Jemte min tacksamhet för dessa Herrar, måste jag äfven uttala det djupa beklagandet att förr brist på tid, nu mera försvagad syn och de 77 åren hindrat Fjellner att utförligt behandla hvad jag nu blott kan framlägga i fragment.

Liksom talet, synes i allmänhet sång och skaldskap vara menniskan medfödda; intet folk synes sakna dem. Men hvad sången angår, är han hos Lappen föga utvecklad. P. Læstadius omtalar sådan. Han är ganska enkel och monostrof, säger L., hvar före man ock lätt får orden att löpa i den samma. Han kallas juoikem. Melodierne kallas vuolle (pl. vuoleh); de äro otaliga. "De äro högst uttrycksfulla naturläten, att jag så må säga, men låta för svenska öron vanligen högst vidriga, ehuru af goda röster afsjungna, de ändå icke sakna ett visst behag". Dessa P. Læstadii ord innehålla det enda jag hos verkliga kännare af densang och musik.

lapska sången funnit sagdt till dess fördel, ocli det är just icke mycket. Alla andra civiliserade menniskor, som hört denna sång, finna honom obehaglig. Blom (Bemærkn., sid. 200) förnekar Lapparne allt sinne för rythm, ton och öfver hufvud för musik. Deras joikande, säger han, rör sig utan omvexling inom omfånget af en qvart eller högst en qvint. De hafva så litet sinne för samklang, att af 6 à 8 joikare icke två stämma, utan hvarje slår in i sin tonart och ligger något öfver eller under de öfriga.

/ Hæffner hörde på 1780-talet några Lappar musicera i Stockholm,

och är hans uppgift (Svea, 1818, sid. 89 följ.) den fullständigaste man har om Lapparnes musikaliska föredrag. Han berättar, att de hade trummor, pipor, ett slags violin och ett instrument, som liknade en "trumpet marin". Alla deras sånger voro improvisationer, beledsagade af åtbörder; melodien var mera deklamation, än af en, än af alla; den mimiska deklamationen gränsade ibland till det sublima; den deklamerande tycktes rasa, hans tal flög som ljungelden, i synnerhet då han föll in i spådom. Introduktionen, rättad efter ämnet, var högst imponerande; än sjöng man långsamt med instrument-accompagnement; än var sången flerstämmig, rörde sig inom samma grundton, aldeles som de nationelt svenska, ehuru till karaktären helt olika. Åtskilliga takter förlängdes till 4—8 takters tid; aldrig hördes någon öfverskridande eller förminskande följd, aldrig förekom modulationen från d till /. Ett stycke "harmoniska följder af deras modulationer" upptages. — Äfven Skjöldebrand har upptecknat några lapska takter.

De Lappar Hæffner hörde, voro sannolikt ett sällskap Herjedals-Lappar, som inbjödos af Armfelt till Gustaf III:s hof, vistades två år i Stockholm, följde med hofvet till Drottningholm, lärdes franska glosor, kläddes grant, uppträdde i skådespel och "behandlades som apor". En gång hade man tillställt ett slags national-divertissement, hvarvid ock skulle uppföras ett lapp-bröllop; saken togs så verkligt, att en gosse .och °n flicka, som kanske aldrig förut tänkt att gifta sig med hvar andra, på theatern lagligen vigdes. Då bland dem voro A. Fjellners föräldrar, känner han ganska väl historien om deras vistande i Stockholm; tf honom har jag fått dessa uppgifter, samt den, att de troligen fått de nämda instrumenten och lärt sig behandla dem i hufvudstaden.

Ty såsom för Lapparne egendomligt instrument känner Fjellner endast pipan, af träd eller ben, såsom sång endast joikandet. Detta är820 VüOLEH: LYRISKA STYCKEN.

ett eget och obeskrifligt recitatif, i en serie af guttural-ljud, än i högre, än i lägre tonart, ofta en otvetydig jodling; ntan tvifvel äro båda dessa ord — joikat och jodeln — onomatopoëtiska, och det är mig oförklarligt att icke Hæffner observerat likheten mellan de båda sångslagen; han är högst påfallande strax man hör lapsk sång. Sjelfva tonen uttrycker vemod, sorg, glädje, vrede, hat, o. s. v. Detta uttryck motsvara äfven orden. De äro dels improvisationer, ögonblickets ingif-velser, af det mesta olika slag, ofta hedrande eller hånande gästen; dels äro de natur-skildringar, t. o. m. härmningar af fogelsång, hund-och varg-skall, björnens brumning m. m.; dels innehålla de berättelser om äfventyr med renar eller på resor, syner och möten med naturväsen, frierier o. s. v. Sällan närma sig desse senare till formen af kärleks-qväden och då blott i några få strofer, ty kärleks-historier i nordisk eller romantisk mening vet Lappen icke af. Ofta äro de epigrammatiska, uttrycka en stämning blott, skildra ett intryck.

Såsom exempel på sådana "vouleh" må ett par små bitar ur den Grönlundska samlingen anföras. Den ene, som lyder sålunda, heter:

Samin jelem.

(Lappens lif.)

Jag arme Lapp ocli vandringsman på lifvets besvärliga väg, som måste vandra all verlden kring, och så förnöta min tid.

En annan är

Surgo-vuolle.

(Sorge-qväde; af en ko-vaktande, utvandrad Lapp.)

Med ängslan jag begråter mina trefna renkor i fjällen;

fåfängt jag står här och lyssnar i det kalla linset.

Mina fötter få nu ej mera springa

den ena släta kullen upp, den andra ner;

icke får jag kasta mina blickar på de hvitfläckiga renar.

Huru skall jag väl nu mera kunna trifvas,

jag som icke mera får mjölka mina renkor,

utan min återstående tid måste lefva

de långsvansiga kornas mjölk? Nå, om så är mitt öde, måste jag låta mig nöja och icke springa mer efter renkorna i fjällen.

vüoleh: frtare-visa.

3-21

Ibland antaga de formen af dialog, såsom t. ex. denna

Su onga-p a dne.

(Friare-visa.)

Friaren (som bjuder brud-gåfvor):

Ar du villig flicka! detta taga mot, som en början på vår kärlek, då våra föräldrar äro benägne?

Flickan:

Nåh! välkommet! om så är ämnadt mig; att jag skall vandra samma vägar, ocli valla, sköta din renhjord.

Fri ären:

Så tag då mot min gåfva under vår betänknings tid, och om så är tänkt att vi skola blifva samman.

Äfven denna sång är ny-modig, liksom "sorge-qvädet" här ofvan. Alla lyriska stycken jag sett äro helt osmakliga; de gifna profven torde der för vara nog.

Den äldre lapska poesien der imot uppträder mest i såmma form som den fmska runan. De lapska och finska sångerna äro hvar andra så lika till både innehåll och form (meter), att man ibland skulle kunna anse dem vara öfversättningar af hvar andra. Så anser ock Fjellner förhållandet rätt ofta vara, och han har i norra Lappmarkerne (Tornio och Ivemi) hört i lapska sånger inblandade finska strofer, samt lapska i de finska sångerna. Då dessa lapska sånger äro föga eller alls icke kända, enär knapt någon annan än Fjellner har samlat dem, och de nu mer eller mindre dött ut på folkets läppar, har jag trott lämpligt att meddela några prof: Solsonens frieri i Jätte-land, Pischan-paschan-sonen och Solens dotter, tre längre runor. Sången Solsonens frieri är redan, efter Fjellners uppteckning, flerstädes meddelad; men antingen ofullständig, såsom i Läsning för folket (xv, sid. 341, följ.), eller, såsom i D:r Bertrams bearbetning, knapt igen kännelig. Jag lemnar här nedan sången fullständig i originalets versmått, der vid i både text och noter intagande en del anmärkningar, hvilka kunna förtydliga den korta sam-

Flickan: Och om icke så är tänkt, så med samma hand dessa gåfvor återtåg.

Fri ären: Får väl se huru länge vår älskog räcker! Men tänk likväl på, flicka lilla! om du vill hjelpa mig att dessa mina renar sköta.

Flickan (till den kringstående friareslcaran):

Rå hafven nu tack mine vänner!

Få se hur jag besluter mig till slut.322

'solsonen'

man trängda texten. Der och hvar finnes ock i noter ett eller annat prof på den lapska texten, för att angifva metern och alliterationerna, hvilka icke kunnat i akt tagas i öfversättningen.

Peivebarnen suongah jelitanasan maajisn.

(Solsonens frierier i Jättarnes land. ')

Glese voro svenner fordom, flickor allt för få för männen

(nämligen à solsidan, bland dess falle).

Der en man sin hustru famnat, der sitt blod med hennes blandat. Modren gifvit di åt gossen, starke gossen badat, fostrat. När han vaggan från sig sparkat han i arf af aflarn hade spänstiga och starka senor; aflarinnan hade ljutit vett i Kalla-söners ättling. 2)

En sägen har sagt, en saga har sjungit: 3) fjerran bortom fasta stjernan, 4) vester ut om sol och måne, fanns i lafvar guld och silfver, ärilstenar, sänkestenar; a) guldet blänker, silfret skiner. Jöklar sina bilder spegla;6) solar, månar, stjernor skina, le åt sina spegelbilder.

Solens son sitt fartyg löser, tar om bord förnämste männen. Vinden uti seglen blåser,

sjö-rå't drifver båten framåt; vågorna fly undan männen, rullande de vrida styr-årn';7) östanvinden bringar båten förbi månen, förbi solens glänsande och runda skifva. Sol och måne blifva mindre än den fasta stjernan, denna större blir än stora solen, rodnande med andra strålar, bländande med annat skimmer. Ar de höllo på att segla, slogo vågorna mot skeppet, klämtade mot färjan böljor. Sist ur vågen stiger landet, sist sig öppnar jättestranden, skymtar fram för ögat, glänser.

Jättens unga dotter, blinde gubbens enda sömmarinna, vid ett näfverbloss på stranden tvättar kläder, knackar, klappar, gjuter sakta, låter rinna vattenströmmar.

(När hon ser främlingen nalkas afbryter hon sin sysselsättning och gör sin toiletl:)

Glättar barmen, den förskönar och försötmar;

') Originalet är af A. Fjellner antecknadt från Tornio Lappmark efter Lappen Leuhnje. Soleus söner, solsidans folk, siiger F., bebodde förmodligen södra delen af Hög-asien. Den ofvan, nordligt, liggande kallades nattsidan, folket nattsidans söner.

2) Kalla barnei maddon viaddaj: man skulle kunna kalla dem "karla-söner". De härstamma från Soldottern, om hvilken här nedan se "Peijen neida"; de uppfunno skidor, de jagade och tämjde elgar och upphöjdes — "på det sagorna icke skulle glömmas" — till himlen! Der äro de Orion; Carla-vagnen är deras båge: deras elgar träffas i Cassiopea; i Jupiter: blank-elgcn; i Venus: färgskiftande elgko; i allmänhet i planetcrne, hvilka siigas vara unge elg-tjurar, vid brunst-tiden bortkörde från hjorden af de gamle; sjustjernan är deras njalla,

0. s. v., allt efter Fjellner. Friis (Mythol., sid. 84) kallar Orion skeppen; Cassiopea rentjuren; sjustjernan jungfruflocken. Eskimåerne kalla stjernorna i Orion: de borttappade, ocli berätta i en sa<j;a att de äro siil-jägare som icke hittat hem. (Tylor, Primit. culture,

1, sid. 2G3.)

3) Egentligen andats. Ojemn meter i originalet.

4) Nuoratun nasti. den fastnaglade stjernan, nordstjernan. Bolte-navle, nord-nageln. Friis. 6) "Aijan kedge", egentligen larfars-stenar. Så kallades med vidjor ombundna stenar, som

fasthöllo näten vid sin plats i sjön. Sången tycks antyda att de, liksom ärilstenarne, i jättelandet voro af ädla

metaller.

6) I hafvet. Detta häntyder på glaciererne långs någon hafskust; den norska?

7) Mel a = en bred åra, bunden i aktern på båten, att styra denne.'solsonen'

323

låter blicken hastigt fara, 1) fäster ljusen skarpt på gossen:

(Ilon tilltalar honom:) "Hvadan kommer du? hvem söker du, o Solson! Dödens bord-duk, åt min far en lagom läsk-dryck, .åt mig sjelf en bit att suga, bröderne en liten smakbit, svagrarne ett litet kokmål?" 2)

CSolsonen svarar: Det är väl icke su farligt;) "Sarakka mig gaf från far min, spända senor; starka krafter sög jag utur modersbrösten: sköna arf af fader, moder; Uks-akka i mjölken blandat, gjutit i mitt hufvud vettet. Hvem jag söker? jo mot stormen söker jag en hejdarinna, ädelt vett som tämjer vreden, troget följe genom lifvet, råderska i lifvets motgång, stäfjerska i lyckans medgång, boterska vid hjertats sorger, trösterska i nötl och ångest, smakerska vid jagt och fiskfångst, kunnig om det, andra lifvet, af oss, efter oss en ättling".

(Förtjust af detta friare-tal svarar Jätte-flickan :)

"Hastigt blodet i mig sjuder, jungfru-barmen ljufligt sväller, kära vettet vändes afvigt. Blandom, solson, blandom blodet, bland om sorger, blandom glädje, 3) min oskyllda moders ättling!4)

') Dessa tre rader låta på lapska: Njàbbodalla, tjabbadalla, njämositis njalgodalla, vuojuomitis viilotalla.

(Hon vänder sig så till fadren:) Bäste fader! dig förtror jag denna önskan, denna längtan; ömt min tår jag låter ljuda åt min mor i sand och näfver". 5)

(Blinde fadren vill dock icke antaga osedde friuren utan prof; säger derföre:) "Solson, kom; låt först oss pröfva spända senors fingerkrokar, draga först hvar andras händer, rycka först hvar andras fingrar, hvilkens fingrar starkast krökas, hvilkens klor väl äro segast".

(Flickan, som-förutser Solsonens nederlag, räcker fram ett jern-ankare ät fadren; han drager deri och utbrister:) "Starke äro de i sanning Solsid-folket8 finger-senor, denne Solsons finger-krokar".

(På flickans råd bjuder nu Solsonen ål gubben

fäste-gåfvor:) Fäste-mjöd: af tran en tunna, fäste-syra: en tjär-tunna, och en hel-klöf såsom tilltugg. 6) (Gubben smakar, njuter, talar:)

"Sött, sött solsidans mjöd är, fäste-mjödet sjunker lätt ned. Ganska stark är solsons-syran, lockande är fäste-syran. Utmärkt läckert är ditt tilltugg!"

Då, kan hända, blef han drucken, hårda skallen blef helt rusig; trädets, fiskens feta fetma, lopp till hjertat, löste upp det. 7) Så i ankaret ban griper, drager, kramar, värmes, svettas.

3) Dessa två rader låta på lapska: Mastathemen, varrardemen vaivitemen, vuoloitemen.

2) Betyder i korthet: du kommer, du lille, blott att ga döden till mötes, att förtäras af oss, jättar.

4) = son af henne, den ännu oskyllda, som skall blifva min svärmoder.

6) Häntyder på Lapparnes sed att begrafva sina döda i sand, omgifna af näfver- en idé som "ofta åter kommer. Se Lapparnes bcgrafmngs satt (ofvan sid. 260) oeh Soldottren här nedan sid. 335.

6) Tjäran skall motsvara jobmo (sid. 140). "Ilel-klöf" är en poetisk omskrifning för häst.

') De tre vcrsarne lyda på lapska:

Karré sknure kaarehtuovai muoran, knölen, vuoja vuojo vaimoi vieka njuore-nahta.324

'solsonen1

(Slutligen gifver han med sig.) Blind och ljus-beröfvad Jätte leder fram dem, sätter ned dem på ett dyr-skinn '), på en hval-hud, ristar upp lillfinger-spetsar, blandar blodet, hand i handen lägger, sluter famn i famnen, knyter kyssars knutar, sliter Uks-akkas fördömda knutar, skiljer händer, afskär knutar, knyter nya pannhårs knutar. 2) Bröllops-kittlar fylldes, tömdes. 3) At sin spinnerska, sin enda, åt sin sentråd-flätarinna, åt sin enda sömmarinna skänkte blinde gubben hemgift: klippor utaf gidd vid stranden, bröt han lös, lät ned han bära, silfverhällar lät han ro till lurfvig jungfrus hjerte-make, till kruslockig ungmös hemgift, i hamp-segel-vingad farkost.

(Han frågar Solsonen:) "Bär din båt än mera? bär han, simmarn, mera än på resan?" (Sä full packades bålen. Flickan bereder sig särskilt till affärd:) Sina jungfru-skor hon afdrar, helgar sig åt nya pligter, åt en ny, en oskylld broder; får i löndom trolldoms nycklar; bär ur kåtans midt tre kistor, tre utur de ungas brudrum; en är ljusblå, röd den andra, hvit den tredje; innesluta: fred, krig, eld, blod, sjukdom, pest, död.

Bade-linnets trenne knutar helgas Sar-, Uks-, Mader-akka: flägt och vind och storm de bringa; flätade, tre kyskhets knutar, i förvar fick Mader-akka. 4)

(Brudparet reser, då hem komma Jätte-söner ne:)

Sönerne från jagten kommo, jagt på haj, på hval och vallross, saknade i hemmet systern, kåta-midtens fägring "') hennes spår och plats blott funno.

(De fråga:) "Hvilken är som henne fångat? hvilken har den fagra lockat? och åt hvilken gaf hon handen? hvilken hade manna-senor? hvilken lekte mandoms-bragder? hvilken roar unga flickan? hvilken smeker fagra ungmön?"

(Här på svaras:) "Solens son, han som der seglar". Båten sköto de på djupet, att den unga efter jaga, att brud-ämnet 6) återföra. Starka höras åre-slagen, mumlet, talet, dån af vågor; redan nalkas årtulls-gnisslet.

Första knuten flickan löser; deraf blåser flägt i seglen, skjuter så på skeppet, smäller på vågorna; 7) jättens söner lemnas efter.

Åror starkare de grepo, svetten pressades ur ögon;

') Tjatse-haldein = på hofs- eller vatten-värdet.

2) Detta långdragaa knytande afser bröllops-ceremonierna. Uksakkas knutar äro svartsjukans. Vid trolofningen knötos ett par knutar, hvilka sletos vid äktenskapets fullbordan, livad som menas med pannhårs-knutar är okändt.

3) Bröllops-kalaset antydes med dessa ord, hvilkas korthet viil betecknar brådskan.

4) At qvinnan anförtrodde Maderakka 3 kistor med deras nycklar; nf dem kunde hjelp hemtas i tillfälle af nöd; eller rättare: de inncslöto trolldom, hvilken kunde brukas sä länge qvinnan var kysk. De tre bade-linnets knutar äro de samma som omtalas här ofvan (sid. 277), och 'deras betydelse såsom trolldom ses här nedan i poemet. Sanguis in coitu primo effusus]avando colligitur in lintcolo et adservatur; nodi tres in tali linteolo facti "nodi virgiuitatis" appellantur et de bis in poeniate loquitur.

B) Kaska-kåten fauro: artighets-benämning på flickor, linsets döttrar, hvilka ha sin plats i mellersta rummet af kåtan. Metern är i originalet lika ofullständig som i tolkningen.

«) Giftermålet var icke ännu fullbordad!.

') Jahnam jaokehsahta, baroit baiskesahta.

Metern är afvikande på samma sätt i original och öfversättning.'solsonen'

skrik, utmaning, bot och ondska; gallan sjuder, vreclen kokar.

Bruden i sitt sinne glades, ögat lyser, hjertat klappar; blickar kärligt på sin brudgum, ser på solens son och säger: "Tål din bat mer starka vindar?" "Masten, tågen, äro starka!"

Då hon löste andra knuten: vestan började att blåsa, lyfte hafvets barn 1) i höjden, sträckte, spände seglens bukar.

Bröderne ur sigte lemnas.

Blodet kokar, hämden törstar, upp de sista krafter bjudas, blodig svett från pannan torkas, ryggar krökas, händer stelna, klorna hårdna, fastna, ingro (i årorna), hjertat glöder, båten simmar, verldshafs-vågen våldsamt klyfves; åter hota de att hinna (upp Solsonens båt).

(Flickan frågar:)

"Tål väl båten ännu mera? tål han ännu värre ilar?"

Löste så den tredje knuten. I)å sjelf Ilmar, himlaherrskarns förste tjenare, blir vredgad. 2) Stormen vräker, rårna böjas, spända seglen våldsamt slängas,

båten hoppar, krängs åt sida. Bruden sjelf sig drager undan, lägger sig i båtens botten, gömmer sina qvicka 3) ögon.

(Katten kom och förföljelsen upphörde.) När som solen åter uppgick brödren stego på en bergspets för att se hvart systern färdats; solens sken i sten dem vände, än vid fisket4) stå de stöder; kopparbåten blef till klippa.

(Färden är slut; de unga komma till Solsonens hem. Der förtigas vigseln i hans, för jättemön, oansenliga stuga:) Bruden viges på en björnhud, helgas på en två års ko-hud, 5) minskas se'n till mensko-likhet; och med hennes kiste-yxa vidgas lilla stugans dörrar, breddas huset ut., förstoras. Och hon Kalla-söner födde.

(Såsom senare tillägg följa dessa fem versart)

Ätten slutade i Sverge ined den, ogift., skjutne sonen. ®) Annan gren åt ryska sidan, annan åt den södra sidan, bortom Danskar, bortom Jutar.

Af annan art är den följande. Denne sång anser Fjellner vara mycket gammal, tillhöra tiden för Lapparnes vistande i urlandct, i Asien, och anspelande på någon höfding derstädes. Äfven denne sångs öfversättning är gjord af Fjellner; jag har blott bearbetat den, för vinnande af metrisk form.

Fissjan-passjan-pardne.

(Pischan-paschans son.7)

Bisehan, solens sidas höfding, vigda på en björnhud, svurit

luschan, nattens höfdings dotter, helig ed att andra lifvets

') Vågorna.

*) Let börjar åska. Om Ilmar se Pischan-paschan-pardne, sid. 328.

) Egentligen läsande.

) Vaake. "Så kallas Lofoden, men äfven andra rika fisken". Fjellner.

) Hud af två års ren-ko.

J) Carl XII.

') Namnets betydelse och härledning äro okända. Af sangens två första rader vill det synas som vore namnet en sammansättning af fadrens och modrens namn; men längre ned kallas fadren sjelf med bägge orden.

gryning icke skulle lysa, synas för den eden bröte.

Stalo snart stal mannens lif och tog ned-gräfda godset1), hjorden.

Qvinnan flydde med en ren-hop, med ett foster under bältet; fjerran bort en son hon födde. (Uppvuxen vill gossen hufva veda på sin fader.) Frågar han: "hvar är min fader?"

(Modren svarar:) "Icke, son, du har en fader". Men till svar då sonen säger:

"Orrens höna har sin orr-tupp, tjäderhönan har sin tjäder, renkon har ju oclc sin rentjur, björnens hona har sin han-björn, elgkon har också sin elgtjur; ej af sten, af träd jag kommit".

År från år så gossen växer, manlig blir, i skogen jagar. Ständigt kältar, frågar modren: "moder säg, hvem är min fader?"

(Ilon vill icke tala ut fadrens namn, af fruktan för Stalon, utan före gifver än det ena, än det andra. Ett par exempel följa.) Äntligt svarar hon: "Din fader borta är att jaga elgar, leda dem ur jagtens hage, föra lefvande till påssion, draga elgen dit på skidor".

"Säg min faders namn, o moder!"

(Hon svarar:) "Björnen, brummande, din fader skaffar, skriaren, till kåtan".

(Dä efter många, försök à gossens och undan-flygter à modrens sida, ingen utsigt finnes Jör honom att vinna sitt mål, låtsar han icke vidare om saken, utan) Kolten upp lian skörtar, färdas bort till mötes-kåtan '-); vänder

åter hem; med snara fångar en björninna, drager henne, låter henne brumma, skria, rulla, välta, mumla, mumla; förer henne intill kåtan.

(IIan stiger in och säger:) "Gör åt mig ett bröd, min moder". Brödet steker hon på glöden. "Goda moder gif mig brödet, räck med egen hand mig steken".

Gossen trycker hvita brödet, heta brödet i mot handen.

"Moder, säg, hvem är min fader?"

(I smärtan bekänner lion:) "Pischan-paschan är din fader!"

(Gossen frågar:) "Moder! hvar är då min fader?"

(Ilon svarar:) "Stalo, Svarta åsens åbo, tog hans lif, hans hjord, hans skatter. Derför länge jag dig varnat att ej gå till Svarta åseu, ej besöka Altai-bergen, icke Baikals sidor, stränder". 3)

(Gossen liar imellertid fattat sitt beslut]>d grund af upplysningar vid mötes-kåtan, der allt gjorts i ordning för den kommande tvekampen; han säger:)

"Männen plägat råd i kåtan; hjelparne, död-gömmar-skaran, jemte nåiden sig församlat;4) gif mig nu min faders strids-staf, gif min faders stridsdrägt, gif mig dertill hjelmen, brodd-skor, handskar".

(Modren prutar mot, klagar:) "Ensam lemnas jag i kåtan, tårögd, glömd på gamla dagar, ingen sköter mig till död-da'r, gömmer mig i sand och näfver".

') Ava haudi, egentligen sten-öppning.

2) Med A'erreka-kåte menades den kåta cler stammen möttes för rådplägning, för lagstifl-3 ning oeh rättsskipuing. Så kallas nu de vanliga tings-husen.

) Tjappes asi = svarta åsen, tros hafva varit något bergs namn. AUa-vari = de glänsande bergen, Altai; dock är detla ord icke bestämdt ett nonien propriuiii, ty ännu finnas andra berg med samma namn, t. ex. ett i Tornio Lappmark. Men Bailcab pel&ja hadde tillåter ingen auuan tydning iin Baikals sidor och stränder, 4) Hjelparne = sekuudanter. Den dödes gömmare = dödgräfvare, Nåiden var icke blott trollkarl, som vi förut lärt känna honom, utan vid striden utmanare, härold, stridsdomarc. Han hade i handen en staf, hvilken ban stötte i jorden till tecken då striden skulle upphöra; denne begagnade han ock, som längre ned synes, då han utmanade till strid och då under utrop: jag stöter, jag stöter på (kamp med) svärd, eller spjut, eller hvad det då var. Alla dessa biträden iingo aflöning, hvilken bestämdes genom lottning.pischan-paschans son.

Sonen famnar då sin moder, signar, går. Och snart han träder in till Svar t- ås-g abbén s drängar, träder in och niger; talar:

"Sägen edra byars höfding nu har andra byens höfding kommit att er höfding söka".

(För att skrämma gossen trollar nu Stalon oväder:)

Askan dundrar, blixten ljungar; Ilmar, ypperst ibland himla-fadrens tjenar-skara, slungar blixtrar, öser vatten, skyfall.

Drängen går till gubben, säger: "hit en främmad höfding kommit". (Stalo säger:) "Bjud den bya-höfding in till gäst hos dessa byars höfding. Huru ser han ut?"

(Tjenaren svarar:)

"Till skuldran re'n den unge är ett hufvud högre väl än alla andra: skulderbred, grof-benig; hjelmen täcker munnen; ögat gnistrar; strids-staf han i jernhand håller; stridsdrägt breda bröstet täcker. Nåiden bullrar, trumman dundrar, edra hjelpare stå redo, stå på kullens båda sidor, färdig står död-gommar skaran". (Stalo svarar:) "Koken mål af gödda reu-kor, utaf Pischan-paschans afvel; Kkaffen hit jern-pansarskjortan, bågen, pilen, spjutet, lansen".

Gossen nalkas; hufvudskålar rundt kring spetsade han skådar; bundna ormar, hvaraf barnen togo gift, till sina pilar.

(Xu skall kampen börja fram Jör huset, i hvilket Stalo döljer sig; en ndid uppträder som utmanare à gossens sida, och säger e/ter hvart annat:)

"Jag stöter, jag stöter på vatten! "Jag stöter, jag stöter på dykning! "Jag stöter, jag stöter på kragtag! "Jag stöter, jag stöter på famntag!

(Då intet svar följer på dessa utmaningar, fattar gossen en hufvudskål och yttrar:) "Gubbe! hvems är hufvudskålen?" (Stalo svarar:) "Pischan-paschans hufvud är det". (Nåiden:)

"Jag stöter, jag stöter på pil-udd".

Gubben sköt en pil från gluggen. Pilen bet ej. Gossen fattar, stöter pilens udd mot stenen: "Gubbe, hvar blef pilen slöad?" (Stalo:)

"Imot Pischan-paschans tänder". (Gossen:)

"Sannt; hans tänder äro brutna".

(Nåiden:)

"Jag stöter, jag stöter på spjutspets". (Stalo:)

Skjuter glödgadt spjut med bågen (fotbågen).

Spjutet slår ban (gossen) bort med stafven,

tager,. stöter, slår i björken, böjer spjutets spets.

C'frågar:)

"Min gubbe, säg, hvar böjdes så din spjutspets?" (Stalo:)

"Imot Pischan-paschans tänder". (Nåiden:)

"Jag stöter på rasslande lansar". (Stalo:)

Släpper giftig lans från gluggen. Med sin staf i flygten slår han (gossen)

lansen undan; tager, stöter i mot stenen, viker, bryter; frågar noga: "Gubbe lille, säg, hvar bräcktes denne lansen?" (Stulo:)

"Imot Pischan-paschans tänder".

(Nu är ammunitionen slut; för att få ut gubben säger gossen hånande:) "Ulfven är i kulan fångad".

') Trolltrumman; andra trummor brukades icke.pischan-paschans son. 44

(Stulo, som icke tappat modet, frågar:) "Hvar skall ut jag komma, sonson? ') Genom fram-dörrn? genom bak-dörrn?"

(Gossen:)

"Å, kom genom bak-dörrn, farfar!" 1) (Detta, menar lian, passar en trollkarl.) Gubben kommer ut beväpnad; gossen tager mot med stafven, fattar gubben hårdt i bringan, trycker pansar't in i bröstet.

(Stulo ropar till sitt folk och andarne:) "Hjelpen, hjelpen mig som kämpar mot den andra byens höfding".

Ihnar, ypperst ibland hiinla-fadrens tjenar-skara, slungar eldklot-blixten 2), tänder huset.

(Detta brinner, faller ned jemte den påsatta kitteln; gossen hånar:) "Steks och tvättas i ett spad af Pischau-paschans renhjords afvcl".

Tjenare till hjelp nu komina, än med hugg-knubb, än med yxa, än med nålar, än med annat. Pischan-paschan-sonen griper Stalo-gubben, sopar, rödjer, stöter honom imot marken, stöter hårdt och frågar noga: "Hvilket väljer du: gå biltog?3) eller vill min slaf du blifva? hvar är Pischan-pasclians skatter? hvar är Pischan-pasclians hjordar?"

(Nälden:) "Hiinla-fadrcns oblo svärtar hjertat, eller klarar anden. Hvad är du, då hän du skiljes, då du skeden släpper, då du sista gången drager andan?"

(Stulo:)

"Pischan-pasclians vålnads ögon skjuta röd eld, bränna, hexa. Icke kan jag honom resa upp igen med blod ocli senor".

(Gossen:)

"Hvilket gör du? går du biltog, eller vill min slaf du blifva?"

(Stulo:)

"Hvilken är försouingsgåfvan, som kan Pi sch an pasch an blidka? gerning gjord är pil som skjutits. Hvem försonar, blidkar döde?"

(Nälden:)

"Him 1 a-fadren samman-sämjar, om blott oblo trängt igenom, sugit in i, bortbränt, uppvärmt, klarat andan. Sjelf han stryker, skrapar bort, försonar, blidkar. Han sjelf är sjelf; ej du, ej jag, ej-såsom du, ej såsom jag. Sjelf han klarar, till det bästa vänder allt, förlåter; gåfvan skall med glädje dock man taga, hon skall vara största skatten, vara hjertats högsta trängtan; om man gåfvan icke mottar, oblo svärtar, liexar, dödar, förer på de ondes sida. Andra verldens själar ha ej ben och kött, men linnas ändock; rum ej ta de; icke klämmer klippan dem; och vattnet hindrar, dränker dem ej; liksom tanken flyga de igenom jorden, genom måne, sol och stjernor; tid de ha' ej, han bakom dem flyktat; dc i drömmen visa sig för dem som yra, bländas. Desse äro nu de sälle, hvilka Ilmars oblo helgat. Men de andre döde äro de som smittats, suddlats, svartnat. Se der har du gode, onde: de som påklädt rena drägten, eller fula drägten afvig. Himlafadren sjelf är sjelf; han är ej såsom Vi och J blott; sjelf ban styrer höga himlen, sjelf ban styrer andra verlden". 4)

') Sonson, farfar äro ärlighets-uttryck, brukade af list.

2) Oblo — M-klot; sä föreställde sig Lappen formen hos det vi kalla hV-viggen.

3) Gadden guöret = gå i landsflygt, men med Inbegreppet att segla från ställe till ställe.

4) Huru mycket af detta långa lüro-stycke är lapskt, hvilka spär af kristendomens inflytande deri finnas, må lemnas der hän. Fjellner anför det bela som ett hedrande bevis på, Lappens sinne för odödligheten, hans tankar om varelsens tillstånd efter döden, hans förmåga af reflexion i högre ämnen.pischan-paschans son.

(Stalo:)

"Nu jag ser; han kan förena, stryka brottet bort, förlåta; kan förinta; lugna hjertat, kan förnöja de osälle, lindra, stridige förlika. Biltog går jag, lemnar skatten; egaren må hjorden taga, mig en liten flock nog närer, der på Baikals östra sida, vid Staiberne, vid Hoppe, öfre grenarna af Amart, Lena-strandens laxe-kistor, Tj äder-hufvuden as jagtmark".') Pischaii-paschan-sonen lösslet

med sin hand då halfva hjorden; sade: "Blod har icke drupit". —

Derpå Stalo-gubben afled, gömdes ned i myr och gyttja, 2) af döds-vårdarena gömdes; de och nåider fingo lotter.

Lätt om hjertat kosan vände ban mot vester, hem till modren, se'n ban striden lyckligt utstått, med hvar ann' förlikt de döde. Så han famnade sin moder, södra sidans, norra sidans, mötes-kåtans förste höfding; han förnyade, ban reste fadrens betesvallar, visten.

Denna sång är i flera hänseenden egendomlig. Genom det hela går en tydlig lapsk flägt. Idcerne äro, om man tager undan Nåidens långa tal, rent lapska; likaså situationerne. Iiela detaljen med tvekampen, sekundanterne och dödgräfvarne samt Nåiden, såsom utmanare, är alldeles ny och främmande; något motsvarande har jag icke funnit någon städes omtaladt. Fjellner låter gossen af sin moder begära fadrens jern-rustning, fadrens jem-liandskar; dessa anakronismer har jag sökt undvika genom tvetydiga ord, så mycket hellre som de senare på lapska kallas krapok, hvilket helt enkelt än i dag betyder handskar. Hjelmen har fått stå i brist på annat ord. Men med afseende på Sta-lons "jernpansarskjorta" har jag icke kunnat ändra dettà plaggs namn, ty jernet deri spelar en röle mot stridens slut, då gossen trycker det in i Stalons bröst. Då allt annat häntyder på sångens höga ålder, har jag tilltrott mig kunna kalla dessa ord anakronismer, såsom tillsatta i senare tid, under det sången genom tradition gått från slägt till slägt.

Den nu följande sången: Solens dotter, är visserligen en afslutad berättelse så till vida, att Soldottrens lefnadslopp ointalas frän giftermålet till döden. Men egentligen utgöres han af en serie sägner, af

') I dessa rader ser Fjellner utkast till en geografi öfver norra Asien, till en historia om vandringar i dessa ' nejder. Baikal och Lena-lloden äro bekanta; Staiberne, Reppe och Amart sägas vara berg i Hög-asien; ett Amart finnes nära Vindcln vid Gauts-jaure och af det, har Ammarniis, der kapellet står, fått sitt namn. — Tjäderluifvudcnas jagtmark ål er finner han i Tjuoktjoj-nos vid Behringssundet, emedan det härledes af lapska ordet tjuoktje, som betyder tjäder. Udden heter dock riktigare Tschukotskoi-iios och namnet har väl ryskt ursprung?

) Jfr ofvan. sid. 250, om detta begraftiingssätt vid fall af hämud.

allegoriskt och mytiskt innehåll, Fjellner säger 100:de-tals, hvilka gruppera sig kring Soldottren. Jag anför några af dem, på det att der af må blifva klara några Lapparnes myther, om renens tämjning, om anledningen hvar före qvinnan stod så högt och ärfde så mycket, om den goda solens dotter: Njavvis-ene och den onda måndottren: Attjis-ene (skamlösan), hvilka båda ännu uppträda såsom goda och onda feer i Lapparnes moderna sagor. Dit hör ock en sägen om en Lapparnes invandring till norden söder ifrån, hvilken jag längre fram meddelar i bättre sammanhang. Jag lemnar sången i prosa-form, så, som jag fått honom dikterad af Fjellner, ibland tillåtande mig en liten annorlunda gruppering än den han gaf, samt versifiering af hvad han ordagrant öfversatt.

Peijen neicla.

(Sol-dottren. *)

Sången börjar med ett par strofer om den gyldene tiden. Då var allt godt; mjölk flöt ur alla källor, då flöto fisk-mjölke, fisk-rom och fisk-kött i floderna. Menniskorne lågo låte vid alla dessa lyckliga källor och elfvar, de behöfde icke arbeta.

Men snart tog denna herrlighet slut: menniskorne mördade hvar andra. "Dårande vålnader reste sig, utbölingar gastade, skrämde menskorna, vålnader ropade hämnd. Flickan blef icke längre menniska, gäddan icke fisk,

skatan icke fogel. Flickan bjöd sig åt kommande och farande; vore gäddan fisk, skulle hon sprida dödslukt på hvarje näs; vore skatan fogel, skulle hon kunna ätas".

Män hade jagat och dödat renar; de hade fångat sådana för att genast slagta dem. Att tämja dem var för besvärligt, och obehöfligt då jagt och fiske voro rika. Njavvis och Attjis jagade, fångade renar. De hade med svurna, med heliga eder fäst sina hustrur (infört ägten-skapet!). Qvinnan blef då åter menniska, ty hon blef maka; gäddan blef åter fisk, då hon föder menniskan om våren; skatan är fogel, hon är menniskans glada kamrat, hon skrattar med menniskan.

Njavvis och Attjis mördades. Njavvis-ene, som var af Solbarnen, ocli Attjis-ene**), som var af Månbarnen, hade vid mordet hvarje sitt foster under bältet. Enkorna följde icke kring med fiskare och

*) Från alla Lappmarkerne, men hufvudsakligen från Herjedalen; ötVerskriften är syd-lapsk.

**) Ene eller edne = hustru, således Njavvis-hustrun, Attjis-hustrun.njavv1s- och attjis-enes utseende. 331

jägare, utan de bundo vid träd ocb flyttade från träd till träd de renar männen fångat; de vittjade snaror och jagtgropar i ren-hagarna, de fångade ren-kalfvar, som vid vårfloden icke kunnat följa mödrarna öfver de svällda vattnen ocli lemnats; de tämjde "solskänken"*); de arbetade i samråd.

Njavvis-ene bar rikt liår, som fladdrar i långa vågiga lockar, af hvilka / några smyga fram vid örat; pannan är ren, klar, hög; ögonbrynen mörka, regelbundna; ögonkasten milda; näsan svagt krokig, nässpetsen nedböjd; ansigtet ljuslagdt, finhyldt; uppsynen leende; halsen bländande hvit, fingrarna mjuka, lena; kroppen något fetlagd; hon går upprat, med ledig hållning och smidig gång, i kläder af fina mörka renkalf-skinn.

Ättjis-ene har ljuslett, rakt hängande, stripigt hår; pannan är bred och rynkig med svällande ådror; ögonbrynen mörka, täta; ögonkasten skarpa, hvassa; näsan starkt krökt; ansigtet långdraget, mörkt, magert; hakan spetsig; munnen bred; tänderna stora; uppsynen sorgsen, vjed; kroppsväxten reslig, icke fet, senig; musklerna rörliga; fötterna lösa, liksom kastande i gång ocli språng; rösten hög, skarp, nästan förskräckande; drägten hvit, tunn, något uppskörtad.

Då du sett en sådan vålnad, har du skådat Attjis-one; henne är ej godt att råka då sin väg man vrång-sint framgår.

Bägge enkorna födde barn: Njavvis-cne en son, Attjis-ene en dotter. Barnen växte upp. Då plockade enkorna en dag hjortron till samman. "Den som först får sin skäppa full, skall hafva gossen", sade Attjis-ene. ^javvis-enc ville ej gå in derpå till en början, men gaf slutligen med Då lade Attjis-ene mossa och ris i skäppan, plockade hjortron på °ch fick henne snart full. "Nu är min skäppa full och gossen min; tag du flickan". Då Njavvis-ene fann att hon var utsatt för ett svek, viUe hon icke lemna gossen; men Attjis-ene tog honom med våld från Njavvis-ene och gaf henne sin dotter i stället. — Då gossen vuxit upp, att han kunde vara till hjelp, skiljde Attjis-ene sig och sin hjord

) Peiven-keikim, eller -aeiaaivi = livad solen räckt fram; så kallas vildrenen ibland i poesien.332 s0ld0ttren. qvinnans arfs-rätt. renens styckning,

från Njavvis-ene och hennes, för att sköta sitt för sig, hvilket hon genom gossens kraftigare hjelp hoppades skola frodas bättre: "Jag", säger hon skrytande, "skall snart blifva rikare än du; jag skall få ren-slagt i mängd,

bringor skall jag ha' till hyllor, sidor ha' till rök-fång-täcke" °)

Så var nu renen tämjd och af qvinnor. Derför har qvinnan af fordno haft största lotten vid arf af hjordar. Hustrun, systern, skall hafva "storhundra" (120) mot mannens, brödrens tio-hundra; hustrun skall hafva "hand-ren", den som ledes för raidon eller vid klöfjandet; hön skall hafva "barn-ren", för att bära det spädaste barnet (— och grytan!). Till tack för det hon upptäckt husets bästa inkomst-källa skall hon hafva halfva kåtan och full bädd. Får hon icke denna lott i boet, då har hon fått endast "hundlott".

-Men mannen jagade och fångade renen först, han slagtar och styckar ännu, han- kokar. Han får derför välja första lotten vid måltiden på ren-ryggen, d. v. s. på den del af renen, som förtärcs färsk; bog, bringa, sidor och lår

skiljas af till torkning. Husbondens lott är stycket närmast hufvudet; det dernäst får sonen eller drängen; ett halsstyckc längre bort får annan son eller dräng; första ryggbiten får hustrun eller dottern: "sötungen"; stycket der näst hustrun och de äldre flickorna; bakre ryggbitarna de andra barnen; sista kotorna m. m. få farfar, farmor eller i allmänhet de gamle; svansen — ja: svansen, den får lilla barnet, för att lära gnagar-konsten.

Märgbenen fördelas särskilt: skenbenens taga husbonden och drängen; lårbenens hustrun och dottern; öfverarmcns får sonen, drängen och pigan; underarmens de öfriga barnen; fettet vid höftleden skall hustrun gifva det lilla barnet att suga på; mellersta delen af lefvern får den som sutit och sett på märgbenens delning, men intet fått.

Sedan enkorna varit skiljda en tid kom en vår ined stark flod; sjöar, bäckar och elfvar flödade. Njavvis-ene slapp icke fram till betes-

*) Reppen-perjes = täckclset öfver kiila-öppniugen (se sid. 117).

markerna, dit renarne sprungit förut. Hon blef utan all kost; foster-dottren hungrade och ropade efter föda; Njavvis-enc satte på elden kitteln med vatten, att der uti koka några ben och litet bark, för att lugna flickan. Gossen visste sin leksysters nöd, tog af Attjis-enes förråd ett köttstycke, smög bort till Njavvis-enes tält, klef upp der på och sänkte köttet med ett snöre ned i grytan. Njavvis-ene, som såg hans bild i grytans vatten, lyfte upp ögonen och sade: "Hm, min son". — Ilan frågar: "huru? är jag din son?" — Hon svarar: "följ mig till källan, vi skola spegla oss". — De gå till källan och spegla sig båda deri. — Han utropar: "Ja, sannerligen, min mor!" och omfamnar henne. Nu berättar hon huru han såsom ung blifvit vunnen genom bedrägeri och tagen med våld af Attjis-ene. Då utropar han: "rätt är att rnen-nisko-tjufven dödas"; han vänder derpå hem till Attjis-ene, anfaller och dödar henne. Vid det hon håller på att dö, griper hon honom om höften, trycker så våldsamt att höftsenan försträckes, och säger:

"Fast jag hulpit renen tämja, otacksamt af dig jag dödas; men ett arf din ätt jag lemnar: när i fjerran slägten någons höft i krampdrag svider, "plågas, är det jag som klämmer senan".

Der före säger Lappen än i dag vid höftvärk: Attjis-ene suonab tuorela = Attjis-ene rycker i senan (nerven).

Med Attjis-enes hjord, af hvilken hon väntat sig så stor vinst, blef ingen välsignelse: hennes ondska rådde ock i hjorden. Då hon dött, ån i sista ögonblicket hämnd-full, skingrades strax hennes renar och förbyttes till andra djur. Paddor och grodor blefvo några, och derföre skola de lemnas i fred. Ett yr-fà (Silpha lapponica eller "skinnaren") är ock afkomling af hennes förbytta hjord; fult som hon, luktar djuret illa, °ch elakt som hon, förstör det allt hvad det kommer öfver.

Om Attjis-ene berättas ock att, efter skilsmessan från Kjavvis-ene, då hon blef elakare niistan dag för dag, hon blifvit hafvande af nordan-vinden oeh födt sonen Atsits, sora ock kallas Atljevits och Askevits, och hvilken Ruottuh (Svenskarne) kalla askfis. Han var bitter och väld-!a» som fadren, spotsk, afundsam och listig som modren; han misshandlade renarna, sil att han t. o. m. slet hornen af dem, och gjorde ^Ua möjliga puts. Slutligen gjorde han äfven narr af månen, modrens far, fër ,lct dcnno var blekare än solen; derföre blef han kastad upp i

månen och sitter der ännu; till skam ocli minne af sin illbragd mot renarne sitter lian der med ett renkorn i ena handen, och sitt till straff här för afslitna hufvud håller han i den andra, som kan ses af hvar och en som har goda ögon.

Njavvis-enes renar ökades. Hon och gossen räckte ej till att sköta den ständigt växande hjorden. Flickan är menniska; hon togs till hjelp. Men hjorden ökades än mera; han blef dem öfvermäktig; de hunno icke flytta efter betet och binda renarne; största delen måste släppas lös.

Menniskorne ökades, köttet räckte icke för alla. Himla-fadren hade i clen lyckliga tiden gått till de af mjölk fylda källorna och längs elf-varna, då de runnö af fiskars mjölke, rom och kött. Då hade han tagit af källornas mjölk och gömt denna; nu framtog han henne och spridde der af i ren-kornas spenar, befallde gossar och flickor att

sträcka sina lemmar, sina fötter i språng, att utpressa svetten, för att hålla samman och drifva till kåtan, till tömning de nya, de rörliga mjölk-källorna. Så lärde man sig mjölka. Och då mjölken är himla-fadrens gåfva, får man icke kasta bort något der af. Spiller man af ovårdsamhet något, skall man korsa der öfver med högra foten. Dock må man ostraffad vid mjölkningen slå litet ut på marken åt "skinnaren", åt Attjis-enes hjord, ty denna skall ock hafva föda.

Henhjordarne ökades; då de ströfvade kring blefvo renarne skyggare. Fåfängt försökte de glada, de kyska gossar och flickor att drifva dem, att hålla dem till samman; renarne skingrades dock. Då sade en vacker dag hunden:

"An, jag arme, fnaskar smulor upp vid kåtan blott, vid jagten; gif dertill en skopa köttspad, blott en liten kokse ren-mjölk, blott af blod, kött, ben en smakbit; troget då skall Er jag hjelpa, troget hålla hjorden samman".

Så blef hunden anställd i menniskans tjenst; han drifver renarna samman, han vädrar upp spåren af de förkomna, han skyddar hjorden mot vilddjur, han är Same-folkets bäste vän och tjenare. Och lian är

god, ty han plågar icke sjelf och tål icke att någon plågar renarna. Men i ett fall hotar han grymt, nämligen om han på ålderdomen vanvårdas :

"Lemnen I mig åt mitt öde, ge'n ej ro åt gamle tjenarn, skall med eldrödt ögon-gnister, skall med tandadt gap jag flåsa imot eder, vägen stänga till den goda, andra verlden".

Der för iir Lappen också mycket noggran om att, när en hund blir gammal, men innan han blir för gammal, bringa honom om lifvet; och är det både klokt och godt.

Den goda, den dygdiga Soldottren Njavvis-ene lefde länge. Då hon kände sin död nalkas befallde hon att man skulle begrafva henne på den allra högsta fjällspetsen, på det hon vidt omkring skulle kunna se gossars och flickors, mäns ocli qvinnors seder. Hon afsomnade sotdöd, fördes högtidligt upp på en fjällspets, hvilken än i dag kallas Soldottrens fjäll. Der gräfdes åt henne en graf. Hon sveptes i näfver; hon under-bäddades med njavvi (de långa håren på renens hals), hvar af hennes man haft sitt namn; hon öfver täcktes ock med njavvi; der på lades sand; rundt om grafven ställdes flata sten-hällar: en märkes-sten för hufvudet, en för fötterna-, en för hvardera armen; öfver lades en flat täck-häll; hufvudstenen och täck-hällen ristades; täck-hällen belades skönt med torf; på fotstenen skrefs tecknet: "torfvan lyft, läs minnesskriften".

Och än står grafven grönskande qvar på Soldottrens fjäll.

Men sjelf är hon icke der. Hennes ande vandrar i jungfruligt skön skepnad med sin ande-hjord omkring i hela Same-landet. När hon vakar är hon osynlig, men när hon sofver kan hon ses; så ock hjorden. Den som då,

Under våta, svarta klippan, i grön-gräsigt loft på fjället, Peijen-neida ser i slummer, famnar Solens dotter oväckt, kysser drömmerskan ur blunden: lian får sköna slumrarinnan, får den alstrings-starka hjorden.

Der ined att man får henne oeh hjorden är dock icke spelet för alltid vunnet. En lat vräkling hade en gång öfverraskat henne sofvande, med sin hjord omkring sig. Hon säger: "välan! Du har famnat Solens dotter; gör dig nu en kåta, men täck henne väl, så att ingen solstråle tränger in; vi skola hvila der". — Tidigt på morgonen skiner en klar solstråle in genom en springa, ty den låte hade icke täckt kåtan noggrant. Soldottren spritter strax upp: "Håh, håh! jag ser min faders och moders ögon", säger hon, och ropar till honom: "Följ med! se icke till baka! hör hvad du hör, men se dig icke om; blott följ mig fort". Hennes renhjord störtar fram i starkaste språng, "vålnader och gastar ropa högt och hotande efter dem, stampa, bullra, nalkas". Förskräckt ser lättingen sig om, i ett huj försvinner en tredjedel af hjorden. Hon ropar: "Följ, följ! men se icke till baka". Han följer; men andarne komma allt närmre, nu tycker han de vilja fatta honom i bältet; han sneglar bakom sig, strax försvinner den andra tredjedelen af hjorden. Då utbrister hon: "Följ dem nu sjelf och vare de bortsprungne renarne vild-renar. Bort du låte, bort!" och försvinner.

Derför, af den lates öde varnad, hvarje gosse, flicka, alle raske, trogne drängar, alla flinka, kyska flickor vakta hjorden hela dygnet,' vaka dagen om och natten, vaka bäst vid dagens gryning, låta icke morgonsolen träffa slummer-tyngda ögon; då är Peijen-neida nära spejande på nejdeus ungdom, glad att löna, snabb att straffa, drifva bort den låte vräkling, skingra nyväckt renhjord, låta Peive ta' sin skänk till baka.

Oftast röra dessa sagor sig kring Jättar och Stalo. Lapparnes jättar hafva ett omisskänneligt slägt-tycke med våra och torde, liksom namnet (jättenes, jätanas), hafva främmande ursprung. Stalo, pl. staloh, synes till största delen vara alldeles det samma. Han är större än Lappen, klumpig, mennisko-ätare; han är ensligt boende, stundom enögd eller blind (hvaraf stalostet lefva som enstöring, och stalostallet leka blindbock!). Mot kroppens svarar icke förståndets storlek: han'tjock-pelsen".

är mycket dum, och luras alltid af den lille Lappen, som är qvickare än han. Ett drag af Stalos karakteristik bör icke förgätas, då det i allmänhet skymtar igenom och i följande stycke uttryckligt uttalas: Stalo är jordbrukare och ofta rik. Detta häntyder der på, att Stalos förebild är af annan stam. Att Stalo ibland har jcrnklädning kan jag icke, i likhet med Friis, anse som bevis, att han var en viking; namnets härledning af stål må dock vara riktig: Lappen har fått metaller-nes namn från nordiskt språk. Stalos hustru heter Lolidats (vägglusen), har dennas gestalt och är blind på det sätt, att hon väl har ögon, men icke brukar dem jemt, utan gömmer dem under dörr-tröskeln. Sina fiender dödar hon sålunda, att hon med ett rör af jern suger blodet ur dem. — Såsom förtydligande Lapparnes uppfattning af Stalo meddelar jag här sagan om

Kassa-muoddci.

(Tjoek-pelsen. Frän Tornio.')

Fordom barnen, gossar, flickor, brukat leka, fägnas, glada springa kring ocli hoppa, trampa fotspår omkring källan, leka enögd Stalo, leka gubbar.

Stalo, hemmans-åbon, lade sina slagjern, öppna; gömde , dem i dyn, i vattnen lade. Farfars-gubben, Lappen, insåg Stalos uppsåt, arga listen, meusko-ätarens lönn-giller, gömde sig i tjocka pelsen, lade sig i jernet, låddes död, som honom björnen slagit.

(Stalo kommer, ser fångsten, glades, säger:)

"Hu, hå, hå! gamle gossen blifvit lurad, frusit in här------

(joikning ad libitum) (Stalo tager nu Tjockpehen:) ßärer hem till stugan, binder framför eld, vid stugans tak-ås.

(Stalo-familjen går ut för att reda sig till styckning af fångsten, blott han fått tina upp. Lappen börjar se sig om. Stalons yngre son tittar in genom stugudörren och märker detta:) "Se då! se då! hur ban grinar!"

(Äldre sonen:) "Sjelf du grinar, ej guds-lånet".

c Lapp-gubben för sig:) "Så, ban vet af Gud, han också".

(Stalo, som hör talas om grinet, uppfattar saken på sitt sätt:)

"Så, så; re'n lian böljar tina". Hugger ämnes-träd i backen, fäller, qvistar, hugger, täljer, hålkar ut ett tråg vid påssio.

(Säger till äldre sonen:) "Gosse! hemta hit mitt liålkjern". Lappen hör det, kniper jernet.

(Yngre sonen, som allt emellan tittar i dörren, ser detta:)

"Far, han ser! Min far, ban rör sig, far! ben-yxan nu ban fattar".

*) Jfr med följande poetiska bearbetning den prosaiska bos Linder, Liisn. för folket XV, 3 sid. 213; samt sidd. 78—81 bos Friis, efter L. L. Laestadius, der Lappen kallas Patto-1 oadnje.

• Diiben. Lappland.

sagorna på vers; dramatiserades.

Stalo-gubben glades, joikar, hör ej, ser ej, varsnar intet.

(Äldre sonen träder in i stugan, Lappen brukar yxan på honom :)

Slår i skallen, hugger, dödar.

(Stalo joikar.) Väntar, tycker honom söla.

(Säger till yngre sonen:) "Skynda, hemta du mitt hålkjern". (Lappen)

Klöf ock yngre sonens skalle,

lossade ur honom hjernan,

afskar, afbröt ljudets blåsning (strupen).

(Stalo hör bullret, väntar, mumlar:) "Vrårna ut och in de vända, vrida hufvuden och ögon; sjelf jag får väl jernet hemta".

(Lappen)

Aktsam vaktar han med yxan, mellan husets dörr och påssio springer, löper fram och åter; mättar så åt gubbens hufvud, klyfver sjelfva Stalo-skallen, gröper ögon ut och tunga, gjuter mensko-ätarns blod ut, äcklig saften färgar golfvet.

(Lappen bär derpå ut de slagne, styckar dem utanför huset ock kastar genom jmssio-dörren in lit efter bil dt Lohdats.) Lohdats rundt kring golfvet famlar, snusar, vädrar, luktar, fägnas åt de bitar in ban kastar, krafsar på de ludna fötter, Lappen in i påssio slänger,

(Stalos fötter med belling-skorna på) sväljer spott som fuktar tändren, brister ut i ord och säger: "kasta blott in vildrens fötter, icke bellingsklädda läggar".

(Trappen har imellertid kokat soppa på Stulo och barnen och öser upp åt Lohdats; lion smakar:)

"huru smakar detta? smakar som han sjelf, min gubbe, luktar".

(Lappen tager Lohdats ögon under tröskeln, bryner dem i stekpannan; hon hör det, äter, frågar:)

"Åh, hvad är som sprakar, spritter, fräser, brister, smäller, knakar? Skåden, mina kära ögon, ljusnen under stugans dörrstock, klarnen, mina goda ögon". (Iton söker dem förgäfves; Lappen utbrister:)

"Nyss i flottet dina ögon har du doppat, ätit upp dem. Gräf nu upp ur snåla buken dina ögon, Stalo-gubben, dina barn, de kära gossar".

Denna versifierade form hafva troligen alltid de lapska sagorna haft, både der före att språket så lätt infaller i denna runo-meter, och för bibehållande i minnet. Fjellner säger så, och jag har haft tillfälle att höra under 2—3 dagars vandring vid hviloställena berättas en lapsk "Reinecke Fuchs" på sådan vers.

Fjellner säger ock, att han sett och hört "Tjockpelsen", delar af "Soldottrcn" och äfven andra sagor ageras, på sådant sätt, att olika personer i sällskapet tagit på sig hvarje i sången förekommande röle och utfört den med ord och åthäfvor. Detta har skett dels på lek af barn, som ingressen till "Tjockpelsen" angifver, dels ock vid herreha-håte, dessa rätts-öfveiiäggningar, om hvilka handlas här ofvan (sid. 326) i "Pischan-paschans son". Här vid tillades en del ex tempore, joikades på pas-

sande ställen o. s. v., hvar igenom saken vann och de utförande egde tillfälle att glänsa och öfverraska. — Men der jemte lära spår äfven finnas till stycken med verklig dialog och dramatisk anläggning, ehuru endast fragment återstå, då det hela icke räddats genom anteckning.

Friis, som eljest utförligast af alla antecknat och behandlat lapska sagorna (se literatur-förteckningen), omtalar

icke denna deras framställning i versform eller deras dramatisering; må hända har prosan fått öfverhanden bland de norske Lapparne, från hvilka han hemtat de flesta han anfört. Bland dem äro ock ganska många moderna ocli icke lapska, såsom han sjelf anmärkt, och dit höra utan tvifvel alla clc som behandla eller omtala kungar, prinsar och prinsessor, slott, m. m., huru lokaliserade dc i öfrigt må vara.

Bland öfriga urskiljer han tre till sitt hufvud-innehåll olika former, dem han anser alla vara äkta lapska.

Det ena slaget behandlar scener ur djurverlden, och innehålla dels skildringar af vissa djurs egcndomlighetcr och lynnen, dels quasi-för-klaringar öfver uppkomsten af egenheter i djurens byggnad, färg m. m.

Det andra slaget rör sig kring mytiska väsen eller innehålla lemningar af Lapparnes gamla gudalära, traditionelt bevarade i sago-form.

Det tredje slaget grundar sig på historiska tilldragelser och behandlar sammanstötningar i forntiden med fientliga folkstammar.

Hvad angår den första gruppen, äro de flesta dit hörande utan tvifvel äkta lapska, ehuru äfven på dem grannarne inverkat, t. ex. i den långa berättelsen jag nyss kallat Reinecke Fuchs, i hvilken jag fann otvifvelaktigt nordiska inblandningar. Såsom prof på en sådan rent lapsk djursaga tillåter jag mig anföra följande ur Friis' Eventyr (sid. 9) hemtade om

Laxen och Rödjisken.

(Frun Tanen.)

En lax sam en gång tidigt en vår upp genom Tana-elfven, strax c'ltcr det isen gått upp. Då han kommit långt, långt upp i elfven, slog han sig slutligen till ro under en stor fors och valde sig ut en beqväm plats, der han kunde lägga sin rom då tiden dertill komme.

Då han stod der under forsen kom en dag en hafs-aborre eller 1'ödfisk *) till honom.

) Friis skrifver ömsom rödfislc, ömsom aborre. Meningen är utan tvifvel den förre, Sebastes norvegicus Cuv., eller kungslisken.

"Hvad är du för fisk?" frågade laxen.

"Ah, jag är allt en fin rödfisk, jag", svarade rödfisken, "halfbror till insjö-aborren och mina fenor äro hvassa som nålar"., I det samma stack han till laxen, så att denne strax for undan.

"Hvad vill du här uppe i det söta vattnet, du som icke har det ringaste fett på dig?" frågade laxen.

"Jag har mera fett i mitt hufvud", svarade rödfisken, "än mången Lapp har gods i sitt visthus! Yill du simma kapp med mig?"

Laxen vårdade sig till en början icke en gång att svara på röd-fiskens utmaning, ty han visste mycket väl att han var den raskaste af alla fiskar i att simma upp genom forsar. Men rödfisken lät honom icke vara i fred; rätt som det var stack han åter till laxen med sina hvassa fenor och frågade: "vill du simma kapp med mig?"

Då lät laxen strömmen drifva sig litet längre ned för att få rum till godt anlopp, och derpå for han i väg upp genom forsen. Men i det samma bet rödfisken sig fast i laxens stjert. Då laxen kommit upp i sjelfva forshufvudet och tvär-vände för att brådstört gå ned igen, ropade rödfisken, som hängde fast i stjerten:

"Se, nu är jag högre än du, och du kommer här och vill simma kapp med mig; mig, som folk sällan får fatt i; men du, du står här och låter fånga dig af hvilken gammal käring som helst".

Vidkommande den tredje eller den historiska gruppen, anser Friis den "kasta ett dunkelt ljus till baka öfver en aflägsen forntid, då det en gång må hända talrika, om än aldrig mäktiga, men dock fredälskande Lapp-folket stött samman med andra mäktigare, bättre beväpnade och mera krigiska nationer, såsom Tsclmdcr, Karelare, Ryssar och Skandinaver". — Ja, dunkelt är, i sanning, det ljus de sprida, ty det finnes ingen möjlighet att igen känna något enda faktum. Så omtalas från flera håll en strid, hvarvid Lappar nedgjort fienden genom att från berg, der

de förskansat sig, ned rulla stockar öfver honom. Så nämnes huru en Lapp, som blifvit tvungen visa främmande fiender vägen, nattetid förde dem till ett brådjup; då han, som kände lokalen, beredt dem derpå, att det bar brant utför, kom till stället, vek han tvärt af och kastade ned för branten det bloss han bar i han-' den, hvarpå alla fienderne, i den tro att han fortfarande förde blosset,

störtade efter ocli omkommo. Då dessa händelser berättas nästan alldeles lika från olika ställen, visar det att lokalen icke kan vara något väsentligt deri, om ock möjligen händelsen kan vara sann. — I allmänhet sakna de i fråga varande skildringarne allt spår af lokal-färg, all individualitet. An är det en I japp som narrar bcstöflade fiender ut på hal is, der han och hans härnsko-klädda landsmän slå i kull dem med timmerstockar; än skjuter han dem i mörkret med pilar eller sticker dem med spjut genom hål på kåtan eller genom "reppcn"; än sveder och bländar han dem, då de titta ned i reppen, der igenom att han på elden häller en gryta full med flott; än lurar han dem ut på obebodda öar att svälta ihjel, o. s. v. Dessa och dylika berättelser kunna ickc anses ega ringaste annan historisk betydelse än häntydan på samman stötningar med andra folkstammar. Äfven då de, såsom i berättelsen "familje-namnet Tschudda" (Friis, sid. 123), affektera att historiskt förklara för handen varande förhållanden, kan man ickc utan stor tvekan taga för gifvet, att hvad de innehålla är det sànna och ursprungliga. Hvem tror nu mera att titeln: solens broder och månens kusin för kejsaren i Kina häntyder på en verklig sådan slägtskap, att familjen Peive eller Päiviä, o in hvilken Castrén m. fi. tala utförligt, hvilken ofta nämnes i sagorna (sidd. 219, 322 m. fi.), och hvilken ännu har sina qvar lefvande representanter, verkligen härstammar från solen, eller att det troil, hvilket säges hafva gifvit anledning till namnet Trolle, verkligen funnits till?

Af Helt annan betydelse är andra gruppen, eller de mytiska och Stalo-sagorna; de hafva till stor del rent lapsk grund och äro således af verkligt värde. I dem finnas skildringarne af Attjis- och Njavvis-ene, om Euobba (skorfnacken), som spelar en rSlc lik vår askepott, om Stalok och Jättar; der höras genljuden af Saivo- och Akka-1 ärorna, o. s. v. Men äfven de äro betydligt moderniserade och fram för allt blandade med ut ifrån hemtade föreställningar, till den grad, att ingen enda är fri från sådana tillsatser. För att se huru förändrade och försämrade de dervid blifvit, må man jemföra min anteckning häl- ofvan (sid. 330) af Peien neida med Friis' framställning (sidd. 14—23); Attjis-ene är på senare stället den onda och Njavvis-ene den goda féen ur våra eller de persiska sagorna, med en liten lapsk lårgning. Egendomligheter finnas likväl, och det bästa är att lemna n&gra prof.

Troll-käringen och Jes.

(Efter L. L. Laestadius.)

En gammal Lapp var en gång på ekorr-jagt och gick vilse, så att han icke hittade hem igen. Slutligen kom lian till en gammal koja, hvilken stod på en liten öppen plats i skogen. Der steg han in för att blifva qvar öfver natten; han gjorde upp eld och började koka något af dagens fångst i en liten kittel, som han hade med sig. Plötsligt trädde en troll-käring in i kojan ocli frågade: "Hvad heter du?"

"Jag heter Jes" (sjelf), svarade Lappen, men med det samma tog han en slef full af det kokande spadet ocli slog i synen på trollet. Hon började skrika och jämra sig och ropade:

"Jes mu boldi! Jes mu boldi!" (sjelf brände mig). "Har du sjelf bränt dig, får du sjelf svida der före", svarade ur närmaste berg troll-käringens sällskap. På så sätt blef Lappen för den gången qvitt troll-käringen; men då hon gick sade lion: "Sjelf kände mig, sjelf brände mig och sjelf skall få sofva till nästa år".

Efter slutad måltid lade Lappen sig att hvila, men då han vaknade ur sin sömn och började gräfva i matsäcken, fann han denna full af mögel och af maten blott ruttnade smulor. Han kunde icke förstå hur detta gått till, men då han slutligen kom fram till folk, fick han veta att han varit borta ett helt år.

Fogden i Vadsö, som gjorde sig till Stulo *).

(Från Varanger.)

För många år sedan lefde en fogde på Vadsö, som skall hafva varit grufligt stark och så snabbfotad att ingen

kunde hinna fatt honom. Men på samma tid lefde ock en Fjäll-Lapp, hvilken bland sitt folk äfven hade rykte för att vara både stark och rask, och Lappen hette Andras Peive. Fogden hade hört mycket talas om denne Andras och då han nu en gång kom till Vadsö, började fogden på flera sätt reta honom att visa sin styrka; bland annat utmanade han honom att försöka hoppa öfver en åtta-årad båt, som just var hvälfd upp på stranden och ny-tjärad. Så slogo de vad om en del gods: den som hoppade

*) Att den ene hjelten i sagan varit en fogde röjes icke af sagan sjelf; hon synes äldre än fogde-tiden. Denna titel är troligen ditsatt, för att gifva sagan historisk och lokal-färg.

så högt öfver åtta-årmgen, att skörten icke rörde vid kölen skulle vinna. Först hoppade Andras Peive och hans skört rörde alls icke vid båten. Så hoppade fogden; men det var icke fritt att han strök litet mot kölen. Då hånade Andras och sade: "du kom nog till korta denna gång, fogde; du har fått tjära på skörten dina!" Fogden blef vred ocli hotade: "du skall nog få bruka dina ben en gång till, du, Andras Peive". Imellertid skilj des de åt för den gången.

.Nästa vår flyttade Andras med sina renar till Pers-fjorden vester om Yadsö. Detta visste fogden, ocli då Andras väl var kommen till Pers-fjorden gjorde fogden sig till Stalo*), tog sin son och sin hund med sig och rodde dit. Då han kom in i fjorden såg han Andras vandra i närheten af hafvet. Då förvandlade han sig till ett stycke vrak af ett skepp, och då Andras såg vrak-stycket drifva in mot stranden steg han ned på "fjæren", eller den strand-bit som blir torr vid ebben, för att närmare undersöka hvad det var. Men medan han stocl der och såg på vrak-stycket, som dref närmare och närmare in mot stranden, blef han plötsligt rädd och der kom öfver honom en så besynnerlig ångest, att han sprang sin väg upp från stranden så fort han kunde. I det samma han sprang lät det som Stalo brukar låta (pep och hvisslacle). Andras begrep nu att det var Vadsö-fogden, som gjort sig till Stalo och var efter honom, och han mindes hvad fogden hotat sist de

träffades. Andras, som icke heller rar okunnig i trollkonsten, önskade sig dä en vild ren-oxes fötter. Dem fick lian och med dem lopp 1'nn ett godt stycke innan han stannade, för att lyss efter Stalon. Men d& han stannade hörde han Stalon låta ett godt stycke fram för sig Och just ät det häll hvar åt lian lopp. Då önskade Andras sig fötterna af en vildrens-kalf, ty när vildrens-kalfvcn är i den äldcr att han första gången byter hår, är han så snabb i språnget, att intet ovingadt djur kan upphinna honom. Sä fick lian fötterna af en vildrens-kalf och sprang med dem ett godt stycke. Då ban nu stannade för att lyssna, hörde lian Stalo läta längt hak om sig.

Dä sprang Andras åt ett håll der han visste att der funnos två mindre sjöar och mellan dein ett smalt sund. Midt i sundet fanns en sten; men då vattnet var alldeles stilla kunde ingen se stenen, som låg

) Man kunde göra sig till Stalo genom att tvätta ansigtet och hufvudet samt afsäga sig sitt döpelse förbund, enligt Friis. Minnie en qvarlefva af Savakka-dopet? eller ett medeltids djefvuls-förbuud?

litet under vattnet. Andras visste noga hvar han låg, sprang dit, hoppade ut på stenen och från den öfver på den andra sidan sundet ; samt derpå vidare tills han kom midt för den ena af sjöarna. Då började han hojta och ropa, på det Stalon skulle höra hvar han var; Stalo hörde det och sprang efter ljudet. Då ban kom till stranden midt imot der Andras var, ropade denne: "Hoppa nu du också öfver här der jag hoppat". — "Jag orkar icke hoppa öfver här", svarade Stalon. "A, skäms", ropte Andras, "orkar du icke hoppa der hvar enda stackare till Lapp kan hoppa". Då blef Stalo morsk och hoppade till, men plumsade ned midt i sjön.

Nu skulle Andras till att skjuta ihjel honom, medan han sam mot land. I fordna tider brukade Lapparne bågar, och pilspetsen var ett lom-näbb. Då Andras sköt första gången, hoppade Stalo så högt i vädret att pilen flög mellan hans fötter. Då siktade Andras midt på pannan och sköt andra gången, men Stalo hoppade ånyo så högt att pilen gick mellan benen. Tredje gången siktade ban på öfversta kanten af hufvudet och träffade Stalo i underlifvet. Han kom dock fram till stranden, men var nästan förbi med det samma, och döende sade han till Andras: "du skall lofva att begrafva mig auständigt, och när du det gjort, kan du draga hän till Pers-fjorden till min båt och taga mitt gods; min hund kan du dräpa, men min son skall du icke dräpa, Andras".

Andras bcgrafde Stalo, så som ban begärt och hunden slog han ihjel, ty Stalo-hunden är sådan, att, när ban får slicka sin herres blod, lefver denne upp igen; der för har Stalo alltid hunden med sig. Andras tog så allt godset som fanns i båten, tog der efter bort årorna och stötte så båten med gossen ut till hafs, så att ban dref å stad för väder och vind. Så sprang Andras hem igen, och då han kom till gammen, kastade ban sig ned på sin bädd och utbröt: "Åh, nu är jag nästan förbi". — — — — —-----------

Stalo-bruden.

(Från Ibestad.)

Det var en gång en Stalo, som friade till en Lapp-flicka. Flickans fader tordes strax icke annat än lofva att Stalo skulle få henne och tackade der till för den ära som visades honom. Men inom sig

sjelf tänkte lian likväl att det icke skulle blifva af; kommer tid, kommer råd, tänkte han. Imellertid kommo de öfver ens om bestämd dag, på hvilken Stalo skulle komma och hemta bruden. Dagen kom och Stalon kom äfven. Under tiden hade Lappen redt i ordning ett trä-block och dragit på det flickans kläder; han hade tagit en alldeles ny kolt, ny mössa, silfver-bälte om lifvet, nya skor och nya skoband. Då allt var färdigt ställde han dockan hukad i en vrå af tältet med en tät slöja öfver hufvudet, som en lapsk brud brukar hafva. Då Stalo kom in och såg att bruden satt i vrån, iklädd sina bästa kläder, blef han mycket förnöjd och gick ut igen mccl sin svärfar för att taga mot de renar, lian skulle få i hemgift. Imellertid höll dottren sig med några förspända renar dold bak om en kulle nära tältet. Då nu Stalo fått sina renar ocli höll på att slagta en al' dem till aftonmål, smög Lappen sig bort till dottren och så bar det af i flygande fart in åt fjällen.

Då Stalo slagtat renen gick han in igen till sin nanna eller käresta. "Nå, nannatjam" (lilla käresta), sade Stalo, "sätt nu grytan på elden". — Nanna rörde sig ej. — Åh, Nanna är blyg, tänkte Stalo; jag får göra det sjelf. Då grytan kokat en stund, säger han: "Nå, Nanna, nu får du klyfva märgbenen". — Nanna rörde sig ej. — Nanna är blyg, jag får göra det sjelf, sade Stalon. — Då köttet var kokadt, sade han: "Nanna, kom nu och ös upp köttet!" Men Nanna var fortfarande blyg och rörde sig icke. Får göra det sjelf då, tänkte Stalo. Då lian öst upp köttet bad lian Nanna komma och äta, men Nanna var allt jemt Myg. Så åt han då ensam. När han slutat der med, bad lian henne göra bädden i ordning. "Åh, Nanna, är du så blyg, så får jag väl göra det sjelf då". — "Nå, Nanna, kom nu och lägg dig". — Nej, hon var blyg. — "Jag får väl sjelf hemta dig då", tänkte Stalo, och giek bort till bruden; men hvad fann han? Då han grep efter sin Nanna märkte han att det var cn trä-kloss. Här öfver blef han så ond, att lian sprang ut i bara skjortan och satte efter Lappen öfver buskar ocli backar. Men det tjenade till intet. Fult väder blef det ock, snö-yra och köld, och snart började Stalo att frysa så jämmerligt som en hund. Slutligen kom månen upp vid horisonten. Då Stalo såg honom trodde han det var Lappen, som hade gjort upp eld, och satte åstad igen allt hvad han orkade. Men, omöjligt; han blef trött förr än han kom fram och fick värma sig vid den elden. Så kröp han upp i toppen af en gran, och der frös han i hjel. Och det blef slutet.

Och här med äfven slutet på dessa sagor, hvilka, af skäl dem jag förut anfört, icke inne bära så särdeles mycket egendomligt.

Till de ofvan meddelade kommer ännu en form af lapsk poesi: den epigrammatiska. Denna uppträder dels i epigram, dels i ordspråk och gåtor, "mörkt tal", än på prosa, än på vers. Såsom exempel må följande anföras.

Gräshoppan frågar myggan: "Hvad gör du om sommaren?" — "Jag sjunger", svarar myggan; "men hvad gör du sjelf?" •— "Jo", svarar gräshoppan, "jag dansar till din musik".

"Måtte alla gossar dö, men alla flickor lefva", säger ekorren (ty gossarne skjuta honom).

ßen-Lappen kommer till en Fiskare-Lapp, hvars don han aldrig sett. Han säger:

"Håh, liåh! se denne mannens barkstöt är så lång, att då han brukas, hoppar, sticker, far ban opp och ned igenom reppen. Såg jag maken!"

Fiskare-Lappen svarar :

"Åh! din stål le! °) Ser du stöten är en not-puls; Klunk! ban brusar genom not-kil'u".

På lapska låter detta något fritt öfversatta stycke sålunda:

"Vuoifje, Vuoif/e! Langa alman Le pe eskati". — "Luonen daske

kuolmasan njiidelem muoran, kuoUevuojelem mnoratja

svatje, svatje rehpen raigem. bahko bersaht skonjo raigem".

Bland ordspråk och gåtor må några anföras efter Friis. Gif hunden (något) och hör onda ord (— otack är verldens lön). — Den som har långa fjädrar flyger högt. — Den mannen har flera tankar än senor. — Tio vise kunna icke skifta ord med en enfaldig Lapp. — En ond bekant är bättre än en obekant. — En jungfru står vid källans brädd med mössa på hufvudet? (Den icke fullt utslagna angelikan). — Fyra syskon stå och titta ned i ett hål? (De fyra hufvudsakliga kåta-stängerna, ådneres; se sid. 115). — Ilundra-årig man och natt-gammalt hufvud? (Stubbe med nyfallen snö).

') Duonen ilaske, egentligen döds-tolc.prof på lapsk tecknings-konst. 347

Såsom exempel på lapsk konst får jag slutligen här nedan meddela ett träsnitt, ^ af originalets storlek, efter en målning i anilin-rödt, gjord af Sorselc-Lappen Jon Andersson Grahn till förevigande af en bragd han och sju andra Lappar utförde, då de dödade en flock af (5 vargar, eller af hvad han kallar:

"Den Lappska häftiga Seger Jagt I Sorsele Socken den 24:de December 1868".

Fig. 74. gEogRAFEN FRåN rAVENNA och koNG AlFrED d. stoRE. 348

TRETTONDE KAPITLET.

Uppgifter om Lapparne af äldre utländske författare. Taciti Fenni. Finnarnes olika namn. Lapparnes älsta hemvist i norden: historiska uppgifter; granskning af den åsigten att Lappar innehaft hela Sverige; referat och kritik af skälen här för; fornlemningarne; traditioner, sagor och sägner om dvergar och jättar. Omöjligheten af invandring öfver hafvet, af vandring genom hela landet från norra Sverige. Ortnamn med stafvelserna Finne och Lapp. Lapparnes sannolika stamort och vandringsväg till norden.

Man kan egentligen icke tala om en Lapp-folkets historia. Intet faktum visar att detta folk någonsin varit förenadt i samhälle mera än nu; det har, så länge historien känner det, lefvat spridt öfver, rclatift till dess antal, stort område, såsom jägare och nomader; det har saknat skrifkonsten ända in till senare tider*), det har föga förmåga af jioe-tisk komposition; det har under de vid pass 1800 år man något känt det, lidit af ett hårdt klimat i en trakt af jorden, der knapt en skörd står att få, och der sträfvandet efter födan är en kamp med naturen på lif och död; det har dess utom legat i strid med eller varit förtryckt af sina grannar, på samma gång större och mera civiliserade folk; det liar saknat hvarje period af glans och ära. Af alla dessa skäl har det icke haft någon möjlighet att bilda och förvara sådana traditioner, som skulle kunna läggas till grund för egen historia, ännu mindre att uppteckna en sådan.

Jag måste följaktligen söka denna — den älsta som den yngsta — i främmande källor; de äro länge sedan väl kända och jag skall liär i en följd meddela dem kronologiskt, för en period af 1200 år, för att der efter på en gång samman föra hvad de lära.

') Lapparnes enda skriftecken hafva varit de sid. 317 här ofvan omtalade bomärken, hvilka, enligt Fjellner, tecknades under skrift, målades på spå-trumman och någon gång in hüggos i stenar.UPPGIFTER OM LAPPARNE AF TACITUS, 349

Om vi, såsom ock sannolikt är, i Herodoti skildringar (Melpomene, kap. 18—31) af vissa Scyther, af Androphager, Thyrsageter, Agrippæer, Melanchlener, Arimasper, m. fl. hyperboreer hafva att söka det nu i fråga varande folket, kunna vi dock icke uppehålla oss der med, ty allt är en dunkel röra, hvilken icke kan redas. Den älste förf., som i forntiden med säkerhet antyder Lapparne, är *Tacitus* i Germania (kap. 45 o. 46). Han omtalar utförligt Svearne under namnet Suiones. På höger hand vid det tröga haf, som omgifver och afslutar verlden

bortom Suioner-nes stater, bo Æstyerne; hos dem plockas bernstenen. På Suionernes följer Sitoncrnes folk; i öfrigt lika, skilja de sig deri, att de styras af qvinna. Der är Suionernes slut. Komma så Peuciner, Veneder och Fenni; ban vet icke om han skall räkna dem till Germanerne eller Sar-materne; de två först nämde äro dock någorlunda civiliserade. Men "hos Finnarne råder en underbar råhet, en ömklig fattigdom: inga vapen, inga hästar, inga bostäder (penater); till mat ha de örter, till klädnad hudar, till bädd jorden. Deras enda tillit äro pilarne, dem de spetsa med ben i brist på jern. Jagten föder både män och qvinnor, ty de följas åt och söka del i rofvet. Barnen ega för vilddjur och oväder ingen annan undflygt än att täcka sig med samman flätade grenar; dit drager sig ungdomen undan, det är de gamles gömsle".

Efter denna tid tiger historien om "Finnarne" under nära ett halft årtusende. Så framt man icke skall räkna Pomponii Melas Hippopo-der, såsom uppslaget till de kommande Skid-Lapparne. Lehrberg menar att P. M. med sina Panoter afsett folk med ludna mössor och flikar af skinn för öronen! Desse äro väl de samme som Plinii lång-örade Fa-nesier. Om Plinius känt Finland och menat det med sitt Eningia, må vara osagdt.

Först på 500-talet uppspringa nya källor; de nordiska folken börja, sedan de kufvat de äldre väldena och gjort historia, att sjelfve skrifva sin egen; de börja tala om sina hemland, och om äfven förff:ne, såsom de ärligt bekänna, ibland sjelfve icke sett hvad de beskrifva, hafva de dock hört det sagda berättas af trovärdige landsmän, fastän man ibland år böjd att tro, att hvad de läst hos Born arc och Greker har större andel i deras verk än de sjelfve veta af.

Göten Procojrius Cæsariensis skref omkring 560 c. Chr. de gotiska krigens historia. I sammanhang med berättelsen om huru Erulerne (omkr. år 500), för att söka en konung, återvände till sitt fädernesland,350
procopius, jorn andes, V arnefrid,

Thule, beskrifver han detta. Till en början säges att största delen af denna ö är obebodd, men att den odlade delen hyser 13 talrika folk, med kung för hvarje. Der inträffar hvarje år det undret att vid sommar-solståndet solen icke går ned, vid vinter-solståndet icke upp under 40 dygn. "Bland de barbarer, som bebo Thule, förer blott ett folk — Skrithiphinoi kalla de dem — ett vildt lif, ty hvarken hafva de kläder eller gå de i skodon, eller dricka de vin, eller samla de något ätligt från jorden: enär hvarken de sjelfve bemöda sig om åkerbruk, eller qvinnorna arbeta hemma, utan både män och qvinnor jaga. Berg och skogar, som der finnas ofantliga, lemna dem i mängd villebråd och andra djur; och de fångade djurens kött äta de, i hudarna kläda de sig. I)e hafva hvarken lin eller annat lämpligt för sömnad; der före samman foga de vild-djurens hudar med senor och svepa hela kroppen i dem. Icke heller nära de sina späda barn på samma sätt som andra folk; ty Skritifinernes barn uppfödas icke med qvinno-mjölk, icke suga de moder-bröstet, utan de näras endast med de fångade djurens märg. Sålunda, så snart qvinnan födt, upphänger hon på ett träd det i skinn svepta fostret och, sedan hon stuckit märg i dess mun, går hon genast att jaga; ty detta yrke är gemensamt för qvinnor och män" *).

Den med Prokop samtidigc eller kanske något äldre Göten .Tornandes skildrar i kap. 3 af sin skrift "de Getarum s. Gotorum origine et rebus gestis" samma Thules läge och befolkning, men under namnet ön Scanzia. Hon är omgifven af haf och har många öar i sitt granskap. I hennes nordliga del bor folket Adogit, hvilket om sommaren säges hafva 40 ljusa dygn och om vintern 40 mörka". Men der finnas ock tre folk, Crefennæ, som icke med möda söka sin säd, utan lefva på kött af vilda djur och foglar, af hvilka så stark afvel lägges i kärren (paludibus), att ban är tillräcklig både till slägtets förökande och till folkets mättande och förråd". Der finnas ock flera andra folk: Suethans, Thuringi, Theuster, Vagoth, Bergio, Hallin, Liothida; Athelnil, Finn-aithæ, Fernir, Gautigoth (ett skarpt slägte och krigsfärdigt); Ostrogo-thæ, Raiimaricæ, Raugnaricii; de mildaste Fenni, mildare än alla andra Scanziæ innevånare, och dem like Viniviloth, Suethidi, Cogeni etc.

*) Man tycker sig se Lapskan hänga barnet i en komse på en gren! När här till kommer hvad P. Laestadius berättar (II, sid. 480): "då mödrarna icke kunna anima barnen, hvilket ofta händer (under vintern), måste dessas hunger stillas med att suga på en köttbit eller härsken fläskbit"; måste man tänka på autopsi hos Prokops sagesman.geografen från ravenna och kong alfred d. store. 351

Longobarden Paul Vamefrid skref 200 år senare (omkring 780) sitt folks historia. I dess örte kapitel berättar han

sålunda "om Scrito-vihnernes (eller Scritobinernes) folk": till den nyss skildrade ön Scan-dinavia (så heter nu Thule!) "gränsa Scritobini (ty så kallas detta folk), hvilke icke en gång sommartiden sakna snö, och hvilkc, derutinnan icke olike de vilda djuren, endast lefva på rått kött; de skapa sig äfven kläder af dessas ludna hudar. De hafva sitt namn af skridande (sa-liendo), enligt det barbariska språket; ty clc bruka förfölja vilddjuren springande på ett träd, med konst krökt till likhet med en båge". — Vidare finnes hos dem ett djur, likt hjorten, "af hvilket djurs skinn, ludet som det var, jag har sett gjord en klädning, lik en tunica, räckande till knäet, sådan Scritobinerne bruka". — I kap. 6 säges att icke långt här ifrån finnes åt vester en hvirfvel (vorago) i hafvet (Malströ-men). — I kap. 15 (mot slutet) säges att visserligen amasonerna anses försvunna; "jag har dock af några hört sägas, att ända tills nu för tiden i dc yttersta gränser af Germanien skall finnas en stam af dessa qvinnor".

Senare, må hända i slutet af 800-talet, torde Geografen från Ra-venna (anonymus Kavennas) vara. Han sätter (bok I, kap. 11) Scirdi-finernes eller ßercfcnernes land mellan Korthomanernes land (som af de gamle kallas Dania) och Scythernes land. Likså i bok IV, kap. 12, hvarest om Rere- eller Sirdifinerne yttras: gotcrncs filosof, Aithanarit, säger att detta folk bebor bergshöjder och att så väl män som qvinnor lefva af jagten, okunniga om mat (lagad?) och vin. Deras land säges vara det af alla kallaste. I bok IV, kap. 46 sättas äfven amazonerna i granskapet af Rere- eller Serdefinerne, som dc der heta. 1 bok V, kap. 28 nämnas de åter såsom Rere- eller Sisdefenner i samma grauskap.

Guido, hvilken skref något senare, förlägger (kap. 126) sina Refener °ch Cerdefenner likaledes mellan Scyther och Daner; men i kap. 127 kallar han dem Reri- och Scerdifener och i 128:de Scerdefener, beskrifvande dem med Ravenatens ord.

I sin bearbetning af Orosii verldshistoria*), omkring 893 e. Chr. har konung Alfred af England intagit några vigtiga uppgifter om nordens geografi och anfört en berättelse af en okänd Ilålogaländing vid namn Ohthere (Ottar), rörande en af denne företagen undersöknings-resa och

*) King Alfreds anglosaxon version of the compendious hislory of the world hy Ovosius.

Ed. by Jos. Bosworth. London, 1859; 8:0.352 ottars berättelse om

säljagt till Bjarinaland. Sålunda säges i bok I, kap. 1, § 12: "Svconcrnc

(svenskarne) hafva--mot norden ofvan ödemarkerna (westennu) —

Cwcnland, åt nordvest äro Seride-Finnas och åt vester Nordmännen". § 13: "Ottar berättade sin herre, konung Alfred, att han bodde nordligast af alla Norrmän. Han sade att han bodde nordvart, på landet vid vesterhafvet. Han sade att landet derifrån är långt mot norden; men att det är allt öde, utom att på några få platser, här och der, Finnar bo, att om vintern jaga och om sommaren fiska i hafvet. Ilan sade att han en gång önskade finna ut hur långt landet sträckte sig nordvart och om någon menniska bodde norr om ödemarken. Då for han tre dygn rätt norr ut långs landet", med detta på höger, hafvet på venster hand; var då längre norr än hval-jägarne gå. Seglade så åter tre dygn i samma riktning. Då afvek landet rätt i öster och han följde det fyra dagar. Derpå vek landet söder ut och han följde det fem dagar. "Då låg der en stor å upp i landet (Dvina, de gamles "VVinå); de vände in i henne, ty de vågade icke segla förbi henne, för ficndt-lighets skuld, då landet var allt bebygdt på andra sidan ån. Han hade förut icke träffat något bebodt land, sedan han kom hemifrån, utan vallandet obebodt hela vägen på hans högra sida, utom af fiskare, fogel-fängare och jägare, och de voro alla Finnar (Finnas). Bjarmerne (Bc-ormas) hade väl befolkadt land, men de (resande) tordes icke landstiga der; Terfinnarncs (Terfinna-) land var allt öde utom der jägare, fogcl-

fängare och fiskare lägrade". — § 14:--"Finnar och Bjarmer syntes

honom nästan tala samma språk". Iian for dit hufvudsakligen för att jaga vallrossar (hors-hvælum), hvaraf tänder visades konungen och hudarna voro goda till skeppståg.--§ 15: "Ottar var en man ganska

rik på sådana cgodelar hvari deras rikedom består, det är vilda djur. Då han kom till kungen hade han dessutom sexhundrade tama, oköpta hjortar; de kalla dem renar (rhanas). Af dessa voro sex lock-renar, hvilka äro ganska

dyrbara bland Finnarne, emedan de med dem fånga vilda renar. Iian var bland de förste män i landet, ehuru han icke hade mer än 20 hornboskap, 20 får och 20 svin; och det lilla han plöjde, det plöjde han med hästar. Men deras inkomst är förnämligast den skatt Finnarne betala dem, hvilken gifves i djurskinn, fjäder, hval-ben och skeppståg gjorda af hval- och säl-hud. Hvar betalar efter sin förmåga; de rikaste måste gifva 15 mårdskinn, 5 renskinn, ett björnskinn, 10 ämbaren fjäder, en kjortel af björn- eller utterskinn och två

skeppståg, hvarje 60 alnar långt, det ena gjordt af hvalhud, det andra af sälhud". — §16: "Han sade att Norrmännens land var ganska långt och ganska smalt. Allt som kan betas eller plöjas ligger vid hafvet, och detta land är på sina ställen ganska klippigt; och åt östern ligga vilda fjällar (moras) långs det bebodda landet. I dessa vilda trakter bo Finnar". — — — § 17: "Vid södra ändan af detta land (Norge) på andra sidan fjällen ligger Sverge (Sveoland), sträckande sig norrut; mot landet i norr ligger Cwenland. Cwenerne härja stundom hos Norrmännen öfver dessa fjäll, stundom Norrmännen hos dem. Der finnas ganska stora sötvatten-sjöar hinsidan fjällen, och Cwenerne bära sina båtar öfver land till sjöarna och härja derifrån hos Norrmännen. De hafva mycket små båtar och mycket lätta". — § 18: "Ottar sade att det distrikt (scir) han bebodde hette Halgoland. Han sade att in-gen menniska bodde norr om honom" *).

Till den nu anförda ypperliga skildringen af ett ögonvittne har jag blott ett par obetydliga senare tillägg att gifva före 1200-talet, och dessa af personer på afstånd, om än med goda sagesmän.

Det första är af Adamus, kanik i Bremen**), hvilken omkring år 1066 skref: Mellan Norge och Sverge bo Vermländingar och Finveder. Näst i gränsen till Sverge och Norge mot norden bo Skritt-finnar, hvilka sägas kunna löpa i kapp med de vilda djuren. Deras största stad är Helsingland och H—d är ett landskap. Några rader längre ned sägas Skritt-finnarne vara omvända till kristendomen. Omedelbart der efter lemnas en öfversigt af land och folk, före hvilken jag skickar den anmärkningen, att de gamle ända från Strabos tid förvredo väderstrecken, så att söder nära nog kallades vester, detta norr och det rätta norr nämdes öster. Mäster Adam säger: Sverge har vesterut belägne Götarne med staden Skara; norrut Vermland (Bjarmaland?) med Skritt-finnarne, hvilkas hufvudort är Helsingland; österut stöter det in på Kiphæiska bergen. Der finnas amazonerna med hundhufvuden, resår med ett öga, himan-topoder som springa på en fot, o. s. v. "För mig berättade konungen i Danmark" (Sven Ulfson) "att ett slags folk plägar nederstiga af bergshöjden in på slättmarken och är det helt ovisst hvar ifrån det kommer,

*) Huru långt nordligt norska kusten vid denna tid var bebodd, kan jag icke bestämma.Lengjuvik, norr om Senjen, kring 69° 35' n. l., omtalas år 1026 i Karies och Gunstens resa. Olof Heliges saga, kap. 143. **) Mester Adams Canikens i Bremen — beskrifning om Sverige, Danmark och Norge, etc., försvenskad af J. Fr. Peringskiöld; Sthm, 1718; 4:o.

och sker detta (sade han) en gång om året eller hvart tredje år att de hastigt infalla och om man då icke med kraft dem emotstår, sköfia de hela landet och gå sedan strax tillbaka".

Saxo (omkring 1200) berättar *) om Scricfinnarnc, att de med ifver jaga på de otillgängligaste berg. Bok V (sid. 248) säger han att Finnarne äro nordens yttersta folk; de innchafva ett knapt beboeligt land; äro skickligare spjutkastare än andra folk; skjuta med stora och breda pilar; lägga sig med flit på trollsånger; de äro förträfflige jägare och färdande på stora stockar, öfverlöpa de berg fulla af snö; de ha obestämda boningsplatser och flyttande hus (vaga clomus), der de fällt villebrådet slå de sig ned. Sidd. 240 ocli 243 omtalas huru den danske konungen Frotho åt en viss Dimarus gaf Helsingarnes, Jernbärarnes och Jämtarnes provinser jemte bägge Lappierne (utraque Lappia) att sköta; samt att han insatte Erik till konung och gaf honom skattsky 1-digc Helsingland med bägge Lappierne, Finnia och Esthia. — Med "utraque Lappia" måste Saxo mena Lappland på båda sidor Bottnen, ty så skildras det ännu länge framåt i tiden.

Granska vi nu alla ofvan gjorda uppgifter, få vi till slut-resultat åtskilliga ganska vigtiga fakta, sträckande sig öfver 12 sekler.

Det i citatcrna omhandlade folk kallas af alla de andre författarne Skridfinnar, af Tacitus och Ottar blott Finnar. Att Ottar gaf dem detta namn är lätt att förstå, ty det öfver ens stämmer med det ännu gängse bruket i hans fädernesland. Finnar heta Lapparne ännu på danska och isländska och så hafva de utan tvifvel ursprungligen hetat på alla nordiska språk. Till en början ha de väl ock af alla folk, som talade dylikt språk, under detta namn förts samman med de nu af oss och det öfriga Europa s. k. Finnarne. Sannolikt är att Norrmännen först efter invandringen i sitt nu egande land lärde urskilja dem som två folk, då de för sina närmaste grannar, Lapparne, ined hvilka de voro i närmaste beröring, behöllo det äldre namnet, och för Finnarne använde det från lapsk-finskan hemtade namnet Quäner. Efter samma princip handlade äfven vi: behöllo namnet Finnar för det oss närmaste folket, eller åtminstone det tidigast och bäst kända, det ined hvilket vi i kamp och kultur hade första ocli största beröring, hvar

•) I företalet till Historia danica. Vol. I, sid. 18 i P. K. Mullers Ed., Kbhvii, 1839.

imot vi för det mera aflägsna adopterade Finnarnes namn — öknamn — på dem: Lappar (se ofvan sidd. 1 och 2).

Men, hvilket folk har Tacitus menat? har han afsett blott ett, och hvilket då? eller båda? Alla åsigterna ega sina förkämpar inom den med afseende på denna tviste-fråga ganska rika finska literaturen; någre förff. tro honom hafva menat båda folken, andre Finnar, andre Lappar. Jag ansluter mig till den sist nämda åsigten och tror Tacitus hafva haft ganska tillförlitlig källa för sin skildring.

Att de öfrige författarne med sina Skridfinnar menat. Lapparne, der om har veterligen ingen tvekan varit; desses hemland i den höga norden och de om dem från tid till tid allt mera klarnande begreppen göra detta tydligt. Med desse förf:s skildringar, i hvad de äro sanna, stämmer Taciti, ehuru han är kortare, hvilket hörde till hans stil, och ofullständigare, hvilket beror på äldre tid. Med Taciti beskrifning stämmer förunderligt noga den kulturgrad, jag ofvan (sid. 316), på grund af språkgranskningen, funnit sannolik hos Lapparne vid den tid, då de kommo i närmare beröring med nordiska folk. Yäl saknas hvarje ord om renen, hvilken först Varnefrid nämner; men huru litet detta djur välkändt äfven i norden, ser man bäst deraf, att clet i ett Helsingarnes bref af 1314 kallas "onager" (Styffe, sid. 290, not. 4).

Den kulturgrad Taciti Fenni hade, var vida lägre än den de rätte Finnarne vid den tiden troligen besuto. Ty om ock, såsom Porthan säger (Vitt., Hist. o. Ant. Akad:s Handl. IV, sid. 13 följ.), Finnarne från nordiska språk lånat orden för kung, styrelse, stad och hvad dertill hörer samt för en del slöjder och handtverk, så liar dock deras språk egna uttryck för husbonde och tjenare, fri och träl, för mycket som hör till boskaps skötsel och åkerbruk, en mängd näringar, metallerne, väfnader, hus, bohag och by*). Öfver allt i vårt eget land, der Finnen uppträdt, möjligen före göta- och svea-invandringarna, har han röjt mark och odlat bygd; de första vikingatågen i Austrvegr skedde till sådan, och då svenska eröfringar med kolonisation först egde rum i Finland, träffades der ett bofast folk med så stor samman-hållighet, att

*) Se här om äfven Rühs-Arvidsson (sid. 6 och följ.). Sedan detta skrefs 1869 har Ahlqyists arbete utkommit. Om ock till följe af A:s undersökningar en viss reduktion måste göras i hvad som hör till ursprunglig finsk kultur, qvarstå dock de fakta, att Finnen kände häst och ko, korn och rofva; att han svedjade; att han kände jern, silfver och koppar samt smide; att han hade temligen utbildadt familj-lif och äktenskap, m. m., allt utmärkande dem fram för Lapparne.

de icke kunnat på den här för obetydliga tiden af tolf sekler utbilda sig från Taciti Fenni till Erik den heliges och biskop Henriks Finnar.

Finnarne träffas dess utom bland de öfriga folk, dem Tacitus omtalar, fast de, till följe af de gamles nyss omtalade egendomliga uppfattning af väderstrecken, äro att söka längre i norr än man skulle vara böjd att tro vid första ögonkastet på hans beskrifning. Mellan den germaniska stammen och Taciti Finnar bodde fyra folk: Peuciner, Æstyer, Veneder och Sitoner. Peucinerne kunna vi gerna med ens lemna ur räkningen såsom från andra håll tydligen bevisadt misstag: de bodde mellan Karpatherne och Donau-mynningarne *). Æstyerne torde utan tvifvel kunna få anses beteckna Estherne, då desse ännu med nästan samma namn finnas qvar i nära samma trakt,

dit han förlade dem: på högra sidan af det Sveviska hafvet (Östersjön), icke långt från bern-stens-kusten (kap. 45); må hända gingo de då längre i sydvest än nu. Vidare funnos der Venederne, hvilka man gerna kan antaga hafva varit Venderne, omfattande både de egentligen tyska Venderne och här företrädesvis de i våra sagor förekommande Vanerne(?), d. v. s. de slaviske Ryssarne, hvilka af sina estniskt-finska grannar kallas Vänelainen. Komma så slutligen Sitoncrne, hvilka Tacitus förlägger på Svevernes yttersta gräns; "de likna desse, och skilja sig blott der igenom att de styras af qvinna". Flere författare — Lehrberg, Geijer, Zeuss — hafva här i funnit en antydan till historien om amazonerna, hvilken tidigt uppstått och utbildat sig (hos Varnefrid, Anon. ravennas och Adamus bremensis). Det måste väl ock nu kunna anses som afgjord sak, att namnet Quän af förf:ne blifvit missförstådt såsom liktydigt med qvinna, och sålunda gifvit anledning till nämda fabel om amazonerna. Sitonerne skulle så lunda vara de samme som Quänerne.

Ar detta riktigt, hafva vi åtskilliga slutsatser att draga här af. Den förste är den, att Taciti Fenni (Lapparne) bott närmast bort om Quänerne. Den andre är den, att han haft sin uppgift om detta folk från någon som hört namnet Quän och visserligen förstod nordiskt språk, men icke kände folket, utan förblandade orden Quän och qvinna. Hans sagesman var der före troligen icke en Norrman, ty i norska språket är ordet gammalt. Söka vi dess ursprung, är detta säkerligen att finna i lapska ordet Kainolads, hvars två första stafvelser åter ljuda i Quän. Kainolads betyder visserligen nu (enl. Lex. Lapp.) Svensk eller *) Zeuss, Die Deutschen and ihre Nachbarstämme; München, 1837 ; 8:o, sidd. 130 o. 442.gEogRaFEN fRåN rAVennA och koNG AlFrED d. stoRE. 357

Norrman, äfven bonde; men om vi se till kung Alfreds uppgifter och Eigils-sagan (sid. 262 nedan), finna vi både hvar Quänerne funnos och att de till nationaliteten skarpt skiljetes från Svear och Norrmän. Det ligger då närmast till hands och är naturligast att för det lapska namnet söka ursprunget i Kainu-laiset, hvilket ännu i dag är det finska namnet på Österbottningen. Lapparnes upptagande och användning af ordet beror då antagligen der på, att, när det kom i bruk, samma folkstam, om än glest spridd, var bosatt icke blott i Österbotten, utan äfven i Norr- och Vesterbotten. Vi komma således här på en annan väg till samma resultat, att Tacitus med sina Sitoner menat Finnar, men de Finnar som af nordboarne kallades Quäner.

Det synes mig ock tänkbart, hvar ifrån Tacitus fått namnet Sitoner. Ordet påminner nämligen om ett lent ocli romaniseradt uttal af ordet Scyther: -ones är blott en folk betecknande ändelse. Namnet Scyth, hvars utsträckning, till följd af dess dimmiga bild i den sagolika historien, för närvarande synes omätlig, går igen på många håll och är äfven i våra forn-nordiska sagor representeradt af "Svithiod hin mikla", Scythia magna. Det omfattade på Herodots tid alla de östliga, d. v. s. nordliga folken, bort om hvilka luften var fyld af fjäder, så att ingen der kunde bo, der man fann de guld-bevakande griparne, de en-ögde Arimasperne *), in. m., alldeles som Adamus bremensis ännu beskrifver Sveriges nordliga gräns-trakter. Det är icke utan sin betydelse att Slaverne ännu i denna stund kalla Finnarne för Czud och att Lapparne med ordet Tjude benämna de fiender, med hvilka de stridt i forna tider (Lex. lapp.); Ryssarne, med hvilka de senare stridt, benämna de Karjelah (karelare); det var denna stam som envisast bekrigade dem, såsom historien närmare utvisar.

Men innan jag lemnar detta ämne måste några ord sägas om betydelsen af de finska stammarnes egna namn och ordet Finne. Karelarne heta egcntl. Karjalaiset (af korja, hjord, och laiset, folk: säledes nomader); Ta-vasterne heta Hàmelaiset (af hämen, vatten); Osterbottningarnc, som vi sagt, Kainulaiset (af kainu, träsk) och Finnarne sjelfve Suomalaiset, Finland Suomi. Dä det först nämda folket just karakteriseras såsom hjordfolket, är det antagligt att de tre sist nämda ända frän eller snart efter sin inkomst i landet varit åkerbrukare, bosatte i "de 1000 sjöarnes land". Af boningsortens beskaffenhet möjligen äfven namnen; ej blott på dein:

) Nägon har i Heroäots Melanklainer velat igen känna do svartklädde Estlieruc!358 härledning af ordet finne.

Suomalaiset, utan ock på Lapparne: Same- (eller Sabme-) -låds och på Esterne: Soom-lasse. Dessa tre namn hafva sins emellan en likhet, hvilken skulle kunna kallas identitet, bestämdt häntyder på gammalt samband och heller aldrig förnekats. Men väl har man underkänt dessa namns, och särskilt det finskas *), härledning ur finska orden suo = kärr och maa eller ma = land, mark; om på giltiga skäl tillåter jag mig icke bedöma. Men om denna

härledning icke skulle vara riktig, förefaller det anmärkning vardt, att både Häme- och Kainu-laiset skulle hafva i det närmaste samma betydelse som den man vore benägen finna i Suomalaiset. Detta får ännu en större betydelse, clå man, med kännedom om nordboarncs benägenhet att för namngifning af sina grannar begagna öfversättning till eget språk af deras ord, går till granskning af namnet Finné, Finn. Vanligen härleder man namnet Finne från det nordiska Fen, som ännu åter finnes allmänt i norska folkspråket med betydelsen dy, orenlighet (Fritzners Ordbog) och i svenska folkspråket i Kalmar län (Rietz) med samma betydelse som det eger i alla språk af gotisk stam, ja ända bort i hindostani, nämligen af äng, kärr, betes- och låg-mark. Finné skulle således betyda kärr-bo, eller just det samma som de andre nyss anförde Finnarnes egna namn på sig sjelfve **). Det kan här vid vara mer än en tillfällighet, clå Jornandes säger sina Crefennæ hemta sin föda ur träsken.

Den skilnad mellan Finnar och Lappar, hvilken Tacitus lägger i namnen Sitoner och Fenni, lägga de mera sentide äldre författarne uti Finnar och Skridfinnar. Af det förra slaget omtalar Jornandes flere såsom bosatte på Skandinavien: med Finaithæ menar han väl folket i Finveden, Finheden, hvilket af de gamle kallades FineiÖi; dit hör väl ock hans Finni mitissimi; möjligen Yiniviloth. Sjelfva predikatet Skrid änger tydligen äfven andra Finnar, hvilka icke specielt utmärkte sig genom skridandet. Ordet skrifves för öfrigt på många olika sätt: af Prokop Skrithiphinoi; af Varnefrid Scritobini och -vinni; af Ravenna-geografen i olika manuscr. Rere-freni och -fenni, Sirdi-, Scirdi- och Scridi-fenni och -finni; af Adanius Skritt-finnar; af Saxo Scricfinnar; i en påflig bulla af 835 omtalas Scridevinder, af 1055 Scrideuiner, af

*) Se bland annat Porthan i Vitt.-, llist. o. Ant. Akad:s Handl. IV, 44. **) Visserligen har J. A. Lindström (Suomi, 185'J) härledt ordet frän det eeltiska finn = hvit; men dels är Finnarnes beröring med och följaktligen deras namngifning af Celterne en ganska problematisk och fullkomligt outredd sak. likspui hela begreppet Celt är sväfvande; dels äro L:s ord-härledningar af särdeles misstänkt natur, hvarpå exempelvis må anföras hans uppgift att svenska namnen Kunamo och Limuguen äro af linsk rol.gEogRaFEN Från rAVeNNA och koNG AlFreD d. stoRE. 359

1133 och 1158 Scridivindia; slutligen har Jornandes Crefennæ. Men då hos honom läses: "gentes tres Crefennæ", och icke tre sådana folk äro kända, gissar Lehrberg (sid. 204) att man bör läsa: "gentes Tre- s. Cre-fennæ", livar igenom Jornandes skolat antyda Tre .(= trä = skogs) -lappar och Ore (= det engelska crew = flock = fjäll!) -lappar. Visserligen uppgifver Geijer (Häfd., sid. 463) efter Torfæus att i 12:te seklet finnas skiljda sjö-, fjäll- och gand-lappar; men detta torde vara första gången sådan skilnad göres, och gand-lappar, d. v. s. troll-lap-par, torde alle hafva varit. Dess utom saknas här just Trå- eller Skogslapparne. Mig synes troligast, att Jornandis sagesmän känt och begagnat namnet Ter-linnar, hvilket betecknade Lapparne i lvola-trakten, de gamles Ter eller Trenäs; kusten kallas ännu Terska och Lapparne lika så, af Kyssarne Terskoi Leporie. Samma namn brukar Ottar, ehuru kung Alfred begagnar ordet Skridfinnar. Möjligen var namnet Ter-finnar det vanliga bland Bjarmalands-fararne. Hade då Jornandes sina uppgifter från sådane eller från Norrmän? Man vore frestad tro det, då han i Crefinnarnes granskap förlägger folket Adogit, i hvilket namn Munch (Historia, I, sid. 92) tror sig igen känna Halogi, Hålöger, eller folket i Hålogaland.

Sannolikheten af det sagda stödes äfven af livad vi linna, dä vi försöka bestämma den trakt af norden, i hvilken Lapparne vid i fråga varande tider befunno sig. När Tacitus slutat skildringen af Finnarne, utbrister han: "cetera jam fabulosa". De bodde således pä gränsen af det vidunderliga; men detta betecknar hos sydländingen, då som nu, just den höga norden. Det verkliga läget vexlar efter tiden: äldst vanligen närmare berättaren. Hos Tacitus ger det antydda granskapet med Sitonerne den enda hållpunkten för att bestämma hvar Lapparne, då funnos, och det blir bort om Quänerne.

Af senare författare, hos hvilka kännedomen om Norden framskridit ytterligare, få vi en bättre bestämnings grund, dä de omtala den länga dagern och mörkret: så Prokop, Jornandes, Yarnefrid. Fyratio dygns llag och lika lång natt få väl icke tagas så alldeles efter orden. Men det är bekant att inom vissa delar af Lappland solen vid midsommar synes öfver horizonten hela dygnet, vid midvinter åter icke visar sig, samt att läng dager derstädes öfver allt råder kring den förra, långt mörker kring den senare tiden. Först nämda fenomen är märkbart ge-n3at

vid och ned om polcirkcln; således öfver södra delen af det gamla360 århundradena af vår tideräkning.

Hålogaland — der ha vi Jomandes Adogit och der bredvid Varaefrids "vorago"! — vidare öfver Pite Lappmarks stora sjöar, öfver Jokkmokk, öfver nedre loppet af Tornio och Kalis elfvar, öfver Kemi träsk, öfver Kandalax. Detta samman faller således ock med norra Österbotten, der jag sökt göra sannolikt att äfven Tacitus placerat dem. Huru långt de gingo söder- och norr-ut, kan icke bestämmas af denna grund ensam, ty vi hafva der i ingalunda ett gränsmärke, utan blott en uppgift att detta dag- och natt-fenomen inträffade inom Skrid-finnarnes land. Att de olike författarne, ehuru sins imellan oberoende, så enstämmigt förlägga dem till dessa nordliga trakter, innebär dock i min tanka ett godt stöd för den åsigten, att Lapparne redan vid början af vår tideräkning hufvudsakligen och såsom folk intagit sitt nu varande hemvist. Att de åtminstone på östra sidan af Bottnen och in åt landet ströfvat längre ned, möjligen vid sin undan trängning eller vandring mot nord-vest på denna väg qvar lemnat spridda flockar, är ganska troligt, ehuru tillgängliga uppgifter vid omsorgsfull granskning befinnas föga bevisande.

I Porthans Annot. ad Juusten se Lehrberg, Geijer, m. fi. bestämda uppgifter att Lapparne såsom utbredt folk vistats i hela Finland under relativt sen tid. Jag finner der blott förmodanden *).

Sådana uppgifter finnas fullt i finska skrifter, äldre och yngre; t. ex. uti de flera anonyma och af kände förff. skrifna uppsatser i Abo tidningar, hvilka nämnas i literatur-förteckningen, i de inånga socken- och landskaps-beskrifningar, som finnas i A. T. eller särskilt utgifna. Men de, liksom Porthan, uppträda oftast med ett "troligen", ett "sannolikt". Då man någon gång skall gifva skiil för sina påståenden, kommer ett

*) Så säges (1. c. Mtl. 80) att Lapparne utan tvifvel fordom irrat kring i Finland och Estland före de nu varande in invånarnes ankomst; sid. 99, att Tavastland före Erik den heliges tåg icke haft andra finska innebyggare än Lappar, må vi icke betvifla (nou dubitemus); sid. 102. att ined det i påfvebullan af 1230 anförda "Lappia" menats de dä i Finland troligen vistande Lapparne (i tilläggen ändras Lappia till Liflia, således ett svagt bevis!); att utan tvifvel öfre Österbotten äfven länge efter Birger jarls tåg (1249) genom irrats af Lappar (sid. 113, not 85); att Savolax omkring 1293 var föga bebodt, om man undantager kringirrande Lappar, är troligt (sid. 133); att Lapparne omkring 1350 irrade kring i Österbottens norra del är kändt (constat, sid. 315, men hvar af?); och att, kring 1440 nordliga delarne af Savolax, den öfre eller från hafvet aflägsna delen af Österbotten och det nordliga Tavastland icke hade några andra innevånare än här och der kring irrande Lappar, säges positift (sid. 519, not 507). Huru mycken vigt sist anförda påstående har, synes bäst af det bevis, som anföres, nämligen en berättelse af biskop Magnus om en resa i trakten, hvari denna beskrifves såsom i hög grad oländig och ödslig, men der intet enda ord förekommer om Lappar!gEogRAfeN FråN rAVENNA och koNG AlFreD d. store. 361

af följande tre eller alla: namn som börja med stafvelserna Lcqrin, fornlemningar, gammal sägen *). Det är i dessa skrifter en evig kretsgång mellan dessa tre saker; de skola bevisa livar andra. Till namnen och forn-lemningarne kominer jag i ett sammanhang längre ned, då deras ringa bevisningskraft skall framhållas. Hvad åter angår traditionerna, hafva de föga värde, då de hållas i allmänna ordalag och stöda sig på dc båda andra. De antaga dock ibland mera bestämda former. T. ex. då Porthan anför**), att innevånarne i Rautalainpi härad (kring 62° 38' n. 1.) omtala huru deras förfäder icke långt före reformationstiden der ifrån fördrifvit Lapparne och på ett ställe nedskjutit dem med pilar. Varclius omtalar dylika strider från andra håll (sidd. 78, 82, 87). Men huru många hundraden af slika, sent tillkomna, traditioner finnas icke öfver allt i alla land, der strider egt rum. Huru många Hagbart-högar finnas icke i Danmark, liuru många Ragnvald-grafvar i Sverige. Man vet att en strid på något ställe egt rum; man uttalar en gissning om hvilken person eller hvilket folk som deltagit deri; nästa gång saken kominer till tals är han tradition; här näst är han historia. Kumlen och rösen i Ångermanland, som äro uppkastade öfver personer från jern-åldern, sägas af traditionen vara dels gömslen lör dyrbarheter, dels försvarsverk, dels samlingar af kast-stenar, allt mot Ryssen (Karl Sidenbladh, Antiq. Tidskr. II, sidd. 198—99). Der har traditionen gått i en motsatt riktning: förklarat gamla minnen för nya; men i båda fallen har man diktat en förklaring öfver ett faktum, hvars sanna innehåll man icke kände. Jag får ock framdeles tillfälle att från Lappland omtala sådana apokryfiska uppgifter om strider.

De enda stvmmelser till bevis jag funnit på Lapparnes historiska närvaro i södra delarne af Finland äro följande fyra. Det första är i ett fogde-intyg af 1454 (Skand. Handl. xxix, sid. 29), hvarest talas om någre Lappar, hvilka Birkarlar i Lule och Pite "med rätt skifte" fått at sina skiftebröder från Tavastland. Men vi veta huru långt Birkarlarne ibland bodde från sina Lappar. — Ett andra är ett bref af Gustaf af 1550 (Handl. till Finl:s Hist. vn, sid. 312), hvari säges, att folket 1 Jämsä socken af Tavastehus län (62" n. 1.) klaga öfver det oskäl dem

) Såsom exempel på det sagda mil anföras. Indrenius (Keuru, sid. 67): "Det tros icke 1'lan ari/nd" att Lapparne i urminnes tider och ännu då Tavastland lades under Sveriges Krona, vistats i Keuru. — 1 disp. de Bircarlis, sid. 1, uot, anföras nyss nämda afhandlingar, Scheffer, Lapin-namnen, och fornlemningarna: intet ord nytt.

') Vitt., Hist. o. xVnt. Akadrs Handl. IV, sid. 49.

vederfares af Norrbottens Lappar och Savolax-bönder. Men det att de kallas "Norrbottens" visar att de icke tillhörde Tavastehus. — Det tredje är af Sjögren (sid. 264): ett testamente, från 1300-talets midt, af Lasarij, stiftaren af Muromska klostret, i hvilket säges att "de då varande innevånarne kring sjön Onega voro Lappar och Tjuder". — Det fjerde lemnar Porthan (De Bircarlis, sid. 20), då han anför ett testamente från Tavastland af 1390, hvar uti omtalas en gåfva af "thera ikorna skogar ok thera fiskcvatn, som ligger noor j Bothnen, ole swa the Lappa, som under then gardhen varit haffuer". Men Onega ligger så att säga i den stråkväg till Hvita hafvet, hvilken Lapparne, som vi skola se, antagligen följt på sin invandring i Norden, och ined "noor j Bothnen" kan möjligen menas något ganska nordligt, der Lapparnes t. o. m. moderna närvaro icke kan betviflas: ännu vid reformations-, tiden kallades Pudasjärvi (65° 30' n. 1.) och Paldamo (64* 18' n. 1.) Lappmarker. Detta bevisar således icke att Lapparne i Finland ströfvat till Östersjö-kusten, der ifrån blifvit trängde af Finnarne in åt landet och sedan der ifrån drifna upp mot norden af Kareler och Savolaxare, som Porthan säger (sidd. 86—88), lika omotiveradt som lian förlägger först nämda utträngning till 3:djc—4:de seklet af vår tideräkning. Att de i qvar lemnade hopar funnits i det inre östra landet, är antagligt, t. o. m. troligt, fast bevisen saknas.

Låtom oss nu se till huru saken förhöll sig på andra sidan Östersjön, i Skandinavien, den tid då Lapparne började uppträda i historien. Tacitus och Jornandes förlägga dem, som vi sett, långt norr ut; men huru långt i söder, de sträckte sig, lemna desse förff. osagdt. Med ledning af Jornandes skulle man kunna gissa på hela sträckan norr om Rauma- och Ringe-rike, norr om Öster- och Yester-götland, norr om Svearne (Suethans och Suethidi).

Kring år 870 få vi närmare bestäiiming af förhållandet, sådant det då var och sannolikt en rund tid varit. Efter Ottar berättar kung Alfred, att Sveonerne mot norden "ofvan ödemarkerne" hafva Quänerne, mot nordvest Skridfinnarne, åt vester Norrmännen; sjelf säger Ottar, att på fjäll-sträckan (der och hvar? öfver allt?) öster ut från Norge bo Lapparne, Svea land ligger långs Norges södra, Quänland långs dess norra del. — I Eigils-sagan, som behandlar tiden 850—1000, och synes vara skrifven på 1100-talet (P. E. Muller) heter det (kap. 14): öster från Naumadal (kring 64° n. 1.) är Jämtland, och så Quänland, och så

Finnland, så Karelien, och så Finmörk ofvan alla dessa land, och Fin-mörk går inne i landet så långt i söder som Hålogaland vid sjön, d. v. s. ungefär till 65° n. 1. — Omkring 1200 sätter Saxo Järnbäraland (Dalarne), Jämtland ocli Helsingland i omedelbart samband med bägge Lappierna, samt Finland ocli Estland såsom fortsättning på andra sidan Östersjön.

Med "ödemarkerna' menar väl kung Alfred Odmorden eller Emordh, denna stora skog, som i 13:de—15:de århundradena var inskränkt till gränsen mellan Gestrik- och Helsingland (Styffe), men dess för innan säkerligen hängde samman med den öde skogstrakt, som från Venerns norra strand sträckte sig 12 raster till Ekshärad, der ifrån 12 till Malung i Dalarne, vidare 15 raster till Osterdalarne, så 18 raster till Herjedalen och 38 raster till Jämtland (se kung Sverres tåg 1177 i hans saga, kap. 12—14). — Helsingland hette på kung Albrcchts tid allt landet norr om Odmorden, och i bref af 1377 räknas äfven "Norrbutn" dit (Styffe). — Quänland svarar i allmänhet mot detta Helsingland jemte Österbotten.

Granska vi nu dessa uppgifter för tiden från år 850 till år 1200, under kanske mer än 400 år, finna vi Lapparne

konseqvent förlagda till den trakt af norden, der de ännu hufvudsakligen vistas, till landet norr om 63"—64° n. 1. Der hafva vi ock gamla spår af dem, t. ex. i flodernas namn, hvilka jag sid. 8 här ofvan nämt vara af lapsk rot.

Ur de forn-nordiska sagorna kunna vi hemta några negativa bevis der lör, att deras författare icke kände Lapparne såsom folk sydligare àn hvad nu sagdt är. Från kung Sverres nyss nämda tåg omtalas 111 ga Lappar, icke ens i Herjedalen, oaktadt der omtalas folk. Lika litet vid Olof Heliges tåg 1030 samma väg. J[an skulle kunna antaga detta vara en tillfällighet; men genom Helsingland (Medelpad?) och •Jämtland var en stor stråkväg från Österlanden till Trondhjem; Norrmän hade fartyg uppsatta pä Östersjö-kusten, tågade vårtiden till dem från sina hem genom dessa landskap, härjade under sommaren i Öster-viig, satte dem på hösten upp vid kusten och vände åter till Norge under vintern, lian tågade, reste, allmänt der igenom till Sverige och Österlanden; man dref handel der i karavaner; der uppehöllo sig stigmän vid handelsvägen. Landet var ganska bebygdt*).

) Om des.™ provinser wiges (Harald härfngres saga, kap. 20 och H&knu goiles, kap. 14) att de blifvit befolkade af Kettil "jämte från Sparabo och dennes sonson Töre heising, m™ foriniilcs icke, dock var det fiire slaget »id Hnfrafjord 872, efter hvilket Here Norrmän dit utvandrade. 1 Vattendalingarnes saga, som behandlar tiden ttüO —1000,364

och traditionela uppgifte k

Hade vid dessa tider och tillfallen Lappar funnits i landet, är det högst sannolikt att de skolat någon gån g omtalas, antingen såsom vägvisare eller skjutsare eller inatskaffare, i hvilka hänseenden de varit af vigt, eller såsom trollmän. Deras frånvaro blir dock fullt förklarlig, sedan H. Hildebrand*) visat, att dessa trakter redan under äldre jernåldern varit temligen starkt befolkade af Götar, hvilka stått i liflig beröring med och må hända bebygt det nordan-fjäll ska Norge.

Jag vet visserligen att negativa bevis icke äro goda bevis. Men de få sin fulla styrka af samtida positiva uppgifter och der af att de forn-nordiska sagorna tala om allt möjligt — och omöjligt. Hade Lapparne varit så allmänt utbredda i landet söder om dessa orter, att de trängts undan af nordboarne, måste beröringen ined dem hafva gifvit anledning till sådant omtalande, eller till handel ocli skatt, här som i norra landet, eller till beröring af annat slag. Sådan beröring omtalas ock, men blott på några få ställen.

Så finna vi kring 827 omtalad Lappen Dovrc i Iladeland (norr om 62J n. 1.), hvilken uppfostrade Harald hårfagre* som der för ock kallas "Dovrc-fostre"; vid Tlioptc i Gudbrandsdalen (62° n. 1.) tilldrog sig den i Harald hårfagres saga (kap. 25) omtalade kärleks-handel mellan honom och Snöfrid, en dotter af Lappen Svase; omkring 990 spåddes Olof Trygveson af en Lapp från Tjalveliålan vid Agdenäs, vid Thrond-hjeins-fjordens utlopp (63° 40'), hvilken sedan läkte hans sårade hund Vige; i slaget, vid Svoldern hade Erik jarl med sig en man från Her-landen, som hette Finn Eivindson, hvilken någre sade vara af finsk ätt; är nu Herlanden = Herjedalen, skulle detta möjligen kunna häntyda på Lappar derstädes. Detta är allt**) jag i de mera pålitliga

säges, att man for genom dessa land 15—20 personer i sällskap, och omtalas en stigman derstädes, som var son af Ingemund jarl i Göta land. Harald hårfagres i onåd varande tre skalder färdades genom Jämtland till Sverige och Torfiii starke blef gift medoen jarldotter der ifrån. Hakan jarl liade sina skepp i Helsingland är 903 m. H. är. Ar 1015 tågade Sven jarls folk frän Sverige den vägen till Trondhjem; Harald Sigurdson begaf sig genom Jämtland och Helsingland till Gårdarike 1030. Sigurd skald till Svithiod 1082; Magnus gode och hans följe lågade från Sverige der igenom 103.0; Enar tamb-skälfvaren och Kalf Arneson färdades våren 1034 genom Jämtland och Helsingland, skaffade siir skepp och foro så vidare till Gårdarike. Kung Sverre tågade 1178 till Jämtland och hade ett slag med Jämtarne vid Undurs-öarna (Undersåkert'); vid Alpte (Alfta) i Helsingland möttes ban af en här på 300 slagfärdiga män. På ändå flera ställen ointalas rörelsen genom dessa provinser, men det anförda må vara nog.

') Ant. Tidskr. 11, sid. 325 följ ; och Svenska folket under Hednatiden, 2:a uppl., sidd. 108 och följ.

") Slutligen förekommer i Beowulfs-diktens 1155:te vers antydning om ett Finna-land, hvilket Munch (Ilist. I, sid. 77) forlägger till Glommens utlopp (59° 10' n. 1.); men då andre (Schaldemose, Beow., sid. 156), som det

vill syuas, med bättre skäl anser dergEogRAFEN FRåN raVENNa och koNG AlFreD d. storE. 365

ibrn-nordiska skrifterna funnit häntyda på Lappar i orter sydligare än 64° n. 1. Som läsaren finner, är det ganska fattigt; och nästan allt af sådan beskaffenhet att det knapt tål kritik, icke är att bygga på. Till Svase åter kommer jag längre fram. Det skulle på sin höjd kunna stöda det påståendet, att en eller annan Lapp möjligeii varit i mellersta Norge till 60° n. 1. bosatt vid kusten eller på fjällen (Dovre). Denna fattigdom får så mycket större värde, då han sammanställes der med att från norra Norge Lappar ofta omtalas.

In åt Sverige har jag icke funnit dem från denna tid nämda någon städes i de forn-nordiska sagorna. Detta bevisar dock föga, ty dessa sagor äro särdeles sparsamma på underrättelser om Sverige, om man undan tager de mer eller mindre otroliga i början af Heimskringla. Men Linder berättar (xvi, sid. 149), enligt Fjellner, att Herjedals-sägner omtala Lapparne såsom nomadiserande på Dovre, hvilket ord, skrifvet Dåbre, lärer finnas i lapskan och betyda hög, toppformig, och äfven brukas för fjäll i svenska Lappland. "På de bergsryggar", heter det vidare, "hvilka skilja Vermland från Norge och Dalarne (62° n. 1.) bäfva ännu under sistlidne århundrade några ren-lappar funnits". Throndhjem anses ock hafva fått sitt namn från lapskan, nämligen af trånd — oländigt, vrångt lancl *). Lapska sagor omtala äfven öfre delen af Herjedalen och Jämtland samt närliggande fjällsträckor af Throndhjems amt såsom ett käska-ätnam (mellan-land), hvilket ödelades på folk genom digerdöden, kokketahk (kräk-sjukan). Slutligen omtala äfven dessa sagor, att Lapparne blifvit frän orten bortjagade af "Vareger" (Verdals-boar), hvilkas afkomlingar ännu skola finnas i Hede i Herjedalen och Särna 1 Dalarne.

Lägga vi nu samman de anförda historiska fakta, med afseende på Lapparnes utbredning å den skandinaviska halfön, finna vi från äldsta tiden bestämda uppgifter der om, att Lapparne såsom folk tillhört den högsta norden ensamt, men att möjligen samtidigt en och annan varit bosatt på andra ställen i Norge, på dess kust, å dess berg, Dovre fram andra. Efter denna kom en annan tid, ända in i detta århundrade, dä de funnos utbredda i det inre landet, till Jämtland, Herjedalen °ch Dalarne. Man skulle häraf kunna, tvärt imot den vanliga [-föreställte»]-] {+föreställ- te»]+} menas Fyen, och då bela skildringen är en uppenbar fabel, torde denna uppgift icke behöfva ta,iras med i beräkningen. ' vanligen härleder man dock detta ord frän forn-nord. /,ra = trå, hålla ut, dä pröndr 1'röndir skulle betyda uthållig, hårdnackad.366 utbredning i skandinavien.

ningen, vara frestad draga den slutsatsen, att Lapparne inom den historiska tiden utbredt sig inom landet. Huru paradoxt detta må låta, har det dock åtskilligt för sig.

Till en början måste vi påminna oss den ofvan lemnade uppgiften i Eigils-sagan, att Lapparnes land icke gick längre ned än till höjden af Hålogaland, omkring 65° n. 1., hvilket icke är att förbise vid frågans afgörande. Stort afseende förtjenar ock ett yttrande af Tornæus. Han skrifver nämligen (sid. 8): de "hafva utvidgat sig söder ut, följandes

allt fjällryggen efter samt skogar och fisketräsk---och der satt sig

neder. Att Söder-lapparne i sanning äro komne från Torne Lappar, det betygar deras tungomål; ty de blanda Torne-finska uti deras lappi-ska tungomål och daglig communication". Hvad denne utmärkte kännare af båda slagen Lappar samt af deras och Finnarnes språk, sagt om Ångermanlands Lappar 1672 är ett starkt stöd för ett sådant antagande, som det jag antydt här ofvan på annan grund. Funnos Lapparne till 1200-talet icke i Jämtland och Helsingland eller landet der ned om, såsom det ofvan anförda synes utvisa, och voro de nämda landskapen från gammal tid befolkade, såsom allt antyder; så kunna nutidens förhållanden förklaras endast genom en sådan sydlig utvandring som Tornæus omtalar. Denna blef möjlig genom digerdöden (kring 1350), som bildade det omtalade "kaska-ätnam", i det han ut-ödde den bofasta befolkningen så grundligt, att t. o. m. minnet af den forna utvecklings-ståndpunkten varit försvunnen, tills Widmark (1849) anade ocli FI. Hildebrand (1869) gaf full betydelse och bevis för detta bebyggande. — Om Lapparne funnits i Jämt- och Helsingland före invandringen af den äldre jern-ålderns folk, kunna dock från denna föregående tid rester hafva stått qvar på Dovre och i Herjedalen. Då stämma sagorna och mitt antagande ännu bättre.

Huru som helst här med må vara: det ofvan anförda och frånvaron af motsatta antydningar, synes göra klart, att

Lapparne i den första historiska tiden icke såsom folk funnits sydligare i Skandinavien än till 61—62 graJerne n. 1.; att de sydligast bebott endast fjällen och de öde skogarna in åt landet, icke Östersjö-kusten, der Quänerne funnos; att de längre nordligt såsom fiskare bodde spridda vid Nordhafvct och 1139 ända ned till Ilindön (68° 30')*); att de nordost hän sträckte sitt

*) Sigurd slummiuljekno lüt dä i Tjaldasund vid G] uf m-(jorden der boende Lappar bygga fartyg, dem de bundo samman med vidjor. Tnge Haraldsons saga, kap. G.gEograFEn FRån raVenNA och koNG AlfrED d. store. 367

område till Bjarma-land kring Dvina-floden ocli sydost funnos i norra Finland (ofvan 63°—64°), i inre östra Finland mot och in öfver ryska gränsen ända ned till Onega.

Men, som jag antydt, det är en gammal och temligen utbredd tro, att Lapparne för-liistoriskt bott vida längre mot söder i landen pä båda sidor af Östersjön, ja t. o. ra. innehaft dem sonr» herrskande ur-innevånare. Denna tro har vunnit stöd af utmärkte forskare, historiskt af Geijer och Munch, arkeologiskt af Nilsson, m. 11. För bekräftandet af denna åsigt har man sökt bevis i forn-lemningarna, i graf- och jordfynden af skallar ocli redskap, i folktron, i sagor och sägner, i ortnamn, •lag skall granska ett efter annat de resultat, till hvilka man kommit, i det jag följer forskarncs framlagda skäl, sedan jag förut skickat ett par anmärkningar, hvilka det är nödvändigt att, under läsning af det följande, hafva i godt minne.

Under eljest lämpliga yttre förhållanden och fri beröring med andra folk finnes intet exempel der på, att ett folk gått till baka från ett uppnådt kultur-stadium, äfven om det stannat i sin vidare utveckling; <let har alltid fram skridit i stort: från jägare till nomad, der ifrån till åkerbrukare, frän kringströfvande till bofast. Så länge Lapparne varit historiskt kände, hafva de sålunda gått fram åt, och från det nästan uteslutande jägare- (fiskare-) eller outvecklade noinad-lif, hvilket Tor-"anis och hans samtida hos dem beskrefvo från medlet af 1600-talet, t'11 nu varande Skogs-lappars lefnadssätt i Pite Lappmark, visar sig ett stort och tydligt framsteg. Tager man detta och resultaten af språkgranskningen i betraktande, kan man positivt säga, att Lapparne aldrig atätt på högre kultur än nu.

Då två folk af olika kultur-grad komina i beröring med hvar andra, måste det som står lägst vika för det andra, så framt det icke är betydligt öfverlägset i antal, i fysisk kraft, eller i båda. Intet derå slaget af öfverlägsenhet fans hos Lapparne, då dc mötte Nordboarne. \ ikandct kan då blifva antingen en samman smältning med nykomlin-garne, hvarvid en blandnings-race uppstår, med den högre kulturen såsom stämpel; eller en utrotning genom strid och ut-ätning; eller ett undan dikande, flykt.. Att Lapparne icke blandats med Nordboarne, det vitnar ('en öfvande och den i grafvarna funna befolkningens fysiska lieskaften-368 kör-iiistoriska utbredning i norden:

het*). Utrotning, utätning kan icke komma i fråga, utom i det fall, att invandrarne äro talrike, få trångt om rum, eller förut varande folk är hårdnackadt, krigiskt; detta passar således icke på förhållandena här i Skandinavien, hvarest ännu finnes godt rum och hvars Lappar äro allt annat än stridbare. Det skulle dock kunna antagas, att på små inskränkta lokaler båda dessa sätt för ur-folkets behandling egt rum; i stort kan det icke hafva varit möjligt, om detta ur-folk varit Lappar. Återstår då det tredje: undan vikandet, flykten. — Detta eger sin tillämpning, äfven om det Lapparne mötande folket varit något annat än Götar och Svear, blott det varit af högre kultur och fysiskt icke underlägset.

Jag öfvergår nu till de s. k. bevisen för Lapparnes forna stora utbredning i Skandinavien, hvar med jag menar halfön Sverige—Norge.

Hvad då först angår fornlemningar efter Lapparne, måste de naturligtvis vara ganska få och små, på grund af det kringirrande lif folket allt hit tills fört. Några egentliga monument hafva de tydligen icke kunnat lemna. Man har fästat sig vid gång-grifterna, dem man i större eller mindre mon härledt från Lapparne. Men detta folk bygger icke ens hus åt sig, såsom lefvande; det är således icke sannolikt att det skulle bygga sådana åt sina döda. Erfarenheten visar det icke heller. Jag har förut både ur historia, sång och verklighet visat huru Lapp-grafvar voro beskaffade. De äldsta lapp-grafvar man säkert vet vara sådana, de ofvan (sid. 250) från Mortensnäs beskrifna, äro, till följe af sitt nordliga läge, icke af något interesse med afseende på frågan om folkets utbredning

söder ut. Men ett sådant hafva de dock, och ett ganska stort, det nämligen, att de visa huru hedna Lapp-graf-var verkligen äro beskaffade; de böra för all framtid förekomma skildrandet af andra monument såsom lapp-grafvar.

Såsom minnen af Lapparnes för-historiska vistelse i södern, har t. o. m. Munch ansett de stora hopar af renben, hvilka Christi© (1. c.) omtalat i Eidsfjords socken vid Finsevandet och Normandslaugen på Hardan-ger-fjällen (60° 12'); men utom det att deri finnas jernsaker och att hus varit uppförda vid dem, visa andra karakterer tydligt, att de förskrifva sig från långt senare folk, som legat der uppe på ren-fångst. Nicolay-

') Innevånarne pä Malmön utan för Bohuslänska kusten, de s. k. "Pyttarne" eller "Malniö-barncn", i hvilka inan trott sig finna spåren af göta lands ur-belölkning, äro doliehoce-phaler. Någon annan förmodad lemning af ur-befolkning i mellersta landet vet jag icke af.gEogRAfEn från rAVennA och koNg alFrED d. stoRE. 369

sens undersökningar (Reiseber., sid. 25) hafva otvetydigt å daga Lagt detta.

Vidare omtalar man sådana minnesmärken i mängd från Finland (Lencqvist, Porthan, Warelius, m. fl.); öfre Finlands skogar skola der af vara fulla från Orihvesi (61° 42' n. 1.) och norr ut; de kallas Lappringar, Lapp-rösen, Lapp-grafvar, etc.

Hvad nu först beträffar ringarna, skulle der med förstås kretsar af lösa stenar, ordnade så som ärilstenarne i Lapparnes kåtor bruka vara. Men hvar och en måste viel minsta eftertanke förstå, att lemningar af sådan beskaffenhet midt i ett odladt eller länge bebodt land måste vara af ganska tvifvelaktig natur; vid de förr på båt vanliga familje-utflygterna kring Stockholm hafva kaffe-kokningarne lemnat tusenden af sådana ringar på Mälarens och Saltsjöns öar. Det fordras vida mera än blotta tillvaron af en sådan stenring för att bevisa att han är lagd af en Lapp; men detta mera saknas alldeles.

Hvad angår de andra nämda fornlemningarne, omtalar Warelius (sidd. 82, 87, 91, m. fi.) att de af folktron icke härledas från Lapparne ensamt, utan ock från munkar, nunnor, jättar och djeflar, och vexlande benämnas efter dem; detta förminskar redan deras bevisningskraft. Men äfven der de uppkallas efter Lappar, är blotta benämningen intet bevis för deras Lapp-ursprung; hvem härleder nu mera jätte-grytorna från Jättar? *) — Vill man nu taga reda på huru dessa Lapin-liaudat (Lapp-grafVar) se ut, finner man t. ex. rösen från Laihela socken (63° n- 1-), der öfver 200 sådana skola finnas, af Tuneld (III, sid. 323) beskrifna sålunda: "de äro mest i rundel lagde med stenfot; midt uppå msänkte, hvarest legat midt i stenrösen kol och brända mennisko-ben, samt i några gammalmodiga hästprydnader, gullringar, svärd, kedjor och guldflikar". Här är ju tydligt en jern-ålders-graf; hvad skulle Lapparne med häst-prydnader? När brände de sina döda? — Eller tag en finsk beskrifning på en Lapin-raunio (Lapp-rös) af Aspegren (sid. 49, not.): en byggnad "af 15 famnars längd, 6 bredd, med afdelningar, af fast gråsten, ännu till en famns höjd öfver jorden på sina ställen".

blefvo Lapparne byggmästare? En bonde i trakten var klokare an beskrifvaren; han ansåg ruinen vara af en kyrka. Hur kan man af (lessa och dylika fornminnen sluta till Lappars dervaro? — Icke alla

) Sådana jätte-grytor kallas al' Lapparne kadniha basatam garre ~ de nnderjordiskes eller

Bergfruarnas tvättfat (Friis).

mh*n- '.appia,ul. 24370 ringar, grafvar,

beskrifningar äro sådana; men det förhållandet att man utan urskilning gör alla fornlemningar till lapska, borttager benämningens bevisningskraft.

Skulle någon tro att detta är en ensidig skildring af mig, på grund al' förut fattad mening, så ber jag få lemna Castréns votum i frågan, med anledning af Lapp-traditioner i trakten af Vuokkiniemi (65° n. 1.) nära hvita Hafvet. Han säger (1, sid. 85): "I Akonlahti visade man mig jemväl några lemningar af lapsk härkomst. Redan förut hade jag så väl i Finland som i ryska Karelen varit i tillfälle att se särskilda minnesmärken, hvari de nuvarande innevånarne trodde sig igenkänna spår af Lapparne, men mig förekom det likväl, såsom skulle många bland dessa vara så beskaffade, att deras lapska härkomst till äfventyrs kan sättas i fråga. Af en högst tvetydig natur äro i synnerhet, enligt min tanka, många bland de s. k. lapp-rösen (lapin-rauniot). Med detta namn har man

väl egentligen att förstå Lapparnes forna eldstäder" (sic!); "men det tillämpas jemväl mångenstädes på alla slags rösen, som ega en sällsam och egendomlig form, vare sig att de blifvit danade af naturen eller genom menniskohand tillkommit. I synnerhet tilldelas ifrågavarande benämning åt de i Finland talrikt förekommande ättc-kummel, hvilka åtminstone till större delen torde vara af skandinavisk härkomst*). För öfrigt passera äfven under detta namn gamla ugnar och eldstäder, som tillhört Finnarnes jagt- och fiskare-stugor, samt de under krigstider i djupa skogar uppbyggda lönn-pörten. Det är isynnerhet fornlemningar af detta slag, soin jag i de nordliga" (sic!) "delarne af Finland hört benämnas lapp-rösen". — Sådant omtalar ock (ianander (Abo tidn., 1783).

Att för öfrigt Castrén i nordligaste Finland och i Ryssland funnit gropar för vildrens-fångst är förut (sid. 27) omtaladt; men det inverkar lika litet på saken, som att han i Kajana och ryska Karelen funnit ett slags gropar, som fordom, öfvertäckta af stockar och torf, innehållit eldstäder med kol och aska, etc., och som kallas Lapp-grafvar; ty hvarken det ena eller andra härflyter bevisligen från Lappar **). Efter

") Nordiska kummel gå i Finland norr ut. till Salo socken i Uleåborgs Hin (64Ri38), öster ut till sjön Päijäne och Kymene elf. Karl Sidenbladh i Ant. Tidskr. II, sid. 202. Må hända voro Nordboar bosatte i Österbotten. Hildebrand, Sv. folk, sid. 108. D. ") Cajanns omtalar att iinnu 1663 Finnar i Kajana och inre Österbotten förde lapskt lefnadssätt med renar och allt. Anonymus omtalar (i Abo Tidn.) 1776 att Finnarne i Fal da mo då ännu hade renar, som tjudrades om vintern och ilt hvilka mossa samlades i högar. Vild-ren fanns då temligen talrik i denna trakt. Gräfvandet af gropar är en akt som icke i någon vidsträcktare mon kan antagas möjlig för Lappen nu, ännu mindre fordom, då dessa grafvar skolat göras ined steu och trii-rcdskap.

rlossa af gilla och åsyna vitncn gifna utlåtanden torde allt vidare tal om dessa rosens etc. lapska ursprung vara fåfängeligt, till cless vetenskaplig undersökning å daga lagt ett sådant.

Den ofvan antydda åsigt, hvilken en tid gjorde sig gällande, att nämligen de i Danmark, Skåne, Vestergötland och flerstädes befintliga s. k. halfkors-grafvarna eller gång-grifterna skulle vara bygda af en polar-stam, specielt af Lappar, emedan de till formen liknade Grönlän-darnes bostäder, vissa sibiriska jurter eller dylikt, och emedan man i sådana funnit ett par kranier af kort form (brachycephala), torde väl nu mera få anses hafva varit förhastad. Ty dels äro sådana grafvar nu funna i Indien, kring Medelhafvet, i Spanien och Portugal, utom öfriga land i vestra Europa, således med en utbredning, som talar mot deras byggande uteslutande eller företrädesvis af en polar-racc — sådana byggas ännu i Indien; dels äro de otvifvelaktiga lapp-grafvarne, såsom sid. 250 här ofvan ses, af helt annat slag; dels förutsätta gång-grifterna, såsom stora monument och genom det stora antalet lik i många af dem, en tät och stilla boende befolkning; dels visa fynden der i, att de som bygt och begagnat dem stått på en af Lapparne ännu oupphunnen kulturgrad; dels höra sä många af de i dem funna kranier till den långa (doliehocephala) formen, att de korta utgöra ett försvinnande fåtal; dels och slutligen visa sig icke, med önskvärd grad af säkerhet, de i de svenska grafvarna af detta slag funna brachycephala kranierna härröra från lapsk race.

Sjelfva dessa gång-griftcrs tillvaro är en protest mot Lapparnes vistande, åtminstone mot deras herravälde, i de trakter der dessa grafvar finnas, ty Lapparne skulle aldrig kunnat herrska, icke en gång bestå jemte och bland ett folk af gång-grift-byggarncs styrka och kultur. I Så fall måste man sätta dem före detta eller dessa gång-grifter byggande folk, och med samma undan skjuter man deras närvaro i södra Sverige till en tid långt före Götarne och omöjlig gör deras samtidighet ned dem, hvilket man eljest vill bevisa på annan väg.

Lcnna andra väg är begagnandet af folk-tron, sagor, traditioner, både de få som Lapparne ega och de vida talrikare som finnas att. hemta hos de senare komna folken, Götar och Svear. Denna väg är särdeles god, och jag instämmer af fullaste öfvertygelse i Linnés ytt-372 tradition om lapparnes

rande: "det skulle vara ett artigt argument om någon af vidskepelse ville göra en samling", men endast under vilkor af hvad han tillägger: "oeh visa hvarifrån hvar och en först kommit". Så har dock ännu icke skett; och der före tror jag ock att de hänvisningar man otvifvelaktigt i sådana samlingar eger att hemta, blifvit missvisningar, då de så uteslutande eller företrädesvis tillämpats på Lapparne.

Ibland desses af naturliga skäl ganska få traditioner är en, som menar att de en gång innehaft hela Norden. Så säger Rask (sid. 114) att "de norske Lapparne, synnerligast de bofaste, som vilja kallas Finnar och förakta såväl Norrmännen som de kringflackande Lapparne, påstå sig vara de äkte gamle innevånarne i hela Norge". Högström förtäljer (sid. 39): "en del Lappar vilja alldeles påstå, att deras förfäder fordomdags varit egare af hela Sverge; men att våra förfäder drifvit dem under sig och inskränkt dem efter handen mer och mer". Detta är så positift, att man tycker sig knapt ha rätt att betvifla påståendet. Men om man fullföljer denna tradition med att läsa hvad H. anför sid. 48, så finner man, att på frågan hvarifrån Lapparnes förfäder kommit, svarades: Lappar och Svenskar voro från början ett folk, syskon; "men det hände sig, att då ett häftigt stormväder oppväxte, blef den ena förskräckt och sökte att gömma sig under ett. bräde. Af hans efterkommande blefvo Svenskar, och Gud lät detta brädet förvandlas till ett hus. Men den andre, som var frimodigare och ej ville söka någon undanflygt, blef stamfar för Lapparne, hvilka än i dag hafva sitt tillhåll under bar himmel". Men den första traditionen kan icke göra anspråk på större trovärdighet än den sista, och ingendera torde i och för sig tarfva undersökning.

Fjellner är i sina uppgifter, om möjligt, ännu mera positif. Han omtalar följande sägen, såsom allmänt gängse bland Herjedalens och angränsande norske Lappar och bekräftad af dylika, ehuru kortare, från åtskillige Tornio Lappar. Lapparne, heter det, voro månge, bodde länge vidt och bredt i ett syd-ostligt land. Hvad det hette, vet F. icke, men han tror sig i Himalaya-bergen känna igen vissa namns lapska ursprung. Så t. ex. härleder han Davalagiri af (laval (yttre) och giri (is-sprickor).

Lapparne skiljdes då af mellan dem trängande fiender. En del, som icke hade renar och förmodligen voro åkerbrukare, stannade qvar på stället, kämpande med fienderna. De andre åter, som egde renar,

flydde och utvandrade med dem på två vägar: en sydligare och en nordligare.

Det sydliga tåget gick förbi Gaukasi (gapande, häpnande), der funnos hästar och en stor sjö; vidare förbi Alpasa (berg med spetsar lika lo-djur); slutligen öfver Jutas-, Datjus- och Skane-tjålme (-Jute-, Dansk- och Skåne-sunden). Öfver dem färdades man på små skinn-båtar och förde sina saker på hopsydda, uppblåsta renhudar, dragna af simmande renar i lugnt vatten; man lät hjorden lardas simmande. Så kom in an till Skandinavien, hvars först besökta del man kallade Skåne (bogblads-brosk); till minne här af skrapar Lappen än i dag med bog-blad sitt mjölk-kärl, under yttrande: "moiteh Skåne" (= kom i hog Skåne). Der var Lappen godt att vara.

Der ifrån vandrade Lapparne efter lång tid längre mot norden, i det fullkomligt öde, obebodda landet. De funno der HeUe-ketinjah eller Garra-quoika (= förskräckligt vattenfall; Trollhättan?); de funno Vänar och Vättar-jaure (våttar — sjö med bråd-djupa, höjd-omgifna, myrfyllda stränder), hvilka de ansågo vara haf; de funno Melli-jaiire (Mälaren). Der vandrade de länge oqvalde omkring; de arbetade med fiske och fogel-fångst; de fångade vild-renar och elgar i fällor, gropar och snaror. De vandrade äfven in åt Norge, der en höfding: Arben-vahrda-vehak (arf-frihcts-kämpen) fann ett stort vattenfall: Skàma; elgar, vild-renar och foglar möttes der öfver allt, så ock väldiga fiskstim i hafvet; der diktade sjelfva floderna en sång öfver att Lapparne nu voro i ett stort rikt land, icke stängde på trånga hafs-öar.

Men så kommo andra folk. Först Roiterne, ett sturskt, oförväget, v'ldt slägte, hvilket bröt in på dem i Norge; så Jödah-lad» (Götarne): ett väl-lefvande, fett, hyggligt folk; så slutligen Svia-lads (Svearne): poeter, vise, konstnärer, krigare. Dessa folk ofredade dem 'örst, så att de blefvo tvungne gömma sig i hålor och jordkulor; slutligen öfverväldigades Lapparne och drefvos undan mot norden. En

följde Östersjöns kust, förbi Quarken, som de kallade "hafs-stru-l)e'i ; de gingo ända upp till Tana. En annan del höll sig åt norska fjällen. När de på dessa kommo högt upp, mötte de kring llelgeland, vid Ume och Skellefte elfvars öfre grenar, ett annat folk, hvilket de lcltc kände och hvilket de kallade "Pil-händer", ty det sköt ypperligt med stål-bågar. Dess språk hade någon likhet med deras eget, men var tungt och hårdt mot deras mjuka, klingande och fjäderlätta. Mon

dä det varit en tid i beröring med det samma, igen kände de deri den nordligt utvandrade lapp-stammen, pä

anletsclragen, på sånger, på sägner, på sed och på guda-tro.

Denna berättelse, antecknad hos Fjellner, uppläst för honom och följaktligen fullt autcntik, liar jag anfört såsom ett praktfullt exempel på sådana sägners vanliga beskaffenhet. Utan tvifvel ligga till grund för honom ett par sanningar. Lapparnes syd-ostliga ursprung och deras utvandring (utdrifning?) från stam-landet, samt de södra och norra Lapparnes skiljande från hvar andra. Men så mycket bevisar dock språkforskningen, att Lapparne icke hört till Himalaya-folken, ocli hvad angår skilsmässan, afser anspelningen der på sannolikt en vida senare tid, digerdödens (se ofvan sid. 366). Med undantag af dessa sanningskorn synes allt det öfriga vara fabler, tillkomna sent i tiden.

Att nu icke tala om härstamningen af Kaukasi namn från lapskan, vill jag blott fästa uppmärksamheten på ett par andra orimligheter. En är att Lapparne använda namnen Vener, Vetter, Mälar, 'Jute och Datja, hvilka äro nordiska och således tillkomna efter Lapparnes tid; en annan är derivationen af ordet Skåne; en tredje att Sverige skolat vara obebodt före Götars och Svears invandring; en fjerde att Lapparne skolat tåga ända ned till Alperne. Hela sägnen är till kommen på samma sätt som Almqvist så ypperligt användt i Svea-sagorna i Törnrosens bok '*) och har samma värde. Historisk eller geografisk bevisnings kraft hafva sådana posthuma sägner icke.

Hos Lapparne sjelfve torde nu mera icke vara att hemta någon verklig upplysning 0111 deras äldsta historia; hvarje egendomlig sägen och saga håller på att dö ut och undan trängas af dc nordliga grannarnes innehålls-rikare, allt som de öfriga lapska egendomligheterna upplösas och uppgå i de allmänt nordiska.

Man har heller icke för den i fråga varande bevisningen inskränkt sig till lapska sägner, utan tagit sin tillflygt till de skandinaviska grannarnes vida rikare förråd. Redan Esbergius försökte år 1703 i den citerade disputationen att visa det dc gamle menat Lapparne med sina Pyg-mæer, då detta ord användes att beteckna folk, icke blott öfver-natur-liga väsenden. Men den som med största styrka och klarhet dref denna åsigt var Sv. Nilsson. Han är den som först på modernt vetenskapligt sätt sökt att ur traditionen och sagan, jemförda med forn-fynden, fram •) Imperial-oktav-upplaga, III, sidd. 292—361.MAN ANSETT INNE BÄRA 375

draga grunderna till en skildring af Skandinaviens vilda ur-folk, i det rygtbara arbetet: "Den skandinaviska nordens ur-invånare" *). Specielt for detta ämne ocli i allmänhet för anthropologien bröt lian genom detta arbete den nya bana, på hvilken denna vetenskap sedan gjort sina glänsande upptäckter. I uppl. af 1866 argumenterar Nilsson, sidd. 131—143, för den åsigten att Nordens ur-folk varit Lappar, och stöder bevisningen hufvudsakligen på de likheter, som finnas mellan sagans och sägnernas dvärgar (pysslingar) å ena och Lapparne å andra sidan.

G. O. Hyltén-Cavallius liar i sitt interessanta arbete Värend ocli Virdarne (II, sidd. 3—51, jfr I, sidd. 108—129**), äfven med hänsyn till jättarne, fullständigare utfört denna jemförelse, åtminstone med afseende särskilt på folktron ocli traditionen, företrädesvis i Värend. Nilsson har mera hållit ßig till de forn-nordiska sagorna vid sin jemförelse. Tankegången i ll.-Cavallii bevis-föring är i hufvudsak denna.

Enligt folk-tro och sagor kommo våra förfäder, vid sin invandring här i landet, i beröring med ett vildt skogsfolk, främmande till språk, seder ocli religiösa föreställningar. Det innehade hela vårt land, från Skåne till Norrlands fjäll-trakter. Dessa ur-invånare karakteriserades egentligen genom liten växt, gnällande stämma oell skyggt men listigt lynne; de gingo klädde i grå skinn-kläder, med en liten röd hätta på hufvudet; deras boning var i bergskrefvor, under stenar eller i gropar 1 någon skogsbacke. Deras religion var olik våra förfäders och der före förföljdes de af Odin samt företrädesvis af Thor och äro nu till största delen ihjel slagne af åskan; de öfvade åtskilliga onda, magiska hruk, hvar med de troddes förgöra sina fiender. Till en början betraktades de som onda öfver-naturliga väsenden och kallades då all-männeligen troll; sedermera för sin litenhet pysslingar; såsom särskild mennisko-race kallades de troll-folk, såsom individer troll-gubbar och qvinnor. — Bevisningen att de voro menniskor söker Nilsson hemta ur några af de nedan anförda uttrycken i de mytliiska isländska sagorna om dvergar; berättelserna om deras trollförmåga och andra öfver-natur-ligheter härleder han från den öfverdrift, hvar med vanligen främmande skildras af hvar andra. — H.-C:s fortfar: De blefvo vidare person-

*) Skand. Nordens ur-invånare, ett försök i komparativa ethnografien och ett bidrag till menniskoslägtets

utvecklings-historia. Första handet. Sten-åldern. 2:a uppl. Sthlm 1866; 4:o. **) Värend och Virdarne. Ett försök i svensk ethnologi. Del I & II, Sthlm, 1863 och 1868; 8:o.376 bevis derpå att lapparne

ligheter, som på ena och andra stället togo särskilda bostäder, ibland stulo till sig och blandade sig med menniskor; då uppkommo trollätterna, hvilka ingått i nu varande befolkning, ehuru de länge lefde skiljda från andra, utpekade och på vissa egendomligheter lätt igen känneliga. — Till detta folks attributer hörde, att kunna trolla pä hvarjehanda sätt: de gjorde vind, sådan de ville ha den, ocli i allmänhet dimma och oväder; de färdades osynlige igenom luften såsom ilar, i Ångermanland rände de på skidor; de kunde skifta hamn och äfven på menniskor sätta sådan hamn; de kunde tillsända sina fiender skada af flera slag, ja dödande sjukdom, hvilken kom plötsligt som ett skott, och äfven så kallades. — Alldeles samma begrepp och öfver-tro, fast svagare, funnos fästade vid ett i våra sägner allmänt förekommande folknamn: Lapparnes, med variationer från Skåne till Jämtland. Ordet Lapp synes hafva uppkommit ur samma föreställningssätt och ha samma betydelse som troll; efter Ihre härleder II.-C:s det från det gammalsvenska lap, lop, lof, som betyder trollkonst; lappekonst är hos Laurentius Petri trolldom; i Yärends-målet äro lappare — troll-karl, lapper-ska = troll-kona och lapperi, lefjeri = trolldom. Denna lappa-trolldom är alldeles den samma, som nyss omtalades utöfvad af trollen, in. m. På grund här af slutar H.-C. (sid. 22) "att den svenska sägnens trollfolk och Lappar äro ett och samma folk" och "när sägnen, vare sig vid Skånes hafskust eller i Jämtlands fjällskogar, oföränderligen fasthåller, att hela landet i forntiden varit befolkadt af troll, finna vi här i ett bevis, lika giltigt som hvarje annan bevisning, att icke blott Svea rikes, utan äfven Göta rikes ur-folk tillhört den lappska polar-racen". — Spår af Lappar finner han i Småland i gårdsnamnen Lappebol i Finveden, Lappemåla och Lappareboda i Värend, Lepserum i Tjust, in. fi., men isynnerhet i den tätt inom Värcnds-gränsen emot Skåne belägna aflägsna trakt, som ännu af folket kallas Lappa länet. — Samma mythiska föreställningar öfver föras i en yngre (?) sägen, ehuru i ytterligare minskadt mått, på ett nytt slägte: Finnarne. Detta namn ger ett historiskt begrepp af samma folk, som i äldre tid kallades troll eller Lappar. Finne-namnet förekommer långt ned i Syd-s verige, t. o. m. Skåne. H.-C:s anför flera ort-namn, hvar uti stafvelserne Finné ingå, men till dem åter komina vi längre ned och skola då uppräkna dem, jemte från andra håll hemtade. — Hvad som menas med jättar anser H.-C:s svårare att utreda; ordet härledes "otvifvelaktigt" af äta; det användesgEogrAFEN FRåN rAVeNNA och koNG alFrED d. stoRe. 377

i äldre berättelser ol'tast såsom personifikation af en råare folkstam, i lientlig ställning till den högre herrskande kulten, Odins-dyrkan. Jät-tarne synas framdeles vara just de samma som trollen, landets äldre bebyggare, men så vidt desse icke bekänt sig till kristna läran (sid. 33); således snarare ett tids- än ett bestämdt folk-begrepp. Individer af detta folk kallas ock piltar, resår, hjeltar, kämpar. — Till dessa samman trängda satser komina sedan i det följande af arbetet talrika verifikationer, gående i detalj; de äro af ett stort värde för kännedomen om ortens, må hända göta lands ur-folk, så vida man ur sådana sägner kan utsofra de cthniska begreppen från de mythiska föreställningarna; för deras samlande står fosterlandet i en stor tacksamhetsskuld till H.-C:s. I hög grad önskligt vore, att genom dylika samlingar äfven från andra håll man måtte komma i tillfälle att jemföra, för att konstatera likheter och olikheter och der igenom möjligen kunna bestämma, hvad som är myth och livad som är saga, om flera olika ur-folk påträffats af våra invandrande förfäder, om olika på olika ställen, eller tvärt om, "i. in. dylikt af stort för-historiskt interesse.

Äfven Geijer (Häfd., sid. 410 och följ.) antager Lapparne såsom nordens ur-invånare, "i den mening att ingen historia kan följa dem dit" och deras undan trängande allt mer mot norden (sid. 419). Men liksom Nilsson skiljer ban Lappar och Jättar (Jotnar), hvilka senare han finner i våra sagor, dels såsom mythiskt, dels såsom ethniskt begrepp (1. c. gia. 405 följ.); i Hist, (I, sid. 110) få Jotnarne sin sannolika plats som folk, då de kallas "qvarlefvor af finska stammar" *).

Af det ofvan anförda kan inan, såsom Nilsson och Hyltén-Cavallius gjort, möjligen sluta der till, att våra förfader vid sin invandring här i norden fore sig funnit ott eller flera främmande folk, med hvilka de råkat i delo, och dels undan trängt, dels upptagit i sig. Men det vill synas, som skulle dessa folk företrädesvis träffats i Göta rike, mindre, om ens något i Svea land, och huru vida sägnerna om dem tillhöra

) 1 sammanhang hiir med citerar Geijer Adams af Bremen ofvan (sid. 353) intagna berättelse om ett vildt folk som från bergen bröt ned på slätterna, och använder honom på f,(! i fråga varande ur-invånarne. Men hade ett sådant folk funnits ännu kring år 1050, »Og skulle då de forn-nordiska sagorna talat der om. Jag tror för min del att Adam här såsom folk skildrat — fjäll-lemlarne; der på passar i viss mon beskrifningen, och misstaget är så mycket lättare för en främling, som djurets nordiska namn: leman, har förvillande ändelse. — Med anledning af Finnarnes identifiering med Jotnarne och lapparnes med dvärgarne, säger Castrén (VI, sid. 50): "denna hypothes tyckes höra till antalet af Rudbeckiana, eller hvad man må benämna det slags historiserande. som grundar 81ua resultat på lösa hugskott".378 skandinaviska halfön.

tidigare eller senare invandringar, är icke utredt, knapt möjligt att nu mera bestämma. Bland dessa fanns ett, som var småväxt etc. etc., ett annat större och glupskare m. m.; på dessa tillämpade Götarne sina, troligen ända från Hindostan komna, sagor och myther om dvärgar och jättar, hvilka vi åter finna, precis de samma, i de flesta indoeuropeiska folks sagor, ja, åtminstone hvad jättarne angår, äfven i Lapparnes Stalo-sagor, bland hvilka en är en travestering af Ulyssis äfventyr i Poly-fems håla. Hvad vi i de svenska sagorna höra, kan möjligen hafva en ethnisk sanning på botten, och denna tolkar jag som nu skett.

Men att bestämma hvilka folkstammar af sagor och sägner antydas, det är ännu icke möjligt. Der till fordras en föregående, i yttersta detalj intrångande utredning af de olika folkstammar eller racer, som ingå i nordens nu varande folk. Ty både den anthropologiska erfarenheten och sägnen (historien) tyder der på, att förut varande kufvade stammar smälta samman med sina besegrare, och den förre visar dess utom, att man genom årtusenden kan i blandnings-racer uppspåra do anatomiska karaktererna af ursprungs-folken i de fall, der skarpt motsatta race-elcmcnt ingått i blandningen ocli dessa element icke varit allt för många. Att det såsom dvärgar och pysslingar omtalade ur-folket i Sverige, om något sådant funnits, icke varit Lappar, hoppas jag kunna göra sannolikt, dä jag nu öfvergår till kritiken af det som blifvit anfördt till styrkande af en motsatt åsigt.

Låtom oss först taga i betraktande de forn-nordiska sagornas Dvänjar. Det torde få antagas såsom bevisadt, att begreppet dvärg är medförd t från Indien, äfven som namnet, hvilket härledes af sanskrit-ordet tillvaras, som betyder krokig, till kropp och själ, oredlig. På den kroppsliga vanskapligheten häntyda alla beskrifningar af dvärgarne; på den psykiska åtminstone det gamla dvärg-namnet All-tjuf (Al|jiofr) och det att dvärgen Alfrik i Didriks af Bern saga ett par gånger kallas stor-tjufven (hin mikli stelari). Ursprungligen voro desse dvärgar helt och hållet mythiska väsen; de uppkommo, enligt den nordiska mythen, såsom maskar ur Ymers kropp; eko är deras rop; spindelväfvarna ibland skogens träd och i gräset äro deras nät. I Voluspa (stroflf. 10—1(5) uppräknas en mängd till namnet, hvar ibland jag blott vill anteckna Durin (forn-nord. dura, sofva), Dvalin, Dain, Lit och Regin (forn-nord.,geogRAfEN FråN rAVeNNa och konG AlFrEd d. stoRe. 379

egentl, motsvarande latin, numen) samt, för att visa deras mythiska karakter, de med de förre alldeles lika ställde: Norr, Söder, Öster och Vester, hvilka uppburo himlens fyra hörn. Till samma mythiska sällskap torde väl ock böra räknas dvärgarne Brokr och Sindri, som smidde galten Gullinborst, Odens ring Draupner och Thors hammare Mjölner; Dain ocli Nabbi, som smidde Freyas gält; Fjalar och Galar, som dräpte Kväser; Dvalin, Alfrik, Berling och Grer, som mot njutandet af Freyas ynnest, åt henne smidde smycket Brising. I de fantastiska sagorna, dem jag skulle vilja kalla äfventyr, finna vi samma mythiska uppfattning af dvärgarne, ofta med samma namn som i den rena mythologien. Dit höra t. ex. Andvare, hvilken som gädda lefde i den efter honom nämda forsen och, af Loke langad, lemnade Fafnerskatten och Andvare-naut., hvilka medförde så olyckliga öden för Sigurd Fafnersbane, för Völsungar, Niflungar, Gjukungar, m. 11.; Durin och Dvalin, som åt Svafurlain smidde svärdet Tirfing; Sindri, som åt Thorsten Vikingson gaf den knif, hvar med han dödade Ötunfaxe, då han vann skeppet Ellida; Alfrik, som smidde svärden Nagelring och Ekkisax; Lit, som åt An bågskytt smidde en väldig båge och tre underbara pilar; samme l"-it eller någon hans namne, som för spetälska botade Viking, Tlior-stens fader; ocli ytterligare en Lit, som af Eolf Krake fick i gåfva Finveden; Regin, som smidde svärdet Gram åt Sigurd Fafnersbane, w. m.

Sist anförda namn påminner om en annan sida af dvärgarnes historia. Regin, som omtalas i Voluspa, säges i

Sigurdarqvida och flerstädes vara dvärg; men hans bror, Fafner, kallas än jätte, än drake; jättar och dvärgar förblandas ofta i äfventyren, både de äldre och de yngre. Sådant har ock Hyltén-Cavallius fullt riktigt framställt förhållandet vara i folksägnerna (se ofvan). Detta antyder att de omtalade moderna folksägnerna ega samma mythiska uppfattningssätt af dvärgarne, som det som genom går äfventyren.

Men i äfventyren förekomma äfven ganska detaljerade menskliga attributer för dvärgarne; anthropomorfisinen har börjat och något utvecklats. Så t. ex. talas om menskliga känslor hos dvärgarne, familjelif och barn; i] kap. af Hedins och Ilögnes saga säges med afseende på dvärgarne som smidde Brisingamen: I Asien funnos då för tiden någre män, hvilka bodde i granskapet af Odins slott, Asgård; sådane man de voro, kallas nu dvärgar. De bodde i klippor, men hade380 forn-nordiska sagornas

den tiden mera umgänge med menniskor än nu". I An bågskytts saga säges att han vid en sten såg en man; han hade hört talas om dvärgar och att de voro mer konstfärdige än andra menniskor; denne man var nu en dvärg. Om Alfrik säges (Didriks af Bern saga), att han bodde i en "gamma"; och slutligen säges i Heimskringla (kap. 1), att i Stora Svitiod äro många folk och många tungor, der äro resår, dvärgar, blåmän och mångahanda underliga folk.

Utom det sista citatet äro alla hemtade från allt igenom fantastiska sagor, från "äfventyr", ur hvilka jag ofvan just hemtat bevisen för dvärgarnes mythiska natur. Brisinga-smyckets smeder äro delvis namngifna redan i Voluspa och äfventyret spelar i Asien. Alfrik är förmodligen Voluspa's Alf och spelar sin sined-röle i Didriks af Bern temligen moderna äfventyr; ordet "gamma" är nordiskt och det har betydelse af jordkoja. An bågskytts saga är ock ett fullständigt "äfventyr" i den form hon kommit oss till handa. Hvad slutligen vidkommer uttrycket i Heimskringla, så har i allmänhet dess l:a kap. icke stor autoritet, och särskilt gäller det i fråga varande stället icke Sverige utan "stora Scythien", hvad det nu var.

Anmärkas bör, att i de historiska sagorna dvärgar, så vida jag kunnat finna, icke förekomma omtalade mer än på nyss nämda ställe i Ynglinga-sagan och i kap. 15. Der säges (enligt Hildebrands öfversättning): I österdelen af Svitiod (hvilket?) är en stor by, som heter Sten, der det ligger en sten så väldig som ett stort hus. Om qvällen efter solfallet, då Svegde (kungen) gick från dryckeslaget till sofburen, såg han bort till stenen och såg att en dvärg satt under honom. Svegde och hans män voro mycket druckne och rände till stenen. Dvärgen stod i dörren, ropade på Svegde och bad honom gå in, om han ville finna Odén, hvilken han var ute att uppsöka. Svegde lopp in i stenen, men denne slöts genast igen och Svegde kom aldrig åter. Detta synes icke heller kunna användas till styrkande af dvärgarnes mennisko-natur; det är tydligen ett äfventyr ocli tillhörande en tid i öfrigt långt aflägsen och fabel-fyld, ja man skulle kunna säga: en kontinuerlig fabel.

Oaktadt ganska noggran läsning af de forn-nordiska sagorna har jag icke funnit andra än ofvan anförda och liknande berättelser om dvärgarne, och detta endast under sådana omständigheter, att om dvärgarne äfven kunna betraktas såsom menniskor, de dock icke kunna anses vara Lappar. Ingen förvexling mellan dvärg och Lapp eger, så vidtgEograFEN FråN rAVENNA och koNG AlFreD d. stoRE. 381

jag sett, någor städes *) rum, hvarken i de historiska sagorna eller i "äfventyren". Den förre är ett mer eller mindre öfvernaturligt väsen, af menskliga egenskaper i flera hänseenden (anthropomorfiserad), men med öfvernaturliga krafter; Lappen der imot är en bestämd personlighet, af visst folk, med bestämda seder, utseende, kläder, bostad, o. s. v., om äfven något trolskt oftast vidlåder hans uppträdande; det är dock alltid olikt dvärgens och denne trollar icke. Fritzner definierar i sin ordbok: "Dvergr = väsen af kort, tjock, mensko-liknande skepnad, som antogs ega sitt tillhåll i stenar och klippor samt vara i besittning af särdeles konstfärdighet att bearbeta metaller och smida vapen"; Finnr = Lapp; "Jötunn — jätte, mytiskt väsende af mensklig skepnad, men öfvermensklig storlek och styrka". — Så länge man icke kan i forn-sagorna, synnerligen i de historiska, uppvisa sådan förvexling, eller det oriktiga i nu anförda definitioner och dylika, har man icke egentligen lof göra den slutsatsen, att sagornas dvärgar voro Lappar.

Till nu anförda skäl mot denna identitet kommer ännu ett, hvilket torde få anses fullt afgörande: sagornas dvärgar äro ypperligc kännare af metaller och ädla stenar samt utmärkte smeder. Jag har anfört exempel här på, och

hvarje läsare erinrar sig säkert flera. Nu finnes intet enda förhållande som häntyder der på, att Lapparne någonsin varit förtrogna med smideskonsten, ja, som jag vid språk-granskningen visat (sid. 306), i deras språk finnes intet eget ord för denna slöjd, intet ord för någon metall — för att icke tala om ädelstenarne. Huru skulle ock ett lågt stående jägar-folk, som ända in i senaste tid blott hunnit nomad-tillståndet, kunna vara smeder, ja utmärkta sådana? Man invänder att Lapparne äro händige, att de sjelfve förfärdiga sina räfflor (Nilsson) samt att de upptäckt en mängd grufvor, fast de dolt det af luktan att tvingas till körslor (Geijer, Læstadius, m. fi.), lien för så vidt detta är sant — deri ligger stor öfverdrift! — är det doek icke hvad som skall bevisas; intet derå går upp mot dvärgarnes smides-Rkicklighet, intet derå tillhör den äldre tiden, utan den senaste. Anda ln på 1670-talet begagnade Lapparne pilspetsar af horn och ben, lika mycket som af jern (Rehn och Graan), hvilket skulle vara oförklarligt

) I kon unga-boken, Harald hårfagres saga, kap. 25, kallas Svase i kapitel-öfverskriften jäMe. i testen Lapp, i Agri]) (kap. 2) nämnes ban Lapp-kung och i berättelsen om Hank Ha b ro k (kap. 5) dvärg. Hela historien om Snöfrids förvandling, sådan som den berättas, »r naturligtvis en fabel, och der före torde de omtalta benämningarnes olikhet just icke vara af den vigt, att man af dem kan sluta till identiteten af dvärgar. Lappar och —

om de känt och kunnat utöfva metall-arbete samt då de öfver allt gå på jernmängd grund och hafva nästan rent jern på många ställen fritt i dagern. Att de haft någon aning om jernmalmen och dess användande, liksom i allmänhet om metallernes bruk förr än Finnar eller Svenskar i deras granskap började bruka myrmalm eller införa smide, och om grufvor förr än vid början af 1 (500-talet Svenskarne började svärma för silfververk i Lappland, är i hög grad problematiskt; intet bevis finnes. Men, som sagt: äfven om de vetat allt detta, smeder hafva de icke varit, såsom dvärgarne skildras, allra minst smideskunnige i högre grad än de nordiske sago-berättarne.

Om vi sålunda icke kunna vidare fasthålla identiteten mellan dc forn-nordiska sagornas dvärgar och Lapparne, så är der med icke afgjordt, att, hvad ännu fortlcfvande folksägner mena med dvärgar, skall vara fullt det, samma som de forn-nordiska sagorna afse. Det vill synas som under tidernas lopp begreppet dvärg blifvit något ändradt och allt mera menskligt; det är möjligt att ordet blifvit användt på någon folkstam. Vi hafva då att hålla oss till Ilyltdn-Cavallii skildring och tillse huru vida den samma kan passa in på Lapparne.

Om man granskar det som i sägnerna berättas om dessa dvärgar och jättar, som skola representera ur-folket i Sverige, finner man till största delen så allmänneliga drag hos dem, att man känner igen fullständigt samma i sägner från alla andra land med indisk ur-kultur. Sägnen, afklädd sitt mythiska hölje, inne håller icke något väsentligt, specifikt. Om han berör äldre tider tecknar han blott vilden, sådan denne måste te sig hvar han än må upp träda, i kontrast med det beskrifvande folkets segrande kultur och styrka. Han är liten eller stor allt efter relationen till den talande. Han är vidunderlig i ett eller annat hänseende, till en början, då han ännu ses på afstånd, eller då beröringen ännu är ringa: han är jätte eller dvärg; han är himantopod då han går på skidor, panot om han begagnar luden mössa, som drages ned öfver öronen, o. s. v.; allt till skilnad från den beskrifvande, som är och kallar sig menniska. Sedermera, då, genom närmare beröring, det vidunderliga försvunnit och då han står såsom helt enkelt fiende, blir han blott vederstygglig, han får sämre växt och låter än invandraren — vanligen har han det ock. Han talar än med ömklig, än med tordöns stämma, sedan man funnit att han verkligen talar, ickc skäller, som man först antog af obekantskap med hans språk ocli

gång sade om Lapparne (Högström, sid 54, not e). Han är feg, listig, bedräglig om invandraren är tapprare; ban är stor, grof, men tölpig och enfaldig om invandraren är af svagare fysik men högre kultur; med litenheten följer oftast, utom de förut nämda egenskaperna, äfven händigheten, hvilken dess utom nästan alltid frapperar en på högre kulturgrad stående betraktare, då han först ser ett rått folk, helst om han der jemte företrädesvis är eller för tillfället uppträder som krigare, ty hos honom är arbetets fördelning och beroendet af andra större än hos den råare. Vilden tycker om glitter och bjäfs och han döljer icke detta tycke, han samlar sådant, bland annat der för

att det är hans lättast handterliga bytesmedel, hans bästa mynt. Om han står på mycket låg kultur, bor ban i bergs- eller jord-hålor, eller bygger ban dåliga bostäder af stenar, grenar och bark, der till mången gång tvungen af en honom undan drifvande invandrare, som inkräktar eller förstör det bättre. Hans främmande religion, hans egendomliga bruk, hans kännedom om och begagnande af för eröfraren ovanliga natur-förhållanden och erfarenhets-rön, blifva ansedda som häxeri. Med allt detta och isynnerhet såsom "afgud a-dy rkare" blir ban föraktad af bättre lottade l°lk, äfven då de blott äro grannar, men så mycket mer då de segrat och kufvat honom.

Allt detta passar nu in på de i våra folk-sägner förekommande '•r-folk, då dessa sägner verkligen omtala folk, och icke, såsom oftast torde vara händelsen, blott skildra mythiska väsenden. Men då det äfven passar på de flesta andra sådana ur-folk, under liknande omständigheter, kan det icke användas lor afgörandet af stam- och slägt-förhållanden; det stämplar icke ur-folket till någon viss race, till Lappar, öller andra. Jag medgifver gerna likheten mellan Lapparne och det småväxta svenska ur-folket, äfven i andra hänseenden; men jag påstår, att dessa och dylika likheter icke bevisa identiteten. Vi kunna af dem 'ika litet sluta att ur-folket varit Lappar, som vi af flint-redskapens •ikhet i Skåne och på Nya Zeeland, i Danmark och på Noatka kunna sluta till de dem fabricerande folkens identitet.

•Flera andra skäl tala mot en sådan identitet. Troll-folket var, liksom dvärgarne, skickligt i smide. Jag har redan fästat uppmärksamheten der på, att detta bestämdt vederlägger antagandet att de voro lappar. En lika god vederläggning finnes vidare i hvad sägnen förtäljer (Hylt.-Oav., II, sid. 71) om att troll-folket egt boskap, getter och384 boskap; trolldoms förmåga;

kor. Efter hvad vi af språk-granskningen erfarit (sid. 308), kan detta ieke heller lämpas på Lapparne. Det förut sätter dess utom en kultur, den de aldrig egt, ty då kunde de icke hafva förlorat den. Då på samma ställe hos H.-C:s bland deras boskap äfven omtalas renen (ty så tolkar han namnet hjort), måste jag protestera emot sägnens användning till bevis der på, att renen på Götarnes tid funnits i mellersta Sverige. Som Nilsson visat, har nämligen renen invandrat till södra Sverige, till Skåne, då detta var landfast med Tyskland, och finnes der ganska rikt i torfmossarna. Till norra Sverige har han kommit kring Bottnen, och det sydligaste jag sett honom omtalad, under historisk tid, är i Helsingland, som redan nämts efter Styffe. Hyltén-Cavallius har (II, sid. 57), så vidt jag vet, angifvit första fynd-stället för lem ning af fossil ren i mellersta Sverige, nämligen vid Tenhult. Jag har öfvertygat mig att det funna är ett afbrutet horn af en 4—5 års renko. Fyndet är dyrbart och dess antecknande högst väl tänkt, men det bevisar intet i denna fråga; ty det fanns (1864, vid gräfning af grunden för stationshuset) "liggande 7 fot under jordytan ofvan på ett s. k. bleke eller snäck-mergel-lager, 500 fot öfver Vetterns yta", således under sådana förhållanden, att detta horns egarinna omöjligt kunnat vara samtidig med Götarnes invandring i norden, hvilken tid är den tidigaste man kan antaga för sägnens uppkomst. — Jag tager alldeles för gifvet att det är elgen sägnen afser, och att han varit tämjd berättas i många sagor, ehuru det aldrig bekräftats af erfarenheten.

Hvad vidare angår berättelserna om ur-folkets trolldoms-förmåga, ega uppgifterna om likheten med Lapparnes trolldom sin fulla riktighet: de äro slående, och ännu i senaste tid stå de qvar. Men ott der ur hemta något stöd för ur-folkets identitet med Lapparne, är med kännedom om Odens-kulten, att gå öfver ån efter vatten, ty till en stor del samma saker i trolldomsväg berättas om — Odén sjelf! hvilken också der före icke utan grund af de förste kristne lärarne identifierats med hin onde. Se t. ex. Ynglinga-sagan, kap. 7. "Odén skiftade hamn; då låg kroppen som död eller somnad, men ban var då fogel eller däggdjur, fisk eller orm och for då i ett svepande" (horfvindan, troll-ilen, ganet!) "till fjerran land i sina eller andras ärenden". Med orden släckte ban eld, lugnade sjö, vände vinden hvart han ville. Han väckte upp döde män, för att få tidender ur andra verldar. Hans två korpar buro dagens nyheter hem till honom. Han öfvade trolldom medgEograFEN Från rAVeNNA och koNG AlfrEd d. storE. 385

runor och sånger (galdrar). Sejd, den mäktigaste trollkonsten, öfvade han ock; genom denna lärde han känna menniskors öden och oskedda ting; kunde han vålla menniskor skada, olycka, sjukdom, bane; kunde han finna jordagods; genom sånger kunde han öppna berg och stenar. Sannerligen! Odén var rätt så god trollkarl som någon

Lapp, Finne eller dvärg, och då han var det i så hög grad, att man kan säga hela Odins-kulten vara schamanism, så kan troll-egenskapen hos forn-folket icke bevisa någon skilnad mellan dem och invandrarne, således icke heller ur-folkets identitet med Lapparne.

Hylt.-C:s anser namnet Finne i de i fråga varande sägnerna tillhöra en yngre tid än namnet Lapp. Jag känner icke på hvad grund han detta gör; men skall man döma efter den historiska gången, måste saken förhålla sig tvärt om, ty ordet Finne går såsom folk-namn historiskt till baka minst till år 100 efter Christus, ordet Lapp förekommer först 1100 år senare, om äfven bägge namnen i folkens mun äro äldre (se ofvan sid. 1).

En annan sak, som vid dessa sägner bör tagas i betraktande, är den så ofta antydda troll-folkets förläggning norr ut och med namn som tillhöra en sen tid. H.-C:s nämner (sicld. 18, 21 o. 22) bland annat följande, som häntyder här på, nämligen: från Skåne vild-lappar °ch lapplands-käringar; från Värend vild- och nord-lappar, upplänniv-yw, nord-baggar och nord-käringar, m. m. dyl.; från Tiveden nord-boar, och särskilt att en man, som kastade sin knif åt nord-käringen: "horfvindan", fick igen denne clå han kom till Norge; från Helsingland upplänningar; från Jämtland och hela Norrland troll-lappar och lappkäringar.

Långt ifrån att här i se en stadigt för sig gående uppflyttning af troll-land och troll-folk mot norr (H.-C., II, sid. 23), i likhet med det sätt på hvilket vi finna Thule flyttas af geograferne, ser jag här i allt ^enom en från första början uttalad öfvertygelse, ja ett klart medvetande, att trollens land och folk funnos norr ut — för så vidt der med Menades Lappland och Lapparne — att de icke funnos vid och ibland det sägnen förtäljande folket. Detta är konseqvent genomfördt från Sveriges sydligaste del ända till och med Helsingland; att det äfven måste gälla öfriga Norrland faller af sig sjelft, då Lapparne der voro närmaste grannar. Men just det förhållandet att närmaste grannen icke Düben. Lappland. 25386 hafva lapparne kunnat sjövågen

kunde undgå att vid ordet fästa ett bestämdt folk-begrepp, i förening der med att samma föreställning och samma benämning genomgår alla landskapen söder ut, gör det sannolikt, att man öfver allt, så som i Norrland, förlade troll-folket norr om sig, således icke bland sig. Lagdt till den kända tiden för fixerandet af ordet Lapp i skriftspråket, torde det anförda tydligen visa, att alla dessa Lapp-benämningar ha ett vida senare ursprung än att cle kunna anses ursprungligen eller tidigt hafva varit använda på de ur-invånare Götarne mötte, och att man kände Lapp-folkets nordliga bostad då namnen gåfvos.

I dessa delar af sägnerna har man således icke blott icke några bevis der på att ur-folket voro Lappar, utan de inne bära tvärt om bevis mot detta antagande, ehuru ett sådant låg nära till hands, då vissa andra punkter i sägnerna visa dit åt.

Gör man sig dess utom slutligen den frågan, huru Lapparne skulle hafva kommit till södra och mellersta Sverige, och huru vida det vi känna om dessa landsträckors för-historiska befolkning skulle kunna stödja tron på deras närvaro i dessa trakter, såsom vid Götars och Svears invandring der herrskande befolkning, möta vi vid hvarje steg af utredningen idel otroligheter. Man kan väl knapt tänka sig att de invandrat södra vägen, på den tid då Skåne och Tyskland (genom Danmark?) voro ett samman hängande land. Ty utom det, att i sist nämda två land Lapparne hvarken genom tradition eller fornfynd äro påvisade, ligger tiden för detta samband så långt till baka, att, om Lapparne funnits i norden från den tiden ända till Götarnes invandring, de då, till följe af den perfektibilitet, hvar af de såsom menniskor äro och visat sig mäktige, samt genom beröring med gånggrifts-byggarne och bronz-kulturen, ovilkorligen skulle under inflytande af södra landets mildare klimat hafva nått en vida högre kultur än de nu inne-hafva och någon sin innehaft.

Öster ifrån måste de hafva kommit: det visa deras språk, deras egen tradition och deras historia i öfrigt. Då erbjödo sig tre vägar: öfver Gotland, öfver Åland, kring Bottenviken. De två först nämda äro, som bekant, gamla stråk-vägar för Götar och Svear, de kunde hafva begagnats förut af Lapparne. Till en början är det dock aldrig bevisadt att Lappar funnits vid den syd-östra delen af Östersjön, och till*gEogRaFEN FRåN rAVENNA och koNG AlFrED d. store.

det skett kan man med allt skäl betvifla att der ifrån detta folk på den södra af i fråga varande sjövägar invandrat till Sverige.

Vidare häntyder bristen på lapsk benämning för haf (se ofvan sid. 292) der på, att de icke vistats viel sådant innan de kommo i beröring med nordiska folk, och bristen på egna uttryck för nästan allt som hör till segling och befarandet af större vatten gör temligen säkert, att de först genom beröringen med de nordiska folken lärt sig hit hörande idrotter *).

Med undantag af de vid Norges hafskuster bosatta Lapparne, som länge gått i skola hos Norrmännen, och några få fors-karlar, som gått i skola hos Finnar och Svenskar, äro Lapparne ytterst dålige sjömän, som jag ett par gånger förut anmärkt. Äfven öfvade Fiskare-Lappar på de stora insjöarna bäfva för den minsta flägt och hafva dåliga don. Då så är förhållandet nu, kan jag icke antaga något bättre förhållande fordom, och redan af detta skäl är en enskild Jhapps resa öfver öppna hafvet icke mycket trolig. Ännu mindre trolig är en folk-vandring, en emigration, på sådan väg (äfven om den samma, som troligast vore, den tiden måst ske småningom, successive), helst då man icke kan tilltro Lapparne förmågan att på deras då säkerligen ännu lägre kultur-ståndpunkt förfärdiga de för sådan utflyttning erforderliga båtarna. Detta argument gäller båda hafsvägarne, ehuru den öfver Åland i mindre grad än den öfver Gotland eller direkt till fasta landet.

Men låt vara, att de genom någon seglats, lik den fabeln förtäljer om ekorren, kommit öfver till Sverige. De borde då hafva lemnat något spår

*) För att icke betunga texten och hindra tankegången der i, har jag här i noten infört några bevis för ocli tillägg till det ofvan antydda. Båten har ett enda lapskt namn: vcitnas; alla andra äro af främmande ursprung: garbes med 2, goalmas med 3 och njäljag med 4 par åror, hackse m. 11. Vatnas synes hafva varit af enklaste beskaffenhet, saknade spant, roddbänk, styre, till och med ös-kar; var ickc beckad eller tjärad, icke spikad, utan hop bunden med vidjor ocli gjord af klyftor; således sådan han är beskrifven sid. 93 här ofvan. Åror funnos ickc, utan blott sådana som höllos i handen, "paddles"; på lapska heter en sådan mele, hvilken benämning nu mera brukas för den breda styr-åran akter-ut i elf-båtarna (Stockfleth), och hvar af härledas verben melestet °ch melastallet — sätta öfver vatten, helst å flotte = barre eller pàrre (Lex. Lapp.). F"r ro finnes ordet sokket, hvilket dock till betydelsen mera närmar sig stöta, gunga. För större båt eller fartyg finnes intet inhemskt ord; lika litet för mast, rå, för och akter, skeppståg, m. m.i som hör till seglande fartygs utredning. Segel heter börjas eller p&rjes, hvilket torde härledas af det forn-nord. bör, bor, byr = vind, förlig vind; möjligen en häntydning på, att de dou som först auvändes vid segling voro sådana, att de endast kunde användas vid full medvind. Såsom namn på ankare anför Lex. Lapp. «yn eller aija-kedge, hvilket öfversattes med krabbsten: en något större sten som fästes vid ena eller båda ändarna af fisk-nät, på det de icke må bort föras af strömmars eller vmdars kraft; det förekommer äfven i Solsouens frieri (se sid. 322, not 5). Båt-kölen benämnes miälgas, men der med menas ursprungligen släd-med. Då nu dess utom ord saknas för en mängd till haf och större sjöar hörande nödvändiga begrepp, t. o. m. haf-strand (Ahlqvist), torde vara klart att Lapparne icke varit sjöfarande i gamla tider.

efter sig på kusterna, der de landstego; intet sådant finnes, mig veterligen, från Bleking upp till Vesterbotten. De måste ha lemnat sådana spår, ty det är väl naturligt att de länge uppehållit sig på öarna och kusterna, innan de kommit in i landen — Skåne, Småland, etc. — der man vill finna dem utbredda. Och sedan: hvilken omätlig tid skulle icke erfordrats för denna utbredning från en eller flera naturligtvis små flockar af invandrare, och huru är det möjligt, att de i ett land, som burit gånggrift-byggare, Svear och Götar, under denna långa utbrednings tid skulle kunnat qvarstå på en så låg kultur-ståndpunkt, som den de ännu inneha? Att de icke voro samma folk som gånggrift-byggarne är å daga lagdt. Men skulle de hafva kommit hit före eller efter dessa? I förra fallet — och det skulle de brachycephala kranierna väl bevisa, om de vore lapska — måste de ha blifvit kufvade af gånggrift-folket, som egde högre kultur; men då kunde de icke uppträda såsom särskildt folk i dessas trakter vid Götarnes invandring. 1 senare fallet skulle de icke kunnat eröfra landet, ja knapt kunnat ega bestånd jemte gånggrift-byggarne, hvilket de åtminstone skolat göra, om de funnits i hela det land, Götar och Svear intogo. Och sedan hela bronz-kulturen: äfven den ligger före Götarne, var må hända celtisk; skulle nu också Lapparne hafva kunnat

motstå inverkan af denna, bestå såsom folk och herrskande stam bredvid denna? Man må icke såsom invändning här imot anföra, att Lapparne nu och under lång tid, fast under kamp, egt bestånd i Norrland, jemte götiskt-svensk befolkning; ty dels äro förhållandena nu olika mot för 2000 år sedan, humaniteten gör sig mera gällande, om än icke tillräckligt; dels voro Skånes och Vestergötlands slätter, t. o. m. Värend, vida mera lockande för Götarne än Kölens fjäll-trakter, på och vid hvilka endast Lappen kan lefva: här uti hans säkerhet fordom som nu.

Äter står då vägen kring Bottnen. Lapparnes sago-qväden säga att de kommit från öster. "I ett af dessa heter det äfven om renen: ifrån öster har han kommit, öster ut vill han fara" (Läsn. f. folket, xvi, sid. 147). Det är ock den enda naturliga. Såsom jägare höllo de sig helst på land, synnerligen då detta (som det inre Finland och nord-vestra Ryssland) var rikt på villebråd; såsom fiskare hade de rika näringskällor i dessa lands floder och sjöar; såsom nomader, om de voro det vid sin första invandring, hade de der ängar och stora skogar, lämpliga-för renbete. Deras språk lär tydligt, att de länge varit i beröring medgeogRAFeN FråN raVENNA och koNG AlFrEd d. stoRe. 389

Finnarne, deras historia, att de af dem varit tryckta. Detta synes otvifvelaktigt och der före ha vi dem, der de nu äro ocli länge varit.

Men äfven om de invandrat vägen norr om Bottnen, kan man då icke tänka sig att de från sitt första hem i norr kunnat vandra ned till mellersta och sydligare delarna af Skandinavien? Jag tviflar högligen, och blott frågar: huru skulle de hafva kunnat göra den långa färden kring Bottnen till Skåne, vare sig genom vandring eller utbredning, då de voro endast jägare och fiskare, och då de saknade renen, som, efter allt man kunnat erfara, på halfva vägen icke funnits? Och om de det kunnat, är det underbart, att de vid denna dubbla vandring: mot söder frivilligt, mot norr tvunget, icke lemnat ringaste spår efter sig i fornlemningar, saga eller historia, i Vestmanland, Vermland, Dalarne, Gestrikland eller Jämtland, hvilka landskaps kultur är så relatift ny, att Lapparne ovilkorligt måste hafva omtalats, om de der mötts, och i hvilka, med undantag för Vermland, ingen sten-ålder funnits. (Se Montelius, Antiq. Tidskr., II, sidd. 174—5.) Om de i södern lärt känna de fina slipade sten-redskap, som utmärka dess kultur, skulle väl några spår der af finnas i norden, och de icke varit reducerade till så usla sten-verktyg, som Mortensnäs-fynden visa. Om de drifvits mot norden af Svenskarne, hvar före stannade de icke i deras granskap: Gestrikland, Dalarne, Vermland, hvilka ganska sent lågo ode, och der

Men, säger man (Nilsson), de hafva icke funnits såsom ett herrskande folk, då Götar och Svear kommo, utan blott i mindre flockar, spridda öfver vida sträckor. Det är en nödfalls undflygt. Sägnerna °"> det med Lapparne identifierade småfolket, dvärgarne eller hvad de "n kallas, äro så allmänna och utbredda, att man med Hyltén-Cavallius sanningsenligt kan säga: "i inånga af våra landskap förekominer knap past en bergås eller en skogsbacke, livar oin icke sägnen förtäljer, att lian en gång varit bebodd af detta främmande slägte".

Så förhåller det sig verkligen. Men detta visar ock att i dessa sägner — då de äro ethniska — det icke kan vara fråga om Lapparne. De skildra gammal bygd, de häntyda på ett ganska tätt boende och390 ortnamn, i hvilka ingå

temligen odladt folk, som hade boskap och säd, som kunde smida och slöjda, om det ock i mångt och mycket egde karaktären af vildar i jemförelse med invandrarne, åtminstone i desses egen tanka.

Det åter står nu att tala om de ord, i hvilka stafvelserna Lapp och Finne ingå, och på hvilka man lagt en efter min tanke alldeles oförtjent vigt. Vid äfven det ytligaste betraktande af dem finner man genast att de äro i allmänhet få och endast lokal-namn. I svenska språket har icke bevisligen något enda lapskt ord ingått, hvilket bordt vara händelsen, icke blott med ett utan med många, om någor städes i landet Lappar funnits talrika i beröring med invandrarne. Desses språk var då hvarken så fast eller utbildadt som nu, och inympning var då vida lättare än nu. Likväl hör man nu mera Svenskarne i Lappmarkerna jemt bruka talrika lapska ord, t. ex. vaja, herk, sarv, pilka, såbb, mårka, o. s. v., utan tal! nu då svenskan är vida mera stadgad och gör allt djupare intrång på lapskan.

Jag vet väl att skarpsinnige språk-forskare (t. ex. Rask) härleda flera ortnamn ganska långt söder ut (Hven, Skåne, Samsö, m. fl.) från lapska ord, och möjligen skall man i språket sjelft, icke blott i namn, finna andra från sådan rot härledbara ord. Men vi skola komma i hog, att finska och lapska språken äro i grund och botten de

samma, och dessa ortnamn kunna derför lika väl härstamma från finskan. Det är icke alls omöjligt, att det före Svear och Götar å Sveriges fastland befintliga folket varit någon finsk stam. Ord-likheten stämplar det icke till Lappar, utan att andra bevis komma der till.

Jag vill der näst göra den anmärkningen, att knapt något svårare finnes, än att med full filologisk säkerhet gifva härledning för namn; "there is abundant room for the exercise of imagination in the derivation of names", säger Hooker. Synnerligen är det förhållandet då frågan gäller lokalnamn; sådana uppstå ibland af den renaste tillfällighet, hvilken ingen skulle kunna ana, och är någon i ordet ingående del af tve- eller fler-tydig mening, blir den i okunnighet försökta de-rivationen lätt en osanning. Jag påminner om hvad Elias Fries i sådant hänseende, fast om annat ämne, sagt (i Bot. Utflygter, I, sid. 129) om Ålandsrot, Kalmarerot och Hven. Ganska utbredda äro namn som börja med Heising; men hvem kan tro att Helsingland, Helsingfors,

Helsingborg och Helsingör hafva sainma härledning till de två första stafvelserna, eller hafva namnen af Thorer heising, den uppgifna roten till det första namnet. Nu mera torde väl ingen heller vilja anföra Cimbrishamn såsom bevis för Cimbrernes närvaro i Skåne, sedan man funnit de två första stafvelserna vara förvridning från Surnar, Svimr eller Symmer, och att stället i diplomer heter Simbros. — -Ja, t. o. m. om man der och hvar skulle kunna finna rätt på ett ord af verkligt lapskt ursprung, kan man än dock icke vara fullt säker att Lappar funnits på stället; der före att Qvikkjokk finnes på Djurgården, skulle det vara lika lalskt att härleda dess bebyggande och namn-gifning från Lappar, som att sluta att en fransk koloni vid Brunnsviken grundat Bellevue eller en italiensk anlagt Montebello vid Vaxholm.

Jag öfver går nu till granskningen af namnen i fråga. Hvad då först beträffar ordet Fin eller Finne i namns samman sättning, är det ursprungligen utan tvifvel nordiskt, hvar ifrån det än må vara härledt, och har såsom sådant sannolikt någon gång i äldre tider ingått i lokalnamn, utan ringaste antydning på folk-namnet. Men det är nu mera sällsynt i folkspråket och vi ega der före icke rätt att ofta gifva stafvelsen Finn denna härledning; dock torde ban ligga till grund för Finnveden, Finnvid, Finnheden, hvilket ords betydelse: trüskigt skog- eller hed-land, ganska väl motsvarar verkliga förhållandet, då beskrifvaren eller namn-gifvaren tillhört en odlad bygd. — Oftare, men icke der före ofta, torde han väl ock kunna härledas från person-namnet Finn, hvilket fordom icke var så alldeles ovanligt för nordiske män. I ortnamn på -sta är första stafvelsen ofta person-namn, Finsta kan äfven hafva samma härledning. — De fleste med Finn samman satta lokalnamn härledas dock sannolikt från folk-namnet, och detta är ganska naturligt, då det är troligt att Finnar från urminnes tid invandrat i Sverige, och då man vet att sådane äfven i historisk tid flera gånger håde sjelfmant kommit hit som kolonister och blifvit hit förda på grund af kunglig befallning; det beror då på tiden för namnets uppkomst, °>n det skall kunna ega någon betydelse för nu före varande fräga eller ej.

I allmänhet kan man uppställa hit hörande namn under två kategorier. Den första, under hvilken jag hänför de på -hed, -hohn, -hult, -mark, -näs, -sjö, -skog, -spång, -ström, -vid eller -veden, ö, m. fl., omfattar sådana namn som icke inne bära bestämd antydan om någon der

för sig gången kultur-åtgärd. Flera af dessa kunna hafva upp kommit till följe af något som på det namngifna stället timat med en Finne, äfven i relatift sen tid. Så berättar t. ex. Linder (Läsn. f. folket, xvi, sid. 148) att byar i Vesterbotten bära namnen Finn-fors, F.-träsk, emedan en invandrad Finne råkat vara första åbon; Dalkarls-å, D.-lid, emedan en Dalkarl der bott eller der haft något äfventyr, o. s. v. Dessa ord kunna således bevisa upptagning och bosättning af Finnar, men de behöfva icke nödvändigtvis göra det. Att de i Sverige någon sin beteckna Lappar, finnes icke ringaste anledning att tro; ty i svenskan känner jag icke något enda exempel der på, att åt Lappar gifvits namnet Finne, liksom sådane icke från Sverige omtalas i de forn-nordiska sagorna.

Den andra kategorien, till hvilken höra namn på -arp eller -torp, -bo, -by, -grufva, -gård, -ryd och -rödja, -sta eller -stad, -åker, samt, efter hvad historien upplyser, äfven "finn-skogar" i Upland, Vestmanland, Vermland och Dalarne, omfattar sådana namn, som tydligt utvisa fast bostad, bergs- eller åker-bruk, och de kunna således icke på någon antaglig grund härstamma från Lappar, utan från verkliga Finnar.

Hvad åter vidkommer de namn, hvar uti stafvelsen Lapp ingår, är med dem förhållandet vida mera inveckladt, ty vi hafva detta ord i både finska och svenska ort-namn, samt i tre olika betydelser, nämligen: det "yttersta", "trollskt" och såsom folk-namn.

Vi skola till en början se hur saken förhåller sig i Finland, hvarest folk-namnet Lapp först uppkommit. Redan Lehrberg fäster uppmärksamheten der på, att ordet lapin, lappin i der med samman satta finska ord har betydelsen af ytterst. Såsom exempel anför han Lapin-vesi, de vatten som ytterst omgifva (Ålands-) skären; Lappo, en ö der bredvid; två socknar af samma namn i Finland, den ena ytterst på kusten nära Raumo i Åbo län, den andra i närheten af Lapin-järvi, gränssjön i Wasa län; man kan här till lägga Lapp-fjärd, nära Kristinestad, Lappom vid Lovisa, två Lapp-vik, hvar af en vid Ekenäs, en vid Helsingfors, Lapp-ören i Qvarken midt imellan Wasa och Umeå. — Samma ord med samma betydelse anför L. från estniska språket, hvar i T^appe-gunda öfversattes med "provincia extrema" redan 1220, då lapp-traditioner bordt vara mera färska än nu, och, om sådana funnits, säkerligen gifvit anledning till en annan tolkning af ordet. I estniskan finnas ock orden leppima afsluta, löppina eller löppetama — upphöra, sluta,

löpp — slut. Dessa ord hafva sin motsvarighet i finska: lopetan — sluta, lopen = slutligen, o. s. v. Äfven i lapskan finnas lika ord i ganska stor mängd*), i svensk-lapskan stafvade med a, i norsk-lapskan med oa, i stället för ö och o, hvilka vokaler i först nämda språk lära in trängt, allt som ordens äldsta betydelse gått förlorad. — Här af torde vara klart, att ordet inom de finska språken har en stor utbredning i betydelsen slut, ända, det yttersta (jfr äfven sid. 2 här ofvan).

Men detta är icke nog. Warelius har (sid. 88, noten) visat, att ordet äfven har betydelsen af glest befolkad aflägsen skogstrakt. Så kallas en del af Tyrvää pastorat Loppi och Lopen-kulma-kunta, emedan han är en från de kringbodda sjöarna i församlingens midt aflägsen, sent befolkad skogstrakt, hvars innevånare af den öfriga befolkningen betraktas såsom råa och med ett visst förakt. Samma anledning uppger W. ock till namnet på församlingen Loptpi i sydliga Tavastehus län. Möjligen, ja troligen är så förhållandet flerstädes.

Under sådana omständigheter är det ingen lätt sak att bland det stora antalet hit hörande finska ort-namn afgöra hvilka kunna hafva ena eller andra betydelsen, hvilken betydelse är den ursprungliga och fram för allt: hvilka härledas ur folk-namnet. Då jag imellertid vågar mgå på frågan, sker det med erkännande af sannolika misstag och med önskan att någon språk- och land-kunnig Finne måtte taga saken i närmare skärskådande.

Från skilda håll i finska skrifter har jag upptecknat 51 ort-namn med Lapp uti sig **). Må hända äro några räknade två gånger, några svenska och finska de samma; det kan jag icke reda, men det gör ock föga till saken, ty säkert finnas ännu flera än jag sett, hvilka åter af-i-unda talet.

Om nu clessa namn härleddes från folkets, skulle man naturligen vänta att finna dem tätast mot norr. Men så är det ej; de flesta finnas söder ut, några på Åland, 4 nära eller vid finska viken, blott 2 har jag funnit norr om 64° n. 1. Detta är redan anmärkning vardt. — Då man finner dessa namn så ofta inom södra och mellersta Finland skulle man möjligen vara benägen tro att Lapp-folket — förutsatt att det föranledt

) Exempelvis vill jag från Stocklletlis ordbok införa: loap, loappa, slut; loapalet, loapat-... afslutning; loapatatte, loapalägje, slutlig; loapamättos, ändlös; flera finnas.

' .e äro följande: Lapin förenadt med joki i 4, järvi 4, kangas 1, lahti G, lies i 2. liniiu 3, niemi 1, niittu 1, paasi 1, pitäjäs 1, ranta 1, salmi 2, sa/o 1 och vesi 3; der till höra: Zr-Po' ^ Lal)V°> 1 Lappom, 1 Lappoa och 2 Loppi, samt de svenska: 1 Lapp-böle, -ijard 3, -träsk 4, -vik 2, -ö 1 och -ören 1. Några äro utsatta på kartan.

namnen — bott mycket tätt i dessa trakter; det är just hvad Porthan och hans efterföljare trott. Efter detta sätt att sluta, skulle folket icke bott i de nordligaste, ty der fins icke namnet, så vidt jag vet. — Det torde dock vara en allmän erfarenhet, att der ett folk finnes talrikt, brukar man icke taga dess namn till ställens betecknande; vi hafva mycket få sådana namn i Sveriges norra orter hemtade från Lappar. Tvärt om måste ett sådant uppkallande efter

ett folk beteckna något särskildt, eget undantags förhållande och namnens utbredning blifva gles, sparsam. Så är händelsen med våra Ryss-uddar, -vikar och -holmar, våra Dana-bäckar, våra Danmarks-kyrkor o. dyl. Redan der för synes Lapp-ursprunget till dessa namn föga antagligt.

Men i denna de i fråga varande namnens talrikhet ligger något mera, nämligen: en häntydning der på, att prefixet inne bär något allmänt utbredt, något af särdeles vanlig betydelse, något adjektivt, men tillika något lokalt utmärkande. Ett sådant ha vi ock i yttre, ytterst, det svenska ytter, hvilket vi öfver allt i vårt land finna fram för bo, by, fors, gård, näs, sjö, sund, ö, i Yttringe, i Utö, m. m. m. Så finnes eller kan åtminstone finnas samma mening i Lapin med tillägget fors (joki), mo (kangas), sjö (järvi), strand (ranta), sund (salmi), udde, näs (niemi), vatten (vesi), vik (lahti), äfja (liesi), ö (salo och saari); dit kunna äfven höra Lappi, Lappo, Lappoan, Lappoin och Loppi, om hvilka redan till en del är taladt; dit ock de svenska på fjärd, träsk, vik, ö och ören. Räkna vi nu samman namnen af dessa slag, utgöra de 46 af de 51. Af de öfriga fem torde de tre Lapin-Unna (slott) kunna ute slutas, såsom bevis för Lappars dervaro, oaktadt de fått namnen af folket, ty slott hafva Lapparne aldrig haft, och der med torde i alla tre fallen menas, hvad jag i ett sett uppgifvet: stora erratiska block, enligt folk-tron spår af Lapparnes trolldom. Lapin-niittu (äng) och Lapin-pitäjäs (socken) tyda icke heller på lapska förhållanden.

Med en sådan statistik för ögonen och ined tanken på hvad nyss ofvan blifvit anfördt, måste det förefalla högst sannolikt, att de flesta finska med lapin samman satta orden icke hafva något samband med folket Lapp. Här imot skulle dock kunna göras ett par anmärkningar.

Man skulle kanske vilja invända, att om icke ordet betydt folket Lapp, hade icke Svenskarne på Åland och i Finland, vid sin namu-gifning af ställen, antagit den stafvelsen oförändrad, under det de öfversatt den följande. Men när man gifver eller adopterar namn, gör mangEogRAFEN FRåN rAVENNA och koNG AlFrED d. stoRE.
395

det långt ifrån alltid filologiskt. Det är naturligt att Finnarne på Ålands-öarne, hvilka af dera, under namnet Ahvenanmaa (aborr-landet), innehades ända till 1100-talet, skulle kalla der belägna ställen de "yttersta", då de verkligen voro de yttersta på vestra sidan af finska landet. Sådana namn fingo stå qvar, äfven sedan de blefvo oriktiga, liksom vi ännu i Stockholm hafva en "Yttersta tvärgatan", ehuru hon nu mera icke är ytterst. När Svenskarne nu invandrade på eller togo Ålands-öarna, är det icke sannolikt att de till en början synnerligt adopterade namn; sitt första behof fyllde de säkert ur eget språk — och Åland är fullt af svenska namn. Efter en tid, allt som befolkningen växte och språk-kännedomen der jemte, började de begagna de finska som funnos; af dem tillvredo de en del och öfversatte andra. I orden med Lapp i början lemnade man den första stafvelsen oförändrad, kanske der före att han, om ock i annan betydelse, fanns i språket, må hända var redan då folk-namnet Lapp i folkets mun, fastän det först senare kom in i skrift-språket, kanske äro öfversättningarna mycket senare: der om vet man intet. Så gick det väl ock till i Finland. Det är der än mera sannolikt att dessa öfversättningar tillhöra en ganska sen tid, ty i allmänhet torde de der antecknade hit hörande namnen icke vara gamla; Styffe har från medeltiden (år 1415) blott ett enda: Lappa-vesi socken i Wiborgs län.

Detta ställe har ett visst interesse för nu före varande fråga, emedan der ligger Willmanstrand, hvilket af ålder hette Lapeen-ranta, 1547 i Wiborgs stads privilegier kallas Lappstrand, och först sedermera (när?) benämts Wild-mans-strand, ett slags poetisk omskrifning af det äldre Lappstrand och det ännu äldre Lapin-ranta. Man skulle vara böjd att här i se ett bevis för Lapin = Lapp, och, då "ranta" tydligen är det svenska strand, vilja härleda namnet från en sen tid, då Lapparne fått detta sitt namn bestämdt, och således i korthet här i hafva ett bevis, att Lappar ända in i 16:de århundradet voro qvar derstädes. Detta vore en vigtig invändning. Men till en början finnas 3 Lapin-vesi i Finland, hvar af det på Åland redan är nämdt; detta gör saken ganska misstänkt. Vidare är ordet ranta, som betyder sjö- eller haf-strand, ett 8& länge i finskan ingånget lån-ord, att Ahlqvist (sid. 145 följ), pä grund der af oeh då Finnarne sakna annan benämning för det der med utmärkta begrepp, anser dem icke hafva vistats vid sjö eller haf förr an de kommo i beröring med det folk, från hvilket de fingo ordet ranta.396
ORTNAMN, I HVILKA INGÅ

På hela sin väg från Altai till Onega, Ladoga och Östersjön hade de icke träffat någon betydligare sjö, der

uppstod först behofvet af en benämning; men der vanns ock en sådan strax ut ifrån, ocli således kommo de der genast i beröring med folk, som brukade ordet strand. Må hända hade de ock på vägen varit i beröring med längre mot hafvet sig sträckande folk, som talade gotiskt (nordiskt) tungomål och fått ordet på vägen. Namnet Lapin-ranta kan således vara mycket gammalt, och är lika god finsk benämning som t. ex. konunga-krona är svensk. Öfversättningen Willmanstrand är först tillkommen i en senare tid, då man börjat taga för vana att låta Lapin betyda Lapp, eller då den nu gällande föreställningen om Lapparnes utbredning redan blifvit folktro.

Men den allmänt utbredda traditionen, kan man säga, som, anförd af alla finske författare i ämnet, stämplat Lapparnes historiska och förhistoriska närvaro i Finland till en tros-artikel? Jag har redan här ofvan fästat uppmärksamheten der på, att dessa traditioner icke kunna hafva någon synnerlig vigt, då de stöda sig just på de fornlemningar och de namn, hvilkas tvifvelaktiga halt jag nu utförligt fram hållit, jemte det jag påpekat huru detaljerade traditioner tillverkas. Jag vill här exempelvis påminna om traditionerne rörande en del katolska relikers helighet, aposteln Petri episkopat och död i Rom, o. dyl. Traditionen bör dock, så vida deri icke ligger någon orimlighet, alltid med aktning mottagas; han är ett gif akt, som innebär att möjligen en sanning är att söka bak om honom. Men för att lian skall vara historiskt bevisande måste allt som rör frågan samstämma och helst andra bestyrkande bevis komma der till *). Intet derå är händelsen med nu i fråga varande traditioner och derföre måste de tills vidare uppföras med ett ?

Så gör jag med hela saken; jag kan icke bestämdt förneka att Lapparne temligen länge funnits i södra Finlands inre delar, ty det är hvarken omöjligt eller otroligt; det är icke heller otänkbart att de ströfvat genom bela Finland, ända till Östersjön; hvad jag med denna långa framställning velat å daga lägga är blott: att ännu icke giltiga bevis blifvit för påståendet anförda. Det vore, jag upprepar det, i hög grad vigtigt för frågans lösning om man på ort och ställe företogo undersökningar från plats till plats; endast så kan hon till freds ställande lösas.

') Om vara traditioner se 11. Hildebrand, Sv. folket under hednatiden, 2 uppl. sid. (i följ., oeh för exempel: noten 1, sid. 8.

Der vid torde äfven vara skäl taga i betraktande huru vida icke namnen med Lapp i Finland någon gång äro förvridningar af svenska eller forn-nordiska ord, då de naturligtvis Hafva föga vites-ord. Jag föranledes här till af förhållandet med ett namn, om hvilket jag händelsevis tagit kännedom, nämligen Kandalax. Det är det finska Kanta-lahti, hvars sista stafvelser blifvit för-svenskade till lax, som regelbundet är händelsen i hela Finland. Detta ställe hette fordom Gandvik (trollviken); gand uttala Finnarne kanta och vik heter lahti; Gandvik ingår nu i geografien i formen Kandalax, en till ändelsen för-svenskad finsk öfversättning och förvridning af det uråldriga forn-uord. namnet.

Vi öfver gå nu till svenska sidan af Östersjön. Der kan åter blifva fråga om dels samma ursprung för ort-namnen som i Finland, dels om deras härledning från så väl det vanliga svenska substantivet lapp (i jord-lapp, ängs-lapp, åker-lapp), som från folk-namnet, antingen i betydelsen af folk eller såsom utmärkande trolldom.

Att det på Sveriges fastland i vidsträcktare mon haft den först nämda, finska betydelsen är icke kändt, icke heller just synnerligen troligt; men otänkbart är det ej att i äldre tider invandrade Finnar kunnat med detta namn utmärka de yttersta ställen de känt i en trakt, eller deras anförvanter innehaft. — Utan tvifvel har det äfven användts i den andra här ofvan antydda bemärkelsen, ehuru jag icke kan gifva något bestämdt exempel, såsom bevis för detta antagande. Om namn uppkommit på något af dessa två sätt, hafva de naturligtvis ingen bevisnings kraft med afseende på Lapparnes forna närvaro i de orter der namnen förekomma.

Oin anledningen till namnen hemtats från folket eller från ryktet °m dess trolldoms förmåga, kunna de tydligen icke vara äldre än från omkring 1200-talets början. Men kunde då ännu i södra och mellersta Sverige qvarlefvor af detta folk finnas och vara så igen känneliga, att de gåfvo anledning till fästandet af deras namn vid de ställen de bebodde? Eller kände ens det folk, som skulle hafva gifvit upphof till folk-föreställningen, dessa Lappar tillräckligt från deras hein, för att inse och stämpla identiteten mellan dem och ur-folket? Jag tviflar hår på Och säkerligen de fleste med mig. Sjelfva de vidunderligheter °°h den trolldoms kraft, som tilläggas dem, röja att de ännu voro på

afstånd, och detta bevisas ytter mera af hvad jag ofvan (sid. 385) anfört der om att de öfver allt i folk-föreställningen förläggas mot norr. Att der imot Lapp och trollare, Lapperi och trolldom varit synonyma i Sverige, liksom i Finland*), det är lätt begripligt, på grund af de första föreställningarne om detta folk, då det kom till Svenskens kunskap; att hemvistet för en person, som misstänktes eller sakfäldes för trolldom, såsom öknamn först fick och sedan genom häfd behöll namn af Trollebo, Lappebol, m. fi., det är hvarken underligt eller otroligt. Men det kan icke bevisa något om ur-folkets stam.

Slutligen må här tilläggas, dels att smäde-namnet Lappoklot för befolkningen i vestliga delen af Petersburgska gouvernementet och flera der boende familjers namn af Lapalainen, vid hvilket Sjögren m. fi. faster sig, icke bevisar Lapparnes dervaro, ty Varelius upplyser (sid. 100), enligt Tikkanen, att folk ofta fick namnet Lapalainen såsom Lapp-marks-farare, och att sådant ännu eger rum i denna nejd; dels att namn med Lap (t. ex. Lapan, Lapinen och Laponen) likaledes förekomma i Ost-Preussen, äfven der med betydelsen ytterst.

På grund af det nu kanske allt för vidlyftigt anförda, kan jag icke erkänna sannolikheten eller ens möjligheten deraf, att det i våra sagor och sägner omtalade ur-folket i södra och mellersta Sverige varit Lappar; inga fornlemningar tyda der på, ty säkra märken af stenålderns dervaro träffas icke ofvan Göta lands norra gräns, mer än i Vermland**); inga historiska vitnesbörd styrka det. De hafva — det visar allt — norr om Bottnen vandrat in i landets nordligaste delar på en tid då de ännu endast nyttjade ben- och sten-redskap (se Mortensnäs-fynden), sannolikt mest blott de förra, ty lämplig sten var i dessa land sällsynt, man hade blott qvarts och skiffer, hvar före man icke heller lärt sig väl arbeta sten-redskap. De hafva, som husdjur, dit med fört hunden, och möjligen, ja troligen äfven renen. Der ifrån ha de vida senare, sannolikt först då de lärt känna metallers bruk, ströfvat ned till landet kring 61° nordl. lat.; vid denna polhöjd finnas de i de första historiska och sago-berättelserna; der ha de fått sin största utbredning möjligen efter diger-döden; der äro de sedan dess, allt efter olika lokala och admini-

•) Se Porthan,1" Vitt., Hist. o. Ant. Akad:s Handl., IV, sid. 46. ") O. Montelius i Framtiden, 1870, sid. 425.

strativa förhållanden, dels ökade, oaktadt absorbtion i den öfriga folkmassan, dels minskade, utgångna eller undan trängda, så väl mot norden som in mot fjällen. I Finland synas de vid denna tid hafva gått något mindre sydligt ned, ehuru in åt ryskt-finska området spridda flockar funnits vidt kring sträfvande ända till Onega; der har ock det starkaste trycket egt rum, vida hårdare än i Sverige, och äfven börjat tidigare. Till dessa nejder hafva de troligen kommit från Altai-trakten, som Castrén menar: "från öster hafva vi kommit", säga Lapparne sjelfve. Men om de drifvits der ifrån före Finnarne och af dem, såsom Castrén vill, eller om de först senare träffats af Finnarne, det må lemnas osagdt; samma folkstam tillhöra bägge folken icke, det visa kroppsbygnad och psykiska egenskaper tydligt för alla, som icke hängt upp sig i filologiska trollnät. Men språken äro nära beslägtade, de höra båda till den ugriska eller altai-stammen och det, jemte mycket annat, bevisar att folken varit i nära beröring. Man kan då tänka sig två möjligheter. Den ena att folken träffats någon städes i granskapet af nu varande hem och att den starkare grannen, Finnen, trängande den svagare Lappen, äfven påtryckt honom sitt språk, liksom en del af sina tänkesätt och religiösa föreställningar. Den andra och troligare, att båda, jemte flera andra folk (Ungrare och Turkar t. ex.), tillhört ett större, östligt, länge samman hängande välde i Altai-trakten; att de -från detta gamla sammanhang ha sina gemensamheter; att Lapparne först vandrat eller drifvits ut, tagit vägen mot nord-vest, då de sannolikt, till följe af sitt ursprungliga nomad-lif, från början bott nordligare än Finnarne. Man kan då tänka sig att de vandrat långs Irtisch-flodens sydliga rötter till höjden af Tobolsk eller nordligare mot Ob; att de der efter spridt sig mellan Tavda-, Kon da- och Sosva-tiodernas källor (58°—63° n. 1.); att de vidare stigit öfver Ural genom något eller flera af dess rymliga, blott 13—1500 fot höga pass; att de så kommit in i don stora på floder, sjöar och kiirr rika barrträds-regionen kring Petschoras och Dvinas rötter, norr om Uvalli-åsen (de gamles ™ons Alaunus), hvilken, skiljande de nyss nämda flodernas källor från kolgas och Urals och slingrande i serier af afbrutna kullar, går fram krmg m» n 1 ; österj sänker sig till 58° i vester, der han kulminerar Vld Valdai

(på 51° o. long.) och skickar grenar mot norr, hvilka genom Maansclkä (och Suolaselkä) öfver gå i Kölarne (Kölen). Oaktadt han ner än dels blott är 5—600 fot hög synes denna ås utgöra en särdeles400 I SKANDINAVIEN,

vigtig gräns-linea i kultur-hänseende: norr om finnes en nordisk natur; der saknas alin, bok, ek och hassel; frukt-, bi- och humle-kultur kunna der icke drifvas; hjorten och andra sydländska djur gå icke der öfver; ingen af dessa saker hade Lapparne på en sådan väg från Altai träffat och der före saknar äfven deras språk namn på dem alla. — Man kan nu vidare tänka sig, att de inom detta område, på och norr om Uvalli-åsen, mellan Dvina åt nord-ost, Kubinskoe-, Bielo- och Onega-sjöarne åt syd-vest, ströko fram i nord-vestlig riktning, in åt nord-ostliga Finland, rätt på det breda näset mellan Kandalax och Torneå, hvar vid de utbredt sig öfver skandinaviska halfön och i Finland, till den utsträckning jag förut sökt å daga lägga. Så hade de upphunnit det nya hemland, der historien först vet något att säga om dem.

Under denna vandring, som väl icke tog ringa tid, kan hos Lapparne hafva utvecklat sig det från Finnarnes afvikande och egendomliga i deras seder och föreställningar samt deras språk hafva stadgat sina egenheter; under denna tid hafva de må hända ock varit i sin första beröring med de folk, de sedan åter träffade i Norden, och, der ifrån kunna de hafva sina främmande kultur-ord af högsta åldern. — Längre fram, då de finska stammarne äfven utvandrat från sina ur-hem, träffades folken åter. Finnarne hafva sannolikt vandrat samma väg som föregångarne och möjligen utöfvat sitt största tryck på dem, först då de, grundande kolonien vid Dvina (Bjarmaland), som en kil trängde mot Hvita hafvet och bröto Lapparnes samband med hemlandet; sedan då de från Finlands södra och vestra kust, med de stora vattendragen trängde in på de undan vikande skarorna. Då skedde sannolikt den nya in-ympningen på Lapparne af finsk kultur och finskt språk, hvilken man spårar i många för båda folken gemensamma, men jemförelsevis moderna, drag och ideer.

På sådant sätt synes mig förhållandet lättast och fullständigast kunna förklaras. Längre än till denna hypothes har jag icke kommit.

Men huru länge hafva Lapparne vistats i Norden? När kommo de hit? Ingen historia, ingen tradition talar der om. Ett par fakta antyda dock, att de varit här ganska länge.

Vid en granskning af Lapparnes ord-förråd visar det sig att åt" minstone 18 substantiv finnas för utmärkande af berg, 20 af is (med 26gEogRAFEN FRåN rAVENNA och koNG AlFrED d. stoRE.

verb), 11 af köld, 41 af snö oeb dess samman sättningar. Då detta ställes samman med den totala frånvaron af egna ord för sydländska begrepp och de relativt få, de ega för antydningar på en mildare natur, så torde den stora rikedomen i först nämda hänseende icke blott styrka den åsigt, jag nyss uttalat om deras nordliga väg till sitt nu varande hem, utan ock göra sannolikt, att de länge vistats i ett klimat som motsvarar det lapländska.

Der till kommer ett annat faktum, vid hvilket jag först vid 1871 års besök i Lappland närmare fästade mig.

Ii ed an Helander omtalar (sid. 102) från Tornio Lappmark, att öfverst på spetsen af ett af Kaik-bergen (?) har legat ett nu mera (1772) ruttnadt stort furuträd, ehuru på hela "kanten" ingen buske, än mindre något träd finnes; vatten och träsk på detta fjäll äro hela sommaren tillfrusna. — Fjellner omtalade att han i Tornio på Kola-fjället (på gränsen mellan Sverige och Ryssland) samt bland Syllarne och Helagsfjällen (Herjedalen) flerstädes Bett stora "tjär-rötter" inbäddade i moss-tufvor på ställen, der nu mera icke ens vide växer. — H. A. Widmark har spårat samma förhållande från Lule Lappmark. — I Sorsele Lappmark har jag af der träffade Lappar hört att de hade sig bekant, dels att stora träd, ännu fast hängande vid rötterna, ligga i bäckar bland de högsta fjällen, dels att stora tallrötter ibland på de kala fjällen finnas under tufvor på sanka ställen. Det senare har ock Joh. Mörtzell hört (bref). På min fråga, huru dessa träd kunnat komma dit, svarades niig, icke utan ett visst förakt öfver min enfald, att de äro naturliga lemningar efter syndafloden.

Det nu anförda är så till vida af interesse, att det häntyder på en tid, då vegetationen haft en större utbredning i Lappmarken, gått vida högre upp på fjällen än nu; men sin betydelse för Lapparnes historia får det först genom

hvad som ytterligare berättades mig, nämligen att • nämda trakter, der Lapparne nu mera aldrig bo eller ens kunna bo, 1 anseende till brist på bränsle, och der äfven renarne sakna bete, man tillika funnit gamla kåta-platser ocli kåta-eldstäder. Då jag förut (sid. 369) under-känt sådana lemningars bevisnings-kraft, bör jag här anmärka, att de gällde sådana som förekomma under helt andra förhållanden, att då dylika träffas i lapska fjällen, de fä en annan betydelse än 1 de bebodda delarna af Finland, samt att flere Lappars samstämmande uPPgifter och omdömen i en sak, de sjelfve sett och förstå, äro vida mt,n. Lapplmd. 26402

säkrare än icke sak-kunnige Finnars förmodanden och hörsagor, äfven om de hall-stämplas af en Porthan.

Sådana fynd torde omotsägligt visa, att Lapparne funnits på dessa fjäll (65°—67" n. 1.) redan innan den nu varande inskränkningen i vegetationen skett eller hunnit så långt. Att denna skett småningom och fordrat en ganska rundlig tid, torde icke kunna betviflas; men huru lång kan icke afgöras. Island lemnar ett bevis på en genom menniskohand förstörd vegetation inom historisk tid, från medlet af 800-talet; må hända är det nu i fråga varande tidmåttet icke heller så ofantligt, som man, vid första tanken der på, skulle vilja antaga. Nog sträcker det sig väl ett godt stycke bort om utgångs-punkten för vår tidc-räk-ning, kanske står Lapparnes hitkomst i samband med de stora folk-hvälfningarna mellan 700—400 f. Christus, då Scytherne tumlade kring i mellersta och östliga Ryssland; möjligen är det för dem Lapparnes vestra förtrupp gått in på Skandinavien och från den tiden de kalla sina fiender Tjudeh.

Fig. 75. Strand-parti vid Niommel-saska. (Se sid. 21 här ofvan.) 403

FJORTONDE KAPITLET.

Lapparne kring år 870: firm-färd och -skatt. Norrmännens beröring med Lapparne till 1500-talet; Svenskarnes dito; striden om herraväldet öfver Lapparne vid nord-h af vet. Gränse-bestämmelser 1751, 1809 och 1826. Rysk ukas af 1852. — Birkarlarne och deras välde. Lappskatten i Sverige. Christendoms-undervisning. Skolväsendet. — Folkets behandling under tiden. — Har folkets antal och välmåga till-eller af-tagit?

Vi hafva i det föregående funnit ganska säkra historiska vitnesbörd der om att Lapparne såsom folk redan vid år 100 efter Chr. innehade sina nu varande hemvist, samt antiqvariskt geologiska bevis att de länge funnits i dessa trakter, åtminstone såsom spridda. Men om deras tillstånd då och en längre tid, flera århundraden fram åt, känna vi intet. Först vid år 870 få vi af Hålogaländingen Ottar en skildring der af (se ofvan sid. 352), hvilken, huru ytlig han än är, likväl låter oss ungefärligen ana huru Lapparne då lefde. Sin resa företog han i geografiskt ändamål, och är hon troligen en af de första Bjarmalands-lar-derna, ty land och folk på vügen dit och der äro honom okända. Dessa färder blefvo sedermera ganska vanliga; umgänget med Bjarmerne, Permerne, de vid hvita hafvet bosatte Finnarne, började med handel, men slutade vanligen med strid och plundring. Se skildringen i Heraud och Roses eller Orvar Odds saga, eller om dessa äro allt för fantastiska, se i Olof heliges saga (kap. 143) berättelsen om den Bjarmalands-liird, hvilken Thorer hund företog år 1026 i sällskap med Karlö och

Gunsten.

Vid sin resa faun Ottar landet öde, utom att Lappar voro glest bosatte såsom fiskare, jägare och fogel-fàngare långs kusten; de innehade således icke kusten, såsoin man af missförstånd ibland uppgifver 1 moderna parti-skrifter. Han omtalar dock, att Lappar äfven funnos404 TILL FRÅGAN OM TIDEN

på de centrala fjällsträckningarna, gränsbergen mellan nu varande Sverige ocli Norge; de måste på senare stället varit vida mera talrike och ren-egare, ty från dem kom en stor del af skatten, om hvilken jag strax har mer att säga.

Ett eget förhållande beskrifver han ock, det nämligen, att Norrmännen på hans tid drefvo ren-skötsel och höllo lock-renar, ehuru de på Hålogaland då och framdeles mest voro säl-jägare och fiskare. Med anledning af det antal renar Ottar säger sig hafva och bruket af lockrenar samt med afseende på beskaffenheten af den skatt en Lapp då hade att betala, drager P. Læstadius (II, sidcl. 473—4) den slutsats, att renen vid den tiden höll på att

tämjas och att ren-skötsel nyss var införd, "högst halft annat hundrade år före Ottars tid". Men jag kan icke draga samnia lärdom ur berättelsen. Ottar, säges det, var en bofast förmögen man, men hans rikedom bestod i vilda djur, d. v. s. i tillfälle till jagt på sådana, och der omtalas bland andra hvalar, vallrossar och sälar. Men "dessutom" hade han 600 renar och 6 lock-renar. För en fiskande och jagande strand-bo är det ingen obetydlighet att ega 600 "tama, oköpta" renar, det vill väl säga i hjord aflade. Då fiskaren Ottar, som bodde på stranden, egde 600 renar, kan man taga för gifvet att Lapparne, som bodde in åt landet och drefvo ren-skötsel som hufvudsak, hade många flera. Redan bildandet af en hjorcl förutsätter lång tids förut gången tämjning, synnerligen med ett så bångstyrigt djur som renen, och dess utom se vi detta af de ordnade finn-färderna,. hvar om snart här nedan. Att lock-renar voro i bruk bevisar icke nyheten af ren-fänge för tämjning, ty sådana begagnades allmänt 1672 (Tornæus, Rehn, Graan) och afskaffades sannolikt icke ens då eller så länge sådant fångst-sätt för renen ännu lönade sig. Lock-ren brukades nämligen icke uteslutande eller ens företrädesvis för att fånga vild-ren till tämjning, ty det hade sig icke så lätt, utan dels för att döda de vilda renar som sökte lock-ren-korna och dels för att genom dessas parning med de vilda åstad komma starkare afvel. Men att de äfven särskilt dresserats för att fånga vild-ren till tämjning, det synes antydas af Ottars ord, att de voro ganska dyrbara hos Lapparne; eljest kan man icke få någon mening der af. — Hvad angår skattens beskaffenhet och storlek, häntyder den förra omisskänneligt der på, att det, åtminstone till en del, var jagande och fiskande kust-boar, som betalade den samma, icke uteslutande de in åt landet boende nomaderne; ty huru skulle engEogRAFEN FRåN rAVENNA och koNG AlFrED d. stoRE. 405

sådan sjelf göra skeppståg af vallross- och säl-hud? lian måste då först köpa sådana för sina skinn, och det hade varit en besynnerlig omväg. Af fåtalet ren-skinn i de rikares skatt bevisas icke heller att de nomadiserande Lapparne då för tiden hade få renar; ty de få ren-skinnen bred vid talrikare dyrbara skinn ha sitt tillräckliga motiv der i, att renskinnen då, liksom ända fram i Carl IX:s tid (se nedan), hade föga värde mot mård, bäfver, zobel, ja t. o. m. ekorre och räf, då skatt-taga-ren sjelf höll renar. Skatten kan dess utom icke anses ringa om man tager i betraktande, att den af Ottar omtalade lemnades efter råd och lägenhet och till enskilde, visserligen icke utan tvång, men icke i fix krono-skatt, såsom den ined hvilken L:s jemför honom. Så långt till baka var han icke heller obetydlig i värde, fast detta ej nu kan på öret upp skattas *). Om nu här till lägges hvad jag förut anfört till styrkandet af sannolikheten af renens uråldriga bruk hos Lappen, så kan svårligen dess tämjande förläggas så sent i tiden som kring år 600.

Men vid språk-granskningen har jag (sid. 298) sagt, att Lappen hemtat benämningen för mjölk och ost från nordiskt språk. Vid betraktandet der af att Norrmännen hade renar och af det nära förhållande, hvari de stodo med Lapparne redan vid den tiden och säkert så lång tid förut som NoTrmän funnits långs kusten, samt deraf ätt Lapparne utan tvifvel funnits i norden före de andra skandinaviska folken, och således först der kommit i närmare beröring med dem, är det icke alls otänkbart att Lapparne först här i norden och just af Norrmännen lärt mjölkens begagnande och ostens beredning. Ar det aant, så ha vi der i ytterligare en antydan der på, att Lapparne gått just den nordliga väg jag förut angifvit och icke på vägen varit i berö-rlng med nordiska folk, utan hela tiden skiljde från dem genom finska.

Då i tiden närmast efter Ottars lapp-skatten, "finnskattr", som under "finnferd" uppbars, och der näst handeln med Lapparne, "finn-kaup", äro f]e cn(]a omständigheter, utom trolldomen (ßnn-för, d. v. s. resa till Lapparne i afsigt att lära "firmvitka" eller trolla på lapskt sätt), hvilka föranleda beröringen med folket och dess omtalande i de fornnordiska sagorna, och då just denna skatt och handel i senare tider vållade så väl striderna mellan Sverige och Norge—Danmark, som ock

' !lv:i(l Munch (Finnmarken, sid. 344) säger tim skuttens värde, m. ni., är elf uppenbart ""»»tag beroende p5 det falska antagandet, att der den tiden funnos lf|,1)00 Loppar, »»araf 1,000 skattade! Saken är allt för absurd, att der pä spilla ord406

de vigtigaste tilldragelserna i Lapparnes både yttre och inre lif under den perioden, så måste skatt-historien och

finn-färderna litet noggrannare omtalas.

När denna skatts upptagning börjats, är okändt. A. W. Sillen omtalar (i Sv. handelns historia, I, sid. 60), efter Sulim, att första finnmarks-färd säges hafva blifvit gjord af kung Ring i Norge i 5:te århundradet. Vid Ottars tid skedde sådan fmn-färd regelbundet, och af hans skildring vill det synas som brukade då, och sannolikt förut äfven, skatten afgifvas fullkomligt godtyckligt och till enskilda personer. Detta af Munch (Hist., I, sid. 611) påpekade förhållande gifver denne anledning att sätta Ottars beskrifning till tiden något före 870, enär Hålogaland af Harald hårfagre fästades vid konungariket Norge år 867, der igenom att han då tog i sin tjenst två de mäktigaste män i landet: Brynjulf Bjargulfson på Tårge (nära nu varande Brönö, 65" 30' n. 1.) och hans son Bård. Brynjulfs fader säges förut länge hafva egt rätt till lapp-skatten;, här af, liksom af Ottars berättelse, synes att denna s. k. rätt tillhört eller åtminstone kraftigast utöfvats af förnämligare Hålöger. Nu fick Brynjulf denna skatt i förläning såsom konungens ländesinan i trakten, eller som det heter i Eigils-sagan: han fick finn-fården och kungens syssla på fjällen samt handeln med Finnarne. Skatten gjordes till regale. — Sannolikt utvandrade Ottar då, som många andre Hålöger.

Då Harald i slaget i Hafrs-f]ord (år 872) krossade det sista motståndet mot envåldsmagten, sårades hans vän ocli kämpe Bård dödligt; Bård lemnade då till sin vän, Thorulf Queldulfson, i arf sin hustru och sina egodelar; bland dem var ock lapp-skatten. Med Haralds samtycke gjordes testamentet och togs arfvet, konungens "syssla" deri inbegripen, och Thorulf slog sig ned på Tårge. Följande vinter företog han sin första lapp-färd, hvilken utförligt skildras i kap. 10 af Eigil skallcgrims saga. lian reste med 90 mäns följe, då lapp-fararne förut blott brukat medtaga 30; ja, i Finnboge den starkes saga (kap. 12) omtalas huru denne möter och dödar Alf Aptrkemba från Sandö, som ensam for "nord i Mörk ok heimta skatt". — Thorulf hade många handelsvaror med, höll strax möte med Lapparne, tog skatt af dem och höll så köpstämma; allt aflopp i frid och vänskap, dock icke utan förskräckelse å Lapparnes sida för det stora följet: der före fick ban välgEogRAFEN FRåN rAVENNA och koNG AlFrED d. stoRE. 407

ock cn ovanligt stor skatt. — Vi se häl- skatt-liemtning och köpenskap förenade.

Han kom öster om fjällen, således djupt in på nu varande svenska området, förutsatt att han från Tårge drog nord-ost ut, efter Rånens eller Vefsens Ijord. Der sporde han att "Kylfingar" kommit östan ifrån och drogo fram dels för att handla med Lapparne, men dels ock för att somlig städes råna. Han lät då några Lappar utspeja Kylfingarnes färd, satte efter dem, träffade på ett ställe och dräpte 30 män, på andra 15 till 20, så att han samman räknadt dödade kring 100 män och fick cn otrolig mängd gods. — Med Kylfingar menas Kolbjager från Gårdalike (Kylfinga land), och Munch (Hist., I, Bid. 487, not 2) menar att de voro afkomlingar af de gamle Ryssarne (goter), hvilka kan hända redan genom blandning med Slaver talade något brutet: kylfdu til orbunncr. Således hade redan på denna aflägsna tid det andra plågofolket börjat angripa Lapparne.

JPå våren först, således efter en vinter-vistelse i Lappmarken, vände han till baka. Den skatt han då medförde och må hända någon föregående, afskickade ban med sin vän Thorgils gjallande till kungen, hos hvilken hans afundsmän, Hårek ocli Rörek Hilderids söner sökt göra Thorulf misstänkt för anslag mot kungen. Denne blidkades dock för tillfället, då ban jemte skatten fick i gåfva några bäfverskmn! Man ser att sådana då redan voro dyrbara.

Imellertid drog Thorulf å nyo under nästa vinter upp till Finnmarken, denna gång med 100 man, och handlade med Lapparne. Han drog der efter långt öster ut, och då man der sporde lians resa, kommo till honom några Quäner, sägande sig vara sändebud från Quäner-kungen l^aravid, hvilken, då Karelare härjade i hans land, bad Thorulf komma s'g till hjelp, lofvande honom i byte lika mycket som kungen fick, °ch åt hvarje af hans män lika med två af kungens. Hos Quäneme var nämligen den lag att kungen skulle ha tredje delen af bytet och der till alla bäfver-, sobel- och "askrake" (?)- skinn. Efter öfverläggning med folket beslöts att man skulle följa sändemännen. "Finnmarken är ett vidsträckt land", eäger sagan; "vesterut ligger hafvet, hvar "rån gå Stora fjordar inåt landet, liksom norr och öster ut; men söder "t är Norge. Landet är fullt af fjällbygder, dels i dalarne, dels vid Sjöarne, ty i Finnmarken finnas utomordentligt stora sjöar, och mellan dem vida skogar, och från ena ändan till

den andra genomskäres det408

af den höga fjälliga Kölen". Der omfattas i beskrifningen hela norra landet ända bort till Hvita hafvet. — Thorulf och Faravid segrade och togo stort byte, hvar på den förre vände hem till sitt.

Misstankarne mot Thorulf underblåstes imellertid af Hilderids-sönerne, och kung Harald fråntog Thorulf sysslan och finn-färderne samt gaf dem åt Hilderids-sönerne (kap. 14). — De drogo med 30 man upp på fjällen under vintern; men Lapparne brydde sig icke om dem och deras fåtaliga följe, och gåfvo ringa skatt med mycken ovilja. Thorulf drog imellertid på sitt håll med 100 man öfver fjällen till kung Faravid, inföll med denne i Karelen, plundrade och tog stort byte. På våren vände han till baka och gick ut på storfiske (kapp. 15 och 16).

Man ser här af att skatten endast kunde indrifvas med en viss grad af kraft, med någon skrämsel; samt att beröringen mellan folken: Norrmän, Quäner, Karelare och Ryssar, då var ganska liflig till lands i dessa nordliga trakter, om ock umgänget mest drefs med spjut och pil. Kunde man draga någon slutsats af namnet Faravid, skulle den vara att Quänerne hade svensk kung. Men sannolikt är detta namn öfversättning från finskan, och benämningen kung är väl icke att taga så noga. Någon visshet gifves ej, någon upplysning om Quänerne fås här icke.

Huru den ytterligare misstänkte Thorulf slutligen förlorade kungens förtroende och af honom dödades, hör icke hit. Hilderids söner dödades äfven snart efter, hvar på sysslan öfvergick till Eyvind Lambes slägt ända till Håreks på Tjotta tid (65° 50' n. 1., kring år 1030); dennes son fick efter honom sysslan, och på Sigurd jorsalafarares tid inne hades hon af Sigurd Raneson. Så kan man följa denna tjensts innehafvare efter hvar andra i en full serie från 850 till 1130, ehuru flere på samma gång synas hafva haft olika delar der af, eller åtminstone af lappskatten, som vi skola se, då vi genomgå hvad vi i de nordiska sagorna kunna finna om Norrmän och Lappar i Finnmarken.

År 922 gjorde Harald hårfagres son, Erik blodyxa, ett tåg till Bjarmaland, hvilket visar oss en ny sida af Norrmännens samband med Lapparne. Han träffade nämligen under återfärden i en lapp-kåta i Finnmarken en norsk qvinna, Gunhild, dotter af hålögen Asur Tote; hon var af fadren satt der, för att lära trolldom af två Lappar, de visaste i Finnmörk (Haralds-sagan, kap. 34). Lapparne dödades och ErikgEogRAFEN FRåN rAVENNA och koNG AlFrED d. stoRE.

gifte sig ined Gunhild; hon var och förblef ett troll i all sin tid, fast hon bar det stolta namnet "konunga-modren".

År 999 företog Olof Trygvason en färd för att kristna Hålogaland. Han förstörde i Saltenfjorden (norr om 67" n. 1.) en stor trollman, Röd starke, om hvilken berättas att "honom följde, så snart han det behöfde, en stor mängd Lappar" (Olof T:s saga, kap. 85). Hade han Lappar i sin sold? eller var ban ett slags chef för trollmännen?

Vid samma fàrd gafs ländesmanna-rätt åt Hårek af Tjotta (kap. 84), hvilken i tidens historia och långt fram åt spelade en stor röle; att här med var förenad lappskatten, ser man af Olof heliges saga (kapp. 110 och 111), och hade Hårek vid dennes tid haft denna förmån i 21 år, "stundom ensam, stundom till sammans med andra". År 1024 fick Ås-mund Grankelson halfva sysslan i Hålogaland, den norra (kap. 132); denne mördade sedan (omkring 1035) Hårek inför kung Magnus Håkansson och fick så hela sysslan (Magnus godes saga, kap. 13). År 1020 hade dock Thorer hund på Bjarkö (69° n. 1.) blifvit ländesman i norra delen af Hålogaland (Olof hel., kap. 111), och om denne berättas att han vintrarne 1029 och 1030 haft lappfärd på fjällen, haft köpenskap med Lapparne, vunnit stora skatter och låtit af Lappar förfärdiga åt sig tolf renskinns-pelsar, förtrollade så att intet svärd bet På dem.

Efter Håreks af Tjotta död hade hans son, Einar fluga, sysslan i Hålogaland. Om honom och hans herre, Harald hårdråde, berättas i Isländа-ren Odd Ofeigsons saga, huruledes de förgäfves visiterade Odds fartyg, då han kom från köpenskap i Finnmarken; det var nämligen vid strängt straff förbjudet för utländingar att vid sådan handel inköpa dyrbara skinnvaror af Lapparne. Således redan då utförsel-förbud! Men för att upprätt hålla detta, synes

äfven hafva funnits ett slags kust-bevak-mng, ty Einar mötte Odd i ett långskepp ute i sjön. Det torde i norden vara första exemplet på tull-bevakning, hvilken imellertid der tgenom får gamla anor, ty saken tilldrog sig kring år 1050. Detta är °ck ett bevis för hvad jag ofvan sagt om det värde, man satte på dessa pelsvaror.

Jag afbryter här detaljerna, hvilka ännu till 1220-talet kunde fullföljas: de visa nämligen allt igenom samma drag en lång tid bort àt. Allt fiere Norrmän nedsatte sig under tiden på kusterna, lik som allt Here Lappar slogo sig ned der att jaga och fiska; men några vandrin-

gar dit af ren-Lappar omtalas aldrig. Å andra sidan af sitt inne hafvande land hemsöktes Lapparne genom de stora rörelserna i Ryssland; kring 1255 fördrefvo Tatarerne en stor del Bjarmer, hvilka flyktade till Finnmarken och slogo sig ned i Malanger-fjorden. Vid samma tid inföllo de likaledes af Tatarerne undan trängde Karelarne och öde lade landet; på, 7 år uppgifvas de hafva gjort 198 infall i Finnmarken, och en sägen förtäljer, att mellan hvarje infall var icke längre tid än att man kunde koka en renkött-soppa, och de härjade så att blott 1 man blef qvar i Alten, 1 i Varanger (Vahl, I, sid. 50). År 1271 gjorde Quäner och Karelare till samman ett sådant infall till och med i Hålogaland. Under flera år fingo naturligtvis Norrmännen till följd här af ingen lappskatt, och år 1310 sände den kraftige Håkon V ett särskildt sändebud, Gissur Gallé, att utkräfva den; det lyckades, och 1313 säges lappkungen Martin sjelf hafva till konungen i Throndhjem betalat skatten och försäkrat honom tro och huldhet (Schöning). — Under denna tid anses ock Vardöhus anlagdt. — Snart började dock å nyo krig mellan Norge och Nowgoroderne, som eröfrat Karelen; Sverige anslöt sig i striden till Norge, och vid frederna mellan Ryssland med Sverige (1323) och Norge (1326) reglerades skattlandcn *), så att i ett stort distrikt skatt togs af både Ryssland och Norge, hvar af mycket trassel uppstod, synnerligen då äfven mycket ryskt proselyt-makeri kom till. — Sådant fortfor imellertid tillståndet tills, synnerligen efter freden i Teusina (1595), Svenskarne började försöka att tränga sig in uti den öppen lemnade kilen, hvar om mera längre ned.

Om vi skåda till baka öfver Norges förhållande till Lapparne under den långa tid jag här så kort tecknat, så finna vi sannolikt att beröringen först började med enskilde norske grannars dels vänliga utbyte af varor, dels mindre vänliga ströftåg, hvar vid styrkans rätt förmodligen bestämde utbytets storlek och varornas pris; detta blef en ärlig vana för Hålögerne och beredde dem en ganska stor inkomst. Ren-Lapparne bodde imellertid på fjällen och synas den tiden icke hafva regelbundet vandrat ned till hafvet; färderna företogos der före om vintern till deras vinter-hemvist öster om fjällen. Norrmännen måste redan från äldsta tider och då de började befolka den förut troligen alldeles obebodda kusten, hafva ansett sig äfven vara egare af landet

*) "Norska skatten upphörde 1316 med det Finmarkska riket sjelft; Neikter enl. Budsticken, spalten 698.

der innan före. När nu Norge kom under en vålds-kon ungar måste naturligtvis äfven den inbringande finn-färden anslås till kungens inkomster, enär sjelfva Finnmarken icke egdes af enskilda; bon utarrenderades imellertid till enskilda jemte handeln med Lapparne. Denna senare var betydande genom de dyrbara pelsvaror som vunnos, och der före finna vi ock ganska tidigt ett begär och en sträfvan att hindra andra personer än ländesmännen att deltaga deri; ej blott Isländare (de fleste ursprungligen Hålöger), utan ock Danskar och Engelsmän (vid drottning Elisabets tid), senare äfven Holländare, försökte att tränga sig in i denna handel, liksom ända fram till Dvina: på sin resa 1599 tog Christian IV två engelska och ett holländskt fartyg, hvilka utan hans pass drefvo handel vid kusten! Jag har förut anfört Einar flugas tullbevakning och förbud mot utförsel af pelsvaror; år 1384 inskränktes Hålögernes handel med Lapparne till Vågö ensamt. Ehuru icke direkt hit hörande kan dock, såsom på Lapparnes ställning inverkande, omtalas ett par långt fram i tiden gjorda experiment till Finnmarkens "upphjelpande", som det heter: det ena att regeringen 1680 mot 200 specier årligen till Bergens-boarne förpantade liela handeln i Finnmarken, till hvilken de och Throndhjems-boarne haft rätt ända sedan 1305; förpantningen måste upphöra 1685; 1787 blef handeln fri; det andra att man, för att kolonisera det, under en tid gjorde det till en depor-tations-ort för tiggare och förbrytare; ännu 1842 deporterades brotts-

üngar dit! *)

Det är naturligt att under sådana förhållanden — på den ena sidan de hårdhändt skattande och säkerligen bedragande Norrmännen, på den andra de härjande Karelaxne och deras efterföljare, Nowgoroderne — Lapparne måste hafva befunnit sig i en förfärlig mellan-hand. De fingo äfven under senare perioden af detta tidskifte ännu en tredje granne, hvilken dock, så vidt handlingar upplysa, icke synes hafva varit den värste, om han ock i sin mon var hårdhändt, det var Svensken.

Svenskarnes beröring med Lapparne började mycket senare än Norrmännens. Det är ock naturligt att så måste vara, ty mellan Lap-

) Kan det vara traditionen om af dessa skedda rymningar och bedrifna dåd, som göra att i-apparae äro så gränslöst rädda för röfvare i fjällen? Förf. har ett par gånger haft tillfälle att, erfara detta, utan att kunna förklara anledningen på annat sätt, då ini förtiden fruktan är alldeles omotiverad. Denna rädsla omtalas ock af andra, f. ex. Keilhau, sid. 51.

parne och de egentlige Svenskarne bodde Quänerne, hvilke, om äfven några svenska element ingingo deri, dock hufvudsakligen synas hafva bestått af Finnar: för dem bibehåller man ännu namnet Quäner i nordliga delen af Norge. Der imellan instucko äfven Jämtar och egentlige Helsingar, mot kusten svenske, in åt landet norske kolonister. I betydligare grad började Svenskarne först i 14:de seklet (omkring 1320) att invandra i det egentliga Norrland, om ock förut kolonister funnos spridde långs kusten upp åt den tidens stora "Helsingland", och, såsom ofvan (sid. 364) är sagdt, möjligen Götar funnos i Helsingland, Medelpad och .Jämtland. Styffe lär oss att namnet Vesterbotten — landet vester om Bottnen, till skilnad från landet öster der om — Österbotten — först brukas 1454. Spridde kolonister funnos dock långt förut der på kusten: i början af 14:de seklet funnos egna menigheter i Ume (1324) och Bygde, hvilka omtalas i Helsing-lagen såsom frikallade från ledings-skyldighet, emedan de skulle värna eget land (Styffe).

Visserligen går en gammal sägen att Ansgarius (omkring 836) och Adelvard d. ä. (på 1050-talet) skolat predika kristendom för Lapparne. Men detta torde väl härleda sig der ifrån, att i ett par påfliga bullor, rörande desse män, omtalas 835 "Helsingolandam" och "Scridevindam", 1055 "Scrideuinum" såsom tillhörande deras stift (Dipl. Suecan.). Ytlig beröring med och någon kännedom om Lapparne måste Svenskarne troligen hafva egt fore 1320-talet, der om vitnar Birkarlarnes välde; men först då blefvo de något närmare kände. Beröringen gick under tidernas lopp i trefaldig riktning: man ville ordna handelsförhållanden och kolonisation på kusten, för att der igenom vinna Lapparne under kronan, och, både i stats-ändamål och af välvilja för Lapparne gjorde man ryckvis försök att införa kristendom bland dem. Medel och sätt för dessa bemödanden löpa så ständigt i hvar andra, att, vid en framställning af folkets historia, det är omöjligt att strängt skilja dem åt; jag måste åtminstone till en del blanda dem samman. Men då Lapparnes yttre historia under denna tid samman faller med berättelsen om Sveriges sträfvan efter herraväldet öfver Finnmarken, och då vi genom denna vinna hållpunkter för den vigtigare historien om deras inre förhållanden, tror jag mig göra rättast att till en början i korthet påminna om de vigtigaste historiska data af denna sträfvan och strid.

Första antagandet af svenskt herravälde öfver Lapparne, åtminstone öfver dem, som nu lyda under Sverige, ligger implicite, om det äfven

icke uttalas, uti den Birkarlarne af svenska kronan förlänade rätt att handla med Lapparne och i upptagandet genom dem af skatt. Schöning, som vill bevisa att Sverige icke haft något äldre välde öfver Lapparne någon städes, framkastar (sid. 128, not. i) den förmodan, att då Magnus smek, efter sonen Håkons utnämnande till regent öfver Norge (1343), för sin hofhållning behöll bland annat Hålogaland, med hvilket följde Finnmarken och skatten der, det för honom, som mest uppehöll sig i Sverige, var beqväniast att genom Svenskar göra uppbörden, och att på denna väg Svenskarnes anspråk och välde tagit sin början. Hvad jag nyss sagt och här nere kommer att säga, visar dock att Väldet är äldre och härleder sig dess början troligen från Quänerne, säkert från slutet af 1200-talet; det var uttaladt vid böljan af 1300-talet. Sedan följde väldet unions-regenterne som en

naturlig sak.

Desse måste nämligen i denna deras egenskap ega oafvislig rätt att bestämma om hela folket. Då kunde icke någon egentlig tvist uppstå, om äfven de i unionen ingående särskilda landens öfver-höghet till vissa bestämda delar kunde vara tvistig. Med afseende här på skulle man såsom bevis, om ock indirekta, att unions-regenterne, äfven de danske, ansågo Lapparne tillhöra Sverige, kunna andraga det förhållandet, att drottning Margreta (1389 och 1412) anbefaller Upsala Erkebiskop att antaga sig Lapparnes religions-undervisning, samt att Erik af Pommern (1419) hos samma myndighet anbefaller en viss Torsten att vara missionär hoB och uppbygga kapell åt Lapparne. Mera direkta finner man i svenska domar i Lappmarkerna (1420, 1424), i fogde-intyg (1454), samt i ombudsmannens i Vesterbotten öpna bref af 1498 för Birkarlarne i Luleå och Piteå till de goda män som bygga och bo vid Vesterhafvet, enkannerligen fogde och ombudsman, eho de vara kunna, att Birkarlarne må njuta deras gamla häfd af Lapparne derstädes, hvilka deras gamle föräldrar och "tilförende" haft, som flere gamle bref utvisa, nämligen att der fiska och köpslå med Lapparne, på hvilket brefs befogenhet konung Hans slottsfogde i Stockholm (samma år) ger bekräftelse genom ett bref af snarlikt innehåll.

Frön till tvist funnos således redan under unionstiden, men de upp-spirade först senare. Gustaf I, öm om Sveriges frihet och makt samt kraitigt arbetande på ökandet af kronans inkomster, riktade sin verksamhet äfven åt Lappmarkerna. Redan 1528 griper han in i Birkar-larnes välde, 1551 bekräftar han deras och landtköpmännens i Norr-414 KARELARE OCH NOVGORODER.

botten rätt att fiska vid Vesterhafvet, lyser han mot Ryssen skydd öfver finska Lapparne från Vardanger till "Kuothlakylä", vid "Vår och Rijk-sens strengie neffst och vrede", samt klagar hos danska regeringen öfver Finmarks-fogdarnes intrång på Svenskarnes rätt derstädes. Detta klagomål blef väl utan följd, men en mängd åtgärder företogos för att försäkra väldet öfver Lappmarkerna.

Erik XIV egnade ock någon uppmärksamhet åt denna fråga och klagade (1563) hos danske konungen der öfver, att dennes fogdar förmätt Lapparne vägra skatt, o. s. v.; tvisten om Lapp-väldet ingick äfven bland anledningarna till det samma år utbrutna kriget mellan rikena. — Likså interesserade sig Johan III för saken; han lät sina kommissarier vid gränsmötena 1577 och 1580 klaga öfver fogdarnes orättvisor, begärde 1591 förbud för all seglats norr om Norge till Archangel under den tid Sverige hade ofred med Ryssen samt lät i öfrigt genom ombud undersöka förhållandena.

Men först efter hans död togs saken allvarsammare; det var Carl IX som skötte spelet, först i Sigismunds namn, sedan och kraftigast i eget. På bref i ämnet från Sigismund svarar Kristian IV af Danmark med en lång klagoskrift om allt ondt man i Norge lidit af svenska fogdar och begär att saken måtte på ett möte uppgöras.

En ny makt hade denna tid uppträdt viel Nordhafvet. Det gamla Bjarmaland hade störtat samman för Karelarne; desse hade kufvats af Nowgoroderne. Redan 1326 hade, som förut nämdes, ett slags gränstraktat skett mellan Norge och Ryssland, hvar vid gränsen bestämts så, att Ryssland egde taga skatt af Karelarne till Lyngen vid hafvet och Målselfven uppe i landet, Norge der imot af Lappar och blandadt folk till Trjanema vid Hvita hafvet och Voljo, öster om Kandalax. Detta distrikt russifierades imellertid småningom, mest genom missionärer, ocli Ryssarne upptogo skatt; de gjorde äfven der ifrån infall i öfriga landet och mycket öfvervåld, som innevånarne klaga i ett bref till kung Erik af 1420. Sjelfva det nämda distriktet tycktes icke vara mycket vardt, men det blef af stor vigt genom sin fiskrika kust, hvarest uppstod stark rörelse. Är 1580 säges fisket der vara drifvet i stor skala; salterier anlades på flera ställen; Hamburgare, Engelsmän och Holländare besökte kusten i mängd; Arkangcl och Kandalax blomstrade, Köla eller Malmus, som det då kallades, befastades 1583, o. s. v. (se ofvan sid. 5).STRIDEN OM LAPPARNE VID VESTERHAFVET. 415

Här imot protesterade nu allt jemt Danmark, ty distriktet ansågs tillhöra Norge.

Ett krig mellan Sverige och Ryssland slöts nu 1595 genom den ofvan nämda freden i Teusina, hvar vid bestämdes, att "de Lappar, som bodde på skogarna mellan Österbotten och Varanger, skulle göra sina utlagor till konungen i Sverige"; Carl trodde eller låtsades tro att Ryssland här med afträdt något som verkligen var dess

tillhörighet, nämligen bela väldet öfver i fråga varande Lappar, och handlade der efter. Trots Kristian IV:s pompösa resa (1599) till Köla med 8 skepp och hans hyllning derstädes, trots det att hans fogdar årligen foro dit för att protestera mot skattens uppbärande af andra*), lät Carl verkställa vidsträckta och noggranna undersökningar af landet; han skickade sändcmän som bereste det och hela Finnmarken, som förde med sig varor, för hvilka de tillbytte sig eller ock uppköpte andra, uppburo skatt, ingåfvo förslag till landets förbättring och utförde hvad han på grund här af befallde; 1607 tillsatte ban ståthållare öfver Vestersjö-finnarne och befallde byggandet af ett fäste på Vadsö; samma år uppskickades ett fartyg för att kräfva skatt, men det togs i Bergen; 1608 lärer han hafva gifvit Göteborg privilegium på att fiska och handla i Finnmarkens alla fjordar; redan vid sin kröning antog han, som bekant, titeln "de Kajaners och Lappars konung". Detta allt gjordes nu hufvudsakligen för att vindicera och befästa väldet öfver Lapparne vid Vestcr-hafvet och der igenom öfver det vigtiga land de bebodde; men På samma gång utfördes mycket godt för folket, som vi framdeles få se.

I början af denna tid (1601—1603) höllos möten i Kongsbacka, Knäröd och Flatesjöbäck, för att i godo ordna höghets rätten; men alltid lörgäfvcs, ty ingen derå parten prutade. Efter Carls död utbröt krig tnellan Sverige under Gustaf Adolf och Danmark, hvar vid striden om Finnmarken och om konunga-titeln äfven anfördos som krigsorsaker »aktadt Gustaf Adolf genast afstod från titeln. Här vid egnades stor "ppmärksamhct åt Finnmarken och ledo Lapparne mycket; från [-Titis-t]ord-] {+Titis- t]ord+} och Varanger drefvos de ut på öarna, deras boningar, båtar och båt-ställen förstördes, fienden hade i hvarje fjord bevärade fartyg, bygde blockhus etc.; man trodde att norske ståthållaren på Vårdö skulle med

1 resor ocli protester fortforo ända til! 1800! Ku särdeles komisk beskrifning na

, vill dessa besök i akt tagna ceremonier fiunes i Dansk Magazin, Bind. sidd. 2711

ren-skjuts föra krigsfolk öfver Lappland in på svenskt område, o. s. v (Hallenberg, I, sid. 366.) Genom den hårda freden i Knäröd (1613) måste Gustaf Adolf formligen afsäga sig anspråken på Finnmarken, och här med var den hetaste striden om denna sak slutad.

Snart inträdde nu Sveriges stormaktstid. Under denna gjordes väl åtskilligt för Lappmarkernas inre förbättring och upphjelpande, som framdeles skall omtalas; men den tidens kungar och folk hade allt för mycket sin uppmärksamhet fästad på landen söder och syd-ost om Östersjön, att egna tillbörligt afseende på de nordligaste. Dessas politiska vård försummades helt och hållet, och på vestra sidan intrængde i dem Norrmännen, på östra Ryssarne; med frihetstidens svaghet i så många hänseenden röjde sig ock vanmakten i Lappmarken: 1751 afträdde Sverige sina anspråk på Kautokeino, Karasjokk, Aviovara och Utsjoki (vester om Tana elf), Danmark—Norge sina på Arids by (Utsjoki öster om dito) och Indiager. Der jemte ordnades genom första kodicillen till detta års traktat gräns-förhållandet mellan de svenska och norska Lapparne, så som det ännu eger bestånd.

Från 1751 qvarstod väldet öfver Lapparne på svensk sida oförändradt ända till 1809, då med Finland äfven den finska Lappmarken afträddes till Ryssland, och den besynnerliga gränsen uppdrogs långs Muonio och Köngämä elfvar till Kilpisjärvi. Den efter nämda gräns mellan Sverige och Norge inskjutande ryska kilen gjorde intet vidare ondt, så länge ännu, enligt 1751 års traktat, svenske och norske Lappar obesväradt fingo vandra der öfver på sina färder mot hafvet och in åt skogarna. Men "med anledning af de hinder styrelsen i Norge lagt i vägen för den finska Lapp-allmogen att, lika med de norske Lapparne, idka fiske och jagt uti Varanger-fjorden", oagtadt 1751 års traktat, och då längre tids underhandlingar icke ledt till önskadt resultat, utfärdade Vasa hofrätt den 23 Aug. 1852, på kejserlig befallning, ett cirkulär, hvar uti bestämmes, att från Sept. nämda år "riksgränsen (ryska) skall vara stängd för de norska Lapparnes renhjordar samt finska Lappmarkens innebyggare jemväl till kiinna gifvas, att de efter nämda tid icke äro berättigade att beta sina renar inom norska området, eller derstädes idka jagt och fiske". (Rein, Bidrag till känned. af Finks Natur och folk, hft. x, sid. 290.)

Denna åtgärd, som afsåg att fram tvinga medgifvanden från svensk-norsk sida, liade ett alldeles motsatt resultat. Intet medgifvande gjor-

des; den s. k. November eller Canrobertska traktaten 1855 var en följd der af; och hvad som var ännu värre: inom de närmaste åren öfverflyttade till Sverige eller Norge flere än 30 Lappar med mer än 20,000 renar. Ukasen följes icke heller nu mera så noga. Daa, som ganska utförligt (sidd. 258 och följ.) behandlar denna fråga och kriticerar de finska uppgifterna jemte den allmänt gängse tron om Rysslands sträfvande efter någon norsk hamn *), synes ganska ovedersägligt å daga lägga att allt sammans är misstag. Vid 1826 års gräns-reglering med Ryssland fick Norge en liten strimma vid hafvet, Ryssland hela det skogrika inre; det oaktadt inga kolonister i det senare. Trots Rysslands utsträckta fisk-kust, trots år 1854 de finska Lapparne medgifven rätt att slå sig ned der, och oaktadt Finnar flocka till norska fiskerierna, har intet finskt sådant blifvit anlagt intill 1870. Orsakerna äro: bättre system och större frihet på den norska sidan; den ryska religionens intolerans mot Finnarne såsom lutherska kättare; öfver hufvud lika svårighet för Finnar att blanda sig med Ryssar, som oljan med vattnet. I hela ryska Lappland har föga invandring skett af Ryssar; Finnar och -Lappar äro der stadde på utdöende.

Efter denna öfverblick af Lapparnes yttre historia öfvergår jag till kort skildring af deras inre **). Bestämmande för de svenske Lapparnes inre lif under minst två århundraden var deras beröring med Birkarlarne, om hvilka, enligt min öfvertygelse, mera ondt blifvit sagdt, än de förtjenat. Man har mycket tvistat om hvad som menas med Birkarl. Buræus, som här nedan synes, Porthan (de Birkarlis, sidd. 32, 38) och flere anse namnet och folket härledas ifrån Birkala (ej Birkarla) socken i Österbotten; andra härleda namnet från Birkarl, Borkal, Borgal = borgare. Men å ena sidan har man svårt föreställa sig att Finnar skulle fått privilegium att drifva handel med och kufva svenska sidans Lappar; å den andra fanns, då Birkarle-väsendet uppstod i Norrland, ingen stad, hvars borgare kunde gifva an-

*) Se häv om sidd. 5—6 här ofvan.

) För bägge ligga, da jag icke särskilt, citerat andra, till grund kongl, bref, dels tryckta eller > manuscr. i" Kongl. Biblioteket, dels af Stiernman samlade, samt Skandinaviska Handungar, llandl. rör. Skandinaviens historia (del. 29 och 39), Arvidsons Handlingar till upplysning af Finlands häfder, Gustaf 1:8 registratur och Styffes Skandinavien under Unionstiden; för historien om religions-framstegen: Vahl, häft. 2; till dessa hänvisas här ined en gång för alla.

ledning till namnet. Då Birkarlar börja namn-gifvas i offentliga handlingar, synas de vara bönder. Säkerligen liar benämningen utgått från Lapparne, som nu med borgal mena handlande i allmänhet, utan afseende på borgar-rätt, och der förut kallat dem birgal, hvilket ord härledes af det forn-nord. bjark, bjärk, må hända ock birk = handel. Att de, som Lindström vill, varit norske invandrare, är föga troligt; namnet bevisar det åtminstone icke, ty birk och bjark tillhör lika väl det svenska som det norska språket*).

Om Birkarle-väsendets första uppkomst vet man intet annat än hvad Scheffer (sid. 151 följ.) anför efter Buræus: "I Magnus .Ladulås' tid voro Lapparne sitt eget folk; och efter han icke kunde vinna dem under Sveriges krona, inböd han hvilken som ville att hjelpa till härmed och gaf Lapparne i deras händer till egendom. Ty gingo Birkarlarne till, som bodde i Birkala socken, och gåfvo sig in till dem och dagtingade med dem på så många dagar eller tider" — (måste menas: gjorde upp handels-kontrakt och handlade) — "och dessemellan förraskade och slogo många ihjel ocli vunno dem under sig allt intill norra och vestra sidan, och fingo så bref af konungen, att de skulle hafva Lapparne, som ännu då bodde ute med Bottnen, med all skatten och laxfisken, allenast att de gåfvo kronan några timber gråskinn till en vederkännelse. Deraf blefvo desse Birkarlar svåra mäktige och rike, gåfvo dem fattigom allenast en smutt" (smula?) "och togo de bästa håfvorna". — Då man icke kunnat finna någon handling, som kan bestyrka denna uppgift, så synes väl troligt, att till grund här för ligger en förvexling mellan Magnus Ladulås och Magnus Eriksson, om hvilken mera strax.

Vi finna således i detta Birkarlarnes första uppträdande — om det verkligen så egt rum — en slags efter-bildning eller åtminstone likhet med Lapp-färderne i Finnmarken, men redan från början under kongl, sanktion och i uppgifvet politiskt ändamål. Har detta skett 1270 eller 1277, som Scheffer på olika ställen olika antyder, hafva Birkarlarne vetat att inom ganska kort tid befästa sina privilegier och skaffa sig betydande välde. Ty då

erkebiskop Olof den vise år 1327 utfärdade ett öppet bref om ett bolag för bebyggande af norra Helsingland, eller landet mellan "Skeldepth och Ula", samt i detta bref medgaf hvem

') För detta ord se Munch, Norge i Miildelaldereii, sidd. 29 och 32, Fritzner under Bjarkev, samt Stecksenius, de Vestrobothuia, sid. 23.

som helst rätt till bosättning och skattefrihet tills konungen blef myndig, ansågs detta af Birkarlarne så ingripande i deras rätt, att mellan dem och Helsingarne året derpå hölls ett möte i Telge, hvarvid bestämdes, att nämda bref icke skulle medgifva någon att hindra de rinder namn af Lappar i skogarne kringirrande menniskorna (homines silue-stres et vagos vulgariter dictos Lappa) i deras jagt eller ofreda de Bir-karlar som besökte dessa Lappar, hvarken på deras ditresa eller återresa eller under deras vistande bland Lapparne. Inflyttnings-rätten bekräftades af kung Magnus Eriksson 1340 och Birkarlarnes privilegier af kung Erik Magnusson 1358.

Huru vidsträckt deras välde var till en början, är icke så noga bekant; förmodligen först blott åt kusten, der Buræus då säger att Lappar funnos; ehuru det icke just är troligt, som vi förut sett, och då Quänerne väl ickc kunnat dunsta bort. At nu varande ryska Lappmark kunde det icke då hafva sträckt sig, ty redan 12ß3 nämnas Savolotsje, Köla oeh Ter såsom novgorodska voloster (Sjögren, sid. 370); men der finna vi mycket obehagliga strider på Gustaf I:s tid (1553) mellan Bir karlar och Ryssar. Samtidigt här med nämnas Torne, Lule och Pite Birkarlars Lappar, Ume kallas Kongslappar (sådana nämnas redan 1454) och i Tavastland bodde äfven lapp-egande Bil-karlar, ehuru det är okändt hvar de egentligen hade sina Lappar. Säkerligen radierade Birkarlarnes områden ut frän dessa platser, så långt Lappar gingo; åtminstone säges i ofvan nämda bref af 1498, att Lule Bil-karlar från fädrens tid egt att handla ända till Vesterhafvet. Kring år 1590 handlade äfven borgare från Stockholm, Strengnäs och Upsala på de östra (Tornio— Kemi) Lappmarkerna. År lßOfi uppräknas vid namn 22 Birkarlar för Tornio, 17 för Lule, 10 för Pite och 06 för Ume Lappmarker.

Om beskaffenheten af Birkarlarnes privilegium känner man ingen urkund, men vissa små drag ur gamla handlingar visa, att det måste hafva haft en ganska vidsträckt omfattning. Af 1328 års beslut i Telge synes att det varit exklusift. År 1420 säges intrång i deras rätt hafva skett af "lösmän", som ganska litet egde i Lappland, men det oaktadt 'eke blott foro kring i alla markerne efter sin vilja, utan tvingade Lapparne sä att de flydde dem som hade större rätt att något uppbära af dem, och i lagmansdomen med anledning här af samt en annan af !424 bestämmes att ingen fick fara upp till Lappmarken som egde mindre lott i dem än "ith hellt skin i timbro". År 1424 bestämmer Lag-

mannen ock, "enligt gammal rätt och stadga", att om någon lappfarare räddar någon Lapp, hans hustru, barn eller hjon, genom att lemna kärl eller redskap, hvilket kan behöfvas för deras lifs uppehälle, så skall han 3 år uppbära skatt af denne Lapp, hvilken der efter åter går till rätte egaren. I ett lagmans-intyg af 1454 omtalas ransakning öfver påståendet att några Lule- och Pite-Birkarlar skulle hafva några Lappar, som vore komne af Tavastland och varit kungslappar, men att der vid befans att Lapparne verkligen tillhörde Birkarlarne, hvilke fått dem i rätt skifte af sina skiftesbröder i Tavastland. Ständigt säges att Birkarlarne hafva eller ega Lappar, hvilka de kalla sina; man får icke leg a ut Lappen till oskylld utan blott till nästa hördeman eller lottegare; han iirfdes, bördades och skiftades som annan egendom.

Birkarlarnes välde var säkerligen i äldre tider icke det mildaste; Buræus häntyder der på och Scheffer omtalar (sid. 151) huruledes en Birkarl genom försåt dödade 15 Lappar, om eljest historien är sann, hvilket jag med P. Læstadius betviflar. Till denna tid förlägger ock P. Læstadius (II, sidd. 498—502) två andra äldre tilldragelser, nämligen uppbrännandet af Kaskers kyrka och en strid vid Rihkere-gaise. Vid första tillfället sägas Birkarlar hafva tändt eld på kyrkan medan Lapparne, samlade vid marknad i större antal, voro der inne; då presten föregående dag utdelade nattvarden hade han sökt varna Lapparne; om derföre eller af annat skäl hade två Lappar sluppit undan innebrän-ningen; desse skyndade, beväpnade med pilar och bågar, i förväg för marknads-fararne, lade sig i försåt för desse och neclsköto dem alla; då presten i nattvarden gaf endast brödet, ickc vinet, förlägger Læstadius händelsen till den katolska tiden. Der efter uppkom ett krig mellan Lapparne och Birkarlarne, och

under detta inträffade striden vid Rik-kere-gaise (ett berg på gränsen mellan Arjepluog och Sorsele), hvilken dock Högström (sidd. 59—60) förlägger till Käppo-vare (vid Gellivare) och säger hafva hållits med Ryssar. Från båda striderna omtalas nämligen samma krigsputs, det att Lapparne samlade sig på ett berg, drogo dit upp en mängd timmerstockar, tilltrampade snön och slogo vatten der på, men uthöggo trappsteg i isen för beqväm vandring upp och ned; när nu fienden kommit ett stycke upp på berget, nedsläppte Lapparne sina timmerstockar, hvilka krossade de flesta af fienderna, de öfriga dödades på annat sätt, utom två, som stympade fingo gå hem att berätta saken. Anledningen hvarföre Læstadius förlägger striden till

Rikkere-gajse är den, att man pä det stället, om hvilket traditionen förmäler att der stått en strid, omkring 1640 funnit en (nu mera i Ar-jepluogs kyrka hängande) förgyld väl gjord messingskrona, passande till ett mennisko-hufvud. Hafva nu Birkarlarne, som Scheffer berättar (sid. 154 efter Ziegler), iklädt sig purpur drägt för att agera konungar, så menar Laestadius att de väl äfven kunnat bära kronor, och denna vara en som stannat under timmerstockarna. — Traditionen är osäker och beviset svagt. Den beryktade kronan, hvilken jag noggrant undersökte 1871, är utan tvifvel en vanlig brudkrona af brons, med skramlande löf, troligen från slutet af 1600- eller början af 1700-talet, således af mycket senare tid än Birkarlarne; bevis för att hon är funnen 1640 saknas helt och hållet. Den röda drägten har väl, som Schöning förmodar (sid. 125, not y), helt enkelt tagits på för att likna de danske fogdarnes. Högströms uppgift är följaktligen i alla hänseenden sannolikare än Læstadii.

Dessa och dylika gamla sägner hafva gifvit anledning till det myckna talet om Birkarlarnes grymma framfart mot Lapparne. Det kan vara möjligt, ja det är t. o. m. högst sannolikt, att de, i saknad af all slags kontroll och civilisation, tillåtit sig utpressningar, orättvisor, bedrägerier och grymheter mot Lapparne, men då Stockfleth påstår att Birkarlarnes framfart gifvit Lapparne anledning att kalla djefvulen bär-galak, så är detta på samma gång dåligt bevis och dålig filologi, ty lapska ordet är tydligen en förvridning af det finska perkel eller pär-kele, djefvul.

De enda onda drag af Birkarlarne, hvilka jag funnit i handlingarne från 13—1600-talen äro följande. Det ena visas der af att Carl IX år 1604 skickar Tornio Lappar vigt ocli mått, att vid kyrkoplatsen förvaras, på det de icke skola blifva bedragne af Birkarlarne; men detta förlorar mycket af sin betydelse, då de sändas äfven som säkerhet mot bedrägerier af — fogden! Det andra är Birkarlarnes otukt, för hvilken Carl ständigt hotar dem ocli hvilken han förbjuder vid lifsstraff; denna gifver honom anledning att förbjuda all handel om natten, "der de hafva brukat deras skam och last", samt likaledes förbjuda ogift Birkarl att fara kring och handla i Lappland. Å andra sidan måste man lemna Birkarlarne den förtjensten, att de i mycket bidrogo till att göra Lapparnes lif bättre. De varor, Birkarlarne förde med sig till byte, voro: kläde, vadmal, lärft, hampa och tråd samt snören, mjöl, smör, salt, nöt-

hudar, jernsmide af alla slag, koppar- och silfver-arbeten, bössor, krut och bly; senare tillkom bränvin. Lapparne afsatte då, som nu: skinnvaror, renkött, torkad fisk, lim, trä-arbeten, tåg af gran- och tallrot, m. m. Birkarlarne tillförde således matvaror, kläder och husgeråd-saker, och der före just var det som Carl IX ännu lät Birkarlarne hållas, ehuru han knäckte deras sista välde.

Detta var redan påbörjadt af Gustaf L Denne höjde skatten 1528; år 1531 fingo Helsingarne lof att ha åtminstone en köpman i hvar församling och redan 1539 funnos och klagades öfver de många landtköp-männen i Norrland; 1558 bestämdes om tullar på vissa mer befolkade ställen. Johan III ville ordna dessa orter till köpingar och städer (åtminstone Umeå, 1583), ehuru planen afbröts genom hans clöd. Carl IX grep mera in; lian uppträdde genom sina ombud och fogdar såsom handlande med viktualier, metaller och annat, för hvilket de skulle tillbyta sig skinn, just som Birkarlarne förut gjort; ban bestämde huru många Birkarlar som behöfdes till Lapparnes undsättning och endast så många fingo nedsätta sig i hvarje distrikt; han inskränkte (vid lifsstraff!) deras Lapplands-färder till korta marknadstider; han tillämpade äfven här det redan på 1200-talet uppkomna kongl, prerogativet om förköp, och förbjöd Birkarlarne att handla vid marknaderna förr än kronans skatt var uppburen och hennes skinn-inköp voro gjorda; ban ålade dem att hjelpa Lapparne bygga kyrkor och prostgårdar samt att

vid kyrkplatserna — som då äfven voro och ännu äro marknadsplatser — uppföra stugor för kyrk-besökande och för tullen, hvilken der till kronan uppbars af alla deras varor, medförda och inköpta: 10:de på skinn, torrfisk och "parzeller", ja på deras renar; han höjde deras skatt. På allt måste Birkarlarne ingå och till ytter mera säkerhet tillsatte han fogdar, länsmän, m. m. 1(502 på återfärden från Finland besökte han landet, och utgaf 1605 ett plakat om städers anläggande i Ulc, Torne, Kemi och Ume, hvilka då voro rätt betydande handelsplatser. Städer grundades likväl icke förr än under Gustaf Adolfs tid; han genomreste landet 1620, skickade samma år ett riksråd och andra personer att utse platser till städer, med vissa handclsområden, och utfärdade privilegier 1621 för Piteå, Torneå och Luleå, 1622 för Umeå. År 1617 i Upsala ordinantia om köphandeln säges Norrland ännu vara för stort och stä-derne för glesa, att allmogen skulle kunna komma in till dem och handla, der före skola marknadsplatser utses, dit Birkarlar, landt-köpinän

och embetsmän kunna komma; det är sista gången jag funnit Birkarlar omtalas, men det är ock der före af interesse att Birkarlarne der särskiljas från vanliga stadsborgare (som icke funnos der), samt från landt-handlande, ett ytterligare bevis på att de voro privilegierade bönder. Efter denna tid samman smälta de förmodligen fullständigt med den öfriga befolkningen, sedan deras handels-privilegium, förut af konungamakten undergräfdt, nu uppgick i de nya städernas.

Innan vi lemna frågan om handels beröringen med Lapparne, böra vi med några ord omtala den s. k. lappskatten, hvilken här med till en början stod i närmaste samband. Det första vi med bestämdhet höra derom från svensk sida är i Gustaf l:s kontrakt och förening med Birkarlarne af 1528, hvaruti deras skatt, som förut från Pite och Lule utgjort "8 timber klockeverk" och 2 mårdskinn af de Lappar de råda öfver, och lika mycket af Tornio Birkarlar, nu höjes till dubbelt, således tillsammans 32 timber klockeverk och 8 mårdskinn, "ther medh Wij låte oss well åthnoije"; der imot bekräftar kungen dem i deras förut varande fri- och rättigheter. Ordet "klockeverk", som annorstädes helt enkelt återgifves med gråverk, har utan tvifvel betydelsen af: det antal ekorr-skinn, som användes till en "klocka" eller kofta, och om hvars belopp man möjligen får upplysning af Knyttlinga-sagan (kap. 88), hvar est 5 timber gråverk (= 200 skinn) sägas utgöra en "särk".

Detta var den skatt Birkarlarne utgjorde; men huru mycket Lapparne lemnade till dem förmäles icke och kunde väl icke heller uppgifvas, ty mellan dem skedde byte: vara mot vara. Skattens värde kan der imot temligen noggrant bestämmas, ty efter 1523 års markegångs-taxa var 1 mårdskinn värdt 1 mark örtuge och 1 timber gråskinn klockeverk 12 öre. — Åtta mårdskinn från hela den svenska Lappmarken sy-n<is icke vara mycket; men förmodligen var det redan den tiden icke rätt godt om mårdar. Samma synes hafva varit förhållandet i Finland, ty enligt ett kongl, bref al' 1547 klaga Kemi-boarne att Lapparne der icke förmå utgöra sin skatt i mårdskinn; kung Gustaf I förklarar sig då nöjd om de utgöra skatten i goda elghudar, hjorthudar (ren?) eller °ck enkannerligen utvaldt gråskinn. År 1581 var skatten från Enare och Trinnäs för hvarje Lapp två gråskinn, som det vill synas direkt uppburen.

i ett bref 1593 från kyrkoherden Andreas Nikolai säges, att Lapparnes skatt till Birkarlarne upphörde 1553, då de lades under kronan.

Af denna förändring är det väl man ser spåret då Carl IX år 1603 föreskref att, utom ordinarie skinn-skatten, skulle hans fogdar uppbära hvar 10:de fisk och hvar 10:de renkalf för året, hvilken skatt äfven följande år utkräfdes: olikheten ligger ej blott i skattens storlek, utan ock der i, att skatten uppbars af fogden. Huru stor skinn-skatten var, synes af det följande. Ar 1605 förordnades nämligen, att hvarje "gill" (d. v. s. öfver 17 år gammal) Fjäll-lapp, som förut utgjort 2 mårdskinn (ekorr-skin?), hädan efter skall betala 2 ren-oxar och 3 ren-kor eller 8 1® (torra) gäddor; hvarje gill Sjö-lapp, som förut skattat till tre riken, skall utgöra 4 vågar (8 1U) rockor eller "bärenfisk"; den som blott skattat till två skall gifva 2 vågar; hvarjemte föreskrifves, att fogden icke får uppbära detta i pengar, utan in natura! Sändemannen, som haft uppdrag att fram föra denna befallning, tillstyrker 1606 en bättre fördelning af skinn-skatten; ty, säger han: Ume och Tornio Lappar gifva för mycket, nämligen 3 mårdar eller dess värde i vildvaror, Pite och Lule för litet, nämligen 1 mård eller 1 tiinber gråverk eller dess

värde; det vore nu bättre om från Ume "35 fattiga Lappar" toges en mård och till Lule och Pite "några hundrade" Lappar lades en mård, ty der på vinner kronan. Det vill här af synas som skulle hvar Lapp hafva betalt 1—3 mårdskinn. — Med fisk-skatten från hafvet följde för Ren-lapparne ett svårt onus, ty denna skatt skulle till Lule och Torne ned fraktas med 332 renar, hvaraf visserligen en del voro eller blefvo krono-renar, men de flesta och för längsta vägen voro Lapparnes egna.

Ar 1672 hade en annan princip gjort sig gällande: skatten beräknades i pengar, hel skatt till 1 specie, half skatt till ^ specie. I brist på mynt fick man dock betala med skinn eller annat, hvarvid 50 ekorr-skinn gälla 1 specie; likså ett räfskinn jemte 2 (par) lappskor eller 2 1® torkad fisk med tillägg af 5 S per pund för otillräcklig torkning. Af byarne lemnas ren-tionde, hvarje ren beräknad till 3 dal. silfver; dess utom skinn-tionde med 1 skinn af hvit räf, eller 2 par lappskor, eller i brist här af ^ lU torra gäddor; slutligen i hakse-palka eller forsel-lön (egentligen: båt-frakt) ett par lappskor. Skatten afgafs fortfarande vid marknaderna.

År 1695 den 8 juli utgafs en kongl, förordning om ny skattläggning af Lapparne och denna qvarstår i närvarande stund föga förändrad. Enligt denna utgår viss grundskatt i penningar för hvarje betesland efter då upprättad "original jordebok", och bestämdes att denna grund-EFTER 1600-TALET. 425

skatt skulle utgå för hvarje by, oafsedt antalet Lappar, egande fogden och den till följe af innehafvande tjenst skattfrie bya-länsmannen (skickaren) att för hvarje år fördela afgiften mellan individeme; då lappskatte-land går från Lapp till nybyggare, skall denne betala skatten. Enligt en af Hermelin meddelad tabell efter Landshöfding G. Douglas' och Lagman J. Bures relation till konungen, utgjorde skatten år 1695 för då under Sverige lydande Lappland tillsammans 2,305 dal. silfvermynt. Jag uppsätter tabellariskt här nedan skatten för hvarje af de ännu till Sverige hörande Lappmarkerne, åren 1695, 1801 och 1869.

Lappmarks namn. 1695. 1801. 1869. Dal. öre. Rdr. sk. rst. Rdr. öre. Åsele Lappmark................. ...... 184 lfi 42 40 — 64 24 Ume ....i 245 — 80 — — 108 46 I Pite - - ....1 379 16 128 16 — 152 58 Lale - .... 437 16 1 159 40 — 198 37 Tornio — (nu varande)........ ....\ 433 - 109 10 — 163 78 |

Denna tabell visar en icke obetydlig sänkning i Lapp-skatten under tiden, en sak som möjligen skulle kunna anföras såsom bevis på minskad förmögenhet hos Lapparne, men i sjelfva verket blott betecknar en mildare behandling af dem.

Under denna tid sökte inan, om icke ständigt, åtminstone ryckvis, ätt verka för Lapparnes bästa i andligt hänseende; att bland dcin införa kristendom och sprida undervisning i allmänhet. Vahl har i 2:a häftet af sitt arbete så väl och fullständigt behandlat detta ämne, att jag blott funnit obetydligheter att tillägga, dein jag förbi går, under hänvisning '11 nämda skrift; jag vill blott, för fullständigande af min skildring, lemna en kort allmän öfversigt af kristendoms-omvändelsens och undervisningens gång, åter kommande till den sist nämda med några ord i sista kapitlet.

Under hela det katolska tidehvarfvet gjordes i Sverige, Norge och Finland blott en och annan gång spridda försök att omvända Lapparne till kristendomen; man fann intet interesse der vid, ja tvärt om säger L>amianus a Goes, att Birkarlarne motarbetade omvändelsen och upp-142 SKOL-UNDERVISN ING

lysningen, hvar igenom de fruktade minskning i' sitt välde. Hiifvud-skälet var väl att man då, liksom längre fram, icke kunde komma någon väg af obekantskap med folkets språk; utan att kunna och väl kunna lapska språket var det icke vardt försöka lära eller öfvertyga folket om teologiska spetsfundigheter, inot hvilka det kunde sätta andra, hvilka hade det stora företrädet att hafva ingått i folkets medvetande och vara ärfda från fadren; det var så mycket mindre hopp om framgång, då de nya ideerna kommo från en främmande, i många hänseenden fientlig, förtryckande stam. Egna begrepp måste man ock i sanning haft om Lapparne, då man, som drottning Margareta (1389), skref till dem långa bref på latin; om sådana bref kommit fram, måste de hafva ländt till föga uppbyggelse. De enda spår af de katolska presternes inverkan, man kan finna, äro: upptagandet på trolltrummorna af treenigheten, jungfru Maria ocli en del helgon, samt i Lapparnes gudalära dunkla antydningar

på skärselden.

Samma likgiltighet- för Lapparne å statens och det officiela presterskapets sida fortfor ännu en tid efter reformationen. Visserligen uppsände Gustaf I prester till Lappmarken samt förordnade om dop och undervisning, hvilken senare skulle pröfvas genom förhör, men ban var rädd låta prester resa upp till Lapparne, emedan de kunde undan kronan köpa de för Eskils gemak bestämda "dyr-skinnen". — Lika dant var förfarandet under Erik och Johan.

Carl IX började, äfven på detta område, ett nytt tidehvarf; ban anlade kyrkor *), tillsatte prester och började äfven undervisningen, fast på sitt eget sätt. Ar 1606 berättar hans sändeman, Daniel Thordson Hjort, följande kosteliga historia: "Hafver jag ock efter II. K. M:ts befallning låtit uttaga en hop med Lapp-pojkar, hvilka efter H. K. M:s vilja till Upsala skolestuga förskickas skulle — summa 16 personer. Utaf dessa pojkar äro 6 lefrerede lappfogden i Tornio att föra med sig i sommar på skepp, efter det föll mig besvärligt att föra dem med mig så lång väg öfver land. Utaf de andre 10, som igen voro, blef en sjuk strax i marken och blef för den skull efter. Men de andre 9 förde jag med mig till Gnarp i Helsingland, och der uti liinsmansgår-

') Det var under Carls tid (kring 1606) ocli med anledning af hans reforin-sträfvanden, som tre Lappar (bröder) af frän Norge hemtadt timmer uppbygde en kyrka vid Rammin och försedde henne med klocka. Det var vid denna kyrka som presten Georgius ville blifva begrafd bland Lapparne, för att styrka deras tro pii uppståndelsen, han sä ofta förkunnat dem. Hon qvarstod ännu 17(,>6, då hon för 4 r:dr såldes till Torneå handlande, att inredas till natt-härberge ät dem pä deras resor till Norge.

den hwurffuo 2 de störste sin kos, och ined det samma kom ett mägtig! stort stormväder, och lät jag strax i samma stunden ransaka i hela

soknen efter dem, men ingen kunde dem finna.--De andre 7 leff-

rerede jag fogden uti Gefle —, att låta göra dem kläder och skor, och förmodar de nu äro i Upsala, dit jag befalte honotn dem förskicka. Hafver och skrifvit för dem till ståthållaren Christoffer Wernstedt, att han dem med nödtorftig spisning försörja skulle, antingen af kommuni-tetet eller af slottet, till vidare besked ifrån II. K. M:t".

Gustaf 11 Adolf tog saken mildare; han fann det olämpligt att draga ynglingarne ned till Upsala, inrättade för ändamålet en skola i Piteå och lät göra början till andakts-böckers öfversättande på lapska. Skolan flyttades sedan till Lyckselc, fick, pä grund af legat från Johan Skytte, namnet den Skytteanska, och blef utgångspunkten för svenska Lapplands civilisation. Der bildades nämligen många Svenskar, Finnar och Lappar till skollärare och prester, de fingo kännedom i lapska språket och blefvo der igenom i stånd att arbeta med framgång bland Lapparne. Verket gick icke hastigt, icke med stora språng fram at, men det gick säkert och utan några egentliga återfall.

Vid Christinas tid funnos 5 prester och 11 kyrkor för Lapparne; vid 1671 funnos på en gång tre sådana män som Graan, Rehn och Tor-næus, de båda förra Lappar, hvilka lemnat de skildringar, hvaraf så mycket i det föregående blifvit hemtadt. Lycksele skola utvidgades och förbättrades af Carl XI (1687), soin dess utorn lade sig särdeles vinn om kyrkors byggande och utnämnande af dugliga prester. Under Carl XII:s krig försummades Lappland; men ined frihetstidens öfver allt inträngande, om ock mången gång felaktiga, sträfvan för landets och folkets förkofran och utveckling, kom äfven Lapplands undervisning i månges bog. Genom en kongl, förordning af 1723 bestämdes att nya kyrkor och kapell skulle byggas; att, utom Lycksele skola, skulle inrättas 7 andra vid lapska hufvudkyrkor; att för dem skulle samlas medel genom kollekter i hela riket; att vid dcin skulle anställas valde lärare, "grundfaste i religionen saint eljest beskedlige", hvarvid "betyder intet om de icke äro förfarne i latinet"; vidare bestämdes att barnen skulle undervisas först i sitt modersmål "och sedan få de lära svenska, om de ha lust"; att minst hvart 3:djc år visitation skulle hällas vid skolor och kyrkor och relation afgifvas till riksdagen; att ingen fick blifva lapsk prest utan att kunna lapska språket; att böcker skulle

på detta språk författas oeh tryckas; in. m. Ehuru icke allt detta kom till bokstafligt utförande, gjordes dock rätt mycket, synnerligen hvad angår kyrko-byggnaderna, och redan 1730 funnos 7 kyrkor och 3 kapell med 9 prester, af hvilka 5 voro Lappar. Saken befordrades ytterligare genom den 1739 inrättade "Direktionen för ecclesiastikverket i Lappland", hvilken bestod af tre riksråd, justitiekanslern och universitets-kanslererne, erkebiskopen och justitieborgmästaren i Stockholm; 1741 hade Dir. medelst koliekter öfver hela riket samlat 300,000 daler; nya kyrkor uppfördes; nya skolor inrättades; lapska språket bearbetades på allt sätt och gjordes af Svenskarne till skrift- och tryck-språk; 174B säger Högström att alla Lappmarks-prester predikade på detta språk.

Högström nämdes. Född 1714, död 1784, var han i viss mon de svenske Lapparnes apostel. Nyss prestvigd drog han till Lappland 1741; han angrep Gellivare Lappmark, hvars innevånare den tiden må hända stodo lägst af alla svenske Lappar; han stred mot nöden och Lapparnes hat; hans lif var mången gång i fara för deras ilskna vidhängande af hedendomen; ban lyckades att rotfasta kristendomen i Gellivare och genom sin inverkan på öfriga Lappmarks-prester ingöt han en friskare anda och sträfvan öfver allt. Samtidigt funnos äfven andra män, hvilka, eggade af hans föresyn, på ett kraftigt sätt bistodo honom: Holmbom, Fjellströmar och Læstadier: namn ännu qvar lefvande och aktade i orterne. Hvad särskildt angåj Fjellströmarne, så torde Pehr F., sedan prost och kyrkoherde i Lycksele, hafva haft stort inflytande på Lapparnes kristendoms-undervisning; ty han var i Stockholm vid 1738 års riksdag, förevisade lapska öfversättningar, läseböcker m. in., samt bidrog till, om icke utverkade inrättandet af den nyss omtalade Direktionen för ecclesiastikverket i Lappmarken.

Under Gustaf III:s, lättsinnets och krono-bränneriernas glänsande tid, sjönko både undervisning och kristendom; enda spåren af hans verksamhet för Lapparne äro hans många granna tal, hvilka i glas och ram ännu hänga qvar i kyrkor och sakristior. — Icke stort bättre var det under hans pedantiske efterträdares regering. Styrelsen för Lapplands andeliga angelägenheter började då att vexlas; 1801 utbyttes Direktionen för ecclesiastikverket mot kanslersgillct, hvilket 1809 lemnade plats för kanslistyrelsen, hvilken åter fick vika 1833.

Men 1820 skedde uppslag till något bättre: då infördes katecheter och missionärer, hvilka skulle resa kring bland Lapparne och undervisaOCH KRISTENDOM.

dem. P. Læstadius ogillade dock saken mycket; 1831 insände lian ett vidlyftigt förslag till ändring i förhållandena; han utnämdes 1832 till visitator i Lappmarken, men hans förslag begrafdes.

År 1835 stiftades svenska missions-sällskapet. Lyckligtvis kastade det icke bort hela sin kraft på dessa merändels tvetydiga personligheter, hvilka under namn af kristne missionärer förstöra folken och diskreditera religionen i Afrika ocli på Austral-öarne, utan påminde sig af en lycklig anledning att inom landet funnos föremål, värda dess verksamhet, hos hvilka kunde uträttas något godt och der man kunde vinna säkerhet om att något och hvad som gjordes. Till en början skickade detta sälkkap äfven katecheter och missionärer, men ändrade snart system, inrättande skolor och barnhem. Början här med skedde 1839 och saken fortgår ännu med full kraft, som framdeles närmare skall omtalas.

1 Norge daterar sig det första lifvet i kristendoms-undervisningen från Erik Bredal, biskop i Throndhjem (1643—1692), hvilken med nit ocli framgång verkade för de norske Lapparne, förnämligast på det lämpliga sätt, att han tog till sig och uppfostrade några Lapp-barn. Men om ock saken ickc kan sägas hafva alldeles utdött med Bredal, så uträttades dock i Norge i lång tid icke något allvarligt förr än Isak Olsen 1703 sattes till skollärare i Vardanger. Under otroliga svårigheter från alla håll, under verklig nöd och stora faror, under sådant hat af Lapparne, att de icke ville gifva honom vägvisare, husrum, mat, icke ens vatten, kämpade denne ringc enskilde man 14 år för Lapparnes omvändelse i Finnmarken och lade en god grund till det noi-Bka omvändelse-verket. Detta fortsattes sedan af de norske Lapparnes "apostel", Thomas v. Westen (f. 1682, † 1727) och genomfördes på ett kraftigt men tillika humant sätt, och var det må liända just hans mildhet som mest bidrog att hos Lapparne införa hans läror. Han företog flera missions-resor, ban ordnade "den lapske mission" (stiftad 1715), bildade lärare och tillsatte sådana, anlade skolor, bygde kyrkor, pàdref lapska språkets odling, bildade en krets af

intelligente lärare omkring sig (Jämtländingcn Sidcnius, Norrmännen Schött, Leem, Sören och Jens Kildal, liosenvinge, in. fi.); ban omfattade ickc blott allt i den vägen mom Norge, utan sträckte sin verksamhet till Finland och Sverige, inom hvilket senare land han utan tvifvel, genom bref och möten, gaf uppslag till 1723 års förordning. — Under nyss nämde och några flere

v. Westens lärjungar i andra och tredje hand hölls undervisningen, åtminstone den religiösa, en tid någorlunda uppe; men mot slutet af 1700-talet och i början af detta sekel började saken förlora sig; han hölls blott vid ett tynande lif af det norska bibelsällskapet, bildadt efter det svenska; seminariet i Trondhjem upphäfdes genom ett kongl, reskript af 1774, hvilket tillika bestämde att norska språket skulle införas bland Lapparne, hvars ungdom skulle lära kristendomen på norska. Under nu följande 50 år gick kristendomen och bildningen grymt till baka. Ar 1821 beslöt Norges storting att det från v. Westens tid qvar stående lapska seminariets fond skulle användas till bildande af ett nytt seminarium. Regeringen bestämde att det skulle 1824 öppnas i Thron-denäs för undervisning i norska och lapska, och 1826 kom det till stånd.

Samtidigt vanns ock den man som förmådde sätta nytt lif i saken. N. J. Chr. Vibe Stockfleth (f. 1787, † 1866), först militär och avancerad ända till kaptens-graden, började, 36 år gammal, studera teologi, mottog två år der efter (1825) Vadsö pastorat och kastade sig med ens in i en alldeles ny verksamhet, i fullkomligt okända förhållanden, i ett språk, af hvilket ban knapt kände ett ord. Hastigt utbildade han sig i språket och till en färdighet större än de fleste infödingars; hans brinnande, okufliga, till exstas gående nit lät honom under de svåraste försakelser lefva bland Lapparne; detta, jemte hans djupt kristliga sinnelag, fram kallade hos honom en svärmisk, ibland till blindhet gränsande kärlek för folket och till många förflugna idecr och sträfvanden. Men ädelt har han handlat alltid och verkat stort genom lära och lefverne. Särskilt har han fäst uppmärksamheten på Lapparnes behof och förmåga al* civilisation, samt för sådant ändamål genomdrifvit bildandet af ett lektorat i lapska språket vid Christiania universitet; så länge Lapparne icke till uteslutande bruk antagit de språk, som talas af de folk bland hvilka de lefva, måste ock detta lektorat, det enda af sitt slag i norden, blifva källan för utveckling och underhåll af deras bildning *).

Kring 1648 uppfördes de första kyrkor i finska Lappmarken, vid Enare och Kemi träsk; två Finnar, Es. Mansueti och Jak. Lapodius,

*) Det vore önskligt att iifven i Sverige, medelst stipendier, tillfallen bereddes yngre prester, som ville egna sin verksamhet ät Lapparne, att, under vistande i Christiania, grundligt inhemta lapska språket. Samma gäller Ryssland. För Finnarne torde det icke vara så synnerligen behöfligt, då deras språk är så likt lapskan. att de utan betydande svårigheter och tidsutdrägt kunna lära det på ort och ställe.

sattes till prester och verkade väl för kristendomens utbredning. I)en förre fick för afguderiets utrotande en utmärkt medhjelpare i en omvänd Lapp, Petrus af Solsönernes slägt, från Päldojärvi. Ar 1670 fingo de finske Lapparne äfven sin "apostel" i Gabriel Tuderus, hvilken, i öfrigt af ganska tvifvelaktig karaktär, var stark i omvändelse-nit och utrotade en mängd öfver-tro i sin församling. (Se titeln på lians skrift i litera-tur-förteckningen.) Kristendoms-utvecklingen följde i Finland med temligen jemna steg don i Sverige, ehvad det gick fram åt eller till baka; Svenskar kommo till Finland, Finnar till Sverige; genom likheten mellan lapska och finska språken hade Finnarne lätt att utbilda sig till prester för Lappmarken, och man finner äfven att de dugtigaste Svenskarne fått sin utbildning i Åbo. Bland finska Lappmarkernas bäste lärare må nämnas: Zak. Forbus, And. Hollander, D. E. Höginan, Nils Fellman, Henr. Vegelius och på senare tider Castrénerne. Men den omtalade likheten mellan finska och lapska språken medförde den olägenheten, att Finnarne allmänt ville införa det förra språket vid undervisningen i stället för lapskan: språk-striden blef der för i finska Lappland nästan svårare än i svensk—norska. Efter 1809 har Ryssland af politiska skäl gjort åtskilligt till förbättrande af Lapparnes i Finland religions-undervisning, och synes nu godt förhållande råda i detta hänseende, ehuru icke allt som glimmar är guld.

Från ryska Lappmarken berättas: att der ifrån redan 1526 kommit sändebud till Moskva, med begäran om

religionslärare; att sådane dit-sänts, invigt kyrkor och döpt; att 1529 Lapparnes omvändelse afslutats af arkimandriten Feodorit från Solovetzka klostret, med hjelp af munken Trifan (kanske något senare), hvilken stiftat kloster i trakten och bar sin graf i kyrkan Boris & Gleb; att efter dem poper flitigt blifvit skickade upp till Lapparne, hvilkas religionskunskap der igenom underhållits. Hurudan denna var i början af 1700-talet upplyser en Isak-Olsons berättelse: "då jag frågade ryska Lappar i religionen, svarade de: vår prest vet det, fråga honom; vi veta det icke". Allt häntyder "er på, att tillståndet nu ickc är stort bättre; Lapparne hänga dock strängt vid den gamla, oreformerade ryska religionen och äro starka i utvärtes åthäfvor; de gamla rent lapska trolldoms-ceremonierna hafva tdl största delen vikit för de grekiskt-katolska. — Om skolor kan här naturligtvis icke blifva fråga; få ryska Lappar kunna läsa eller skrifva, "ch de, som det kunna, hafva lärt sin konst i Norge.

Mot slutet af 1840-talet började i Kautokeino och spridde sig der ifrån till alla angränsade Lappmarker en andlig rörelse i frenetisk lä-sare-anda. Utledsen vid Lapparnes oordentliga, supiga lefverne, m. m., hade den genialiske L. L. Læstadius redan förut med hela styrkan af sin energi börjat i tal och predikningar svafla och fördöma sina åhörare; i den öfvertygelsen att endast de starkaste ord och bilder, den ytterligaste skärpa här kunde verka något, for han ut på ett sätt, som bragte sjelfve hans och sakens varmaste vänner i häpnad. Det verkade på Lapparne ock, men med den hos dem lätt uppkommande dysterhet och missmod, antog deras andeliga stämning en nästan mennisko-fientlig form. De mord, som begingos, hade dock, som Hvoslef visat, icke sin grund i religions-fanatism, utan voro följder af personligt hat. Denna andliga rörelse blef Læstadius och alla prester öfvermäktig, rasade några år, utbredande sig, som sagt, åt alla håll.]Vien dels genom kloke lärares inverkan — Stockfleths bland andra — saktades fanatismen och vändes allt till det bästa; nu mera qvarstår, som jag i det föregående flerstädes antydt, nästan blott goda följder der af, i höjd sedlighet och minskadt superi; det enda obehagliga är dysterheten, mensko-skyggheten, som ännu på vissa håll framträda.

Under tidens lopp utvecklades ock allt hvad administration heter. Till en början fanns väl intet spår af sådan; Birkarlarne fingo göra hvad och hur de behagade. Men redan 1420 höllos ting och 1424 säges i en lagmans dorn att lappfogden skall skipa så att alle Birkarlar och Lappar ske rätt; honom skola Lapparne och Lapp-farare hjelpa och icke tillstädja någon att rifva och slita de fattige Lappar, öka ren-skjuts, m. m. Här hafva vi således på en gång domare, fogde och laglig (?) skjuts.

Styffe nämner (sidd. 298 och 299) att hela Norrbotten vid unionstidens början lydde under fogden på Korsholms slott och att en underlagman 1409 fanns i Vesterbotten å Upplands-lagmannens vägnar; säkerligen lydde Lapparne äfven under dem. Om någon ordning fanns der i, var troligen fogde-väsendet der ordnadt så som i det öfriga riket. Skjutsen var väl sannolikt ursprungligen blott ett Birkarlarnes tilltag, hvilket af vana blifvit ett åliggande.

Efter nyss nämda tid har jag icke sett lapp-fogdar omtalade förr än 1559 och 15G3. Säkerligen funnos de dock under Gustaf I:s hela regeringstid, ty 1531 säges att han af- och till-sätter "befallningsmän" i finska Lappmarken. Från 1590 till 1596 (åtminstone) nämnes Olyf Burman såsom lapp-fogde; 1593 omtalas flere. År 1590 nämnes äfven "landz-schriffuare", hvad det då månde vara.

Då Carl IX:s sändemän vid flora tillfällen påpekat nödvändigheten af ordinarie styresmän öfver Lappmarkerna, för att vid Vesterhafvet motväga Danskarne, som ständigt hade sådane der boende, tillsatte Carl 1604 lapp-fogde vid Alten och Tana, 1607 flere befallningsmän och, hvad vigtigare var, samma år en ståthållare öfver Vestersjü-Lapparne och Lappmarkerna. På samma gång befalldes ock att denne skulle ha sitt residens på Vadsö, hvarest Gustaf I haft fiskare, och att ban skulle befästa sitt hus för en garnison på 100 man, såsom en motvigt mot Vardöhus. Försöket misslyckades; ty 1610 var hus och allt uppbrändt, och Lapparne, som hjelpt till, förjagade af Danskarne.

Efter denna tid och sedan Birkarlarne försvunnit, kommo Lapp-markerne under samma styrelse- och administrations-form som det öfriga landet. Lika så juridiskt. År 1811 skiljdes Norrbotten, såsom eget län, från

Vesterbotten; 1837 lades Pite Lappmark till Norrbottens län; 1869 skiljdes Malå kapell-församling der ifrån, m. fl. små förändringar, vid hvilka icke vidare är att fästa sig. På slutet af 1600-talet till medlet uf 1700-talet var Lappmarken fördelad till 3 lagsagor: en i Anundsjö (Ångermanland), en för Umeå, Piteå och Luleå, och den tredje för Tornio, hvar till ock hörde Kemi; nu mera höra Lappmarkerne till angränsande domsagor i sina resp. län. — I ecclesiastikt hänseende hörde Norrland till Upsala stift ända till 1647, då i Hernösand bildades ett särskildt super-intendentskap; detta upphöjdes 1772 till biskopsdöme °eh under detta lyda Lappmarkerne än i dag.

I det före gående innehålles uppgift på de hufvudsakligaste åtgärder, hvilka under äldre tider blifvit vidtagna för och imot Lapparne; hvad som inverkat under de nyare, ehuru grundlagdt under de gamla (bergverk och nybyggen), och hvad som tillkommit i dessa tider, skola omtalas i nästa kapitel. Af det sagda kan man väl någorlunda bedöma hum Lapparne i allmänhet behandlats under tiden, och vi

måste erkänna, att ett tydligt fram åt gående mot ett bättre gör sig gällande i anordningar och föreskrifter. Men afsigterne nåddes icke alltid och en del spridda drag nr Lapparnes inre historia visa, att de måtte hafva lidit mycket.

Den uppmärksamhet, som i slutet af 1500- och början af 1600-talet egnades dem från de tre grann-rikena der uppe, var en af de bittraste källor till lidande. Vissa nejders Lappar måste traktats-enligt årligen skatta till 3 land, andra till 2; på några håll gjordes anspråk på skatt af 2 eller 3, utan att något derom var bestämdt. I alla dessa fall råkade de rädde och okrigiske Lapparne i en obehaglig mellanhand, ur hvilken ingen deras list förmådde rädda dem. Sin pligt likmätigt tvungo fogdarne distriktens Lappar att lemna skatt först till ena, sedan till andra riket; var skatterätten tvistig, så icke blott upp drefvos skatterne af fogden n:o 2 och n:o 3, utan der till plikt, för det Lapparne betalt skatt till fogden n:o 1, hvilken, enligt officiela åsigter hos n:o 2 och n:o 3, icke haft rätt till sådan skatt. Voro nu der till desse fogdar egennyttige och orätträdige, som ofta -synes hafva inträffat, måste Lapparne särskilt lemna mutor: handskar, skor, stöflar, pelsar, matvaror, pengar eller annat åt skatt-uppbärarne, hvilka lätt funno förevändningar att utpressa. Dess utom inåste Lapparne skjutsa och gifva kost åt de besökande fogdarne och deras följe, ibland, som det i ett klagomål heter: "tre resor starkare än det till förcne hafver sedvanligt varit". Denna fråga om skjutsen förekommer ständigt och jemt tills Cail XI år 1695 bestämde att Justitiarien och Lappfogden icke fingo taga större skjuts än sex renar, nämligen en för sig sjelf och en åt för-köraron, en för drängen, en för sängen, en för mat och dricka och den sjette för bagagen.

Stridigheterna mellan rikena gåfvo anledning till många olyckor för Lapparne och mycket våld. Carl IX bestämde att, om Lapparne icke godvilligt lemnade hans sändemän skatten, skulle Birkarlarne förbjudas att föra något till dem; med andra ord: de skulle nöd-ställas och svältas. År 1607 läto Danskarne, till straff" för det någre Sjö-lappar betalt skatt till Sverige, af dem utkräfva samma skatt till Norge, utom den lagliga (således dubbel), samt der ofvan på sönderhugga Lapparnes båtar och föra bort dem till annan ort. En annan gång lagfördes en Lapp ting för ting och fälldes att böta räf- och utter-skinn, derföre att han, nödd och tvungen, måste lemna folk och båtar åt svenske fogden hvar gång denne kom med öfverlägsen styrka.

I dessa fall skulle man kunna ursäkta fogdarne och sändemännen: de hade att per fas et nefas tvinga Lapparne under vederbörande krona och lydno. Men sådan ursäkt gäller icke för de nyss omtalade mutorna, den förhöjda skjutsen; dc skulle vara Lapparnes beskyddare ex officio, och många exempel visa att de vid den vanliga uppbörden mot sitt lands otvifvelaktiga undersåter begått verkliga illbragder. Ett par må anföras: En fogde bevisas hafva slagit en Lapp "så mycket ban velat" och derpå från honom hafva "tagit en god ren och tre slagne daler". En annan fogde dömde en Lapp till 20 dalers böter för det Lappen skolat umgås med spådom; vid hållen ransakning visades detta vara löst prat och Lappen fick fribref der på; detta fribref tillegnade sig nu fogden, ref sönder det och utkräfde de 20 dalcrna. Samme fogde dömde samme Lapp att böta "två goda mårdar och en god åke-ren", derföre att han icke ville afstå ett vargskinn, hvilket fogden åstundade. Ibland då Lapparne samlat

pengar att betala skatten, föll det fogden in att han ville hafva denne in natura, och i andra fall tvärt om; här vid fordrades naturligtvis mutor för ändring i beslutet och plikt vid s. k. tredskande. — Jag vill nu iekc påstå att dessa exempel skildra det allmänna tillståndet; men de äro dock sedemålningar af vigt.

Att Birkarlarne misshandlat Lapparne och att äfven andre bönder vid beröring med dem — förr som nu! — varit hårdhändte, det faller af sig sjelft, och man har många klagomål öfver att dc flyttat in på Lappars områden, gjort intrång på deras fisken, jagt- och djur-fängen, förstört renskog, nät och annat. Huru de ibland gingo till väga, ser ™ an af några finska rättegångs-handlingar från 1669 (hos Sjögren), enligt hvilka torparen Pål Pelkoincn, enär ban slagit sig ned på Lappars mark och der idkade fiske och bäfver-fångst samt annat förfång, som kan lända dem till ruin oeh undergång, dömes att drifvas bort, hans kåtor att nedrifvas och 7 nät, dem han frånhlindt Lapparne, återtagas, förföljelsen skedde ibland mera i stort och systematiskt af bönderne. Så berättar t. ex. Widmark (Helsingl., I, sid. 39) att Helsingarne vid 1G46 och 1648 års landsting utverkade sig landshöfdingen befallning till länsmännen att utdrifva Lapparne ur socknarna och skulle bönderne angifva hvarest dc funnos, så att de kunde komma ur landet; att vid landsting 1652 i Herjedalen allmogen förbjöds att hysa sä väl Lappar som Pinnar eller tillåta dem på något ställe i landet sig nedsätta; hvar

jemte han fäster uppmärksamhet på det intrång Lapparne i dessa trakter lidit af sig i skogarna nedsättande Finnar.

Men äfven presterne, hvilka väl af sin religion förbundos att vara den svages beskyddare, bedrogo och misshandlade Lapparne. År 1671 klagas, att den ofvan nämde Gabriel Tuderus tager för många skjutsrenar; han tager i "bya-skänk" tre gråskinn och till "vägkost" tre dito; klockarn begär ett gråskinn. I samma klagomål säges vidare, att de som i lagmans ställe resa i Lappmarken taga ett sängskinn och ett gråskinn "mera än förut brukades"; befallningsman tager skjuts äfven till sitt köpmansgods. — Jag blott anför några rubriker på de olika sätten att plundra Lapparne, hvilka sätt visa att för dem föga rätt fanns att få.

Att Lapparne hindrades i det fria vandrandet från en ort till annan, öfver ens stämde med tidens sed, och de ännu till medlet af detta århundrade hos oss qvar stående, för alla gällande färd- och rese-passen bära noggrant vittne om den stora utsträckningen af sådana trafikhinder. Men saken drefs ännu längre mot Lapparne än mot annat folk, och kongl, förordningarne i detta ämne af 1671, 1720 ocli 1723 kröntes af en sådan 1757, som bestämde, att ingen Lapp, vare sig äldre eller yngre, fick begifva sig från hemorten utan tingsrättens lof, prestbetyg etc. Dessa betyg skulle visas för krono-betjeningen i den ort der Lappen slog sig ned; togs han i års-tjenst, skulle sådant anmälas hos landshöfdingen; husbonden skulle ock inom en månad anmäla saken hos kyrkoherden i församlingen, på det denne måtte kunna undervisa Lappen i kristendom, drifva honom hvarje helgdag i kyrkan, o. s. v. Finnes Lappen på någon främmande ort utan dessa betyg och icke i tjenst, böte 5 daler till Lapp-kyrkorna eller straffes med 4 par spö och åter föres hem. — Det är att märka, att denna' lag utfärdades mot Lapparnes utvandring, hvilken' man fram kallat genom förtryck vid bergverken.

Då dessa exempel på Lapparnes behandling alla äro hemtade från Lappmarker under Sverige, vill jag slutligen äfven från Norge anföra ett par upplysande drag, hvilka visa huru Lapparne ända in i senaste tid betraktades af sina norske landsmän. Ett kongl, rcskript af 1726 förbjuder Norrmännen att förevita Lapparne deras irriga tro och yrke och befaller att Lappen Amund Sivertsen skall anses såsom "en bonde-mand og ikke af nogen forekastes hans härkomst". Men liksom detta

icke skulle hafva verkat förklaras i ett annat kongl, danskt reskript af 1743, att man icke må förebrå någon att han är en Lapp, "enär de skola anses och aktas lika som konungens öfrige undersåtar". Detta oaktadt, säger Siljeström ännu 1842, att Lapparne i Finnmarken äro föraktade af den öfriga befolkningen och att benämningen Lapp der är motsats till titeln "skikkeligt folk".

Då vi nu följt Lapparnes historia intill den senaste tiden kan det vara lämpligt att taga en kort öfversigt af de svenskes närvarande administrativa indelning och utbredning i landet samt der vid äfven närmare omtala en sak, hvilken i det föregående blifvit blott antydd der och hvar,,nämligen deras rörlighet, deras vandringar och huru pass de göra skäl för benämningen nomader. Jag börjar då från norr och följer landet, der de finnas, oafbrutet mot söder, sedan jag först gjort den anmärkning, att med ordet by (sita) i Lappland icke menas, såsom i öfriga landet,

en samling hus med dess innevånare, åtnjutande vissa rätts-förinåner och utöfvande vissa pligter gemensamt; utan en stam kappar, bestående af flere eller färre familjer, beslägtade eller icke, Hvilka vistas eller nomadisera i en viss trakt och till samman erlägga skatt för den jord de begagna. Jag har förut (sid. 37) sagt att Lapparnes vandringsvägar äro gamla; så är ock by-indelningen, ßedan 1571 nämnas följande byar: Lule, Tingavara, Rounala, Kàutokeino, Lappajärvi, Teno, Utsjoki, Aviovara, Varangcr, Porsanger, Alten, Laxfjord, Hvalsund, i finska och norska Lappmarkerna; Soxjokk, Jokkmokk, Tårpcnås, Serkicslokt, Arffvesjaur, Lokte, Semetsjaur, Laissita. 1 Ume och Ångermanland inga*).

I. Norrbottens län innehåller största vidden Lappmarker, hvilka fördelas i Tornio, Lule och Pite, till en vidd af vid pass 705 qvadr. 'nil och år 1870 hysande 4,577 Lappar.

1. Tornio Lappmark, v. p. 166 qv. mil, omfattar 2 socknar: Enontekis och Jukkasjärvi, och äro dess fleste Lappar Fjäll-lappar, blott ett Par i Jukkasjärvi äro Skogs-lappar.

«) Enontekis socken har sin kyrka vid Karesuando sedan 1809 och hgger hon 25 mil från Tromsö, 43 från Haparanda (Linder). Dess 1,022

> Se H. Forssell i Äldre bidrag till Sveriges officiella statistik. I. Sverige 1571; sid. 34.438

Lappar (hvaraf 83 äro skattc-lappar) fördelas i 4 byar: Köngemä eller Rosto (59 familjer), Lainio-vuoma (65), Romma-vuoma (25) och Suonta-vaara (44); dessa namn äro finska. Köngemä bys Lappar komma 25 aug. —15 sept. från sommar-vistelsen i Norge (Balsfjord, Tromsö- och Marknäsdalen) till trakten af Kilpisjaure, der de då uppehålla sig någon tid *); der efter tåga de ned åt höglandet mellan Köngemä, Rosto och Lainio elf-var till Iväröndö-järvi och Parkajoki byar i Paj ala socken, der de inträffa i januari. Om våren, i april, vända de åter samma väg och anlända till fjällryggen kring medlet af maj. En del skyndar då till Norge; en annan utväntar kalfningen och anländer först vid midsommar till Norge. — Lainio-vuoma tågar på ungefär samma tider från Balsfjorden, på ömse sidor af Lainio-elf förbi Soppero by, till Lainio by, Oxajärvi, Kangas och Kärändö-järvi, till en del betande samma marker som Köngemä. — Romma-vuoma kommer från (Kåfjord-, Laxelf-, Kit- och Storfjord-da-larne i) Norge till Kilpisjaure samtidigt med dc förut nämda; efter gammal vana tågar nu största delen af byn öster om Köngemä elf, pä ett 4—5 mils bredt finskt område, dc öfriga vester der om; den östliga delen håller sig så nära clfven, att den med stor hast kan fly öfver pä svenskt område, om så skulle behöfvas. Tåget går mot Karesuando till jultiden, då en del östliga Lappar, öfvergå på svenskt område; vidare till Muonioniska och ända till Parkajoki. — Suontavaara by flyttar hufvudsakligen på samma vägar och sätt som Rommavuoma, och stundom blandad med denna by.

b) Jukkasjärvi (af tjokkeres, samling) kyrka är bygd 1603 (enligt Elers); socken-kyrkan nu vid Vittangi; församlingen finsk. Sockens Lappar voro 626 (år 1870), hvaraf 35 skatte-lappar, och fördelades likaledes i 4 byar med finska namn: Kalas- (31 familjer), Rautas- (20) och Saari-vuoma (äfven kallad Pulsu-vuoma, 19 fam.) samt Tallma (28). Desse Lappar, som under sommaren omkring 5 veckor uppehålla sig vid Ankenäs, Bardö, Ibestad, Målsclfven, Tranö och Scnjcn i Norge, intaga och beta under vintern landet kring Tornio sjö och elf i nordvcst-syd-ost från riksgränsen ned till Kuoksu och Kurkio byar i Vittangi, samt i nordost-sydvest från halfvägs mellan Lainio och Tornio elfvar till Kalas-äno med vesterut liggande sjöar (Pajtas- och Kalas-järvi) och Schangcli.

*) Det iir regel, dock med undantag, att Nomad-lapparno höstetiden, under renarnes brunst, uppehålla sig något litet på samma ställen, der de om våren dröja under kalfningen. Jfr sidd. 35 ocli 3G här ofvan. Framställningen om Norrbottens Lappars vandringar stöder sig hufvudsakligen på uppgifter af H. A. Widmark.gellivare ocii jokkmokks lappar.

2. Lule Lappmark, v. p. 327 qvadr. mil, omfattar Gellivare och Jokkmokks socknar.

a) Gellivare första kyrka bygdes kring 1745; är 1650 kapell vid Na-briluokt; blef strax från början eget pastorat

under Högström, som omvändt folket. Socknen innehåller 1,285 Lappar, hvaraf 61 skattande, och fördelas i Norr- och Sör-kaitom byar; den förra har 33, den senare (under-afdelad i Kaskatjerro och Teusavuobme stammar) har 59 familjer. Norr-kaitoms Lappar Hytta mellan Kaitom och Kalas elfvar, Sör-kaitoms mellan först nämda och Stora Lule elf med tillhörande sjöar, från riks-gränsen till sträckningen från Ivalas och Kaitoms elfs samiuanflöden, öfver Gellivare ned till berget Ananas vid Stora Lule elf. Norr-kai-toin har sina vår- och höst-visten vid Killingi och Sommavaara, Sör-kaitom sina i Teusavuobme, Ritili, m. m. Blott några Gellivare-lappar Hytta nu mera öfver till Norge, de fleste uppe hålla sig på fjällen vid riksgränscn; do som flytta (år 1865 omkring 14 familjer) gå till Tys-fjordcn. — I södra delen af socknen finnes en hop Skogs-lappar; de räknades fordom till en särskild by: Vuolle-sita (ncderbyn) eller Sjokks-jokks by, Bom hade Lappar på båda sidor Lule elf och nu räknas till Jokkmokks socken. Desse Skogs-lappar bo kring Nattavarc, hafva sina renar i granskapet af den fasta bostaden och lefva som nybyggare. Från dom härstamma i allmänhet nybyggarne kring Båne och Stor-Lule elfvar.

l>) Jokkmokks (Krok-bäck) första kyrka bygd 1607 (?), sista 1753. kvikkjokk är annex, kapellet af 1671. Af socknens 648 Lappar (57 skatte-lappar) är största delen Fjäll-lappar, andra Skogs-lappar och några lå äfven Fiskare-lappar. Do indelas i 4 byar: Jokkmokk, Tuorpen-jaurc, Sirkasluokt och Sjokksjokk. Tuorpen och Sirkasluokt hafva alltid företrädesvis varit Fjäll-lappar, de två andra Skogs-lappar; mon nu finnas bland de sist nämda äfven flere Fjäll-lappar, ehuru de icke "vandra upp till Kölen utan vända längre ned. — Sirkas hafva sina vår °ch höst-visten på Ultivis och Njuonjcs samt vandra mellan södra stranden af Stora Lule elf och Rapa-dalen. — Tuorpen-stammen har vår-°ch höst-visten i Kabbla-tuoddar oeh Qvikkjokk-bergen samt vandrar mellan Kapa- och Lilla Lule elfvar. — Jokkmokks Lappar hafva höst-°ch vår-viston på Nuort-Valli och vandra mellan gränsen till Pite Lappmark ät söder, Karats (Perl-elfven) åt norr, till närheten af Sulitälma. Vandrings-tiderna äro de förut nämda. En del af Lapparne går till440 arvidsjaurs lappar.

riksgränsen; två stanna vid Virihaure till september, lemna då största delen af hjorden qvar på fjällen öfver vintern, och draga blott med kör-renarne till skogarna. — Flere af Tuorpen och Sirkas flytta sommartiden på en vecka eller så in i Norge på fjällen närmast gränsen, men icke ned till kusten. Der imot räknas till dessa byar några (sex) "norske Lappar", hvilka stundom hela året om hålla sig i Norge; ibland åter sent på höstarna, långt efter det de öfrige Lapparne lemnat fjällen, komma öfver till Jokkmokk för att öfvervintra i dess skogar. — Skogs-lapparne tillhöra dels Sjokksjokks, dels Jokkmokks by; de förre bo norr, de senare söder om elfven; de lefva som Arvidsjaurs Skogs-lappar, flytta aldrig ned till kustlandet, utan blott på sina gamla skatteland.

3. Pite Lappmark omfattar v. p. 212 qvadr. mils område och är fördelad i två socknar: Arvidsjaur och Arjepluog, hvilka 1837 förena des med Norrbottens län.

a) Arvidsjaur. Första kyrkan bygd kring medlet af 1600-talet, den nu varande 1826; blef särskildt pastorat 1734; vid Kasker ocli Ava-viken skola ock i början af 1600-talet hafva funnits kapell och det första genom mord-brand blifvit förstördt (P. Læstadius); kyrka vid Gråträsk 1602? I socknen finnas på de 36 skattelanden 499 Lappar, hvaraf 66 skatta. Med undantag af några Fiskare-lappar äro de alle Skogs-lappar; två—tre familjer bo på samma land, men hafva hvar sitt hufvud-viste vid någon större sjö eller betydligare vattendrag, samt 4—5 andra visten, mellan hvilka de flytta under de somrar då renarne äro samlade. Vid första snö skiljas renarne, om de icke förut äro* skiljde; de hållas samlade hela vintern, då Lappen ofta flyttar ända ned till kusten. De fleste renarne tillhöra bönder i Piteå och Skellefteå, hvadan de fleste Arvidsjaurs-Lapparne blott äro ren-skötare; några sjelf-egande finnas vid Pite elf.

b) Arjepluog. Kyrkan bygd i medlet af 1600-talet; samtidigt byggdes ock 2 kapell, ett vid Silbojokk, ett vid Nasafjäll; det senare brändes af Norrmän 1658; nu finnes kapell vid Löfmokk vid Hornavan. Af socknens 503 Lappar äro 44 Fjäll- och 9 Skogs-lapp-familjer, 91 skatte-lappar. Fjäll-lapparne bilda fyra byalag: Ärvas (ell. Loktcå), Barturte (eller Norvestbyn), Semisjaur och Njarka (eller Sörvesterbyn). Hvarje by har flera kåta-lag, som flytta hvart för sig; sällan följas mer än 2—3 familjer. Ar vas-Lapp arne hafva sina vår- och höst-visten påarjepluogs lappar. 441

Ärvas ocli Seitevare ocli gå dels till de liöga fjällen på norra sidan af Pite elf, mellan denna ocli Jokkmokks socken-gräns, dels till Ball- och Lang vand-sjöarna i Norge. — Barturte, förr en rik, nu mera en utarmad stam, har sina vår- och höst-visten kring det fjäll, hvaraf byn fått sitt namn, de vistas på fjällen mellan Pite och Skellefte elfvar och gå äfven öfver i Norge på några veckor. De gå om vintern sällan söder om Rap-pen, uppe hålla sig kring Nausta, liksom äfven Arvas-Lapparne. — Semis-jaure, som har sina vår-visten på båda sidor om Lais-elfven, i trakten af Adolfsström, och Njarka-byn, som har vår-vistena vid Kajtevare, Ard-nabuot och Barturt, flytta i medlet af jimi till Norge, der de till renbetesland fått sig upplåtna vidsträckta fjäll och dalgångar i Salt-dalen, Bejeren och Moe. Desse år från år allt mera till tagande flyttningar till Norge ske på några få dagar, och den stora fjäll-sträcka i Sverige, som ligger mellan vår- och höst-vistena å ena, norska gränsen å andra sidan, lemnas obegagnad, ehuru hon är ett af de bästa ren-betesland i Norrbottens län. 1 medlet af september äro desse Lappar åter vid sina visten, när sjöarne frusit flytta de ned i skogslandet, månge ända ned till kusten eller Bottnen*). Af Arjepluogs Skogs-lappar vistas de, som bo vid Pite elf, hela året på sina lapp-land; de andre flytta om vintern ned till kusten, förnämligast der före att de, liksom Arvidsjaurs Skogs-lappar, sköta renar åt vid kusten boende bönder och handlande.

II. Vesterbottens län innehåller 2 Lappmarker: Ume och Åsele, med 1,263 Lappar, sedan Malå kapell-församlings lapp-områden 1869 börjat räknas dit.

1. Ume Lappmark, v. p. 210 qvadr. mil, med 2 socknar, innehållande Lappar, nämligen Sorsele ocli Stensele. Lycksele innehåller inga kappar, det besökes blott om vintern vid marknaderna af sådane från de andra socknarna.

) De Arjepluogs Lappar, som icke utsträcka sina vandringar öfver 10—12 mil, äro i allmänhet väl bergade; de der imot, som under sommaren ligga på f|ällen i Norge, som först i september äter vända der ifrån och som dä med hjordarna flytta ända ned mot hafskusten i Vesterbotten, blifva i allmänhet^ fattigare är från år. Renarne lida af dessa långa flyttningar, synnerligen de som vintertiden ske mot svenska kusten, hjordarne samban smälta icke sällan till hälften innan de åter komma till vår-vistena. Detta beror j*er på, att dels små-renarne icke uthärda den långa färden, dels korna, som ntinagrade komma till vår-vistena, icke kunna tillräckligt nära sina kalfvar, hvilka der före. om vägarne blifva långa och kalla, till största delen förgås. Så långa flyttningar kunna blifva nödvändiga, t. ex. för att undvika vargar, om vinter-betet är förstördt inom Lappmar-r®r!Ja> »'• m.; men sådana år äro sällsynta, och egentliga drif-Qädren är Lapparnes eget Sav »tt komma ned till kustens behag och bränvin. (H. A. Widmark.)

a) Sorsele socken sträcker sig långs Ume elfs norra gren: Vindeln, upp till fjällen, inkiladt mellan det nu mera der till lagda Malå ocli Aijepluog på norra, Lycksele och Stensele på södra sidan. Dit höidet vid Gauts-jaure belägna Ammarnäs eller öfre Gauts-träsk kapell. Sorsele första kyrka uppfördes kring 1650. Den svenska befolkningen härstammar till största delen från en prest-slägt, hvilken gift sig med Lappar (Linder). Till Sorsele höra Ran- och Gran-byns Lappar.

b) Stensele socken, 1822 afsöndrad från Lycksele, ligger kring Urnans vestra ända, upp till fjällen, der Tärna kapell är beläget (på 65° 42' n. 1.). Dit höra Umbyns och Yapstens Lappar.

Ume Lappar dels hålla till på fjällen mot riksgränscn: Björk-, Amart-, Givort-, Are-, Gardo-, Bång- och norra sidan af Stöttings-fjällen, dels vandra de under sommaren in åt Norge till lianen och Vefsen. Vintertiden gå de ned mot kusten, någon gång till Östersjöns strand; de tåga der vid icke blott långs och mellan elfvarna, utan företrädesvis mera rätt i öster och vester, så att de korsa dem. Månge bönder äro ren-egare och flere af Lapparne äro blott ren-skötare åt dem. — Skogs-lappar finnas icke; men der imot rätt många Fiskare-lappar, hvilka hålla sig vid de aflägse fjäll-sjöarna och stå sig väl, emedan de vanligen äfven ha renar under Fjäll-lappars vård. Talrike Lappar långs elfvarna äro nybyggare, som förut anförts (sid. 34).

2. Åsele Lappmark, v. p. 125 qvaclr. mil, utgjorde år 1799 blott ett pastorat, men innefattar nu 4 socknar: Wilhelmina (fordom Wolgsjö, kyrkan grundlagd 1785), Dorothea (till 1799 kallad Bergvattnct), Åsele (första kyrkan 1648) och Fredrika (till 1799 kallad Viska). Hela landet blir allt mera uppodladt och Lapparne smälta allt

mera samman med den öfriga befolkningen. Till Vilhelmina socken höra Dikanäs ocli Fadno-måkke kapell, till Dorothea hör Risbäcks, alla tre hufvudsakligen för Lappar. Desse tillhöra egentligen Vilhelmina, i hvars stora fjäll-grupp — Byrg-fjällcn, med den stora Jadnems-klumpen — de hålla till om sommaren, vandrande till och öfver norska gränsen långs Ångerman elfven och dess stora gren Wojm-ån. Mot vintern tåga de öster ut och äro vanligen i november viel Åsele och Fredrika.

111. Jämtlands län.

Från Jadnems klump vid 65° till Rut-fjället vid 62° n. 1. går längs svensk-norska gränsen en rad torniga fjäll, de fleste 3—4,000 fot höga, Syltoppen höjande sig nära till 6,000 fot. Ilela denna trakt, som skic-JÄMTLANDS LÄNS LAPPMARK OCH FÖLINOß LAPPAR. 443

kar väldiga åsar åt båda grannlanden, tillhör Jämtland och Herjedalen, är fyld af dalar och sjöar, och lemnar ursprunget till flera större elfvar, som här ifrån flyta mot öster och vester, till Ångerman-elfvens södra grenar, Indals-clf, Ljungan och Ljusnan, till Namsen, Stördal, Glommen och Trysild (Clarelfven). Dalarne gå omedelbart öfver från ena landet till det andra; der gå vägarne till Levanger och Trondhjem; der ifrån sträcka sig Sylarnes rötter ända in till Rörås. Denna trakt, jemte sluttningarna åt båda sidor, utgjorde fordom en kärnpunkt för Syd-lapparne, hvilke å ena sidan gingo ända ned till Trondhjem och Dovre, å den andra till höjderna mellan Sveg och Helsingland. Syd-lapparnes stormakts-tid ar förbi; de voro 1870 i Sverige 771 personer, i Rörås en »sel rest*). De tillhöra i detta län 3 särskilda distrikt, belägna från norr till söder i den ordning de här nedan följa. Ingen indelning i Lappmarker eller byar finnes härstädes, och Lapparne föras till angränsande socknar. Inga Skogs- eller Fiskare-lappar finnas; alle äro nomader, daglönare eller tiggare. Sambandet med Norge gör sig ännu ständigt gällande, i det Lapparne vissa år flockvis draga dit eller komma till baka der ifrån, allt som omständigheter eller nycker drifva dem. Så regelbundna vår- och höst-vandringar, som i de norra Lappmarkerna, ega här icke rum, ehuru i det hela tendensen är den samma och rätt många verkställa långa vandringar, som synes af det följande.

1. Fölinge Lappmark (407 Lappar) omfattar nordligaste delen, med Frostvikens och Hotagens kapell. Han inne håller egentligen blott II "skatte-fjäll", hvar derå fördeladt i större och mindre lotter; de heta: Gåxsjö-, Mur-, Vinklumps-, Orrnäs, Klumpvattens-, Södra och Norra Blåsjö-, Mellerstskogs- och Badstunäs-fjäll; de 3 först nämda tillhöra Hotagens, de 6 sist nämda Forstvikens kapell. Lapparne tillhöra i civilt hänseende Hammerdals härad. De äro alle nomader; de vandra sommartiden hvar inom sitt område, dervid ofta de Lappar, som tillhöra samma fjäll, hafva hjordarna samman. Under varma somrar händer att (le högsta fjällen uppsökas af alla, hvad skatte-fjäll de än tillhöra, äfven som att de en eller annan mil öfverskrida norska gränsen. Detta in-träffar mest med Norra Blåsjö och Orrnäs Lappar. Dit komina då ock »ågon gång Åsele-lappar, som sakna högre fjäll. — De bo under som-

) Må man icke af dessa uttryck draga den slutsats, alt de äro "utdöende". I Jämtlands Si var Lapparnes antal Sr' 1830 334, år 1840 = 454, år 1850 = 555, är 18(30 = och år 1870 = 784. Således i jemn stigning.444 undersåkers lappar.

maren mest i björkskogs-regionen i tält, nedan för fjällen hafva de sina vår- och höst-visten: kåtor af torf, någon gång med liera rum, samt timrad "bur" (motsvarande njallan) på höga stolpar. Vintertiden vandra Frostviks-Lapparne ut efter Ångerman-elfvens grenar, mest efter Sax-elfven, ned till Ångermanland, ofta ned till kusten; Hotagens vända sig åter ofta mot inre Jämtland och Medelpad. De nordligast tågande besöka ofta marknaderna i Ström, Fjällsjö (Backe) och Sollefteå. Under sommaren idkas fiske i fjäll-sjöarna. Foror fraktas aldrig af Lapparne för bönder eller handlande. Tiggeriet är nästan försvunnet. Efter afvittringen råder mellan dem och bönderne godt förhållande, dock ingås aldrig äktenskap, "hvilket å ömse sidor skulle anses förnedrande". Hufvudsakligen genom missions-skolorna har Lapp-befolkningen senare år undergått stor förändring; svenska språket talas och skrifves bättre af Lapparne än af bönderne; nykterhet och snygghet blifva allt mera allmänna; stöld och brott mot sedligheten hafva alltid varit bland dem nästan okände. (Uppgifter af t. f. Länsmannen Iierr E. A. Selberg, 1872.)

2. Undersåkers Lappmark (195 Lappar) bildar en hästsko-formig remsa från Hotagen till Herjcdalens gräns, 19—20 mil lång, —3 mil bred. Området inne håller de väldiga Offerdals, Skjäckc- och Skurdals-fjällen. Lapparne tillhöra Undersåkcrs, Åhre och Kalls socknar, med Kålås och Handöls kapell. De fleste äro Noinad-lappar; någre tigga och skoja nere på landsbygden, dock sällsynt. — Om sommaren äro de i fjällen, hvar vid de strängt söka hålla sig till sina "skatte-köpta ren-betes-fjäll", dem de månadsvis, trakt efter trakt afbeta. Till fjällen ankomma de på våren, sedan de i der till närmast belägna skogstrakter uppe hållit sig för kornas kalfning. På höstarna tåga de ned till skogslandet, i närheten af byarna; dock vandra de äfven ibland längre: dels i det inre af Jämtland, till Storsjön, någon gång ända till kusten (Hernösand); dels Kall-lapparne äfven till Norge ned åt Levanger och Throndhjem; besöken i Norge hafva dock aftagit på allra sista åren. Förhållandet mellan folk-racerne är i allmänhet godt. Lapparne besöka icke regelbundet marknaderna. (Uppgifter af Lapp-länsmannen Iierr J. A. RothofF, 1872.)

3. Herjedalen» Lappmark (Tännäs distrikt), med 169 Lappar, ligger ock långs fjällen, från Helags och Skarfdörrns fjäll i norr, till Oster-dalarnes (Särna) bergklump i söder. Dess Lappar kallas Norr-iiebjedalens lappar.

och Sör-Lappar, allt som de bo med hänsyn till Ljusnan; de förra bo å Midtådals- (3 familjer), Skärvagsdals- (5 familjer), Ljungrisdals- (3 familjer), Skar- och Helags-fjällen, tillsammans 11 familjer, hvar af 7 ren-egande; de senare å Grön- och Rut-fjällen (16 familjer, hvar af 12 ren-egande); man betraktar äfven såsom särskilda de som bo på (irön-fjället (4 fam.) och kallar dem Vester-Lappar. De nomadisera sommartiden på fjällen och bor då hvarje familj i sin kåta, hvar imot vintertiden flera hushåll bruka flytta samman i en; de äro då mera fasta och stå Hera till samman. Under sommaren fiska de ock, mest blott meta, hafva inga bestämda vår- och höst-visten. Under vintern gå Norr-Lapparne ned på Serf-fjället, Sör- och Vester-Lapparne ned på Hög-vålans och Fjetens områden (i Fjet-dalen, 8 mil vester om Svegs kyrka, sitta årligen Lappar), mindre ofta, blott under svåra vintrar ned till Son-fjället. En del Sör- och Vest-Lappar gä vintertiden in på norskt område. Fattig-Lappar finnas månge; de fara under vintern, med af bönderna lånade hästar, lass-vis genom provinsen ned till Helsingland att tigga, och när de hop tiggt så mycket hästen orkar draga, vända de åter. Årligen komma 20—40 Lappar till Wemdalens marknad i januari att sälja sina varor och köpa förnödenheter. •— De torde ' allmänhet lefva fredligt med bönderna, ehuru dock klagomål ibland förnimmas; Lapparne äro dock nu så undan trängda på de kala fjällen, att de mången städes sakna skog till kåtor och bränsle. (Uppgifter af Herr D:r C. P. Åström.)

Slutligen finnas för vissa år i Sveriges officiela statistik Lappar antecknade äfven i Vcster-Norrlands, Gefleborgs och Kopparbergs län. De torde dock, som chefen för stat. liyrån 1860 anmärker, i afseende På lcfnads-yrket, hafva förlorat de utmärkande dragen för den egent-liga Lapp-befolkningen, och följaktligen hafva de icke fått någon plats 1 denna skildring.

Flerstädes i det föregående har jag tydt hän på en fortgående förbättring af Lapparnes tillstånd; hopp om en ljusare framtid för dent uttalas ock i följande kapitel, under vissa vilkor och förutsättningar, •'ag har ock sid. 366 här ofvan framkastat tanken på möjligheten af en fot ut gången utbredning af Lapparne mot söder, under det jag vederlade det mer än två sekler gamla antagandet om deras forna tillhåll

uti och fördrifvande från de södra trakterna af Skandinavien: Sverige och Norge.

Detta allt går i en annan riktning än hvad man i allmänhet hört och hör förkunnas. Författarne från 1672 förklarade att Lapparne minskats och vikit undan; Scheffer talade efter dem. Högström antyder, P. Læstadius klagar högt öfver samma sak. Så göra nutidens tecknare af Lapparne nästan utan undantag. Det kan då må hända synas förmätet, att verkligen på fullt allvar framkasta den frågan: är detta påstående sannt? Hafva Lapparne i allmänhet hela tiden och på alla håll misshandlats och drifvits undan? För sig går en deras systematiska utrotning? Äro de, som det mera poetiskt heter: en försvinnande folk-race? Jag icke blott framkastar denna fråga, utan jag skall ock försöka att, så vida det är mig möjligt, besvara henne. Jag satte med beräkning detta så vida; ty

materialet för ett sådant besvarande är icke fullt tillförlitligt. Låtom oss granska källorna för detta material i Sverige. Det innehålles i det statistiska embetsverkcts och de svenske landshöfdingarncs femårs-berättelser.

Tabell-verket lemnar först med 1805 uppgifter om Lapparne, men då och följande år t. o. m. 1820 endast om de Lappar som voro öfver 10 år. Först 1825 upptagas alla, och från den tiden kan man hafva en någorlunda hjelplig grund för jemförelser. År 1860 blef saken ändå bättre, ty då infördes fullständigare primär-uppgifter och möjlighet bereddes att kontrollera dem. Först 1867 bestämdes vanlig mantals-skrifning i Lappmarkerna, och dädan efter bör befolknings-statistiken öfver Lapparne i redighet närma sig den, som lemnas öfver landets öfrige innevånare.

Landshöfdingarncs femårs-berättelser bära starka spår af intrycket af den 200-åriga tron på Lapparnes undergång; ända från 1820-talet, qvinqvennium efter qvinqvennium, läser man i dem: Lapparne aftaga i mängd, välmåga och sedlighet; renarnas antal minskas. Detta säges så regelbundet, att, om det varit sannt, knapt ett dussin Lappar nu borde finnas qvar. Men i de allra sista berättelserna finner man der och hvar uttalanden om motsatsen. Så läses t. ex. i embetsber. 1866 —70 för Vesterbotten län, att Lapparne under perioden ökats, visserligen hufvudsakligast der igenom att Malå kapell-församling blifvit lagd till länet, men ock till någon del till följd af minskadt intrång från ny-byggarne, hvar jemte renarnes antal ökats. — Hade Landshöfdingarnelapparnes antal i sverigë. 447

förut, som de nu varande, sjelfve mera allmänt tagit närmare kännedom om de verkliga förhållandena, skulle deras yttranden blifvit annorlunda; de hafva till stor del gått efter hörsagor och gifvit stöd åt gängse pseudo-filantropiska meningar, hvar före ock uppgifterna i de äldre berättelserna i detta speciela hänseende endast hafva relatif vigt och betydelse.

Till grund för så väl deras som tabell-verkets berättelser ligga uppgifter från presterskapet; men dessa äro icke exakta. Då man på ort och ställe hör efter, bclinnas principerne olika hos olika personer, eller blifva det åtminstone i tillämpningen. En t. ex. upptager såsom Lappar, en annan ute lemnar dem, som blifvit nybyggare, eller dem, hvilka såsom tjenstehjon arbeta hos svenske eller finske bönder, åtminstone när de i åratal fört detta förändrade lefnadssätt. Nu är det händelsen att en ganska stor hop barn af Fiskare-lappar sommartiden tjenstgöra soin vallhjon, pigor eller drängar hos nybyggare; få de smak lör detta lefnadssätt och flytta de längre ned åt landet, så smädas °ch skämmas de för sin stam, dölja sitt lapska ursprung, förlora sin folk-karaktär och uppgå i den öfriga befolkningen. I andra—tredje generationen räknas flere om icke alle lapske nybyggare såsom Svenskar °ch följaktligen äfven deras afkomma; så har för mig positivt uppgifvits vara händelsen i ett par fall och det är troligt i flera andra. — En del Lappar och Lapskor ingå äktenskap med personer af svensk race; är mannen svensk, räknas barnen otvifvelaktigt i flertalet fall såsom Svenskar och dragas från lapska befolkningens antal. I Norge upptagas dessa blandningar i statistiken under särskild rubrik, och att antalet icke är så obetydligt visar t. ex. uppgiften för år 1865 af 1,048 lapskt-norska och 909 lapskt-finska individer. Enligt beräkning vid Sv. Stat. Central-Byrån gingo dessa blandningar år 1870 till minst 187 •apskt-svenska och 64 lapskt-finska barn i Sverige. — Att dessa båda moment icke äro af ringa betydelse bevisas der af, att, såsom vi lära i nästa kapitel, en stor del af jordbrukarne i Åsele och Sorsele samt. nästan alla i Arjepluog, Jokkmokk, Sodankylä och Kemi socknar härstamma från Lapj.

Stundom inträffar ett för ren-vårdcn olyckligt är, såsom t. ex. 1828, "vilket jag efter ett ögonvittne omtalat här ofvan sid. 69. Än är det epizootier; än är marken isad af "ilen"; än är snön sä härd, att renarne "kc kunna gräfva sig ned, än så lös att han icke bär dem; än ökas448 statistiska uppgifter om LAPPARNES

eller invandra vargar, o. s. v. Då minskas ren-antalet; Lapparne kunna icke uppehålla sig som nomader; i Sverige gifves intet annat lönande yrke att tillgripas af dem; de utvandra hoptals till Norge. Alle desse utvandrare stå en kort tid qvar i några svenska husförhörs-längder, upptagas under decennier i andra, afföras strax ur somliga. I alla tre fallen villa de räkningen.

En del barn födas eller dö i Norge eller under vandringar ned åt svenska kusten; af dem veta presterne ibland intet, stundom få de rätt på dem efter flera år. Ibland får presten, äfven om Lappen vistas i landet, icke reda på honom och hans familj under lång tid. Så tillkomma och försvinna hela familjer i och ur anteckningarna, och förr

funnos i böckerna många, nu åtminstone en och annan, af okänd ålder.

Allt detta och mera der till villar statistiken outredligt, och då nämda moment naturligtvis inverkat mera förr än nu, blir jemförelsen mellan antalen vid de olika tiderna så mycket mindre till freds ställande. Jag har berört dessa fakta endast för att gifva skäl hvarföre jag förklarat statistiken osäker och för att motivera de märkvärdiga höjningar och sänkningar han företer, icke för att klandra presterne; de hafva i flertalet fall ingen skuld, de vilja nog det rätta och sträfva, så vidt jag erfarit, med berömvärdt nit att utreda sanna förhållandet.

Om man nu, med reservation mot antagandet om fullständighet och visshet i beräkningen, tager förhållandet sådant det är, visar det sig sålunda:

Tab. I. Hela lapska befolkningens i Sverige vexlingar åren 1825—1870 (Statist. Tabellerna).

Län. 1125. 1830. 1833. 181«. 1845. 1850. 1855. 18611. 1870. Vester- och Norrbottens .... 5,256 4,988 4,9(54 4,928 4,807 4,894 4,981 6,483 5,775 Jämtlands.............. 363 334 864 454 730 555 553 601 784 Öfrjga................. 441 355 401 257 255 340 151 164 143 Summor 6,059 3,4117 5,72!l 5,63» 5.792 5,789 5,685 7,218 6,702

Denna tabell visar redan dc ofvan omtalade, ur vanliga befolkningsförhållanden oförklarliga sänkningarna (1825—1830, 1860—1870) och höjningarna (1855—1860). Men om vi afse från dem och från de olika beräkningsgrunder, som ock i sin mon kunnat modifiera talen, finna vilapparnes antal i sverige. 440

dock att, med uteslutning af de hvar för sin tid abnormt höga talen 1825 och 1860, en jemn tillökning skett i befolkningen, från 1830 till 1870 med "vid pass 1,000 personer, eller med i % om året. Denna ökning faller hufvudsakligast på de nordliga Lappmarkerna, men äfvenledes på Jämtland, hvars Lapp-antal märkeligt nog synes mer än fördubbladt. I öfriga län har antalet minskats .med två tredjedelar.

Såsom bevis der på, att denna ökning i antalet är normal och i stort taget jemt fortgående, lemnar jag här nedan i Tab. II en från flora håll samman förd öfversigt af förhållandena i nu varande Vester- och Norr-bottens läns Lappmarker under 111 år. Om icke hvarje tal för sig kan anses exakt — och hvar finnes en sådan statistik öfver ett glest nomad-folk? — tror jag dock att man af det bela är berättigad att draga slutsatser. Talen äro följande:

Tab. II. Lapp-befolkningens vexlingar i Norr- och Vesterbotten län åren 1759—1870.

År. [-Vesterbotten Norrbotten.-] {+Vester- botten Norr- botten.+} 1759') 910 3,276 1760») 4,a 58 1763»)..... 5,356 1766') 3,a 89 1769=) 2,876 1772') 3,245 17721 177ßP" 616 3,555

Anm. ') Talen hemtade frän officiela tabeller i Kammar-arkivet; -} från dito i Statistiska byrån. 3) Uppgifter at Högström, Turdfjäll och Holsten i Vet. 4kad:s Handl.; Åsele torsamling icke inräknad. 4) Enligt Hermelin. ') Detta, ars tal jemte öfriga till tabellens * ut, hemtade nr Landshöfdingarna femårs-berättelser. Öfriga tal enligt Sveriges officiela statistik. ») Summan af talen för år 1870 stämmer icke med de ofvan i Tab. 1 befintliga, r3 8ifva en summa af (i,031 mot 5,775. Detta beror på olika beräknings-methoder. Såsom evu du olikheter man kommer till, må anföras, att Vesterbotten landsh.-emb:s berättelse för år 187(1 upptager talen 1,454 och 1,263, att jag frän Umeå fått talen 1,361 och 197r Siiillt att läkningen i stat. liyråu gifver 1,452. Då imellertid Malå församling med Lappar är 18611 öfvergått till Vesterbotten* län (hvaraf sänkningen i summan för Norr-V1" skilnaden är 191 mellan 1,263 och 1,454, har jag tagit sist nämda summa för h ' mycket mer som hon uiira stämmer med den i stat. Byrån funna (1,452).

Sprången äro i denna serie ganska lifliga; år 1763 har man 5,356 och sex år der efter blott 2,876; antalet stiger till år 1799 (med 4,319) för att llr 1825 springa upp till 5,255; det sjunker åter till 4,807 år 1845 för att I.appland. ' 29

1799 <)..........822 3,497

1825 ....1,257 3,998

1830 ....1,101 3,827

1835 ....1,209 3,755

1840 .... 1,201 3,727

1845 .... 1,124 3,683

1850 ....1,126 3,768

1855 .... 1,165 3,816

1860 ....1,392 5,091

1861')..........1,064 4,304

1862 ....1,067 4,382

1863 ....1,045 4,423

1864 ....1,063 4,447

1865 ....1,067 4,469

1868 4,679

1870')..........1,454 4,577450 STATISTISKA UPPGIFTER OM LAPPARNES

år 1860 stiga till 6,483, hvilket utgör maximum och ett sannolikt falskt efter vanliga beräkningsgrunder. Men är det ett misstag att i höjningarna se uttryck af ökadt nit och noggrannare beräkning, i sänkningarna åter af temporär afslappning? Vare dermed huru som helst: tabellen å daga lägger tydligt cn ökning af Lapp-befolkningen i Vester-och Norrbotten af i rundt tal 1,700 från år 1760 till år 1870, och denna förteckning stärker således resultatet af Tab. I, så mycket mera som perioden är längre, om det äfven medgifves att talen äro mindre pålitliga, att summan icke är den rätta. Jag måste dock lägga synnerlig vigt på uppgiften för åren 1772—1775 (med total-antalet 4,471, om 300 tillägges för Åsele, en efter då varande förhållanden antaglig siffra), dels med afseende på den moraliska garantien i de personer som gjort räkningen, dels med afseende på ett ofvan icke upptaget tal för år 1795 af 4,481 och af Hermelins år 1799 gjorda.uppgift om ett Lapp-antal af 4,319, enär dessa siffror komma hvar andra ganska nära.

Gå vi öfver till Norge för att tillse huru saken förhåller sig der, så uppgifver Friis (En Sommer, sid. 7) en stadig tillväxt af Lapparne från äldre tider i Ost- och Vest-Finnmarkcn, ehuru, clå de samman föras med Finnarne, talen ickc äro fullt klara. Jag anför dem dock efter hans tabell. Åren 1567, 1667, 1767, 1798 och 1815 voro famil-jerne (Finnar och Lappar till samman) respektive: 154, 206, 668, 855, 987; år 1835 utgjorde familjerne, med en del Finnar inberäknade, 1,292; och år 1865 funnos 1,556 rena Lapp-familj er. Norges officiela statistik redogör sålunda för

Tab. III. Lapp-befolkningens vexlingar i Norge åren 1845—1865.

Fögderier. 1 8 4 5. 1 8 5 5. 18 0 5. [-Nomader. Bofaste.-] {+Noma- der. Bo- faste.+} S:a. [-Nomader. Helaste.-] {+Noma- der. He- laste.+} S:a. [-Nomader. llo-faste.-] {+Noma- der. llo- faste.+} S:a Söder om Hclgelands 212 39 251 205 83 288 203 144 347 Syd- och Nord-Helge-iands, 333 131 454 391 132 523 291 144 435 Norr om Helgelnnds 996 12,763 13,759 1,349 13,839115,188 1,083 15,313 16,396 Hela riket 1,5.11 12,«1, 14,464 1 ,<)!.-> 14,034 15,000 1,577 15,001 17,17»

Här so vi således i cn ännu längre serie uppgifter från Norge, att Lapparnes antal äfven der iikatx, t. o. m. i så liög grad (med 18.7 ^ på 20 år) att det knapt kan förklaras, utan såsom följd af dels gränse-ANTAL I NORGE, FINLAND OCH RYBSLAND. 451

spärrningen 1852, dels noggrannare statistiska uppgifter, dels invandring från Sverige. Starkaste tillökningen liar egt rum i de nordligaste nejderna (från 13,759 till 16,396) med 2,637 individer. 1 det mellersta distriktet, af dem jag uppställt, liar befolkningen mest stått stilla, i det sydliga synes hafva skett en tillväxt.

Lapp-befolkningen rör sig i de norra delarna af Skandinavien temligen obesväradt, fram och till baka mellan Sverige—Norge. Tager man derföre, som sig bör, båda rikenas Lapp-befolkning till samman, så blir antalet år 1845 = 20,256, år 1855 = 21,684 och år 1865 = 24,153, hvilket tydligt visar tillväxt under do sista 20 åren.

Hvad angår Finlands och Rysslands Lappar, finnas inga omfattande öller pålitliga data, som kunna upplysa om deras minskning eller ökning; det är dock högst sannolikt, att deras antal i bägge landen betydligt aftagit. I finska Lappmarkerna funnos, enligt 1759 års uppgift (Kammar-arkivet), icke mindre än 1,867 Lappar; år 1865 uppgifves deras antal till 615; hvar vid dock ånyo måste framhållas det faktum, att de fleste troligen, såsom blcfne jordbrukare, försvunnit ur förteckningen på nomaden te. Minskning synes ock ega rum i ryska Lappmarken, för att döma efter hvad Friis och Daa säga i ämnet.

Granska vi litet närmare Tab. III, finna vi det ganska anmärkningsvärda förhållandet, att i Norge tillväxten hufvudsakligen faller på de bofaste Lapparne, d. v. s. att folket der synes vara på öfvergång från nomadlifvet. Nomader voro: år 1845 = 1,531, år 1855 = 1,945 (följd 1852 års ryska gränsespärrning?) och år 1865 = 1,577; bofaste der unot respektive 12,933, 14,054, 15,601. Nomaderne, som under första decenniet ökades med 353, aftogo under senare med ett antal af 266; de bosatte ökades stadigt med: 1,121 och 1,547. Detta står naturligtvis 1 samband med det allmänna ökandet af den norska och finska bofasta befolkningen i dessa delar af Norge. Den norska befolkningen i Ost-°°h Vest-Finnmarken, som (enligt Friis, 1. e.) år 15G7 utgjorde 561 familjer, sjönk under 24 sekel stadigt till 290 fam. år 1805; år 1810 steg fainilje-antalet till 300, men hade år 1815 åter sjunkit till 296. Från sist nämda år har tillväxten varit lika jemn och 1865 funnos 1,749 norska familjer i nämda område. Lapparnes förändrade lefnadssätt i Norge står ock utan tvifvel i samband med det vid den norska kusten rika 'sket, hvilket, huru mödosamt det än må vara, likväl erbjuder lättare

lifs uppehälle än det af så många, ofta åter kommande natur-företeelser hindrade nomadlifvet. Det är således icke tvånget, trängseln, som uteslutande, kanske icke ens företrädesvis, föranledt Lapparnes talrika bosättningar vid dc norska fjordarna; men att de der slagit sig ned häntyder på deras blifvande öde öfver allt i norden der högre kultur är möjlig: att uppgå i denna.

Låtom oss nu tillse huru denna sak förhåller sig i Sverige. Jag har nyss häntydt der på, att utan tvifvel en mängd Lappars afkomlingar kallas svenske jordbrukare; men statistiken tiger fullständigt vid frågorna: hvilke? huru många? Att Lapparne i de södra delarna af sitt forna område småningom samman smält med den öfriga befolkningen, är af statistiken uppenbart; ty dödats hafva de icke, knappast utdött; mången slägt i Norrland bär ännu lapp-typen tydlig både i växt och drag! Att sålunda antalet bofaste Lappar ökats i Sverige är både möjligt och troligt; förhållandena mellan Yindel- och Lule-elfvar gifva mig anledning till detta antagande. Men hur förhåller det sig i Sverige med nomadernes antal? Då "befolknings-statistiken" sviker oss vid försök att utreda detta, få vi försöka kreaturs-statistiken; hon är visserligen ännu mera ofullständig, men jag tror man skall åtminstone kunna leta sig till en häntydning.

I Kammar-arkivet har jag genom herr kamrer C. Sandbergs välvilja fått del af en officiel uppgift af 1604 om "Tillökning på Lapparnes renar, ther efter tiondc-kalfvar äro utgångne". Der i sägas nämda år hafva blifvit födde: i Tornio Lappmark 200, i Lule 620, i Pite 400 och i Ume 320 kalfvar, eller till samman 1,540. Lägga vi nu till grund för beräkning af ren-antalet den ofvan (sid. 78, not) angifna proportionen af 200 kalfvar på 3,000 renar, så skulle år 1604 ren-antalet i svenska Lappmarkerna (utom Jämtland) hafva varit 23,100. Talet är nog lågt, ty man var 1604 säkerligen lika angelägen som nu, att bedraga; men vi kunna gerna multiplicera med 3—4 och ändå finna betydlig tillökning sedan dess.

Vi kunna nämligen komma frågan ännu litet närmare, om vi se till mera speciella beräkningar och till en början fästa oss vid sifferuppgifterna i tab. IV å följande sida. Vi finna af dessa en icke obetydlig ökning i ren-antalet, ehuru de äro gjorda under allmänt gängse föreställning om en ständigt fortgående minskning.

Tab. IV. ßen-antalet i de nordligaste svenska Lappmarks-socknarna.

Socknarnes namn. År 1848.1) År 1865.') År 1870.=) Ökning. Enontekis........................ 22,600 38,630 42,500 19,900 Jukkasjärvi...................... 22,100 22,160 25,100 3,000 18,000 20,740 23,600 5,600 Jokkmokk........................ 25,000 28,470 29,900 4,900 Summor 87,70« 110,000 121,100 33,400

Anm. ') Linder, Läsning för folket. 2) Laudsh.-Embrs femårs-berättelser.

Vid sidan af detta lyckliga förhållande, en ökning af mer än 30,000 renar hos de hufvudsakligaste Nomad-Lapparne, står det nedslående faktum, att i de södra socknarna af samma län under samma tiderymd, af skäl som närmare omtalas i nästa kapitel, inträffat en betydlig minskning.

I Arjepluog och Arvidsjaur uppskattades samtliga ren-antalet under nyss nämda är till 65,000, 29,390 och 25,000, således en minskning al' 40,000 renar på 22 år. Detta höga tal synes mig dock öfverdrifven Sid. 78 liar jag anfört en uppgift, att år 1871 i Arjepluog skulle finnas vid pass 25,000 renar; enligt uppskattning af personer i orten skulle i Arvidsjaur vid samma tid finnas omkring 10,000, till samman 35,000; minskningen skulle då blifva 30,000 i stället för 40,000, ocli vi skola hoppas att, allt soln anledningarna till minskningen upphöra, förhållandet äfven i dessa socknar blir bättre. — I Vesterbottens Lappmarker uppgifves antalet vara det samma nu som 1848, nämligen omkring 45,000; huru förhållandet är i Jämtland är mig okändt, men deraf att Lapparnes antal der ökats ocli att de der alle äro nomader, synes mau kunna aluta, att ren-antalet åtminstone icke minskat». Den ökade exporten af renkött och de ju närmare mot södra Lappmarkerna allt mera stigande prisen på renar*), synes ock böra pådrifva renskötseln der. I Sverige torde följaktligen icke ren-antalet och icke heller antalet nomadiserande Lappar vara minskade, om nian, som jag tror, från det 'örra får aluta jet senare.

I Norge der imot är ren-antalet minskadt i Finnmarkens amt åtminstone: från 83,554 är 1855 till 65,090 år 1865 (Friis).

Märkligt nog synes reu-autalet i Finland på senare år hafva ökats. Enligt Hein var det är 1850 = 35,904, hade år 1855 sjunkit till 20,809, ' El> god s]agt-ren kostade 1868—1871 i Lule Lappmark 16—20 r:dr, i Sorsele 20—25 r:dr.454

men år 1860 äter stigit till 24,537, och år 1865 till 40,207. Sjunknin-gen 1855 skylles visserligen på vargarne, men året föregicks af gränsespärrningen; der af förklaras det plötsliga fallet då, och så blir det jemna stigandet sedan dess begripligt. — Förhållandet i Ryssland är mig okändt, men allt häntyder på stark förminskning af renarna derstädes.

Sammanfatta vi nu det sagda, finna vi ingalunda att en Lapp-antalets minskning ständigt fortgår öfver allt i norden, ännu mindre att denna, såsom man påstått, under senare tid med hejdlös fart fortgår i Sverige. Det sanna förhållandet synes mig, på grund dels af ofvan gifna statistiska data, dels af sannolikhets-beräkningar, vara det: att l:o Lapp-antalet minskats och minskas i Ryssland och Finland samt i södra delarne af Norge (Rörås) och åt kustlanden af Sverige (Gefleborgs och Vester-Norrlands län); i de sydliga delar af dessa land, dem de fordom bebott, hafva de försvunnit; att 2:o deras antal i det närmaste står stilla i Norges mellersta Lapp-distrikt (söder om Helgeland, norr om Rörås); att 3:o det tydligt och jemt ökas i alla norr om nämda områden belägna delar af Sverige—Norge, och i fjäll-landen Herjedalen och Jämtland; samt 4:o att det för Lappen icke i allmänhet är fråga om utrotning eller undergång, utan att han, der tillfälle till nomadlif — i Ijäll eller i skog — blifvit genom jordbruk eller ökadt Lapp-antal omöjligt (Sverige, Finland), eller der beqvämligare näringsfång (fiske i Norge, Finland, Ryssland) lockar till öfvergifvande af nomadlifvet, småningom smälter samman med, assimileras i, den öfriga bofasta befolkningen, antagande dess seder och lefnadsvanor. Plan har för sådant ombyte af lefnadssätt ännu i norden ofantliga sträckor att tillgå och en stor rö le att fylla. Han har en annan stor röle: att medla mellan odlingens pio-nierer i det inre af landet och kustboarne, mellan båda rikenas kust-boar öfver fjällen; han har en tredje: att till godo göra de stora sträckor af den höga norden, hvilka icke kunna användas af någon annan än en ren-skötsel drifvande nomad. Om detta allt talas närmare i nästa kapitel; jag har här blott antydt det för att, i samband med statistiken, använda det som stöd för den slutsats jag tillåter mig draga: att Lappfolket aldrig stått

så högt som nu, att det sedan minst två—tre århundraden är stadt i ständig om än skenbart långsam tillväxt, samt att det har en framtid för sig såsom nomader i nordens fjäll, på dess tundror och i dessas närmaste sjö- och skogs-land, samt såsom ren-egande småNU VAKÄNDE ANTAL LAPPAR OCH RENAR.

jordbrukare i angränsande lägre land, eller såsom fiskare vid hafven och de stora sjöarna.

De sista mig tillgängliga uppgifter om folk- och ren-antal gifva följande resultat:

Land. Lappar. llenar. Sverige (1870)......... 6,702') 220,800 2) Norge (1865).......... 17,178 101,768») Finland (1865)........ 615 40,200 Ryssland (1859)....... 2,207 232?<) Summor 20,702 303,000

') Enligt annan beräkning 6,958.

2) Här i ingå, utom ofvan nämda 146,100. ^ från Vesterbotten uppgifna... 45,000.

» Herjedalen och Jämtland,

enligt 1848 ars uppgift 29,700.

3) Friis, En Sommer, sid. 24.

4) Några måste finnas, ty skjutsning är j liflig vid Murmanska kusten; jag har ' satt 232 för att jemna den ojemna ! summan från Norge.

Då nu blandningarne i Norge (1865) utgjorde 1,957, i Sverige (1870) minst 251 personer, men torde uppgå till vida flere; då ett fullt berättigadt ined-räknande af bosatte lapske nybyggare i Sverige och Finland skulle betydligt öka folk-antalet, och då de sista varit goda rcn-år, så torde ingen öfvor-skattning ligga der uti att vi antaga Lapparne i närvarande stund utgöra i rundt tal vid pass 30,000 individer och ega ungefär 400,000 renar.

l9- 76. Njammats-bergct vid Rapa-elfoen; de jökel-läckta Port i-fjällen pà afstånd. Den Pittoreska klippan är qvarlemnad midt i dalen, då denna u/plöjdes af jökeln; moräner ligga rundt omkring.

FEMTONDE KAPITLET.

AF H. A. "WIDMARK.

Öfversigt af Norrbottens Lappmarkers natur. Nybygges-väsendets uppkomst ur bergverks-rörelsen. Tvister mellan Lappar och nybyggare: om jagt och fiske; om gräs och hö; om skogens vard. Bränvinet. Sommar-vandringar till Norge; stridigheter i Tromsö amt. Skolväsendet. Landets uppodling: landtbruk, boskapsskötsel; skogs-afverkning.

Nu varande och möjligt ren-antal. — Öfversigt och slutsatser.

"Man har varit angelägen att göra Lapparne lyckligare iin de i deras nomadiska lif äro; man har önskat att kunna förmå dem åtaga sig jordbruk och boskapsskötsel, samt derföre uppmuntrat nybygges-inrättningar i Lappmarken; men Lapparne hafva velat vara lycklige efter eget och icke efter

vårt begrepp. De hafva nämligen funnit sig lycklige i sitt vandrande---

lif och skulle alltid kunnat förakta de trälar, som i sitt anletes svett aftvinga jorden ett magert födoämne".

Roman, sid. 4.1.

Innan vi öfvergå till den skildring af de svenske Lapparnes nu varande tillstånd, som skall utgöra föremålet för det följande, det sista kapitlet af detta arbete, och vid hvilken vi äfven komma att kasta en blick i deras antagliga framtid, kan det vara skäl att i korthet samman föra något af hvad vi i början sagt om naturbeskaffenheten af det land, de svenske Lapparne bebo, med särskildt afseende på det för dem vigtigaste och på det här nedan följande.

Det till Vester- och Norrbotten hörande Lappland upptager en sträcka af vid pass 1,040 qvadrat mil. Det genomflytes af stora floder, som börja på gräns-fjällryggen. Det genomskäres dess utom af en mängd mindre

vattendrag, hvilka hafva sina källor vid gränsen mellan skogs- och fjäll landet eller i det förra.

. Man kan nämligen, med afseende på natur-beskaffenjieten, indela det i fråga varande Lappland i ett skogs-, ett sjö- och ett fjäll-land; och till det första räkna den trakt, som ligger mellan lappmarksgrän-DU NORRA SVENSKA LAPPMARKERNAS

sen och de stora vattensamlingarna (sjöarna), till det andra trakten för dessa stora sjöar och likaledes stora myrar, så långt som ännu barrskog linnes, samt till det sista den återstående delen upp till norska gränsen i fjällen.

Gränsen mot kustlandet har naturen angifvit och menniskorna lagt der dessa stora elfvar märkligare börja höja sig öfver hafvet, der således landet börjar blifva högre och högre. Vid lappmarks-gränsen ligga nämligen elfvarne 150, 200 till 500 fot öfver hafvet, på ett afstånd från detta af 8—20 mil; men deras första lopp inom Lappmarken till de stora sjö- och myr-landen är utmärkt af en hastig och jemn stigning *).

Till följe af den långsamma stigningen inom kustlandet fram flyta de större floderna der mera lugnt och späkt, hvar imot de af motsatt skäl inom lapska skogslandet störta ned med ilande fart. Inom detta skogsland ligga de stora tallskogarna, de efter elfvarna gående hedarna och de mellan dem, deras hufvudriktningar följande, skogklädda bergshöjderna. Jordmånen är inom denna trakt i allmänhet af torr, mager, sandig och stenig beskaffenhet, marken till det mesta bevuxen med tallskog och klädd med renlaf.

Det inom och ofvan liggande sjölandet utmärker sig genom sina vattensamlingar, sina stora sjöar och sina ofantliga myrtrakter. Det bildar så att säga ett platå-land, med långsam stigning öfver hafvet och med en bredd af 10—15 mil. Det ligger högre i södra än i norra delen: i Pite Lappmark omkring 1,400 fot öfver hafvet; i Lule mellan 1,300 och 1,000; i Tornio omkring 1,000 fot. I östra början af detta sjöland äro stränderne kring de stora sjöarna och bergen vid de stora myrarne ännu beklädde med barrskog, mest gran; men björken börjar blifva förherrskande på höjderna och kala bergstoppar framskjuta här °ch der. Längre in blifva snart bergen mera kala och ju längre man färdas upp efter sjöarna, desto kortare blir barrskogen, och i vestra ändan af detta sjöland kan man säga att han i allmänhet upphör. Tallen ar efter de flesta flod-dalar den som sist upphör, men flerstädes går granen högre, beroende detta på jordmån och läge. Ståtliga björk-

) Sä har Pite elf viel lapp-gränsen, pä 11 mils afständ frän hafvet, en höjd af 327 fot °iv®r detta, men har 5 mil der ifrån vid de större sjöarna stigit I ill 1,265 fots höjd;

Jar Lule elf vid lappmarks-gränsen 150 fot, men lilla Lnle elf 6 mil der ifriin vid »Mki-jaure 889 fots höjd, och stora Lule elf 9 mil der ifrån vid Stuor-lule-jaure 1,275 •pt; sä har Kalis elf pä lappmarks-gränsen 14 mil frän kusten en höjd af -153 fot, men 'igger vid Kalas-järvi 1,571 fot högt.

skogar bekläda ännu bergens sidor och följa de djupt nedskurna elf-varna långt mot vester, stundom ända till ocli öfver norska gränsen. De mjuka former bergen egt i skogslandet, behållas ännu i allmänhet långs de stora sjöarna; deras sidor äro jemt sluttande. På sjelfva höjderna är landet slätt, marken kal; på få ställen höja sig smärre bergstoppar öfver platån. Dalar med mellan dem liggande höjder bildas af alla vattendrag, små bi-dalar från de större.

När det vattenfyllda landet slutar vidtager det egentliga fjäll-landet. Bergen blifva fjäll, som stiga med spetsarna i skyn, elfvarne störta än ned i svindlande fart, än gå de lugnt fram, då omgifne af leende stränder, grönskande ängar och löfrika björkskogar, hvilka dock vester ut småningom glesna och till sist för det mesta upphöra. Otaliga fjällbäckar störta ned från bergens sidor, skiljande bergmassorna från hvar andra och bildande dalgångar, hvilka sträcka sig kors och tvärs. Följer man hufvudådran för att söka dess ursprung, föres man ända under fjäll-ryggen, hvarest åter ligga stora vattcn-reservoirer, sjöar; från dem utmynna de stora elfvarne, hvilka upptaga i sig och näras af talrika åar och bäckar från stora snömassor, mäktiga jöklar och smärre fjällsjöar, belägna på och mellan de väldiga berg, som bilda vattendelaren mellan Vesterhafvet och Östersjön.

Frågar man nu huru stor del af Lappland hvarje af nu nämda tre regioner intager, så kunna vi besvara denna fråga blott med afseende på Norrbotten. Der upptager det egentliga fjäll-landet, omkr. 210 qv. in.;

sjö- och myr-landet.. 225 » »

och skogslandet... 270 » »

Dessa siffror äro visserligen ej annat än approximativa, men vi tro att de skola komma sanningen temligen nära, så vida det eljest är någon sanning i den indelning vi vågat göra af Lappland, men till hvilken vi hemtat stöd hos L. Læstadius uti hans bok "om uppodlingar i Lappmarken".

') Hennelin beräknar de svenska Lappmarkernas vidd till 1,12(5,12 qvadr. mil; hvar af

Åsele Lappmark till .... 133,43 qvadr. mil.

Lycksele dito .... 209,o» » »

Pite dito .... 228,40 » »

Lule dito .... 323.12 » >•

Tornio dito .... 232,09 » »

Således Norrbottens läns Lappmarker till 783,01 qvadr. mil. D.

Summa 705 qv. ra. *).BERG VERKS-RÖRELSEN. 459

Sådant är i sina allmännaste drag tecknadt, Sveriges Lappland, sådant det land som i århundraden uteslutande innehafts af Lapparne såsom nomad-folk, inen till hvilket nu mera äfven odlingen trängt, äfven bofast befolkning kommit. Skogarnes och de stora vattensamlingarnes del af Lappland hyser nu en jordbrukande befolkning, som under namn af nybyggare år efter år tilltager i antal, och som haft och har ett stort inflytande både på landet och på Lapparne.

Carl IX, som, enligt hvad förut är anfördt, i politiskt hänseende lade så stor vigt på Lappmarkerna och vidtog så många åtgärder för deras nyttjande och förbättrande*), var ock betänkt på anläggning af nybyggen. Han instruerade sina årliga sändebud att efterforska ställen, lämpliga för nybyggen, lian utfärdade försäkringsbref för sådana, t. o. m. vid Alten (1607). År 1602 omtalas bönder i Kemi Lappmark, 1635 vid Kemi träsk och 1638 sägas de ofreda Lapparne; 1607 bestämde Carl att Tornio bönder skulle blifva nybyggare vid träsken i Lapp-inarkerne, och orn de tredskades skulle de utskrifvas till knektar.

Let torde dock vara otvifvelaktigt att dessa försök icke ledt till något väsentligt resultat och att först den bergverks-rörelse, man kunde säga: -svindel, som redan före midten af 1600-talet uppstod i Lappland, framkallade den verkliga början till nyhemmans upptagande derstädes. Så finner man att drottning Christina redan år 1640, samtidigt med påbudet om fyra kyrkors anläggande i Pite Lappmark, förunnade vissa privilegier och rättigheter **) åt de borgare och bönder, som ville Slg uti Arjepluog "husligen nedsätta", utan att man dock kan spåra att

) Bland annat smått i den vägen, hvilket jag icke fornt anfört, ma nämnas följande. Han Befallde införande i floderna af lux- och äl-tisken i likhet med dem i Norr-ström; elfvarne skulle ransakas pä perlor, hvar bonde skulle fram pil sommaren taga 100 musle-skal till fogden, som skulle lägga dem i kistor och sända dem hela och väl förvarade till Stockholm och "försigle kistorne". I)ä Haf-Lapparne gåfvo danske kungen "en tand af en 'isk, som dermed hänger sig fast vid klippor" (vallross-tand), skulle svenska kronan ha e,> med. Han befallte dem äfven "söka hvita stenar liksom kristaller" samt "rodhe uije-kantigo steener", hvad det då var. />

) Förmyndar-regeringens bref af den 24 sept. 1040 iir så klassiskt, att jag icke kun underlåta meddela tankegång och några uttryck der ur. Efter som för några iir se'n uti Pite Lappmark ett ymnigt silfververk blifvit funnet och utan tvifvel flera sköna metaller »köla upptäckas, samt al" bekymmer huru dessa skola skötas, anses lämpligt, dels att b>'gga flera kyrkor, "der v&re undersåter Lapparne, som hiir till dags, ty verr, föga hafva vetat af Ciuds

ord och deras salighets medel, må komma tillsamman och hafva tillfälle och lägenhet att öfva sig i gudstjensten"; dels att förordna marknadsplatser, der de kunna ammau komma med annat folk och "genom sådant orngänge mera vänjas till kristliga uygder".]>,'i det Lapparne skola vara villige med "körsler och försler", samt flitige att uPl»8öka fördolda malmstreck, beviljas dem vissa friheter etc. Man släpper i början och460

någon begagnat sig af detta tillbud; man måste dock antaga att både föreståndarne för bruksrörelsen och bruksarbetarne, för att ej nämna presterne, för att kimna lefva i dessa trakter, måste hafva idkat boskapsskötsel, och Gråträsks nybygge på gränsen till Pite Lappmark finnes redan i jordeboken för 1606 och var troligen anlagdt redan några år förut, då Hulphers anför att Gråträsks nu mera och för länge sedan förstörda kapell byggdes 1602. Bruksrörelse började uti Pite Lappmark vid Nasafjäll 1640, uti Lule Lappmark vid Qvikkjokk 3661, då med kronans medel hytta m. m. der uppfördes; verket drefs för kronans räkning till 1681, då det på 30 år öfverlemnades åt enskilde, hvilke dock befriades från kontraktet redan 1686. Åren 1687—09 drefs verket åter af kronan; till 1701 af den s. k. Vesterbottens bergslag; sedan förblef det oupptaget till Hermelins tid. Uti Tornio Lappmark drefvos 1646 jernverk vid Kengis och 1647 vid Junosuando, hvars grufvor upptäcktes 1640. Flere andra att förtiga, bland hvilka Schangeli inmutades 1695 och Gellivare först 1730.

Icke blott jernverk drefvos, utan äfven andra bergverk. Det för sta var ett silfvcrverk, Nasafjäll, hvilket upptäcktes 1638; det 1654 upptäckta Svappavara innehåller koppar. — Nasafjäll har i clet hela lemnat ett bedröfligt minne. Transporten af malm der ifrån var nämligen svår genom brist på vägar och stora afstånd. Ren-skjuts var nödvändig, men här till voro Lapparne obenägne; man tvang dem då, och hade detta till följd att månge med sina hjordar flydde till andra Lappmarker eller till Norge. Många grymheter begingos, om hvilka ännu i trakten gå traditioner, upplifvade af P. Læstadius. Det var ock svårt att få arbetare; man sände dit militäriska arbets-kommenderingar, man utlofvade pardon åt alla förrymda soldater, som ville der infinna sig till arbete; man gjorde glänsande löften om friheter åt dem, som satte sig ned vid vägen från Skellefteå till Nasafjäll, och förbjöd färd till grufvan på annan väg. Stället var eländigt, ödsligt och så skoglöst, att man under senare bergverks-rörelsen gräfde upp lik-kistor för att få bränsle. Smälthyttan lades vid Silbojokk; der bygdes kapell, der bodde gruf-fogdc, prest etc. "Huttan", som Lapparne kalla stället, förstördes 1658 vid ett krigiskt infall från Norge. Der efter var grufdriften på förfall ända till 1770, då han upptogs af

i slutet ut orsaken, hvar fore man ställer till med kyrkor, marknader, frihet, m. m., men i midten skyller man på kristendom och civilisation! D.

enskildt bolag och hyttan förlades till Adolfström. Från bruksrörelsen der, hvilken dock aldrig blef af någon betydelse, omtalas med aktning Stael von Holsteins namn, såsom den der gjorde mycket för ortens ekonomi.

Den fart med hvilken bergsrörelsen i början drefs, isynnerhet uti Tornio Lapjimark, hade nödvändigt till följd betydliga uppodlingar, och de vidsträckta vallar, som nu finnas vid Svappavara och Junosuando masugn, å daga lägga tydligt sitt ursprung från bergsrörelsen. Det tynande lif, som denna dock snart förde, icke blott vid Nasafjäll, utan öfver allt, till följd af icke allenast folk-fattigdom utan äfven de långa och svåra transporterna af malmerna och tillverkningen, måste äfven i sin mon menligt inverka på dessa orters bebyggande, och den enda fördel, som der af härflutit, torde få antagas vara den, att der igenom praktiskt å daga lagts möjligheten för en bofast befolkning att i Lappland existera och att myndigheternas uppmärksamhet fästats på detta förhållande.

De äldsta nybyggena, näst nyss nämda Gråträsk, påträffas eget nog 1 den nordligaste Lappmarken, der Jukkasjärvi fanns 1631 och Enontekis 1650, d. v. s. redan före den första förordning som utfärdades om kapplands bebyggande, hvilken är af den 27 sept. 1673. Och anledningen till denna förordning bevisar bäst bergverks-rörelsens betydelse såsom framkallande orsak till landets bebyggande. Ar 1670 inberättar landshöfding Joh. Graan huru Lapparne med hustrur och bara från landet afvika af två skäl. Det ena att de finna det beqvämare vandra kring och tigga, än arbeta hemma; här imot tillråder han ett varnings-plakat, hvilket äfven utkom den 9 maj 1671 och ålade Lapparne att, så framt de icke ville fängslas såsom tiggare och hållas till kronoarbete, genast åter vända, då de skulle blifva ostraflade och af landshöfdingen få hampa till nät. Det andra

sättet att afvika var att fly till -Norge, och anledningen: under de förlidna åren dem påtvungne för svårt arbete och körslor vid bergsbruken, hvar ibland särskilt nämnes Kidkevara silfververk i Lule Lappmark. Han tillråder häri lättnader och frivillighe^ icke tvång, och önskar att bruken måtte komma under borgare i Yesterbottens städer, som sjelfve hafva renar; Lapparne kunna (l°ck annu icke undvaras och måste med fog och lampor behandlas;

voro ock nyttige i andra hänseenden; nödigt vore att få en fast befolkning i landet, som eljest kunde blifva utblottadt och falla för462 NYBYGGENS ANLÄGGNING,

fiendefot. Häraf föranleddes nu 1673 års förordning; således liär tydligt att äfven från en annan sida Lappmarkernas bebyggande tog sitt egentliga upphof från bergverks-rörelsen.

Till följd af denna förordning anlades några få nybyggen, såsom örträsk i Ume och Gafsele i Åsele Lappmark 1675, samt Lycksele 1692 *). Men nybygges-anläggningarne ville icke taga någon fart, hvarföre kungl. maj:t den 3 sept. 1695 förnyade ofvan nämde förordning. Vid denna tid funnos uti Lappland 11 nyhemman, nämligen 2 i Åsele, 2 i Lycksele och 7 i Tornio. Efter denna tid ökades bosättningarne efter hand, så att år 1748 funnos 17 nyhemman i Åsele, 26 i Ume, 18 i Lule, 31 i Tornio och 2 i Arjepluog af Pite Lappmark. Den 24 november det följande året utfärdades "Reglemente för dem som antingen redan bygga och bo i Lappland eller ock hädanefter till landets uppbrukande derstädes sig nedsätta vilja", uti hvilket bekräftelse lemnades på de 15 frihetsåren samt der på att nybyggarne, efter deras utgång, icke skola "läggas för högre skatt än sjelfve Lapparne"**); på den rättighet till fiske och jagt som nybyggaren hade; på den frihet från knekte-utskrifning i alla tider och från erläggandet af mantalspengar som varit dem förunnad genom 1673 års kungl, bref, m. m. Den 5 augusti 1760 utfärdades lappfogde-instruktionen, som uti § 17 ålägger kronofogde, att hålla noggrann hand der öfver att ofvan nämda reglemente efterlefves och att lägenheter lämpliga till nyhemman upptagas, hvadan denne embetsmän var skyldig att från medio af juni till slutet af augusti resa omkring uti Lappmarkerne för att besigtiga anlagda och utse nya hemman.

Efter dessa författningars emanerande hafva bosättningar tagit sådan fart i Lappland att redan år 1801 funnos 167 skattlagda och 67 oskatt-lagda nybyggen i Åsele Lappmark, 151 skattlagda och 39 oskattlagda i Ume Lappmark, 20 skattlagda och 42 oskattlagda i Pite Lappmark, 61 skattlagda och 83 oskattlagda i Lule Lappmark, samt 60 skattlagda och 77 oskattlagda i Tornio Lappmark.

*) Lindor fäster med skäl uppmärksamhet (XVI sid. 273) derpå, att det var Finvar som siUunda koloniserade. I allmänhet är inblandningen af finsk race särdeles stark i hela Vester- oeh Norrbottens läns jordbrukande befolkning. Af Finnarnes verksamma inblandning härledes äfven den tidiga kolonisationen i norra Lappmarkerne. I). ") Du Lapparne genom kungl, brefvet d. 20 juli 1762 befriades från att utgöra lapp-skatleu i speciemynt och berättigades att utgöra den i sådant mynt som vore i öfriga provinser gängse, förklarades detta äfven genom kungl, brefvet d. 27 nov. 1792 böra gälla lör Lapplands jordbrukare, hvadan räntan nu utgår med blott 10 rdr för helt mantal.PROVISION EL ODLINGS-GRÄNS.

463

Hastigast liar kolonisationen gått uti Arvidsjaur, der första nybygget anlades 1758 (Glomniersträsk), der 1801 blott funnos 20 ny-byggare, rnen der den jordbrukande befolkningen på 60 år mer än tio-dubblats ocli der man med full vissliet kan säga, att alla till nyliem-man lämpliga lägenheter redan blifvit uppsökta och af kronan till enskilde upplåtna. Det stora antalet oskattlagda nybyggen i Lule Lappmark, som här ofvan är angifvet, härleder sig från friherre Hermelins storartade försök att, för bruksrörelses åstadkommande, kolonisera vidsträckta trakter, ett försök som dock i stället att påskynda, snarare förhindrat landets uppodling.

Under de senare årtiondena, sedan skogs-afverkningen börjat sträcka sig inom Lappland, hafva äfven nyhemman ansökts egentligen i ändamål att åtkomma skog, men en damm mot dylika anläggningar liar blifvit satt genom de nya författningarna om skogsvården och genom de noggranna kontroller som numera hållas der öfver att föreskrifna odlings, och byggnads skyldigheter fullgöras, hvar jemte genom fastställandet af en provisionel

odlingsgräns, ofvan hvilken större delen af Norrbottens och en del af Vesterbottens Lappmarker fallit och ofvan hvilken gräns några nyhemman tills vidare ej få anläggas, en hämmsko blifvit, satt för förnuftlösa, landets uppodling ej afseende hemmans-anläggningar *). Den jordbrukande befolkning, som nu finnes uti Lapp-

*) På grund af framställning af 1867 års riksdag beslöt kungl. maj:t d. IB dec. s. å. att i Vester- och Norrbottens Lappmarker skulle af lämpliga personer uppgås och af lauds-hüfdiuge-embctena bestämmas en gränslinea mellan den egentliga fjällbygden och den till odling tjenliga delen af dessa Lappmarker och öfver hvilken linea anläggningar af nybyggen icke finge ega rum tills vidare och till dess afvittrings-reglering skett inom trakten. Med anledning här af hafva landsh.-embetena — i Vesterbotten under d. 2é dec. 1868 och i Norrbotten d. 12 aug. 1870 — fastställt sådan provisionel odlingsgräns för hvar sitt Jan. Utom det att nybyggen icke få läggas inom denna gränslinea, är och bestämdt, att der redan befintliga äldre nybyggen skola utläggas till kronomarker, derest icke de vid deras anläggning fästade vilkor blifvit i akt tagna; att det öfriga området, så vida det icke är med laga tillstånd disponeradt, såsom renbetesmark öfverlåtes ät Lapparne; samt att desse, under vilkor att de ställa sig till efterrättelse kungl, brefvet d. 3.okt. 1866 röjande värden af renkreaturen, fort farande ega att begagna betet i de delar af Lapp-markerne, som ligga nedan töre den provisionela odlingsgränsen. — Denna odlings-gräns, som är utmärkt på åtföljande karta (korrekt för Norrbottens län, i sina hufvuddrag för Vesterbottens), går från norr räknadt inom Norrbottens län från det ställe der lappmarksgränsen skär Kalis elf till Potanen, Pikka-Jaku och Katlå; der ifrån •ängs 1 appmarksglänserl till Råne-elf, upp till Märka, tvärs ölver till Kuoka, öfver Stora °ch Lilla Lule elfvar, midt emellan Koskats och Pajerim, till Luovare och 11 vitberget, i gränsen mellan Pite och Lule socknar, derefter längs den förras vestra gräns till Viståu, [ängs denna till Nullijaur, till Mörtudden och Musknsselet, till Björknäs vid Kikkijaurc, öfver Sjöträsk till Nva Bastuselet vid gränsen till Vesterbottens län. Inom detta från berget Norte Nalo rifver BjerdSive vid Viudelns norra strand, till Blaikfjäll, till Rönn-berget och Slcikkibcrget; vidare öfver Volmsjön till Helig-fjäll, öfver Hufvud-, Ilorn-0(1 Mal gom aj-sjöar n a till Dorothea sockengräns och slutligen der ifrån öfver öfre ändan at Arksjön till Jämtlands-gränsen vid Lill-Dahbsjön.

land, liar uppkommit dels genom inflyttningar från kustlandet, dels derigenom att Lappar blifvit nybyggare. Uti Åsele och Ume Lappmark *) bar befolkandet egentligen skett genom invandrare, om man undantager Sorsele, der bägge kunna anses samverkande; så äfven uti Arvidsjaur; men Arjepluogs ocb Jokkmokks jordbrukare bärstamma nästan alle från Lappar; de som bo uti södra delen af Gellivare hafva samma ursprung; de uti norra hafva mest finsk till någon del svensk och lappsk härkomst, de uti Tornio Lappmark öfvervägande finsk.

Den 28 februari 1671, d. v. s. samtidigt der med att Lapplands bebyggande med anledning af Graans ofvan nämda förslag på allvar i fråga sattes, ålades landshöfdingen i Vesterbotten att lofva Lapparne att de icke skulle på något sätt blifva trängde uti det "som deras skäliga rättighet vara kunde" samt att försäkra dem det yara kongl. maj:ts uppsåt låta dem blifva vid deras land och fiskevatten. Der jemte skulle han "gifva dem goda ord och lofva dem att, så framt de angifva med flit alla de orter der någon lägenhet vara kunde till att bygga och bo, så ville kungl. maj:t dem för sådan deras trohet väl vedergälla". Lappland måtte väl ej för den tiden hafva haft något synnerligt lockande, ty, såsom förut är anmärkt, hemmans-upptagningen fick icke någon nämnvärd fart förrän 100 år sednare. De goda orden och de fagra löftena synas ej hafva förmått Lapparne att meddela de äskade upplysningarna, utan är det tvärtom troligt, att den hos stammen inneboende medfödda misstänksamheten vaknat till fullt lif och motverkat hvad som skulle befordras. Lappens blick för den egna fördelen sade honom må hända, att nybyggarens och nomadens intressen voro vidt skilj da från hvar andra. Utgången liar i så fall gifvit honom rätt, ty de olika intressena hafva många gånger sammanstött och framkallat stridigheter **).

Utom bestämmandet af (len nu nämda ktilturgränsen liar en för Lapparne och landet ytterst vigtig kungl, förordning nyligen utfärdats, nämligen den af 19 april 1872, enligt hvilken bestämmes att anläggning af nybyggen ofvan lappmarks-gränsen hädanefter och tills vidare icke må e^a rum i Vester- och Norrbottens län. Genom denna kungl, kungörelse har en ofantlig sträcka skog och betesmarker blifvit räddad undan förstöring och frigjord för inträng af skog förstörande nybyggare. 1).

•) Med afseende pä nybygges anläggningarna i Ume Lappmark är det anmärkning viirdt alt kring medlet af 1840-talet omkring 20 nybyggen vid Ume elfs vestra gren blifvit upptagna i björk-regionen kring sjöar och vattendrag, så tätt intill Kölen alt 2 ligga pä mindre än 1 mils afstånd derifrån, de öfversta i Uinfors 1 mil från norska gränsen. Husen äro bygetfa af björk; folkels hufvudnäring är boskapsskötsel; de hafva äfven renar. Lillig kommunikation med Norge eger rum. (Linder). jj.

") För studium af hit hörande ämnens historia äro högligen upplysande två är 1872 af kungl, linans-departementet till trycket befordrade uuderd. betänkanden af kntnmar-TVISTER MED NYBYGGARNE. 465

Den första oenigheten uppstod utan tvifvel vid jagt och fiske, från hvilka näringsgrenar nybyggaren till en början nödgats söka sin egentliga utkomst. Vid de fisklika sjöarna hade Lapparne hufvud-visten, der de under vår och höst uppehöllo sig, och då dessa i allmänhet hade behagliga lägen, då dess utom vid dem redan höväxt var till finnandes, så ansöktes sådana lägenheter till nybyggen,"stugan bygdes nära kåtan, fisket i sjön bedrefs hela sommaren om, och när Lappen kom åter från sitt flyttningståg, förnekades honom ofta att lägga sina garn der han och hans förfäder förr brukat göra det. Vare sig att det var en Lapp som förlorat sin renhjord, slagit sig ned vid hufvud-vistet, skalfat sig några getter, någon ko och blifvit nybyggare — såsom uti Jokkmokk och Arjepluog — eller det varit en från kustlandet flyttande kolonist, ville han dock disponera öfver omkring liggande sjöar till fiske och närgränsande skogsmarker till jagt.

För att förekomma de tvister, som under sådana omständigheter kunde uppstå och för att förmå nybyggaren att i främsta rummet egna arbete åt jordens uppodling, föreskrefs i 8:e momentet af lappmarksreglementet bland annat, att, "som Lapp-allmogen, hvilken till en del för slikt skattar, nogsamfr medhinner, att fånga och skjuta allt det vildt, som under namn af dyrare skinnvaror kommer; så hafva nybyggare hädanefter sig ej vidare dermed att befatta, androm till melin och sig sjelfvom till hinder vid hemmansbruket, än allenast inom en half mil ifrån deras hemvist"; hvar jemte kronofogden, enligt 18 § i den för denne embetsmän utfärdade instruktion, ålades att söka bilägga "the tvister, som uppkomma mellan nybyggare och Lappallmogen, särdeles uti fiskande, jagt och djurfång, och tillhålla en hvar att förblifva vid S1tt rätta näringsfång. Okunnigheten om dessa välmenande föreskrifter °ch än mer svårigheten, för att ej säga omöjligheten, att uti ett så vidsträckt landskap kunna vaka öfver deras efterlefnad, gjorde att den starkares rätt oftast blef gällande och att således nomaden steg för steg »låste vika från de platser och den mark, han på sätt och vis ärft af förfädren. Der till kom, att en mängd rättegångar uppstodo, synnerligast i afseende på bättre rätt till fiskvatten, hvilka, om än nybyggaren förlorade dem, alstrade split och oenighet mellan parterna.

kollegmm och skogskomitéu nämligen: l:o om Nybyggesväseudet (d. 30 dec. 1864 af

amnuu-kollegium, d. 21 dec. 1870 af skogs-kom.), och 2:o om Slockfåuirst in. 11. privi-

8 cr (af resp. dea 20 dec. 1864, deu 30 maj och 2 dec. 1870.

D.

v- Mbt,,. Lappland. 30466

STRIDER MELLAN LAPPAR OCII

Nybyggarne hemtade och. hemta i allmänhet ännu större delen af det hö, hvilket de behöfva, från vidt spridda och långt från boställerna liggande myrängar. Renarne göra ofta vägar längs och tvärs öfver myrarne, hvar igenom något gräs förstöres, hvarjemte de Bedrifva, nedtrampa och uppäta det slagna och upphässjade höet, detta senare blott i den händelsen att höet består af fräken eller är blandadt med detta grässlag. De komma i tillfälle att göra sist nämda skada, emedan nybyggaren låter höet stå i hässjan till dess han. om vintern finner be-qvämligt att hemforsla det samma. Detta ohägn af renarne blef det andra tvistefröet. För att stäfja den osämja som detta förhållande framkallade och för att göra slut på det ofog och de orättvisor som till följd der af bedrefvos, vidtogos flera hvarandra motsägande författningar. Den 13 sept. 1781 förbjödos Lapparne vid 3/t rdr bko vite och skadans ersättande att göra nybyggaren ohägn på hans egor; 1785 d. 28 dec. ålades nybyggaren att med gärdesgård hägna sina slätterängar som innehålla 4 skrindors afkastning och att stänga kring sina höhässjor, om de vilja hafva dem

för renkreaturen fredade; ocli om Lapparne göra ohägn skola de plikta 1 rdr 32 sgr bko och så vakta sina renar att de icke må göra någon skada å nybyggarnes ohägnade slotterängar. Kungl. maj:ts befallningshafvande utfärdade den 14 april 1796 för Tornio Lappmark och den 13 okt. 1801 för Ume, Pite och Lule Lappmarker samt för dc mot dessa socknar angränsande jordbrukare i nedre landet, en kungörelse, uti hvilken till framtida efterrättelse stadgades: att de, som hade sina ängar och slåttermyrar oinstängda eller blott hägnade med svag gärdsel och icke förvara höet uti ordentliga lador, utan lägga det samma i stack, böra sådana sina höstackar med stadig och tät gärdesgårcl instänga, så att renarne ej kunna åtkomma höet, "och må hädanefter den nybyggare och prestebords innehafvare i dessa Lappmarker samt dc jordbrukare i socknarne skylla sig och sjelf sin skada stånda, der slaget, bergadt och i stack upplagdt hö af renar uppätcs och nedtrampas, om han det icke i lador förvarar och höstackarne på berörda sätt kringstänger", och skulle denne kungörelse årligen före hörbergningstidcn från prcdikstolarne uppläsas, så i Lappmarksförsam-lingarne, som i de till dem stötande socknar af kustlandet. — Till följd af anförda besvär mot förestående stadganden meddelade kungl, kammarkollegium den 17 dec. 1802 utslag, genom hvilket denna "allmänna författning till alla delar gillades och fastställdes".

Dessa välbetänkta stadganden måtte dock icke hafva efterlefts, det påbjudna kungörandet i kyrkorna måtte ej hafva skett, hela författningen synes hafva blifvit glömd, ty ej långt efter utbrytningen af Norrbotten från Vesterbotten län utfärdade dåvarande landshöfdingen i det först nämda en kungörelse den 11 sept. 1813, uti hvilken diametralt motsatta stadganden föreskrefvos för Jukkasjärvi. För att förekomma den osed, heter det i denna kungörelse, att Lapparne taga sig före med sina renhjordar vistas nära nybyggena och genom vårdslöshet gifva renarne tillfälle att uppäta och nedtrampa nybyggarnes spridda höhässjor och stackar, som icke genom stängsel eller på annat sätt kunna fredas, så förbjöds lapska allmogen att uppresa sina kåtor och med sina renar vistas närmare än på en mils afstånd från nybyggarnes byar eller lemna renarne utan vård, så att skada å höhässjor och stackar hända kunde, vid vite af 6 rdr 32 sgr. bko, utom skadans ersättande. — Man måste förvånas öfver att en sådan kungörelse kunnat uti vårt upplysta århundrade utfärdas, och det är påtagligt att nomaden icke haft någon målsman, som velat och kunnat föra hans talan för att få en sådan författning upphäfd. Att nomaden med sin egendom renen varit uti ett rättslöshets tillstånd under denna tid, kan man äfven finna bland annat der al" att Pite häradsrätt stadgade, att nybyggare skulle få saklöst skjuta och till sin nytta begagna de renar, som anträffades vid deras hö-häs.sjor. Till hvilka verkliga orättvisor dessa stadganden skulle leda, kan wian fatta, då man betänker, att förhållanden, som icke kunna förekommas, stundom inträffa, då den största svårighet, för att ej säga omöjlighet är för Lappen att vakta renboskapen. Så t. ex. när marken tidigt tillfryser på höstarna och tillika länge är bar; när snön på vintern, till följd af frost efter blidväder, får skare eller blir så hård, att den bär renarne, omöjliggör för dem gräfvandet efter mossa och hänvisar dem till laf och annat för dem ätbart, hvilket de måste förskaffa sig genom att ströfva vidt omkring. De inånga nybyggen som i Tornio Lappmark redan vid denna tid funnos spridda öfver allt, skulle, om det först nämnda af landshöfdingen utfärdade stadgandet efterlefts, nästan t%)ort det omöjligt för Lappallinogcn att på vintern vistas i skoglandct. 1)ct lemnade åtminstone ett öppet fält för rättegångar och skade-ersätt-mngars utkräivande, för kostsamma syner m. m., i hvilket allt Lapp-allmogen drog det kortare strået. — Till följd af det andra stadgandet funno, säger Læstadius, nybyggarne sin uträkning uti att vidt och bredt

slå några myrdrösar och lemna oinhägnade hässjor liksom till agn åt renarne, hvilka de då kunde få skjuta och tillegna sig. Detta oefterrättlighets tillstånd fortfor några år. Personer, som ömmade för Lapparnes belägenhet, framförde deras klagomål till vederbörande myndigheter, hvarefter kungl. maj:t d. 3 maj 1825 utfärdade en förordning för Yesterbottens Lappmarker, i hvilken voro intagna liknande bestämmelser, som uti förr omnämnda författning af 1801, med tillägg att, om, genom bevislig uraktlåtenhet å Lapparnes sida, skada skedde, som eljest kunnat undvikas, Lapparne derföre borde vara till ersättning förbundne. Ar 1831 förklarades att denna förordning äfven skulle gälla för Norrbottens och Jämtlands Lappmarker, hvilket allt ytterligare bekräftats genom kungl, brefvet den 22 juni 1859.

Slutligen har Vesterbotten läns landsting uti underdånig skrifvelse anhållit, att föreskriften i sist nämda nådiga

bref angående skyldighet att med stängsel omgifva bergadt hö måtte upphäfvas, och kungl, förordningen af d. 21 dec. 1857, angående egors fredande från skada af annans hemdjur, tillämpas så, att ängsmarken från juni månads början till november månads slut vid åverkans bot och skadeersättnings utgifvande må vara skyddad, ehvad den är afbergad och höet samladt i stackar eller icke, och har kungl. maj:t, sedan vederbörande lands-höfdingar blifvit hörde, den 3 okt. 1866 funnit skäl icke hafva förekommit förut varande stadgande på annat sätt ändra än att, hvad särskildt Jämtlands län angår, föreskriften angående nybyggares skyldighet att omgärda sina höstackar skall ega tillämpning endast inom de trakter af det egentliga lappområdet, som blifvit genom afvittring bestämde och till gränsorna utstakade, samt att renegare vid påföljd, som stadgas i förordningen den 21 dec. 1857 och allmänna strafflagen, åligger att taga sådan vård om sina renar, att de icke skada vexande eller afskuren gröda å åker, äng eller slåttermyror, under tiden från 1 juni till den 1 september. För Fjäll-Lappen är denna förordning fördelaktig, ty han lemnar skogslandet redan före den 1 juni och åter kommer all-drig förr än i september, men för Skogslappen är det svårare att efterlefva densamma, och oss synes som det skulle varit till fyllest om tiden hade bestämts från 1 juli till 1 september, under hvilken renarne vanligtvis hållas till sammans. Imellertid hafva icke några olägenheter och klagomål försports till följd af denna sista förordning, och lands-höfdinge-embetet i Norrbotten har för de Lappmarker som höra till

länet låtit utdela exemplar af förordningen på svenska, lapska och finska språken, på det att ingen af dem hon rör må om henne vara okunnig. Endast grof försumlighet i vården om renarne kan framkalla tillämpning af ersättnings skyldigheten för Fjäll-lappen; hvar och en måste erkänna att honom då sker rätt. Skogslappen söker hafva vård om sina renar under sommarn, så att icke slåttermyrarne nedtrampas. Såsom å annat ställe anmärkts, göra renarne vägar längs och tvärs öfver myrarne; något hö nedtrampas visserligen der igenom, men detta är en obetydlighet. Oss veterligen inträffar aldrig att myrängar helt nedtrampas, såvida ej renarne på nybyggarnes begäran drifvas fram och tillbaka öfver dem för att nedtrampa de i så fall mossgångna myrarne och dymedelst om några år framkalla större växtlighet å dem. Såsom ett bevis att om Skogslappen icke lyckas fullständigt af hålla sina renar från att nedtrampa gräs å myrängarna, den skada som förorsakas der igenom dock är ringa, torde få anföras följande omdöme från Ar-%vidsjaur, der Skogslappar bo öfverallt i socknen, i nybyggarnes omedelbara närhet: "förhållandet mellan Svenskar och Lappar är alldeles enahanda, som svenske nybyggare emellan, så att Lappar och Svenskar sammanlefva härstädes med en berömvärd grannsämja" (kronolänsmannen Skarins berättelse till Hushållnings-sällskapet för år 1870); samt ifrån Arjepluog: "förhållandet mellan Lappar och nybyggare är inom Arjepluog i allmänhet godt" (kyrkoh. Winnbergs berättelse till Hushållnings-sällskapet för 1870)*).

Utan tvifvel skola liknande omdömen numera falta från de öfriga socknarna i Sveriges Lappland; och vi tro att förklaringsgrunderne för minskad klagan öfver nedtrampningen af ängar och skadandet af hö-hässjor äro: dels, att den författning, som nu gäller, är bestämd och känd så att parterne veta hvad de hafva att rätta sig efter; dels, att de bofaste, som hafva skogsrenar i sin närhet, funnit för sig fördelaktigt att förvara hö i lador samt förse myrängarne med hägnader, för att icke allenast skydda dem för trampning af renarne, utan fastmer för åverkan

) Från summa och andra personer har jag hört samma omdömen muntligen afgifvas och kan tillägga precis lika dana frän Sorsele. Efter ett par limmars samtal i Ammarnäs (sommaren 1871) mellan någre svenske bönder och ett tjugutal Lappar, antogo samtlige närvarande af begge folken min upp-summering af diskussionen i ämnet sålunda: det synes mig efter edra ord vara sa, att dä nybyggaren sköter sin äng ordentligt och bergar sitt hö på det för hans bruk klokaste sättet, och då Lappen vaktar sin hjord efter bästa förmåga, samt då både äro redbare, så uppstår ingen tvist. Ja, sä är det, svarade man; och den skada den ene gör den andre qvitta vi, så snart vi se att ingen försummat 8»u pligt.

af egna och anclras kreatur, hvilka göra vida större skada än renarne. Så är åtminstone åsigten i Arvidsjaur, der stridigheter mellan Lappar och nybyggare dess utom sällan förekommit och hvar till orsaken är att den bofasta befolkningen derstädes, enligt hvad förut är nämdt, uppkommit genom inflyttningar från nedre landet och fört

med sig der ifrån större hyfsning och sundare moraliska begrepp än man kan tillmäta de socknars nybyggare som leda sitt ursprung från Lappar och Finnar, hvar jemte Skogslappen står på ett högre trappsteg af bildning, än Fjällappen. Det är der jemte en erfarenhet, som man snart får göra i Lappland, att de nybyggare, som härstamma från Lappar, synnerligast om cle sjelfve ej hafva renar, äro de, som bäst vetat såra Renlappen i och genom hans svagheter, som mest sökt undergräfva hans bestånd.

Detta leder till betraktandet af andra förhållanden der nybyggarens^ och Lappens intressen råkat i strid med hvarandra, nämligen om skogsvården eller närmare: vård af skogen mot eld. Som renens hufvudsakligaste föda under största delen af året — de korta sommarmånaderna undantagna — består af renlaf, är det oundgängligen nödvändigt att denna får ostörd växa på de marker, som dertill äro lämpliga. Cie-nom den obetydligaste skogsbrand, d. v. s. sådan man benämner löpeld, till intet göres renlafven och det åtgår, enligt de uppgifter vi förskaffat oss, minst 10 år innan lafven på sådana ställen kommer åter *). Genom skogsbrand, förenad med jordbrand, fortares i mer eller mindre mon det öfversta jordlagret, och århundraden torde åtgå innan nytt sådant hinner bildas och alla spår efter den förödelse som öfvergått marken, hinna utplånas. Ofantliga vidder af Lapplands skogsland hafva hemsökts af skogseld af mer eller mindre svår beskaffenhet, och detta egentligen sedan nybyggens anläggning der började. Att erhålla ett tillfälligt bete för kreaturen, att förstöra renbetet för Lappen och dymedelst hålla renen från myrängarna, mången gång må hända blott ovänskap med en förbi flyttande Lapp, hafva förr varit och äro till en del ännu orsaker nog att förmå nybyggaren till anläggandet af skogseld.

') Om den tid soin erfordras för renlafvens återväxt iir man, märkvärdigt nog, ännu icke på det klara. Middendorff uppgifver (sid. 174) efter de ryske Lapparne tiden till 20, 25, ja 80 år för Kola-trakten. De nämnda 10 åren, torde, som i texten sagdt iir, vara den allra minsta tid man kau antaga. i).

Det ofta åberopade Lappmarks-reglementet föreskrifver uti 12:te momentet, att svedjande, — hvaröfver man redan då klagade, liksom öfver skogarnas ödslande — ej får användas på annat ställe än der åker och äng skall upprödjas och blott i clet fall att nybyggaren ej, medelst skogens barkande och rothuggande — "hvilket desto nyttigare är, som matjord derigenom ickc förbrännes" — medhinner det samma; samt i 13:de momentet att så snart någon skogseld förmärkes sig hafva yppat, det åligger den, som elden varse blifver, igenom natt och dag sådant kunnigt göra hos närmaste kronobetjent samt kalla till hopa grannar och angränsande byamän till eldens dämpande, vid plikt och ansvar efter lag; skynde sig ock alle, som bådade och tillsagde äro, eller eljest elden varse blifva, till den ort hvarest skogseld å färde är, och vike ej dädan förr än all fara synes vara förekommen och kronobetjent gifvit hemlof samt undersökt blifvit, af hvad tillfälle eller genom hvilkens förvållande elden lös kommit.

Dessa stadganden synas icke förutsätta att nybyggarne sjelfve komma elden åstad, men detta har, ty värr! i allmänhet varit förhållandet; senast under den torra sommaren 1868 rasade elden, efter all anledning ined flit anlagd, ohejdad i de närmast fjällen liggande delarne af Pite Lappmark, i Lule Lappmark och annorstädes, så att Lapparnes renbetestrakter i den sist nämda inskränktes till hälften och månge bland dem nödgades söka nya uppehålls ställen för renboskapen. Äfven under sommaren år 1871 har elden rasat i öfre delen af Jokkmokk och Lapparne der motse framtiden med ängslan.

En kortsynt egoism drifver nybyggaren till anläggandet af eld. l-*et bete för kreatur, han derigenom erhåller, är tillfälligt och räcker blott några år, efter hvilkas förlopp växtligheten upphör, hvar jemte de ängar °ch slåtter hvilka skola hägnas från renarnes åverkan, genom förlusten a'f det skydd den lefvande skogen förut lemnat dem, snart blifva torra och förlora i växtkraft. Derför att hans blick blott ser stundens behof, stundens fördel, betänker han dess utom ej, att skogen är hans bäste vän, att skogen ensam gör landet beboeligt, att skogen, om den annu ej för honom lnir något synligt värde, i cn framtid kunnat blifva för honom och hans barn en källa till välstånd.

Huru olika är ej Skogslappens förhållande vid skogsbrand? Elden är hans värste fiende, ty, såsom ofvan är nämdt, genom den samma ödelägges renbctcslandet för decennier, ja stundom för århun-

draden. Skogs-lappen är ock derföre skogsvårdare, som ingen annan i Lappland. På att skydda skogen från eld beror hans väl; den förstörd bereder hans undergång eller tvingar honom att flytta till andra af skogseld ej hemsökta trakter. Ett synbart bevis der på är icke allenast de ståtliga skogar som ännu finnas der Skogs-lappen ensam haft sitt tillhåll, utan äfven det nit, med hvilket han hastar till hvarje brand, den händighet och skicklighet med hvilka han dämpar, det tålamod med hvilket han vaktar hvarje eld, som tändes inom hans land, den ängslan som står att läsa i hans anletsdrag vid upptäckten att skogseld någon städes utbrutit. Det är derföre ock hans, endast hans förtjenst att obrunna skogstrakter ännu finnas i Lappland, det är honom man har att tacka der för att landet omkring Pite elf och uti Arvidsjaurs socken är från skogsbrand så bevaradt som det är; det är Skoglappen-nybyggaren som är orsaken der till att landet mellan stora Lule- och Råne elf har att framvisa ståtliga obrunna skogar; och om än, hvilket vi för vår del ej kunna antaga, Skogs-lappen skulle uttrÄngas och försvinna från Lapplands skogstrakter, har han åtminstone fyllt en mission, hvars värde knappast kan uppskattas och för hvilken hela landet står till honom i en tacksamhetsskuld, den, att från förstörelse hafva räddat åtminstone en del af skogen, som bordt utgöra en hufvudkälla till dessa nejders välstånd.

För Fjäll-lappen är det der imot omöjligt hindra skogseldens framfart, då han under sommaren är så långt aflägsen från skogen. För honom är det blott möjligt att från de höga fjälltopparna åse huru från de trakter, som under vintrarne af hans förfäder och af honom begagnats till renbetes-lancl, digra rök-kolonner uppstiga mot skyn, eller om elden rasar ännu längre bort, att med östanvinden i den disiga luften lukta nidingsdådet. Det är så att säga hans hem som förtäres af lågorna, och husvill måste han, ned kommen i skogslandet, för att icke förgås, irra till för renarna och honom sjelf obekanta trakter, lycklig om han kan finna någon oförstörd fläck, på hvilken de och der igenom han sjelf kan släpa fram ett uselt lif under vintern.

För den som vandrar i den del af Lappmarken, hvilken vi benämt sjölandet, är afbränd mark ett ganska säkert tecken på att man närmar sig bebyggda ställen. Der finnes knappast någon bostad, i hvars närhet icke eld rasat; och när den blifvit tänd då marken varit torr, halden fortplantats många mil och i allmänhet fortgått till dess regn ut-

släckt den samma. Vid fråga om hurudant betet är vid sådana ställen, mötes man af clet svaret: här är det bra, ty här är nybrändt; här är det skralt, ty bränn-landet är gammalt, etc.

Men om än förhållandena hittills varit sådana, kan man dock nu skönja gryningen till ett bättre och till aktsamhet med elden äfven från nybyggarens sida. Den som bor så till, att hans skog kan afsättas för trävaru-rörelsens behof och som således funnit, att den för honom har verkligt värde, blir sjelf aktsam om att skogseld ej må uppkomma; de nu mera i Lappland stationerade skogstjenstemännen hålla noggran hand der öfver, att skogseldar, när de varsnas, blifva släckta, och nybyggaren, som uppbådas att dervid biträda, inser med lätthet, att tiden under sommaren är för dyrbar att förnöta vid ett arbete, som icke gifver honom någon synbar ersättning. Det är derföre att hoppas, det allt flere och flere af den bofasta befolkningen hädan efter skola taga sig i akt för att anlägga skogseldar och att flertalet der af dess utom skall blifva hehjelpligt att upptäcka, i bevis leda och till straff befordra sådane, som möjligen af inrotad vana der till göra sig saker. 1868 års landsting i Norrbotten har dess utom utfäst premier till dem som angifva anläggning af skogseldar och förete sådana bevis, att de brottslige kunna lagbindas.

Innan vi afsluta denna afdelning, eller förhållandet emellan nybyggaren och Lappen, återstår att vidröra en sak, som menligt inverkat på Lapparnes ekonomi, vi mena det hos dem inrotade starka begäret efter spritdrycker, och det sätt, på hvilket nybyggare och andre personer begagnat sig af detta begär för att vinna fördelar af och utarma Lapparne.

Kedan år 1723 fästes myndigheternas uppmärksamhet på Lapparnes begär efter bränvin och utkom en författning, som förbjöd införsel af starka drycker till Lappland; sådane förordningar utkommo ock 1740 och 1743. Imellertid måtte denna författning under årens lopp hafva råkat i glömska, ty man har många berättelser om huru i slutet af förra och början af detta århundrade Lapparne genom förtärandet af spritdrycker, som

nybyggarne höllo dem till banda, blefvo utfattige, ljöto döden, mördade m. m., allt till följd af detta olycksaliga begär, som de lcke kunde stäfja sedan det en gång var väckt. Ånnu för några år-

tiondyn sedan var det omöjligt komma i handel med en Lapp, sä vida den ej inleddes med en sup. Under marknaderna måste handeln inledas med bränvin och Lapparne gingo vanligtvis i sus och dus under bela den tid marknaderna varade. (Se ofvan sid. 185 och följ.) Mången nybyggare har i förra tider ockrat på detta begär, mången har blifvit förmögen, genom att till banda hålla Lapparne bränvin.

På grund af framställning af Hernösands konsistorium och tillstyrkan af landshöfdinge-embetena i Vester- och Norr-botten, upplif-vades den 29 nov. 1839 förbudet mot införsel af bränvin och dess försäljande i Lappmarkerne, hvar jemte, då klagomål fördes der öfver, att bränvin infördes från Norge, förbud för införsel der ifrån äfven utfärdades 1842. Då man, för motverkande af dessa ledsamma föreskrifter, fann på det rådet att i stället bruka rom, konjak etc., eller att färga bränvinet rödt, då det fick namn, heder och värdighet af vin, eller blanda diverse (sprit, bränvin, sirap, vin etc. etc.) till s. k. "spansk", kringgicks här med författningen, till stor belåtenhet för både säljare och konsumenter. Genom missions-sällskapets försorg bragtes detta till kgl. m:ts kännedom, hvarföre en kungl, förordning af den 15 dec. 1848 utsträckte förbudet äfven till konjak, rom och arrak.

Men att hålla hand öfver författningens eftcrlefnad är i de vidsträckta Lappmarks-församlingarna svårt, ja nästan omöjligt, och vi tro att detta förbud, om det än verkat något för minskning af' superiet, dock icke på långt när verkat allt hvad lagstiftaren der med afsett, samt dess utom fram manat lag-öfverträdelser, bedrägeri och svek. Långt mer än detta förbud har den andliga rörelse, det nya religiösa lif, som hos Lapparne tändes i början af 1850-talet, verkat till förminskning af superiet. Denna andliga rörelse har dock icke sträckt sig öfver hela Lappland, utan verkat blott i Tornio Lappmark, i Gellivare socken och i norra delen af Jokkmokks. Genom den har superiet derstädes helt och hållet upphört, och detta har haft till följd, att välmågan och bergningen på ett märkbart sätt tillväxt. Der imot är fylleri-lasten bland Lapparne ännu i flor uti södra delen af Jokkmokk, Arjepluog, Arvidsjaur och till någon del ännu bland Lapparne i Ume Lappmark. Nybyggare och kring ströfvande half-handlande lemna i Jokkmokk och Arjepluog intet tillfälle obegagnadt att förse sig med bränvin, i afsigt att der med skaffa sig fördelar vid handeln med Lapparne, af hvilka isynnerhet dc förre äro för sitt uppehälle i liög grad beroende. —

Exempel saknas ej der på, att nybyggen blifvit i Arjepluog ansökte i närheten af Lapp-byarnes höst- och vår-visten, på ställen som varit allt annat än lämpliga för jordbruk och boskapsskötsel, och har de sig der ned sättande nybyggarnes näringsfång varit att genom bränvinet drifva handel med Lapparne, något som också lyckats så bra, att Lapparne nu mera i dylika nybyggens närhet äro alldeles utarmade och att nybyggena måst öfvergifvas, då födkroken icke längre varit gifvande. — Flertalet af Arjepluogs nybyggare äro lönnkrögare, hvilket dock icke du mera kan sägas om Jokkmokks, utan införes bränvinet der af den hy dra, som lagligen benämnes landthandlare, men i orten gå och gälla under det för dem mera lämpliga namnet af "skojare". — Uti Arvidsjaur äro äfven nybyggarne laglydige och göra sig i allmänhet ej saker till lönnkrögeri, hvilket, om det stundom här inträffar, dock nås af lagens arm till följd af den goda moraliska ståndpunkt, på hvilken nybyggarne befinna sig. Men den lapska befolkningen derstädes är föga bättre för det; ty dels äro Lapparne, genom närheten och den lättare kommunikationen med kusten, i tillfälle att sjelfve förskaffa sig spritdrycker, dels uppföra och utminutera landthandlarne derstädes ett sorts billigt och osmakligt vin, af hvilket Lapparne förtära så mycket, att de blifva rusige. Försäljning af dylikt vin eger äfven rum i Jokkmokk och Arjepluog. Välmågan bland Lapparne i Arjepluog har mycket aftagit, till följd af deras superi och andra medverkande orsaker, hvilka på annat ställe skola anföras; så är det äfven i södra delen af Jokkmokk, och i Arvidsjaur går det för Skogs-lappen mod stora steg utföre. När sådant inträffar i de trakter af Lappland, hvilka minst lämpa sig för jordbruk, som förhållandet är med Arjepluog och Jokkmokk, är det i hög grad betänkligt, och dessa socknars framtid står på spel, så vida detta sorgliga förhållande längre kommer att fortfara. Nybyggaren är nämligen här för sin existens beroende af Lappen, nybyggaren måste hafva renar för att kunna uppehålla sig och ingen annan än en Lapp kan sköta dem åt honom.

Arjepluog var för blott två årtionden sedan den socken, inom hvilken största antalet renar fanns. Nu mera finnes der inom icke hälften så många renar som då, och i stället för främsta, har denna socken nu intagit näst sista rummet i ordningen bland dem, som höra till Norrbottens län. År 1848 uppgifves nämligen ren-antalet i Arjepluog till 50,000, år 1870 anses det icke öfverstiga 20,000 *). *) År 1871 ansågs det dock uppgå till 25,000. Se ofvan sidd. 78 och 453. D.476

BRÄNV1NS-SUPANDET.

Huru kan man ock begära att det skall vara annorlunda, när det enskilda vinstbegäret icke skyr några medel att anskaffa och förse Lapparne med bränvin, när bränvin skall vara bytesmedlet vid ren-handeln i stället för penningar och matvaror, när män och qvinnor, redan innan de uppnått stadgad ålder, förtära rusdrycken med lika stort begär? På grund här af finnas ock i Arjepluog nybyggare, som på några år blifvit egare af stora renhjordar, hvilka de dock så att säga öfver-afverka, för att erhålla penningar, dem de sedan skrinlägga. Lapparne nedsjunka först till nybyggarnes ren-skötare ocli legohjon, och då de blifvit äldre falla de fattigvården till last samt framsläpa sedan ett sorgligt lif, under sommaren vid fisk-sjöarna i fjällen, under vintern med bettlande. Der finnes ock der fore nu i Arjepluog knappast någon större sjö i fjällen, vid hvilken ej bo en eller flere fattige Fiskare-lappar, hvilka för icke lång tid till baka varit burgne Ren-lappar.

De åtgärder, hvilka hittills blifvit använda för att böta detta onda, hafva icke ledt till målet. Åklagaren har intet stöd, får inga vittnen bland befolkningen; supandet kan der före icke med lagens hjelp utrotas. Andan måste göra det, och man har ett hopp qvar, hvilket ej gerna kan svika, det nämligen att en stigande upplysning, till följd af ett på sista åren utveckladt undervisningsväsende, möjligen skulle kunna blifva den hafstång, genom hvilken Lapparne i dessa bygder skola höjas en ljusare framtid till mötes, och att man der igenom skall kunna motse samma förbättring i Lapparnes förmögenhets-vilkor, samma tillväxt i renhjordarne, som under de sista årtiondena med jemna steg fortgått i norra delen af Lappland. Skulle der jemte på samma väg kunna vinnas det önskningsmålet, att nybyggarne komme till sådan upplysning, att de insåge lagstridigheten och den moraliska uselhetcn i deras eget och andras nu varande förfaringssätt mot Lapparne, samt tillika kunde få en klar öfvertygelse der om, att den vinst, för hvilken de utföra dåden, i sjelfva verket blott är skenbar, att Lapparne med sina renar äro absolut nödvändige för att betrygga nybyggarnes egen tillvaro såsom bofaste i dessa trakter, samt att Lapparne således i främsta rummet böra af dem hägnas och skyddas; kan upplysning i en snar framtid verka detta, då, men endast då, kan man hoppas att en ljusning skall genombryta det mörker, som nu ligger öfver denna del af Sveriges Lappland.LAPPARNES VANDRINGAR TILL NORGE.477

I det före gående äro Lapparnes flyttnings-färder med renarne afhandlade. Läsaren har der af inhemtat, att *månge af Sveriges Fjälllappar under sommaren flytta öfver till Norge *)*, en del blott för kort tid, strax inom gränsen, en del ända ned till kusten och ut på öarna, såsom fallet är med dem från Tornio Lappmark. Dess utom finnas ren-egande Lappar som ständigt vistas i Norge, såsom i Lule Lappmark en del på fjällen i Norge hela sommaren, såsom i Pite Lappmark. Alla de Lappar från Ume, Pite och Lule Lappmarker samt från

*) Med afseende på dessa vandringar torde här vara på sin plats att något omtala deras historia.

Från den äldsta tiden finnes mig veterligt intet faktum som häntyder på att sådana vandringar brukats. Ottar fann vid Vester- och Nord-hafvet bosatte någre fogelfängande, jagande och fiskande Lappar; finn-skatten upptogs vintertiden öster om fjällen, inne i landet, hvilket naturligtvis varit obehöfligt om Lapparne till någon väsentlig del kommit ned till kusten. År 1310 och må hända ändå senare gingo norske skatt-utkräfvare till väga på samma sätt.

Så långt fram i tiden som 1594 säges uttryckligen att Vestersjö-finnarne, af hvilka Svenskarne taga skatt, bruka icke något af Sveriges skog eller mark, fjäll eller sjö eller vatten, utan allt det, hvar med de födas, tillhör Danmark. Vidare klagas samtidigt här med, att till dessa Lappar ”i Vardöhus län vid sjösidan” komma svenske köpmän hvar vinter till intrång i de norske köpmännens rätt och bestånd, ty främlingarne uppköpa lapparnes varor, så desse hafva intet att lemna Norrmännen, hvilka dock i förskott fått lemna Lapparne lifsmedel, fiskedon

etc., på det de skulle kunna lefva. Detta bevisar att i fråga varande Lappar voro bofaste på norska kusten, uppehöllo sig der äfven öfver vintern och icke företogo några vandringar.

Hvad angår de svenske Lapparne, så är det klart, att i fall de i något anmärkning värdt antal vandrat ned till norska kusten före denna tid, och än mera om de gjort det från urminnes tid, samt om det varit sådane som slagit sig ned på norska kusten innan Norrmännen besatt denna; kortligen: om Lapparne innehaft dessa landsträckor och utan skilnad vandrat fram och till baka öfver dem och bosatt sig hvar de behagat; så kunde hela tvisten kring början af 1600-talet icke hafva uppstått: då hade norska kusten följt med Lapparne. Hade det varit Lappar från Sverige som vandrat till norska kusten om sommaren, men vändt till baka till Sverige under vintern, så hade största delen af de för häfdande af herraväldet öfver dem vidtagna åtgärderna varit öfverflödiga. Detta såsom negativa bevis.

Men äfven ett positift finnes. I Gerhard Jostlings berättelse af den 14 febr. 1595 om de punkter han förhandlat med de danske finnmarks-fogdame, säges i 23 punkten: ”Efter det man förnimmer, det *någre Finnar, som varit boende på fjäll-marken, draga år från år ned till sjösidan* att bruka deras handel och vandel, så efter man icke fullkomligen kan veta, hvem der till orsaken vara kan, hvilket borde vara, en Fjäll-finne att blifva uppå fjällmarken och en Sjö-finne nere vid sjösidan, der igenom sådant och annat mer mister konungen sin skatt och rättighet”. Ehuru meningen här icke synes vara fullständig, utan troligen några ord äro öfverhoppade, torde väl ingen tvekan kunna uppstå der om, att de ur berättelsen anförda uttrycken häntyda på ett då nytt och ovanligt förhållande; och då vi icke någonsin förut finna sådana vandringar antydda, gifver detta mig anledning antaga, att vandringarne mellan de två landen börjat komma i bruk kort före denna tid.

Efter denna tid blefvo de väl vanliga; men förff. kring är 1670 och ända till Högström (1746) omtala dem sparsamt, icke såsom regelbundna, och ingen vigt lägges på dem eller på deras jemna gång. Vid medlet af 1700-talet måste de hafva varit allmänna och äfven hafva ansetts såsom vigtiga, ty vid gräns-regleringen mellan Sverige och Danmark (Norge) år 1751 fogades till sjelfva traktaten en kodicil n:o 1 i 30 §§ rörande dessa vandringar och förfaringssättet dervid.

Om de här ofvan omtalade stridigheterna i Tromsö amt och behandlingen vid 1871 års riksdag af frågan om en lag för ordnandet af förhållandena mellan Norrmän och Lappar, se en artikel i Svensk Tidskrift för 1872.*D*.478
STRIDIGHETER MELLAN LAPPAR

Jämtland, som flytta öfver till Norge under sommaren, röna ett vänligt mottagande af de der bofaste. Förhållandet emellan dem har alltid varit godt, några stridigheter afhöras ej och de svenske Lapparne sköta mot ersättning de bofastes renar, hvilka somligstädes äro rätt talrika. Uti Helgeland och Salten af Nordlandens amt uppgifvas de renar, som tillhöra norske Lappar, uppgå till något öfver 17,000, och att dit flyttande Lappar från Sverige föra med sig 20,000. Lapparne från ofvan nämda Lappmarker flytta ej ned till kusten, med undantag af några få hushåll från Gellivare, utan uppehålla sig på de höga fjäll-platåerna och i de obebygda fjäll-dalarna samt företaga blott sjelfve en eller annan resa ned till kusten med några ox-renar, för att, innan dc åter draga till Sverige, förse sig med erforderliga förråd af tobak, kaffe, mjöl, m. m., som der fås billigare än af landthandlarne i Sverige.

Der imot eger ett spändt förhållande rum mellan Lapparne från Tornio Lappmark och de bofaste i Tromsö amt. Mellan dem har länge pågått stridigheter, hvilka stundom urartat till af sjelftagen rätt föranledda sorgliga uppträden. — Klagomålen öfver ett ömsesidigt intrång och förfång hafva två särskilda gånger (1844 och 1866) föranledt kommissioner af män från de bägge intresserade rikena, utan att ännu stri-digheterne blifvit bilagde och förhållandena ordnade. Dc undersökningar och noggranna lokal-bcsigtningar, som isynnerhet af 1866 års ko-mitté blifvit verkställda, hafva till fullo å daga lagt, att de svårigheter som möta vid försöket att förena de bofastes och Lapparnes skiljda intressen här äro större än annorstädes. Hit flytta svenske Lappar med omkring 90,000 renar. Här hafva ock dessa svårigheter för hvarje år ökats i samma mon som bosättningarne i denna trakt af Norge. Under de senare decennierna hafva nämligen desse bosättningar tilltagit med jättesteg; år 1865 räknades i hit hörande del af Tromsö amt 33,600 innevånare, med en produktion af 27,000 tunnor korn, 3,250 hästar, 21,000 fä-kreatur och 46,000 får. Ett fisk-rikt haf och utmärkta betesmarker för boskap hafva varit de

orsaker som framkallat dem. Många af de platser, som af Lappar förr begagnats till kåta-ställen, äro till följd der af nu mera upptagne af bofaste, hvar jemte de vägar, efter hvilka Lapparne varit vane att färdas ut till kusten och öarna, äro stängda der igenom att åkertegar blifvit upptagna, marken inhägnad och bostäder lagda der de gått fram. Der finnes nu mera knapt någon dal i Tromsö amt, som ej blifvit långt in åt landet och efter elfvarna

upplåten till odlings- eller betes-land. Stränderna af fjordarna hafva från äldre tider till baka varit odlade, men det är egentligen under nu varande århundrade som odlingen börjat ifrån fjordarna sträcka sig in åt efter clf-dalarna. — Den bofaste förer klagan öfver att lians åkrar, gräsmarker och myrar ned trampas af renarne, att Lapparne utsträckt sina vandringar till trakter dem de förut aldrig besökt, att de på vissa ställen blifva hela vintern qvar i Norge å vid kusten liggande öar, samt att han aldrig kan få rätt på den som vållat en skada, följaktligen heller aldrig ersättning. Lapparne klaga der öfver, att de år från år blifva mer och mer inskränkte i sin betesrätt, att de få och trånga vägar, som ensamme göra deras vandringar till norska kusten möjlige, allt mera stängas, att Norrmännen skjuta deras renar, att Norrmännens hundar inrusa i och skingra renhjordarna m. m. — Man har aldrig å någon derå sidan gjort sig fullt reda för hvarje parts verkliga rättigheter och förhållandena voro belt olika 1751 och nu. Imellertid: vid den senare tidens strider anser hvar och en af parterne sig hafva rätt, nybyggaren der för att han eger skydda det som blifvit till honom upplåtet till begagnande och uppodlande; Lappen genom den häfd, han anser sig ega, såsom den der allra först intog marken till renbete. Nybyggarne påstå dess utom, att kor ej beta der renar betat, att dessa djur icke kunna beta "11 sammans m. m.

Vid de sammanträden som hållits med Lapparne för att få upplysningar till bedömandet af Norrmännens förhållande till dem, har svalts, "att i allmänhet mellan dom och Norrmännen är god sämja och vänligt bemötande, men att en och annan af de norske inbyggarne visa afvoghet emot Lapparne". Om man än således måste medgifva att skäl till klagomål finnas på båda sidor, så tro vi ej att de äro större än att de genom ömsesidigt till mötes gående skulle kunna fås att tystna. L>et förefaller oss, och detta synes äfven framgå af lapska allmogens här ofvan intagna yttrande, att det blott är ett mindre antal af dc hofaste i Norge som eggat till oenighet samt begått våldsbragder och olagligheter, hvilka framkallat repressalier från Lapparnes sida. (,'n förhållandena mellan Lapp och nybyggare i Norge icke i allt kunna jemföras med de i Sverige, måste de dock i många hänseenden kunna det, och bör man då på grund af den i Sverige vunna crfarcn-hetcu, utan fara för att mycket misstaga sig, kunna draga den slutsatsen, att do stridiga intressena icke äro gå stora, klagomålen icke så

berättigade, de vållade skadorna icke så betydande, som de äro utskrikna och förstorade.

Renarnes betesmarker ligga egentligen å de delar af fjäll-sidorna, som äro ofvan björkskogs-regionen och å fjällplatåerna; de sist nämda förekomma dock icke till någon stor areal i Tromsö amt, fjällen gå i allmänhet upp i spetsar. Den bofastes ängar ligga ej i dessa regioner och hans kreatur hafva i alla fall tillräckligt stora fält att beta på. Förnämsta vilkoret för frid mellan den bofaste och nomaden beror der före, så vida vi kunna bedöma förhållandena, der på, att den förre får komma fram efter sina gamla flyttningsvägar till de platser, der han under sommaren plägat vistas med hjorden, eller, om ej de gamla kunna begagnas till följd deraf att odlingar vid dem skett, att nya framkomliga sådana honom anvisas; att han söker samman hålla hjorden så mycket som möjligt under flyttningstågen till och ifrån Norge, och ej, såsom det oftast tillgår, låter alla större lian-renar begifva sig af förut, endast åtföljde af de yngre och oerfarne bland barn och tjenare, under det att korna och kalfvarne, ledsagade af husbonden, husmodren och de mera erfarne, komma en å två veckor der efter *).

Det är visserligen sannt att fjäll-renen af gammal vana trår mot vester och blott mot vester om våren, mot öster och blott mot öster om hösten, och att han dess utom vill uppsöka de betesmarker, å hvilka han förut uppehållit sig; men det är äfven sannt, att renen under dessa tåg kan hållas i styr genom uppmärksamhet hos förarne och genom goda hundar, så vida icke omsigten och följaktligen äfven renvården och renarnes samman hållning göres omöjlig genom oväder och stark dimma (tjocka), hvilken senare i Norge ganska ofta sätter in från hafvet, och så vida ej de bofastes hundar rusa in i renhjordarna, skrämma och skingra denna. Dimman, tjockan, medför ock den

faran att renarne under sådan sjelfve söka hafsstränderna. — Faran för hundarne är nu mera icke så stor, om lagen tillämpas i dessa trakter, ty de fastboende äro nu mera ålagde att, under den tid renarne äro i landet, hafva sina hundar "klubbade". Såsom ett bevis på huru en omsorgsfull renvård kan segra öfver renens vanor meddelas: att månge Gellivare Lappar, som förr flyttat ned till kusten i Norge, upphört dermed, och att en Lapp från Jukkasjärvi jemte en stor renhjord för 2 år sedan, dock ej

') Dessa sätt att skilja renarna från hvar andra begagnas visserligen äfven i andra Lappmarker af en del bland Lapparne, men det är icke nödvändigt.

utan uppoffring af renar, qvarblef i Sverige under sommaren ocli sedan der med fortfarit.

I sammanhang med denna utredning af förhållandet mellan Lappar och nybyggare i Norge, torde det må hända icke sakna intresse att beröra några omständigheter, hvilka framställas såsom skäl för Lapparnes flyttningar till Norge och för de olägenheter som der igenom tillskyndas de der bosatte.

Så har det nästan blifvit en trosartikel, att renen drifves af instinkten till hafvet för att dricka af dess salta vatten. Vi hafva flerstädes här ofvan (sid. 49, t. ex.) antydt oriktigheten i detta påstående; men tillåta oss här i ett sammanhang anföra de skäl som tala der imot. Först och främst är det sällsynt att se renar dricka vatten (förf. har under tioårigt vistande bland dem aldrig sett det), utan synes det som den fukt, som innehålles i de växter renarne förtära, jemte den dagg som nästan hvarje natt faller och den snö som här och der påträffas, i allmänhet under sommaren vore tillräcklige att släcka deras törst; och i öfrigt äro nästan alla renar i den öfriga delen af Lappland lika många vittnen derpå att renarne äfven i Tornio Lappmark skulle kunna lefva godt detta salta vatten förutan. Nej, detta är ingen fördel, ingen nödvändighet för renarna, huru begifna på sälta de än må vara, utan fördelen af flyttningen till Norge ligger der uti, att djuren vid den norska kusten °ch på de norska fjällen plågas mindre af värme och äro mera fria från mygg än i Sverige. Under kalla somrar stanna nästan alle Gellivare Lappar på svenska fjällen, under varma och myggrika der imot, draga månge af dem med sina renhjordar till norska kusten. Renen dör dock ej, hvarken af mygg eller värme, derpå är skogsrenen ett talande vittnesbörd, men han lider både af det ena och andra.

Det påstående man å andra sidan ofta hör framställas af nybyggarne, att deras kreatur icke beta der renar gått fram och icke trifvas i sällskap med dem, är icke heller sannt. Det är nämligen ett faktum, att månge Lappar, åtminstone i Pite och Lule Lappmark, i Norge köpa

och föra dem med sig på sommaren till sina flyttningsställen i ']allen, att flertalet af desse Lappar hafva getter, stundom äfven får, som åtfölja renhjordarna, och att dessa tre djurslag efter någon dags sammanvaro med renarna finna sig väl och beta till samman med dem. Denna erfarenhet hafva äfven de nybyggare som bo långt upp mot fjällen » Wi r,,. Lqpini. 31

både i Vester- och Norrbotten, ty de intyga, att deras kreatur utan märkbar olägenhet snart vänja sig vid renarnes sällskap, blott de hunnit öfvervinna första intrycket af undran, parad med räddsla, hvilken dock är störst å renarnes sida. De fleste Skogslappar hafva kor, får och getter, hvilka följa dem på deras sommar-flyttningar inom ren-beteslanden, och detta utan men för renhjorden; nybyggare som bo i ren-egande Skogslappars omedelbara närhet tillfogas der igenom för kreatursbetet och kreaturen ingen skada. Att äfven hästen snart vänjer sig vid renens sällskap hafva vi haft tillfälle se flerstädes både å fjällen och i skogslandet *).

Att det ofvan anförda utgör bevis för den sats vi förut uttalat, att de ömsesidiga olägenheterna och skadan icke äro så betydliga, som icke mera utskrikna, hoppas vi läsaren medgifver. Vi tro äfven att förhållandena skulle med till mötes gående från bägge sidor, lätt kunna ordnas, att några storartade expropriationer af mark i Norge eller andra ännu märkvärdigare åtgärder icke derföre behöfvas, samt att invecklade lagar icke dertill äro af nöden. Det förslag till lag, som, upprättadt af 1866 års komité, 1871 var framlagdt för Sveriges riksdag och Norges storting, hade till mål att förekomma upprepandet af dessa stridigheter; men det förkastades af bägge representationerna; och ofvan omnämnda kodicill till 1751 års gränstraktat, som för den tiden ordnade förhållandet mellan nomaden

och de få bofaste, är det enda stadgande som nu finnes. Men detta stadgande kan och bör måhända icke helt och hållet läggas till grund för nytt förslag, då Sverige till följd af den land-afträdelse, som efter denna tid från Lapplands område egt rum till Ryssland, icke kan fullgöra alla sina förbindelser mot Norge, hvadan detta land ej heller kan anses bundet vid sina. De 65,000 norska renarne i Finnmarken kunna nu mera och sedan 1852 icke få vinterbete i Sverige.

Då det enligt hvad vi här ofvan anfört, synes otvifvelaktigt att Lapparne först omkring 1590 börjat flytta med renarna till norska kusten, så följer deraf att dessa flyttningar visserligen äro häfdvunna, men ingalunda af "urminnes tid", lika som att de icke här-flyta från något ursprungligt nödtvång för renarna. Detta vistande i Norge under sommaren bereder utan tvifvel Lapparne många för-

*) Om dessa förhållanden se utförligare i svensk tidskrift för 1872, sid. 326 tölj. P.

delar, och om Norge skulle afstängas, tillskyndades dem med säkerhet stora förluster, icke minst derigenom att de under de senare åren så betydligt ökade renhjordarne finge allt för inskränkta betesmarker. Men för att förekomma sådan afstängning från Norge är det nödvändigt att Lapparne underkastas vissa förpligtelser, åläggas vissa skyldigheter; och vi äro öfvertygade derom, att äfven om lagen icke skulle lyckas väga jemt mellan de bägge nationaliteterne, om han äfven gynnade den ena parten något på den andres bekostnad, en sådan lag dock vore bättre än ingen, och att ömsesidiga rättigheter och skyldigheter i lagen noggrannt bestämda, i det allra närmaste skulle, i likhet med hvad nu eger rum i svenska Lappland, förekomma de strider som nu beklagligtvis årligen alstras, förnämligast der igenom att hvar och en af parterna anser sig som herre till landet. Som dessa flyttningar till Norge och dess kuster för Lapparne hafva fördelar, hvilka man om möjligt bör söka åt dem behålla och för framtiden betrygga, är det nödvändigt att en lag snart utkommer, som ordnar dessa flyttningar så att de år från år tilltagande bosättningarne i Norge icke hindras. Vi tro dock icke att det af 1866 års komitté upprättade och af kongl. maj:t i något modifieradt skick för de två rikenas representationer till antagande framlagda förslaget i alla delar lyckligt löst sin onekligen mycket svåra uppgift. De utlåtanden som framlades i denna lagfråga vid sista riksdagen och många af de anföranden som vid dess behandling afgåfvos, "visade nämligen tydligt att tillräcklig sak-kännedom fattades och att man till falska slutledningar der igenom att premisserne voro falske. Under sådana förhållanden, hvilka alltid mer eller mindre måste göra sig gällande inom församlingar som på afstånd från ort och ställe råd-pläga rörande undantags-tillstånd, kan med allt skäl tvekan uppstå, huru vida det är lämpligt att stifta lagar, gående in i smådetaljer. Vi äro derföre °ck snarare af den öfvertygelsen, att riksdag och storting böra inskränka 8lg till fastställande af de allmänna grunder, hvilka de administrativa myndigheterne, med afseende fästadt på olika lokala förhållanden ra. m-j skulle hafva att följa vid utfärdandet af de särskilda ordningsstadgar som erfordras *). — Det torde ock vara den närmaste framtiden förbehållet att föra detta spörsmål till en lycklig lösning, då man redan 1 Norge på egen hand och, sora det vill synas, med framgång börjat

) Undertecknads här ifrån afvikande tanka är nedlagd i ofvan påpekade artikel i svensk tidskrift för 1872. J>.

ordna förhållandena i Tromsö amt och då svenska regeringen synes vara betänkt på att låta i Norge anställa ett juridiskt ombud med uppgift att der städes föra Lapparnes talan och vaka öfver att de icke kränkas i sina rättigheter.

I början af 1600 talet anlades de första kyrkorna i Lappland. Lycksele anlades omkring 1600, Gråträsk samtidigt, Jokkmokks och Jukkasjärvis kyrkor under Carl IX:s regering, Arvidsjaurs, Arjepluogs, Nasafjells och Silbojokks 1640, Åsele 1648. Från denna tid kan man ock börja räkna Lapparnes lindervisning i kristendomen. Den första egentliga undervisningsanstalten inrättades för dem år 1619 i Piteå, men då denna skola icke fyllde sitt ändamål, till följd deraf att hon var belägen utoin Lappmarkernes område, flyttades hon år 1632 till Lycksele. Efter hand

inrättades skolor i öfriga Lappmarks-socknar, såsom 1730 i Jokkmokk, 1743 i Arjepluog, 1744 i Jukkasjärvi. — Det antal barn, som i dessa skolor undervisades, var dock obetydligt och på långt när icke motsvarande behofvet af upplysning. Åsigterna om lämpligheten af deras anordning hafva äfven under tidernas lopp vexlat, så att skolorna stundom varit fasta och lemnat två-årig undervisning åt ett visst antal, stundom varit ambulatoriska, så att lärarne (missionärer och kateketer) rest omkring bland Lapparne, följt dem under deras flyttningståg, uppsökt dem på deras uppehållsställen samt under några dagar på hvarje meddelat en knapphändig undervisning. Det är först under de senare årtiondena, som undervisniugs-väsendet blifvit mera utvecklat och detta leder oss till en kort redogörelse för de åtgärder, som från statens, landstingens och enskilda sällskaps sida vidtagits till upplysningens utbredande bland Lapplands befolkning.

Ar 1846 utkom nytt reglemente för ecclesiastik-verket i Lappmarken, uti hvilket bestämdes, att lapska barna-undervisningcn skulle ombesörjas i fasta skolor i Lycksele, Jokkmokk (nu flyttad till Qvikk-jokk), Gellivare och Arjepluog. I de öfriga Lappmarks-församlingarne skulle lapska barn inackorderas hos nybyggare samt undervisas på svenska i de svensk-talande och på linska i de finsk-talande församlingarna. Kursen i dessa skolor är två-årig och prester äro, med biträde af kateketer, anställde såsom lärare. Skollärarne skola dock icke allenast undervisa i skolan, utan äfven ställa så att öfriga barn inom distriktet erhålla nöjaktig undervisning. I hvar och en af de fasta sko-SKOLOR OCH UNDERVISNING.

lorna erhålla 6 lapska barn undervisning, kläder och föda på statens bekostnad, med ett obetydligt årligt bidrag från Lapparne, bestående i renar. Dess utom finnas anställde några kateketer: enligt 1872 års stat för ecclesiastikverket en i hvardera af Undersåker, Hede, Arjepluog, Arvidsjaur, Jokkmokk och Gellivare; två i Jukkasjärvi och Karesuando.

Svenska missionssällskapet hade, straxt efter dess bildande 1835, skickat missionärer till Lappmarken, men då det visade sig att icke mycket vanns med deras ambulatoriska undervisning, beslöt sällskapet att anlägga fasta skolor. Sällskapets verksamhet har än ytterligare kunnat utsträckas genom den år 1865 stiftade fem-öres föreningen för inrättande af barnhem i Lappland; så vidt vi kunnat inhemta af dessa sällskaps berättelser, har förhållandet varit följande. Missionsskolor hafva funnits: i Lycksele vid Knaften (1839—48 och 52—66), Mårdsele och Hornmyra (kring 1841); Åsele vid Löjda (1839?—47), i Sorsele vid Stensund (likaledes kring 1841); i Arjeploug (1844—5), hvilka alla upphört. Der imot qvarstå ännu sådana vid: Laxsjö i Fölinge (sedan 1845), vid Badstuträsk i Stensele (1839), Glommersträsk i Arvidsjaur (1844—52 och från 1859), vid Tannsele i Lycksele (för endast flickor, 1848), i Åsele vid Gafsele (1846—52 och från 1858) samt vid Vajkijaure i Jokkmokk (från 1861). Derjemte hafva af dessa skolors lärare söndagsskolor hållits eller hållas ännu i Fölinge, Storå, Flyttjehl (upphörd) samt i Oldsjö, Laxviken, Tuvattnet, Björksele, Hällan och Noret. Barnhem finnas vid Bäsksele i Vilhelmina (1866), Båtsjaur i Arjepluog (1866), Knaften i Lycksele (1866) och Jukkasjärvi (1868); de (s. å.) vid Skarf-sjön och Bastuträsk i Stensele socken inrättade hafva upphört 1870, emedan inga Lappbarn kommo dit, det 1867 i Gellivare inrättade upphörde d. 1 april 1871, då läraren lemnade stället och emedan ingen ny stod att få för denna tre språk talande befolkning. Året 1869—70 lemnades i då varande anstalter undervisning åt 388 barn, hvaraf 192 lapska °eh 196 svenska; alla de lapska njöto dessutom kliider och föda. Alltsedan missions-sällskapets början hade genom dess försorg till och med nämda år undervisats:

i Vester- oeh Norrbottens Lappmarker .. 1,132 Lapp. 829 Sv. i Vester-Norrlands — 159 — 164 —

i Jemtlands — 263 — 522 —

1,554 — 1,515 — Summa 3,069!SKOLOR OCH UNDERVISNING. 202

Dessa ofvan nämnda äro egentligen de anstalter som finnas för Lapparnes undervisning. En ombildning af statens skolor torde vara önskvärd, ty det mål som med dessa skolor ernås och det antal barn som erhåller undervisning, motsvarar ej de uppoffringar staten får vidkännas för dem. Vi vilja minnas att hvarje barns undervisning, kläder och föda i statens skolor uppgår till omkring 160 rdr. Prestbristen gör ock att mångenstädes föga lämpliga

kateketer bestrida hela undervisningen. Litet, verkligt litet lära barnen sig i en del af dem. Att skolornas godhet mycket beror på lärarnes förmåga samt större och mindre nit, är nämligen klart, och framgången såväl af statens undervisning som af den missionssällskapet beredt, hänger ytterst derpå om kallet vuxne lärare erhållas; ty utan tvifvel bör .under en tvåårig kurs icke så obetydligt hinna inläras.

Den undervisnings-materiel som finnes uti statens och missions sällskapets skolor är inskränkt till det allra nödtorftigaste för att undervisning skall kunna meddelas uti stafning, innanläsning, räkning, skrifning och kristendom. Der af följer att detta sist nämda ämne upptager den mesta tiden och är det hvari egentligen undervisning meddelas. Med fullt erkännande af detta ämnes stora betydelse och den lättnad denna förut gångna ämnets läsning i skolan bereder presterskapet vid undervisningen till den första nattvardsgången, kan man dock från flera synpunkter hysa tvifvel om principens riktighet. Ty just med afseende på kristendomens betydelse för lärjungens hela lif, kan sättas i fråga om undervisning deri bör för åratal anförtros åt personer, hvilkas sinnelag och vetande i detta ämne ingen kan garantera. Denna undervisning skall ovilkorligen af lagligt kompetent person lemnas och det är från denna synpunkt ett spillande af tiden, då man så länge undervisar deri i skolorna. Det är ock fara värdt att man genom ett ständigt återkommande af det samma och samma gör den kunskap man vill hafva lefvande till död; skolorna i Lappland torde icke vara de enda der man gjort, om äfven icke ännu erkänt denna erfarenhet. Omvexling är för barnet absolut nödvändig. Små, korta kurser äfven i andra ämnen än de ofvan nämda, tro vi skulle vara af verklig nytta; vi äro, af erfarenhet från samtal med Lappar, fast öfvertygade der om att de med begärlighet skulle mottaga allt det vetande i naturlära, geografi, historia m. m. som dem kunde meddelas. Genom sådant meddelande vunnes den stora fördelen att mycket af den fatalism och vidskepelse, som hvilar på djupet hos denna folkstam och som i kanske flertalet fall bero på en från gamla tiden fortplantad

falsk mystisk uppfattning af den omgifvande naturen och dess fenomen, skulle uppryckas med roten. Till detta fordras antingen lärare som hafva förmåga att meddela muntlig undervisning i dessa ämnen *), eller ännu bättre och då sådane lärare sannolikt icke stå att få, goda läroböcker utarbetade icke allenast till begagnande i skolorna, utan äfven till läsning af Lapp-allmogen. — Hvar före icke vid dessa skolor de långa, långa vinterdagarna meddela undervisning och handledning i slöjd? Lapparne äro i allmänhet ganska händige ocli hafva smak för slöjder; det finnes goda skäl att underhålla och öka dessa anlag. Man har ock, ehuru i ringa omfattning, meddelat sådan undervisning i missionsskolan i Jokkmokk.

Utom ofvan nämnda skolor, finnes uti Arjepluog en ambulatorisk för lapska barn och utgår aflöning till läraren vid denna skola från kommunen, med något bidrag af staten. Der jemte anlades år 1847 af enskild person en lapp-flick-skola i Tallsele af Ume Lappmark.

De skolor, fasta eller ambulariska, som af kommunen i öfrigt underhållas, hafva genom bidrag från landstingen under de senaste åren något utvecklats, så att t. ex. i Arvidsjaur finnas en fast och två am-bulatoriska, i Jokkmokk tre ambulatoriska. Dessa skolor, jemte dylika i de andra Lappmarkerna, om hvilkas antal vi dock f. n. sakna kännedom, äro alla afsedda för och kunna blott begagnas af de bofastes barn, ehuru den lapska befolkningen äfven bidrager till deras underhåll. Der igenom att de distrikt, inom Hvilka hvarje skola har att verka, äro vidsträckta, hinna skolorna knappast till baka till samma ställe mer än en gång hvarje år, och många ställen kunna ej besökas till följd af fattigdom hos nybyggarne.

Imellertid, om ock mycket ännu återstår att verka på det den bofasta befolkningens undervisning må blifva hvad den kan och bör, skall dock något vinnas genom de nu vidtagna anordningarne, samt hopp vara att församlings-medlemmarne skola inse folkskolans välgörande verkningar och omsider finnas villiga att offra mer än hittills på barnens bildning till goda samhällsmedlemmar. De långa afstånden, de vidt spridda ställena, missväxtåren och fattigdomen äro faktorer som göra detta mål svårt att upphinna.

) Missionsskolan i Jokkmokk är der uti mycket lyckligt lottad och utgör just genom lärarens personlighet och förmåga en mönsterskola i sitt slag.

Af det som i det föregående blifvit anfördt om nybygges-kulturens uppkomst, oeli utveckling, hafva vi sökt ådagalägga att mycket af den mark, som egnar sig till odling, redan blifvit dertill insynad och upplåten. Der imot hafva vi ej ännu vidrört huru denna landets uppodling utförts och hvilka medel den lemnar befolkningen till uppehälle. Åkerbruket är i allmänhet i hela Lappland osäkert, och lemnar blott undantagsvis god afkastning. Boskaps skötseln är mera lönande, om den på ett rätt sätt ordnas. De stora myrtrakterna lemna många och goda tillfällen till ängar, de månge bäckarne lemna äfven obegränsade tillfällen till beredande af ängs-rödjningar. Likväl hafva olika flod-dalar en olika bördighet. Så är både Skellefte och Pite elfs vattensystem mycket sterilt, mycket magert, myrarne äro grunda och hvila på sten-botten, bäckarne äro oftast omgifne af steniga stränder och försvinna sjelfve bland stora stenar. Lule elfs flodsystem är något bättre och ju längre man kommer mot norr, desto bördigare äro elfstränderne, desto vidsträcktare tillfällen finnas till erhållande af ängslägenheter. Pite elf är bland alla den sterilaste, dernäst Skellefte. Redan Lais-elfvens vattensystem är bördigt, så äfven Vindelns, Urnans och Ånger-manelfvens. Detta gör ock att af Pite Lappmark de trakter, som höra till Skellefte och Pite elfs vattensystem, minst af alla lämpa sig till kolonisation, att Jokkmokk och Qvikkjokk af Lule Lappmark äfven i allmänhet sakna goda ängslägenheter, men att sådana finnas i det öfriga Lappland. — Då nu största antalet af dessa ängslägenheter redan är insynadt under hemman, fordras för nybygges-kulturens vidare utveckling och för att ökad befolkning der skall kunna draga sig fram, att jordbrukaren genom afdikningar, vatten-öfversilningar och rödjningar förökar sitt höbord samt att han mer än hittills förkofrar sin ladugård och utvecklar boskaps skötseln. Lägger man der till den inkomst hvilken de nybyggare, som bo i Lapplands skogland, erhålla genom skogsavverkningen, så bör der inom kunna existera en betydligt större bofast befolkning än för närvarande.

För de nybyggare der imot, som icke bo uti skogslandet och som inom detta land uppslagit sina nybyggen omkring Pite och Skellefte elfvar samt i Jokkmokk, för det stora antal nybyggen mena vi, som ligger uti sjölandet ocli invid fjällen *), är ofta nog boskaps skötseln

*) Att invid fjällen finnas ställen med rika ängslägcnhcter, såsom vid Qvikkjokk, vid Lais-elfven m. il., är undantag, ej regel, Betet är dock alltid godt.

ej till fyllest att lemna erforderliga förnödenheter till lifsuppehälle. Der måste derföre, i allmänhet att tala, nybyggaren för att hafva sin bergning tillika vara renegare. Den del af Lapplands areal som lemnar eller kan lemna utkomst åt en jordbrukandc befolkning, innefattar således äfven Lapplands skogsland, men stora trakter af detta land egna sig dock icke för boskaps skötsel, emedan de bestå af hedland och berg. Dessa nejder utgöra der iinot, så vida de äro skyddade för skogseld, utmärkta renbetes-land, om vintern för fjäll-rcnarne och om sommaren för skogs-renarne. Af det ofvan sagda draga vi derföre den slutsats, att nybyggaren i Lappland icke ensamt från jordbruket kan erhålla sitt uppehälle, utan att han måste här med förena inkomst från andra håll, såsom från skogs-arbete och från renskötsel, samt att således denna senart; framgent för Lappland bör utgöra en vigtig näringsgren. — Fjällen och de stora fjäll-myrarne, hedlanden och bergen kunna ej på ett bättre eller mer inkomst bringande sätt användas. Landet är tillräckligt stort för att de båda näringsgrenarne skola få rum bredvid hvar andra, och en stor del af Lappland blefve en ödemark, om ej renarne funnos der, ty deras dervaro möjliggör nybyggarens.

I förslaget till kronoparker inom Norrbottens läns skogsland, har landsh.-embetet den 13 okt. 1870 äfven hos kungl. maj:t hemställt, att 'japparne fortfarande skola ega rättighet att uppehålla 8ig på dessa marker samt der fritt få hemta vedbrand och tältvirke. Landsh.-emb. har dess utom i sitt, med anledning af en från landstinget remitterad motion, afgifna underdåniga förslag till afvittrings-stadga för Lappmarken af den 24 aug. 1865 hemställt, att Skogs-lapparne icke skulle få vistas i skogslandet under sommaren, utan hänvisas till fjällen; "att den mark, som icke blifvit använd till hemman, nybyggen eller lägenheter och som särskildt afröses, skulle ställas under allmän tillsyn i afseende på

skogens vård och till godo görande";-—– och att Lapparne skulle

uga "der inom tills vidare begagna betet utan annan afgift än den vanliga lappskatten; dock att der renbetes-land äro till enskilda personer upplåtne, der vid inå förblifva till dess landens nu varande innehafvare

afgå.---Lapparne må dess utom icke förhindras att hädan efter

8°m hitintills under vintertiden beta sina renhjordar inom de skogsmarker Bore undergått afvittring". — Nu nämda förslag liar den 24 okt. 1871 af kungl. maj:t blifvit gilladt och antaget. Der igenom har 'ill kronopark blifvit lagd en areal af 27 qvadratmil omkring Pite elfs490

nedre lopp och räddad för sköfling. Högst önskligt -vore att flere sådana sträckor kunde på samma sätt bringas i säkerhet*).

Då vi nyss uttalat nödvändigheten af renar för nybyggarnes bestånd i Lappmarkerne, kan det vara skäl att med några rader antyda, dels huru många renar för närvarande finnas i Norrbotten, dels huru många som möjligen der kimna underhållas. Bägge antalen kunna dock endast approximatift bestämmas.

Ofvan (sid. 455) är det nu varande ren-antalet i de egentliga Lappmarks-socknarna uppgifvet för 1870 till vid pass 146,100 stycken. Dess utom finnas skogsrenar uti Pajala, Öfver-Kalix och Öfver-Lule, så att man torde kunna antaga att för närvarande inom Norrbotten finnas omkring 150,000 renar. — Det högsta antal renar, som för närvarande födes på 1 qvadratmil, utgöres af 400. Detta eger rum uti Jokkmokk på norra sidan af Lule elf; men landet i denna trakt utgör också ett af de bästa renbetes-landen i Norrbottens Lappmarker. I Tornio Lappmark födas redan nu 350 renar på qvadratmilen; men dels vistas dessa renar i Norge en del af året, dels begagna de renar, som höra till Enontekis, äfven betet på norra sidan af Köngämä elf, dels användes norra delen af Pajala socken till renbetes-land. Man torde der före, äfven med afseende fästadt der på, att afdrag bör ske för de trakter der landet är tätt befolkadt af nybyggare och der skogseldar mycket rasat, icke böra antaga antalet af rendjur, som öfver hufvud taget kunna näras i Norrbottens Lappmarker, till mer än 300 stycken pr qvadratmil, och skulle således uti länet kunna underhållas omkring 210,000 renar. — Mesta tillökningen skulle komma på Arjepluog, som har utmärkta renbetes-land. Vi äro öfvertygade der om, att derstädes föda finnes för 60,000 renar, att der imot uti Jokkmokk fjällen visserligen

*) Sedan detta skrefs liar, i öfver ens stänimelse med nåd. proposition af den 3 jan. 1873, riksdagen den 15 mars samma är beslutat, att den blifvande afvittrings-stadgan inom Vester- och Norr-bottens län skall innehålla de allmänna bestämmelserna "att egare af frälse- och skatte-heminan och lägenheter i Vesterbottens och Norrbottens läns Lappmarker ej må öfver den vid afvittring tilldelade skogen ega vidsträcktare, dispositionsrätt än enligt § 1 af nåd. förordn, den 29 juni 18GG angående dispositionsrätten öfver skogen å vissa skattehemman är egare af deri omförmälda hemman förunnad; samt att äfven efter afvittringen Lapparne skola vara, såsom hittills, berättigade att för renhjordarne begagna bete å all skogsmark inom Lappmarkernas nu varande område, dock å de enskildes skogar inom de till odling tjenliga delarna af landet endast vintertiden, äfven som ega att, i den mon för betes-rättens utöfvande är nödigt, till hushållsbehof begagna skogen". Genom dessa bestämmelser, om de i stadgan ordentligt utföras och praktiskt i verket sättas, är skogen i Lappmarkerna för all framtid räddad, Lapparne uttryckligen försäkrade om nödig rätt till bete och till bruk af skogen, två för deras bestånd ytterst vigtiga inen aldrig förut så kringgärdade säkerhets-akter.

lemna föda för ett större antal än det nu varande, men skogslandet icke, hvar imot i Gellivare både fjäll och skog kan nära ett större antal.

En sak, värd uppmärksamhet, är att de skattande Lapparnes antal mycket varierat. Detta visar nämligen att förmögenheten bland Lapparne är mycket vexlande, och att den som det ena året är rik, det andra året kan vara utfattig; förmögenheten bland Lapparne kan vissa tider vara någorlunda jemt fördelad, vid andra tider åter vara samlad på få händer. — Skatte-lapparnes antal utgjorde nämligen:

år 1748 i Norrbotten: 846, i Vesterbotten: 186. Summa 1,032.

» 1795 i dito 497, i dito 133. » 630. » 1801 i dito 665, i dito 158. » 823. » 1848 i dito 394, i dito 127. » 521. » 1870 i dito 393, i dito 172. » 565 *)

Dessa olikheter bero till största delen på antalet renar, och huru detta kan vexla synes af länsmannens i Gellivare rapport i dec. 1871, enligt hvilken ren-antalet i socknen under året ökats med "minst 7,000 stycken". För 10 år sedan var Sör-kaitom by fattig, nu är hon der imot rik. Den allt högre stegrade välviljan mot Lapparne torde väl ock i någon mon hafva inverkat till sänkande af skatte-lapparnes antal, liksom af skatten. Det höga antalet i Norrbotten år 1748 torde bero der på, att en del finsk-norske Lappar räknats dit, emedan de för sin genom-vandring och sitt vinter-vistande betalat skatt.

Efter att i det före gående hafva visat huru administrationen i Sveriges Lappland börjat och utvecklat sig samt den inverkan detta haft på den der sig uppehållande nomadiska befolkningen ända in i nutiden, hafva vi kommit till den slutledningen, att välståndet hos Lapparne under de senare årtiondena betydligt tilltagit i norra delen af Lappland, dels genom det hägn lagen lemnat, i det förhållandet mellan

*) Jfr ock hvad här ofvan sid. 425 säges om sänkningen i Japp-skatten. — Här till kan möjligtvis läggas ännu ett statistiskt bidrag frän 1570—1571. H. Forssell (Sverige 1571. sid. 83) uppgifver

Tornio Lappar till mantalet.. 131.

Pite Lappar dito dito .... 113.

Lule dito dito...78. 322.

Ume och Ångermanna Lappar.. 37.

summa 359.

Ar nu mantal, som jag förmodar —- skattelag), så kan jemförelse ske. D.

de olika näringsgrenarna blifvit på ett rättvist sätt ordnad, dels genom den upplysning, som der inträdt, dels der igenom att nybyggarne, synnerligast till följd af de många missväxt-åren, som hemsökt deras jordbruk, mer och mer börjat inse, att de olägenheter, nomaden tillskyndar, äro obetydliga mot de fördelar han skänker jordbrukaren, och att mången städes i Lappland ensamt Lappens dervaro gör nybyggarens bestånd möjligt. Vi hafva sålunda haft glädjen omnämna, att de misshälligheter och strider, som förr varit så vanliga mellan de bofaste och nomaden, nästan helt och hållet upphört; att de stora skogseldarne på några trakter äfven märkbart aftagit, der igenom att skogen fått ett förr ej anadt värde; att både Lappen och nybyggaren, nomaden och jordbrukaren, synes hafva kommit till insigt der om, att landet är så stort, så vidsträckt, att de kunna vistas der i och trifvas der jemte hvar andra, utan att deras olika intressen der af lida; att således sämja och frid trädt i stället för oenighet och split. — Vi hafva äfven följt nomaden på hans flyttningståg till Norge och ned till dess kust, samt funnit, att det mottagande han der röner af den bofasta befolkningen är godt med undantag för Tromsö amt, dit största antalet renar flytta, och vi hafva uttalat den öfvertygelsen, att med något till mötes gående från ömse sidor, de stridigheter som nu der pågå och årligen tillväxa, skola kunna biläggas; att orsaken till stridigheterna mest är att söka der i, att inga lagstadganden ordna de inbördes förhållandena, samt att detta är en åtgärd, som kräfves af den närmaste framtiden. — Vi hafva ock visat att nomaden i sina södra svenska hemvist på senare åren icke lidit någon egentlig förträngning, utan äfven der snarare tillväxt än aftagit, fast än han der i allmänhet är med sina renar inskränkt till det egentliga fjäll-landet. — Vi hafva dess utom icke underlåtit att fram lägga den dystra bilden af nomaden i Pite Lappmark, huru hans existens såsom sådan hotas, icke allenast der igenom, att ban utsträcker sina flyttningar för långt, utan äfven och förnämligast der igenom, att han under dessa kommer i tillfälle att till öfvermätt skatta åt sitt olyck-liga begär för starka drycker; vi hafva dock vågat uttala det hoppet, det önskningsmålet att, med en stigande upplysning, hos befolkningen äfven i dessa trakter skall den sanningen vinna mark, att inbördes stöd och hjelp, icke den ene folkstammens höjande på den andres bekostnad, är ett oundgängligt vilkor för dessa trakters bestånd; och i sammanhang der med hafva vi lemnat en redogörelse för de åtgärder, som synner-

ligast de sista åren vidtagits för att äfven i dessa ängder och i hela Lappland utbreda den välsignelsen, som en på rätta grunder fotad folkundervisning medför, samt sökt visa nödvändigheten af dess vidare utveckling, på det nomad-folket må erhålla de kunskaper som sätta dem i jemnbredd med, den jordbrukande befolkningen. — Vi hafva äfven kastat en blick på Lapplands lämplighet till uppodling och de delar af detta land, som icke egna sig till annat än renskötsel, och till sist hafva vi uppgifvit ren-antalet för närvarande, samt vågat en beräkning öfver det som bör kunna framfödas, hvar jemte vi äfven lemnat några upplysningar om det hägn myndigheterne i utkomna författningar gifvit åt den nomadiska befolkningen.

Det är nämligen Lappen som nomad vi hufvudsakligen tagit i betraktande. Ty om ock det stora antalet bofaste Lappar i Norge (år 1865 icke mindre än 15,601) jemte ofvan anförda erfarenhet från Vester-och Norrbottens samt Finlands Lappmarker, häntyda på en framtid för Lappen såsom bofast, såsom jordbrukare, när en eller annan generation stupat på försöken, är dock denna framtid blott en hägring, som ännu bortskymmes af Lappens närvarande vigtiga bestämmelse, att till godo göra det stora, för all annan kultur otillgängliga land han bebor i den höga norden.

De stora fjäll-sträckorna, fjäll-öknarna, äro i allmänhet för all annan boskaps skötsel odugliga och kunna ensamt åt renarne erbjuda föda; här är Fjäll-lappens verknings-plats. De stora icke odlingsbara landsträckorna, som ligga emellan fjäll-regionen och kustlandet, kunna icke heller På ett nyttigare sätt användas, emedan den föda, renen egentligen förtär, icke af andra kreatur användes der till; här är och bör vara Skogslappens hem. Han är icke blott nyttig utan till och med nödvändig i dessa nejder, ickc minst genom den skogsvård han egnar åt de trakter, i hvilka han ströfvar. Här öfver allt trifvas Lappar och renar väl; de produkter, hjordarna lemna, äro inga obetydligheter. Detta visas af de approximativa beräkningar, man har från ett och annat håll, af hvilka blott en må anföras, den af landshöfdinge-embetet för Vesterbotten, hvilket i cmbetsber. 1866—1870 nämner, att under femårs-pcrioden årligen afyttradt renkött går till 7—800 centner, renhudarna till 17— 1800 stycken. Om också denna uppskattning måste anses vara i hög grad opålitlig, är den åtminstone icke för hög.494 NOMAD-LAPPENS BETYDELSE.

Detta med afseende på Nomad-lappens betydelse såsom den enda möjliga befolkaren af Lappmarkernas största del. Att han äfven är nödvändig specielt för den bofasta befolkningens välbefinnande och utkomst, hafva vi ock sökt visa.

Men i ett fall till är han både för den och för Norrlands kustland nödvändig, der igenom att han inleder och utvecklar samfärdseln med Norge, hvilken bör blifva större och större, ju mer innebyggarne komma till insigt om de stora fördelar för båda rikena, som der af skola uppkomma. Ehuru ännu icke bestämda statistiska data kunna före bringas, är det dock i landet tillräckligt kändt, att samfärdseln, företrädesvis i Tornio Lappmark, år för år tilltager; att sill och färsk torsk komma öfver till Sverige i stora qvantiteter och spridas i bygderna, t. o. m. söder om Piteå; att Lappmarkernas produkter söka sig väg till Norge i stället för till Sverige; att till och med det smör, som produceras i Pajala (och hvilket icke är obetydligt), går till Norge, samt att Tornio Lappmark der ifrån fyller största delen af sitt behof af spanmål och specerier. På samma sätt raisonera Friis och Daa från norsk synpunkt om Lappens och renens betydelse för den bofasta befolkningen och för kommunikationen (se "En Sommer", sidd. 25—27, m. fi.); endast vid Bosekop marknad säljas 4—6,000 lU svenskt smör. Den samfärdsel Lapparne ombesörja för denna landsdel, är således ganska stor, och antagandet att den i en framtid äfven skall blifva af betydelse och vigt för Norrlands öfriga flod-dalar, inne bär i sig ingen öfverdrift.

Efter allt hvad vi nu sökt utreda, önska vi att läsaren, i likhet med oss, måtte hafva fått den öfvertygelsen, att lapska folket såsom nomad-folk, har framtid för sig, att denna framtid nu mera står uti en ljusare dager än för årtionden till baka, samt att denna folkstam hädan efter, såsom hittills, skall bibehålla sig i Sveriges alla Lappmarker, och såsom Fjäll-lappar i norra delen der af föröka och utveckla sig till en för dessa nordliga trakter allt vigtigare och nyttigare del af fäderneslandets befolkning.

För att slutligen gifva läsaren ett begrepp oin nybyggens beskaffenhet i denna del af vårt fosterland, då de af ett eller annat skäl råka i vanvård, lemnas nedan stående natur-trogna bild. Det snedvridna huset; den rått-hål

liknande hus-öppningen utan dörr; det insjunkna

taket, på hvilket skorsten saknas (han låg nedfallen bakom huset); det med brädlappar till hälften igenstängda fönstret, m. m.. gifva en föreställning om tillståndet. Och likväl bestod familjen af man, hustru och tre arbetsföra söner, och virket till ett nytt hus låg sedan ett par år multnande vid foten af berget till venster. Sådant var det år 1868 och är sannolikt ännu i denna stund.

(Fig. 77) Nybygget vid Njunjes i Tarra-dalen, det vestligaste i Lule Lappmark.

Tillägg

till sid. 1: Lapparnes namn.

Lapparnes namn på ryska var i äldre tider *Lopäne*, *Lopnäne* eller *Lopläne*, samtliga tydligen härledda af Lapalainen. Senare hette de ibland *Lop*, såsom t. ex. i Ivan Vasiljevitz's testamente af år 1504, der det talas om Vild- och Skogs-Lop. Nu mera heta de *Lopari* (Lehrberg, sidd. 216—217). Således äfven här benämningen hemtad från finskt språk.

till sid. 6: ryskt-lappländska ishafs-kusten.

Tidningarne berätta att den 1 juli 1872 afgått en rysk expedition för att på denna kust uppsöka lämplig plats för handels-hamn. Expeditionen består af medlemmar från inrikes-, finans-, marin- och riksdomän-ministerierna, under ordförandeskap af verkliga statsrådet Sobiesczansky. Den har till disposition två ångbåtar. I sammanhang med undersökningarna af Kariska hafvet och om der visar sig en väg till Sibirien, torde denna expedition blifva af ännu större vigt. — Här jemte hafva Ryssarne ungefär samtidigt börjat anläggning af en större kyrka vid Boris och Gleb samt utsett plats till en stad i granskapet, nära norska gränsen.

till sid. 18: snöns djup

uppgifves i skogarna till 4 fot. År 1873 i mars skrifver H. A. Widmark, att snön i kustlandets skogar är 6 fot, i Lappmarkernes 4,5 till 5 fot, "hvilket icke inträffat i mannaminne".

till sid. 29: guldfynd i Lappmarkerne.

Hösten 1872 berätta tidningarne att 17 kompanier med omkring 500 man finska guldvaskare vid Ivalo-joki och tillstötande elfvar, ehuru årets arbetstid varit kort, hembragt mellan 50—60,000 gram (117—140 svenska [skålpund]) fint guld, af 112,000—134,000 r:drs värde.

till sid. 51: Lapparne i Finland.

År 1847 säger Warelius (sid. 98), att alle Lappar försvunnit ur Kuusamo, Kuolajärvi, Sodankylä och Kittilä. Blott här och der i dessa trakter samt i Rovaniemi (2—3 familjer), Tervola och Alkula finnas några Lappar, som vakta Finnarnes renar. Innevånarne i Kemi äro rene Finnar och sköta sjelfve sina renar, ehuru flere sådane finnas derän i Rovaniemi. I Kuolajärvi och Kuusamo är dock befolkningen något blandad.

till sidd. 55 och 56: renar i ryska Lappland.

Der varande Lappar hålla renar egentligen blott för skjutsning, såsom dragare, föga till slagt, icke ens till afvel; förlora de sina renar (genom ut-körning, vargar, sjukdom), skaffa de sig nya genom köp från Nomad-lappar. (Middendorff, sid. 175.)

till sid. 60: "renens namn" upptagas i rubriken till kapitlet,

men finnas icke der uti. De tillernades på ark 5; men då ark 4 var tryckt, beslöts, till undvikande af upprepning, att först längre fram i kap. 11 upptaga dem; och finnas de der, sidd. 296, 297.

till sid. 171: Lapparnes kropps-bildning.

Näsans form är temligen vexlande, dock har jag aldrig sett henne krökt, örn-lik. Ofta är hon något utplattad, ibland mycket; sällan stor (lång), vanligen liten (kort), med upp stående spets och något vida näsborrar.

till sid. 180: pratsamheten.

Tungan är jemt i gång och minspelet så lifligt, att man ser sig tvungen antingen att anse skildringarne om nordbons slutna, föga sällskapliga, ja dystra karakter för foster af allt för fri fantasi, eller ock att deri se ett mäktigt fram brytande af den medfödda stamkarakteren, säger Middendorff (sid. 178).

till sid. 198: bröllopps-ceremonierne.

Bruket att med stål och flinta slå eld öfver brudparet omtalas redan af Olaus Magnus (lib. iv, kap. 7) och på samma sätt som af Regnard. Förmodligen har han fått sin uppgift från Olaus Magnus, liksom Eden, hvilken har den samma (sid. 224).

till sid. 200: nordiska giftermåls-seder.

Här kan tilläggas, att brölloppet i äldre tid kallades *bruðkaup* och att köpe-skillingen eller brudgåfvan hette *mundr;* likheten blir här igenom så mycket större och det nordiska ursprunget af Lapparnes bruk så mycket sannolikare.

< i>till sid. 225: Maderakka ocli Sarakka.

Castréns åsigt om ordet *Maderakka* ses ytterligare af några ord i hans ”Resor och forskningar”, del. I, sidd. 115—116, hvarest äfven uttalas den senare frångångna tanken, att *Sarakka* skulle hafva sitt namn al linska ordet *saari* (holme), och beteckna en på sjö-holmar dyrkad Seite. Ordet härledes utan tvifvel af *saret*, skapa.

till sid. 236 och följ. om Seitarne.

Pastor Joh. Mörtsel (i Malå) berättar i bref, att han fått en Seite från Vuovos-träsk; ”den liknar ett midt itu klufvet kalfhufvud, ihvilket ena ögat finnes qvar. Ett notvarp midt imot denna sten heter *seitevarpe*. Då Lapparne skulle draga not i detta varp, satte de blommor i stenens öga och sade: gif oss, gif oss, ymnigt af fiskar; och *då fingo de stora fiskar*, tillägger sagesmannen”.

till sid. 258.

Kiälde-muora härleder Friis (sid. 142) från *gieldet*, förbjuda, värna om; det betyder således skydds-träd, och min tolkning i texten är oriktig.

till sid. 273.

I samband med det anförda nåid-namnet *Guttavuorok* bör nämnas att, åtminstone i finska och ryska Lappmarkerne, nåiderne allmänt ansågos kunna efter vilja antaga djur-skepnader. Detta omtalas flerstädes af Castrén, särskilt del I, sid. 29, hvarest desse nåiders lapska namn säges vara *viroladsch*, det vill säga: Estländing!

till sid. 287, noten.

Castrén härleder (III, sid. 207) ordet *Seida* (Seite) från forn-nord. språket, ”emedan det hvarken förekommer i finskan eller andra beslägtade språk”. — Lönnroth anser det lapska Seite och det finska Hiisi vara samma ord.

till sid. 353 och följ. flerstädes.

Här och på många ställen i det följande finnas utsatta latitudsbestämningar; vid några har jag satt ”omkring”, vid andra icke; det gäller dock *alla*. Ty *pålitliga* kartor, i tillräckligt stor skala för noggranna uppgifter, har jag icke haft att tillgå; för Sverige åtminstone finnas inga sådana. Det har heller icke varit nödigt för mitt ändamål: att för läsaren angifva ett ungefär och hvar han på den bifogade öfversigts-kartan kan finna rätt på de omtalade ställena.

till sidd. 356—357 om Taciti Fenni.

I sin afhandling om ”Nordmändenes herkomst og folkeslägtskap” gifver R. Keyser (sidd. 106—117) i *hufvudsak* alldeles samma framställning (tolkning) af Taciti geografi öfver Æstyer, Sitoner och Finnar. Detta vigtiga stöd, för sent kändt att begagnas i texten, har jag dock velat här anföra, så mycket hellre som Keysers argumentering är fullständigare än min. Men då K. låter Lapparne hafva besutit hela Finland, tillåter jag mig fortfarande tvifla; inga bevis finnas här för.

till sid. 358: härledning af ordet Finné.

I nyss anförda afhandling (sid. 115) härleder Keyser namnet Finne (Lapp) från forn-nordiska *finna*, hvilket skall betyda icke blott finna, utan ock veta, förstå; *Finnr* skulle således betyda en ”viismand”, en trollkarl. Men lexica upptaga icke sist nämda betydelse af finna eller Finne, hvarken i forn-nordiska språket eller dialekter, och derföre synes mig K:s härledning icke vara till freds ställande; han är dess utom både lång-sökt och obehöflig.

till sid. 381, not, om Svase.

Keyser antager (sid. 51) att Svase eller Svade sannolikt var en ”landvätte” för *Svadabu*, ungefär det nu varande prestgället Ringsaker i Hedemarken. Der igenom får vexlingen af Svases natur och nationalitet ett nytt tillägg, som ytterligare försvagar hans bevisningskraft: han blir således på en gång Lapp, jätte, dvärg och landvätte.

Sid. 398 om Lapparnes invandringsväg till Norden och deras utbredning härstädes, synes Worsaae hysa samma åsigt som den jag ofvan framlagt, för att döma af hans senaste arbete: ”Ruslands og d. skand. Nordens Bebyggelse og äldste Kulturforhold” i Årböger f. nord. Oldkynd. o. Hist., 1872; man jemföre sidd. 345 och 429. Han upplyser ock (sid. 343) att de ben-saker från Lappland, som i stor mängd finnas i Christiania museum, äro mycket olika, icke blott med dem som träffas i ren-grottorna och afskrädes-högarna, utan ock med dem som tillhöra yngre sten-grafvarna; att de röja senare tid än desse, och att de tydligen äro ofullkomliga, plumpa efterbildningar af den yngre stenålderns kilar, lans-spetsar, hålmejslar och hammare. Är detta riktigt, må det tjena som ytterligare bevis på Lapparnes låga stenålderskultur.

*

Literatur-förteckning.

Acerbi, Joseph. Reise durch Schweden und Finnland, bis an die äussersten Gränzen von Lappland in d. Jahrén 1798 u. 1799. Aus d. engl. übers. von Ch. Weyland. Berlin. 1803; 8:o. (Innehåller sidd. 433—500 en allmän beskrifning öfver Lappland, nästan uteslutande efter Leem.)

Ahlqvist, Aug-. De vestfinska språkens kultur-ord. Ett lingvistiskt bidrag till Finnarnes äldre kulturhistoria. Helsingfors, 1871; 8:o; 2:a delen af "Forskningar på de Ural-Altaiska språkens område".

Aleniiis, C. (*. B. Diss., statum oeco-nomiæ, qui hodie obtinet, in Lapponia Pithensi, leviter adurabrans. Åbo, 1768, 4:o och

— dis9., statum politices & religionis in dito præsentem delineatura. Åbo. 1769; 4:o; båda Præs. Joh. Bilmark. (Föga om Lapparnes förhållanden.)

Aüdclill, And. Anteckningar i Lappska språkets grammatik. — I "Acta socie-tatis scientiarum fennicæ". tom. V. sidd. 343—436.

— Enare-lappska språkprof med ordre-gister. — I dito dito. tom. VII. sidd. 385—508.

— Religion der heidnischen Lappen, öfvers. från finska orig. i Suomi. I Ermans "Archiv für wissenschaftliche Kunde Russlands", Bd. 20, sidd. 167— 180 och 349—365.

Andersson, N. J. Några teckningar från en sommarfärd till Sulitelma. Ny illustrerad Tidning nås 43 och 45 för 1865, samt n:is 11—15 för 1866. (Illu-strationerne af Fru A. Andersson: mest natur-skildringar.)

Anonymus. Beskrifning af Lapptrumman och dess bruk. — Manuscr. 6 blad: i Kungl. Bibliotheket.

— Kårt underrättelse om svenska Lapparnes omvändelse till Christna Läran. Åbo Tidningar för 1789.

— Om de i åtskilliga landsorter på svenska sidan boende Finnar. Åbo Tidn:r 1793. (Uppgifter om tiden för bosättningar i Sverige.)

Arndt, Ernst Moritz. Resa genom Sverige år 1804. Öfvers: af J. M. Stjernstolpe. Del I—IV; 2:a uppl. Carlstad, 1813. 14, - 17 & 08; 8:o. (Intet nytt om Lapparne.)

Arwidsson, A. I. Handlingar till upplysning af Finlands häfder. Del I X. Sthlm. 1846 58: 8:o. (Spridda notiser, enligt register.)

Bedemar, Vargas. Reise nach dem ho-hen Norden durch Schweden, Norwe-gen und Lappland, in d. Jahrén 1810, 1811, 1812 u. 1814. Band I II; Frankf. a. M., 1819: 8:o. (Bd. I, sidd. 261 8 om Rö rås-Lapparne.)

Berch, Anders, se Fjellström, C. /'.

Bertram, B:r. 1'eivash Parnéh, die Son-nensöhne. Nach BruchstUcken einer cpischen Völkssage aus Lappland von D:r B. (Statsrådet G. Schultz, i S:t Petersburg). Helsingfors, 1872; 8:o; utkom 1871 på sommaren. Öfvers, fri till oigenkänn eligh et.

Bilmark, Joh. De contentionibus propter Lapponiam motis. Diss. 4:o. Åbo. Pars l:or, 1784, resp. Benj. Sinivs; conti-nuatio. 1798,resp. Andr. Planman. (Rent historisk.)

Björner, E. J. De Svedia boreali. Ups. 1717; 8:o. Præs. Joh. Hrrmamton. (Mest spekulationer.)

Spec. histor. geogr. descript. Gotun-heimiæ etc. Sthlm. 1741. 4:o.

Brev til Prof. i Upsala, M. Joh. Am-nell, om Finnars, Lappars och Samo-jeders Ursprung av det andre och senare folkslaget i Östra Scythia, de Veneder, eller Samater, det är de sama-ritanske Israeliter. (Tryckt såsom bihang till samme Förf:s "Svea-Rikens Hävda-ålder". Sthlm, 1748: 4:o.)

Blefkenius, Ditlunar. Het Vermaak der Tover-hek/.en van Lap- en Finland, etc. Leuwarden 1716. (Citerad.)

Bloch, Jens. Rudimenta grammaticæ Lapponicæ (1719? Citerad).

Blom, <*. P. Bemærkninger på en Reisc i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827. Christiania,BLOM-COXE.

DA A-ELERS. 501

1830; 8:0. Hit 1 och 2. (Goda i akt tagel ser.)

Blöiu, Glist,. Peter. Das Königreich Nor-wegen, statistisch beschrieben. Leipzig, 1843: 8:0; i 2 delar. Lapparne afhandlas i 2:a delen, sidd. 181 205.

Boelltlingk, Willl. Bericht einer Reise dnrch Finnland u. Lappland. I "Bullet. scient. de 1'Acad. imper. des sciences de Saint-Petérsbourg", tom VII, 1840; l:e Hälfte spalt 107, 2:e Hälfte spalt 191 följ:de. (Mest, natur-historiskt.)

Brooke, Arill, (le Capell. Travels through Sweden. Norway and Finmark to the North Cape in the summer 1820. London. 1823; 4:to.

— Northern Scenery, illustrative of a tour through Sweden, Norway and Finmark. London, 1823: fol.

— A Winter in Lapland and Sweden with various observations. London, 1827; 4:to.

— Winter sketches in Lapland. London, 1827; fol. (En mängd i akt tagelser och special-uppgifter: förf. beskylles, ehuru orätt, för osannfärdighet; missförstånd ega flerstädes rum: underhfil-lande; kriticeras af Itode i "Morgenbla-det" 1828. 11:0 147.)

Broomé, G. Se Sjöborg, N. H.

Biich, Leopold von. Reise dnrch Nor-wegen und Lappland. 2:a delen. Berlin, 1840. 8:0. (Om Lappland, se bokens innehålls-förteckning. Uppgifterna pålitliga till följd af goda sagesman.)

Bushmnn, An Old, ho WheoVmright.

Cajanus, Aug. Våra Nomader, framställning med en blick på nybyggesväsendet i Lappmarken. Sthlm, 1870; 8:0. (Partisk för Lapparne.)

Castrén, M. A. Nordiska resor och forskningar. Del I—VI. Helsingfors, 1852— 1858; och 1870. 8:0. — Resorna gjorda åren 1838 1849. (För Lappland och Lapparne, se register.)

Castrén, Sam. Observationer gjorde i Utsjoki Lappmarks Prestgård åren 1795 och 1797. Vet. Akad:s Handl. 1800, sid. 53 följ. (Meteorologiskt.)

Chlistie, W. F. K. Spoer af finske eller lappiskc Folks Ophold i Oldtiden paa Höifjeldene i Bergens Stift. I Urda, ^ind II. sid. 408. (Mest ren-ben. Vederläggning Ii os Nicolaysen.)

Chydenius, S. De oeconomia et moribus incolarnm Lapponiæ Kimiensis. Diss. resp. G. Vegelivs. Åbo 1754; 4:to. (Mest om Nybyggarne.)

* oxe, >V:m. Voyages en Pologne, Russie. Suède, Danemarc, etc. Traduit par P. H. Mallet. Tom II. Genève, 1786; 4:o utgörande III tornen af "Nouveau re-cueil de voyagc". (Sidd. 106 110 un-

derrättelser om Lapparne af Öhrling; sidd. 353 -6 något efter Leem.)

Daa, Ludvig Kr. Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland. Med et Kart. Latillägshäftet til "Folkevennen", 19:de a argan g. 1870. Kristiania, 1870: 8:o. (Resan företagen 1867; skildringen liflig; spridda notiser om Lapparne.)

Damianus a Goes, equ. lusitanus: Opu-scula. Lovanii, 1544, 8:o. Ark N. "De-ploratio Lappianæ gentis" (Bref till Påfven, omtalande bekantskap med Olaus och Johannes Magnus, samt Lapparnes brist på kristendom); hvar j>å följer "Lappiæ descriptio" (på 2'/•> sida).

Dass, Peder. Beskrivelse over Nordlands Amt i Trondhiems stift. Först udgivet under titel: Nordlands Trom-pet, i vers forfattet af P. D., fordom sognepræst i Alstahoug menigheder i Nordlandene. Opl. på nye. og med Anmärkninger af Alb. Chr. Dass. 4:de oplag. Trondhjem. 1849: 8:o. (Förf. kring år 1700. Sid. 94 följ. om Lapparne.)

Deinboll, P. V. Bemærkninger til Erich-sens Betænkning. Budsticken 1824. n:s 7S 81. sid. 641 följ.

Noter till Neikter, "de veteri Fininar-kia". Dito n:is 86—88. Description de la Laponie; i Melanges interessans et curieux etc., par M. R. D. S. Paris 1763; 12:o (Cit. af Warmholtz: efter Scheffer).

Dietrich. Zeugnisse eines vorhistorischen standes des schwedischen und einer go-tisclien gestalt des altnordischen aus dem lappischen und tinnischen Sprachen. Sidd. 32 65 i bd. III af "Zeitschrift fiir die Wissenschaft der Spracbe"; Greifswald, 1851; 8:o.

Dillon. A winter in Iceland and Lappland. London. 1840. (Citerad.)

Dissertation sur la Lapponie & sur le Gouvernement de ses peuples. I 4:de tom. af "Atlas Historique". (Citerad af Warmholtz.)

Edén, Richard. Of the north-east frostie Seas, and Kyngdonies lying that way etc. gathered in part and done in to englyshe by R. E. First printed in 1555. — Såsom Bihang till vol. Il af Herberstein (se denne) sidd. 175 256. (Gamla sjelfständiga uppgifter, delvis sanna och bekräftade af senare: således af historiskt interesse.)

Ehrenmalm, Arv. Hona K» nom Vestcr-Norrland till Åsele Lappmark. Sthlm. 1743; 8:o. (Mest, om landets natur och användbarhet för kultur och industri.)

Elers, Johan. Samlade underrättelser om Lappmarkerne under Svea Vällde, innehållande: Landets Geographiska

parnes Ursprung, Seder, Bruk, Slögder och Lefnadssätt, deras Religion. Omvändelse, Handell och Näringsfång, samt Politiska och Ecclesiastika Styrelse med hvad därmed gemenskap äger, under visse Tittlar samman dragne af J. E. Manuskr. i fol. 1,503 sidor, med register. I kungl. Statskontoret. (På första bladet är fästadt ett bref, dateradt d. 12 dec. 1800, från Sam. Gust. Hermelin, i hvilket ban tackar för det han fått se manuskr.; det var således då färdigt. "Rudis indigestaque mo-les"; dock läsvärd.)

Elers, Johan. Manuskr. i kungl. Statskontoret; stilen samma som i föregående; utan titel, men synes omtalas (sid. 1276 och 1470) i detta, under benämning af ett "materiellt register", började kring 1791 på förslag af biskop Olof Wallqvist. Utgör ett alfabetiskt register öfver k. Lappmarks-Direktionens beslut och åtgärder. Elers fick arfvode för detta register d. 29 april 1793.

Elimin, Johan. Embetsrapporttillkungl. Sundhets-Collegium för år 1855, såsom provincialläkare i Wemdalens distrikt af Jemtlands län. Utdrag i Collegii und. ber. för nämda år, sidd. 12 15.

Rapporten för 1859 i detta års und. ber., sidd. 8 11.

Enault, Louis. La Norvège. Paris, 1857; 12:o. (Kap. VI "Chez les Lapons", sidd. 263- 330; fullt af orimligheter och osanningar!)

Eneroth, Olof Olofsson, se Ihre, Joh.

Enevald, Petr., se jVärner, F.

Engeström, J. Resa genom Norrland och Lappland till Sulitelma och Gellivare år 1834. Sthlm, 1834: 8:o. Del 1 och 2.

Resa genom södra Lappland, Jemtland, Trondhjem och Dalarne år 1834. Sthlm 1835; 8:o. Del 1 och 2. (Mest om naturen och odlingsförhållandena.)

Erichsen, Johan. Betænkning om Præ-tensionerne i Hensigt til de Russiske Lapland, med videre (författad 1772) i Budstikken, 1824. n:is 74 77 och 78 81. (Intressant historisk utredning.)

Erman, Ad. Fragmente aus dem Brief-wechsel des in Nordasia reisenden Dr. Ad. E. 1 4 Bruchstück. I "Annalen d. Erd-, Völker- und Staaten-kunde von H. Berghaus"; l:r Band; Berlin, 1830; 8:o. Sidd. 65, 185, 321 och 596. Resan för sig gick 1828 9. (Om de ren-egande nord-asiatiska folken.)

Esbergius, Joh. Diss. historica de Pyg-mæis. Ups. 1703; 8:o; resp. Dan. Hodcll.

Everest, Robert. A Journey through Norway, Lapland k part of Sweden, etc. London, 1829; 8:o. (För Lapparne, se innehålls-förteckning af boken: intet nytt.)

Falkman, Ludv. B. Underd. Ber. om en af öfv. Dir. vid Landtmäteriet genom Rikets norra Län och Gottland år 1850 verkställd embetsresa. Sthlm, 1851; 8:o. (Jämtlands Lapp-förhållanden.)

Fant, E. M. Se Grape, Isaeus.

Feil man, Jak. Anteckningar under min vistelse i Lappmarken l:a och 2:a året. Borgå, 1844; 8:o. (Sjelfständig, goda observationer.)

— Anmärkningar öfver "Sjogréns anteckningar om förs. i Kemi Lappmark". Suomi, 1846.

Fjellström, Carl P. Tankar om Upod-lings möjelighet i Lappmarkerne. Upsala, 1760; 4:to. Diss. Præs. And.Berch.

Fjellström, Joh. Tent. acad. sistens medicinarn Lapponum; Lund, 1734; 4:o. Præs. O. Harmens.

Fjellström, Natll.; de cultura minera-lium in Lapponia. Diss. præs. Joh. Låstbom. Upsala, 1770; 8:o.

Fjellström, Pehr. Grammatica lappo-n i ca. Sthlm, 1738; 8:o.

— Dictiouarium sveco-lapponicum, eller en Ordebok, i hvilken de förnämste svenske ord efter alfabetet uppsökas kunna och på lapska gifne finnas. Sthlm, 1738; 8:o.

— Kort underrättelse om Lapparnes Björnfänge. samt deras der vid brukade vidskeppelser. Sthlm, 1755; 8:o.

Forbns, Henr. Ber. om kongl. Missions-Collegiet i Danmark, om missionen och om Lapparnes farliga afguderi], förf. år 1727 af H. F. Manuskr. dat. den 29 Mars 1727, Torneå. Copia; 4:o; sign. "N:o 89"; 12 blad. I kungl. Bibliotheket.

ForzeliilS, Nicol. Diss. de tympanis ma-gicis. Åbo, 1680; 4:o. Præs. P. Lavr-becehius.

Francisci, Er asm. Ber. von der Lap-länder Wahrsager-Pauken und Hexe-reyen. Nurnberg. 1674; 4:o. Citerad af Warmholtz. Mest efter SchefFer.

Fries, Th. M. Om Finmarkens Natur och folk. I "Svensk Literatur-Tidskrift utg. af O. R. Nyblom"; Upsala, 1865; 8:o: sidd. 86 115. (Mest botaniskt; spridda notiser om Lapparne.)

Friis, Hans (?). De norske Findlappers Beskrifvelse udgivetl740. Kiöbenhavn, 8:o; 88 sidd. (Anonym. På Alexandriner.)

Paa ny ndgivet med nogle Forkortel-ser og et Anhang, af Hans Cato Aall; Tromsö, 1841; 8:o.

Friis, J. A. Lappisk Grammatik udar-beidet efter den Finmarkiske Hoved-dialekt. Christiania, 1856; 8:o.FRIIS-GRA AN.

Friis, J. A. Ethnogr.ifisk Kart over Finmarken i 10 Blad. üdg. af Videnskabs-selskabet i Christiania med Bidrag af Oplysuingsvæsenets Fond. 1861.

Der Sampo Finnlands und des Lappen Zaubertrommel: i "Magaz. für die Lit. (I. Auslandes"; Bd. 57 för 1860. sid. 263, öfvers, från finska tidskriften "Kuukaus-lehti".

— Russisch Lapland; mit Karte. I Petermann Mittheil. 1870, Bd. XVI, sid. 358.

— lin Sommer i Finmarken, russisk Lapland og Nordkarelen. Skildringer af Land og Folk. Christiania, 1871; 8:o. (Resan företogs 1867.)

Lappisk Mythologi. Eventyr og Folkesagn. Christiania, 1871; 8:o (Mytlio-logien XVI. 176 och iv sidor, Eventyren med x och 176; hvarje med särskild titel och paginering, men i samma band.)

Enligt Kraft (Forfatter-Lexicon) finnas af Friis flera tidnings-uppsatser rörande lapska förhållanden, i Morgenbladet 1848 (n:o 177) och 1854 (n:is 207, 213 och 278): i Christiania-posten 1849 (n:is 403 och 405) och 1854 (n:o 2027).

Frisell, C. F. Die Lappen Schwedens und ihre Lebensweise. Globus, XIII, sidd. 207 209 och 245 247. (Mest efter Petrus Læstadii "Journal".)

Fritzner, Joh. Bemærkninger ved Pastor Stockfletbs Grammatik i det lap-piske Sproe, Le del. I Nor, III, 1844, hft 4, sidd. 66 117.

—- Beskrivelse over de i Ostfinmarken forekommende hedenske Begravelser, tilligemed nogle Efterretninger om andre i Öst finmarken og tilgrændsende Egne levnede Oldtidsminder. I Nor, III. 1844, 4:de hft, sidd. 117 132. (Out-redligt!)

»anander, Christfr. Mythologia Fen-nica, eller förklaring öfver de nomina propria deastrorum, idolorum. locorum. virorum, etc., som förekomma i de äldre finska Troll-Runor m. m. Åbo, 1789; 4:o.

Ganander, Henr. Grammatica Lappo-nicæ linguæ, Europæarum prope anti-M'iissima! opera studio H. G. Sthlm. 743; S:„.

Gissler, Nils. Underrätt, om den nu i Lappmarkerna gångbara rensjukans kännande och bot. Vet. Akad:s Handl. 1759, sid. 295 följ.

wOttlund, C. A. Försök att förklara Caj. Corn. Taciti omdömen öfver Finnarne. Jemte en öfversigt af deras fordna vidskepelse. Sthlm. 1834: 8:o.

Urnan, Johan, Landshöfd. öfver Vesterut» Österbotten. Underd. Berättelse om Lappmarken, "insinu. d. 20 Oct.

1670". I Handlingar rörande Skandinaviens historia, del 31. sidd. 309 - 320.

Graan, 01. Lapplands beskrifning uti 28 Capitel förf. af O. G.. Past. k Præp. Pithensis A:o 1672. Manuskr. 4:to; 218 sidd. med register. Sign. "D. 63".

— Dedic. till Rikskansleren, daterad Pitlieå <1. 8 maj 1672. I kungl. Bi-bliotheket.

Grann, Petr. 0. Exerc. acad. delinea-tionem Rangiferi breviter exhibens. Præs. M. Jul.Miorander. Ups., 1685; 4:o.

Grafström, Frith. Fjell-Lappen. Skaldestycke, belönt med Svenska Akademiens stora pris år 1861. I Akad:s Handl. del 33. sidd. 119 133.

Grape, E. J. Beskrifning öfver Enontekis socken. Vet. AkacLs Handl. 1803: sidd. 197 226, 259 288; 1804: sidd. 1 39 och 81 108.

Grape, Isaeus. Historia religionis Christiania in Lapponia propagatæ. Upsala, 1805; 4:o. Præs. Fant, E. M.

Grape, Isak. Minne af presterskapet i Lappmarks-församlingarne inom Hernösands stift. Umeå, 1853; 8:o.

Grape, Zach. öfversigt af culturens tillstånd i Norrland under catholska tidehvarfvet. Diss. Præs. Joh. Henr. Schröder. Upsala. 1851; 8:o.

Grönblad, Edv. Nya källor till Finlands medeltids historia. l:sta Samlingen. Köpenhamn, 1857; 8:o.

Grönlund, J. U. Om Lapparne och deras Gudar. Diss. præs. J. E. Schröder. Ups. 1848: 8:o.

Grönvall, And. Se P. N. Mathesius och And. Swehilius.

Hæffner, J. C. F. Anmärkningar öfver gamla nordiska sången. Svea, 1818; sidd. 78 93. På sidd. 87 91 förekommer litet om några kringresande Lappars sång.

Hager. Neue Beweise d. Verwandtschaft d. Hungarn mit deu Lappländern. Wien, 1794. Citerad.

Hagström, Joh. Otto. Jemtlaiuls oeco-nomiska beskrifning eller känning, i akt tagen på en resa om sommaren 1749. Sthlm, 1751; 8:o. (Om Lappmarken och Lapparne sidd. 75 85 särskildt.)

- Om de örter och gräs, som renar äta vid fjällen om sommaren Vet. Akad:s Handl. 1750, sid. 95 följ.

Harmens, Gust. Se Joh. Fjellström.

Hasselhuhn, Abr. Rol. Om Skytteanska Scholan i Lycksele Lappmark. Akad. afhandl.. præs. J. II. Schröder. Upsala. 1851; 8:o.

Helland er, And. Kort underrättelse om Utsjoki by i Torneå Lappmark. Abo Tidningar 1772.504 HELLANT-HUTCHINSON.

MVOSLEF-KEILHAU.

Hellant, And. Om den ovanliga kölden i Toruc och Lappmarken d. 23 jan. och följande dagar 1760. Vet. Akad:s Handl. 1700, sid. 312 följ.

— Om climatets helsosamhet i norra Lappmarken i anledning af förteckningar på födde och döde. Dito sid. 234.

Helins, Henr. Lappland uch Lapparne. En skildring ur höga Norden. Öfvers. Sthlm, 1868; 8:o. (Originalet: L. n.

d. L n. Bine Skizze aus d. hoh. Norden; Leipzig, 1868: 8:o.)

Herberstein, Sig. "von. Nötes upon Rus-sia: being a translation of the earliest account of that country, entitled: Rerum moscoviticarum commentarii. Translated and edited by B,. 11. Major. Vol. I & II, London, 1851 2; 8:o. Prin-ted for the Hakluyt Society. - Vol. II sidd. 105 112. För bihang se Edén.

Hermansson, Joh. Se Björner, E. J.

Hermelin, Sam. Gust. Försök till beskrifning öfver Lappmarken och Vesterbotten. Del L, Sthlm, 1810; 4:o. (Bergverk och mineralogi.)

— Tabeller öfver folkmängd och näringar i Lappmarken och Vesterbotten. Sthlm, 1810; 4:o.

Hodell, Dan. Se Esbergivs, J.

Ho|fberg, C. F. Se Linné.

Hogglléř, Major Freih. von. Reise naoh Lappland und cl. nördl. Schweden. Berlin, 1841: 8:o. Nebst Atlas von 20 li-thogr. Tafeln.

Holstein, G. B. Stael von. Anmärkningar om Piteå Lappmark, och unclerd. förslag till Lappmarkens Uppodling. Skrifvet på Adolfsström 1804. tryckt i Sthlm 1801); 8:o. Bilagor af J. F. Carpelan och Em. Öhrling. (Ekonomisk.)

Hollsten, Jonas. Om djuret Järf eller Filfras. Vet. Akad:s Handl., 1773, sid. 230.

— Afhandling om Renen: dito dito, 1774, sid. 124.

— Om folknummern uti några socknar af Svenska Lappmarken (Jukkasjärvi, Jokkmock, Gellivare uch Arvidsjaur). Vet. Akad:s Handl. 1777, sidd. 44—52.

Hiilphers, Abr. Abrsson. Samlingar till en beskrifning öfver Norrland. Saml. 5. Bd. 1 Om Westerbotten; Vesterås 1789. Bd. 2 Westerbottens städer; Vesterås, 1797; båda 8:o.

Hurton, William. A Voyage from Leith to Lapland. or pictures of Scandinavia in 1850. 2:d Ed. London. 1852; 8:o. (Tourist; eftersägningar.)

Hutchinson, Alex. H. Try Lapland. A fresh field for summer tourist s. With ill:s and a map. London. 1870: 8:o. (Reste från Luleå till Qvikkjokk.)

Hvoslef, Fred. Valdemar. Noget om den religiöse Bevægelse i Kautokeino; i Theol. Tidskr. for den norske Kirke. Bd. VII, sidd. 1—38.

— To Breve til Biskop Juell ang. de religiöse Bevægelser bland Lapperne. Christiania-Posten 1852, n:o 1539. Jfr äfven n:is 1542 och 1544.

Högström, Pehr. Beskrifning öfver de till Sveriges krona lydande Lappmarker, innehöll an de kort underrättelse så väl om landets belägenhet och beskaffenhet i gemen, som des Innevånares tilstånd och husholdniug, deras seder, maner och lefnadsart, samt laster och vidskepelser, m. m. — Sthlm. 8:o. utan tryck-år, men tryckt 1746.

— Tre öfvers, af detta verk, nämligen: Beskrivelse over de under Sveriges Krone liggeudc Lappmarker. Kiöbenh.: 1748: 8:o. Beschreibung von dem unter schw. Krone etc. Aus d. Schwe-dischen übers. von Templin. Stockholm und Leipzig, 1748; 8:o. Beschreibung des der Crone Schweden etc. U.ebers. Oopenhagen u. Leipzig. 1748: 8:o.

— Folknummern i några Lappska församlingar (Ariepluog och Åsele). Vet. Akad:s Handl., 1777, sidd. 155 159.

Ihre, Joh. De Quænlandia antiqua. Ups.. 1767; 4:o. Diss. resp. Ol. Eneroth Olofsson.

Se ölvrlmg, Emanuel Johan.

Se Ölirling, Johan.

Jessen—S, Erich Joh. Afhandling om de norske Finners og Lappers heden-ske Religion, med en Tegning af en Rune-Bomme. Se Leem, Knud. (Huf-vud-verk för äldre lapska religionen.)

Jiiterbog, Mr. de. Mem. sur la chasse, 1'oeconomie et la commerce des La-pons, etc. "Ur Journ. oeconomique" etc. för 1751, juni-häftet, sicld. 104 128. juli 122 140.

Junsten, M. Pauli. Chronicon episco-porum iinlandensium, annotationibus et sylloge monuinentorum illustratum. Utg. af Q air. Porthan i disp. åren 1784

-1800. Åbo; 4:u. Se Porthan.

Kall, Abrah. Undersögning af Finmarkens gamle og itzige Tilstånd, Indvaa-nere og Grændser, og den deraf hæn-gende Danmarks eller Sverrigs Retrig-hed clertil, meddeelt af Abr. K. (Förf. uppgifves i förordet vara "Stampe"). 1 Nye Danske Magazin. 2:t Bind. Köbenhavn, 1806, 4:to; sidd. 65 96 och 104 118.

Keilhan, B. M. Reise i Öst- og Vest-Finmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i Aarene 1827 og 1828. Christiania, 1831; 8:o. (Spridda, goda uppgifter.)KEYSER—I

Keyser, Rud. Om Nordmændenes Her-korast og Folkeslægtskap. I Samlede Afh aii dl in ger. Chr:a 1868: 8:0, sidd. I 246. (Förut publicerad i "»Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie". VI, sidd. 263 462, år 1839.) Om Lapparne passim: specielt sidd. 112- 117.

Kildal, Sigrat. Nogle Observationer om Trommen eller Runebommen, med en kort Beskrivelse over de hedenske Af-guder bland Finner og Lapper etc., meddelade af S. K. Jentoft till Skandinav. Litt.-Selskabet och af W. II. F. Abrahamson införd i Selskabets skrifter, 1807, sidd. 446 476, under titel: "Efterretning om Finners og Lappers hedenske religion".

Kung, Niels. Kort Beskrivelse om den Malmiske Heise (1590 d. 18 Dec. 1591 d. 21? Jan.). I "Danske Magazin" etc. 5 Bind. Kbhvn 1751; 4:o, sidd. 273 288. (Intet om Lapparne.)

Knorring, O. v. K. Till och ifrån Kok-kinmodka och Tromsö. Reseskildring. (I Tidn. Nya Dagligt Allehanda för 1872, n:is 279. 283, -85. -8, 291 samt 1873 n:is 2, 4. 6, 8. 14, 19 och 23. Resan företogs 1872.)

Læstadius, L. L. Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken, etc. Sthlm. 1824: 4:o. (Spridda uppgifter om Lapparne.)

Læstadius, Petrus. Journal för första året af hans tjenstgöring såsom Mis-sionaire i Lappmarken. Sthlm, 1831. — Fortsättning af Journalen öfver missionsresor i Lappmarken, innefattande åren 1828 1832. Sthlm. 1838; 8:0. Den förra signeras I, den senare II.

Lagus, Elias. Beskrifning öfver Kuu-samo socken i Kemi Lappmark. Vet. Akad:s Handl. 1772, sidd. 17, 222, 349 och följ.

- Om hushållningen och näringarna uti dito dito. Vet. Akad:s Handl. .1773, sid. 76 och följ. (Bägge ekonomiska.)

Landshöfdingarnes femårs-berättelser för Vesterbotten^ och Norrbottens län frän och med år 1822. Tryckta dels särskildt, dels såsom bihang till riksdags-förhandlingarna. dels såsom bidrag till Sveriges officiela statistik.

Laurhecchius, 1'. Se Forzeliw, Mcol.

Leem, K. I5n lappisk Grammatik i Por-sanger-dialekt etc. Kbhvn, 1748: 8:0.

— En lappisk Nomenclator efter dito.

Trondhjem, 1756; 8:0.

— Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og for-rige Afgudsdyrkelse. oplyst med månge Kaabberstykker, med ./• B. Uunneri Anmärkninger og E. J. Jesscn S Afhandling om de norske Finners og Lappers hedenske Religion. Kiöbenhavn, 1767:

4:o. Spaltad; halfva sidan Latin. (Huf-vudverk.)

Leem, K. Lexicon lapponico-danico-lati-num. Vol. I & II. Havniæ, 1768--1781.

Lehrberg. Untersuchuugen zur Erläu-terungen der älteren Geschichte Russlands. Herausgeg. von der kaiserl. Akad. der Wissenschaften durch Ph. Krug. Petersburg, 1816: 4:o. (Lapparne passim.)

Lencqnist, Chr. Er. De superstitione veterum Fennorum theoretica & prac-tica. 4:o. Diss. Åbo, 1782. Præs. H. G. Porthan.

Lessing, Chr. Fr. Reise durch Norwegen nach dem LofEoden. durch Lapland u. Schweden. Berlin, 1831; 8:0. (Sidd. 93 137 om Lapparne.)

Lindahl, Erie & Ölirling, Joh. Lexicon lapponicum, cum interpretatione voca-bulorum sveco-latina et indice svecano-lapponico. etc.: illustratum præfatione latino-svecana Joh:nis Ihre, nec non auctum grammatica lapponica. Holmiæ. 1780: 4:o. Utgifvet på lapska ecclesia-stik-direktionens försorg och bekostnad.

Lindheim. Observationes de diversa ori-gine Finlandorum et Lapponum. Nova Acta Societ. scient. Ups.. vol. IL sid. 23 följ.

Lindström, .1. A. Hafva Lappar och Finnar på skiljda tider invandrat till Norden? Suomi, 1859. Rättelser och tillägg här till i Suomi för 1860, sid. 343.

Om de fordna Birkarlarne. Suomi. 1860. sidd. 1 34.

Linné, Carl von. Lachesis Lapponica, or a tour in Lapland, now first pub-lished from the original manuscript journal of the celebrated. L.; by James Edv. Smith. Two Volumes. London. 1811: 8:0. (Resan företagen 1732: huf-vudverk om Lapparne.)

- Flora Lapponica etc. Amstelodami, 1737; 8:0.

Om renarnes brömskulor i Lappland. Vet. Akad:s Handl. 1739, sid. 119.

— Anmärkningar öfver lapska limmet. Vet. Akad:s Handl. 1740, sid. 213.

- Tankar 0111 nyttiga växters planterande på de lapska fjällen. Vet. Akad-s Handl. 1754, sid. 182 följ.

Ammoenitates academicæ etc. Vol. IV. Holmiæ. 1759; 8:0. Sidd. 144 168: Cervus Rhen o, dissert. resp. ('. F. Hofberg. Ups. 1754; 4:o.

L...r (Linder, Joh. And.). Om svenska Lappmarken och dess innevånare. 1 "Läsning för Folket", årgäng XV. sidd. 146 165,200 250 och 341 351: XVI., sidd. 147 169. 265 283 och 345 361; XVII, sidd. 120 146. 271 287506 LUND—MATHESIUS.

MÉMOIRE-NIUKENIUS.

och 351 361; XVIII, sidd. 249—269: samt XX, sidd. 154 178 och 370—376 (tabell). Ett hufvudverk öfver land och folk.

Lund, Nicolai. Reise gjennem Nordlanden og Vestfinmarken i Sommeren 1841. Christiania, 1842; 8:o. (Citerad.)

Lundi, Nikol., Lappi, descriptio Laponia descripta. üpsalia MDCCXV 28 Oct. ex avToyoaqoj b. autorishocms.com-municavit" D. P. Hök, etc. Sign. "N:o 88"; 34 skrifna blad in 4:to. Beskrifver Ume Lappar; hänför sig till Reim för Lule. I kungl. Bibliotheket.

Låstbom, Joh. Se Fjellström, Nath.

Se öhrling, Samuel.

Lönnroth, Elias. Om Finnarnes magiska medicin. Helsingfors, 1832; 8:o.

Ueber den Enare-lappischen Dialekt. I Acta Societ. scientiarum Fennicæ. Tom. IV. sidd. 133 280. Helsingfors. 1855; 4: to.

Om ursprunget till Finnarnes Hiisi. I Acta Societ. scientiarum Fennicæ. tom. V. sidd. 569 578. Helsingfors, 1858; 4:to. (Anser det vara det samma som Lapparnes Seite.)

Malm, A. W. En vinter och tvenne somrar bland fjellen, eller resa i Skandinaviens nordligaste Lapp- och Finnmarker. Göteborg, 1851: 8:o. (Lapparne passim.)

Marelins, Nils. Om landt- och fjäll-ryggarna i Sverige, samt om gränsen mellan Sverige och Norge. Vet. Akacbs Handl. 1771, sidd, 1, 95. 175 följ. samt 1772. sidd. 3 17 med karta. (Geografiskt.)

Marmier, Xavier. Voyages de la com-mission scientifique du Nord. en Scan-dinavie, en Laponie etc. pendant les années 1838 40 sur la corvette la . Recherche etc. sous la direction de M. Paul Gaimard. Relation du voyage par M. Xar. Mann. Torn. I & II. Paris: stor 8:o ined pl. in fol. Om Lappland hufvudsakligen tom. I, sidd. 140. 164, 185 samt 287 370; i tom. II, sidd. I 38. - Uppgifterne äro af L. L. Læstadius.

Martinière, Pierre de la. Médecin francais (?). Reise nach Norden, wor-innen die Sitten, Lebensart und Aber-glauben derer Norwegen, Lappländer. Kiloppen, Borandier etc. accu-rat beschrieben worden. 2:auppl. Leipzig, 1706: 12:o. Om Lappland och Lapparne sidd. 29 80. Förf. reste som kirurg med ett nordiska handels-kompaniets skepp från Köpenhamn 1653.

Mathesius, P. N. Disp. de Ostrobothnia. Præs. A. Grönvall. Upsala 1734: 4:o. (Ekonomiskt mest.)

Mémoire sur les Samojedes et les La-pons. Copenhague. 1766; 8:o. Öfvers, på Svenska af S. L. Sthlm, 1773; 8:o. (Utan värde.)

Meylan. Histoire de 1'Évangélisation des Lapons. Paris, 1863. Citerad.

Micrander, M. Jul. Se Graan, Petr. O.

Middetidorff, A. Th. von. Bericht iiber einen Abstecher durch das Innere von Lappland, während der Sommer-Expe-dition, ini Jahre 1840. I "Beiträge zur Kentniss des russischen Reiches" etc. II Bändchen. S:t Petersburg, 1845: 8:o. Sidd. 137 183. (Botaniskt-geologiskt: om Lapparne passim.)

Milford. Norway and the Laplanders. London, 1842. (Citerad.)

Mone, Fr. Jos. Geschichte des Heiden-thums im nordlichsten Europa. Darmstadt, 1821 4: 8:o. (Bd. V, VI af Creut-zers symbolik.)

Montin, Lars. Diss. historico-medica de medicina Lapponum Lulensium. Lund, 1751; 4:o. Præs. Eberh. Rosén.

Motraye, Aubry de la. Travels through Europé. Asia, and into part of Africa, with proper cuts and maps. etc. etc. etc. Vol. I & II. London, 1723; fol. (Om Lappland och Lapparne i vol. II, sid. 287 följ.; synes pålitligt.)

Munch, P. A. Historisk-geografisk Bo-skri velse över Kougeriget Norge i Mid-delalderen. Moss, 1849; 8:o.

Om Finmarkens politisk-commercielle Forhold til den norske Stat. Sidd. 336 364 i "Annaler for nord. Oldkyndig-hed", 1860.

Negri, Francesco. Viaggio settentrio-nale fatto e descritto dal Fr. N. de Ravenna. Opera postuma. Padova, 1800: 8:o.

— La Lapponia descritta. Venezia, 1705. (Citerad af Warmholtz.)

Neikter, Jak. Fr. De veteri Finmarkia. Diss. resp. G. A. Hallman. Ups. 1798; 4:to. Öfvers, på Norska i "Budsticken". 1824, n:is 86 88 med noter af Dein-boll och J. C. Berg.

— Dc gente antiqua Troll. Diss., partes VI. Ups. 1793 99; 4:o.

Nicolaysen, N. Om Levninger af Norges Urfolk i Årsberet. af "Föreningen til Norske Fortidsmindesmerkers Beväring", för 1857, sid. 22.

— Reiseberetning (for antikvarisk Virk-somhed Juli Dec. 1860). indsenrtt til det akademiske Kollegium i Arsber. af dito dito för 1860. sidd. 5 ochfölj:de.

Niurenius Plantinns, Olaus Petr. Lap-landia sive descr. orbis illius arctoi quam in remotissima Scandiæ sive Sueciæ parte Lappi inhabitant, authoreNORDVI-POSSART.

O. P. N. P. Manuscr. sign. "D. 62". 4:to; 45 blad. I kungl. Bibliotheket.

Nord vi, A. G. Undersögelser af ældre he-denskc Grave i Östfinmarken. I "Overs. over Danske Vidensk. Selskabs Forhand 1." år 1853 (sidd. 120 134) samt år 1855 (sidd. 191 198).

Olai Magni Gothi De gentium septen-trionalium vari is conditionibus stati-busque, etc. Basileæ, 1567; fol. (Om Lapparne handlas sidd. 1 12, 114 116, 131 135. 484. 671 673 samt 677 och 678.)

Outllier. Journal d'un Voyage au Nord en 1736 et 1737. Amsterdam. 1746; 12:mo. (Resan företagen för bestämmande af jordens förrn; deltagare: Maupertuis, Clairaux, Le Monnier och Camus: Sommereux sekreterare och Herbelot ritare: af Svenskar: Celsius och Hellant. Föga om Lapparne, passim.)

Pettersson, Carl Anton. Lappland, dess natur och folk, efter fyra somrars vandringar i bilder och text skildrade. Stockholm. 1866; tvärfolio; 21 kolorerade taflor. Utkom 1870 i en mindre form, icke kolorerade taflor. (Texten tyvärr! icke redigerad af förf. sjelf.)

Pietet, Jo. Llld. Obscrvationes variæ occasione transitus Veneris per Solis discum in Lapponia anno 1769 institutæ. I "Nov. Comment. Acad. Scient. imper. Petropol"., tom. XIV, 1769, II, sid. 73 följ:de. (Föga om Lapparne. Observationer om hastigheten af renens språng.)

Planman, Andr. Se Bilmark, .Joh.

Poignant, E. Samling af Författningar angående de så kallade Lappmarksfriheterna, utgifven af E. I'. Sthlm, 1872; 4:o.

Porthan, H. G. De Bircarlis. Diss. I, resp. F. M. Franzén. Åbo 1786; 4:o: II. dito dito, 1789.

— De antiqua gente Quenorum. Disp. resp. Henr. Vet/elim. Åbo, 1788: 4:to.

— De farna magiæ Fennis attributæ. Resp. Fred. Joh. Rosenbom. Åbo. 1789: 4:o.

— Anmärkningar rörande finska folkets läge och tillstånd vid den tiden när det först lades under svenska kronan, etc. Sidd. 1 3; samt

Undersökning om de nationer, börande till finska folkstammen, hvilka i den äldre nordiska historien omtalas. Sidd. 36 -51. Båda i Vitt.. Hist. <>. Ant. Akad:s Handl., del.IV. Sthlm, 1795; 8:o. Annot. ad Juusten Chron., se Juustcn. Possart, P. A. Fédor. Kleine laplän-dische Grammatik mit kurzen Verglei-ehung d. finn. Mundarten: Stuttgart. 1840; 8:o.

Possart, P. A. Fédor. Nachricbten aus derschwedischen Lappland. I "Zeitschr. für vergleichende Erdkunde", bd. II. Magdeburg 1842; 8:o. Sidd. 289 323 och 473 542.

Protokoll 1687 vid Lagmanstingen i olika Lappmarker hållna för ransakning om trolldom. Manuscr. i kungl. Bibliotheket.

Rachlew, Erasm. Grammatica lappo-nica. (Citerad.)

— Specimen vocabularii läpponici. (Citerad.)

Rask, R. Ottars og Ulfsteens korte Reise-beretninger med dansk Oversættelse, kritiske Anmærkninger og andre Oplysninger. I det "Skandinaviske Litte-raturselskabs Skrifter". 1815. Ellevte Aargang, sidd. 1 —132.

— Ræsoneret Lapsk Sproglære. Kjöbenhavn, 1832; 8:o. (Omarbetning af K. Leems lapska gram.)

R. D. G. Description de la Laponie. I "Melanges interessantes & curieuses ou abregéea". Paris, 1763: 12:o. (Citerad.)

Regnard, Jean—Francois. Voyage de Laponie. Sidd. 49—159 af "Oeuvres", tom. I. Amsterdam, 1753: 8:o. (Resan utfördes år 1681: sträckte sig till Tornio träsk; uppgifterna stämma i allt väsentligt öfver ens med samtida.)

Rehn, Sam. Een kortt Relation om Lappmarkens beskaffenhect, så och Lapparnes Lefwarne, Seder och Wid-skiepellser sampt i många Stycker grofva Wildfarelser. — Manuscr. i kungl. Bibliotheket. Fol., 46 blad: dat. Stockholm d. 24 febr. 1671; sign. "D. 67. 28".

— Häraf dublett-manuscr. i 2 häften; det första sign. A. 26. D. 65; det andra B. 26. D. (36. (Hufvudverk.)

Rein, Gabr. Statistische Darstellung des Gross-Fiirstenthums Finnland. Helsingfors, 1839; 8:o.

- Materialier till utredande af Finlands Statistik. II. Uleåborgs län. Utgör 10:de häftet af "Bidrag till kännedom af Finlands Natur och Folk, utg. af Finska Yetenskaps-societeten". Helsingfors, 1S67; 8:o.

Röde, Fredr. Optegnelser fra Finnmarken, samledei Aarene 1826—1834. Skien. 1842; 8:o. (Hufvudverk.)

Roman, Abl'. Berättelse om Norrbotten och dess Lappmarker, enligt kungl. Bergs-kollegii beslut utgifven. Sthlm. 1818; 4:o. (Ekonomiskt.)

Rosén, Eberll. Se Montin, Lars.

Rosenvinge, Eil. Hagerup. Nogct om Nordlandene, især om Saltens Fögderi: dat. d. 28 okt. 1790. 1 "Budstikken". V. 1824. n:is 95—98 och 99—102. (Om Lapparne föga, passim.)508 RUDBECK-SHAlRr.

SIL.JESTBÖM-SWEBILIUS.

Rudbeck, Olavi fil. Epistolæ ad virum celeberr. Dr. Fabian Toerner, etc., de Esthonum, Fennonum Lapponumque origine. I "Acta liter. Suec.", 1727; sidd. 300—306.

Ttudelbaeh, A. O. Den Finn-lappländ-ska Missionen till 1726 och de norrska Finnarnas förste Apostels Thomas von Westens lefnad. Historisk framställning ur källorna. Sthlm, 1841: 8:o. öfvers.

Riihs, Friedr. Finland och dess invånare. Öfvers. 2:a uppl., tillökt och omarbetad af A. I. Arwidsson. Del I & II. Sthlm. 1827; 8:o.

Sailiovics, J. Demonstratio idiomaUngarum et Lapponum idem esse. Köpenh.. 1771: 4:o. (Citerad.)

Scheffer, Joh., argentoratensis, Lapponia. Id est, regionis lapponum et gen-tis nova et verissima descriptio. In qua multa de origine. sacris magicis, victu, cultu, negotiis Lapponum, item animalium metallorumquein dole, quæ in terris eorum proveniunt, hactenus incognita produntur, et eiconibus ad-jectis cum cora illustrantur. Francofur ti, 1673; 4:o. (Hufvudverk; efter Rehn, Graan och Tornæus.)

— Fyra öfvers, af detta verk, nämligen: The History of Lapland, wherein are shewed the original, männers, habits etc. Oxford, 1674; fol. Lappland, das ist: Neue und wahrhaft. Beschrei-bung von L. und dessen Einwohnern. Frankf. a. M. u. Leipzig, 1675: 4:to. Histoire de la Laponie, la description, 1'origine, los moeurs etc. Trad. par L. P. A. L.. Geographe ordin, de sa majesté. Paris, 1678: 8:o. Waarach-tige en Aen-merkens-waardige Historie van Lapland etc. uit het frans vertaalt. Amsterdam, 1682; 4:o. (Talrika kopparstick!)

Scheller», Joh. Gerh. lieisebeschrei-bung von Lappland und Bothnien, wor-innen etc. etc. etc. Jena, 1727: 8:o.

Schröder, Joh. Henr. Se Grönlund, J. U.

— Se Hasselhvlim, A. R.

Schubert, Fr. Wilh. von. Resa genom Sverige, Norrige, Lappland, Finnland och Ingermanland, åren 1817, 1818

och 1820. Öfvers. Bd. 1—III. Stockholm. 1823 & 1824: 8:o. I bd. II, sidd. 284—478 samt 622 följ. om Lappland och Lapparne.

Schöning, Gerh. Forsög til de nordiske Ländes, særdeles Norges, gamle Geo-graphie, hvorved Finmarkens og hos-liggende Lappmarkers gamle Grændser og Strekning. Indbvggernes Oprindelse etc. undersöges. Kbhvn. 1751; 4:o.

Shairp, Thomas. Up il) the north. Nötes ön a journey from London to Luleå

and into Lapland. London. 1872; 8:o. (Nio dagar från Luleå till Qvikkjokk och tillbaka, med besök vid Niommel-saska der jemte; kände icke svenska språket och hans följeslagare icke engelska.)

Siljeström, P. A. Anteckningar och Observationer rörande Norrige, i synnerhet de nordligaste delarna af detta land. Norrköping, 1842; 8:o. (Om Lapparne passim.)

Sinius, Benj. Se Bilmark, Joh.

Sjöborg, N. H. Tympanum schamanico-lapponicuminMus.hist.Lundensi. Lund, 1808; 4:to med 1 tafla. Resp. C. A. Wassberg och G. Broomé.

Sjögren, And. Job. Anteckningar om församlingarne i Kemi Lappmark. Helsingfors, 1828; 8:o. (Hufvudverk.)

— Gesammelte Scliriften I. II, 1, 2. S:t Petersburg, 1861: 4:o.

Skjöldebrand, A. F. Voyagc pittoresque au Cap. Nord. Cah. I—IV med plancher. Sthlm, 1801, 1802; tvär-4:o; samt:

— NouvelleEdition,sansgravures. Stockholm, 1805; 8:o. (Mest naturskildring.)

Stecksenius, Israel I). Se Tömer, Fab.

Stockfletll, N. V. Grammatik i det Lap-piske Sprog, saaledes som det tales i Norsk Finmarken. Christiania, 1840.

— Bidrag til Kundskab om Finnerne i Kongeriget Norge. Del I. Christiania, 1848: 8:o; här uti: Sendebrev til de Hrr Representanter ved 12:te ordentlige Storthing, som stemmede for Forslaget at lade Lapperne lære Norsk.

— Yderligere Bidrag til Kundskab om de finske Sprogforholde i Finmarkens og Nordlandens Amter. Christiania, 1851; 8:o.

— Norsk-Lappisk Ordbog. Christiania, 1852; 8:o.

— Dagbog over mine Missions-Reiser i Finmarken (åren 1825—31. 1833—36, 1840—45 och 1851—52). Christiania. 1.860: 8:o. (Hufvudverk.)

Dess utom lära (enligt Kraft, For-fatter-Lcx.) af Stockffeth finnas liera tidnings-uppsatser, rörande Finmarken och Lapparne: i "Rikstiflender" för 1825 och 1826 och i "den Constitutio-nelle" för 1842 (n:is 175, 176). 1843 (n:is 43, 47, 54 och 61).

styffe, C. G. Skandinavien under Unionstiden. Ett bidrag till den historiska Geografien. Sthlm, 1867; 8:o.

Sulim, P. Fr. De nordiske Folks ældste Oprindelse. Kjöbenhavn, 1770; 4:t:o.

Sund, 11. Anmärkningar om Utsjoki by. Åbo Tidningar 1791: n:is 2 och 3.

Swebilius, And. Zelus Regum Septcri-trionalium in convertendis Lappis. Upsala. 1721: 8:o. Diss. præs. And. Grönvall.

Taylor, Bayard. Nordisk Resa. Sommar- och vinter-bilder från Sverige, Lappland och Norrige, öfvers. Sthlm, 1859; 8:0. Sidd. 69—129 om Lappland och Lappar. Utdrag häraf: "En vinterresa i Lappland". Hernösand. 1859; 8:0.

Thomsen, Yilh. Den gotiske sprogklas-ses indflydelse på den finske. En sprog-historisk nndersögelse. Kbhvn,

1869; 8:0. (Hufvudverk med afs. på lapska språkets förhållande till det nordiska.)

Tigerstedt. Finland och Finnarne före landets underkufvande af Svenskarne. Helsingfors, 1849; 8:0. (Citerad.)

Torna1,us, Jolns. Berättelse om Lapp-markerne och deras tillstånd. Manuscr. in 4:t.o; 103 sidor; sign. "25". — I kungl. Bibliotheket. (Hufvudverk.)

— Beskrifning öfver Torneå och Kemi Lappmarker: författad år 1672: utg. af S. S. Loenbom. Sthlm. 1772; 8:0. (Betydligt sammandraget af manuscr.)

Triewald, Mårten. Ytterligare rön och bot emot Renarnas elaka sjukdom, Curbma kallad. Vet. Akad:s Handl. 1739, sid. 130.

Tudcrus, Gabr. Två berättelser om Lapparnes omvändelse ifrån deras fordna vidskeppelser och afguderi. Stockholm, 1773; 8:0. I samma häfte v. Westens bref. se v. Westen.

Timeld, Erie. Geographie öfver Konungariket. Sverige samt därunder hörande länder. Tredje bandet: Norrland, Lappland, Finland och Sveriges utrikes besittningar. Sthlm, 1794; 8:0. (Sidd. 179—242 0111 Lappland.)

Turdfjäll, Jacob. Utdrag af Jukkasjärvi kyrkoböcker och folk-tabeller för 50 år, 1725—1774, med anmärkningar. Vet. Akad:s Handl. 1779, sid. 55. (Statistiskt.)

Törner, F. De montibus Riphæis. Upsala, 1720; 8:0. Resp. Petr. Enewald.

De Westrobotnia. Diss. resp. /. D. Stecksenivs. Upsala, 1731; 4:o.

Yalll, J. Lapp er ne og den lapske Mission. Häft. 1 & 2. Kiöbenhavn, 1866; 8:0. (Väl gjord skildring af Lapparne och ett hufvudverk med afseende på kristendoms-undervisningens historia.)

Wahlenberg:, Göran. Geografisk och ekonomisk beskrifning om Kemi Lappmark etc. Sthlm, 1804; 4:o, med karta.

— Berättelse 0111 mätningar och observationer för att bestämma lappska fjällens höjd, etc. Sthlm, 1808: 4:o, med karta och 3 utsigter.

Flora Lapponica etc. Berolini, 1812, 8:0.

Wallin, Georg, fil. Narratio de ortu et progressu religionis christianæ in Lap-pouia suethica. — Act. lit. Suec. åren 1725—9, sidd. 346, 470 (läs 370) och följ.

Wallman, J. H. Historisk och geografisk Afhandling om Skandinaviens bebyggande efter orientaliska och vester-ländska källor; i Vitterhets, Historie och Antiqv. Akad:s Handl. Bd. XII.

Warelius, Andreas. Beiträge zur Kent-niss Finnlands in ethnographischer Be-zichung. I "Beiträge zur Kentniss des Russischen Reiches", etc. 13:tes Bänd-chen, sidd. 73—213. S:t Petersburg, 1849: 8:0.

Wassberg, C. A. Se Sjöborg, N. H.

Westen, Th. von. Berättelse om norska Lapparnes vidskepelser, uti bref till svenska Presterskapet i Jämteland. skrifvet 1723. - Se Tuderm. (Detta bref finnes äfven i manuscr. i kungl. Bibliotheket i flere ex.) Wheebvriglit, Horatio W. A spring and summer in Lapland; with nötes ön the Fauna of Luleå Lapmark. By An Old Bushman. London, 1864; 8:0. (Zoologi och "sport".)

Widmark, P. H. Beskrifning öfver provinsen Helsingland, hörande till Gefleborgs Län. Del I, Afd. 1. Upsala. 1860; Afd. 2, Gefle 1849; 8:0. (Afd. 1. sid. 39 följ. om Lapparne såsom ur-invånare i Helsingland.)

— Underd. berättelse, innefattande ekonomiska och statistiska upplysningar om Norrbottens län, samlade ander embetsresor år 1859. Sthlm, 1860: 8:0.

Wolff, Jens Lauritzsön. Norrigia illu-strata, eller Norriges med sine under-liggende Lande og Öer, kort och sand-færdige Beskriffvelse m. m. m. Kiöbenhavn, 1651; liten 4:to. Sidd. 73—80 handla mest om Lapparne.

Zetterstedt, Joh. Wilh. Resa genom Sveriges och Norges Lappmarker år 1821. Lund, 1822: 8:0; i 2 vol.

— Resa genom Umeå Lappmarker år 1832. Örebro, 1833; 8:0, med kartor. (Lapparne passim.)

Ziegler, Alexand. Meine Reisen in Norden. In Norwegen, auf den Orkney-und Shetland-Inseln, in Lapland und Schweden. Bd. I & II. Leipzig. 1860: 8:0. 1 Bd. II, sidd. 3—188, diverse oni Lappland.

Ziegler, Jac. Terræ sanctæ, Syriæ, Ara-biæ. Ægypti & Schondiæ doctissima descriptio. Argentorati, 1536; fol. - "Lapponia" bladen XCIII1—XCVI.

.. (Källa: Biskoj). Joh. Gothus.)

Ohrlingr, Em. Joh. Diss. de convenientia linguæ hungaricæ cum lapponica. Ups..

.. 1772; 4:o. Præside Job. Ihre.

Ohrliugr, Joh. Excercit. acad., nonnullas in orthographiam lapponicam observa-tiones sistens. Upsala. 1742; 4:o. Præs. Ihre, Johan.

Lexicon lapponicum, se Lindahl, Erik.510 SKRIFTER PÅ LAPSK

Öhrling, Samuel. Diss. historico-oeco-nomica de Arieplog, paroeciaLapponiæ. Ups., 1773; 4:o. Pr,as. Joh. Losthom.

Örn, Nic. Kurtze Beschreibung des Lapp-landes. Bremen, 1707: 12:o. Förf. sjelf Lapp; kallade sig "Prins af Lappland".

*Skrifter på lapska*De flesta äro religiösa, dels läroböcker, dels predikningar, samt bibeln i öfversättning. Utan tvifvel finnas många flera, fastän de icke varit för mig tillgängliga..

Alenins, And. Gallegagie Christenhwo-teu hiettielwaseh je wastetzeh, nuireh-woten ankan diet dilletalletiem mis-sionariast A. A. (= kristendoms frågor ocli svar). Sthlm, 1742; 8:o.

Almatja-vaimo, akt Herran tempel jalla pärkelen viesom-saije etc. Tjuorgetum, 1850; 8:o. (Menniskans hjerta, Herrans tempel eller djefvulens boning.)

Andelin, And. öfvers, af M. Lutheri Kyrkopostilla. (Citerad.)

Andersson, Nils. ABC-bok med tillägg. Ny upplaga 1620. Dito En liten sångbok, huru ledes messan skall hollas, läsas eller sjungas på lapska. 1619. (Citerade; båda = de följande?)

Andreæ, Nicol. En liten sångebok, huruledes messan skall hollas, läsas eller sjungas. Sthlm. 1619; 8:o.

— A. B. C. Bok. Sthlm, 1619; 8:o.

Angnrdolf. Liber abecedarius k cate-

chismus minor Lutheri ad månd. editi sunt 1726; 12:o. (Citerad.)

Anonymus. ABCBok, lappsk och svensk. Sthlm, 1667; 8:o.

— Dito, lapsk. Hernösand, 1844; dito. 1851; 8:o.

Elsan Laurell neitan wuokokes wiesom ja salog jabmen. Hernösand, 1811; 8:o. (Elsa Larsdotters fromma lif och saliga död.)

Engelmark, Dan. Tat akt tarbes. Sthlm, 1813; 8:o. (Det ena nödvändiga.)

— Almatjen naturelats wuoke. Dito dito. (Menniskans naturliga lif.)

Fellman, Jac. Prima dua capita evangelii Matthæi in linguam lapponicam translata. Åbo, 1825; 8:o.

Muttom Laulagak etc. Åbo, 1825; 8:o. (Aftryck af Weldinghs sångbok, se denne.)

Fjellström, Pehr. Ol. Svebilii cateche-sen tjälgestene katjelvasi ja vastadusi pakti (Svebilii lilla katekes utan bibelspråk). Sthlm, 1738; med dito, 1755, 1775, 1779 och 1806: allt 12:o.

— A.B.C.-Bok på lapska. Sthlm. 1744, 1799; 8:o; af Grape och Grönlund, 1804.

Fjellström, Pehr. Åddå testament tate ailes tjalogest, same kiälei puoktetum (nya testamentet). Sthlm, 1755; Hernösand, 1811; 8:o.

— Dr. Mortinus Lutherusen uttjeb katechismus (Lilla katechesen). Stockholm, 1744: 16:o. Upsala. 1761; Hernösand. 1807, 1811; 12:o. Sthlm, 1828; Piteå, 1867.

— Gät-kirje etc. (Kyrlco-handbok). Sthlm, 1744; 8:o.

— Psalm-kirje etc. Sthlm, 1744, 1786, 1806; 8:o.

Friis, J. A. Lappiske Sprogpröver. En samling lappiske Eventyr, Ordsprog og Gåder; med Ordbog. Christiania, 1856; 8:o.

F. K. S. N:o 1. Jukkaleswuoten pira. Sthlm, 1841; 8:o. (Om dryckenskapen.)

— N:o 2. Kristelats åppetusah tale ailes tjalogest. Dito dito. (Kristliga lärdomar ur den heliga skrift. L. L. Laestadius?)

Giet-kirjadtz mi raoadde guatte ja kirko-rokkus etc. Åbo, 1825; 8:o. (Liten handbok för hus- och kyrkoböner.)

Graan, Olof. Lutheri catechesis, nyligen på lapska språket uthsatt och uth-tålkat, såsom Lappfolket för denna tiden naturligen och klarligen talar uti Piteå och Luleå Lappmarker. Sthlm, 1667; 8:o. (Svenska och Lappska.) Korta och enfaldiga spörsmål öfver Catechismum, lämpade till ungdomens

. förkofring i kristendomen, enkannerligen sammanfattade för 1'iteå och Luleå Lappmarker, samt med ftijth deras egit språk bijfogat. Sthlm, 1667; 8:o.

Graan, Olof Steph. Enfaldige och kårte frågor sampt svar af thesauro catechetico sammanhämtade för Lapparnes ungdom, uti Lycksele Umeå Lappmark, på lapp-ska tungomålet förvändt och sammanfattat. Sthlm, 1668; 8:o. Manuale lapponicum minus, ubi agenda ecclesiastica k omnia quæ supra in ma-nuali Tornæi, etc. in usum Lapponum Markiæ Umensis. Sthlm, 1669; 8:o.

Grape, Isac. Kristjakkokes åppetus tåb-damcsne ja pargosne, ailekes ja passe-peivi Evangelium! melt tjälgestum. Hernösand, 1855; 4:o.

Hålaitakkatem kuokt farolattai kaskan. Sthlm, 1813; 8:o. (Samtal mellan två resande.)

Högström, Pehr. Catechismus, katjal-vasi ja vastadusi pakti (= katechcsen i frågor och svar). Stockholmesne, 1748, 8:o, -79. 12:o, 1805, 1837, 1851; 12:o.

- Tat rektesjakkskes christesdom. Stockholm, 1748; 4:to. (öfvers, af Güttner, rechtgliiub. Christenthum.)

Josef. Tat h äj os Josef (den fattige Josef). Hernösand, 1811; 8:o.

Killlalll, Jens. öfvers, af Freylingshau-sens Salighetsordning. (Citerad.)

Kota Pekkeh lokke naln tan Evangeli-umelatja sebren Tjalogist, nan aj Ak-tatje Kåkkålvasah mainati ja manatjiti låkkåmasan. Hernösand, 1849; 8:o. (Evangelier och böner.)

Kyrko-kiita-kirje, juosne piejetowa, kokte jubmel teudnestem taro tjåg-golwasisne. Hernösand, 1812; 8:o. Dito, 1850. (Kvrko-handbok.)

Læstadius, L. L. Nobbe hålaitettem ristagsaja satte almatja kaskan. Hernösand, 1839; Sthlm, 1847; 8:o. (Samtal mellan en kristen och en orättfärdig.)

— Prediko nobbe Jåulå peiven naln etc. Hernösand, 1842: 8:o. (Juldags-predikan.)

— Tåluts suptsasah, Jubmela pirra ja al mat j i pirra, etc. Hernösand, 1844; 8:o. (Gamla berättelser om Gud och menniskan.)

Lund, Mörten. Dr. Mörten Luther liden eller mindre katechismus etc. samt Sen-tentser af Guds ord etc. Kiöbenhavn, 1728; 8:o. Hvarannan sida dansk och lapsk, på Altanska dialekten.

Psalm-kirje. Same tjåggolwasen ps. k. Hernösand. 1849; 8:u.

Rachlew, Erasmus. Luthers kateches på Porsanger dialekt. (Citerad.)

Rhen, G. E. Dokt. Märt. Lutherusen ut-jeb katekes akten tjälgestemin Dr. 01. Svebilius. Same kiälei puoktetum G. E. II. Hernösand, 1829, 1847. (Luthers

Sandberg, Gerh. Luther utzeb Catechismus Auftanago Lasine etc. (Luthers lilla kateches med bihang och skriftermål, hustafia etc.) Kiöbenhavn. 1776; 8:o. (Citerad.)

Stockfleth, N. V. Finske Stave- og Læse-tabeller. Christiania, 1837.

— Abes ja Låkkan-girje. Christiania, 1837; 8:o.

— Dr. M. Luther Utseb katekismusashj. Dito.

— Bibelhistoria, mailme sivnedume rejast Moses jabmem ragjai, bibel jethjas saniguim muiltaluvvum; ja 22 David psalmak. Christiania, 1840; 8:o. (Bibelhistoria till Mosis död och 22 Davids-salmer.)

— Utseb asatuvvum Altar-girjashj. Christiania, 1840; 8:o. (Altarbok.)

— Rokkus-ja Oappo-girje (Bön- och lärobok efterWexel). Christiania, 1840: 8:o.

— Hærramek ja bæsstamek Jesus Kristus åddha Testament (Nya Testarn.). Christiania. 1840. 2:a uppl. 1850.

— Buollevine anekottaivuodha katechismus (omarbet, af K. Andresens "Af-holds-katechismus"). Chr:a. 1S47: 16:o.

— Oadnedubme Dr. Erik Pontoppidan tshilgitusast. Asstuvvum oappo girje. (Utdrag af 1'ontoppidans förklaring). Christiania, 1849.

— Utsa Bibbalhistoriashi popast W. A. Wexels samas jorggali. Aftanaga dar-rogiela tekstain (öfvers, af Wexel med norsk text). Christiania, 1854.

Dr. M. Luther loge passionsarnek (Luthers 10 passionspred.). Christiania, 1854.

— Dr. M. Luther kristalas postille. Christiania, 1857; 8:o.

Tale. En kort, i Lappernes Sprog paa Kongens Fredrik den Femtes, Scnii-narii Fredericiani Stiftefs Födselsdag, af den ældste Seminarist. Trondhjem, 1755; 8:o (lapskt och danskt). Dito för 1756, 1757 och 1758.

Tjalog. Tat ailes tj. (den Heliga Skrift). Hernösand, 1811; 4:o. Tredelar. Abme (gamla) testament i två; åddå (nya) testament i ett band.

Tornæus, Joh. Manuale lapponicum con-tinens psalterium Daviclis, proverbia Salomonis etc. etc. lingua lapponica. Stockholm, 1648: 4:o.

Weldingh, Christ. Muttom Laulagak, majt Ibmeli gudnen ja Samijdi bayas-rakadussan læ samas jorlagam (nogle Psalmer hvilke Gud til Ære og Lap-perne til Opbyggelse ere paa lappisk översatte af C. W.) Kbhvn, 1764: 8:o.

— Udgivne af 1'. V. Demboll. Christiania, 1821; 8:o. (Se ock Fellman.)512

Uppgifter om Lapparnes forna vistande i Finland finnas i följande skrifter, hvilka i öfrigt icke hafva något interesse för detta arbete:

Anonyinus. Anmärkningar om Ren-sköt-seln i Paldamo. Åbo Tidningar 1776. (Finska förhållanden.)

— Anmärkningar om Utsjoki Socken i Kemi Lappmark. Åbo Tidningar, 1791.

Aspegren, Gabr. G. Försök till en historisk, geometrisk och physico-oecono-misk beskrifning öfver Pedersöre sokn i Österboten. Andra eller historiska delen. Diss. Præs. R. H. Aspegren. Åbo, 1766; 4:to. (Sidd. 43—51 om Bjarmerne och Lapparnes forna vistelse i orten.)

Castrén, Erik. Historisk och oecono-misk beskrifning öfver Cajanaborgs län. Diss. Præs. Pehr Kulm. Åbo, 1754; 4:to. (Om Lapparne sid. 8. Quenland sidd. 4-7.)

Castrén, Erik. Kortt beskrifning öfver Pudasjärvi Socken i Österbotten. Åbo Tidningar, 1776.

Freudenthal, A. 0. Om Ålands Ortnamn. En undersökning af A. O. F. I "Bidrag till Kännedomen af Finlands Natur och Folk, utg. af Finska Veten-skaps-Soeieteten"; bft. 11, sidd. 23— 57. Helsingfors. 1868: 8:o.

Gadd, Petr. Adr. Försök till en oekonomisk beskrifning öfver Satakunda härads norra del. Sthlm, 1751; 8:o.

Ganauder, Cliristfried. Bref om Lapp-grafvar och kummel i Siikajocki. Åbo Tidningar, 1783.

Indrenius, And. Anmärkningar om Keuru Sockens fordna och nu varande tillstånd. Åbo Tidningar, 1776. (Uppgift att Lappar funnits der i forntiden.)

— Om några forntida minnesmärken i Ruovesi Socken i Björneborgs län. Åbo Tidningar, 1777.

Lencquist, C. E. Om Lapparnes fordna hemvister i Finland. Åbo Tidningar, 1778. (Antager att de bebott hela Finland.)

Limnell, Chr. Schediasmatis historici de Tavastia Cap. prius & posterius. Diss. Præs. Henr. Hassel. Åbo, 1748; 4:to. (Lappar sid. 11. hvarest namnet Tavastland härledes dels af lapska ordet tuvas = nord (dawe), dels af "ta' fast", dels af adels-namnet Tawast, dels af finska tapa (vana), i ablat. taru-stån, etc.)

Förteckning och förklaring öfver illustrationerna.

I. Träsnitten äro ritade pä, trä: n:is 1—3, 11, 20. 43. 59. 65, 75—77 och titel-vignetten af Hofmålaren P. D. Holm, de öfriga af Hr C. F. Lindberg, dels efter original-fotogram af husgeråd och utsigter tagna här eller i Lappmarken af L. von Uiiben, dels komponerade af Holm (n:s 2, 26, G5 och titelvignetten), dels från original i Statens hist. museum (ligg. 68 och 69); de äro skurna på Illustr. Tidnings atelier. Bråken vid figurerna beteckna delar af naturliga storleken.

Fig.

n:o Sid.

1. 30. Mellersta fallet i Stora Lule elf nära Porjus nybygge, Napar kalladt:

omtalas i not sid. 21. Detta fall. jemte de ofvan och nedan detsamma liggande Porjusfallen, bör ses från elfvens södra strand, dit man begifver sig i båt från Porjus nybygge: Niommelsaska bör ses från norra stranden.

2. 36. "Njalla" eller visthus pä en påle; omtalas föregående sida; är stundom

ännu enklare bygd.

3. 59. På ett underlag af 3 4 hvarf liggande och i hörnen infällda stockar, reser

sig den af furu-klyftor gjorda sommar-kåtan, hvars dörr å kåtans framsida hålles på glänt af en ut tittande Lapp. Till "aule-muora" (sid. 115) har man tagit ott långt smalt träd, hvars ändar sticka långt utom kåtan och, stödda af saxformigt ställda björkstammar, tjena till ställning för sakers upphängning. I bakgrunden mellan träden synes "suog-ner" (sid. 126) och "luove" (sid. 35).

4. 62. Renkorn med qvar sittande hud; om detta se texten samma sida.

5. 68. Renskalle med horn, för att visa läget af panntaggarne; se der om sidd.

C,7—68. Hornen synas på fig. väl runda; skallen icke utförd. 6—7. 72. Kastrep af grantågor; från Arvidsjaur; se text samma sida.

8. 74. Mjölk-stäfva, skopa, "nappe" af björk: från Lule Lappmark.

9. 75. Mjölk-kagge af björk med lång sked af renhorn för utskrapande af i kaggen qvar fastnande mjölk; Lule Lappmark; se texten.

10. 82. Björnspjut; se texten.

11. 88. lien-hjord i skog, för mjölkning drifven in i omhägnad. Jfr sid. 40.

12. 90. Skidor och staf; Lule Lappmark. På skidan till höger synes undersidan med en djup långs-fåra.

13. 91. Vintcrstaf för qvinnor: "klakka" (Arvidsjaur).

14. 92. Lapp som bär båt; efter Linné.

15. 97. Matsäck, "parka-vuossa" af fin gulgrå sämsk (Arvidsjaur).

16. 98. Packlåda af trä, "kisa"; för klöfjning å ren (Jokkmokk).

17. 99. Sadel, "svaka", hörande till sådan klöfjning (Jokkmokk).

18. lül. Lokor.

19. Bjäller-rem.

20. 102. Tömmar.

21. Körkäpp.

22. 103. D:o.

23. — "Kerres" (vanlig lass-släde).

24. 104. Locksläde.

25. "Pulka" (res-släde).

(Figg. 18 25 efter original från Lule Lappmark.)

26. 113. "Raido": höst-flyttning i Kallo-jokk-dalen; toppen af Sulitälma till höger på en mils afstånd.

27. 115. Kåtans trä-stomme: se texten.

28. 117. Kåta-dörr: Lule Lappmark.

29. 130. Prof på utskärningar i horn, gjorda nf Amma Pirkit af Sirkas stam i Lule Lappmark.

30. 130. Vanlig tälj-knif med slida af trä; Lule Lappmark.

31. 132. Tenn t råd. grof, i rulle; från dito.

32. 132. Penning-pungar, broderade; se underskriften.

Fig.

11:0. Sid.

jj^'j 135. "Härna" och "belling" af ren t jur; från höstslagt 1868, Quikkjokk.

35. 136. Ben-blod eller blodmage, hängande i vidja; från Seite-tjålme i Arjepluog.

36. 139. Mat-skål af björk; Lule Lappmark.

37. — Utsirade skedar af renhorn: den med häng-björken prydda är från Ar-

vidsjaur, öfrige från Jokkmokk. I skeden nederst till venster synes en svart skugga: hornets inre svampiga substans, gg} 142. Ostformar.

40. 146. Saltflaska af färgade grantågor.

41. — Dryckesskopa af trä.

42. 147. Kaffedosa. Originalerne till figg. 38—42 från Lule Lappmark.

43. 149. Fjäll-lapps sommarkåta (se underskriften).

44. 151. Vinter-skor (qvinno-); Lule Lappmark.

45. — Skø-hö i "pilka"; d:o.

46. 152. i "vier"; Arvidsjaur.

47. 153. Vattentäta sommarskor, "tjatjekah"; Lule Lappmark.

48. 156. Tenn-broderad krage; Lule Lappmark.

49. 158. Bält-trissa och spännen af born; Lule Lappmark. Obs. menniskofiguren

utskuren i spännet till venster.

50. — Skinnpungar, (Arvidsjaur).

51. 159. "Taskon" från Sorsele.

52. — Qvinno-bälte med sysaker; Lule Lappmark.

53. 160. Silfverkrage, och

54. — Silfverbälte; båda från Lule Lappmark.

55. 161. Dubbel mössa från Sorsele.

56. 162. Vinter-vantar; Lule Lappmark.

57. 165. Karin Merak från Lule Luospi, klädd i "njalinefatte" (jfr sid. 161).

58. 168. öronslef af renhorn; Arvidsjaur.

59. 178. Fiskare-lapps bostad (se underskriften).

60. 187. Tobaks-pipa med fodral; och

61. — Tobaks-dosa; båda från Lule Lappmark.

62. 188. Tobakspung af säl-skinn; norsk.

63. 197. Förgyld silfverring; Jokkmokk. Göras af guldsmeder i kust-städerne.

64. 202. Inrättning hvar i barn bäras: "kätkein"; Lule Lappmark.

65. 213. Kaffedrickning i kåta. I midten hänger grytan liögt öfver elden; till

venster synes ett skrin, beslaget med jernbarid, sådant Lapparne allmänt bruka att föra sina små-saker.

66. 236. "Seite" af glimmerskivor från en gammal renvall vid Saskam-jaure,

mil från Jokkmokk; har troligen tillhört någon Skogslapp; icke dyrkad i manna minne.

67. — "Seite" af glimmer-skiffer; har stått på en klippa i Kaskers fors (mellan

Storavan och Udjaur) i Arjepluog; dyrkad in till senaste tid; anses af traktens folk, äfven svenskar, hafva haft

stort inflytande på nybyggets vid Kasker årsväxt m. m.

68. 237. "Seite" af skiffer; i Statens hist. museum; af okändt ursprung.

69. 238. Hufvudet af n:o 68, sedt ofvan ifrån.

70. 246. "Seite" från en holme i Norrui-jaure (se underskriften). Sjön ligger midt

i Jokkmokk-byns och en del af Tuorpen-byns flyttningsväg; pä holmen finnes ingen annan sten.

71. 268. Fyra hammare för troll-trumning. Från statens historiska museum.

Af renhorn; den mellersta ofvan och den nedersta på skaften klädda med skinn och tennbroderade; alla mer eller mindre prydda med skärningar: prydnader af skinn-remmar i hålen i skaft-ändarna.

72. 288. Offer-lafve åt Thor; efter Rehn (se texten).

73. 317. Bomärken.

74. 347. Prof på lapsk teckningskonst: vargjagt (se texten).

75. 402. Strandparti vid Niommel-saska. Elfven, inträngd mellan svarta skiffer-

klippor, brusar fram åt venster.

76. 155. Njammats-berget vid Rapa-äno (se texten).

77. 495. Njunjes nybygge (se texten).

78. Titel-vignetten: hvilande Lappar på ett låg-fjäll.515

II. Plancher. N:o 1— 6 efter original-fotögram från Lappar af L. v. Duben och (figg. 13 och 14) af St. Stenberg. Lithografierade af Hrr Schlachter & Seedorff.

N:o 1. Fjäll-Lapp från Lule Lappmark; mös9an från Gellivare. N:o 2. Tuorpen-Lapska från dito; mössa och staf (Maltlta) från Sorsele; ett barn i Itätlum på ryggen.

N:o 3, fig. 1. Pava Lars Nilsson Tuorda, af Tuorpen by, Lule Lappmark, 24 år; skjortan icke lapsk. » 2. Per Olof Amuudsson Läuta, af Sirkas by, Lule Lappmark, 27 år; västen icke lapsk.

» 3. Enkan llistin Menlös, född Panzi. af Tuorpen by, Lule Lappmark, 44 år.)> 4. Ogifta Inga Kajsa Granström, Tuorpen by, 22 år. N:o 4, » 5. Johan Anders Svensk, Jokkmokk by, Lule Lappmark, 25 år.

» 6. Stina Larsdotter Rim, dito, hustru till föregående, 30 år, halsduken icke lapsk.

» 7. Per Pålsson Sjolosjo, Sjokksjokk by, Lule Lappmark, 60 år. » 8. Inga Matsdotter, dito, hustru till föregående, 70 år. N:o 5, » 9. Sorsele-Lappar. Qvinliga sido-ligurerne visa formen af högtidsmössan med "rafte" (se sid. 161). De å dessa samt å fig. » 10. Arvidsjaurs-Lappar; förekommande näs- och halsdukar äro icke genuint lapska.

N:° 6' » 12 } Nils Persson TaPPa> 23 àr> Arjepluogs-Lapp, i fa^e och i profil.

® j^'j Maria Magd. Matsdotter, 31 år, från Åsele Lappmark, i dito dito. N:o 7 och 8 ritade på sten af C. F. Lindberg.

Figg. 15 och 16, spå-trumma, sedd ofvan och under ifrån. Den största i statens historiska museum, öfver 2 fot 8 tum lång, 17 tum bred; gjord af en enkel afjemnad furu-klyfta, böjd i oval. Skinnet räcker öfver hela den nära 4 tum höga sidan och är fästadt i underkanten med trä- och ben-naglar. Längs kanten äro fästade lösa trästycken till ett slags partiel botten.

Figg. 17 och 18, öfre och undre ytan af en spåtrumma. Längd 13.7 tum, största bredd 9,ä; gjord af helt träd, urhålkadt ofvan ifrån, med handtag och andra prydnader i botten.

Fig. 19 simplaste slaget trumma, sned och ful. gjord af en böjd furuklyfta, lik en vanlig spånask; huru dessa

fogas ses å fig. 20, som tillika visar huru trummorna rätt ofta äro behängda med tennklädda skinnremmar, hammare, messingsbitar, m. m.

Med afseende på de å trumskinnets öfre yta med tuggad albark målade figg. må anföras följande: fig. 19 (som på taflan är vänd upp och ned!) företer mest typiska figg. I midten afbildas solen (fyrkantig) med sina tömmar; midt ofvan renarne på fjällen, midt under i "kerdan" (hägnaden). Till venster om nedre, mot rengårtlen pekande töm, synes trollfogeln; till venster om honom i kanten en njalla med stuga; till höger om tömmen trollrenen; under denne något åt höger "ganet" (korsade käppar med ringar), under detta i kanten mot rengården de tre "akkorna". Solen (fast utan tömmar och rund) samt rengården (fast i annan form) synas ock på fig. 17, å hvilken möjligen ock de tre "akkorna" finnas. På fig. 15 i öfre spetsen och på fig. 17 å öfre strecket stå tre gudar, hvilke vanligen tolkas som "radier", men någon gång som åskans, vindens och jagtens gudar; på n:o 19 finnas två gudar (kors mellan qvistar i venstra öfre hörnet, fig. alltid upp- och nedvänd!). Figurerne i öfrigt äro icke förklarliga; de äro aldeles konventionela. För den som önskar se ännu Hera variationer är tillfälle der till hos Friis, MythoL, tafl. 1—11 sidd. 30—47.

III. Kartan är utförd af Hrr Schlachter & Seedorff på grund af Hahrs och Pettersons öfver Norrland, Alfthans af 1862 öfver Finland, Waligorskis och Werge-lands öfver Norge och Friis' öfver Köla. SAK-REGISTER.

(Till guda-liiran hörande och lapska ord kursiverade).

sid.

 STOCKHOLM. 1873. I*. A. NOR ST K DT u SÖNER.